

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Факултет за пословне студије и право
Факултет за информационе технологије и инжењерство
Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду

Тематски зборник

НАТО АГРЕСИЈА НА СРЈ (РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ) – ДА СЕ ВЕЧНО ПАМТИ

Београд, 2021.

Тематски зборник
НАТО АГРЕСИЈА НА СРЈ (РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ)
– ДА СЕ ВЕЧНО ПАМТИ

Издавачи

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Факултет за пословне студије и право
Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду

Суиздавач

Факултет за информационе технологије и инжењерство
Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду

За издавача

Проф. др Драган Танчић, директор
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

Проф. др Милан Радосављевић, декан
Факултет за пословне студије и право,
Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду

Уредници

Проф. др Драган Танчић
Проф. др Миодраг Гордић

Припрема за штампу

Миодраг Панић

Штампа

ГИД „Pi-press“, Пирот

Тираж

150

ISBN 978-86-89025-64-4

Institute for Serbian culture with headquarters in Leposavić
Faculty for business studies and law
Faculty of information technology and engineering
Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu

Thematic Proceedings

NATO AGGRESION ON SRJ (REPUBLIC OF SERBIA) – TO REMEMBER FOREVER

Belgrade, 2021

Тематски зборник
НАТО АГРЕСИЈА НА СРЈ (РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ)
– ДА СЕ ВЕЧНО ПАМТИ

ПОДРЖАЛИ СУ

Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије
Министарство одбране Републике Србије
Министарство унутрашњих послова Републике Србије
Канцеларија за Косово и Метохију Републике Србије

НАУЧНИ ОДБОР

Проф. др Милан Радосављевић, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија
Емеритус проф. др Живота Радосављевић, Интегрисани образовни систем за друштвене и природне науке, Београд, Србија

Проф. др Драган Танчић, Институт за српску културу, Приштина – Лепосавић, Србија

Проф. др Маја Анђелковић, Факултет за информационе технологије и инжењерство, Београд, Србија

Проф. др Милан Милошевић, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија

Проф. др Татјана Сењушкина, Кримски федерални Универзитет Вернадски, Симферопољ, Руска Федерација

Проф. др Изток Подбрегар, Факултет за организационе науке, Крањ, Универзитет у Марибору, Словенија

Проф. др Полона Шпрајц, Факултет за организационе науке, Крањ, Универзитет у Марибору, Словенија

Проф. др Дејан Михаиловић, Технички универзитет Монтереи, Мексико

Проф. др Александар Федоров, Педагошки институт, Таганрог, Русија

Проф. др Миленко Мацура, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Србија

Проф. др Јован Базић, Универзитет у Косовској Митровици, Косовска Митровица, Србија

Др Александра Пећинар, Национална истраживачка фондација „Елефтериос К. Венизелос” Цханиа, Крит, Грчка

Проф. др Бранко Крга, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, Србија

Проф. др Обрад Стевановић, Криминалистичко полицијска академија, Београд, Србија

Проф. др Саша Кнежевић, Правни факултет, Универзитет у Нишу, Ниш, Србија

Проф. др Марко Атлагић, Филозофски факултет, Косовска Митровица

Проф. др Срђан Алексић, Адвокатска канцеларија Алексић, Ниш

Проф. др Владета Радовић, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, Ниш, Србија

Проф. др Божидар Форца, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија

Проф. др Оља Арсенијевић, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија

Проф. др Јан Марчек, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија

Проф. др Марко Парезановић, Академија за националну безбедност, Београд, Србија

Доц др Иван Петровић, Војна академија, Универзитет одбране, Београд, Србија

Доц др Иван Вулић, Војна академија, Универзитет одбране, Београд, Србија

Доц. др Реља Жељски, Академија за националну безбедност, Београд, Србија

Доц. др Александар Мартиновић, Правни факултет, Нови Сад

- Др Велибор Лазаревић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Јасмина Ахметагић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Марија Јефtimiјевић Михајловић, научни сарадник, Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић, Србија
- Др Ана Стишовић Миловановић, научни сарадник, Институт за српску културу
Приштина – Лепосавић, Србија
- Др Александар Павловић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Звездана Елезовић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Гордан Бојковић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Срђан Словић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Драгана Јањић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Иван Бецић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Весна Зарковић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Далибор Велојић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Мирјана Бечејски, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Ана Мумовић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Др Ивана Женарју-Рајовић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Проф. др Миодраг Гордић, Факултет за пословне студије и право, Београд, Србија

SCIENTIFIC COMMITTEE

- prof. dr Milan Radosavljevic, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
 Emeritus Prof. dr Života Radosavljević, Integrated Education System for the Social and Natural Sciences, Belgrade, Serbia
- prof. dr Dragan Tancic, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- prof. dr Maja Andjelkovic, Faculty of Information Technology and Engineering, Belgrade, Serbia
- prof. dr Milan Milosevic, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
- профессор Татьяна Сенюшкина, Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского, Симферополь, Российская Федерация
- prof. dr Iztok Podbregar, Faculty of Organizational Sciences, Kranj, University of Maribor, Slovenia
- prof. dr Polona Sprajc, Faculty of Organizational Sciences, Kranj, University of Maribor, Slovenia
- prof. dr Dejan Mihailovic, Monterey Technical University, Mexico
- prof. dr Aleksandar Fedorov, Pedagogical Institute, Taganrog, Russia
- prof. dr Milan Macura, Ministry of education, science and technological development, Belgrade, Serbia
- Professor Dr. Jovan Bazic, University of Kosovo Mitrovica, Kosovska Mitrovica, Serbia
- dr Aleksandra Pecinar, National research foundation "Elefterios K. Venizelos" Chania, Crete, Greece
- prof. dr Sasa Knezevic, Faculty of Law, University of Niš, Niš, Serbia
- prof. dr Marko Atlagic, Faculty of Philosophy, Kosovska Mitrovica
- prof. dr Srdjan Aleksic, Law Office Aleksić, Niš
- prof. dr Vladeta Radovic, Faculty of Philosophy, University of Niš, Niš, Serbia
- prof. dr Bozidar Forca, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
- prof. dr Olja Arsenijevic, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
- prof. dr Branko Krga, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, Serbia
- prof. dr Jan Marcek, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
- prof. dr Marko Parezanovic, National Security Academy, Belgrade, Serbia
- assist. prof. dr Ivan Petrovic, Military Academy, University of Defense, Belgrade, Serbia
- assist. prof. dr Ivan Vulic, Military Academy, University of Defense, Belgrade, Serbia
- assist. prof. dr Relja Zeljski, National Security Academy, Belgrade, Serbia
- assist. prof. dr Aleksandar Martinovic, Faculty of Law, Novi Sad
- dr Velibor Lazarevic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia

- dr Jasmina Ahmetagic, Senior Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Marija Mihajlovic Jeftimijevic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Ana Stisovic Milovanovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Aleksandar Pavlovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Zvezdana Elezovic, Research Associate, Institute for Serbian Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Gordan Bojkovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Srdjan Slovic, Senior Research Associate, Institute for Serbian Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Dragana Janjic, Senior Research Associate, Institute for Serbian Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Ivan Becic, Senior Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Vesna Zarkovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Dalibor Velojic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Mirjana Becejski, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Ana Mumovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
- dr Ivana Zenarju-Rajovic, Research Associate, Institute for Serbian Pristina - Leposavic, Serbia
- prof. dr Miodrag Gordic, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia

РЕЦЕНЗЕНТИ

- Проф. др Бранко Крга, Факултет за дипломатију и безбедност, Београд, Србија
Др Александра Пећинар, Национална истраживачка фондација „Елефтериос
К. Венизелос” Цханиа, Крит, Грчка
- Проф. др Обрад Стевановић, Криминалистичко полицијска академија, Београд, Србија
Проф. др Полона Шпрајц, Факултет организационих наука, Крањ, Универзитета у
Марибору, Словенија
- Татјана Сењушкина, Кримски федерални универзитет Вернадски, Симферопол,
Руска Федерација
- Проф. др Дејан Михаиловић, Технички универзитет Монтереи, Мексико
Проф. др Драган Танчић, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија
- Проф. др Божидар Форца, Факултет за пословне студије и право, Универзитета
„Унион – Никола Тесла“, Београд, Србија
- Проф. др Марко Парезановић, Академија за националну безбедност, Београд, Србија
Проф. др Оља Арсенијевић, Факултет за пословне студије и право, Универзитета
„Унион – Никола Тесла“, Београд, Србија
- Проф. др Миодраг Гордић, Факултет за пословне студије и право, Универзитета
„Унион – Никола Тесла“, Београд, Србија
- Михаил Папас, Факултет за стране језике и књижевност, Универзитет у Букурешту,
Румунија
- Далибор Велојић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Јасмина Ахметагић, виши научни сарадник, Институт за српску културу Приштина
– Лепосавић, Србија
- Ана Стишовић, научни сарадник, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић,
Србија

REVIEWERS

- prof. dr Branko Krga, Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, Serbia
dr Aleksandra Pecinar, National research foundation “Elefterios K. Venizelos” Chania, Crete, Greece
prof. dr Obrad Stevanovic, Criminal Police Academy, Belgrade, Serbia prof. dr Polona Sprajc, Faculty of organizational sciences, University of Maribor, Slovenia
профессор Татьяна Сенюшкина, Крымский федеральный университет имени В. И. Вернадского, Симферополь, Российская Федерация
prof. dr Dejan Mihailovic, Monterey Technical University, Mexico
prof. dr Dragan Tancic, Institut of Serbian culture, Leposavić, Serbia
Prof. dr Bozidar Forca, Faculty for business studies and law, University “Union - Nikola Tesla”, Belgrade, Serbia
prof. dr Marko Parezanovic, National Security Academy, Belgrade, Serbia
Prof. dr Olja Arsenijevic, Faculty for business studies and law, University “Union - Nikola Tesla”, Belgrade, Serbia
Prof. dr Miodrag Gordic, Faculty for business studies and law, University “Union - Nikola Tesla”, Belgrade, Serbia
Michail Pappas, Faculty of Foreign Languages and Literature University of Bucharest, Romania
Dalibor Velojic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
Jasmina Ahmetagic, Senior Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia
Ana Stisovic, Research Associate, Institute for Serbian Culture, Pristina - Leposavic, Serbia

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	15
Спасоје Смиљанић ОРУЖАНА АГРЕСИЈА НАТО	17
Обрад Стевановић ОДНОСИ ПОЛИЦИЈЕ СРБИЈЕ И ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТОКОМ ЊИХОВИХ ОПЕРАЦИЈА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ И У КОПНЕНОЈ ЗОНИ БЕЗБЕДНОСТИ	31
Dragan Lj. Tančić, Predrag M. Gordić, Olja M. Arsenijević FOTOGRAFIJE, ZAPISNICI O UVIDJAJU ISTRAZNIH SUDIJA, SLUJBENE BELEŠKE MUP-A, OBDUKCIONI ZAPISNICI I IZVODI IZ MATIČNIH KNJIGA UMRLIH KAO DOKUMENTI O NATO AGRESIJI NA SRJ, REPUBLIKU SRBIJU, KOSOVO I METONIJU OD 24. MARTA DO 24. APRILA 1999 GODINE	51
Gregory R. Copley DID NATO'S AGGRESSION AGAINST SERBIA SET THE STAGE FOR THE STRATEGIC DECLINE OF WESTERN POWER?	67
Марко П. Атлагић САТАНИЗАЦИЈА СРБА КАО ОСНОВНИ ПРЕДУСЛОВ БОМБАРДОВАЊА СРЈ/СРБИЈЕ 1999. ГОДИНЕ ОД СТРАНЕ НАТО – АЛИЈАНСЕ	75
Milenko Macura, Ana Langović Milićević GLOBALIZACIJA, POSLEDICE, IZMAGLICE SEĆANJA – NATO BOMBARDOVANJA SR JUGOSLAVIJE	97
Saša T. Bakrač, Dragoljub Sekulović, Radoje Banković PROCENA EKOLOŠKIH POSLEDICA OD NATO AGRESIJE NA REPUBLIKU SRBIJU 1999. GODINE	113
Aleksandra M. Pećinar, Marija Majstorović GRČKA ŠTAMPA O RATU U JUGOSLAVIJI 1999.	133

Далибор З. ВелојићИЗВЕШТАВАЊЕ ЛИСТА *НАРОДНЕ НОВИНЕ*

О БОМБАРДОВАЊУ НИША И СР ЈУГОСЛАВИЈЕ

1999. ГОДИНЕ 145

Божидар Форца

ОД ХИБРИДНОГ РАТА ДО СВЕДИМЕНЗИОНАЛНИХ

ОПЕРАЦИЈА ПРЕКО КРШЕЊА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА 165

Марија С. Јефтимјевић Михајловић, Мирјана М. Бечејски,**Halimah ONALLA***КУКАВИЦЕ ОД ВЕЛИКЕ ХОЧЕ* ПЕТРА ХАНДКЕА

(Кукавичје доба или живот без будућности) 201

Вангел Милковски, Милан Миљковић

АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ

1999. ГОДИНЕ – СТРАТЕГИЈСКО ДОКТРИНАРНЕ ПОУКЕ 213

Miodrag L. Gordić, Ivan B. Petrović, Đorđe Đukić

ODREĐIVANJE OSNOVNIH ZAHTEVA ZA IZBOR TAKTIČKOG

RADARA ZA KONTROLU VAZDUŠNOG PROSTORA NA OSNOVU

ISKUSTAVA IZ UPOTREBE JEDINICA VAZDUŠNOG OSMATRANJA

I JAVLJANJA U TOKU ODBRANE OD NATO AGRESIJE 235

Jan Marček, Zoran Kilibarda, Jovanka Šaranović

NEKE DETERMINANTE STAVA GRAĐANA SR JUGOSLAVIJE

(REPUBLIKE SRBIJE) O OTPORU NATO AGRESIJI 253

Branko M. Marković, Dejan T. Ilić

PROBLEM OPRAVDANOG UBISTVA U RATU I NJEGOVA

ARGUMENTACIJA U SAD KAO OPRAVDANJE ZA VOJNE

AKCIJE NATO I VOJNIH SNAGA SAD 273

Јован М. Гордић

АНАЛИЗА САДРЖАЈА ПРЕСУДЕ ОКРУЖНОГ СУДА

У БЕОГРАДУ БРОЈ К. 381/2000, ОД 21. 09. 2000. ГОДИНЕ,

ПРОТИВ ВИЛИЈЕМА КЛИНТОНА, МЕДЛИН ОЛБРАЈТ,

ЕНТОНИ БЛЕРА И ДРУГИХ, ЗБОГ АГРЕСИЈЕ НА СРЈ

ТОКОМ 1999 ГОДИНЕ 303

Ратомир З. Миликић

САВЕТ ЕВРОПЕ О БОМБАРДОВАЊУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ

ЈУГОСЛАВИЈЕ 1999. ГОДИНЕ И О ПИТАЊУ ПОЛОЖАЈА

ЦРНЕ ГОРЕ У ФЕДЕРАЦИЈИ 315

Nenad Milkić, Ana Opačić, Jovan Šarac SAVREMENI IZAZOVI ZAŠTITE OSNOVNIH PRINCIPA MEĐUNARODNOG JAVNOG PRAVA – SLUČAJ „KOŠARE”	333
Ена С. Мирковић НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СРЈ КРОЗ ПРИЗМУ НЕДЕЉНИХ ИНФОРМАТИВНИХ НОВИНА (НИН-а)	357
Ана М. Мумовић НАД ЋОСИЋЕВИМ ТУЋИМ ВЕКОМ (Време змија, ратни дневник 1999–2000)	385
Zoran R. Pešić NEOLIBERALNI HEGEMONIZAM U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA I AGRESIJA NATO NA SAVEZNU REPUBLIKU JUGOSLAVIJU	397
Јелена Петровић, Марко Парезановић ПСИХОЛОШКИ РАТ ИЛИ ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ	425
Brankica Potkonjak-Lukić, Jovanka Šaranović, Marko Parezanović PRIMENA MODELA „PET PRSTENOVA” U NATO AGRESIJI NA SR JUGOSLAVIJU (REPUBLIKU SRBIJU)	451
Мирјана М. Симић КАРАКТЕРИСТИКЕ ШКОЛСКОГ СИСТЕМА ПОД ТУРЦИМА И ЗА ВРЕМЕ НАТО АГРЕСИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	465
Јован Д. Симијановић, Милан Матијевић, Владана Лилић ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ СТРАДАЊА КРАЉЕВА И КРАЉЕВЧАНА ТОКОМ АГРЕСИЈЕ НАТО ПАКТА	483
Срђан Словић НАТО ИНТЕРВЕНЦИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО ЗАСНОВАНО НА ПОВЕЉИ ОУН	503
Nikola Vidović, Milenko Dželetović, Hatidža Beriša NATO AGGRESSION ANALYSIS AS THE CAUSE OF LONG-TERM NEGATIVE CONSEQUENCES IN THE ECONOMY AND SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN YUGOSLAVIA	513

Весна С. Зарковић, Иван М. Бецић

АСПИРАЦИЈЕ ВЕЛИКИХ СИЛА ПРЕМА

КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1878–1945) 531

Реља Жељски, Невена Гаврић

ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И САРАДЊА

СА НАТО КРОЗ ПАРТНЕРСТВО ЗА МИР 551

Биљана Живковић

НАЈВЕЋИ КУКАВИЧЛУК У ИСТОРИЈИ РАТОВАЊА

И СРПСКЕ ЖРТВЕ 577

ПРЕДГОВОР

Пре 21 годину НАТО је извршио агресију на Србију у име људских права и етничке толеранције. Више од 1500 цивила убијено је НАТО агресије у једној од највећих неистинитих представа о моралу модерног доба. Седамдесетосмодневна агресија није била чисто војна операција. НАТО је уништио све оно што је сматрао циљевима, попут фабрика, градских мостова, па чак и централне телевизијске зграде националне телевизије. Овим бомбардовањем отворена је Пандорина кутија од које свет и даље пати. НАТО бомбардовање Србије приказано је као морални тријумф добра над злом, а искрене процене незаконитих убистава и штете по здравље људи и привреду земље и даље су ретке у медијским и научним извештавањима.

Стога је наше полазиште да кроз размену научних и стручних знања, допринесемо развоју науке и праксе о тематици НАТО агресије на СРЈ (Републику Србију), да развијамо свест о значају предметних садржаја у савременим условима и дамо препоруке и смернице за даља истраживања ове проблематике, из разних научних области и научних дисциплина.

Научни тематски зборник „НАТО АГРЕСИЈА НА СРЈ (РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ) – ДА СЕ ВЕЧНО ПАМТИ” је мултидисциплинарног карактера. Због тога је неопходно са научног и стручног аспекта из области правних, политичких, економских, филолошких, историјских, социолошких, војних, безбедносних, геостратешких, етнолошких, етномузиколошких, антрополошких и других научних аспеката сагледати прошлост, садашњост и будућност применом типског модела предмета истраживања друштвених и других појава и процеса, и то са аспекта услова, субјеката, мотива, интереса и циљева, активности, метода и средстава, резултата, последица и ефеката НАТО агресије на Савезну Републику Југославију и Републику Србију и међународну заједницу.

Због наведених чињеница пределили смо се да Факултет за пословне студије и право, Универзитета “Унион – Никола Тесла” у Београду и Институт за српску културу Приштина, са седиштем у Лепосавићу, приреди научну тематску монографију „НАТО АГРЕСИЈА НА СРЈ (РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ) – ДА СЕ ВЕЧНО ПАМТИ”

Издавање научног тематског зборника подржали су Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Министарство одбране, Министарство унутрашњих послова Републике Србије и Канцеларија за Косово и Метохију.

У реализацији израде научне тематске монографије учествовали су аутори из земље и иностранства, универзитетски професори, стручњаци, докторанти, студенти, као и носиоци државних делатности у овим сложеним мултидисциплинарним садржајима.

У име Института за српску културу Приштина – Лепосавић, Факултета за пословне студије и право и Факултета за информационе технологије и инжењерство Универзитета “Унион – Никола Тесла” и научног, захваљујемо се на учешћу у раду, са жељом за даљу и плодотворну сарадњу.

Уредници

Проф. др Драган Танчић

Проф. др Миодраг Гордић

ОРУЖАНА АГРЕСИЈА НАТО

Айсйраќй: Оружана агресија НАТО на СР Југославију је била неправедан агресивни рат против суверене земље, чланице УН, без сагласности Савета безбедности УН. У сваком погледу био је то асиметричан рат и припада групи најнеравноправнијих ратова у историји ратовања. Своју моћ НАТО је црпео из потпуно и у целом садржају из обновљивих извора, а СРЈ из потпуно необновљивих. Однос ангажованих војних ефектива је био неупоредив, а у технолошком погледу наша средства ратне технике заостајала су иза нападача за 25 до 30 година.

Оружана агресија (од 24.03. до 10.06) је започета и завршена ваздухопловно-космичком операцијом, под шифрованим називом Савезничка снага, уз оружана дејства терориста ОВК на Космету и нападима терориста ОВК и јединица легалне Војске Албаније са територије Албаније. Са почетком агресије, са кружне основице за напад (све суседне земље уступиле су агресору свој ваздушни простор за летење и дејство из њега, чиме су се сврстале табор агресора), под удар је стављена цела територија СР Југославије – сви објекти и снаге. По ангажованим снагама агресија представља очигледан пример прекомерне употребе силе. Агресију је започело 16 земаља чланица НАТО, којима су се прикључиле Мађарска, Чешка и Пољска, 23. априла када су постале чланице НАТО. Своје снаге у агресији ангажовало је 13 земаља (Грчка није дозволила ангажовање својих снага, а Луксембург и Исланд немају своју војску). За 78 дана агресије, авијација НАТО је извршила укупно 26095 летова, од чега борбених 18168 (70%). Просечан дневни налет је био 334 лета, а било је и дана када је у ваздушни простор СРЈ улазило и преко 500 авиона. Планиране снаге за почетак агресије од 464 авиона и око 450 крстарећих ракета, за 78 дана нарасле су на око 1040 авиона и на око 1000 крстарећих ракета. Број дефинисаних објеката за дејство (на почетку рата) од око 300 увећан је на близу 4000 на крају агресије. У агресији су први пут употребљени нови нападни системи (авиони и крстареће ракете), међу којима и стратегијски бомбардер Б-2А, као и нова оружја, од којих се издвајају: тзв. мека бомба (софт бомб) БЛУ-114Б и бомбе за директне нападе (ЈДАМ) типа ГБУ-31, 32 и 37. Под удар НАТО оружја стављена је цела територија СРЈ, сви њени људски и материјални потенцијали, културни и верски објекти и објекти инфраструктуре. Извршено је око 2300 напада са око 8800 ватрених дејстава, при чему је лансирано око 415000 пројектила различите

* генерал-пуковник у пензији, dimic1@mts.rs

врсте, са око 22000 тона убојног терета. Касетним бомбама дејствовано је на око 1072 локације, са око 350000 пројектила, по неким локацијама и више пута. Процена је, да је на територију СРЈ испаљено око 50000 граната (око 15 тона) са осиромашеним уранијумом. Гранатама са осиромашеним уранијумом извршено је 112 дејстава на 91 локацији: 12 дејстава на 9 локација у јужној Србији, 2 дејства на једној локацији у Црној Гори и 98 дејстава на 81 локацији на територији Космета. По моделу извођења, операција је представља пример модела Удар са дистанце, тј. удар са раздаљине на којој снаге одбране, нису могле значајније противдејствовати по снагама које су изводиле удар, а нису имале ни могућности да узврате удар по аеродромима, пловним објектима и другим местима са којих су снаге НАТО полазиле на извршење задатака. Агресија је представљала стратешки концепт рата без битке на копну. Значајну и незаменљиву улогу у дејству по снагама одбране и објектима инфраструктуре СРЈ имала су и космичка средства војне намене. Изнад територије СРЈ једновремено, за све време агресије, налазило се од 8 до 12 сателита који су пружали подршку авијацији НАТО у извршењу извиђачко-нападних задатака.

Разбијање СР Југославије и дробљење Републике Србије био је крајњи циљ агресије, која и данас траје. Обзнањени циљ НАТО да се оружане снаге НАТО ангажују ради „спречавања хуманитарне катастрофе“ је чиста фарса и лицемерје. Агресор је обећао терористичким вођама косметских Албанаца одвајање Косова и Метохије од Србије и стварање независне државе „Косово“, још једне државе Албанаца на тлу Европе.

Кључне речи: неравноправан рат, асиметричан рат, ваздухопловно-космичка операција, кружна основица, удар са дистанце, рат без битке на копну, космичка средства, циљ.

Агресија Запада на СР Југославију није била само оружана. Од самог формирања СРЈ (1992. године) отпочела је вишедимензионална агресија различитих садржаја и облика. Интензивно је спровођено: пропагандно деловање, дипломатска и економска деструкција, санкције и блокаде у свим сферама живота, све до искључења (22. маја 1992. године), СР Југославије из Уједињених нација и Међународног монетарног фонда (15. децембра 1992. године).

Лоша слика у свету. Агресија неоружаним средствима води се и данас, због чега се не може сагледати истина о целини агресије на СР Југославију. Нема истине о узроцима, карактеру и последицама оружане агресије НАТО на СРЈ и оружаној побуни албанских терориста и сепаратиста на Космету. Нема истине о агресији и рату НАТО против СР Југославије у коме је дошло до прекомерне употребе силе, стравичних злочина, разарања и употребе забрањеног оружја.

Оружана агресија НАТО на СР Југославију била је финални чин вишедимензионалне агресије. Био је то неправедан агресивни рат против суверене земље, чланице УН, без сагласности Савета безбедности УН. У сваком погледу био је то асиметричан рат и припада групи најнеравноправнијих ратова у историји ратовања. Своју моћ НАТО је црпео из потпуно, и у целом садржају,

обновљивих извора, а СРЈ из потпуно необновљивих. Однос ангажованих војних ефектива је био неупоредив, а у технолошком погледу средства ратне технике СРЈ заостајала су иза нападача за 25 до 30 година.

Оружана агресија (од 24. 03. до 10. 06.) је започета и завршена ваздухопловно-космичком операцијом НАТО, под шифрованим називом **Савезничка снаја**, уз оружана дејства терориста ОВК на Космету и нападима терориста ОВК и јединица легалне Војске Албаније са територије Албаније. Са почетком агресије, са кружне основице за напад, под удар је стављена цела територија СР Југославије – сви објекти и снаге. По ангажованим снагама агресија представља очигледан пример прекомерне употребе силе.

Агресију је започело 16 земаља чланица НАТО, којима су се прикључиле Мађарска, Чешка и Пољска, 23. априла када су постале чланице НАТО. Уважавајући чињеницу, да су све суседне земље уступиле свој ваздушни простор и територију агресору за дејство, може се разложно тврдити да је рат против СР Југославије водило 26 земаља света. Своје снаге у агресији ангажовало је 13 земаља НАТО (Грчка није дозволила ангажовање својих снага, а Луксембург и Исланд немају своју војску). За 78 дана рата, авијација НАТО је извршила укупно 26.095 летова, од чега борбених 18.168. Од укупног броја извршених летова Америка је извршила 71%. Просечан дневни налет је био 334 лета, а било је и дана када је у ваздушни простор СРЈ улазило и преко 500 авиона. Планиране снаге за почетак агресије од 464 авиона и око 450 крстарећих ракета, за 78 дана нарасле су на око 1.040 авиона и на око 1.000 крстарећих ракета. Број дефинисаних објеката за дејство (на почетку рата) од око 300 увећан је на близу 4.000 на крају рата, само у стратегијској групацији РВ и ПВО дејствовано је по 950 објеката. У агресији су први пут употребљени нови нападни системи (авиони и крстареће ракете), међу којима и стратегијски бомбардер Б-2А, као и нова оружја, од којих се издвајају: тзв. мека бомба БЛУ-114Б и бомбе за директне нападе (ЈДАМ) типа ГБУ-31, 32 и 37. Под удар НАТО оружја стављена је цела територија СРЈ, сви њени људски и материјални потенцијали, културни и верски објекти и објекти инфраструктуре. Извршено је око 2.300 напада са око 8.800 ватрених дејстава, при чему је лансирано око 415.000 пројектила различите врсте, са око 22.000 тона убојног терета. Касетним бомбама дејствовано је на око 1.072 локације, са око 350.000 подпројектила, по неким локацијама и више пута. Процена је, да је на територију СРЈ испаљено око 50.000 граната (око 15 тона), са осиромашеним уранијумом. Гранатама са осиромашеним уранијумом извршено је 112 дејстава на 91 локацији: 12 дејстава на 9 локација у јужној Србији, 2 дејства на једној локацији у Црној Гори, и 98 дејстава на 81 локацији на територији Космета.

По моделу извођења, операција представља пример модела удар са дистанце, тј. удар са раздаљине на којој снаге одбране, нису могле значајније противдејствовати по снагама које су изводиле удар, а нису имале ни могућности да узврате удар по аеродромима, пловним објектима и другим местима, са којих су снаге НАТО полазиле на извршење задатака.

Агресија је представљала стратешки концепт рата без битке на копну. Копнене снаге НАТО нису ангажоване у агресији на СРЈ. Значајну и незаменљиву улогу у дејству по снагама одбране и објектима инфраструктуре СРЈ имала су и космичка средства војне намене. Изнад територије СРЈ једновремено, за све време агресије, налазило се од 8 до 12 сателита који су пружали подршку авијацији НАТО, у извршењу извиђачко-нападних задатака. Може се чињенично тврдити да је на проби био нови модел рата. Био је то модел ваздушно-космичке операције, уместо до тада важећег модела ваздушно-копнене операције. Овај модел је у каснијим ратовима које је водио НАТО, или поједине његове чланице, интензивно примењиван.

Крајњи циљ рата и агресије био је разбијање СР Југославије и дробљење Републике Србије, уз стварање „независне државе Косово“. Обзнањени циљ НАТО, да се оружане снаге НАТО ангажују ради *сјиречавања хуманитарне катастрофе, заштити и подршке демократским снагама на Косову и заштити људских права*, чиста је фарса и лицемерје. Стварни разлози агресије су сасвим други. Косово и Метохија, али и Србија у целини је геостратешки интерес Америке од виталног значаја. Овладавањем просторима Србије, повећава се стратегијска дубина НАТО у односу на Русију, спречава се руско присуство на овом простору и нарушава регионална, војна равнотежа на споју евро-азијског континента у корист НАТО. Са овог простора се доминира Црним, Јадранским и Средоземним морем. Са простора Космета (и Србије) контролишу се важне трансбалканске директрисе и геостратејски правци према југоистоку, североистоку и истоку. Поред наведеног значаја, Космет и Србија омогућавају и дислоцирање знатних снага Америке са територије Западне Европе, због чега је и изграђена америчка војна база „Бонстил“, на простору Урошевац-Ѓњилане, једна од највећих у свету.

НАТО је проценио да је Војска СР Југославије највећа препрека за остварење планираних циљева агресије. Због тога је припремио и извео ваздухопловно-космичку операцију на СР Југославију чији је циљ био разбијање и уништење Војске Југославије¹ и изнуђивање прихватања политичких циљева. Да се ради о крајње радикалном циљу, а не о спречавању „хуманитарне катастрофе“, како су говорили челници НАТО, показују изјаве многих заговорника глобализације и твораца „новог“ светског поретка, који су тражили да се СРЈ (посебно Србија), оштро казни и стави под контролу, да јој се умањи војна моћ и спречи „терор који спроводи“ над Албанцима на КиМ, али и да се учини зависном од Запада и његовог капитала. У контекст ових ставова и опредељења иде и изјава министра одбране САД Вилијама Коена пред Сенатом САД, у којој је за примену силе у СРЈ дефинисао стратегијски циљ: *Умањити способности Србије да убудуће води рат против Косова,*

1. Врховни командант НАТО генерал Весли Кларк изјавио је да ће НАТО „систематски и прогресивно нападати, деградирати, опустошити и коначно уништити српску војску ако Србија не пристане на мировни план сачињен под америчким покровитељством“. ТВ Раџесвер, The Hindu (Њу Делхи), према: „Политика“, „Поуке Косова“, 13. мај 1999. године.

**или прошири рај на своје суседе, смањењем или слабљењем њене способ-
ности за извођење војних операција.**

Фрустриран својим неуспехом у борби против Војске, агресор своје тежиште дејстава из ваздушног простора преноси на: цивиле и цивилне објекте, објекте инфраструктуре, културе, привреде, здравства, образовања, верске објекте и друге. Размере безобзирног рушилачког односа и понашања показује и чињеница да је на цивиле и цивилне објекте извршено 1.390 ватрених дејстава, при чему је примењиван и познати модел напада „Тепих бомбардовање“ урбаних средина и војске на положајима. Од НАТО бомби погинуло је око 500, а тешко рањено више од 1.000 цивила. По 1.026 објеката инфраструктуре и привреде НАТО је извршио 1.862 ватрена дејства, при чему је уништено 119, а оштећено 907. Уништено је 38 мостова, 28 радио и тв репетитора и предајника. Оштећено је више десетина верских, здравствених, културних и спортских објеката.

Лажима, терором и бруталном оружаном агресијом, Запад (са својом оружаном силом – НАТО) је 78 дана (дању и ноћу), угрожавао животе наших грађана, нашу слободу, суверенитет, национално достојанство и материјална добра. Напали су малу Србију, а дочекала их је велика. Србија је била увек велика, зато што је узвраћала сваком агресору задивљујућом храброшћу, што се борила за правду у свету и онда када су је други прогањали и на њеном етничком простору стварали своје државе. Била је велика и када је постала мета најмоћније војне силе у историји војног организовања, када је агресор поништио све стандарде међународног права и правног поретка, она је и тада стала на браник своје слободе, своје целовитости и достојанства.

Војска Југославије, планском, организованом и добро вођеном одбраном је извршила свој задатак и дефинисани циљ:

1. спречила је насилно довођење страних трупа на територију земље;
2. упорном борбом, омогућила је државном руководству да дипломатским деловањем, у Савету безбедности Уједињених нација буде изгласана Резолуција 1244, којом је заустављена оружана агресија на СРЈ, сачуван интегритет СР Југославије на целој њеној територији и спречено настојање албанских побуњеника да Космет добије атрибуте државности, тј. државе.

Снаге стратегијске групације РВ и ПВО у одбрани земље биле су на тежишту одбране. По њима је НАТО ударима из ваздушног простора извршио 512 напада, на 171 локацији, при чему је извршио 2.266 ватрених дејстава, што је 26% укупно извршених на целој територији СР Југославије. Челници НАТО признају да нису могли да погоде и униште српску ПВО. Они не крију да нису могли да погоде покретне циљеве, као што је то био систем ПВО ВЈ, или оклопна возила, артиљеријска оружја, јединице у маневру, као што и не крију да је НАТО био веома ефикасан против непокретних циљева.

Војни извештај Коена и Шелтона сенатском комитету, пецизира: *Срби су располагали способним интелектуалним системом ПВО, који је било изузетно тешко елиминисати. Планови НАТО су предвиђали систематску деградацију тих интелектуалних ПВО система. То је био велики проблем, зато што смо се*

бринули збој избора мети и мојуће колапсералне шийеише. Као и збој шактйике којом су се Срби служили. Срби су одабрали да йриийаје своју ПВО, йокушавајући да искористйе сваку йрилику, да макар и случајно ватйром оборе НАТО авионе. Индивидуални, далекомейни сисйеми нейредвиђено су искрсавали, исйаљујући йројектйиле на наше авионе. Командни и конйролни сисйеми који су йодржавали срйску ПВО били су йреобилни, флексибилни и адайййибилни, шйио је додайно комйликовало циљ да се ПВО унишйи. Команданйи су умесйио налетйа, на йе циљеви, одлучили да делују са висина које надмашују ефикасни домейи већине срйских ПВО сисйема.

Снаге РВ и ПВО су организовале и изводиле одбрану земље примерено сопственим могућностима са основним циљем: 1) минимални губици у људству; 2) оправдани губици у средствима ратне технике; 3) реално могући ефекти борбе против агресора. За остварење ових циљева командовање снагама РВ и ПВО је дефинисало и пред јединице и људство поставило начела припреме за одбрану и одбране, која су била претпоставка и постулат остварења постављеног циља: 1) мали и нејак, не сме да чека, он мора да маневрише. На том ставу су заснивани сви покрети и маневри у припремном периоду, а посебно у току рата. Изместили смо се са многих мирнодопских локација, људством и материјално-техничким средствима, чак и са оних за које је мало ко очекивао, као што је 20. оперативни центар сектора Стари Бановци, по којима је агресор дејствовао у првом удару, али у „празно“; 2) мали и нејак, не сме свом снагом и без размишљања на „црту“ јачем. На том основу и ставу дочекана је агресија. На борбеним положајима – тренутно спремне за борбу и борбене активности било је: 47% ракетних јединица ПВО, 35% радарских јединица ваздушног осматрања и јављања, а у приправности број један, 17% авиона ловачке авијације. Остале снаге су биле у непосредној близини борбених положаја, у очекујућим рејонима, спремне за брз излазак и улазак у борбу; 3) мали и слабији мора да лаже, обмањује, вара (ратна лаж и обмана је дозвољена). На том основу почетак агресије смо дочекали са релативно великим бројем уређених, лажних, ватрених и радарских положаја и других објеката у систему борбе. То је обмануло НАТО авијацију тако да је, само у првој ноћи, дејствовало по 6 лажних ватрених положаја ракетних јединица ПВО. То је узрок тврдње министра одбране САД Вилијама Коена: *Срби су сакрили своју ПВО*; 4) мали мора да се крије, прерушава и изненада појављује. То је била девиза сталног маскирања свих средстава ратне технике и објеката, чак и полетно-слетних стаза; 5) слабији не сме бити шаблониста. „Данас“ примењене мере, радње и тактичке поступке, не примењивати „сутра“. Свако искуство које се показало добро и има оправдање применити одмах. То је била основа да се у току борбених дејстава потпуно промени тактика употребе, па и начин дејства артиљеријских јединица ПВО, као и ракетних јединица ПВО малог домета, и још што шта; 6) буди инвентиван и креативан при употреби средстава, стварај и примењуј ново, била је стална инспирација за безброј иновација које су припадници РВ и ПВО у борби створили и у борби применили, а које су вишеструко умањиле губитке у људству и средствима ратне технике РВ и ПВО.

У складу са постављеним циљем и дефинисаним начелима деловале су јединице и људство РВ и ПВО, у неким радњама и поступцима готово савршено.

Врло вешто су маскирана сва средства ратне технике, али и аеродроми и други велики, површински објекти. Вршена су декоративна бојења и противрадарска маскирања полетно-слетних стаза. Заштитним маскарним прекривачима мењана је слика појединих објеката од посебног значења (командна места и центри везе), што је имало изузетног успеха у борби против крстарећих ракета.

Маневар јединица, може ући у историју ратовања као пример како се добро организованим и смишљеним маневрисањем, успешно чувају снаге и обезбеђују повољни услови за вођење борбе, на пројектованом простору. У току рата јединице РВ и ПВО ранга, чета и батаљон су извршиле 689 маневара. Ниједан маневар није откривен и по јединицама у маневру није извршено ниједно ватрено дејство. За радарске и ракетне јединице ПВО, наређењем је било дефинисано да се на поседнутим положајима може остати најдуже 24 сата од поседања. Да ракетне јединице ПВО морају напустити положај одмах после укључења радара за вођење ракета, на исијавање или извршеног дејства. Такође је било дефинисано да се радарски – ракетни положај не може поседати, ако није прошло најмање седам дана од напуштања положаја претходне јединице.

Обмањивање агресора, као и маневар, имало је битан утицај на смањење губитака људства и ратне технике. Неимари РВ и ПВО, потпомогнути појединцима и радним организацијама, правили су макете авиона, радара, лансирних рампи и других средстава толико успешно да је нападач врло често гађао макете мислећи да гађа права средства. Ово нека потврди податак да су НАТО авиони напали 33 пута и извршили 132 дејства по лажним ватреним положајима РЈ ПВО, а у целом РВ и ПВО (по лажним положајима) извршили су 50 напада са 270 ватрених дејстава.

У тактици дејства, посебно ракетних јединица ПВО и јединица ВОЈИН, примењиване су борбене радње и поступци који су били израз иновација и умешности свих припадника РВ и ПВО, а понајвише оних у основним тактичким јединицама:

- формирана је мрежа визуелних осматрачких станица (ВОСт) са ослонцем на противградну заштиту (ПГЗ) Србије, чиме је обезбеђен опстанак ВОЈ-а у критичним ситуацијама и његово функционисање све време рата. У мрежу ВОСт-а зналачки и врло ефикасно су укључени и радио аматери, који су дали значајан допринос откривању налета НАТО авијације;

- у систем ВОЈ-а РВ и ПВО веома ефикасно су укључени радар П-15 из структура Копнене војске и осматрачки радар П-12, П-15, П-18, 1 РЛ-128 Д ракетних јединица РВ и ПВО, што је такође значајно допринело непрекидности функционисања ВОЈ-а РВ и ПВО. Поред ове корисне варијанте ангажовања радарских средстава из других структура у систем ВОЈ-а, РЈ ПВО су ангажовањем својих осматрачких радара, из више дивизиона и батерија, у зони извођења борбених дејстава организовале (стварале), своје локалне радарске

мреже ради осматрања ваздушног простора и прикупљања информација о налету непријатељских авиона у циљу ефикаснијег дејства;

- креативна и инвентивна способност припадника ВОЈ-а обезбедила је да, иако је само један оперативни центар ПВО био аутоматизован (начин прикупљања и преноса информација о ситуацији у ваздушном простору), и други центри и борбени системи примају информације аутоматизовано;

- активирање више извора за прикупљање података о ситуацији у ваздушном простору и врло кратко (10-20 секунди), коришћење високофреквентног зрачења нишанских радара у РЈ ПВО, био је веома оправдан и користан тактички поступак за смањење сопствених губитака;

- одређивање више борбених положаја за једну јединицу (РЈ ПВО и ВОЈ) и њихово инжењеријско уређење и маскирање, правовремен и брз излазак дела јединице на положај, са растреситим размештајем, знатно је допринело смањењу наших губитака и живавости система одбране. Дефинисане радње и поступци поседања положаја, имале су пуно тактичко оправдање и дале су добре резултате. Тако, на пример, ватрени положаји ракетних дивизиона и ракетних батерија ПВО поседани су са по два лансирна уређаја, а два су држана у маршевском положају (у очекујућем рејону), спремна за брз излазак на ватрени положај, или за маневар и поседање наредног ватреног положаја. Ова тактичка варијанта омогућила је, брже напуштање поседнутог ватреног положаја (после дејства) и знатно бржи излазак на наредни положај и готовост за борбено дејство. И, што је најважније, смањено је излагање људства и технике ватреном дејству непријатеља;

- ракетне јединице ПВО су организовале заседна дејства (најчешће са једним дивизионом „НЕВА” и са 1-2 батерије „КУВ”), на правцу налета непријатељских авиона. Њихово изненадно појављивање ватром, мада не баш ефикасном, било је велико изненађење и стварало је дилему и недоумицу одакле те јединице у рејонима у којима нису очекиване. Између осталог, и ово је један од разлога што је НАТО авијација у нашем ваздушном простору летела изнад висине (10.000 метара), ефикасног дејства најбројнијег нашег ракетног система ПВО;

- израда издвојених радарских показивача (употребом персоналних рачунара) ван радарског уређаја, са новим техничким решењима за даљинско укључење-искључење радарског средства и преноса радарске слике корисницима, такође је техничка мера и тактички поступак који је допринео смањењу људских губитака, али и дужем опстанку средстава радарске технике на употреби;

- коришћењем жичних веза командовања, обезбеђена је сигурност преноса информација и брзо успостављање нарушеног система веза. Оригинална решења, истовремено ангажовање две врсте веза на два различита правца ка истом кориснику, са ставом да до корисника долази примарно жична веза, обезбедила су непрекидност командовања и сигурност корисника везе од откривања и уништења;

– и оно што је (можда) најбитније. Припадници РВ и ПВО нису напуштали (остављали) своја оштећена средства ратне технике. На положају су по хитном – организованом поступку санирали последице, извлачили оштећена средства и транспортовали их у сабиралишта оштећене технике (СОТ). Мало је или нимало оваквих примера у свету. Због оваквог поступка, због храбрости, одговорности и посвећености припадника РВ и ПВО, и оних на положајима и оних у СОТ-овима за оправку радарске технике, као и оних у центрима за оправку ваздухопловне технике (ЦОВТ), у поновну употребу (после оштећења) смо вратили: 17 ваздухоплова (15 авиона и 2 хеликоптера); 30 радарских средстава (25 водова ВОЈ и 5 чета ВОЈИН); 11 ракетних јединица ПВО (8 рд ПВО „НЕВА-М” и 3 самоходне ракетне батерије „КУБ-М”).

Снаге противваздушне одбране, из организацијског састава стратегијске групације РВ и ПВО у 78 дана рата, обориле су агресору 2 авиона (авион F-117A и авион F-16C); 9 беспилотних летилица; 45 крстарелих ракета и 4 велика пројектила. Наведена борбена средства су погођена у ваздушном простору СРЈ, пала су на територију Југославије и за обарање постоје проверљиви материјални докази.

Поред наведених оборених борбених средстава, снаге ПВО стратегијске групације РВ и ПВО, према оцени услова и елемената гађања (дејства) су погодиле (и вероватно оштетиле) и још 36 авиона и 2 хеликоптера. Остаци ових погођених летилица нису пронађени на простору СР Југославије.

Бројни су показатељи који указују на висок ниво веродостојности процена погађања летилица НАТО у ваздушном простору СРЈ, које су са већим или мањим оштећењем слетеле на аеродроме земаља у нашем окружењу, или се срушиле ван простора наше територије. Изнећу само неке:

1. генерал Кларк у својој књизи „Модерно ратовање“, признаје да се 1 авион „НАРИЈЕР“ срушио у Јадранско море (јужно од Улциња) а 2 хеликоптера „Апач“ на Проклетије, непосредно уз границу са Албанијом, на албанској страни;

2. многима је позната прича око слетања на аеродром Скопље тешко оштећеног авиона А-10 којим је пилотирао син генерала Мајкла Шорта и молба сина – пилота, официра америчког ваздухопловства, да тата *не каже мами да се она не би узбудила*;

3. навелико се причало и писало, да су поред обореног F-117A погођена и још 2 авиона истог типа, те да је један од њих слетео (срушио се испред писте) на аеродрому Плесо код Загреба, а други на аеродрому Бутмир код Сарајева. Писано је, али је и сасвим тачно, да је администрација ваздухопловних снага САД осим обореног F-117A, одмах после завршетка агресије на СРЈ раскодовала још 2 авиона F-117A. Нешто мало касније овај авион је избачен из оперативне употребе и престала је његова производња;

4. причало се и писало да је после дејства по објектима у рејону Београда, у Спачванске шуме (јужно од Винковаца), пао један стратегијски бомбардер В-2, те да је у време пада из Тузле покренута специјална америчка јединица. У току агресије јављали су: служба осматрања и обавештавања (ОиО),

радиоаматери, визуелни осматрачи, пријатељи из окружења, а навелико и средства информисања јавности, да је: погођен авион пао у рејон Сјеница – Нова Варош; принудно слетео један F-15 на аеродром код Тузле; НАТО авион пао на планину Бјеласицу, коју интензивно надлеђу авиони тражећи пилоте; у селу Тмушевци северно од Скопља пао један F-16; дански F-15 принудно слетео на аеродром Бутмир код Сарајева, због оштећења која је задобио од српске ПВО и тако даље. Пуно јављања и обавештавања, али ...

5. институт за одбрану и спољну политику САД је међу првима, још 9. маја 1999. године саопштио да је НАТО у судару са Војском Југославије *већ изгубио 36 авиона, 8 хеликоптера и 6 беспилотних летилица*. О истој теми говорио је и Грегори Копеј, председник асоцијације за међународне студије у Вашингтону. У прва два месеца агресије алијанса је, упозорио је Копеј, изгубила 70 авиона. Копеј је рекао да има податке са *највишеј месца у Бриселу, да је ВЈ до 20. априла оборила 38 авиона, 6 хеликоптера, 7 беспилотних летилица и бројне крстареће ракете*. Руска агенција „ИТАР-ТАСС“ је објавила 25. марта 2000. године, позивајући се на главну обавештајну управу руског Генералштаба, да је НАТО за време агресије на Југославију изгубио 3 „невидљива“ авиона F-117A и око 40 других борбених авиона.

Упркос неупоредивој надмоћи агресора у свим факторима борбе, захваљујући нашем човеку-људима, припадницима РВ и ПВО, њиховој креативности и ратној снажљивости, РВ и ПВО је у потпуно неравноправном рату изгубило око 40% ратне технике и око 38% објеката инфраструктуре. Погинуло је 39 припадника (0,19% укупно ангажованих). Уништење осталих материјалних средстава РВ и ПВО било је минимално: убојних средстава 6%, погонских материјалних средстава 9%, резервних делова и опреме 4%, неборбених возила 3%.

Резолуција 1244 СБ УН је докуменат који фаворизује интересе Запада. Састављен је по мери Америке и НАТО, са циљем да на „мала“ врата уђу и стационирају се на Космету и одатле делују за остварење својих интереса, користећи за то албанске сепаратисте и терористе. Резолуција је зауставила оружану агресију на Србију и потврдила суверенитет и територијални интегритет СР Југославије. Снаге КФОР-а које су уместо војске дошле на Космет нису спречиле безбедносни „вакуум“, нису спречиле несметан улазак на КиМ десетинама хиљада терориста и других банди, са територије Албаније и Македоније. Границе Србије са ове две државе остале су потпуно незаштићене и отворене. Одбрамбеним снагама Југославије, онима које предвиђа Резолуција, онемогућен је повратак на Космет. Најгоре од свега је то, што мировне снаге Уједињених нација нису заштитиле неалбанско становништво на Космету, због чега је по повлачењу Војске Југославије, Космет напустило око 230.000 Срба и 20.000 припадника других националности.

Бројни су примери терора и насиља који албански екстремисти проводе над српским становништвом на Космету: паљевине, убиства, прогони, отимање имовине и друго. Погром у марту 2004. године и чести упади специјалне полиције приштинских власти на север Космета, најбољи су примери да мир

није успостављен, а да насиље траје. Само у погрому марта 2004. године погинуло је 28 људи, више од 4.000 је протерано са Космета, уништено је 19 споменика културе I. категорије и 16 православних цркава. Око 850 српских, ромских и ашкалијских кућа је спаљено. За све ово до данас нико није одговарао.

Завршен је рат, али агресија неоружаним средствима на Србију траје и данас.

ЛИТЕРАТУРА

Смиљанић С. (2009) Агресија НАТО – Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана у одбрани отаџбине

Spasoje SMILJANIĆ

NATO ARMED AGGRESSION

Abstract

NATO's armed aggression against FR Yugoslavia was an unjust aggressive war against a sovereign country, a UN member, without the consent of the UN Security Council. In every respect it was an asymmetrical war and it belongs to the group of the most unequal wars in the history of warfare. NATO derives its power, completely and in its entirety, from renewed sources, and the FRY from completely non-renewable ones. The ratio of military engagement was unmatched, in terms of technology, our war technique assets have been behind the attackers by 25 to 30 years.

Armed aggression (March 24 - June 10) was launched and completed by an aeronautic - aerospace operation codenamed Allied Forces, with armed acts by KLA terrorists in Kosmet and attacks by KLA terrorists and Albanian Army units from the territory of Albania. With the beginning of the aggression, from the circular base of attack (all neighboring countries gave the aggressor their air space to fly and act from it, thereby classifying the aggressor camp), the entire territory of the FR Yugoslavia was put under attack - and all the facilities and forces were affected by the aggressor. In the forces engaged, aggression is a clear example of overuse of force. The aggression was started by 16 NATO members, joined by Hungary, the Czech Republic and Poland, on April 23, when they became NATO members. 13 countries engaged their forces in the aggression (Greece did not allow its forces to be engaged, and Luxembourg and Iceland did not have their own army). In the 78 days of aggression, NATO aircraft made a total of 26095 flights, of which 18168 were combat (70%). The average daily flight number was 334 flights, and there were days when more than 500 aircraft entered the FRY airspace. Planned forces to launch aggression, from 464 aircraft and about 450 cruise missiles, have grown to about 1040 aircraft and about 1000 cruise missiles in 78 days. The number of defined action objects (at the beginning of the war) from about 300 increased to close to 4000 at the end of the aggression. For the first time, new attack systems (aircraft and cruise missiles) were used in the aggression, including the B-2A strategic bomber, as well as new weapons, among which were the so-called: the BLU-114B soft bomb and the GBU-31, 32 and 37 type direct bombs (JDAM). The entire territory of the FRY, all of its human and material resources, cultural and religious sites and infrastructure facilities were put under attack by NATO weapons. About 2300 attacks were carried out with about 8800 fire attacks, with the launch of about 415000 missiles of various types, with about 22000 tons of deadly cargo. Cluster bombs were deployed at about 1072 locations, with about 350000 missiles, at some locations and more than once. It is estimated that about 50,000 shells (about 15 tons) of depleted uranium were fired in the territory of the FRY. Depleted uranium shells carried out 112 operations at 91 locations: 12 operations at 9 locations in southern Serbia, 2 operations at one location in Montenegro and 98 operations at 81 locations in Kosmet. According to the embodiment model, the operation is an example of the Distance Shock model, ie. the strike from a distance at which the defense forces could not significantly counteract the forces that carried out the strike, nor did they have the ability to strike at the airports, vessels and other places from which NATO forces

undertook the task. Aggression was a strategic concept of war without a battle on land. A significant and irreplaceable role in the impact on the defense forces and infrastructure facilities of the FRY was played by military-grade space assets. Above the territory of the FRY, at the same time, during the aggression, there were 8 to 12 satellites that supported NATO aviation in performing reconnaissance and assault missions.

The destruction of the FR Yugoslavia and the crushing of the Republic of Serbia was the ultimate goal of aggression, which continues today. NATO's stated goal of engaging NATO forces to "prevent a humanitarian catastrophe" is pure farce and hypocrisy. The aggressor promised the terrorist leaders of the Kosmet Albanians the separation of Kosovo and Metohija from Serbia and the creation of an independent state of Kosovo, another Albanian state in Europe.

Keywords: unequal warfare, asymmetric warfare, aerospace operation, circular base, strike from a distance, war without battle on land, space assets, target.

Оригинални научни рад

Обрад СТЕВАНОВИЋ*

Професор Криминалистичко-полицијског универзитета у пензији, Србија

ОДНОСИ ПОЛИЦИЈЕ СРБИЈЕ И ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТОКОМ ЊИХОВИХ ОПЕРАЦИЈА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ И У КОПНЕНОЈ ЗОНИ БЕЗБЕДНОСТИ

Апстракт: Мисије, одговорности и међусобни односи војних и полицијских организација у демократским друштвима најчешће су уређени одговарајућим националним прописима и међународним документима. Полазећи од тога, рад је резултат истраживања које је имало за циљ да се, анализом расположивих садржаја и теоријским уобличавањем практичних искустава аутора, идентификују, научно опишу и класификују кључне карактеристике односа између војске Југославије и полиције Републике Србије током њиховог ангажовања на сузбијању тероризма албанских екстремиста на Косову и Метохији, у одбрани Савезне Републике Југославије од агресије НАТО пакта и у спречавању преношења тероризма са Косова и Метохије у Копнену зону безбедности, у периоду од 1998. до 2001. године. Резултатима тако усмереног истраживања, утврђено је: 1) да је Војска Југославије, поред тежишног ангажовања на задацима одбране од агресије НАТО пакта, у неопходном обиму ангажована и на извршавању полицијско-безбедносних задатака; 2) да је Полиција Републике Србије, поред тежишног ангажовања на задацима сузбијања тероризма албанских екстремиста ангажована, такође у неопходном обиму, и на извршавању војно-одбрамбених задатака; 3) да се укупни односи између Војске Југославије и Полиције Србије у наведеном периоду могу квалификовати као односи неопходне, легалне, свеобухватне и делотворне сарадње и координације активности; као и 4) да су ти односи били у складу са релевантним теоријским изворима, са националним и међународним правом и са праксом демократских држава.

Кључне речи: Војска, полиција, сарадња, координација, тероризам, агресија.

* obrad.stevanovic@kpu.edu.rs

УВОД

Кључни чиниоци безбедносног окружења којима је угрожавана национална безбедност Републике Србије (РС), односно Савезне Републике Југославије (СРЈ) непосредно пре, током и после 1999. године, свакако су били тероризам албанских екстремиста на Косову и Метохији (КиМ) и агресија НАТО пакта на СРЈ и РС. Као врсте сложеног и политички мотивисаног оружаног насиља усмереног против државног суверенитета и територијалног интегритета РС и СРЈ, ти чиниоци су, према својој суштини, представљали најозбиљније безбедносне проблеме, са којима су се РС и СРЈ суочиле приви пут после Другог светског рата. Значајне и незаобилазне улоге у решавању тих безбедносних проблема имале су, пре свега, Полиција РС и Војска Југославије (ВЈ), као кључне снаге система националне безбедности РС и СРЈ.

Вођено истим или сличним циљевима, ангажовање Полиције РС и ВЈ у решавању наведених безбедносних проблема у истом просторном и временском оквиру, подразумевало је и успостављање одговарајућих односа њихове сарадње и координације¹ њихових активности који су истовремено били логични, неопходни и деликатни. Поред осталог, њихова деликатност је произилазила из општепознате чињенице, да се употреба војске у извршавању цивилних (полицијских) послова у миру и употреба полиције у извршавању војних послова у немирнодопским стањима, сматрају посебно осетљивим питањима, пре свега, правне и теоријске природе. Због тога се таква ангажовања полиције и војске практикују изузетно и подразумевају: 1) неопходност доношења формалних одлука на високим државним нивоима и у ситуацијама које су јасно прописане међународним и националним правом и 2) неопходност стриктног поступања у складу са одредбама те две врсте права.

Полазећи од тога, у раду су презентовани резултати истраживања које је имало за циљ да се, анализом расположивих садржаја и теоријским уобличавањем искустава аутора, идентификују, научно опишу, класификују и квалификују кључне карактеристике односа између ВЈ и Полиције РС током њиховог ангажовања на сузбијању тероризма албанских екстремиста на КиМ, у одбрани СРЈ од агресије, НАТО пакта и у спречавању преношења тероризма ОВК са КиМ у Копнену зону безбедности (КЗБ), у периоду од 1998. до 2001. године. У реализацији тако усмереног истраживања доминантно је коришћена метода упоредне анализе: 1) садржаја планске, извештајне и искуствене природе – о фактичком поступању и односима ВЈ и Полиције РС током планирања, организовања и извођења њихових операција и 2) садржаја теоријске, међународне, национално-правне и искуствене природе – о употреби војске у миру и полиције у немирнодопским стањима.

1 У овом раду, реч *сарадња* користи се у истом или сличном значењу које имају и речи (синоними), као што су: *(ис)помоћ, подришка, садејство или заједнички рад*, док се реч *координација* користи у истом или сличном значењу које имају и речи, као што су: *усклађивање, синхронизација, хармонизација, усмеравање, обједињавање или унификација* активности два или више учесника у истом процесу ради остваривања циља тих активности (више о томе у: Стевановић 2016: 319, 330).

ОДНОСИ ПОЛИЦИЈЕ СРБИЈЕ И ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ – ИСКУСТВЕНИ КОНТЕКСТ

Општепозната је чињеница да је Република Србија у последњој деценији XX и у првој деценији XXI века, а посебно периоду од 1998. до 2001. године, била суочена са ескалацијом тероризма² албанских екстремиста на КиМ, са НАТО агресијом³ на СРЈ и РС и са преношењем тероризма ОВК са КиМ у КЗБ. У том периоду, сагласно са развојем безбедносне ситуације, мењале су се улоге и односи између Полиције РС и ВЈ током њиховог ангажовања на сузбијању тероризма, у одбрани СРЈ од агресије и у спречавању преношења тероризма албанских екстремиста са КиМ у Копнену зону безбедности (КЗБ) на територији општина Прешево, Бујановац и Медвеђа.

Од јануара до 27. маја 1998. године, Полиција РС је на КиМ, поред свакодневног обављања редовних послова из своје надлежности (одржавање јавног реда и сузбијање криминала), доминантно ангажована на спречавању и сузбијању тероризма ОВК. Претежан садржај тог ангажовања чинили су: 1) превентивни облици рада (прикупљање и размена обавештајно-безбедносних података о терористичким намерама албанских екстремиста, заштита грађана, насеља, комуникација, простора, објеката и сопствених јединица од терористичког угрожавања и дубинско обезбеђење државне границе), 2) реаговање на конкретне оружане нападе терориста⁴ и 3) извођење планираних противтерористичких операција (ПТО).⁵ Те активности Полиција РС је реализовала самостално, уз размену одговарајућих обавештајних информација са ВЈ и уз одговарајући обим стручне и логистичке подршке ВЈ, пре свега у области обуке и опремања ангажованих полицијских јединица посебне намене, као и у коришћењу војних капацитета за њихов смештај и исхрану. У истом периоду, ВЈ је на КиМ, поред наведене обавештајне, стручне и логистичке подршке Полицији РС, доминантно ангажована на заштити државне границе СРЈ и РС према Албанији и Македонији и на општим припремама за одбрану СРЈ од спољног угрожавања.

Од 28. маја до 20. јула 1998. године, настављајући са претежно изнуђеним реаговањима на оружане нападе терориста ОВК, Полиција РС је све учешће лије захтевала и, поред већ успостављене континуиране обавештајне, стручне

2 Појам *тероризам* користи се у овом раду за означавање насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији у последњој деценији XX и у првој деценији XXI века, што је сагласно са резултатима бројних научних истраживања којима је доказано да је то насиље имало сва неопходна и довољна обележја тероризма и према националном и према међународном праву (Видети: Обрад Стевановић, С. М. 2014).

3 Појам *агресија* користи се у овом раду за означавање насиља ваздухопловних снага НАТО током напада на Републику Србију (СРЈ) у периоду од 24. Марта до 10. јуна 1999. године, што је сагласно са бројних научних истраживања којима је доказано да је то насиље имало сва обележја агресије (Видети, на пример: Обрад Стевановић 2019).

4 На пример: Полицијска ПТО изведена 28.2.1998. године, ради проналажења и хапшења извршилаца терористичког напада у којем су убијена два полицајца у селима Ликошане и Ђирез у Дреници.

5 На пример: Полицијска ПТО изведена 5.5.1998. године у Доњем Преказу код Србице са циљем хапшења чланова познате криминално-терористичке групе Адема Јашарија који је у тој ПТО погинуо.

и логистичке подршке, од команде Приштинског корпуса (ПрК) ВЈ добијала и оперативну (борбену), односно ограничену артиљеријску и оклопно-механизовану подршку у извођењу реактивних и планираних полицијских ПТО.⁶ Потреба за таквим укључивањем ВЈ у ПТО Полиције РС заснивала се на очигледном јачању терористичких способности ОВК, а посебно на чињеници да њени терористички акти (по интензитету и начину извођења и по коришћењу тежих врста наоружања) превазилазе оперативне способности Полиције РС. Упркос пуном разумевању команде ПрК ВЈ за ту врсту подршке ПТО Полиције РС, формалне одлуке о томе доношене су уз одређене отпоре а њихова реализација уз одређен ниво уздржаности војног врха. Поред осталих, један од разлога за то произилазио је из чињенице да председник СРЈ није прихватио предлог војног врха да се, као услов за укључивање ВЈ у ПТО на КиМ, прогласи ванредно стање у РС (више о томе у: Павковић 2015: 69-88, 114, 136, 145-146, 149, 178).

Од 28. јула до 28. септембра 1998. године, Полиција РС и ВЈ су се тежишно ангажовале у извођењу „Велике летње ПТО“ у складу са јединственим – Општим планом сузбијања тероризма албанских екстремиста на КиМ. Прву верзију тог плана под називом Оперативни план Међуресорског штаба за реализовање операције „Гром“ одобрио је председник СРЈ на састанку највиших представника ВЈ, Полиције РС и политичких органа РС и СРЈ који је одржан 30. маја 1998. године. Тај план је оснажен Директивом начелника Генералштаба ВЈ од 28. јула 1998. године под називом „Гром-98“.⁷ Његова реализација је подељена у четири фазе, којима је касније додата и пета фаза. У његовој реализацији изведено је 27 појединачних ПТО у којима су, поред снага Полиције РС, учествовале и одговарајуће снаге ВЈ.⁸

За сваку од тих појединачних ПТО, у сарадњи са штабом МУП-а за КиМ, штаб ПрК ВЈ је припремио одговарајуће одлуке, заповести и наређења (Неке од шема одлука које је, уз сагласност команданта 3. Армије, одобравао командант ПрК ВЈ, видети у: Небојша Павковић, 2015: 260, 266, 299, 392, 418, 428, 448, 464.). У тим ПТО, ОВК је фактички војно поражена (Raufer 2005: 134), а њени разбијени припадници су се повукли у теже приступачне делове територије КиМ или су се инфилтрирали у градско и сеоско становништво.

Период од 28. септембра 1998. године до почетка НАТО агресије карактеришу: 1) присуство и активности Мисије ОЕБС за верификацију на КиМ,

6 На пример: ПТО изведена у периоду од 28.5. до 2.6.1998. године под називом „Гром“ (или „Дечанска операција“) са циљем деблокаде саобраћајнице Пећ – Дечане – Ђаковица (Прва опсежнија ПТО на КиМ);

ПТО изведена 3.7.1998. године са циљем деблокаде села Кијево на путу Приштина – Пећ; ПТО изведена у периоду од 18. до 20.7.1998. године, са циљем деблокаде града Ораховца.

7 За скраћени назив тог плана („Гром“) употребљен је назив ПТО која је изведена крајем маја и почетком јуна 1998. године (више о томе у: Небојша Павковић 2015: 110-113, 284-288, 417).

8 Најзначајније од тих ПТО вођене су под ознакама „Глођане“, „Лођа“, „Вокша“, „Липовица“, „Крамовик“, „Ратиш“, „Бајгора“, „Чичавица“, „Космач“ и „Језерце“ (Небојша Павковић 2015: 473, 477). У неким од њих, пронађени су докази за тешке и још увек некажњене злочине ОВК, међу којима су свакако најтежи злочини у селу Клечка, у каналу Радоњићког језера код Глођана и у селу Лођа код Пећи.

2) нижи ниво и интензитет активности ОВК и 3) нижи ниво ПТО против ОВК. Сагласно са развојем ситуације и постигнутим Споразумом о Мисији ОЕБС, Полиција РС и ВЈ су смањиле бројно стање својих састава и организационих облика контроле територије и фокусирале се: 1) на сарадњу са Мисијом, 2) на смањен обим превентивних мера контроле територије и заштите комуникација, сопствених састава и објеката од терористичких напада ОВК, 3) на одржавање способности брзог реаговања на оружане нападе терориста и 4) на спорадично извођење планираних ПТО, уз обавештавање Мисије ОЕБС. Користећи нижи ниво активности Полиције РС и ВЈ и нескривану подршку Мисије ОЕБС. ОВК се за кратко време поново консолидовала, ојачала и наставила са повременим извођењем терористичких напада. Након једног од њих, Полиција РС уз подршку ВЈ планирала је, организовала и, уз обавештавање Мисије, 15. јануара 1999. године реализовала познату ПТО „Рачак“. Квалификацијом те ПТО као „масакра над цивилима“ и неуспелим преговорима у Рамбујеу који су очигледно имали за циљ да се споразум о решењу „косметске кризе“ не постигне, НАТО је пронашао недостајући повод за агресију која је постала сасвим извесна.

Са почетком НАТО агресије и проглашењем ратног стања у СРЈ, међународни оружани сукоб на КиМ, прерастао је у међународни оружани сукоб. Тиме је безбедносна ситуација на КиМ постала значајно сложенија. Дотадашњи однос снага у сукобу битно је промењен, тако што су СРЈ и РС као јача страна – у међународном оружаном сукобу са ОВК, постале слабија страна у међународном оружаном сукобу са НАТО и ОВК. Борба Полиције РС и ВЈ против тероризма албанских екстремиста, прерасла је у њихову заједничку оружану борбу против савезничких снага НАТО и ОВК. ВЈ је тада преузела кључну улогу одбране СРЈ од ваздухопловних напада и од покушаја снага НАТО, подржаних снагама ОВК да копненим путем окупирају, пре свега, територију КиМ, док је полиција РС задржала кључну улогу у борби против терористичке ОВК, уз преузимање улоге пружања помоћи грађанима, у заштити од ваздухопловних напада НАТО и улоге спасавања жртава и отклањања последица тих напада. И ВЈ и Полиција РС су, такође, предузеле одговарајуће мере сопствене заштите од НАТО ваздухопловних напада (измештањем својих организационих јединица и команди на ратне локације и релативно честим мењањем тих локација).

Непуних месец дана од почетка агресије (18. априла 1999.), Наређењем Штаба врховне команде, на основу које су донети и одговарајући акти на нижим нивоима командовања у ВЈ, Полиција РС (и РЦГ) претпочињена је ВЈ (видети, на пример: наређење команде ПрК, 1999).⁹ Сагласно тим акатима, Полиција РС је и формално укључена у извођење борбених дејстава у одбрани земље од НАТО агресије. Уз то, Полиција РС и ВЈ су наставиле са заједничким

9 Поједине команде и руководиоци ВЈ и Полиције РС, посебно на нижим нивоима, погрешно су тумачили акте о претпочињавању, али је тај проблем релативно брзо превазиђен (искуство аутора).

планирањем и извођењем ПТО против снага ОВК, које су у новонасталим околностима постале савезник НАТО у агресији на СРЈ. Значајним ангажовањем ВЈ у спречавању снага НАТО и ОВК да, у оквиру операције „Стрела“ отворе копнени коридор из Албаније, ка средишњем делу КиМ¹⁰ и заједничким ангажовањем Полиције РС и ВЈ, у извођењу ПТО на централним деловима КиМ, ОВК је поново разбијена, а покушај снага НАТО подржаних снагама ОВК да копненим путем окупирају територију КиМ, спречен је.

После НАТО агресије и повлачења са КиМ, ВЈ и Полиција РС су наставиле са заједничким ангажовањем у решавању кризе у КЗБ, која је крајем 1999. године изазвана преношењем тероризма ОВК са КиМ на територије општина Прешево, Бујановац и Медвеђа. У циљу квалитетнијег решавања те кризе, одлуком Савезне Владе и Владе РС формиране су Здружене снаге безбедности (ВЈ и Полиције РС – ЗСБ), након чега је успостављена и одговарајућа сарадња тих снага са Међународним безбедносним снагама КФОР на КиМ. Ангажовањем ЗСБ у складу са одговарајућим Планом решавања кризе, демилитаризована је тзв. Ослободилачка војска Прешева, Бујановца и Медвеђе, снаге ВЈ и Полиције РС враћене су у КЗБ, а Ваздушна зона безбедности (ВЗБ) смањена је са 25 на 5 километара (детаљније о томе у: Стевановић 2015: 225-231).

У складу са описаним чињеницама које су искуствено познате и одговарајућим документима потврђене, формални и неформални односи сарадње између Полиције РС и ВЈ током њихових операција на КиМ, у одбрани СРЈ од агресије НАТО и у спречавању преношења тероризма са КиМ у КЗБ, били су успостављени на три организациона нивоа, и то: 1) на највишем – између Министарства унутрашњих послова (МУП), РС и надлежних организационих јединица Министарства одбране (МО) и ГШ ВЈ, 2) на средњем – између Штаб МУП за КиМ са седиштем у Приштини и Команде ПрК ВЈ и 3), на оперативном (у војној терминологији: тактичком) нивоу – између одговарајућих јединица ВЈ и територијалних организационих јединица полиције у седишту управних округа и општина на КиМ.

На сваком од наведених организационих нивоа, односи сарадње између ВЈ и Полиције РС успостављени су, најпре у области логистичке, обавештајне и оперативне подршке ВЈ, полицијским јединицама посебне намене ангажованим у операцијама сузбијања тероризма на КиМ. Посебно значајан облик њихове сарадње реализован је сталном разменом обавештајно-безбедносних података и података о позицијама и активностима сопствених снага у простору, са циљем елиминисања опасности од последица „пријатељске ватре и деловања”. Ти облици сарадње између ВЈ и Полиције РС континуирано су унапређивани, а њихов највиши ниво остварен је у заједничком иницирању, планирању и извођењу ПТО на КиМ, посебно у периоду „Велике летње ПТО“ (од 28. јула до 28. септембра 1998. године), затим у периоду трајања НАТО агресије, као и током ангажовања ЗСБ у решавању кризе изазване преношењем тероризма ОВК са КиМ у КЗБ, после НАТО агресије.

10 Мисли се пре свега на познате битке на Кошарама и Паштрику које су снаге ВЈ водиле са снагама НАТО и ОВК, крајем маја и почетком јуна 1999. године.

Најзначајнији резултати тако успостављених односа сарадње на нивоу МУП РС и ГШ ВЈ (на највишем нивоу), свакако су Општи план заједничких ПТО на КиМ који је прихваћен и од тадашњег председника СРЈ, одобрен као основ за планирање и извођење сваке од појединачних операција, као и План решавања кризе изазване преношењем тероризма албанских екстремиста на КиМ у КЗБ у општинама Прешево, Бујановац и Медвеђа. Најбитнији резултати сарадње између Штаба МУП-а за КиМ и ПрК, ВЈ (на средњем нивоу), су планска и наредбодавна документа (заповести, наређења), за сваку од појединачних ПТО на КиМ и у КЗБ (видети шеме одлука за неке од њих су: Павковић 1998: 260, 266, 299, 392, 418, 428, 448, 464). Тако успостављени односи сарадње на оперативном (тактичком), нивоу резултирали су ефективном и ефикасном употребом војних и полицијских јединица, посебне намене у реализацији ПТО, у одбрани РС од агресије НАТО и у решавању кризе изазване преношењем тероризма албанских екстремиста са КиМ у КЗБ.

За усклађивање активности између ВЈ и Полиције РС, током њихових операција на КиМ и у КЗБ у наведеном периоду, претежно су коришћена три координациона механизма (више о тим механизмима, у: Стевановић 2016: 321-328), и то:

– *координација љуштем нейосредној комуницирања* представника МУП-а и ВЈ на састанцима и командним местима, курирским, телефонским и радио везама, које је повремено и по потреби реализована, на сваком од наведена три организациона нивоа (усклађивање активности по вољи равноправних учесника у истом процесу);

– *координација љуштем субординације* (усклађивање активности по одлуци надређеног), која је формално успостављена одлуком председника СРЈ од 30. маја 1998. године о одобравању већ описаног, Општег плана сузбијања тероризма на КиМ, затим Директивом начелника Генералштаба ВЈ од 28. јула 1998. године и актима надлежних војних команди о претпотчињавању Полиције РС Војсци Југославије;¹¹

– *координација љуштем сѿандардизације* импута и процеса, која је успостављена одлуком надлежних органа (Савезне владе и Владе РС), о усвајању Програма и плана решавања кризе настале деловањем албанских екстремистичких група у КЗБ на територији општина Прешево, Бујановац и Медвеђа и одлуком о формирању ЗСБ које су ангажоване у решавању те кризе.

Уркос томе што су заједничке операције ВЈ и Полиције РС, сузбијању тероризма и њихово заједничко учешће у одбрани од НАТО агресије и у решавању кризе у КЗБ, принципијелно подразумевале обједињено руковођење по принципу једностарешинства и субординације, њихов међусобни однос током извођења тих операција суштински се може квалификовати као неопходна, легална, свеобухватна, обострано прихваћена и делотворна сарадња и координација активности која је била примерена ситуацији

11 Упркос формалном успостављању овог механизма, координација активности ВЈ и Полиције РС је у пракси ипак настављена претежном применом механизма непосредног комуницирања;

и условима окружења и која је за резултат имала ефективно и ефикасно остваривање постављених циљева. На такву суштину односа између полиције РС и ВЈ, није битније утицала ни чињеница да је око два месеца током трајања НАТО агресије полиција РС била формално претпочињена ВЈ, као ни чињеница да је планске и наредбодавне акте за ПТО које су изведене пре и током НАТО агресије формално доносиле одговарајуће команде ВЈ, чиме су више формално него фактички између ВЈ и Полиције РС успостављени и односи субординације.

Да ли су описани облици ангажовања, сарадње и координације активности ВЈ и Полиције РС у борби против тероризма албанских екстремиста и у одбрани РС и СРЈ од НАТО агресије (искуствени контекст), били у складу са релевантним теоријским изворима (теоријски контекст), са националним и међународним правом (правни контекст) и са ставовима и праксом демократских држава (упоредно-искуствени контекст), показаше резултати истраживања који су презентовани у наставку овог рада.

ТЕОРИЈСКИ И УПОРЕДНО-ИСКУСТВЕНИ КОНТЕКСТ

За теоријско истраживање односа између војске и полиције од посебног је значаја анализа феномена нејасних граница између појмова безбедности и одбране, а тиме и између надлежности војске и полиције, у војним и невојним одговорима на безбедносне претње и ризике. У објашњењу тог феномена, у теорији се полази од чињенице да је превазиђено традиционално схватање, према којем је реч безбедност синоним за унутрашњу („невојну – цивилну“) безбедност, док је реч одбрана синоним за спољну („војну – одбрамбену“) безбедност. Све тежем препознавању јасних граница између те две врсте безбедности, а тиме и граница између војног и невојног одговора на савремене (војне и невојне), претње и ризике, посебно доприносе четири фактора. Први је резличито схватање појма безбедности, други је транснационални карактер безбедносних претњи и ризика, трећи је доминантност безбедносних претњи и ризика невојне природе, а четврти – природа појединих безбедносних мисија (упоредити са: Кековић 2016: 150).

Различито и недоследно схватање појма безбедности повезано је са чињеницом да се тај појам може одредити у ужем и у ширем смислу. Такво схватање је често разлог због којег, чак и у савременој литератури, није увек јасно да ли се под појмом безбедности подразумева само унутрашња („невојна“ или цивилна) безбедност или тај појам, поред унутрашње безбедности, укључује и спољну (војну или одбрамбену) безбедност. Једна од последица тако различитог и недоследног схватања појма безбедности, свакако су недовољно јасне границе између одбране и безбедности.

Транснационални карактер безбедносних претњи и ризика (агресије и тероризма, на пример) утицао је на то да се превазиђе хладноратовска логика према којој се војна безбедност дуго поистовећивала са спољном или одбрамбеном безбедношћу. Такав – транснационални карактер безбедносних

претњи био је од помоћи и у превазилажењу проблема погрешног схватања тероризма као врсте само невојне и унутрашње претње безбедности (упоредити са: Роквић 2011: 153-164), а тиме и у превазилажењу проблема погрешног занемаривања значаја међународног тероризма као врсте спољне претње безбедности. На исти начин превазиђен је и проблем схватања оружане побуне као војне претње што је неке истраживаче наводило на погрешан закључак да је у питању спољна а не унутрашња претња безбедности (упоредити са: Кековић 2016: 150).

Полазећи од таквих промена у схватању безбедносних претњи и ризика, Европска комисија је децембра 2008. године иницирала израду „Студије о последицама брисања јасних граница између безбедности и одбране на индустрију у Европи“. Свеобухватном анализом стратегијских докумената земаља чланица ЕУ, као најзначајније савремене мисије војске идентификоване су: 1) традиционална одбрана територије и одвраћање, 2) операције кризног менаџмента (углавном под окриљем Европске безбедносне и одбрамбене политике – ЕБОП или НАТО-а) и 3) подршка заштити цивилног становништва као помоћна мисија. Док је прва од тих мисија искључиво у надлежности војске, остале две су профилисане као мисије из заједничке надлежности војних и невојних актера“ (упоредити са: Кековић 2016: 151; Study on industrial..., 2010). Брисање граница између безбедности и одбране идентификовано је такође и Студијом ESAB (European Security Research Advisory Board) о „постхладноратовским“ категоријама одбрамбених мисија (кризног менаџмента и подршке заштити цивилном становништву) и „High-end“ категоријама безбедносних мисија (заштита од тероризма и организованог криминала, заштита граница и заштита критичне инфраструктуре), које захтевају учешће, како безбедносних и полицијских, тако и војних снага. (упоредити са: Кековић 2016: 151; Meeting the challenge..., 2006).

Доминантност и раст учесталости и последица безбедносних претњи и ризика невојне природе, такође утиче на брисање јасних граница између одбране и безбедности, а тиме и на потребу интегрисања војних и невојних напора и одговора на те претње и ризике. На то указују значајни међународни документи и искуства бројних држава у савременим условима. Тако се, на пример, у Европској стратегији безбедности (European Security Strategy 2009), безбедносни ризици невојне природе, укључујући и тероризам, препознају као доминантни у односу на ризике војне природе (Кековић 2016: 150). О томе да невојни ризици могу бити озбиљни колико и војни, најочигледније говоре и циљеви и стратегије, али и облици деловања глобалних терористичких организација, какви су, на пример, били напад Ал Каиде на привредне и војне објекте у Њујорку и Вашингтону, 11. септембра 2001. године или терористичко деловање „Исламске“ државе у Ираку и Сирији.

Природа неких безбедносних мисија или објеката који се безбедносно штите, такође утиче на потребу интегрисања војних и невојних напора. Тако је, на пример, данас неспорно да је мисија заштите објеката критичне инфраструктуре у надлежности и полиције и војске, упркос томе што је она

традиционално, у надлежности полиције. Научни разлог за то налази се у чињеници да су одређени видови надзора над тим објектима доступни само одбрамбеном сектору, као што је, на пример, контрола ваздушног простора. Заштита државних граница је такође област у којој се појављује потреба за комбиновањем надлежности војске и полиције, пре свега због тога што су границе увек спајајући елемент одбрамбене (заштита територије) и безбедносне мисије (спречавање прекограничног криминала) (видети шире у: Роквић 2011: 153-164; Кековић 2016: 151-152).

На брисање јасних граница између безбедности и одбране указује и модел спектра сукоба који је израдила Војска САД после Вијетнамског рата, седамдесетих година прошлог века, у намери да јасније разграничи надлежности војске и полиције у сузбијању тероризма и других друштвених сукоба. Према том моделу (Слика 1), на нижем нивоу тог спектра државе се сусрећу са различитим претњама, од појединачних кршења обичајних норми, преко обичног до организованог криминала и грађанских нереда – за чије је сузбијање доминантно надлежна полиција. На његовом средњем нивоу налазе се различите врсте групног насиља, од побуна преко тероризма до герилског рата – за чије се сузбијање, поред неспорне надлежности полиције, може успоставити и надлежност војске. На високом нивоу тог спектра налазе се различите врсте оружаних сукоба, од герилског преко неограниченог конвенционалног рата до неселективног масовног уништавања – за чије је сузбијање искључиво надлежна војска (Vajt 2004: 16; Обрад Стевановић 2008: 356).

Као што се из приказаног модела види, тероризам је, уз побуне и герилско ратовање, позиционирани у средину спектра сукоба. То га чини сукобом за чије се решавање може успоставити надлежност и одговорност и војних и полицијских снага, што такође јасно указује на непостојање јасних граница између њихових надлежности и одговорности, односно између војног и невојног одговора на тероризам (Кековић 2016: 150-151). Тако специфичну позицију тероризма у спектру сукоба потврђују и бројни резултати истраживања тог феномена и искуства држава у његовом сузбијању.

Низак		Ниво конфликта								Висок	
Норме, обичаји, табуи	Грађанско право – прекршаји	Криминалитет	Организовани криминалитет	Нереди, немири, побуне	ТЕРОРИЗАМ	Герилски рат	Рат ниског интензитета	Ограничени конвенцијални рат	Неограничени конвенцијални рат	Селективно масовно уништавање	Масовно уништавање
Полицијска		Надлежност и одговорност								Војна	

Слика 1. Спектар сукоба

Извор: Dž. R. Vajt (2004). *Terorizam*, Beograd: Aleksandrija Pres, стр. 16.

У теорији нема спорења око тога да је против тероризма, као и против сваке друге патолошке појаве делотворно борити се, пре свега превентивним мерама, односно тежишним сузбијањем његових узрока, а не последица (Стевановић 2008: 354). Како, међутим, тероризам није само безбедносни, већ је и социјални и политички проблем и како је циљ антитерористичког деловања сузбијање, а не „ликвидација“ тероризма (која вероватно није ни могућа), логично је да неки терористички акти и терористичке кампање захтевају војне, а неки невојне одговоре који укључују употребу мање или више посредне или директне силе, али и примену других ненасилних средстава (Vajt 2004: 18; Стевановић 2008: 356).

Полазећи од тога, Вајт је израдио типологију тероризма и реакције на тероризам (од полицијске до војне), зависно од: 1) нивоа насиља (од ниског до високог), 2) врсте активности (од криминалне до политичке) и од 3) врсте и величине активног субјекта (појединци и групе). Према тој типологији, тероризам криминалаца, њихових банди и мањих група већином спада у одговорност полиције, с тим што се и у полицијским операцијама, специјалне снаге користе као последња алтернатива. Тероризам већих и великих група, са или без иностране подршке постепено прелази у одговорност војске а акције, сузбијања њиховог деловања све више се милитаризују, чак и ако их изводе специјални полицијски састави (Vajt 2004: 18; Стевановић 2008: 356).

Ти и други слични резултати теоријских истраживања, ипак нису у потпуности приближили ставове држава и теоретичара по питању дозвољивих стратегија и средстава антитерористичке борбе. Кључне несугласице у теоријским расправама и у међународној политици и даље се појављују по питању: Да ли терористички напади представљају претњу која легитимизује право државе на предузимање војног напада против терориста (Стевановић 2008: 354) Као основне разлоге за негативан одговор на то питање поједини теоретичари и политичари истичу, да се заштита од тероризма и организованог криминала традиционално сматра „безбедносном“ мисијом као делом основне надлежности полиције, да се тероризам не може поистовећивати са ратом, да би војним одговором на тероризам традиционалне слободе људи биле поткопане или напуштене, као и да „конвенционално оружје против тероризма игра све мању улогу, а на нуклеарну претњу тероризам није осетљив“ (Harmon 2002: 241-242; Стевановић 2008: 358).

Таква становишта се суштински заснивају на мишљењу да се унутардржавни тероризам може успешније сузбијати, ако се квалификује класичним криминалом, а не ратом и ако се, сагласно томе, сузбија само полицијско-судским, а не и војним средствима. Поред тога што нису сагласна са претходно анализираним теоријским изворима, таква становишта су погрешна и из више других разлога. Пре свега, у савременим условима „чист“ унутардржавни тероризам – без спољне подршке, скоро да и не постоји. Уз то, ако се тероризам стриктно квалификује као класични криминал, у његово сузбијање је тешко укључити оружане снаге (Стевановић 2008: 358), чак и када је то неопходно (на пример, када терористичко насиље поприми својства оружане побуне а терористичка организација својства паравојне организације).

Управо због тога је укључивање ВЈ у сузбијање тероризма албанских екстремиста на КиМ, било проблематично, чак и када је постало очигледно да су терористичке претње превазишле способности и могућности полиције РС да им се супротстави. С једне стране оно је било компликовано – због потребе проглашења ванредног стања, а с друге, могло је „погодовати“ терористичкој пропаганди, која је коришћена у покушајима да се докаже наводно коришћење прекомерне силе против цивила од стране снага СРЈ и РС (Стевановић 2008: 358).

НАЦИОНАЛНО-ПРАВНИ, МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИ И УПОРЕДНО-ИСКУСТВЕНИ КОНТЕКСТ

У периоду од 1992. до 2001. године, односи између органа управе СРЈ и органа управе РС, нису били експлицитно уређени уставима та два нивоа државне организације. Полазећи од тога, и МО (а тиме и ВЈ) – као органи СРЈ и МУП (а тиме и Полиција) – као органи РС, тежишно су извршавали законе, друге прописе и опште акте „својих држава“ (Устав СРЈ, чл. 6; Устав РС, чл. 70). Изузетно од тако одређене уставно-правне поделе надлежности и одговорности савезних и републичких органа управе, извршавање појединих савезних прописа могло је бити поверено републичким, покрајинским и општинским органима и организацијама (Устав РС, чл. 71. ст. 2). Сагласно томе, Полиција РС била је у обавези да у свом раду (као и остали државни органи РС) примењује и извршава, како законе и друге прописе Народне Скупштине, Владе и председника РС (Устав РС: чл 94. став 2), тако и законе, друге прописе и опште акте СРЈ (у оквиру поверених права и дужности), укључујући и акте које су надлежни, савезни и републички органи државне управе доносили за време ратног стања, стања непосредне ратне опасности и ванредног стања (Закон о државној управи: чл. 54).

Тако уређени уставно-правни односи између ВЈ – као органа СРЈ и Полиције Србије – као органа РС, били су ближе уређени бројним савезним и републичким прописима, од којих су најзначајнији: Закон о министарствима, Закон о државној управи, Закон о одбрани СРЈ, Закон о Војсци Југославије, Закон о одбрани РС, Закон о војној обавези и Закон о унутрашњим пословима РС. Сагласно са одредбама тих прописа, у периоду од 1998. до 2001. Године, као и у претходним периодима, основна функција ВЈ односила се на одбрану државе, како од спољне агресије тако и од озбиљнијег угрожавања њеног уставног поретка изнутра. С друге стране, основна функција Полиције РС односила се на одржавање јавног поретка, помоћ, заштиту и спасавање људи и имовине, сузбијање криминала и учешће у истрагама.

Таква подела надлежности између ВЈ и Полиције РС понекад је изазивала недоумице у погледу тога да ли се, у складу са националним правом и међународним документима, ВЈ може легално употребити у сузбијању тероризма у миру и да ли се Полиција РС може легално употребити у одбрани земље од агресије у рату. Упркос томе што су одговори на та питања позитивни, они захтевају детаљније објашњење.

Могућност употребе војске у миру, укључујући и њено ангажовање у сузбијању тероризма, била је тада прописана Уставом СРЈ, Законом о одбрани СРЈ и Правилима службе ВЈ. Према Уставу СРЈ (чл. 133 ст. 1): „СРЈ има Војску која брани суверенитет, територију, независност и уставни поредак ...“, а према Закону о ВЈ (чл. 1): „ВЈ је оружана снага која брани суверенитет, територију, независност и уставни поредак СРЈ“. Правилима Службе ВЈ (т. 470 – 474) била је експлицитно прописана могућност употребе ВЈ у миру. Према тим Правилима (т. 471), командант армије „наређује употребу јединица војске ... када се очекује напад или диверзија и дужан је да обезбеди проходност комуникација у својој зони.“ Истим Правилима (т. 473) било је предвиђено да, начелник ГШ ВЈ може наредити употребу јединица ВЈ „у борби против одметничких, диверзантских, терористичких и других непријатељских наоружаних група, односно за спречавање и елиминсање ванредног стања, према одлуци председника СРЈ, односно ВСО. (Павковић 2015: 136).

Тако прописана могућност ангажовања војске у сузбијању тероризма у миру, сагласна је и са праксом бројних развијених држава света. Поред употребе војске у подршци полицијским снагама у обезбеђивању Олимпијских игара у Атини – 2004. године, обележавања 70 година од „Дана Д“ у Нормандији – 2014. године или Светског купа у фудбалу у Немачкој – 2006. године, општепозната је употреба војних снага Руске Федерације у борби против чеченских терориста или терориста Исламске државе“. Употреба војних снага САД против терориста Ал Каиде или употреба војних снага Турске против наоружаних формација курдских етно-сепаратиста (више о томе у: Чомски 2000: 71).

Употреба полиције у одбрани земље од агресије, односно њена употреба у саставу наоружаних снага у ратном стању, такође је веома деликатна, упркос томе што се обично не чини спорном. Њена деликатност произилази, пре свега, из њеног цивилног статуса односно статуса јавне службе који је битно различит од војног статуса који војска има у свим (мирнодопским и немирнодопским), друштвено-безбедносним стањима. И поред тога што се често (али ипак погрешно), перципира као војна организација, цивилни (невојни) статус полиције, такође у свим друштвено-безбедносним стањима, неспоран је и према одговарајућим прописима националног права и према одредбама општеприхваћених међународних докумената.

Тако је тада важећим Законом о одбрани СРЈ (чл. 24 ст. 2) било предвиђено да припадници органа унутрашњих послова, укључујући и припаднике полиције, извршавају радну обавезу у тим органима (а не војну обавезу у ВЈ), што суштински значи да полиција и у ратном стању тежишно извршава полицијске (а не војне) послове, односно послове из свог (мирнодопског, цивилног), а не из одбрамбеног (војног) делокруга. На исти закључак упућују и неке друге законске одредбе. Тако је Законом о одбрани СРЈ (чл. 18 ст. 2) и Законом о унутрашњим пословима РС (чл. 27) било предвиђено да се МУП, за рад у случају непосредне ратне опасности и рата, попуњава војним обвезницима који су распоређени у састав МУП-а. Истим Законом (чл. 28-29),

министар унутрашњих послова био је овлашћен да војне обвезнике из резервног састава МУП позове на извршавање одређених, мирнодопских послова из своје надлежности, када то и док то разлози безбедности захтевају. И према актуелном Закону о полицији (чл. 13) МУП, за време ванредног или ратног стања, извршава задатке из свог делокруга, тако што насталим променама прилагођава своју организацију, облике и методе рада у складу са законом и актима донетим ради отклањања ванредног, односно ратног стања.

Стриктоно разликовање војног сектора и његових надлежности од цивилног сектора и његових надлежности, као вредности демократских друштава, потврђено је и међународним документима који су општеприхваћени у савременим демократским државама. Тако се цивилни статус полиције и изузетан значај тог статуса потврђују и Европским кодексом полицијске етике (чл. 13) у којем с наводи: „Када обављају полицијске дужности у цивилном друштву, полицијске организације ће бити у надлежности цивилних власти. Судски аспект полицијског посла – полиција као компонента кривично-судског система и аспект полицијског одржавања јавног реда, као и димензија полиције, као јавне службе и њена интеграција у цивилно друштво, елементи су који разликују полицију од војних функција и циљева. Правни основ и овлашћења полиције у друштву владавине права, које је усредсређено на поштовање грађанских и политичких права појединаца, такође се разликују од војних. Иако постоје одређене сличности између полицијских и војних функција и деловања, наведене посебне карактеристике полиције су толико значајне у демократском друштву вођеном владавином права, да морају бити подржане свим средствима.“

Са циљем очувања достојанства полицијских службеника током окупације, Декларацијом о полицији Савета Европе, прописане су дужности и права полицијских службеника и страна у оружаном сукобу у вези са полицијским службеницима. Према експлицитним одредбама те Декларације, полиција и у ратном стању, укључујући и стање окупације, задржава мирнодопски статус цивилне организације, а њени припадници статус цивила. Сагласно томе, полицијски службеници, задржавају право и дужност да у ратном стању, у интересу цивилног становништва наставе да обављају своје уобичајене задатке усмерене на њихову личну и имовинску заштиту, чак и у присуству окупационих власти, које немају право да им нареде обављање других послова (Декларација, чл. Ц1 – Ц7; видети коментар у: Стевановић 2012: 230, Стевановић 2015: 342). Цивилни статус полиције потврђује се, имплицитно, и Четвртог женевском конвенцијом (чл. 54), у којој се наводи следеће: „Окупирајућој сили је забрањено да мења правни положај службеника или судија на окупираној територији или да према њима предузима санкције или било какве мере принуде или дискриминације, зато што би се они из разлога савести уздржали од вршења својих дужности“.

Разумевање тако одређеног цивилног статуса полиције и у немирнодопским стањима, од посебног је значаја за схватање чињенице да полицијски службеници, у међународном оружаном сукобу (рату), управо због

свог цивилног статуса, немају право да учествују у непријатељствима, не могу бити легитимна мета друге стране у сукобу и не могу стећи статус борца, а тиме ни статус ратног заробљеника. Због тога се, за то време, на полицијске службенике не могу примењивати одредбе Треће женеvске конвенције (чл. 4 и 12-16) и Првог допунског протокола уз њих (чл. 44.1), које се односе на поступање са борцима и ратним заробљеницима, већ се према њима морају примењивати одредбе Четврте женеvске конвенције и Првог допунског протокола уз њих, које се односе на заштиту цивила од опасности изазваних војним операцијама у време рата (Стевановић 2015: 342).

У односу на тако дефинисан цивилни статус полиције и полицијских службеника у свим безбедносним стањима, национално и међународно хуманитарно право предвиђали су само један изузетак. Тада важећим Законом о одбрани СРЈ (чл. 17) била је прописана могућност употребе јединица и органа унутрашњих послова за извршавање борбених задатака, односно за обезбеђење борбе или пружања оружаног отпора у случају непосредне ратне опасности, ратног или ванредног стања, уз њихово препотчињавање старешини војске који командује борбеним дејствима. Сагласно томе, истим Законом о одбрани (чл. 15) било је предвиђено да се „организовање и припремање грађана за оружану борбу и друге облике оружаног отпора, осим у јединицама и установама ВЈ, врши и у јединицама унутрашњих послова. Могућност укључивања полиције у састав оружаних снага, односно у извршавање послова из надлежности војске предвиђено је, имплицитно, и Првим допунским протоколом уз Женеvске конвенције (чл. 43..3) у којем се, поред осталог, наводи: „Кад год страна у сукобу укључи парамилитарну организацију или оружану службу за одржавање реда у своје оружане снаге, она је дужна да о томе обавести друге стране у сукобу“.

Анализом цитираних одредаба Закона о одбрани СРЈ (чл. 15 и 17) и Првог допунског протокола уз Женеvске конвенције (чл. 43.3) може се закључити: 1) да је ангажовање полиције у извођењу борбених (не и осталих) задатака у саставу оружаних снага, односно на пословима војске, прописано као могућност, а не као правило, 2) да је то ангажовање у принципу привремено (ограничено по трајању – док за тиме постоји разумна потреба), због чега се не може одредити као трајно (неограничено по трајању), 3) да се могућност таквог ангажовања односи на полицијске јединице са војним способностима (јединице посебне намене – Жандармерија, ПЈП, САЈ), а не на све организационе јединице полиције, као и 4) да је за такво ангажовање неопходно да надлежни орган донесе одговарајућу одлуку.

Само у тој ситуацији и само јединице полиције које се укључе у оружане снаге, привремено губе статус цивилне и стичу статус војне организације. Истовремено, полицијски службеници у њиховом саставу губе статус цивила и стичу статус припадника оружаних (војних) снага, односно статус борца. Стицањем тог статуса, они стичу и право да учествују у непријатељствима (Први допунски протокол, 1977: чл. 43.2; Трећа Женеvска конвенција, 1949: чл. 33), а тиме и статус легитимне мете друге стране у сукобу.

Наравно, са правом на одговарајућу заштиту у току непријатељстава кроз мере којима се уређују правила ратовања, која подразумевају коришћење само дозвољених метода и средстава у рату (Стевановић 2015: 343).

Сагласно томе, уколико се полицијски службеници у статусу борца нађу у власти противничке стране, они стичу статус ратног заробљеника и све док су у том статусу, према њима се морају примењивати одредбе Треће женевске конвенције (чл. 4 и 12-16) и Првог допунског протокола уз њих (чл. 44.1), које се односе на општу заштиту и поступање са ратним заробљеницима. Када стекну статус борца, односно ратног заробљеника, на њих се не могу примењивати одредбе Четврте женевске конвенције и Првог допунског протокола уз њих, који се односи на заштиту цивила од опасности изазваних војним операцијама у време рата. На овом месту је важно посебно нагласити да се статус борца и ратног заробљеника може стећи само у међународном оружаном сукобу. То значи да се та два статуса, сагласно Другом допунском протоколу уз женевске конвенције, не могу стећи у немеђународном оружаном сукобу, што не ослобађа војнике и полицајце од обавезе да поштују међународно хуманитарно право, пре свега одредбе тог Протокола (детаљније у: Rover 1998: 206-207; Стевановић 2015: 343).

ЗАКЉУЧАК

Синтезом резултата истраживања ангажовања и односа сарадње и координације активности између ВЈ и Полиције РС у сузбијању тероризма албанских екстремиста, у одбрани РС и СРЈ од НАТО агресије и у спречавању преношења тероризма албанских екстремиста са КиМ у КЗБ, може се закључити:

1) да су ВЈ и Полиција РС, током операција на КиМ и у КЗБ, у периоду од 1998. до 2001. године, имале сличне или исте безбедносне проблеме и различите правне статусе, надлежности и оперативне способности, због чега су претежно извршавале послове из сопствених надлежности;

2) да полиција у демократским друштвима, према стриктном разликовању војног сектора и његових надлежности од цивилног сектора и његових надлежности (као једној од значајних вредности тих друштава), има формални статус цивилне а не војне организације, упркос неспорним, али више техничким него суштинским, функционалним и организационим сличностима са војском;

3) да је, упркос значајној разлици између ВЈ – као војне и Полиције РС – као цивилне организације, у пракси постојала потреба, а одговарајућим националним прописима и међународно правним документима била је уређена могућност ангажовања ВЈ на пословима из претежне надлежности Полиције РС и могућност ангажовања Полиције РС на пословима из претежне надлежности ВЈ.

4) да је ВЈ, поред тежишног ангажовања на извршавању (војно-одбрамбених) послова, из своје примарне надлежности (у одбрани од агресије НАТО пакта), у неопходном обиму ангажована и на извршавању (полицијско-безбедносних) послова из примарне надлежности Полиције РС (у сузбијању тероризма ОВК и ОВПБМ);

5) да је Полиција РС, поред тежишног ангажовања на извршавању (полицијско-безбедносних) послова из своје примарне надлежности (у сузбијању тероризма ОВК и ОВПБМ), у неопходном обиму ангажована и на извршавању (војно-одбрамбених) послова из надлежности ВЈ (у одбрани од агресије НАТО пакта);

6) да се укупни односи између ВЈ и Полиције РС у наведеном периоду, суштински могу квалификовати као односи неопходне, легалне, свеобухватне, обострано прихављене и делотворне сарадње и координације активности, која је била успостављена на свим организационим нивоима и реализована претежном применом механизма непосредног комуницирања и делимичном применом механизма (више формалне него фактичке) субординације и стандардизације;

7) да су тако успостављени и реализовани односи сарадње и координације (искуствени контекст) били примерени ситуацији, за резултат су имали ефективно и ефикасно остваривање постављених циљева и, упркос њиховој деликатности, оспоравањима и описаним проблемима, били у складу са релевантним теоријским изворима (теоријски контекст), са националним и међународним правом (правни контекст) и са ставовима и праксом демократских држава (упоредно-искуствени контекст).

ЛИТЕРАТУРА

1. Вања Роквић, Зоран Кековић, Н. Комазец, Брисање јасних граница између безбедности и одбране – нове одбрамбене и безбедносне мисије, *Војно дело*, вол. 63, бр. 4, 2011, стр. 153-164, Београд: Министарство одбране, Медиа центар.
2. *Декларације о полицији* (1979) Резолуција Парламентарне скупштине СЕ, бр. 690.
3. *Европски кодекс полицијске етике*, Препорука (2001) 10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе 19. септембра 2001 и Меморандум са објашњењима.
4. *European Security Strategy*. Brussels: The European Council. (прист. 02. 09. 2009).
5. *Закон о војној обавези*, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 64/85, 26/89 и 30/91.
6. *Закон о Војсци Југославије*, „Службени лист СРЈ“, бр. 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02 и 37/02 и „Службени лист СЦГ“, бр. 7/05 и 44/05.
7. *Закон о државној ујрави*, „Сл. гласник РС“, бр. 20/92, 6/93, 48/93, 53/93, 67/93.
8. *Закон о одбрани СРЈ*, „Сл. лист СРЈ“, бр. 43/94, 11/95, 28/96, 44/99 и 3/02.
9. *Закон о одбрани*, „Сл. гласник РС“, бр. 45/91, 58/91, 53/93, 67/93, и 48/94.
10. *Закон о полицији*, „Службени гласник РС“, бр. 6/16.
11. *Закон о унутрашњим пословима*, „Сл. гласник РС“, бр. 44/91, 79/91, 54/96.
12. Зоран Кековић, Обрад Стевановић. (2016). Улога војске у управљању кризама изазаваним терористичким и побуњеничким дејствима, *Војно дело*, 2/2016, стр. 146-169, Београд: Министарство одбране, Медиа центар.
13. Meeting the challenge: the European Security Research Agenda, European Security Research Advisory Board, 2006, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/security/files/esrab_report_en.Pdf
14. *Наређење* Команде ПрК о претпочињавању јединица и органа МУП командама војних баригада, стр. пов. бр. 455-172 од 20.04.1999.
15. Небојша Павковић. (2015). *Мирис баруџа и крви на Косову и Метихији*, 1998. *јодине*, Београд: Инфо медиа пресс д.о.о.,

16. Ноам Чомски. (2000). *Нови милиитаристички хуманизам*, Београд: „Филип Вишњић“.
17. Обрад Стевановић, Дане Субошић, Саша Мијалковић. (2012). Одбрамбена функција полиције као садржај наука одбране, *Војно дело*, 2/12, стр. 227-237.
18. Обрад Стевановић, Љубомир Стајић. (2015). *Безбедносни менаџмент*, Нови Сад: Правни факултет.
19. Обрад Стевановић, Саша Мијалковић. (2014). Терористичка обележја насиља албанских екстремиста на Косову и Метохији, у: *Насиље у Србији – узроци, облици, последице и друштвене реакције*, Београд, КПА, стр. 210-221.
20. Обрад Стевановић. (2008). *Посебности албанског тероризма на Косову и Метохији*, докторска дисертација, Београд: Факултет безбедности.
21. Обрад Стевановић. (2015). *Кумановски споразум*, Београд: КПА.
22. Обрад Стевановић. (2016). *Безбедносни менаџмент*, Београд: КПА.
23. Обрад Стевановић. (2019). Неморалност агресије НАТО на Савезну Републику Југославију, *Политика националне безбедности*, бр. 1/2019.
24. *Први дојунски протокол уз Женевске конвенције од 1977.*, „Сл. лист СФРЈ – међународни уговори“, бр. 16/78.
25. Слободан Антонић. (2015). *Још није јошово Милошевић*. Београд: Вукотић медиа.
26. Study on industrial implications in Europe of the blurring of dividing lines between Security and Defence, European Communities (2010), http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/files/new_defsec_final_report_en.pdf.
27. Sh. Harmon (2002). *Terorizam danas*, Zagreb: Golden Marketing.
28. *Трећа Женевска конвенција од 1949.*, „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 24/50.
29. The European Council (2003) *A secure Europe in a better world*.
30. *Устав РС*, „Сл. гласник РС“ бр. 1/90.
31. *Устав СРЈ*, „Сл. лист СРЈ“ бр. 1/92, 34/92 и 29/00.
32. Xavier Raufer, Stephane Quere (2005). *Albanska mafija*. Beograd: Forum za bezbednost i demokratiju;
33. C. Rover de. (1998). *Службени и шивнени*, Женева, МКЦК.
34. *Четврта женевска конвенција од 1949.*, „Сл. лист ФНРЈ“, бр. 24/50.
35. Dž. R.Vajt. (2004). *Terorizam*, Beograd: Aleksandrija Press.

Obrad STEVANOVIĆ

RELATIONS BETWEEN THE SERBIAN POLICE AND THE YUGOSLAV
ARMY DURING THEIR OPERATIONS IN KOSOVO AND METOHİJA
AND IN THE GROUND SAFETY ZONE

Abstract

The missions, responsibilities and relationships between the military and police organizations in democratic societies are usually regulated by respective national regulations and international documents. Based on that, this paper is the result of a research which, through an analysis of available content and theoretical shaping of practical experience of the author, aimed to identify, scientifically describe and classify the key characteristics of the relationship between the Yugoslav Army and the Police of the Republic of Serbia during their engagement in combating terrorism of Albanian extremists in Kosovo and Metohija, in the defence of the Federal Republic of Yugoslavia from NATO aggression and in the prevention of the transfer of terrorism from Kosovo and Metohija to the Ground Safety Zone, in the period from 1998 to 2001. The results of such research have found that: 1) the Yugoslav Army, in addition to focusing its engagement primarily on the tasks of defence against the aggression of the NATO pact, was also engaged, to the necessary extent, in performing police and security tasks; 2) the Police of the Republic of Serbia, in addition to its primary engagement in the tasks of combating terrorism of Albanian extremists, was also engaged, to the necessary extent, in performing military-defence tasks; 3) the overall relations between the Yugoslav Army and the Serbian Police in the specified period can be qualified as relations of necessary, legal, comprehensive and effective cooperation and coordination of activities; as well as 4) these relations were in accordance with the relevant theoretical sources, with national and international law and with the practice of democratic states.

Keywords: the Army, the Police, cooperation, coordination, terrorism, aggression.

УДК 341.31(497.1)"1999"(093.2)
355.48(497.1)"1999"(093.2)
341.322.5(497.1)"1999"(093.2)

Оригинални научни рад

*Драган Љ. ТАНЧИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић Србија

*Оља М. АРСЕНИЈЕВИЋ***

Факултет за пословне студије и право, Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Београд, Србија

*Предраг М. ГОРДИЋ****

Канцеларија Савета за националну безбедност и заштиту тајних података,
Београд, Србија

ФОТОГРАФИЈЕ, ЗАПИСНИЦИ О УВИЂАЈУ
ИСТРАЖНИХ СУДИЈА, СЛУЖБЕНЕ БЕЛЕШКЕ
МУП-А, ОБДУКЦИОНИ ЗАПИСНИЦИ И ИЗВОДИ ИЗ
МАТИЧНИХ КЊИГА УМРЛИХ КАО ДОКУМЕНТИ
О НАТО АГРЕСИЈИ НА СРЈ, РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ,
КОСОВО И МЕТОХИЈУ ОД 24. МАРТА
ДО 24. АПРИЛА 1999. ГОДИНЕ

Апстракт: Генерално узев, под документима се схватају обавештења, информације, које су на неки начин опажене, евидентирани, регистроване или саопштене, те су тиме евидентни и доступни за сваког нпр. читаоца, истраживача. У зависности од услова, да ли је неки друштвени, политички, дипломатски, војни, ратни, економски или неки други догађај или збивање опажено, евидентирано, регистровано или саопштено документе можемо класификовати на различите начине. Велики број аутора документа класификује као фактографска документа и као документа дата у облику саопштења. Битни чиниоци докумената су доступност; правовременост; адекватност садржаја; истинитост – веродостојност података и потпуност. У контексту напред наведених исказа, неспорно је да су фотографије, записници о увиђају истражних судија, службене белешке МУП-а, обдукциони записници и изводи из матичних књига умрлих као документи ваљани и научно основани извори података о НАТО агресији на СРЈ током 1999 године.

Кључне речи: НАТО, агресија, документа, фотографије, записници, увиђаји, истражни органи, службене белешке МУП-а, обдукција.

* dragan_tancic@yahoo.com

** olja.arsenijevic@fpp.edu.rs

*** gordicp95@gmail.com

ПОЈАМ ДОКУМЕНТА

У научном фонду постоје различите дефиниције појма документ. Према Вујакији, докумен(а)т (лат. *docere, documentum*, поучавати, показивати) писмен доказ, исправа, повеља; документум приватум (лат. *documentum privatum*) приватна исправа, тј. она коју није издала власт; документум публиком (лат. *documentum publikom*) јавна исправа, тј. она коју је издала власт.¹ Ф. Знањецки и И. Томас под документима схватају: 1) лична документа су поуздан извор научног сазнања; 2) нека од њих дају објективне податке, а нека дају увиди обавештења о субјективном доживљавању и односу према објективној ситуацији. Наведени аутори разликују две основне врсте докумената: а) документа која по службеној дужности стварају одређене институције у оквирима својих надлежности (институције власти, цркве, институције за социјални рад, разне организације, итд.); б) лична документа која ствара субјект – јединица посматрања, првенствено писма разних врста, аутобиографије и биографије.² Живан Танић давних шездесетих година прошлог века разликовао је следеће врста докумената: „1. Према начину саопштавања документи се разврставају у следеће категорије: писани документи, статистички документи, технички документи, фонетички документи и визуелни документи.“³ Термин документ према схватањима великог броја аутора са руског простора, означава папир пословног карактера који служи за доказивање права на нешто, те он постоји искључиво у писаној форми и исти су се обликовали према правилима у склопу државних стандарда и процедура. Документ(и) у генералном смислу су битан чинилац свих организација и разноврсних субјеката у друштвеном, политичким, правним и другим односима, у неком времену и на неком простору. Они су један од основних извора сазнања о многим појавама, процесима и догађајима, па тако и о НАТО агресији на Савезну Републику Југославију 1999. године. Из тих разлога је тачан исказ, да су документи основни извори података који су систематизовани у различитим исказима које документ(и) садрже, те следствено томе, и фотографије, записници о увиђају истражних судија, службене белешке МУП-а, обдукциони записници и изводи из матичних књига умрлих током НАТО агресије на СРЈ 1999. године.

Документе, генерално узев, можемо разврстати на:

- а) научне,
- б) информативне,
- ц) политичке,
- д) публицистичке,

- 1 Милан Вујакија, Лексикон страних речи и израза, III допуњено издање, Просвета, Београд, 1980, стр.237.
- 2 Милосављевић, Славомир – Радосављевић, Иван: Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000, стр. 570-575.
- 3 Танић Живан, Методе посматрања (анализе) докумената, у: „Методологија истраживања друштвених појава“, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1963, стр. 141.

- е) пропагандне,
- ф) акционе,
- г) нормативне,
- х) евиденцијске,
- и) пословне, и др.

Наведена класификације је општег карактера, мада је документа могуће и друкчије разврстати. Документ може бити директан или индиректан извор обавештења и њих можемо уочити: чулом вида; чулом слуха; чулом мириса; чулом додира; комбиновано – истовременом активношћу више чула. По садржају, они могу бити сложени, из више делова и слојева, унутар себе потпуно сагласни (кохерентни и конзистентни), делимично сагласни, несагласни или чак противуречни, намерно или случајно или, исти се могу разликовати и према критеријума места и времена настанка, са мноштвом подкритеријума. Идентификација места „времена настанка и аутора документа“ су веома значајна њихова својства. Приликом идентификације докумената битан чинилац је изворност документа одн. утврђивање да ли је документ оригиналан, копија или фалсификат. Она се морају разликовати и по својој улози и функцији и према значају, те у том контексту, можемо разликовати службена документа (са више подврста), информативна, пословна, прихватна, итд, као и: јавна, свима доступна, интерна, доступна само припадницима одређеног круга људи, тајна, и сл. Доступност докумената је исто тако један од значајних чинилаца, и то као: а) доступност докумената као физичко–интелектуалне целине и б) доступност садржаја (обавештења, података, порука, и сл.) и као: физичка, правна, политичка, економска, културна, и сл. Правну доступност схватамо као важеће правне норме о легалном коришћењу документа. Најчешће коришћени правни и политички документи у правној и политичкој пракси, погодни за правну и политиколошку анализу су: устав и уставни закон, закон, пресуда, решење, жалбе, начелна мишљења, записници и стенограми са судских рочишта, заседања, конференција, записници о увиђају истражних судија, службене белешке МУП-а, обдукциони записници и изводи из матичних књига умрлих, декларације, демарши, експозеи, меморандуми, наредбе, ноте, одлуке, пакт, петиција, препоруке, и др.

ИЗВОРИ ПОДАТАКА

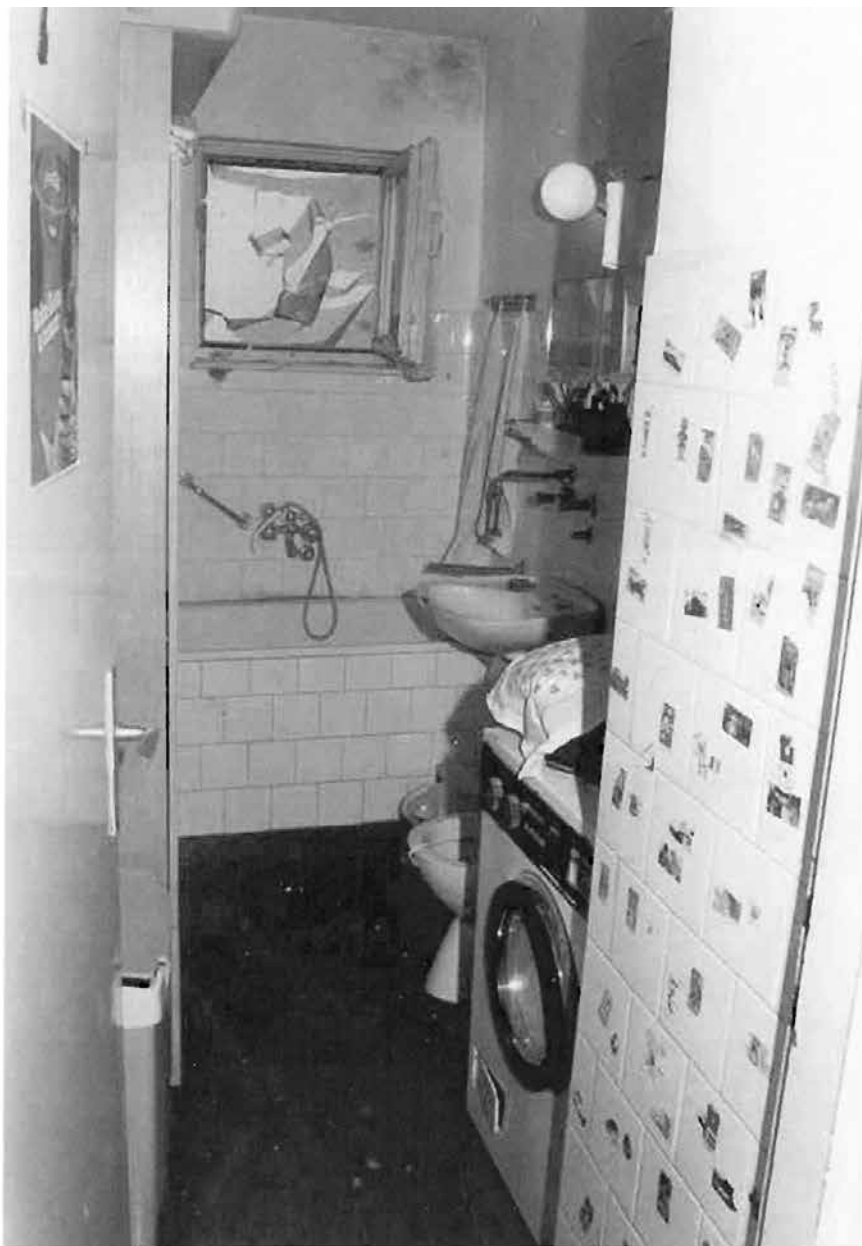
Извори података могу бити сви чиниоци друштвене стварности и исте можемо класификовати према различитим својствима: искуствене, теоријске, научне, судске, према субјекту аутора, предметности садржаја, облику исказивања садржаја, јавности, доступности, службености или официјелности, изворности и другим изворима података. Извори података пружају непосредне податке о посматраним индикаторима односно они морају да буду у сагласности са концепијом и концептом научног истраживања. Зато се од свих расположивих извора селектирају они који задовољавају првенствено овај критеријум. Потом, они морају да буду што исцрпнији одн. да извор

података пружи што више употребљивих информација. Трећи захтев истиче да информације које извор података пружа, морају да буду поуздане а та поузданост се проверава пре и током истраживања. Уколико се поузданост не утврди, постоји опасност погрешног закључивања код квантитативне а и квалитативне обраде података. Наредни захтев истиче да извор података треба да буде приступачан, доступан истраживачу. Извори података морају бити употребљиви одн. морају се односити на проблем и предмет истраживања и морају пружити истините и веродостојне податке, јер истраживач или аналитичар избором индикатора одређује које и какве податке ће тражити. Прикупљени подаци морају бити довољни за доказивање ставова хипотезе и они се у основи односе на емпиријске податке, било о неким облицима друштвеног, правног или политичког понашања, догађањима или о мишљењима, ставовима, и сл.

Када се говори о класификацији извора податка, у основи је општепри-сутна класификација извора података на екстерне и интерне изворе података. Под екстерним изворима података, нпр. у безбедносним службама, схватају се сви извори који су настали и емитују податке изван безбедносних служби, а интерни извори података су сви они који су у систему безбедносних служби. Према критеријуму доступности, исти се класификују на отворене, свима доступне изворе, ограничено доступне, доступне само под одређеним условима и легално недоступне. Тако, нпр. у отворене легално свима доступне изворе, убрајамо књиге, научне монографије, часописе, дневну штампу, радио и ТВ емисије, интернет и слично, које свако може да прибави, да им по свом избору приступи и да их користи. Ограничено доступни извори су они посебне намене по садржају и корисницима, који се јављају у малом броју примерака, те их је тешко прибавити. Изворе доступне само под одређеним условима, чине они извори који се могу користити само по одобрењу надлежних и исти именујемо као заштићене изворе. Легално недоступни извори су они извори који садрже нпр. државне тајне и по правилу су то инострани извори. Познати су и апсолутно недоступни извори.

Цитирани документи о жртвама злоиначке НАТО агресије на СРЈ у овом раду:

1. У Батајници, 17.04.1999. године, током дејстава НАТО авијације, због експлозије пројектила, погинуло је дете Милица Ракић, рођена 1996. године (слике бр. 64, 65 и 66) (стр. 57 и 58 овог зборника), према „НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 24. март – 24. април 1999 I“, Београд, 1999, стр. 64-66.
2. Извештај о криминалистичко-техничком прегледу на лицу места, записник о увиђају, Извештај, Извештај о криминалистичко-техничком прегледу лица места, према „НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 24. март – 24. април 1999 I“, Савезна Република Југославија, Савезно министарство иностраних послова, Београд, 1999, стр. 154-155, (стр. 59-63 овог зборника).

Слика 64 Изглед купатила у стану бр. 2, у коме је настрадала пок. Милица Ракић

Слика 65 Оштећења на прозору купатила

Слика 66 Повреде по телу пок. Милице Ракић

Република Србија
Министарство унутрашњих послова
Секретаријат у Београду
Број уписника /КУ, ПУ, Д./
Број К.Т. уписника 1000 _____ 16207 ____ 99
ОУП _____ број уписн. год
Дана 18.04.1999. године

ИЗВЕШТАЈ О КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТЕХНИЧКОМ ПРЕГЛЕДУ ЛИЦА МЕСТА

1. Врста дела или догађаја: Фотографисање оштећења
Београд, Батајница, ул. Димитрија Лазарева-Раше бр. 7, 8, 9 и 10 и ул.
Посавских Одред бр. 76 и 74
2. Место и датум извршења: 18.04.1999.
3. Учесници: ошт. Златка Лукић, Милена Гавриловић, Весна Ђукелић, Милоје
Исаиловић, Жарко Ракић, Јован Митрашиновић и Вера Мириловић
4. Начин извршења: Описано у извештају
5. Обављање криминалистичко-техничке радње:
Лице места крим. технички прегледано и фотографисано
6. Пронађени трагови или предмети:
а/ Трагови папиларних линија /место проналаска, метода изазивања и начин
фиксирања/

б/ Остали трагови и предмети пронађени на лицу места /врста трагова, место
проналаска и начин фиксирања / и напомена од значаја за даљу обраду трагова:

- У ул. Димитрија Лазарева -Раше су фиксирана фотографисањем следећа
оштећења.

- Зграда бр. 7 са предње стране /оштећена фасада у виду више мањих рупа
- Зграда бр. 7/3 ошт. З.Л. у поткровљу/рупа на плафону дечије собе и рупа у
зиду дневне собе испод прозора који гледа супротно од улице, као и поломљен
прозор дневне собе.
- Зграда бр. 8 са леве бочне стране/оштећење фасаде у виду више мањих рупа
- Зграда бр. 8/1 ошт. Ђ.В. са задње стране уочавају се оштећења на ролетнама
врата и собе у виду мањих рупа, као и поломљени прозори.
- Зграда бр. 8/3 ошт. И.М. са задње стране уочавају се оштећења на ролетнама
кухиње, трпезарије и терасе у виду мањих рупа, као и поломљени прозори.
- Зграда бр. 8/2 ошт. Р.Ж. уочавају се оштећења на улазним вратима са спољне и
унутрашње стране у виду више мањих рупа, као и у унутрашњости купатила и
поломљен прозор на купатилу.

- Зграда бр. 9/2 ошт. Г.М. поломљен прозор кухиње.
- Зграда бр. 10 /оштећење фасаде у виду више мањих рупа са десне бочне стране.
- У ул. Посавских Одред су фиксирана фотографисањем следећа оштећења
- Зграда бр 76 ошт. М.Ј. уочавају се оштећења на крову/поломљени препови/.
- Зграда бр. 74 ошт. М.В. уочава се оштећење са задње стране при самом врху у виду веће рупе.
- Од Младена Лукића је преузет пројектил и исти се доставља ОКТ.

Крим. техничар
мл. водник прве класе
Бошковић Дејан

ЗАПИСНИК О УВИЂАЈУ

састављен у име МУП-а Р. Србије Секретаријат унутрашњих послова Београд,
на основу члана 154 ст. 2. у вези члана 238 Закона о кривичном поступку

Батајница _____
(локација места где се врши увиђај)

дана 17.04. 1999. године

Увиђај предузима овлашћено службено лице
Предраг Ојданић
(презиме и име)

Увиђај се обавља уз учешће вештака
Бранислав Ускоковић
(презиме и име)

Данијела Вукојичић
записничар (презиме и име)

Пре предузимања увиђаја, утврђује се следеће:

Изразак на место догађаја извршен је поводом обавештења да је:
_____ дана 17.04.1999. у 21,30 час
(криминалистички опис догађаја)

Увиђају присуствују: сведоци

Увиђај је започео у 22,40 часова

Увиђајем на лицу места утврђено је: да се лице места налази у Батајници, ул. Димитрија Лазарева-Раше. Иза стамбене зграде бр. 8, гледано из правца улице, на земљи су затечене поломљене гране од дрвећа. Са супротне стране од улице, на наведеној згради поломљена су сва прозорска стакла. На бочним странама зграда бр. 8 и 10, уочавају се оштећења у виду избушене фасаде, као и поломљена стакла на прозорима станова на првом спрату. Највећа оштећења се уочавају у близини прозора купатила стана бр. 2, вл. Жарка Ракића.

На земљи у близини зграда, нису пронађени делови НН експлозивне направе.

Стан Жарка Ракића, налази се на првом спрату једносратне стамбене зграде, чије просторије гледају у правцу зграде бр. 10. У ходнику испред стана, затечени трагови крви. У купатилу стана, где се за време догађаја налазила пок. Милица, затечена поломљена стакла са прозора купатила и оштећење на лавабоу, испод кога је затечена ноша.

На крову зграде бр. 7, која се налази преко пута зграде бр. 8, у поткровљу стана вл. Младена Лукића у плафону се уочавају два отвора, настала од делова НН експлозивне направе.

У ДЗ Батајница, у лекарској ординацији, на кревету, затечен леш пок. Милице Ракић, у лежећем положају на леђима, без одеће. На истом се уочавају повреде у пределу главе, са завојима на надколеници леве ноге и левој руци.

Других трагова није било.

Потпоручник
Предраг Ојданић

Република Србија
 Министарство унутрашњих послова
 Секретаријат у Београду
 Управа криминалистичке полиције
 Одељење за увиђајно-оперативне послове
 Број:
 17.04. 1999. године
 Београд

ИЗВЕШТАЈ

Дана 17.04.1999. године, око 21,30 часова, за време дејства НАТО авијације, дошло је до пада НН експлозивне направе у Батајници, ул. Димитрија Лазарева-Раше у близини зграде бр. 8, услед чије експлозије је повређена, дете Милица Ракић, од оца Жарка, рођена 09.01.19996. г. у Београду, ЈМБГ - 0901996715113, од којих повреда је преминула у ДЗ - Батајница, а смрт констатовала, деж. лекар ДЗ, др Весна Петковић-Тодоровић, у 22.05 часова, о чему је издала потврду.

Том приликом повреде је задобио - Дражен Јанковић од Милада, рођ. 31.12.1997.г. у Земуну, са станом у Батајници, ул. Д.Лазарева-Раше 11, коме је лек. помоћ указана у ДЗ-Батајница, код кога је деж. лекар др Весна Петковић-Тодоровић, констатовала лаке тел. повреде - раздеротину леве натколенице и након указане помоћи, исти је отпуштен кући.

Са догађајем је упознат деж. ист. судија Окружног суда у Бгд. Душан Слијепчевић, по чијем налогу је лош покојне Милице Ракић, превежен на Институт судске медицине, ради обдукције.

У овом догађају, дошло је до оштећења на стамбеним зградама бр. 8, 10 и 7, где су попуцала стакла на прозорима зграда бр. 8 и 10, док је на згради бр. 7, на два места пробијен кров.

На лицу места обављен је разговор са оцем покојне, Жарком Ракићем из Батајнице, ул. Д.Лазарева-Раше бр. 8, који је изјавио да се у наведено време налазио у спаваћој соби са својом супругом Душицом и сином, док се ћерка Милица налазила у купатилу стана на ноши, поред каде, те након што је чуо детонацију, ушао је у купатило где је затекао разбијена стакла на прозору купатила и повређену Милицу, те је позвао Службу хитне помоћи, који су Милицу одвезли у ДЗ, ради указивања лекарске помоћи.

Обављен је разговор са Драженом Јанковићем, тел. 8486-425, који је том приликом изјавио да се заједно са комшијама Драганом и Дејаном Маринковићем, из исте улице, бр. 15, и Ахмети Афримом из исте улице, бр. 10, налазио у наведено време у поменутој улици, између зграда бр. 8 и 10, када су у једном моменту видели светлост црвено-жуте боје, између зграда 8 и 10, након чега су осетили детонацију и експлозију, од чега су пали на земљу, а он је убрзо осетио бол у левој ноzi, па га је СХП, по доласку одвезла у ДЗ Батајница, где су му указали лек. помоћ.

Крим. техничар Бранислав Ускоковић фотографисао је леш у затеченом стању, а лице места ће накнадно бити крим. технички обрађено.

ПРИЛОГ: Записник о увиђају.

Потпоручник
 Предраг Ојданић

Република Србија
Министарство унутрашњих послова
Секретаријат у Београду
Број уписника
Број К.Т. уписника 1000 1629 /99
ОУП бр.упис. год.
17. април 1999.

ИЗВЕШТАЈ
О КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТЕХНИЧКОМ ПРЕГЛЕДУ ЛИЦА МЕСТА

1. Врста дела или догађаја:
Затечена мртва, за време дејства НАТО авијације.
2. Место и датум извршења: Батајница, Дом здравља, 17.04.1999.
3. Учесници: пок. МИЛИЦА РАКИЋ
4. Начин извршења. описан у посебном извештају
5. Обављене криминалистичко-техничке радње: Фотографисање тела покојне.
6. Пронађени трагови или предмети: Не.
 - а) Трагови папиларних линија (место проналаска, метода изазивања и начин фиксирања)
 - б) Остали трагови и предмети пронађени на лицу места (врста трагова, место проналаска и начин фиксирања) и напомена од значаја за даљу обраду трагова:

У дому здравља "Батајница" фотографисано је тело преминуле Милице Ракић, а затим је превезено на ИСМ по налогу деж. истражног судије.

Крим. техничар
мл. водник
Бранислав Ускоковић, с.р.

Слика 27 Леш Драгомира Миладиновић пронађеног у рушевинама куће бр. 27 у ул. Вука Караџића у Алексинцу

Слика 28 Извучени лешеве из рушевина: бр. 1 Драгомир Миладиновић, бр. 2.Велимир Станковић, бр. 3. Јован Радојичић, бр. 4. Софија Радојичић и бр. 5. Снежана Миладиновић

Слике погинулих цивилних жртава злочиначког НАТО бомбрадовања у Алексинцу 1999.⁴

⁴ „НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 24. март-24. април 1999 I“, Савезна Република Југославија, Савезно министарство иностраних послова, Београд, 1999, стр. 55.

Ракетирана колона албанских избеглица на путу Призрен–Ђаковица⁵

⁵ Небојша Павковић. Трећа армија седамдесет осам дана у загрљају „Милосрдног анђела“, Књига 1, Београд, 2017, стр. 470.

Албански цивили жртве бомбардовања код села Меја⁶

ЗАКЉУЧАК

Из напред наведених исказа, неспорно је да су наведена документа и извори података у овом раду научно основани и ваљани и исти се могу употребити коришћењем одређених научних метода, техника, инструмената и поступака у свим научним истраживањима. Наведена документа и извори података на несумњив начин испуњавају све битне услове које смо навеле у почетним деловима овог рада, те се на основу њих се може закључити да су они драгоцен извор за нова научна сазнања о тематици која је обрађена. одн. о НАТО агресији на Савезну Републику Југославију током 1999. године.

ЛИТЕРАТУРА И ДОКУМЕНТИ

- Милан Вујаклија, Лексикон страних речи и израза, III допуњено издање, Просвета, Београд, 1980.
- Милосављевић, Славомир – Радосављевић, Иван: Основи методологије политичких наука, Службени гласник, Београд, 2000.
- Небојша Павковић. Трећа армија седамдесет осам дана у загрљају „Милосрдног анђела“, Књига 1, Београд, 2017.
- Танић Живан, Методе посматрања (анализе) докумената, у: „Методологија истраживања друштвених појава“, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1963,
- „НАТО злочини у Југославији, Документа и докази 24. март-24. април 1999 I“, Савезна Република Југославија, Савезно министарство иностраних послова, Београд, 1999.

⁶ Исто.

Dragan Lj. TANČIĆ
Olja M. ARSENIJEVIĆ
Predrag M. GORDIĆ

PHOTOS, RECORDS OF THE INVESTIGATION OF JUDGES,
OFFICIAL BULLETINS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS,
AUTOPSY REPORTS AND CONCLUSIONS FROM THE MATERNAL
BOOKS OF THE DECEASED IN THE FORM OF DOCUMENTS ABOUT
THE NATO AGGRESSION IN THE SRJ, THE REPUBLIC OF SERBIA,
KOSOVO AND METOHIIJA 24. MARCH TO 24. APRIL 1999

Abstract

In General, documents are understood as notifications, information that is somehow perceived, recorded, registered or communicated, and thus recorded and accessible to everyone, for example. reader, researcher. Depending on the conditions, regardless of whether any social, political, diplomatic, military, military, economic, or other event or event was observed, recorded, registered, or reported, we can classify documents differently. A large number of document authors are classified as a fact document and as a shared data document. The essential components of documents are accessibility; timeliness; adequacy of content; veracity-data reliability and completeness. In the context of the above statements, it is indisputable that photographs, records of the investigation of judges, official records of the Ministry of internal Affairs, autopsy reports and conclusions from the maternal books of the deceased as documents are valid and scientifically substantiated sources of data on NATO aggression during 1999.

Keywords: NATO, aggression, documents, photos, magazines, insight, investigative bodies, official reports of the Ministry of internal Affairs, autopsy

Originalni naučni rad

*Gregory R. COPLEY**

President, The International Strategic Studies Association, Washington, USA

DID NATO'S AGGRESSION AGAINST SERBIA SET THE STAGE FOR THE STRATEGIC DECLINE OF WESTERN POWER? **

Abstract: NATO's 78-day bombing campaign against Serbia in 1999 marked the high point of the global influence of Western strategic military power and authority. But, in reality, that power had already become hollowed out by technological and investment neglect following the end of the Cold War in 1990.

The use by the United States Clinton Administration of the collective power of the North Atlantic Treaty Organization shattered illusions – in some ways suddenly; in others over time – about the US and the NATO alliance itself, and diminish international fear of it and respect for it.

The use of force against Serbia had been arbitrary and not approved by the United Nations, and it was resisted by many members of NATO. The outcome, the delivery of a nominally sovereign new state of Kosovo, still has not been universally accepted, even within NATO member nations. Neither has Kosovo been admitted to the United Nations. Moreover, although US “air power” seemed to triumph against Serbia, the reality was that it was largely unopposed, and a hollow victory for the US, with many resultant allegations of war crimes against the US. The Serbian shoot-down of a stealth US F-117 fighter, moreover, showed the vulnerability of the US technology, which was, in any event, then compromised to the People's Republic of China.

The air war against Serbia thus became the turning point of Western dominance, resulting in a transformation of the global strategic balance from which the West has yet to recover. It gave impetus, urgency, and purpose to the military reorganizations of the Russian Federation and the People's Republic of China, ultimately delivering them real substance and, in many defense and strategic areas, technological and organizational leadership, which they have maintained.

Key words: NATO aggression, power, Western strategic.

* GRCopley@StrategicStudies.org

** Speaking at the Conference: NATO Aggression on SRJ: To Remember Forever. Organized by University Union from Belgrade and Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić. Belgrade: March 20, 2020

NATO's 78-day bombing campaign against Serbia in 1999¹ marked the high point of the global influence of Western strategic military power and authority. But, in reality, that power had already become hollowed out by technological and investment neglect following the end of the Cold War in 1990.

The use by the United States Clinton Administration of the collective power of the North Atlantic Treaty Organization shattered illusions – in some ways suddenly; in others over time – about the US and the NATO alliance itself, and diminish international fear of it and respect for it.

The use of force against Serbia had been arbitrary and not approved by the United Nations, and it was resisted by many members of NATO. The outcome, the delivery of a nominally sovereign new state of Kosovo, still has not been universally accepted, even within NATO member nations. Neither has Kosovo been admitted to the United Nations. Moreover, although US “air power” seemed to triumph against Serbia, the reality was that it was largely unopposed, and a hollow victory for the US, with many resultant allegations of war crimes against the US.

The Serbian shoot-down of a stealth US F-117 fighter, moreover, showed the vulnerability of the US technology, which was, as a result of the loss, then compromised to the People's Republic of China. The air war against Serbia thus became the turning point of Western dominance, resulting in a transformation of the global strategic balance from which the West has yet to recover. It gave impetus, urgency, and purpose to the military reorganizations of the Russian Federation and the People's Republic of China, ultimately delivering them real substance and, in many defense and strategic areas, technological and organizational leadership, which they have maintained.

This was the unintended consequence – and true strategic legacy – of what US Pres. William Clinton (1993–2001) had begun as a small police action. What was significant, too, was that Pres. Clinton had undertaken the punitive actions against Serbia, starting at the beginning of his Administration in 1993, to satisfy his personal political alliance with longstanding Albanian (and later Bosnian Muslim) associates. Those links had begun when he was Governor of the State of Arkansas (1979–1981 and 1983–1992).

1 Physical operations against Serbia by the US-led NATO forces began on March 24, 1999, and ended on June 10, 1999. Virtually the entire US-designed military campaign against Serbia was predicated on the use of air power alone, a fact which on its own indicated that the campaign was political, given that no conflict situation had been attempted or successful without ground force engagement. The first attacks occurred on the night of March 24, 1999, and involved 250 US aircraft. According to the US Air Force Historical Support Division, this included 120 land based fighters, seven B-52s, six B-2s, 10 reconnaissance aircraft, 10 combat search and rescue aircraft, three airborne command and control platforms, and nearly 40 aerial refueling tankers. In addition, 13 NATO member countries contributed aircraft. B-52s launched conventional air launched cruise missiles (CALCM) while US and British ships and submarines fired *Tomahawk* land attack missiles (TLAMs). During the first night, the US and NATO flew 400 missions, including 120 strike missions against 40 targets. On the second day of operations, US Air Force F-15s shot down two Serbian MiG-29s, while another F-15C scored a kill the next day. Air Force and NATO aircraft faced significantly more effective air defenses than what they had recently encountered in Iraq, and pilots were initially instructed to stay above 15,000 feet to minimize risk.

Clinton had begun his military actions against Serbs and Serbia – unveiled, essentially, with the contrived *casus belli* of the Markale Marketplace bombing in Sarajevo on August 28, 1995 – without even considering the reality that overall US defense preparedness had already declined.² He was prepared to use the US' military force, but he was, as an anti-military President, not prepared to support the capability and prestige of the force, and to use it wisely.

The first post-Cold War US President, George H. W. Bush (1989-1993), who preceded Clinton, had declared a “peace dividend”. The Cold War was over and therefore the massive defense posture of the US and NATO could, he felt, stand down.

Clinton, significantly, took Pres. Bush's “peace dividend” even further: under the Clinton Administration, US active-duty military strength declined from 1,704,103 to 1,385,116, and the US Navy fleet declined from 454 vessels to 341 during his term in office.³

Defense spending under Clinton declined from more than six percent of GDP to 3.8 percent. And yet Clinton's willingness to use the US defense forces escalated significantly, not just in the Balkans, but elsewhere. He was using up – exhausting – a force with his commitment of defense dollars to active operations instead of investing in the modernization of that force.

Clinton's commitment of neglected military assets and formations to active operations on a war which did nothing to further US strategic security – but which *did* support his personal political and financial agenda – meant that by the end of Operation *Allied Force* in Serbia in 1999, the US had severely neglected force modernization while its adversaries had used the time and their funds to leapfrog US capabilities. The direct cost of some \$7-billion in 1999 dollars of the war efforts against Serbia – some paid by European NATO states – was insignificant compared with the costs in prestige and *matériel* depletion for the US and NATO.

It is not the intention of this article to go into the details and the background to the Clinton war against Serbia. I did that in a special edition of *Defense & Foreign Affairs Strategic Policy* entitled “The New Rome and The New Religious Wars” in edition 3-1999, and in other reports throughout the 1990s from my frequent visits to the war zone which was the former Yugoslavia. This article is intended to discuss the enduring strategic ramifications of that 1999 war on the US and the West.

The US – as the *de facto* leader of “the West” – had, until the air war against Serbia in 1999, enjoyed less than a decade as “the world's sole superpower” following the collapse of the USSR in 1990. It was inevitable that the unique, unipolar status of world power, created by the collapse of the USSR, could not be

2 See, specifically, Bodansky, Yossef: *Offensive in the Balkans: The Potential for a Wider War as a Result of Foreign Intervention in Bosnia-Herzegovina*. Alexandria, Virginia USA: November 1995. And *Some Call It Peace: Waiting for the War in the Balkans*. Alexandria, Virginia, USA: August 30, 1996.

3 Manpower data sourced from the Defense Manpower Data Center, Office of the Secretary of Defense, US Department of Defense. During US Pres. George H. W. Bush's presidency, he and Congress agreed to a sharp drop in military personnel. Active-duty military declined from 2.2-million to 1.8-million. Total defense forces (including National Guard and Reserves) also shrank from 3.3-million to 2.9-million. But Pres. Bush did not simultaneously put US forces into expensive combat operations, which depleted the quantity and life expectancy of existing systems.

sustained, given that the strategic collapse of the Soviet Union did not just eliminate one of the two superpowers.

It created a strategic vacuum, and nature abhors a vacuum.

What is of key significance in plotting the outcome of that turning point, or pivotal event, is whether the US-led bombing of Serbia accelerated the end of the unique command of global power which the US briefly enjoyed, and how it caused the vacuum to be filled in ways which were to be ultimately inimical to US interests.

In other words, did the decision to bomb Serbia, by the US Administration of Pres. William Clinton, not only cause significant extensive damage to Serbia, but did it also transform the global strategic balance in ways which irrevocably compromised US and Western strategic interests?

And was one of the unintended consequences the accelerated polarization between the US and Continental European members of the North Atlantic Treaty Organization and the resultant decline of NATO itself?

The US position by the end of the Cold War had been built on the unquestioned Allied success of World War II, but that success had included both the USSR and China – then the Republic of China – as part of the Western alliance, which created the United Nations. The post-World War II world, which attempted to establish a matrix or framework of Westphalian-style states, briefly subordinated renewed strategic rivalry and conflict into the political framework of the United Nations forum itself. The overthrow of the Republic of China by the Communist Party of China (CPC) in 1949 helped precipitate the polarization of the UN into “East” and “West” camps; “North” and “South”; and non-aligned.

But the “containment” or subordination of conflict under the United Nations framework could not be expected to last forever. No such forum, whether the amphictiony of Delphi or the League of Nations or the UN, could historically expect that its peace-keeping arbitration powers – through which it *imposed* the cessation of armed conflict through the deployment of United Nations forces – to substitute for deep, historical resolution of fundamental differences between societies.

An enforced end merely to fighting – such as was imposed on Serbia – in no way resolved the differences which caused the fighting. In other words, it merely froze conflicts to be fought another day, and caused injustices to simmer.

So the bombing of Serbia also ended that myth that the UN as a mechanism could long survive, while the bombing of Serbia, undertaken *without* the UN in 1999, ended the myth of *pax Americana* and of US and Western strategic invincibility. In essence, the US-led bombing of Serbia sent other historical or aspirant powers, rushing back to the drawing boards of defense planning, recognizing that they themselves were no longer free from arbitrary military action by the US.

The pipe-dream of the United Nations as a durable guardian against unilateral state action was ended, as history told us it inevitably would be. But it was the action against Serbia which was the turning point in the collapse of the post-World War II framework.

There were dynamics at play within NATO itself which affected the situation. The British Government under Prime Minister John Major (Conservative; 1990-97)

attempted at all times, and successfully until the Markale retaliations in 1995, to constrain the Clinton White House from pushing the Balkans into a major war. Labour leader Tony Blair, when he took office in the UK on May 2, 1997, collapsed that British position, and aggressively supported US Pres. Clinton.

The German Government Chancellor Helmut Kohl (Christian Democratic Union, 1982-98), steeped in myths of Germany's traditional goals and alliances in the Balkans during World War II, had already tipped the balance by rushing in to recognize the independence of Slovenia from the Federal Socialist Republic of Yugoslavia (FSRY) in 1991 and in providing recognition of Croatian independence from the FSRY that same year. It was Germany's first major foreign policy action undertaken without consultation with the US.

Not insignificantly, it had been preceded by the secret arming by Germany of Croatia well before Croatia's formal claims of independence. And all of this set the stage for the Clinton Administration to be able to deliberately transform the ostensible international peacemaking exercises in the former Yugoslavia into a punitive war against Serbia.

But it was specifically the US-led actions against Serbia in 1999 which caused not only the Russian Government to begin re-grouping its strategic thinking to face a new era. These actions also led the People's Republic of China (PRC) to re-think its strategic posture and to begin its substantial drive for strategic economic, military, and technological competitiveness.

This was to bring the PRC – and Russia, in the military sense – to a point of credible strategic rivalry with the US within just over a decade; in other words, by about 2010. The US, caught in the complacency of its brief post-Cold War dominance, and with a series of distracted or strategically naïve administrations in Washington, only began to re-group strategically in 2017.

By then, the PRC and Russia had, despite their own difficulties, achieved leadership in a number of military and strategic areas.

There were a number of tangible as well as psychological and political reasons why the NATO bombing of Serbia proved to be a turning point in the strategic balance, marking the decline of Western military power and the rise of Russian and particularly PRC military determination.

Perhaps more strategically significant than the actual bombing campaign against Serbia itself was the unintended consequence that the campaign caused alarm in Beijing and Moscow. The May 7, 1999, “accidental” bombing by the US of the PRC Embassy in Belgrade, using five US air-launched Joint Direct Attack Munition (JDAM) guided bombs, for example, was a wake-up call to Beijing that its own strategic rivalry with the US had now become, in many senses, a hot conflict.

Apart from anything else, the bombing drove Serbia in some ways into the strategic embrace of Beijing (while also rekindling strategic relations with Russia, a fellow Orthodox Christian nation). The PRC saw the NATO campaign as a laboratory to understand US/NATO technology and doctrine and to covertly test some of its own nascent technologies.

The prestige and moral high ground which the US and NATO enjoyed had, because of the collapse of the USSR in the Cold War in 1990-91, given Western military forces real strategic influence for almost a decade without viable strategic rivalry.

The US-led NATO bombing of Serbia in 1999 – and the earlier actions involving politically-motivated, US-supported intervention to help break up Yugoslavia following the end of the Cold War – not only destroyed the credibility of the US and NATO as guarantors of peace; it literally gave license to Russia and the PRC to proceed openly with their own strategic ambitions.

Pres. Clinton had said that the NATO air raids were necessary to halt “ethnic cleansing” of Albanians – particularly Albanian Muslims – in Kosovo, although the evidence for this was later found to have been fictional. The evidence was sufficiently tenuous for the Democratic Party Clinton White House to only marginally win US Congressional support in the House of Representatives, securing a vote of 219 to 191 in a non-binding resolution of support for Clinton’s plans, and the Republican opposition largely voted against the resolution.

The President and his supporters argued that the US had a moral obligation to stop a genocidal war which could ignite a broader conflict, although there was neither evidence to support the claim of genocide by the Serbs, nor how a “broader conflict” could have resulted.

The result was that the US pressured NATO into only the second major combat operation in its history – and the earlier one had also been procured by false evidence from the Clinton Administration in 1995 in Bosnia & Herzegovina, again to penalize Serbs – and was, in 1999, without the support of the United Nations. The PRC and Russia had indicated that they would exercise their veto powers in the UN General Assembly to refuse UN support for the operation.

The irony was that it was the US which, through its spearheading of the 1999 and 1995 attacks, had itself supported the second campaign of genocide *against* the Serbs within the 20th Century.⁴

In that sense, with the destruction of the UN system, the Clinton Administration had moved the world back to a fluid, pre-World War II strategic architecture.

It could be argued that all of this eventually had to happen. The United Nations had already become a fiction within a few years of its founding. Its underlying premise that the world could be divided into immovable and forever unchanging state structures defied the history of human development.

But the Clinton process of intervention in the sovereign affairs of foreign states codified what was to become known during the subsequent (Democratic)

4 The first specifically genocidal assault on Serbs was when the *Ustaše* Independent State of Croatia (1941-43) embarked on highly-organized attempts to – in its own words – kill, expel, or convert Orthodox Christian Serbs from territories claimed by the short-lived fascist state. The remnants of the *Ustaše* concentration/extermination camp at Jasenovac, which span the border (at the confluence of the Sava and Una rivers) between Republica Srpska (Bosnia & Herzegovina) and Croatia, serve as just one silent witness to that era. Significantly, the first act of the modern state of Croatia under Pres. Franjo Tudjman in 1991 was to raze all trace of the Jasenovac camp on the Croatian side of the river. Pres. Tudjman, who was supported by Germany in arming Croatia to seize independence in 1991, had been, since World War II, a supporter of the *Ustaše*.

Barack Obama Administration in the US (2009-17) as the “Responsibility to Protect” (R2P) doctrine.⁵ For this, the Obama White House actually secured UN support, but it was only really the US which aggressively and unilaterally used it, in the way Clinton had pioneered against Serbia.

Not surprisingly, the Obama use of the R2P doctrine to push African states into compliance with the *diktats* of the Obama White House further alienated former allies in Africa (and elsewhere), opening the gates for the PRC, in particular, to convert former US allies to supporters of Beijing.

The Obama Administration specifically used R2P to intervene militarily in Libya in 2011, against the Mu’ammarr al-Qadhafi Administration. Russia and the PRC opposed the US attempt to use the UN to authorize the R2P doctrine to intervene in the conflict in Syria. The US intervened anyway, working largely through proxy forces, many of which were created for the occasion.

The US-led NATO intervention against Yugoslavia in 1995 and against Serbia in 1999, undertaken to fulfill the narrow political objectives and personal interests of US Pres. William Clinton, directly contributed to a breakdown of US and Western power, prestige, and authority which had prevailed for much of the 20th Century. It also led to the new hybrid forms of warfare, particularly proxy warfare and what the International Strategic Studies Association (ISSA) is calling “amorphous warfare” which now dominates 21st Century indirect conflict.

What is significant is that this use by the Clinton Administration of information dominance to win support for its desired courses of action, empowered increasingly by the evolution of the Internet and social media, ultimately worked against US and NATO interests while also causing lasting damage to Serbia and the Balkans as a whole. That is not to say that information dominance campaigns are an ineffective form of strategic warfare; only that the lack of true national strategic objectives by the Clinton Administration meant that the unintended consequences would be more damaging to it than to its intended targets.

Seneca the Younger (c. 4 BC – AD 65) noted: “If a man knows not to which port he sails, no wind is favorable.”

US Secretary of State Henry Kissinger noted: “If you don’t know where you’re going, any road will take you there.”

I noted: “If you don’t know where you’re going, every road will lead to disaster.”⁶

It is therefore probable that the Clinton-led NATO bombing of Serbia in 1999 was even more disastrous for the US and the West than it was for Serbia. Serbia, emerging from a brutalizing 20th Century, has once again found its identity and sovereignty.

The US and NATO, by 2020, had still to define themselves fully for the 21st Century, although US Pres. Donald Trump (2017-) had begun – amid strenuous opposition from the residual Clinton supporters in Washington – to re-define US purpose and to attempt to rebuild US strategic credibility. It is an incomplete saga.

5 It is unsurprising that one of the key prosecutors of the R2P strategy was Victoria Nuland, who began her influence as chief of staff to Pres. Clinton’s Deputy Secretary of State, Strobe Talbot. She continued her career through the George W. Bush Presidency and through the Obama Presidency, ending her governmental career as Assistant Secretary of State for European and Eurasian Affairs.

6 Copley, Gregory: *The Art of Victory*. New York, 2006: Simon & Schuster Threshold Editions.

Gregory R. COPLEY

DA LI JE NATO AGRESIJA NA SRBIJU POSTAVILA USLOVE
ZA STRATEŠKO SMANJENJE MOĆI ZAPADA?

Apstrakt

Nato bombardovanje na Srbiju 1999. godine u trajanju od 78 dana, pokazalo je vrhunac globalnog uticaja zapadne strateške vojne moći i vlasti. Ali, u stvarnosti, moć je već bila narušena zbog zapostavljanja tehnološkog i investicionog apsektu, nakon završetka Hladnog rata 1990.

Upotreba kolektivne moći Organizacije Severnoatlantskog pakta od strane administracije Sjedinjenih Američkih država za vreme Klintonove vlasti, razbila je iluzije – na neki način iznenada; u drugima tokom vremena – o samom savezu SAD-a i NATO-a i umanjilo međunarodni strah ali i poštovanje istog. Upotreba sile protiv Srbije bila je proizvoljna i nije bila odobrena od strane Ujedinjenih nacija, a odupirale su se mnoge članice NATO-a. Ishod, nastanak nominalno suverene nove države Kosovo, još uvek nije univerzalno prihvaćen, čak ni unutar zemalja članica NATO-a. Ni Kosovo nije primljeno u Ujedinjene nacije. Štaviše, iako se činilo da američka „vazдушna sila“ trijumfuje protiv Srbije, realnost je bila da je ona u velikoj meri nepozvana i šuplja pobjeda za SAD, sa mnogim osnovama za optužbe protiv SAD o ratnim zločinima.

Obaranje nevidljivog američkog borbenog aviona F-117 od strane Srbije, pokazalo je i ranjivost američke tehnologije koja je, u svakom slučaju, ugrožena sa razvojem Narodne Republike Kine.

Vazdušni rat protiv Srbije tako je postao prekretnica zapadne dominacije, što je rezultiralo transformacijom globalne strateške ravnoteže od koje se Zapad tek mora oporaviti. To je dalo podsticaj, hitnost i svrhu vojnim reorganizacijama Ruske Federacije i Narodne Republike Kine, dajući im stvarnu suštinu i, u mnogim odbrambenim i strateškim oblastima, tehnološko i organizaciono vodstvo, koje su zadržali.

Ključne reči: NATO agresija, moć, Zapadna strategija.

Марко П. АТЛАГИЋ*

Филозофски факултет, Универзитет у Приштини, Косовска Митровица, Србија

САТАНИЗАЦИЈА СРБА КАО ОСНОВНИ ПРЕДУСЛОВ БОМБАРДОВАЊА СРЈ/СРБИЈЕ 1999. ГОДИНЕ ОД СТРАНЕ НАТО – АЛИЈАНСЕ

Айсџиракџи: НАТО алијанса предвођена САД сачинила је образац по којем је извршила бомбардовање СРЈ/Србије. Први корак у том правцу био је сатанизација Срба као народа, затим су му увели тешке економске и политичке санкције, а иза експлоатационих санкција бомбардовање. Након бомбардовања 1999. године, послали су своје тимове разноврсних стручњака: дефектолога, психолога, социолога, лечника... да истраже како су мушкарци и жене, деца, рањени, болесни и здрави поднели пошасте које су им послали у виду „Милосрђног анђела“. Сатанизација Срба вршила се преко разних фактора, а посебно преко медија, којих су сатанизовали Србе, који су унапред били криви за све: били су агресори, силоватељи, убице деце и жена.... Лажи о Србима нису биле ни израз случајности ни некомпетентности новинара, него пажљиво изпланиране и припремљене у западним центрима моћи, одакле су одаслане широм света.

Десетогодишња сатанизација Срба од стране западних земаља претворила се у бомбардовање СРЈ/ Србије 1999. године. Тако су се у западним медијима могле прочитати лажи: да су Срби били у току рата силоватељи муслиманки, прљаве животињске убице, пијани кољачи, једини починиоци масовних убистава, оснивачи логора за силовање и логора смрти, починиоци етничког чишћења и друге гадости. Те лажи биле су пласиране од „Левијатан“ службе за психолошки рат САД. Тако је слика омршављеног босанског муслимана Фикрета Алића, наводно затвореног иза бодљикаве жице, постала симбол „српских зверстава“ почињених током рата у БиХ 1992-1995. године. Оригинал слика била је направљена за британски Индепендент Телевисион (ИТН). Након што је видео исфабрицирану фотографију британски премијер Џон Мајер био је „зачуђен“ и „изненађен“, и одмах је хтео да пошаље трупе у БиХ. И амерички председнички кандидат Бил Клинтон је затражио војну интервенцију против Срба. Чињеница је, да Фикрет Алић и његови саборци муслимани нису били иза бодљикаве жице. Није било ограда од бодљикаве жице која је окруживала логор у Трнопољу. То није био затвор, а поготово није био концентрациони логор, него збирно место за избеглице.

* atlagicmarko@gmail.com

Бодљикава жица на слици не окружује босанске муслимане него камермане и новинаре. То је била чиста монтажа. Сатанизација Срба вршила се посебно преко наводног силовања муслиманки и отварања логора за силовање. Цифра силованих муслиманки кретала се од 20.000 до 120.000. Срби су приказани као силоватељи и нацисти, који су спроводили планско и систематско силовање муслиманки. Наводно су силовали жене од 3 до 80 година. Срби су лажно оптуживани за организацију 47 логора за силовање муслиманки. Једна муслиманка која је била наводно силована од стране Срба, остала је трудна, породила се и родила црно дете. Међутим, Црвени крст није могао пронаћи нити један доказ за постојање логора за силовање. Исто тако Комисија УН за ратне злочине у бившој Југославији, у октобру 1993. године објавила је укупан број од 330 документирих случајева силовања за сва три народа у БиХ. Тако су новинари на насловној страни „Times-a“ од 7. августа 1992. ставили натпис да су Срби хранили псе муслиманима, а затим је Британка Ann Warburton изјавила како су Срби наређивали босанским муслиманима да силују животиње (Times, 1.1.1993.). Исто тако лагали су да су српски лекари у концентрационим логорима имплантирали у материце муслиманки животињски ембрио како би родиле псе. Тако је наводни „масакр“ у Рачку, којег су наводно извршили Срби над албанским цивилима, послужио за НАТО „хуманитарну интервенцију“ 1999. године против СРЈ. У јуну 2000. године Др Хелена Ранта, вођа финског тима стручњака за судску медицину, који су испитивали случај Рачак за НАТО, рекла је да на телима није било никаквих знакова погубљења, да су била донесена са других локација и да је НАТО класификовано њен извештај као тајну.

Ове и хиљаде других лажних вести о Србима имао је за циљ тоталну сатанизацију „злих Срба“ како би их казнили економским санкцијама, а затим злочиначки бомбардовали и уништили. Срби су пружили жестоки отпор и срушили, поред осталог и једног „невидљивог „авиона.

Кључне речи: Агресија, НАТО, Србија, бомбардовање, сатанизација, лажи, пропаганда.

Сатанизација¹ Срба (сатанизација, од сатана, ђавола, нечастивог, зликовца) је ширење уверења да су Срби зли, те да их треба мрзити, а потом уништити. Ради се о томе да Србе треба представити у најгорем могућем светлу, као највећу опасност за регију и Европу. Срби су окривљивани за недела која нису починили. Сатанизација Срба спроводи се од стране западних земаља још од осамдесетих година прошлог века и тај процес траје, са различитим интензитетом, све до данас. Разбијање Југославије од стране западних земаља и домаћих плаћеника, праћено је лажима, измишљотинама најгоре врсте и полуистинама. Већ тада у СРЈ и Србији била је на власти екипа чији је добар део био на платном списку Запада, посебно САД. Тиме је Запад хтео, а то ради и данас, да спере љагу са себе, како због злочина почињених у Југославији, тако и због разбијања Југославије.

1 Иван Клајн-Милан Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007:1106.

НАТО алијанса предвођена са САД сачинила је образац по којем је извршила бомбардовање Југославије/Србије/ 1999. године. Први корак у том правцу био је сатанизација српског народа и државе. Затим су му увели тешке и нехумане економске санкције да би народ довеле до глади, а иза тога извршили бомбардовање народа и државе.² Затим су слали су своје екипе, наводно хуманитарце (дефектологе, социологе психологе) да истражују како мушкарци, жене, деца, старци, млади, болесни, здрави и рањени издржавају пошаст које су им бомбардовањем подарили.

Сатанизација је вршена преко разних фактора, а посебно преко средстава масовних комуникација. Срби су унапред били оптужени за све: агресију, силовање, убиства деце и жена, стварање концентрационих логора за силовање и логора смрти и др. Те лажи нису биле израз случајности и некомпетентности новинара, него су пажљиво, промишљено, плански и систематски припремљене у западним центрима моћи, одакле су одаслане широм света. С тим у вези културни уредник ревије *Helsingborgs Dagblad*, Soren Sommelious, изјавио је:

„Не може се разумети шта се догодило и догађа у Југославији без разумевања улоге медија. Војни део рата не би био могућ да му није претходио медијски рат. Једном, када се све ово заврши и осветли, када се установе одговорности, новинари ће ипак ђер бити међу оптуженима. Нови израз је већ у употреби: медијски ратни злочинци“³.

Главни циљ медија био је фабриковање лажи, које ће довести до сатанизације Срба, а онда до бомбардовања Србије. САД-е су употребиле исте методе лажи према Србији које је Хитлер 1939. године употребио према Пољацима. Немци су започели Други светски рат 1939. године најављујући да је нападна та једна радио станица у Шлезији од стране пољских трупа. Тај напад је био исфабрикован. Нападаци, који су симулирали напад, били су немачки осуђеници преобучени у пољске униформе. Исто тако је исфабрикован 1999. године масакр у Рачку на Косову и Метохији. То је послужило НАТО алијанси, на челу са САД као непосредни повод бомбардовања СРЈ /Србије.⁴ Хелена Рента, вођа тима стручњака за судску медицину који су испитивали случај Рачак за НАТО, рекла је да није било никаквих знакова погубљења, да су тела била донесена са других локација и да је НАТО класификовао коначан извештај као тајну.⁵

2 Спасоје Смиљанић, *Агресија НАТО*, Београд, 2009, стр. 518; Весли Кларк, *Модерно ратовање*, Београд, 2003; Ђошан Милош, *Од НАТО агресије до Хашког трибунала*, Београд, 2006; СРЈ-СМИП, *НАТО злочини у Југославији*, књ. 1, 2, Београд, 1999; Филип Хемонд-Едвард Херман, *Депрадирана моћ медија и косовска криза*, Плато, Београд, 2001; Стефанос Песма-зоглу, *Косово: Двосмислена Хибрис*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2005; Југословенски црвени крст, *Женевске конвенције о заштити жртава рата* од 12. августа 1949. године и допунски протоколи уз ову конвенцију од 8. јуна 1977. године, Београд.

3 Klaus Birkholm, *The Media Criminals Information*, Copenhagen, 9. avgust 1993.

4 То је признала и Madeleine Albright на програму BBC рекавши да је инцидент у Рачку захтевао припреме и да је био оживљен у намери да се изврши притисак на Европске савезнике да војно интервенишу. Види: Dr Peter Bein, *Why we must not trust NATO on DU, International Conference Against Depleted Uranium Weapons*, Manchester, 4-5 November, 2000.

5 *Chronicles online*, Wednesday, May 24, 2000; Chris Soda, *Complete Analysis of the Incident at Racak* on Jan.15, 1999.

Поред осталих крупних лажних оптужби Срба, које су пласиране од стране западних медија у сврху сатанизације биле су: логори за силовање муслиманки, логори смрти, масакр у реду за хлеб у улици Васе Мискина у Сарајеву, први масакр на пијаци Маркале-Маркале I, други наводни масакр на пијаци Маркале-Маркале II, масакр у Рачку, масакр у Сребреници, и измишљене хладњаче са лешевима.

Западни медији су континуирано лагали да су Срби држали 47. логора за силовање. Срби су били лажно оптужени од западних медија и за наводно 120.000 силованих муслиманки. Наводно су силоване муслиманке од 3 до 83 године живота. Поред тога, у логорима за силовање, Срби су наводно употребљавали софистициране методе генетског инжењеринга, где су заробљене муслиманке оплођиване псећом спермом. Исто тако, на насловној страни „*Timesa*“ стајало је написано да су Срби хранили псе муслиманима (7. август 1992.). Онда је утицајна Британка Anni Warburton изјавила да су Срби наређивали босанским муслиманима да силују животиње (*Times*, 1. јануар 1993.). Коначно, речено је да је барем једна босанска муслиманка умрла пошто су јој српски лекари у концентрационом логору имплантирали у матрницу животињски ембрио како би родила пса.⁶ Ове одвратне лажи су мање важне од метода и механизма сатанизације. Ради се о високо синхронизованој западној братији – политичким моћницима, главним утицајним медијима, проституираним „специјалистима за Балкан“ и „образовним кадровима“, и „хуманитарним организацијама“, европским институцијама, и НАТО плаћеницима на истом задатку.

Међутим, Међународни Црвени Крст није пронашао нити један доказ за постојање такозваних „логора за силовање“. У октобру 1993. године комисија УН за ратне злочине у бившој Југославији објавила је укупан број од 330 документованих случајева силовања за све три стране у сукобу: босанску, српску и хрватску.⁷ Међутим, исто тако је једна муслиманка, која је сведочила да је била наводно силована од Срба и притом остала трудна, породила црно дете у Женеви.⁸ Новине „*Toronto Star*“ од 2. фебруара 1993. године донеле су фотографију једне „Муслиманке“, З.Р, коју су наводно силовали Срби. У ствари, Српкињу З.Р силовали су Муслимани. Новине „*New York Times*“ од 15. јануара 1993. толико су биле немарне да нису уопште обраћале пажњу на чињеницу да младе муслиманске девојке, које су наводно биле силоване од Срба и остале трудне, нису никако могле бити трудне само четири месеца и породити се у августу 1992. године, јер трудноћа траје девет месеци, а рат у Босни је отпочео у априлу 1992. године.⁹ Западна медијска машинерија је лагала да је једна муслиманска жена наводно умрла након покушаја да породи пса.

Овакви изливи лажи и мржње говоре, поред осталог, и о правим намерама САД-ом предвођене тзв. међународне заједнице у бившој Југославији.

6 *Mirror*, 4. Januara 1993: Living Marxism, Editorial, br. 52, February, 1993.

7 Rape camps – Whetre the incredible number of rape victims came, <http://home.jps/fkrikors>.

8 *Medit. Qly*, V 5 No 3, Summer 1994.

9 *New York Times*, 15. January 1993.

До данас, нитко није пронашао логор за силовање, наравно да није ни могао, јер је то била измишљотина у сврху сатанизација Срба. У вези тога дански професор државног права на Универзитету у Leidenu Frick Kalshoven је изјавио:

„Пољедатије штиа се десило у Edinburgh-у. Прво су жестоко осудили њо-чињене злочине, а тек онда њослали људе да испитијају да ли су се те ствари стварно и дојодиле.“¹⁰

И аутор Nora Beloff и новинар Paul Lewis кажу да је „главни Josefa Mengela извор информација о српским „злочинима силовања“ дошли од Хрватиа и муслимана који су зајочели рајт, и наравно да им не треба веровати.“¹¹

Такозвани српски „лојори смрти“ били су чисти измишљотина. Ови лојори били су измишљени како би се САД „хуманијарно“ могле дочетија БиХ и Балкана. Такозвани „лојори смрти“ били су измишљени од „Лаж Левијатан“-службе за психолошки рајт САД-а¹².

Један од навећих инцидената у вези са масовним злочинима приписивао се Слободану Милошевићу, а десио се наводно у руднику „Трепча“ на Косову и Метохији. Према извештајима САД-а и НАТО званичника, Срби су бацили 1000 и вишетела у рудничко окно или су их бацили у бачве пуне солне киселине. Међутим, у октобру 1999. године Међународни суд за злочине у бившој Југославији (ICTY) објавио је резултате западног тима за судску медицину који је истражио „Трепчу“. Нити једно тело није пронађено у окну рудника „Трепче“, нити је било икаквих доказа да су бачве биле икад кориштене у намери да се растопе људски остаци¹³. То је био још један доказ лажи у циљу сатанизације српског народа.

У августу 1992. године слика Фикрета Алића, омршављеног босанског Муслимана, наводно затвореног иза бодљикаве жице, постала је симбол „српских зверстава“ учињених током рата у БиХ (1992-1995). Ради се о монтираној слици направљеној за „Independent Television“ (ITN). Када је видео ову исфабриковану слику, тобоже зачуђен и изненађен британски премијер John Major, био је у исти мах спреман да пошаље трупе у Босну. И амерички председнички кандидат Bill Clinton такођер је затражио војну интервенцију против Срба.

Чињеница је да Фикрет Алић и његови Муслимани нису били затворени иза ограде од бодљикаве жице. Није било ограде од бодљикаве жице која је

10 Данске новине „Jylland Posten“, February, 1993.

11 Nora Beloff, Doubts About Serbian Rapes, *The Daily Telegraph*, January 19, 1993; Paul Lewis, Rape was weapon of Serbs, UN Says, *New York Times*, October 19, 1993.

12 Левијатан = реч хебрејског порекла. Према Библији то је велика морска неман или циновска животиња, грдосија. Спомиње се у *Стишаром завету*, Псалм 74; 14; Јов.41; Исаија 27:1. Види: Иван Клајн – Шипка Милан, *Велики речник стираних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007: 693.

13 Michael Parenti, *The Media and their Atrocities*, темељено на Richard Gwin, *Toronto Star*, November 3, 1999, у: Peter Phillips and Project Censored, op. cit., p. 206.-207. Michael John Parenti (1933), амерички социолог, политиколог и историчар и културни критичар. Пише историјске популарне и научне теме. Предавао је на америчким и међународним универзитетима. Аутор је више од 20 књига и много научних радова. Радови су му преведени на 18 језика.

окуживала логор у Трнопољу. То није био затвор, а поготово није био концентрациони логор, него збирно место за избеглице, који су дошли у потрази за заштитом и сигурношћу, а могли су отићи када су хтели. Британски либерални новинар Paddy Ashdown, након посете Трнопољу одбио је да то место сматра „концентрационим логором“ или „логором смрти“. Хашки суд је потврдио 1994. године да није било бодљикаве жице која је окруживала логор у Омарској.¹⁴ Трнопоље је било представљено као „концентрациони логор“ показујући народ иза бодљикаве жице. Запрао, бодљикава жица је била „око камере“, да би ствар била уверљивија, фотомонтажом је придодата кула за осматрање једног од нацистичких концентрационих логора.

Западна медијска машинерија измислила је да је у логорима „једна босанска жена наводно умрла након њокушаја да њороди њса... Српски доктори у концентрационим логорима копирају нацистичка чудовишта Josefa Mengela.“¹⁵ Stephen Schwarz члан немачког Бундестага чуо је ову причу од хрватских лечника у Босанском Броду. Међутим, холандски новинар Gert van Wijland у ту сврху посетио је хрватске лечнике који су били зачуђени овом бесмислицом. Ипак је његова истина објављена у једном холандском часопису.¹⁶ Исто тако била је пласирана лаж да је „српским снајперистима понуђена награда од 300 фунти за свако дете које устреле“. Ова је прича била покренута током лета 1992. године. Извор је био добровољац који је радио на достави хуманитарне помоћи Steve Watt и који једао интервју за програм Суботње BBC мреже. Идућег дана прича је била пренесена на програму вести из света BBC-а којег може чути 300 милиона слушалаца у свету. Британски новинар Karl Waldron покушао је да истражи ову причу. Испало је да је Watt то чуо од неких Хрвата које је срео током својих путовања са конвојем хуманитарне помоћи¹⁷.

Усред НАТО бомбардовања против СРЈ/Србије, министар одбране САД, William Cohen изјавио је да су Срби убили 100.000 Албанаца и тиме изрекао чисту неистину. Такве гнусне лажи изнео је и Председник САД Клинтон (Clinton), када је изјавио да је забринут за 500.000 несталих Албанаца. Када је НАТО бомбардовање престало у јуну 1999. године, процењени број косовских Албанаца убијених од стране Срба, према Associated Press-у и неким другим новинским агенцијама, био је око 10.000 Албанаца (то су све надувани западни извори). Када су завршени извештаји шпанских стручњака за судску медицину који су пронашли 187 лешева, било је јасно да су наводни „масовни гробови“ на Косову у којима су се налази наводно десетине хиљада Албанаца непостојећи. Била је то још једна у низу измишљотина Запада зарад сатанизације Срба. Шпански експерт Emilio Perez Puhola потврдио је да његов тим није нашао ниједну масовну гробницу. Он је рекао да су „масовне гробнице“ део ратно-пропагандне машинерије од стране Запада.¹⁸

14 Peter Phillips, How American PR Demonized the Serbs, *Monitor*, 6/2 1999.

15 *Daily Mirror*, 4. January 1993.

16 *De Gelderlander*, 16. January 1993.

17 Peter Brock, *Foreign Policy*, br. 93, The Partisan Press, Winter 1993.-94: 152.-172.

18 Лондонски „*Sunday Times*“, October 31, 1999. У: Michael Parenti, *The Media and the Atrocities*, у: Peter Phillips and Project Censored, 2000: 206.

Део ратне пропагандне машинерије Запада био је и Бернард Кушнер (Bernard Kouchner), који је пласирао лажне вести о постојању масовних гробница, односно логора смрти. Сустигла га је савест, па је 2004. године изјавио у својој књизи да му је Изетбеговић на смрти рекао: „Није било логора смрти, ма колико да су та места била ужасна. Мислио сам да ће моји наводи изазвати бомбардовање против Срба“.¹⁹

Масакр у реду за хлеб у улици Васе Мискина у Сарајеву десио се 27.03.1992. године, када је погинуло 16 људи и 144 рањено.²⁰ У свим западним медијима оптужени су Срби за тај масакр. То је довело до санкција (трговински ембарго) против Срба у Југославији од стране Савета безбедности УН- Резолуцијом СБ 757. Срби су тада приказивани у западним медијима као животињске убице. Међутим, експерти УН утврдили су са врло великом вероватноћом да минобацачке гранате нису могле бити испаљене са српских војних позиција. Новинар Лондонског „*Independent*“ В. Doyle описао је први извештај УН, који је ослободио Србе оптужбе за злочин у реду за хлеб. Чланак је објављен под насловом „Муслимани убијали властити народ“, са поднасловом „Босански масакр у реду за хлеб је био пропагандни трик, према УН.“²¹ И *Herald Tribune* је известио да, према извештају јединице УН, босанска армија је снајперима и минобацачом гађала властити народ.²² Међутим, као и у ранијим случајевима, на тај извештај се није нитко освртао.

Масакр на пијаци Маркале – тзв. Маркале I, који се десио 5. фебруара 1994. у Сарајеву, убијено је 68, а рањено 200 особа. Скоро све западне новинарске и политичке оптужбе ишле су на рачун Срба. Међутим, извештаји од стране УН експерата за експлозиве и балистику гласили су: Срби нису одговорни за масакр. Француска телевизија (ТФИ) пренела је извештај УН. Новинар В. Walker је изјавио: „Минобацачка бомба која је убила 68 људи на пијаци Маркале у Сарајеву и проузроковала НАТО ултиматум против босанских Срба, испаљена је са муслиманских позиција, према извештају УН“.²³ Само дан касније француска влада и званичници УН негирали су информацију. Копретседник Управног одбора Међународне конференције за бившу Југославију, David Owen написао је у својој књизи „Балканска одисеја“²⁴

19 Berndnard Kouchner, *Les Guerriers de la Pax*, Paris, 2004: 372-374.

20 Жртве су биле транспортоване возилима Територијалне одбране, МУП-а и Хитне помоћи и приватним аутомобилима до Клиничког центра Кошево или Државне болнице, где је у следећим данима од последица рањавања смрт изгубило још пет цивила, те је укупан број жртава са смртним исходом био 23 цивила. Попис жртава види у: М. Каровић, *Мајстарски рај*, 2013: 209.

21 В. Doyle, *Muslimani ubijaju vlastiti narod*, „*Independent*“, 22. Avgusta 1992.

22 Mice O' Connor, *Bosnian Army sniped at own people*, UN unit says, *Herald Tribune*, August 2, 1995.

23 Emil Vlajki, *Demonizacija Srba*, Beograd, 2001: 278.

24 David Owen, *Balkan Odyssey*, London, 1996, стр. 260. Овен је био члан британског Парламента од 1966. до 1992. године, затим члан британске Владе у више наврата између 1970. и 1979. године. Основач је Социјалдемократске странке Велике Британије 1981. године. У августу 1992. именован је за копретседника Управног одбора Међународне конференције о бившој Југославији и са тог положаја одступио јуна 1995. године. Осудио је хрватску злочиначку

о Маркале I масакру, да је Michael Rose –командант УНПРОФОР-а за БиХ (1994–1995), који је организовао састанак са босанском владом, такођер рекао:

„Они који су били блиски јенералу Rose-и никада нису крили чињеницу да је он на њом састанку рекао босанским муслиманским лидерима да је ујравно био примио информацију која упућује на то да је минобацачка бомба дошла са јодручја конјиролисаној од Муслимана, а не српских јодручја.”²⁵

После овој масакра босански Срби су јод јрејњом НАТО бомбардовања јовукли сво јеишко оружје на 20 километјара од Сарајева. Део оружја јрешао је јод конјиролу УНПРОФОР-а. То је био разлој зашјто су муслиманске снаје извршиле масакр на јијаци Маркале. Показало се да је масакр био лукавсјиво, које је сјјаро колико и рајш, да би се исјровоцирао НАТО најад на босанске Србе.

У масакру на пијаци Маркале – тзв. Маркале II, који се одиграо 28. аугуста 1995. године, погинуло је 37 а рањено 90 лица. За тај напад одмах су западни медији и УН без икаквих доказа, оптужили Србе. За намештање овог масакра знали сунеки функционери америчког Конгреса и чланови обавештајних служби Велике Британије. Договор о масакру пао је између америчких власти и Изетбеговићевих људи у Босни, како би масакр био повод за бомбардовање босанских Срба. С тим у вези часопис „Сјрајшешка јолитика” је писао:

„Функционери америчкој Конјреса и чланови обавештајне службе Велике Бријтаније били су јтакођер ујознајши са чврсјим дојовором између америчких власји и Изетбеговићевих људи у Босни око намештања чијавој casus belli за скораиње бомбардовање најозбилније од јочетјка рајша.”²⁶

Посматрачи УН су касније потврдили да су тимови новинара са камера и фотоапаратима чекали у суседним улицама спремни да забележе сцене масакра. Амерички обавештајни пуковник Џон Е. Шрај каже да Срби нису криви за масакр на Маркале пијаци у Сарајеву. Детаљна истрага УН за злочин је оптужила Бошњаке, а Срби су опет бомбардовани, намештаљка је успела. Давид Биндер, специјалиста за Балкан и уредник изјавио је у часопису „The Nation”:

„Кључни УН извештај јоводом масакра на јијаци је класификован као јтајна, али четири сјецијалистје – један руски, један канадски и два америчка, јосјтавили су значајне сумње у јојледу њејових закључака, сујеришући да су мине биле исјаљене од сјјране босанских владиних снаја а не од сјјране Срба.”²⁷

НАТО је бацјо више бомби на насеља босанских Срба у августу и септембру 1995. него што су Немци бацјили на Лондон током Другог Светског Рата, каже један Лисабонски лист.²⁸

акцију „Бљесак” против крајишких Срба. Тада је изјавио: „Може се нешто подуизети против Хрватске. Хрватска је изузетно рањива”, види: Večernji list, br. 11371, od 2. svibnja, Загреб, 1995.

25 David Owen, *Tragedy Balkan*, Harcourt Brace & Company, 1996: 260.

26 Copley Gregory, Joint U.S.-Muslim War Against the Serbs-U.N. as a Puppet, *Strategici Policy*, London, July-August, 1995: 7-8.

27 *The Nation*, 2. October 1995.

28 *Diaria de Noticias*, Lisabon, 9.2.1996.

Наводни масакр у Рачку којег су наводно извршили Срби над 40 албанских цивила и који је 1999. године послужио као повод САД/НАТО бомбардовању СРЈ, тотално је исфабрикован и разоткривен као такав. Пронађено је, 16. јануара, 40 тела поређаних у јами близу села, наизглед маскирани, убијени метком у главу и потиљак наводно из близине. Ипак током ноћи терористи ОБК-асу поново успели заузети село. Они су „открили“ јаму у коју су довели групу OSCE осматрача до тела. Вођа групе OSCE и блиски САД колаборант фашистичких режима у Латинској Америци, Вилијам Вокер (William Walker) одмах је, без икакве истраге, оптужио Србе за наводни масакр. Према часопису „*Il Manifesto*“, који се позива на резултате истраге покренуте од стране немачког дневника *Berliner Zeitung*, није било масакра у Рачку. Ово је речено дан пре него што је Вилијам Вокер подигао буку око наводно покоља цивила. Та тврдња о непостојању „масакра Рачак“ дошла је од извештаја финских патолога о аутопсији. Извештај о аутопсији постојао је више од годину дана, али је намерно био скриван од јавности. Професор и директор Медицинског института Унивезитета у Хамбургу, Klaus Peuschel испитивао је протокол аутопсије извршене од стране финских лечника, дошао је до закључка „да жртве нису биле убијене изблиза“.²⁹ У јуну 2000. године др Хелена Ранта, вођа финског тима стручњака за судску медицину који су испитивали случај Рачак за НАТО, казала је да на телима није било никаквих знакова погубљења, да су били донесени са других локација и да је НАТО класификовао коначан извештај као тајну.³⁰ Willy Weimer, подпредседник Скупштине ОСЦЕ рекао је на једној приватној телевизији (NTV) да је са презиром одбио манипулацију телевизијским снимцима, којим се хтелo испровоцирати НАТО бомбардовање на Косову и Метохији:

„Све је било ујрављено.... да бисмо ми, када видимо неке слике, добили жељу да истој часа издамо наређење нашим војницима да иређу у акцију. Врло сам узнемирен у овим срамним манипулацијама нашим људским осећањима“.³¹

Масакр у Рачку разоткривен је као лаж. САД су углавном гађале цивилне објекте и убијале цивиле широм СРЈ. То је требало оправдати што бучнијом пропагандом, која ће укључити и лажну оптужницу против Слободана Милошевића као наводно ратног злочинца. Зато су САД-НАТО морали свакодневно измишљати нешто крупно. Пошто није било масовних гробница, нити убијених цивила, због тога је све морало бити засновано на оптичким илузијама пропаганде.

Масакр у Сребреници 1995. године, врло успешно изведеном пропагандом, постао мит „српске бестијалности“. Када се говори о Сребреници 1995. године мора да се зна чињеница да су Срби почетком рата сачињавали 30% укупне популације у Сребреници. Они су тада истерани из својих кућа са пртљагом у рукама, и док су тако у колони одлазили муслимани су мучки гађали

29 OSCE LIED ABOUT RACAK, *Il Manifesto*, Rome, 9. April, 2000.

30 Dr Peter Bein, „Why we must not trust NATO on DU“, *International Conference Against Depleted Uranium*, Weapons, Manchester, 4-5 November, 2000.

31 Willy Weimer „Rejects manipulation“ by TV Picturec, NTV.

мушкарце, жене и децу. Пре пада Сребренице, Срби су у подручјима која окружују Сребреницу, били исмасакрирани од стране муслиманских трупа, а „међународна заједница“ била је тада слепа и глуха за овај муслимански злочин. Тада су босански муслимани спалили 200 српских села и побили 1.500 Срба. Средишњи део Сребренице је демилитаризован. Међутим, босанске снаге су из муслимаске зона организовале убилачке нападе на околна српска села. С тим у вези Британац Кристофер Џејмс (Christofer James) каже:

*“Уистину, веома мали део Сребренице, онај средишњи, био је демилитаризован, што је муслиманским борцима давало одрешене руке да оперишу из приградских и других оближњих зона, из којих су организовали убилачке нападе на околна српска села. Снаге злочасној команди Насера Орића изазвале су масовно крвопролиће између 1992-1995. из својих позиција у Сребреници, масакрирајући најмање 1300 српских цивила и рањавајући неколико хиљада”.*³²

Холандски Институт за ратну документацију објавио је априла 2002. године извештај који је заснован на сведочењу припадника Холандског батаљона који су се налазили у сребреничкој заштићеној зони. У њему, између осталог, пише:

*„Наводна демилитаризација енклаве била је практично мртво слово на папиру. Босанска војска (АБиХ) је водила свесну стратегију ограничених војних напада ради везивања великог броја Армије босанских срба (ВРС), са циљем да се спречи њено премештање у јуној снази у главну зону ратних дејстава око Сарајева. Ово се радило иако је из сребреничке енклаве. Снаге БиХ нису се уздржавале од кршења свих правила у окршајима са ВРС. Изазвали би ватру од стране босанских Срба, а затим се повлачили под заштитом јединице Холандског батаљона, која је тиме ризиковала да буде ухваћена између две ватре”.*³³

Своје мишљење о Сребреници дао је и саветник америчког Сената и члан Међународног удружења за стратешке студије из Вашингтона Јосиф Бодански, који је рекао:

*„Сви независни форензички докази указују на број од неколико стотина муслиманских жртава, и то вероватно у нижим стотинама. Нејресетно инсистирање на високом броју муслиманских жртава иако је служи прикривању прелазних убиства српских цивила у том граду од стране муслимана”.*³⁴

Случај Сребреница, припремали су Бил Клинтон, Алија Изетбеговић, Рањо Туђман, УН и западне обавештајне службе. Пропаганда о масакру у Сребреници је била један од оправдања НАТО бомбардовања Републике Српске у септембру 1995. године и заташкавање хрватског освајања Републике Српске Крајине и предвиђеног геноцида над Србима у Републици Српској Крајини. Према томе, пад Сребренице и наводни масакр морали су бити извршени.

32 Christofer James, Genocide or Propaganda ?, *Moring Star (U.K)*, 11.7.2005.

33 Srebrenica, a Safe Area, *Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*, Srebrenica, 2. April, 2002.

34 Yossef Bodansy, Srebrenica Contraversy Becomes Increasingly Politicized and Ethnically Divisive, Increasing Pressure on Peacekeepers, *International Strategic Studies Association*, 19. September, 2003.

Пре него је град Сребреница пао, неколико хиљада муслиманских ратника (5000) побегло је из ње у правцу Тузле, без јављања својим породицама. Међународни Црвени Крст обратио се босанско херцеговачким властима тражећи информације о побеглим (5000) из Сребренице. Тај захтев МЦК био је попураћен извештајем УНХЦЕР-а бр. 37. од 13.9.1995. године, у којем се наводи да је „скоро 5000 сребреничких муслиманских ђруђа нађусђило енклаву ђре ђада Сребренице“³⁵. Муслиманска влада је ђризла да су ови ђуди били ђремешђени у друђе јединице ђиховихвођних снађа, а ђихове ђпородице нису биле о ђом обавешђене. Рађеници су били ођшавђени и ђремешђени у сарађевску болницу „Кошево“ одмах када су Срби ђпреузели Сребреницу.³⁶ Надађе, око 3000 ђуди било је на изборним лисђама ђоком ођшђинских избора 1996. ђодине у Сребреници, односно Босни и Херцеђоовини. С ђим у вези Руђер каже: „Указао сам ОЕБС-у да се, или десила масовна изборна ђревара или да је скоро ђоловина ђуди на сђиску несђалих Међународнођ Црвенокђ Крсђа јођш увек жива. ОЕБС ми је на крају одђоворио да су бирачки сђискови закђучани у мађацинима и да нису у мођуђносђи да срвар исђраже“.³⁷

Клинтона би задовођило пад Сребренице са наводно 5000 муслиманских жртава од стране „монструозних српских убица“. Исто тако, пад Сребренице и 5000 муслиманских жртава заташкало би хрватско освајађе Републике Српске Крађине и предвиђени геноцид на том крађишком простору. Према томе, пад Сребренице и наводни масакр морали су бити извршени уз невиђену пропаганду припремђену од стране Била Клинтона (САД), Алиђе Изетбеговиђа, УН, Фрађе Туђмана и обавештађних западних служби. Запад је на челу са САД-ом у времену од 1991. до 2000. године монтирао илагао о српским „логорима смрти“, „логорима за силовање“, „масакр у улици Васе Мискина“ у Сарађеву, „масакр на пиђаци Маркале-Маркале I“, „масакр на пиђаци Маркале-МаркалеII“, „масакр у Сребреници“, „масакр у Рачку“, наводно хладђаче са лешевима идр, јер је то био пут до Дејтон (Daytona) споразума, до колонизациђе Балкана и остваривађа неђудских геополитичких циђева.

Да је Алија Изетбеговиђ припремао случај Сребреницу слаже се и Ибран Мустафиђ, који је у интервјуу за сарађевски „Слободнођ Босни“ рекао:

„Сценариђ за издају Сребренице је свесно ђприђреман. Нажалосђ, у ђађ ђосао умешани су босанско Председниђшђво и команда Армиђе... Кође су биле ђоследице нађада из демилитаризоване зоне за жђђеље Сребренице? То је било свесно давање ђовода срђским снађама да нађадну демилитаризовану зону. Ко су у Сребреници ђприхвађили извршеђе ових наредби? Исђе личносђи кође су у леђо 1995. ђодине нађусђиле Сребреницу без одреобђина... Добро је ђознађо да је ђа екиђа успела да се извуче и са собом ђоведе, осим сђараца, децу и кође“.³⁸

35 Изјава за штампу Међународног Црвеног Крста, објављен 13. септембар 1995.

36 George Pumphery, *Srebrenica: 3 years Later, And Still Searching*.

37 Janathon Rooper, *The Numbers Game*, <http://www.srebrenica-report.com/numbers-htm>

38 Slobodna Bosna, Sarajevo, 14.7.1996.

И Хакија Мехољић, председник СДП Сребреница је окривио Изетбеговића и Клинтона за злочин у Сребреници. Мехољић је рекао да му је Алија Изетбеговић казао како му је Бил Клинтон рекао:

*„Знаш, мени је Клинтон нудио у априлу 1993. године, да четири сата уђу у Сребреницу и изврше покољ, 5000 муслимана и да ће тада бити војна интервенција“.*³⁹

Исто тако, лагало се да је у Сребреници почињен геноцид. У Сребреници се десио велики злочин, а геноцида није било. У првом реду, у Сребреници починиоци злочина поштедели су жене и децу, јер су их протерали у неке друге делове Федерације. То значи да починиоци нису имали циљ да униште целокупну муслиманску популацију, без обзира на пол и узраст. То је основни доказ да није била намера да се униште муслимани као етничка група, да јесте не би онда поштедели жене а и децу. Осим тога није постојала ни намера Срба да униште муслимане, јер нити један српски политичар пре рата и у току рата није рекао да треба уништити муслимане као народ или религиозну групу.

Едвард Херман, професор на једном од најпрестижнијих светских универзитета, Универзитета Пенсилванија-САД, и вођа сребреничке истраживачке групе „Srebrenica Research Group“ је за сребренички злочин рекао:

*„Сребренички масакр представља највећи тријумф роговаца у балканским рајовима“.*⁴⁰

Међутим, аустријски аналитичар Гали Хасан је у свом чланку, „Сећајући се Сребренице размишљајући о Фалуџи“ (у Ираку), успоредио западне лажи о Сребреници са стварним масакром у Фалуџи, написао је:

*„Сребренички масакр био је само роговаца победа у рату који САД-Напо воде против Југославије. После тога су САД-НАТО искористиле „масакр“ да интервенишу на страни вође босанских муслимана у рату против српских снага а све у функцији сопствених империјалистичких интереса. Циљ је био разбијање Југославије и колонизација Балкана и Косова. Веродостојне информације из америчких и западних извора показују да је бројка од наводно најмање 8000 муслимана побијених од стране српских снага надувана како би САД-НАТО имале „хуманитарни“ изговор за сатанизацију Срба и обезбедиле подршку јавног мишљења за војну интервенцију у региону“.*⁴¹

Американац Филип Корвин, који је био у јулу 1995. године највиши представник УН у региону Сребренице, стално је непоколебљиво тврдио да је након пада сребреничке енклаве стрељано 700 (седамстотина) муслиманских ратних заробљеника. Корвин у свом чланку за Сребреничку истраживачку групу од јула 2005. дословно каже:

39 Hakiya Meholic, 5000 muslimanskih glava za vojnu intervenciju, Dani, Sarajevo, 22. jun 1998.

40 Edvard Herman, The Politics of the Srebrenica Massacre, y: Findings of the Srebrenica Research Group into the allegations of events and the background leading up to them, in Srebrenica, Bosnia et Herzegovina, in 1995, 11.7.2005. <http://www.srebrenica-report.com/politics.htm>

41 Gali Hassan, Remembering Srebrenica, Thinking of fallujah, 27.7.2005. *Global Research*, <http://www.Globalresearch.ca/index.php?context=view Article et code=20050727 et article ed=740>

*„Чињенице изнеће у оном извештају представљају врло јасан аргумент да је цифра од 7000 убијених с којом се често барања у међународној заједници, једно неодрживо преиштивање. Права цифра је вероватно ближа броју од 700“.*⁴²

И бивши амерички војни обавештајац Џон Шиндлер изјавио је за норвешки документарни филм „Сребреница, издани град“ режисера Оле Флиума да је током пробоја погинуло око 5000 муслимана и да је стрељано око 2000 заробљеника.⁴³ А Карл Билт – бивши високи представник за Босну и Херцеговину, у својим мемоарима, објављеним у Лондону 1998. године, каже да је у борбама приликом пробоја у Тузлу изгинуло око 4000 муслимана. УНФРОФОР је већ 17. јула 1995. године у службеном извештају саопштава да је муслиманска колона у пробоју изгубила око 3000 војника. Енвер Хацихасановић, бивши начелник генералштаба муслиманске војске је изјавио у хашком процесу генералу Радославу Крстићу да је при пробоју 28 дивизија изгубила 2.628 војника и официра.⁴⁴ У Поточарима се већ одавно у великом броју сахрањују особе које су умрле природном смрћу, погинули на другим местима широм БиХ, особе које никада нису имале везе са Сребреницом, али и један део Срба.

На крају да закључимо: Сребреница је једна од највећих светских манипулација, новијег доба. Циљ завереника – западних сила и муслиманског режима Алије Изетбеговића у Сарајеву, био је да се српски народ прогласи геноцидним, као и да колективне и појединачне пресуде инструментализованог Међународног суда правде и лажног Хашког трибунала представљају довољну правну основу за укидање Републике Српске. Међутим, српски народ је веома активно учествовао у два светска рата и веома трагично страдао, а у току Другог светског рата био жртва и усташког геноцида НДХ, али никада није забележен као народ чији су појединци били склони вршењу ратних злочина.

У сатанизацији Срба суделовали су и тада да владајућа структура ДОСА, па су од терориста правили жртве, а од тадашњих српских специјалних снага злочинце. Чак су измишљали масовне гробнице и мртва тела и лешеве са хладњачама. Тако је Наташа Кандић, цитирала извештај једног локалног листа у Неготину *„Тимочка крими ревија“*, како је 6. априла 1999. године камион хладњача извучен из Дунава код Кладова, на граници са Румунијом. Возило је имало таблице Пећи, града са западног Косова и Метохије и наводно је садржавала 50 лешева.⁴⁵ Према Наташи Кандић, лешеве су накнадно пребачени у камион са београдским таблицама и одвезени. Кандић је рекла да њезина истрага пронашла сведоке, који могу посведочити да су многи људи убијени, њихова тела закопана, само да би касније била ископана и пребачена на друга места. Поента приче је да је Слободан Милошевић наредио прикривање наводних зверстава на Косову и Метохији и склањао доказе, али је

42 Phillip Corwin, Foreword, <http://srebrenica-report.com/foreword.htm>.; Др Војислав Шешељ, *У Сребреници није било геноцида*, II Београд, 2018: 1-1183.

43 Др Војислав Шешељ, *Истио*, стр. 9.

44 Исто.

45 *Тимочка крими ревија*, Неготин, 15. мај 1999

нажалост по њега, како каже Кандић, један камион са албанским лешевима са Косова и Метохије слетео у Дунав.⁴⁶ Први чланак датиран је 15.9.1999. године и наводи да су у камиону били мртви Курди и да су регистарске таблице биле швајцарске. У другој причи, која је објављена 1.5.2001. године, ону коју је Н. Кандић презентовала свету и оптужби против С. Милошевића, мртви Курди постали су мртви Албанци, а швајцарске таблице постале су Косовске таблице.⁴⁷ Драган Витомировић,⁴⁸ имао је брата, који је имао у свом полицијском досијеу шверцовање илегалних странаца преко румунске границе, а мистар Унутрашњих послова Душан Михајловић га је охрабрио у том послу (члан српске владе који је подржавао НАТО) да напише други чланак, пошто је имао у виду тврдњу Наташе Кандић – „наше истраге дошле су до сведока који који могу посведочити да су, многи људи убијени, а њихова тела сахрањена само да би била нахнадно ископана и касније пребачена на друго место“.

Важно је да се полицијски генерал Драган Карлеуша, који је био задужен за истрагу ових навода, појавио јулу 2002. године у Хагу као сведок тужилаштва против Слободана Милошевића и признао, да нити једна изјава сведока није била узета. Обзиром на то да од јула 2002. године истражни службеници нису узели ниједну изјаву сведока, нити имају делић доказа за потврђивање оптужби, како је било могуће Би-Би-Сију да 27. јануара 2002. године, 6 месеци раније, објави свој „чињенички“ документарни програм „Масовна убиства на Косову“?

У сатанизацији Срба укључио се и директор Центра за стратешке студије у Београду, у чланку написаном у „Copenhagen Peace Research Institute“, мај 2000, тврдио следеће: да је С. Милошевић желео НАТО агресију и уништавање земље, како би сачувао власт; да је НАТО био присиљен да хумано интервенише, како би сачувао албанску популацију на Косову и Метохији; да је мировни предлог из Рамбујеа био изузетно поштен предлог Запада да се реши косовска криза и избегне рат; злонамерно цитирајући Томаса Мана, великог немачког писца и хуманисту, директор Центра за стратешке студије сугерише да би требало да се српски народ извини косовским Албанцима због почињених злочина и НАТО-у што је био присиљен да интервенише.

Други бајни Србин из Краљева, Мирослав Филиповић, био је награђен је од стране Запада, због своје „искрености“ и „објективности“. Проглашен је

46 *Тимочка крими ревија*, Неготин, 15. мај 2001.

47 Милош Васић, Мртви путују, *Време*, бр. 546, Београд 21. јун 2001; Дејан Анастасијевић, Товар страве, *Време*, бр-540, 10. мај 2001; Љубица Гојгић, Завичајна историја, *Нин*, бр. 2628, Београд, 10. мај 2000.

48 Витомировић је био осамдесетих година прошлог века дописник *Борбе*, *Данаса*, *Блица* и недељника „*Ревиија 92*“. Средином деведесетих година прошлог века основао је лист *Тимочка крими ревија*. Први је објавио детаље о камиону хладњачи са лешевима Курда, а касније је под притиском министра УП Душана Михајловића и Наташе Кандић променио исказ, наводећи да су то наводно лешеве косовских Албанаца, јер је то од њих захтевало Хашко тужилаштво. Витомировић је избачен из Службе државне безбедности. Био је члан Михајловићеве Нове демократије.

интернетским новинаром године, зато што је у иностраној штампи упорно писао о „злочиначком“ деловању српских снага на Косову и Метохији током „хуманитарне интервенције НАТО-а. Вршио је пропаганду и бавио се шпијунажом, због чега је завршио у затвору. Чак је и тадашњи потпарол Стејт департмента Филип Рикер интервенисао у његову одбрану:

Њеџов једини злочин је то што је износио наводе везане за српске злочине почињене током рата на Косову.⁴⁹

Филиповић је био дописник листа „Данас“, агенције „Франс прес“ и сарадник „Института за извештаје о рату и миру“. Војни суд га је осудио на 7 година затвора због шпијунаже и ширења лажних вести. Већ, 12. маја 2000. године пуштен је из затвора, због притиска САД, многих западних земаља и домаћих НАТО-плаћеника, као и многих невладиних организација. Председник СРЈ, Др Војислав Коштуница је поводом тога рекао:

„Осуђујем пресуду Мирославу Филиповићу и сматрам да му није место у затвору. Истовремено нисам сигуран да се сложим са ставом да је Филиповић осуђен због тога што је наводно, износио истину“⁵⁰.

Помиловао га је председник СРЈ, др Војислав Коштуница по службеној дужности. Када је пуштен из затвора у Нишу, испред зграде затвора дочекао га је букејом цвећа тадашњи градоначелник Ниша, а касније премијер владе Србије, Зоран Живковић. Филиповић је постављен за секретара за информисање у Ђинђићевој влади као кадар. Био је дугогодишњи члан Демократске странке. Изјаве Мирослава Филиповића у споменутих листовима, своде се на следеће:

Срби су пред родитељима Албанцима, одкидали љаве њиховој малолетној деци; затим су шета без љаве продавали родитељима за 5000 марака; иако су убили барем 800 албанске деце исод пет година; српске снаге никада нису наилазиле на терористичке ОВК-а; српски тенкови вредни 2,5 милијуна долара сваки, служили су искључиво за убијање деце и цивила; у последњих 10 година, југословенска армија је поубијала велики број деце у Хрватској и Бих.⁵¹ Ово је писао Србин, Мирослав Филиповић, док су НАТО бомбе (касетне, радиоактивне и друге) убијале по СРЈ, у првом реду цивиле, албанске и српске, уништавале инфраструктуру земље, наневши око 500 милијарди долара штете, а на бомбардованим подручјима нанеле највећу еколошку катастрофу у Европи после Другог светског рата. Тврдићи да Југославенска Армија није никада сусрела терористичке ОВК-а, већ да је њен главни циљ био убијање албанске деце превазилази и НАТО злочиначку пројеканду.

И бивши српски председник Владе Р. Србије др Зоран Ђинђић је за време рата заговарао бомбардовање земље. Тако је 3. маја уреднику страних вести израелског листа „Haaretz“, Андерју Примору дао изјаву:

„Најлотићнија ствар за НАТО је да насити рай у ваздуху, који је веома ефикасан. Уништили су инфраструктуру у Србији и за 10 дана до две недеље

49 B92=, sloboda za Miroslava Filipovića: B92.net/mediji/ filipovic 3.phtm.

50 Љиљана Смајловић-Ивана Јанковић, Енигма Филиповић, *Нин*, бр. 2625, Београд, 19.4.2001, *Данас*, 30. 8. 2000.

51 Serb Officers Relive Killings, by N.N. BCR No 130, 4 – April, 2000.

биће веома тешко живети овде без Јаса, Сирџе, Мосиова, комуникација. Милошевић неће моћи да води рат више од 10 дана, или две недеље“.⁵²

Да је др Ђинђић за време НАТО бомбардовања Србије заговарао бомбардовање своје земље сведочи и Мориц Хунцигер, саветник канцелара Кола, који је рекао:

„За време рата у Југославији у мају 1999. године помогао сам Ђинђићу и његовом пријатељу Милу Ђукановићу, да направе турнеју по Европи, на којој су заговарали зашто брзо НАТО интервенцију“.⁵³

И сам Ђинђић, признао је, док је био у опозицији, да му је било са Зајадом обећано многа добра за рушење С. Милошевића. Ђинђић је у интервјуу немачком недељнику „Spiegel“, изјавио (пренела београдска „Политика“, 15.2001.):

„Када сам био у опозицији ЕУ је обећала три милијарде марака у кешу за абациовање Милошевића. Где су сада (....). Морам. Међутим да признам да сам шокиран фарсом о западној помоћи (...). Не могу нашем савановништву савално да причам о помоћи запада коју не видимо да стигне. Губим кредибилитет и не могу више да стабилизујем земљу“.⁵⁴

У сатанизацији Срба и Србије укључио се још један Србин, Срђа Поповић (адвокат). Он је потписао један документ у којем се тражи бомбардовање Србије.⁵⁵ Заједно са Маргарет Тачер, Мирком Ковачем, Збигњевим Бжежинским и другим издајничким битангама, потписао је захтев САД да бомбардују Србију, још септембра 1993. године.⁵⁶ Он је описао Србију као „*anus mundi*“ (шупак света), а Срби су за њега оно што се налази у „*anusu*“ (шупку).

И његов презимењак, Срђа Поповић Млађи, укључио се у сатанизацију Срба. Он је један од оснивача политичке организације „Отпор“. Неко време био је саветник Зорана Ђинђића за екологију. Био је и народни посланик. Срђа је творац слогана против С. Милошевића – „Готов је“! Данас се познато зна да је један од оперативаца ЦИА, која је за САД брзо и ефикасно уклањала власти широм света.⁵⁷ Посебно је добио задатак да руши српског председника Александра Вучића и мађарског председника владе Виктора Орбана, као „главне Путинове савезнике“. Директор је Центра за примењене ненасилне акције и стратегије. Укључио се у рушење власти Грујевог у Македонији.

Мало је простора да наведемо „значајније“ политичке, научне и културне личности, које су за време бомбардовања земље, на разне начине, помагале

52 Генерал Спасоје Смиљанић, *Агресија НАТО*, Београд, 2009: 212.

53 Велимир Р. Булатовић, *Хиллеров рат будућности*, Врање, 2013: 104.

54 *Политика*, Београд, 15.7.2001: Геополитика, бр. 25.

55 Опет би потписао, *Борба*, Београд, 13. април 1993.

56 Н. Врзић, Срђа Поповић Пацифиста са бомбама, *Печак*, 1. 4. 2011.

57 Александар Апостоловски, Срђа Поповић ненасилни борац, *Политика*, Београд, 3. децембра 2011. Због конзултантских услуга које је пружио председнику Малдива Мохамеду Нашиду, добио је на коришћење рајска острво. Пласирао се на врх листе 100 глобалних „мислилаца“, чије идеје, по оцени „Форин полиса“ утичу на светскодогађаје. Дуго је по источној Европи и Африци обучавао да дижу устанке да Запад дође и узме природне ресурсе у тим државама којима је он „помогао“.

злочинцима, а неки то раде и данас. Ту су, поред осталих, били: Веља Илић⁵⁸, Чedomир Јовановић, Ненад Чанак, Зоран Ђинђић, Наташа Кандић, Соња Бисерко, Филип Давид, Борис Тадић⁵⁹, Срђан Миливојевић и многи други. Србија се успешно супротставља сатанизацији Срба, без обзира са чије стране долазила. Десет година разарања српског народа и државе било је попраћено сатанизацијом српског народа у светским размерима, која се и у овом часу наставља и од дела домаћих политичких структура и њихових тајкунских медија (посебно листови „Данас“, „Време“ као и ТВН1). Сатанизација је мала за циљ оправдање злочиначке активности „међународне заједнице“ према српском народу као и уништење националног и религиозног бића српског народа. Доказано је, да је највећи број лажи на којима се сатанизација Срба заснивала, био исфабрикован или озбиљно доведен у сумњу. Срби никада не смеју заборавити да је прави злочинац САД-ом предвођена „међународна заједница“. Она је, заједно са Хрватима и Словенцима, разбила СФРЈ, директно интервенисала против Срба, водила медијску кампању сатанизације Срба, а од жртава прави злочинце, а своје злочоне проглашава хуманистичким. Србија ће организовано, научно и едукативно и даље приступати де-сатанизацији свога народа и државе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апостоловски А. (2011). Срђа Поповић ненасилни борац, *Политика*, 3. децембра. Београд.
2. B92= Sloboda za Miroslava Filipovića: B92.net/mediji/filipovic3.phtml.
3. Bein P. (2000). Why we must not trust NATO on DU, *International Conference Against Depleting Uranium Weapons, Manchester*.
4. Beloff N. (1993). Doubts About Serbian Rapes, *The Daily Telegraph*, January 19.
5. Birkholm K. (1993). The media Criminals information, Copenhagen.

58 Веља Илић је за „5. октобар 2000“ рекао: „Основали смо тим младих професионалаца, паравојних јединица југословенске армије и младих полицајаца Министарства унутрашњих послова Београд. Прикључили су нам се стручњаци борилачких вештина и професионални боксери“. Види: Bi Karota Sal, Prisustvo u Jugoslaviji, *The New York Times*, 9. 10, New York, 2010.

59 Сам је Тадић, извинио се за злочине над властитим српским народом прихватајући, здраво за готово, лажне оптужбе које су планиране од стране западних сила, посебо испоручивање највиших српских политичких функционера и војних команданата Хашком трибуналу. Тадић је лично ишао у Сарајево да промовише Центар регионалне комисије – РЕКОМ, која ће наводним испитивањем злочинаца на територији бивших југословенских република, извести на оптуженичку клупу све оне који су у Републици Српској бранили своје домове и децу, од крвавих злочиначких ножева балија и усташа, али и све из Србије који су помагали да се одбране. То је један од услова ЕУ и САД, јер се морају заборавити зверства муслимана у Сарајеву, у Добровољачкој улици, у Скојевској улици у Тузли, на Влашићу када су муџахедини из састава јединице БиХ одсецали главе српским борцима. Морају се заборавити зверства 28. Армије БиХ, којом је командовао Насер Орић, који је опустошио на десетине села у општинама Сребреница, Братунац, Власеница, Милићи и Зворник и побио хиљаде српских цивила. Морају се заборавити и зверства усташких формација у Медачком Цепу, Вуковару, Борово Селу, у злочиначким акцијама „Бљесак“ и „Олуја“.

6. Bonaventura D-Kaštelan J. (1968). *Biblija – Stari i Novi zavjet*, Stvarnost, Zagreb.
7. Bodansky Y. (2003). Srebrenica Contraversy Becomes Increasingly Politicized and Ethnically Divergent, Increasing Pressure on Peacekeepers, *International Strategic Studies Association*, 19. September.
8. Вулатовић В. (2019). *Хијлеров рајн будућности*, Врање.
9. Brock P. (1993). *Foreign Policy*, br. 93, The Partisan Press. Winter.
10. Васић М. (2001). Мртви путују, *Време*, бр. 546, 21. јануар. Београд.
11. *Večernji list* (1995). br. 11371, 2. svibnja. Zagreb.
12. Weimer W, vice-President OSCE Parliamentary Assembly, Rejects manipulation, by TV Pictures.
13. Врзић Н. (2011). Срђа Поповић Пацифиста са бомбама, *Печак*, 1. април.
14. Ghali H. (2005). Remembering Srebrenica, Thinking of Fallujah, 27.7, *Global Research*, <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=viewArticle&code=20050727&articleid=740>
15. Гојгић Љ. (2000). Завичајна историја, *Нин*, бр. 2628, 10. мај. Београд.
16. *Danas* (2000), 30. august.
17. *Daily Mirror* (1993). 4. jul.
18. *De Gelderlander* (1993). 16. januar.
19. *Diaria de Noticias*. (1996). 9. febr. Lisabon.
20. Doyle B. (1992), Muslimani ubijaju vlatiti narod, *Independent*, 22. august.
21. Ђошан М. (2006). *Ог НАТО ајресције до Хајкој трибунала*, Београд.
22. *Jylland Posten*. (1993). februar.
23. Југословенски Црвени Крст. (1949). *Женевска конвенција о заштити жртава рата*, Београд.
24. Каровић М. (2013). Магистарски рад.
25. Kouchner B. (2004). *Les Guerres la Paix*. Paris.
26. Клајн И, Шипка М. (2007). *Велики речник српских речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.
27. Кларк В (2003). *Модерно рајновање* Београд.
28. Levis P. (1993). Rape was weapon of Serbs, UN Say, *New York Times*, 19 October.
29. Living M. (1993). *Editorial*, br. 52, februar.
30. *Medit. Qly*. (1994). V5, No3, 15. January, Summer.
31. *Mirror*. (1993). 4. jun.
32. Mehlojić H. (1998). 5000 muslimanskih glava za vojnu intervenciju, *Dani*, 22. jula. Sarajevo.
33. Опет би потписао, *Борба*, 11. април. Београд.
34. OSCE lied about Racak. (2000). *Manifest*, 9, April, Rome.
35. Owen D. (1996). *Balkan Tragedy*, Harcourt Brace & Company.
36. O Connor M. (1995). *Bosnia Arma*
37. Parenti M. (1999). The media their Atrocities, базирано на: Richard Gwin, *Toronto Star*, November 3, у: Phillips P, and Projekat Censored (2000).
38. Песмазоглу С. (2005). *Косово. двострука Хијрис*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
39. Phillips P. (1999) How American PR Demonized the Serbs, *Monitor*, 6/2337
40. *Политика*. (2001). 15. јула, Београд.
41. Pumphery G, Srebrenica: 3 years later, And Still Searching; <http://www.empieros-clothes.com>
42. Rape coms-Whetere the incredible of victimuscome, <http://homes,jps/frikpors>

43. Rooper J, The numbers Game. <http://www.srebrenica-report.com/numbers.htm>.
44. Ruses that prompt attacks as old a trick as war itself editorijal. (1995) *Sun-Sentinel*, 23. november.
45. Serb Officers Relive Killingsnby N.N.BCR. (2000). No 130, 4. April.
46. Смајловић Љ. (2001). Енигма Филиповић, *Нин*, бр. 2625, 19. април, Београд.
47. Смиљанић С. (2009). *Ајресија НАТО*. Београд.
48. СРЈ-СМИП. (1999). *НАТО злочини у Југославији*, књ. I, II, Београд.
49. Soda Ch. (1999). *Complete Analysis of the Incident at Racak on Jan. 15*.
50. *Sunday Times*. (1999). 31. October. London
51. Srebrenica A Safe Area (2002). *Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie*. 2. April. (<http://www.srebrenica.nl/en>).
52. *Тимочка крими ревија*. (1999). 15. мај. Неготин.
53. *Тимочка крими ревија*. (2001). 15. мај. Неготин.
54. *The Nation*. (1995). 2. October.
55. *The New York Times*, (2010). 9. December, New York.
56. Herman E. (2005). The politics of the Srebrenica Massacre, у склопу ширег извештаја: *Findings of the Srebrenica Research Group into the allegations of events and the background leading up to them, in Srebrenica, Bosnia & Herzegovina, in 1995*, 11. jul.
57. Хемод Ф – Херман Е (2001). *Дејрадирана моћ медија и косовска криза*, Плато, Београд.
58. Corwin Ph. (2018). Forenworl, [htm://.srebrenica-report.com/forenwood,htm](http://www.srebrenica-report.com/forenwood.htm).
59. Copili G. (1995). Joint U.S. – Muslim War Against the Serbs – UN. As a Puppet, *Strategic Policy*, July-August. London.
60. *Cronicles online*. (2000). Wednesday, 24. May.
61. Шешељ В. (2018). *У Сребреници није било јеноцида*, II, Београд.

Marko P. ATLAGIĆ

SATANIZATION OF SERBS AS A BASIC PREREQUISITES FOR THE BOMBING OF FRY 1999 BY THE NATO ALLIANCE

Abstract

The US-led NATO alliance has drawn up a pattern to bombard the FRY / Serbia. The first step in this direction was the atomization of the Serbs as a people, and then heavy economic and political sanctions were imposed on them, and behind the economic sanctions, bombing. After the 1999. bombing, they sent their teams of diverse specialists: special education teachers, psychologists, sociologists, doctors... to investigate how men and women, children, wounded, sick and healthy people endured the catastrophic effects which they sent to them by the so-called "Merciful Angel."

The ten-year demonization of Serbs by Western countries turned into a bombing of FRY/Serbia in 1999. Thus, lies could be reported in the western media: that the Serbs were Muslim rapists, dirty animal killers, drunken killers, the only perpetrators of mass killings, the founders of rape and death camps, perpetrators of ethnic cleansing and other abominations during the war. These lies were marketed by the US-led "Leviathan" Psychological Warfare Service. Thus, the image of a faded Bosnian Muslim, Fikret Alic, allegedly imprisoned behind barbed wire, became a symbol of "Serb atrocities" committed during the 1992-1995 war in BiH. The original image was made for the British Independent Television (ITN). After seeing the fabricated photo, British Prime Minister John Mayer was "astonished" and "surprised" and immediately wanted to send troops to BiH. US Presidential candidate Bill Clinton also called for military intervention against the Serbs. The fact is that Fikret Alic and his fellow Muslims were not behind the barbed wire. There was no barbed wire fence surrounding the camp in Trnopolje. It was not a prison, and especially it was not a concentration camp, but a gathering place for refugees. The barbed wire in the picture does not surround Bosnian Muslims but cameramen and journalists. It was a clean assembly. Satanization of Serbs was done specifically through the alleged rape of Muslim women and the opening of a rape camp. The number of raped Muslim women ranged from 20,000 to 120,000. The Serbs were portrayed as rapists and Nazis, who carried out the planned and systematic rape of Muslim women. They allegedly raped women from 3 to 80 years old. Serbs have been falsely accused of organizing 47 Muslim rape camps. A Muslim woman who was allegedly raped by Serbs remained pregnant, gave birth and a black child was born. However, the Red Cross could not find any evidence of rape camps. Also, in October 1993, the UN Commission on War Crimes in the Former Yugoslavia published a total of 330 documented cases of rape for all three peoples in BiH. Thus, on August 7, 1992, reporters wrote on the front page of the Times that Serbs had fed dogs to Muslims, and then Britain's Ann Warburton stated that Serbs had ordered Bosnian Muslims to rape animals (Times, 1.1.1993). They also lied that the Serbian doctors in the concentration camps implanted in the wombs of Muslim women an animal embryo as it gave birth to dogs. Thus, the alleged "massacre" in Racak, allegedly carried out by Serbs against Albanian civilians, served as NATO's "humanitarian intervention" in 1999 against the FRY. In June 2000, Dr. Helena Ranta, leader of the Finnish team

of forensic experts who examined the Racak case for NATO, said that there were no signs of executions on the bodies, that they had been brought from other locations and that NATO had classified her report as a secret.

This and thousands of other fake news about Serbs were aimed at totally demonizing the “evil Serbs” in order to punish them with economic sanctions and then to criminally bombard and destroy them.

Keywords: Aggression, NATO, FRY, Serbia, bombing, satanization, lies, propaganda.

Originalni naučni rad

Milenko Đ. MACURA*

Ana LANGOVIĆ MILIĆEVIĆ**

Ministrastvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Beograd, Srbija

GLOBALIZACIJA, POSLEDICE, IZMAGLICE SEĆANJA – NATO BOMBARDOVANJA SR JUGOSLAVIJE

Apstrakt: Globalizacija je nova ideologija. Suprostavljanje globalizaciji definiše se kao nesto konzervativno, retogradno, predstavlja greh koji skupo košta čoveka. Posledica svih tih pokušaja bili su destrukcija, raspadanje društva, rat.

NATO bombardovanje predstavlja centralno pitanje kao prvi globalni tehno-rat / virtuelni/ net/, prelomni momenat u političkoj i društvenoj istoriji u svetu i kod nas. Ovaj rad pruža bazičan doprinos boljem razumevanju globalizacije i brojnih savremenih fenomena koji se tiču međunarodnih vojnih intervencija, teških ratova, a mnoge rane zadesile su našu zemlju i još su uvek sveže.

U kontekstu uloge posledica u procesu razvoja kulture sećanja globalne zajednice, holistički pristup podrazumeva prikazivanje svih – i žrtvenih svedočanstava, i svedočanstava paralize, i optužbe, i agitacije.

Naučnici i istraživači iz sveta su predstavili i kritikovali bombardovanje u velikom broju naučnih publikacija, pa je do sada iznet solidan broj relevantnih zaključaka, međutim, naučna zajednica se bavila bombardovanjem samo u periodu uoči i neposredno nakon same intervencije (1999 – 2002).

Globalizacija kao nova specifična ideologija takođe negira nacionalni identitet u svim zemljama koje zahvata izuzev u zemlji koja je promotor te ideje (SAD).

Ključne reči: nacija, globalizacija, NATO bombardovanje SR Jugoslavije, kultura sećanja, kulturna politika.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Izvesno je da nema niti jedne osobe koja je u Srbiji preživela vreme između marta i juna 1999. godine, a da ne nosi ili poseduje nikakve uspomene na ova dramatična zbivanja. Upravo takva lična memorija bila je povod za istraživanje izmaglica sećanja i trauma koje se ne bavi samo ličnom, nego širom društveno-političkim

* drmmacura@gmail.com

** ana.langovic.milicevic@mpn.gov

kontekstom ovog perioda, donoseći brojne dokumentarne podatke i pružajući zaključke relevantne za razumevanje ove i dalje osetljive problematike.

Da li je globalizacija opcija, trend, evolutivni proces, svakodnevni život, apstrakcija, stvarnost ili se sve (zavisno od gledišta) spominje? Činjenica je da je globalizacija sama po sebi kontradiktorna i pre svega aktuelna tema sa prisutnošću u širokom rasponu diskusija dnevopolitičke ili ekonomske, filozofske, etičke, ekološke, sociološke, kulturne i druge prirode. Globalizacija je tema na koju retko koji pojedinac, koji se ikada bavio ovim pitanjem, može ostati ravnodušan. To je bipolarizirana tema koja okuplja brojne vatrene pristalice globalizma s jedne strane, i žestoke protivnike s druge, koji zajedno karakteriziraju odsustvo jasne vizije u pogledu toga što će globalizacija donijeti svetu i njegovim stanovnicima „sutra“. Delom zato što se o bilo kakvoj budućnosti ne može govoriti sa apsolutnom sigurnošću, zato što je socijalna sfera (i sama ekonomska) zaogrnta velom neizvesnosti i nepoznatog, ali i zato što je globalizacija u ovom obliku i fazi zaista nešto epohalno i nepoznato, i zato je teško predvideti kao fenomen.¹

Nije lako nedvosmisleno definisati globalizaciju, ne postoji univerzalno prihvaćena definicija globalizacije, a ako postoje, svaka se može pripisati njenoj orijentaciji prema jednom ili manjem broju aspekata globalizacije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Pod ekonomskom globalizacijom podrazumevamo opštu liberalizaciju kapitala i trgovinskih tokova na međunarodnom nivou, kao i deregulaciju kretanja faktora proizvodnje u vidu međunarodne mobilnosti kapitala, radne snage, ideja, informacija, tehnologije itd. Svako sveobuhvatnije i sveobuhvatnije definisanje globalizacije uključivaće i druge aspekte: ekološku, političku, tehnološku, vojnu, infrastrukturnu, ideološku, kulturnu, istorijsku... Savremenu globalizaciju prate različiti globalni trendovi počevši od jačanja ekološke svesti širom sveta; kulturne, etničke i verske disproporcije, tj. fragmentacija formalnih političkih struktura; globalna polarizacija i produbljujući jaz između bogatih i siromašnih; disproporcije u rastu stanovništva, tj. globalni rast stanovništva; dominantni i rastući uticaj subjekata i pokretača globalizacije; globalna ekonomska konsolidacija i formiranje trilaterale u međunarodnim ekonomskim odnosima. S obzirom na ključnu tripolarizaciju u međunarodnim ekonomskim odnosima, kako sa aspekta tri međunarodne institucije koje regulišu odnose u određenoj sferi međunarodne aktivnosti, tako i formiranja tri pola svetske ekonomije, kao ključnih karakteristika globalne ekonomske konsolidacije i formiranja tri centra moći u svetskoj ekonomiji.

2. OSNOVE KULTURE SEĆANJA

Usled globalizacije i konstantnih transformacija oblika organizovanja ljudskih zajednica, došlo je do procesa konstruisanja novih kolektivnih transnacionalnih i transkulturnih identiteta. Budući da je zajednička prošlost jedan od osnovnih konstitutivnih činilaca zajednica, kolektivno – transkulturno i transnacionalno

1 Milenko Macura Doktorska disertacija, FON, Beograd 2012: 27-46.

sećanje postalo je jedna od centralnih tema aktuelnih naučnoistraživačkih studija u oblasti humanistike širom sveta.

Prema Piteru Berku (Peter Burke): „ovaj porast interesovanja je verovatno reakcija na sve brže društvene i kulturne promene koje ugrožavaju identitet, jer razdvajaju ono što smo postali od onog što smo bili”.² Događaji iz prošlosti na kojima su utemeljeni kolektivni identiteti, kao i oni koji su zbog vladajuće politike sećanja potisnuti zvaničnim narativima istorije, čine važan predmet kako naučnih, tako i raznih tumačenja, revizija i interpretacija. Pitanje definisanja i redefinisavanja kolektivnih identiteta posebno je značajno za zemlje u tranziciji, među kojima je Srbija s početka XXI veka.

U tom kontekstu, tako se i u Srbiji javila sve veća potreba za izučavanjem nacionalne istorije i posledica kulture sećanja u okviru naučno-istraživačkih projekata i kulture. Dosadašnja istraživanja su uglavnom zahvatila ratove i period raspada Jugoslavije a daleko je manji broj naučnih studija i inicijativa u kulturi sećanja i posledica koje su se bavile NATO bombardovanjem Savezne Republike Jugoslavije.

Literatura iz oblasti kulturne istorije i kulture sećanja nije obimna, a još manje ona koja se bavi reprezentacijom NATO bombardovanja tako da rad doprinosi razvoju relativno novih teorija u polju domaćih studija i izmaglica sećanja. Pored toga, ona povezuje lokalnu tematiku s aktuelnim evropskim i svetskim teorijama i istraživanjima u oblasti posledica i kulture sećanja.

Pošto se suprotstavlja politici zaborava u Srbiji i istražuje polje u periodu devedesetih, rad pruža doprinos društveno-političkoj, kulturnoj i istoriji u Srbiji i Jugoslaviji. Pritom, značaj rada prevazilazi domaće okvire budući da je bombardovanje Jugoslavije međunarodna intervencija i prvi globalni ili tehno rat.

Bombardovanje, dakle, predstavlja važnu referentnu tačku za svetsku istoriju jer se može razumeti kao paradigma pojave koju Fukujama (Yoshihiro Francis Fukuyama) naziva krajem istorije – momenat rušenja socijalizma i komunizma odnosno, „pobedu liberalne demokratije i kapitalizma kao stanja koje se neće promeniti”.

3. NATO BOMBARDOVANJE I KULTURNA POLITIKA

NATO bombardovanje predstavlja zaokret u savremenoj istoriji Srbije, momenat posle kojeg su usledile petooktobarske promene, period tranzicije i evropskih integracija, ali, sa druge strane, postoje značajne dileme u vezi s moralnom opravdanošću takve intervencije, kao i sumnje u njenu mirotvoračku misiju, pa su zato stvoreni različiti, čak i kontradiktorni sklopovi sećanja na bombardovanje. Mnogi narativi sećanja na NATO bombardovanje Jugoslavije padaju u zaborav jer se u domaćoj javnoj sferi ne pokreću debate koje bi uključile i podstakle dijalog predstavnika različitih zajednica sećanja na temu devedesetih godina i novije istorije Srbije i Jugoslavije.

2 Piter Berk, *Osnovi kulturne istorije*, 2010:86.

NATO bombardovanje predstavlja odličan primer takve analize jer predstavlja ambivalentno mesto stvaranja pamćenja i zaborava u Srbiji, a samim tim i zanimljiv teorijski problem.

Kultura sećanja se decenijama razvija kao naučno i teorijsko polje, povezujući mnoge discipline – istoriju, sociologiju, umetnost, vojnu doktrinu, teoriju medija, filozofiju, politologiju, psihoanalizu i druge.

Kultura sećanja postala je platforma za bavljenje širokim spektrom tema od interesa za istraživače različitih profesija širom sveta: od važnih istorijskih događaja, mito-inicijatora i događaja koji su sastavni deo kolektivnih identiteta – političkih, rasnih, nacionalnih, rodni, društvenih i drugih, preko interesovanja za kulturu istorija ili pitanje sećanja u doba novih medija, pa sve do pitanja privatne memorije i privatne istorije. Stoga je kultura sećanja služila kao teren za crtanje koncepata i instrumenata pomoću kojih se može interdisciplinarno sagledati i ispitati trenutna istorijska, društvena i kulturna situacija u Srbiji.

U tom kontekstu je naglasak stavljen na složeno pitanje pamćenja, traume odnosno pokušati odgovoriti na pitanje kako se setiti nečega što je socijalno potisnuto.

Ovo polje istraživanja je u kontekstu konstruktivizma zbog njegove povezanosti s glavnim postulatima kulture pamćenja, a to je da prošlost i identitet konstruišu, stvaraju, proizvode.

U tom kontekstu pregled ključnih teorija i koncepata kulture sećanja – od teorija osnivača sociologa Mauricea Halbwach-a (Maurice Halbwash)³ koji je prvi primenio koncept individualne memorije na kolektiv, i francuskog istoričara Pierre Nora (Pierre Nora)⁴, čiji su naučni uvidi promenili pogled na samu istoriju, te na mlađe teoretičare, Jan i Alaida Asmann (Jan Assmann, Aleida Asmann)⁵, čiji se rad takođe bavi problemom pamćenja traume. Studije pamćenja o traumi predstavljaju aspekt kulture pamćenja, su etički problemi same prezentacije, tj. vidljivost traume. U tom kontekstu pregled ključnih tema mogu se povezati sa kulturom pamćenja, tj. problemom reprezentacije, pripovijedanja o određenom događaju, sa posebnim naglaskom na vizuelne medije i vizuelnu naratologiju. Sumnje o sjajnim pričama i univerzalnim istinama, koje su se razvile na kraju istorije kapitalizma i liberalne demokratije, postmodernizam i kasniji globalizam, dovele su u pitanje koncept kredibilitnosti istoriografije, što je rezultiralo stvaranjem, umnožavanjem i legitimizacijom novih, potisnutih i nevidljivih, marginalizovanih manjina, pojedinačne, privatne, lokalne priče, narativi i istorije.

Kako nastaju u doba demokratije i novog kosmopolitizma, koji donosi i osigurava poštovanje ljudskih i građanskih prava i sloboda i dovodi u pitanje velike narative zvanične istorije, trenutna naučna istraživanja i savremene društvene teorije, uglavnom usmerene na izgradnju identiteta, sećanja, sećanja i pisanja novih narativa, dajući različite uvide i doprinose zvaničnoj istoriji. U doba demokratije demokratizovano je i „pravo na istoriju“, što znači da se pravo na privatno

3 Halbwach, Maurice. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992: 82.

4 Nora, Pierre. *Realms of Memory*. New York: Columbia University Press, 1996.

5 Asman, Alaida. *Duga senka prošlosti*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011.

pamćenje ili sećanje na marginalizovane grupe vrednuje i usvaja kao validan istorijski izvor i, u određenoj meri, da se suprotstavi dobro poznatoj ideji da istoriju pišu pobednici, zvanična historiografija je skrojena i distribuirana odozgo. Otvaranje ili supendiranje mogućnosti da građani pojedinačno učestvuju u procesu ocrtavanja slike prošlosti vezano je za kulturnu politiku i politiku sećanja na zemlju, ali i za njen ukupni sistem javne politike. Za razliku od totalitarnih, demokratska društva promovišu uključivanje građana u proces donošenja odluka koji je važan za ceo kolektiv.

Konstruktivizam je definisan kao naučna ili filozofska paradigma, odnosno teorija znanja unutar koje su razvijene teze o formiranju identiteta; osnovni postulat konstruktivizma je „da je sve znanje konstruisano više nego što je otkriveno i da je nemoguće i nepotrebno reći u kojoj meri znanje odražava ontološku stvarnost“.⁶

4. IDEOLOŠKI TEMELJI SADAŠNJEG GLOBALNOG STANJA – KONCEPT NEOLIBERALIZMA

Dominantna civilizacija je zapadna civilizacija koja je zasnovana na vrednostima *doktrine liberalizma*. Klasične liberalne ideje vezuju se pre svega za *Adama Smita* i njegovu čuvenu metaforu o „*nevidljivoj ruci*“ koja vodi pojedince da ostvarujući svoj vlastiti interes, ostvaruju i interese društva u celini, iako im to nije bila eksplicitna namera. Smita zajedno sa ostalim engleskim klasičnim liberalnim ekonomistima smatraju autorom doktrine deregulacije.

Nakon II Svetskog rata opšta intelektualna klima bila je u potpunosti nenaklonjena liberalnim idejama (dominantne su bile kejnzijanske, socijaldemokratske, demohrićanske ideje, koje su u manjoj ili većoj meri državu videle kao krucijalnog regulatora ekonomske sfere). Pomisao, da država dobrovoljno redukuje svoju ulogu u privredi, da se potpuna sloboda pruži preduzećima, a tržištu prepusti donošenje socijalnih, političkih, ekonomskih i svih drugih odluka, bila je u posleratnom periodu nezamisliva, da bi se relativno brzo došlo do opšteg prihvatanja liberalne teze i relativno brzog obrta situacije (kao svojevrsni dokaz prihvatanja neoliberalnog koncepta navodimo činjenicu da je u poslednjih 20 godina, čak 10 dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju poteklo iz Čikaskе škole). Naime, *Čikaška škola* predstavljala je jezgro širenja liberalne ideologije, na čelu sa filozofom i ekonomistom F. fon Hajekom i njegovim učenicima M. Fridmanom i Dz. Stiglerom koji su uporno propagirali pomenutu ideologiju šireći se kroz brojne institucionalne oblike (istraživački centri, publikacije, instituti).

Prvo liberalno vladanje na *nacionalnom nivou* simbolizovali su M. Tacer i R. Regan početkom osamdesetih. Osnova liberalizma bila je „sloboda“ (latinska reč *liberalis* = slobodan) u svim segmentima privrede, sloboda za sve, osim za državu, Konkurencija je pokretačka snaga efikasne alokacije resursa, a tzv. država

6 Fransis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek* (Beograd: CID: Romanov, 1998), http://mudrac.ffzg.hr/~dpolsek/fukuyama_kraj%20povijesti_prijevod_vecina.pdf (pristupljeno juna 2012).

blagostanja (*Welfare state*⁷) mora biti transformisana u smislu ozbiljne redukcije javnog sektora, što se postiže privatizacijom (kao još jednom ključnom reči kada govorimo o liberalizmu). Ovaj liberalizam, koji smatramo inherencijom globalizacije, zovemo *neoliberalizam*, kako bi ga odvojili od liberalizma kojeg su zastupali klasični engleski ekonomisti na čelu sa A. Smitom. Na globalnom, *međunarodnom nivou*, neoliberalizam su propagirale međunarodne finansijske institucije (kao što su MMF, WTO i IBRD), insistirajući na slobodi trgovinskih odnosa, slobodi cirkulacije kapitala i slobodi investiranja. Kao što se na ilustraciji vidi, svaka od ovih institucija imala je svoj delokrug funkcionisanja na međunarodnom nivou. Za zemlje u razvoju, odnosno, zemlje u tranziciji (za koje je MMF propisao kratkoročne recepte za vođenje ekonomske politike) insistira se na potpunoj deregulaciji (liberalizovanje trgovine i nesmetano funkcionisanje tržišta), privatizaciji, makroekonomskoj stabilizaciji (pre svega inflacionoj stabilnosti), kao i redukciji funkcija i manevarskog prostora za delovanje nacionalnih vlada⁸ neovisno od konkretnih makroekonomskih performansi i drugih, možda povoljnijih rešenja, krucijalnih za ispravljanje debalansa na planu unutrašnje i spoljne ravnoteže. Kombinacija makroekonomske stabilizacije, privatizacije i deregulacije, kao tri ključna elementa razvojne strategije u formi predloga upućenog osamdesetih godina zemljama u razvoju od strane razvijenih ekonomija, predstavlja tzv. Vašingtonski konsenzus.

Ključno pitanje je da li su promoteri ove doktrine, koja je osnov i neizostavni deo ekonomske politike većine država na svetu, zaista potpuno i bezrezervno primenjivali recepte koje nameću celom svetu (tu pre svega mislimo na SAD koje se smatraju „hramom primenjenog liberalizma” i predstavljaju prototip neoliberalnog koncepta). U vezi sa pomenutom dilemom valja istaknuti činjenicu da su 150 godina pre II Svetskog rata SAD bile sklone protekcionizmu. Dok su SAD razvijale i jačale svoju industriju nisu imale vremena za princip „*laissez faire-laissez passer*”⁹. Tek kad je ekonomski ojačala (pod plaštom dugogodišnje primene protekcionističke politike) i kada se nakon II Svetskog rata izdigla kao neprikosnovena i najveća ekonomska sila (zbog nerazorene privredne infrastrukture u ratnom periodu), tada je ostatku sveta počela da propoveda neoliberalnu doktrinu, što svakako nije bila tajna njenog uspeha, niti uspeha bilo koje jake i zrele ekonomije, jer je pravilo da inicijalno industrija mora biti zaštićena adekvatnom protekcionističkom ekonomskom politikom, dok ne bude sposobna da parira drugim industrijama na međunarodnom tržištu (tako je bilo sa SAD nakon revolucije, Nemačkom pod Bizmarkom, Japanom nakon II svetskog rata). Čak se Reganov period II Americi (za koji se vezuje neprikosnoveni i ozvaničeni liberalni uspon) smatra, po mišljenju nekih stručnjaka,

7 14 Videti šire: Josifidis, Kosta (2004), *Makroekonomija* (poglavlje XVII – Nacionalna ekonomija i globalizacija, str. 521-537), Novi Sad i u Josifidis, Kosta i Prekajac, Zora (2001), *Globalizacija i nacionalna ekonomija – suverenost i koegzistencija*. Institut društvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja, Beograd, str.51-64

8 O nekritičkoj prirneni unificiranih neoliberalnih recepata od strane MMF za zemlje članice sa problemima eksterne neravnoteže, videti u „Globalization and It's Discontents”. Joseph Stiglitz. 2002. godina i u „Post Washington Consensus”, Joseph E. Stiglitz, 2005.

9 Približan prevod: Pustite da stvari idu svojim tokom. Videti u: Josifidis, Kosta (2004), *Makroekonomija*, str.97, Novi Sad

najvećim zamahom protekcionizma posle 1930. godine, jer je američkoj industriji obezbedio više uvoznih povlastica nego svi njegovi prethodnici zajedno.

Da li je neoliberalizam savršeno i jedino moguće rešenje? Nije. Da nije savršeno se pokazalo, između ostalog, na ne baš uspešnim sprovođenjima recepata IMF u zemljama u tranziciji i zemljama u razvoju (zemlje Latinske Amerike, Indonezija, Turska, neke novoundustrijalizovane zemlje i zemlje u tranziciji)¹⁰. Sve je veći otpor nekritičkom prihvatanju terapije međunarodnih finansijskih institucija, koji vremenom postaje masovniji i koji se manifestuje sa svih strana sveta brojnim političkim promenama praćenih porukama i protestima protiv globalizacije tj. međunarodnih ekonomskih institucija (pre svega IMF i WTO) i drugim simbolima neoliberalnih dogmi. Mnoge zemlje nekritički, prebrzo i nepromišljeno su napustile tzv. makroekonomsko planiranje, koje se pre svega neopravdano vezivalo za bivše socijalističke režime, iako je u periodu od 1960-1980. godine bio svetski fenomen, karakterističan čak i za razvijene kapitalističke zemlje. Sa rastom popularnostilberalizacije, deregulacije i privatizacije, makroekonomsko planiranje (nacionalni planovi razvoja) se napušta kao eksponat socijalističkih (porazenih) ekonomskih odnosa. Da neoliberalizam nije neprikosnoven, dokazuje izrnedu ostalog činjenica da je zemlja, koja godinama ima najveći rast na svetu i superiorne interne i eksterne makroekonomske pokazatelje, tipičan primer uspeha nacionalnih planova razvoja i odbacivanja unificiranog neoliberalnog koncepta. U pitanju je Kina¹¹ gde je upravo završeno sprovođenje Desetog petodišnjeg plana (2001-2005) i u kojoj se strukturne reforme sprovode po sopstvenom receptu (a ne nametnutom i izdiktiranom). Pomenuta zemlja se sa punim pravom (iako nije napustila makroekonomsko planiranje i planove nacionalnog razvoja) može pohvaliti neverovatnim uspehom, što svakako nije slučaj sa zemljama u tranziciji koje su ostvarile neuporedivo skromnije uspehe napuštajući državnu regulaciju i planove, a uspostavljajući univerzalni koncept neoliberalizma (izuzetak možda predstavljaju Slovenija i Estonija).

10 O neuspehoj primeni i negativnim efektima neoliberalnog recepta privatizacije, stabilizacije i liberalizacije u ZUR piše Stiglitz, Joseph E. (2002), *Development policies in a world of globalization*, Columbia University

11 Kina, od početka sprovođenja tržišnih reformi početkom osamdesetih, ostvaruje izvanredne rezultate na polju ekonomskog prosperiteta. Čak i u uslovima izbijanja i kulminacija finansijskih kriza u Istočnoj Aziji u poslednjoj deceniji XX veka, Kina zadržava superiorne makroekonomske performanse. Realni ekonomski rast u osmoj deceniji XX veka u proseku je iznosio 9,3% godišnje, u devetoj deceniji u proseku 10,1%, od 1999-2004. godine u proseku 9% (za 2004. godinu stopa rasta je iznosila 9,5%). Inflacione performanse takođe su zadovoljavajuće, daleko ispod nivoa karakterističnih za ostale ZUR, a približno na nivou inflacije najrazvijenijih zemalja (prosečna stopa za 2004. godinu iznosila je 2,4%). Superiorna je i eksterna pozicija Kine u vidu snažnog izvoznog rasta i beleženja suficita u tekućem delu platnog bilansa (za 2004. godinu, podatak je skoro 50 milijardi dolara suficita u tekućem delu platnog bilansa), kao i priliv stranih direktnih investicija koji je ubedljivo najveći u svetu (u 2004. godini je neto priliv stranih direktnih investicija iznosio 56 milijardi \$), rast deviznih rezervi (u 2004. godini rast za 206 milijardi \$). Na osnovu navedenih neoborivih dokaza, Kina se navodi kao eklatantan primer uspeha nacionalnih strategija razvoja i odbacivanja nekritičkog implementiranja neoliberalnih recepata po principu *one size fits all*. Liberalizacija u svim aspektima bila je promišljena, isplanirana i inkorporirana u planove razvoja. Podaci su preuzeti iz *Global Development Finance*, 2005. godina, www.worldbank.org

5. GLOBALIZACIJA I IMPLIKACIJE PO ASIMETRIČAN GLOBALNI EKONOMSKI RAZVOJ

Slobodno kretanje robe, kapitala, radne snage, kao i integracija tržišta, u kombinaciji sa rapidnim razvojem tehnologije doveli su do neslučenih mogućnosti ljudskog razvoja i potencijalnog iskorenjivanja globalnih problema u obliku siromaštva, gladi i bede, kao i ogromnog jaza bogatih i siromašnih nacija. Dakle, jedan aspekt posmatranja globalizacije je pozitivan, jer se fokusira potencijal povećanja produktivnosti i životnog standarda širom sveta. I zaista, povećanje obima trgovine na globalnom nivou, kao i intenziviranje investicionih odnosa, neverovatno naučno-tehnološki progres, sveopšte otvaranje privreda, brzo povezivanje ljudi širom sveta novim komunikacionim vezama, internacionalizacija ideja i informacija, predstavljaju mogućnosti koje ispostavlja globalizacija, a koje bi se mogle iskoristiti za ljudski napredak.

Vojna ekonomika, proizvodnja i prodaja (odnosno tokovi oružja) nasuprot civilnoj ekonomiji, postaje sve važniji faktor međunarodnih ekonomskih i političkih odnosa.

Centralna briga našeg vremena – pitanje koje ima odlučujući uticaj na budžete, dugove, lišavanja i glad (što zabrinjava sve nas) to je uloga koju vojna sila igra u malim i velikim zemljama i način na koji sve veća militarizacija danas ugrožava opstanak svih dugoročno posmatrano, a preko lišavanja mnogih i u bremenitoj sadašnjosti. (Videti vrlo interesantan rad Noama Čomskog: Amerika troši na vojsku koliko ostatak sveta zajedno, Geopolitika, Beograd, januar 2011. godine).

Specijalno zasedanje Ujedinjenih nacija o razoružanju koje se održalo sredinom 1970. godine, kao i poznati sastanak KEBS-a u Beogradu, sve su otvorenije pred svetsku progresivnu javnost postavili pitanje razoružanja.

Veći deo neprofesionalne javnosti nema gotovo nikakvu predstavu o kakvom se problemu radi, njegovoj višedimenzionalnosti, ogromnom potencijalu sredstava angažovanih u ove svrhe i sl. Zbog toga ćemo samo ukratko dati prikaz nekih aspekata savremenog militarizma, stalne trke u naoružanju i značaja vojne ekonomike danas u savremenom svetu, nasuprot sve većim problemima u okviru međunarodnih ekonomskih odnosa, finansiranja razvoja, problema krize dugova, krize i stangacije rasta, socijalnog raslojavanja društava, opadanja međunarodne trgovine, problema kurseva, kretanja svetskog finansijskog kapitala i dr.

Ekspanzija vojnih rashoda je stvanost. Trka u naoružanj od 80-tih godina se nastavlja nesmanjenim tempom. Savremeni imperijalizam je nametnuo čovečanstvu stalnu trku u naoružanju. Tako su vojni rashodi zemalja članica NATO-a od 1949. do 1986. godine dostigli iznos od tri triliona dolara. Vojni rashodi se iz godine u godinu povećavaju (kako u tekućim tako i u stalnim cenama).

„Šakom i kapom se izdvaja za vojsku i ratove” iz budžeta SAD. Vojni rashodi doživljavaju astronomske iznose. Direktni vojni rashodi u zemljama članicama NATO pakta do sada su se kretali sledećom dinamikom:

Tabela 1. Rashodi na naoružanje i drugi vojni rashodi, u milijardama dolara

	2009.	2010.	2018.
SAD	636,0	701,0	649,0
Kina	78,8	120,0	649,0
Velika Britanija	58,3	59,6	50,0
Francuska	37,6	59,3	63,8
Rusija	41,0	58,7	61,4
Japan	51,8	54,5	46,6
Saudiska Arabija	45,2	45,8	49,6
Nemačka	45,6	45,8	49,5
Indija	30,0	41,3	66,5
Italija	20,3	29,0	27,8
NATO – Ukupno	990,0	1280,0	1700,0
OSTALE DRŽAVE	541,0	991,0	580,0
Vojni rashodi	1531,1	2270,2	2280,0

Izvor: NATO, septembar 2011. i 2019. godine

Vojni rashodi dobijaju astronomske iznose. Trka u naoružanju je katastrofalna u celom svetu. Ovde se radi samo o direktnim vojnim rashodima. Indirektni koji proističu iz vojne industrije, angažovanja u svetu, lokalnih ratova, antiraketnog štita, atomskih istraživanja i sl. nisu javno publikovani.

Teorija na zapadu i dalje nastoji da na bazi kejnzijanskih recepata regulisanja privrede dokaže korisnost javnih rashoda, posebno vojnog karaktera. Ne uzimajući međutim, u obzir izmene uslova razvoja modernih privreda, stvarnost ih duboko demantuje. Kejnzijanska terapija i recepti anticikličnog regulisanja moderne privrede potpuno su otkazali.

Rashodi za vojne svrhe, odnosno naoružanje, postaju jedan od najvažnijih faktora stalnog rasta troškova proizvodnje koji se „društveno priznaju” (a priznaju se svi) i rasta cena, odnosno savremene inflacije. Rasipanje sredstava, neekonomičnost upotrebe i sve veći troškovi su normalan sistem poslovanja vojnog kompleksa.

Vojnoindustrijski kompleks u privredi SAD samo za izgradnju vojnih aviona i projektila iznosi 40 milijardi dolara (samo za 13 modela aviona). Na dva projekta u 1972. godini koji nisu uopšte funkcionisali, ili su za godinu dve odbačeni utrošeno je 122 milijarde dolara. Samo na 15 sistema naoružanja utrošeno je oko 19 milijardi dolara koji su napušteni pre nego što su i počeli da funkcionišu. Ukupna svota tako „bačenih” kapitala iznosi oko 35 milijardi.

Pitanje cena koje nemaju gotovo nikakve veze s troškovnim principom u ostalom delu ekonomije je posebno područje. Ovde se čak ide i na „naduvavanje” troškova radi izvlačenja sve veće mase sredstava iz budžeta.

Postoji i bespoštedna konkurentska borba između monopola za pojedine vojne narudžbe, pošto su cene, a i profit, znatno viši, naročito u uslovima kada ne postoji međudržavni ugovori. Dobar primer za to jeste i borba koja se razvila

za narudžbu 350 aviona za 4 zemlje članice NATO-a („ugovor stoleća”) u vrednosti od 20 milijardi dolara. Prema nekim izvorima, vojno-vazдушnim snagama potrebno je 29 hiljada aviona u vrednosti od 400 milijardi dolara (1969-1975).

Vojni rashodi dovode do još veće koncentracije kapitala i proizvodnje jačajući i dalje njihovu moć, posebno savremenih korporacija vezanih za vojna istraživanja i sisteme. Možemo zamisliti koliko košta američki „rat Zvezda” ili evropski „antiraketni štit”? Koliko košta američki raketni sistem SM-3, a koliko ruska raketa „jars”? Koliko košta nova nuklearna podmornica – koje se ubrzano grade, koliko interkontinentalni projektil Rusije „bulava”, a koliko ruski kratko-dometni raketni sisitem „Iskander”?

SAD danas ima ukupno oko 800 baza u 160 država, što ih košta preko 156 milijardi dolara godišnje. Svih pet poslednjih predsednika je iznosilo stav da je „vreme da se naše trupe vrate kući”, ali posle predizbornih obećanja niko to nije i ostvario. Ide se i dalje u tvrdnji i politici da je „najbolji način da se očuva mir priprema za rat” (Trump). I dalje se godišnje osigurava oko 700 milijardi dolara za vojne potrebe u ovoj godini i 716 milijardi u 2021 godini. Modernizacija i usavršavanje „tehnike za razarenje” i dalje je prioritet, jer se naručuje 147 lovaca najnovije kategorije (F35), ali i 235 helikoptera APAČ i „blek hok”. Uz to se gradi 19 mornaričkih plovila, a za pešadiju osam hiljada „hamvija”.

Dakle, vojni poklič „Ameriko vrati se kući”, uz povlačenje kapitala iz sveta i „Amerika pre svega”, nije praćena zaokretom ka demilitarizaciji i okretanju razvoja građanskih nagomilanih socijalnih problema.

6. ZABORAV JE NOVI ZLOČIN – NATO AGRESIJA 1999

NATO agresija protiv SRJ odnela je živote mnogih nevinih ljudi-žena, staraca i dece. Međutim, srpski narod nije slomljen zahvaljujući hrabrosti i duhovnoj snazi. „Nemamo pravo da zaboravimo tu tragediju i naša dužnost je da učinimo sve što možemo, kako se ništa slično nikada ne bi ponovilo“

Naša borba će da potraje, jer se ovo zlo pripremalo dugo, ali i mi smo se silom prilika spremali vekovima!!!

Udar na Jugoslaviju je bio model kako će ratovati i sa drugim zemljama od kojih su vojno superiorniji. Osim što su praznili vojna skladišta isprobavali su i nove modele tzv. beskontaktnog ratovanja gađajući raketama ciljeve koji nisu mogli da se brane. Ako dođe do napada na Iran, sasvim je moguće da će Amerikanci upotrebiti i atomsko oružje.

Kad se danas analiziraju posledice NATO agresije na Jugoslaviju sasvim je jasno da nema razlike između onoga što je radila fašistička Nemačka sa svojim saveznicima i NATO liberalni fašisti.

Metode i ciljevi su im bili isti – uništavanje nacija koje žele da sačuvaju svoju samostalnost. I jedni i drugi su uništavali infrastrukturu, ubijali narod, upotrebljavali municiju sa uranom i zagađivali radijacijom jugoslovenski prostor.

Setimo se samo bombardovanja, razaranja i trovanja ljudi i prirode SRJ i NATO agresije 1999. godine.

Slika 1.

Izvor: Novosti, oktobar 2012.

Amerikanci i njihovi saveznici su stvorili i dali kosovskim Albancima državu. Od njih ne treba očekivati da priznaju da su napravili grešku što su stali na stranu kriminalaca.

Što se tiče pretnji da bi mogli da povuku vojsku sa KiM, ne treba zaboraviti da tamo gde jednom dođu, Amerikanci nikada ne odu. Moglo bi se to ovako formulisati: „Amerikanci odlaze da bi ostali”. Pogledajte Avganistan, koji Amerikanci odavno najavljuju da će napustiti. Ali, ostaće njihovi ljudi na aerodromima, američke tajne službe su proširile agenturu da bi i dalje imale uticaj i ako se njihova vojska vrati. Avganistan Amerikancima treba zbog rudnog bogatstva, najviše zbog uranijuma.

7. ZAKLJUČAK

Ekonomski aspekt globalizacije uključuje opštu liberalizaciju trgovinskih i finansijskih aktivnosti, opštu deregulaciju u smislu minimiziranja aktivnosti države i privatizacije državnih funkcija i usluga, pojavu novih aktera na međunarodnoj sceni sa stalno rastućim uticajem na međunarodne ekonomske odnose (Svetska banka, Međunarodni monetarni fond, Svetska trgovinska organizacija, transnacionalne i multinacionalne kompanije i neformalne grupe sa ogromnim globalnim uticajem, kao sto je G-7). Sa aspekta ekonomskih politika konkretnih zemalja neoliberalno stanovište uzima se kao datost i to u formi slobode kretanja robe, kapitala i usluga, privatizacije i eliminisanja koncepta javnog dobra, kao i smanjivanja javnih izdatakaza socijalne usluge. Globalna pravila su postavljena. Vašingtonski konsenzus i dominacija tržišnog fundamentalizma, kao kompromis američkih ekonomista, političara i akademika (odnosno vlade SAD i međunarodnih finansijskih institucija

kojima ova zemlja u ogromnoj meri dominira), institucionalizovao je američke interese u tri aspekta: deregulacija, privatizacija i monetarna stabilizacija. Ovaj konsenzus svetski centri moći su bezrezervno podržali i tako prihvatili proces globalizacije koji se u obliku grubo naziva amerikanizacija. Globalni poredak inicira potiskivanje nacija u drugi plan, a izdizanje totalitarnog, a ponekad i utopijskog, neoliberalnog internacionalizma.

Najveća pretnja ovakvom internacionalizmu svakako jeste renacionalizacija tj. oporavak i jačanje nacionalnog suvereniteta, i to takvog nacionalnog suvereniteta koji se kosi sa interesima najjačih. Nacionalne vlade redukuju svoju moć, dok novu svetsku vladu čine transnacionalne kompanije, međunarodni kapital i mreža interesa najbogatijih.

Na kraju, šta treba činiti i kakvo rešenje primeniti u konkretnim zemljama u smislu prihvatanja ovakvih međunarodnih okolnosti, prilagođavanja globalnim okolnostima ili odbacivanja u formi izolacije i autarkije? Svakako da nije rešenje izgubiti državu (nacionalni suverenitet), ukinuti socijalnu funkciju države, poništiti sopstvenu kulturu i identitet i razoriti prirodno okruženje. Ali, rešenje nije ni izolacija, odnosno, autarkija, koja je po svemu sudeći najgore rešenje. Pravo rešenje nije ni primena gotovih recepata, neovisno od stanja i determinanti konkretne ekonomije. Rešenje je kao i uvek, negde između dve krajnosti. Zemlje koje razvijaju svoju ekonomiju ne smeju odustati od svoje nacionalne strategije (strategije razvoja), moraju se izboriti, koliko to okolnosti dozvoljavaju, za očuvanje ekonomskog suvereniteta (kako bi iole držali konce sudbine sopstvene države u svojim rukama, te kako bi bili subjekti, a ne samo objekti ekonomskih zbivanja na međunarodnom planu), uz neizbežno prilagođavanje aktuelnim tendencijama i međunarodnim okolnostima.

Zbog ovakvih uverenja, ali i dokazanih negativnosti i protivrečnosti globalizacije, sadašnjoj globalizaciji potrebno je dalje učvršćivanje pozitivnih efekata koji su iz nje proizašli, negativne efekte treba eliminisati ili minimizirati, tako sto će se globalizacija načiniti: *ravnopravijom* – u smislu sužavanja gepa unutar i između zemalja, *razvojno orijentisanom* – manje siromaštva u celom svetu, *moralnijom* – sa manje kršenja ljudskih prava, *održivijom* – sa manjom destrukcijom čovekog okruženja, *manje isključujućom* – koja će manje marginalizovati tj. više inkorporirati do sada zanemarivane delove planete, *sigurnijom sa aspekta ljudskog i održivog razvoja*, ... Globalizacija je nepovratna i ne predstavlja opciju, ali je ogromna snaga koja mora biti obuzdavana. U globalizaciji i njenim protivrečnostima možemo identifikovati životnu mudrost primenljivu na sve sfere društvenog života: „Život nam nigde ne nudi izbor između alternativa od kojih je jedna sasvim dobra, a druge isključivo loše... Deo gorčine života sastoi se u nužnosti izbora između različitih nesavršenih a ponekad baš sasvim loših rešenja, pa je to situacija koja iziskuje objektivnost; razboritost i mnogo intelektualnog napora da se dođe do nekakve rezultante koja neće biti baš previše nezadovoljavajuća iako će daleko biti od savršenstva.”¹²

12 Prema: Miletić Dejan (2003), Neki aspekti odnosa slobode i politike u uslovima globalizacije, u: Politika i slobode, Institut društvenih nauka, Beograd, str. 246

Globalizacija, dakle, nije savršeno rešenje, ali je u ovom trenutku najbolje rešenje ili najmanje loše rešenje, koje nema rivalski jaku alternativu. Jedina alternativa globalizovanju sveta je autokratija, izolacionizam i protekcionizam, što po svemu sudeći predstavljaju najgora moguća rešenja. Demonizovana i obožavana, pravedna ili nepravedna, dobra ili loša, neophodna ili ne, globalizacija nastavlja svoj put ka planetarnoj unifikaciji svih ljudskih delovanja i aktivnosti.

Iako je ideja da „istoriju pišu pobednici” stara i opšteprihvaćena, na kraju treba reći da je ovaj rad najpre nastalo iz potrebe za kritikom društvene cenzure i autocenzure, politike zaborava i uvreženog jednostranog, dakle, nedemokratskog pristupa građenju kulture sećanja u Srbiji i svetu.

U tom kontekstu skreće se pažnja na neophodnost shvatanja kulture sećanja kao aspekta kulturne politike, a kulturne politike kao bitnog aspekta spoljne politike, kao i na neophodnost njihovog povezivanja u praksi. Zato najbolji primer NATO bombardovanja predstavlja poziv da se osetljive, „nezgodne” i politički kompromitovane teme stave u javni prostor – srpske žrtve – te da se na taj način pruži preko potreban doprinos razvoju društvene svesti i slobode govora. Prema Frojdu, za put ka istini potrebno je dvoje, lečenje je moguće jedino kroz dijalog, a kolektivne traume mogu da zacele samo kroz razvoj društvene svesti.

Stoga bi glavni cilj kulturne politike i kulture sećanja bio uspostavljanje testimonalne alijanse i razvoj dijaloga različitih, pa i konfliktnih zajednica sećanja. Budući da je terapija shvaćena kao proces tranzicije od traumatskog ga narativnog sećanju i da trauma traži integraciju u svest i zarad svedočenja (zdravlja kolektiva) i zarad izlečenja (zdravlja individue), nakon traumatskog događaja, država treba da preuzme ulogu terapeuta, da nastoji da uspostavi red i harmoniju, lečeći ranu koja je nastala.¹³

Naše stanovništvo i dan-danas trpi posledice štetnog i katastrofalnog uticaja NATO bombi po život i zdravlje ljudi.

LIERATURA

- Macura M., (2012) Doktorska disertacija, FON, Beograd
 Berk P., (2010) *Osnovi kulturne istorije*, Beograd, Clio
 Fukujama F., (1998) *Kraj istorije i poslednji čovek* (Beograd: CID: Romanov), http://mudrac.ffzg.hr/~dpolsek/fukuyama_kraj%20povijesti_prijevod_vecina.pdf (pristupljeno juna 2012).
 Josifidis K., (2004), *Makroekonomija* (poglavlje XVII – Nacionalna ekonotnija iglobalizacija, Novi Sad i u Josifidis, Kosta i Prekajac, Zora (2001), *Globalizacija i nacionalna ekonomija – suverenost iii koegzistencija*. Institut drustvenih nauka, Centar za ekonomska istraživanja.
 Halbwach M., (1992) *On Collective Memory*. Chicago: Universtiy of Chicago Press
 Pierre N., (1996) *Realms of Memory*. New York: Columbia University Press

13 Karin Marie Fierke, (2018) *Bewitched by the Past: Social Memory, Trauma and International Relations*, pp. 86.

- Asman A., (2011) *Duga senka prošlosti*. Beograd: Bibiloteka XX vek
- Stiglitz J.,(2002),„Globalization and It's Discontents” u Post Washington Consensus, Joseph E. Stiglitz
- Josifidis K., (2004) Pustite da stvari idu svojim tokom, *Makroekonomija*, Novi Sad
- Stiglitz J. E., (2002) *Development policies in a world of globalization*, Columbia University
- Global Development Finance* 2005. godina, www.worldbank.org
- Miletić D., (2003) Neki aspekti odnosa slobode i politike u uslovima globalizacije, Politika i slobode, Institut društvenih nauka, Beograd
- FierkeK. M., (2018) *Bewitched by the Past: Social Memory, Trauma and International Relations*

Milenko Đ. MACURA

Ana Langović MILIĆEVIĆ

GLOBALIZATION, THE AFTERMATH, THE HAZE OF MEMORY
– NATO BOMBING OF FR YUGOSLAVIA

Abstract

Globalization is a new ideology. Confronting globalization is defined as something conservative, retrograde, a sin that costs man dearly. The consequence of all these attempts were destruction, the dissolution of society, war.

The NATO bombing is a central issue as the first global techno-war / virtual / net /, a watershed moment in political and social history in the world and here. This paper provides a basic contribution to a better understanding of globalization and the many contemporary phenomena concerning international military interventions, severe wars, and many of the wounds that have occurred in our country are still fresh.

In the context of the role of consequences in the process of developing a culture of remembrance of the global community, a holistic approach involves presenting all – and sacrificial, paralysis, accusation, and agitation.

Scientists and researchers from the world have presented and criticized the bombing in a large number of scientific publications, and so far a number of relevant conclusions have been drawn, however, the scientific community has only dealt with bombing in the period before and immediately after the intervention (1999 – 2002).

Globalization, as a new specific ideology, also denies national identity in all countries affected by the study in the country that promotes the idea (USA).

Keywords: nation, globalization, NATO bombing of FR Yugoslavia, culture of memory, cultural politics.

Originalni naučni rač

Saša T. BAKRAČ*

Vojnogeografski institut, Beograd, Srbija

Dragoljub SEKULOVIĆ**

Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“,
Beograd, Srbija

Radoje BANKOVIĆ***

Vojnogeografski institut, Beograd, Srbija

PROCENA EKOLOŠKIH POSLEDICA OD NATO AGRESIJE NA REPUBLIKU SRBIJU 1999. GODINE

Apstrakt: NATO alijansa je 1999. godine bombardovanjem Republike Srbije izazvala velike ekološke štete i dugoročne posledice po državu i njenu životnu sredinu uopšte. Utvrđivanje takvih negativnih uticaja u sadašnjem vremenu korišćenjem naučno zasnovanog modela, čini predmet i cilj ovog rada. Uvažavajući raspoložive podatke sakupljene tokom i nakon ove agresije, težište procene bi bilo usmereno na prikupljanju dokaza i proceni ekološkog stanja. Procena ekoloških posledica u stručnom smislu činila bi procenu ekološkog rizika i kao takva predstavljala bi proces koji do sada nije razmatran kod nas na ovakvoj naučnoj osnovi. To bi se moglo sprovediti korišćenjem neke od naučno zasnovanih i međunarodno priznatih metodologija, procene ekološkog rizika npr. evropski model, kanadski model, engleski model, američki model. Prema obimu i kompleksnosti procena bi bila vrlo složena. Procena bi zahtevala neophodnost multidisciplinarnog naučnog pristupa, institucionalnu podršku i široko učešće javnosti. To bi zahtevalo integrisan pristup po svim elementima životne sredine (endemične i druge vrste, staništa i ekosistemi). U radu se daje uopšten okvir procene ekološkog rizika i kratak pregled registrovanih dejstava tokom Agresije koja su imala izražen potencijal za izazivanje ekoloških posledica. Autori smatraju da je utvrđivanje obima ekoloških posledica nanetih Republici Srbiji tokom ove agresije realna potreba i dostižan cilj kome treba težiti.

Ključne reči: životna sredina, ekologija, procena rizika u životnoj sredini, ratna dejstva, NATO.

* sbakrac2017@gmail.com

** dragoljub.sekulovic@fpsp.edu.rs

*** radojebankovic@yahoo.com

1. UVOD

Jedan od negativnih efekata ratnih dejstava su fizička razaranja u životnoj sredini gde mogu dospeti različite opasne materije, mikro organizmi i slično. Mnoge od opasnih materija se u nepromenjenom ili modifikovanom, ali često i ne manje štetnom obliku, mogu zadržati godinama, decenijama pa i stolećima u životnoj sredini. Lancima ishrane štetne materije – supstance šire se kroz ekosisteme, remete prirodnu ravnotežu i ozbiljno ugrožavaju živote budućih generacija živog sveta (ljudi, biljke, životinje i drugi organizmi). Uzimajući u obzir aktuelno stanje životne sredine u svetu, sa narastajućim uticajem i posledicama izazvanim tzv. klimatskim promenama, ratni sukobi su otežavajuća činjenica i okolnost koja doprinosi dodatnom pogoršanju tog stanja.

Uopšteni pregled NATO bombardovanja Republike Srbije 1999. godine (Agresija) i predstavljanje modela procene ekoloških rizika čini predmet ovog rada. Cilj rada je da se model procene ekološkog rizika prikaže kao mogući način u proceni ekoloških posledica od Agresije, odnosno da se objektivno ocene učinjene posledice na životnu sredinu prostora Srbije od početka bombardovanja pa sve do danas. Činjenica je da su mnoge opasne materije dospele u vazduh, vodu i zemljište kao direktna posledica Agresije, kao i da su mnoge od njih dospele i dospevaju u organizme procesom kruženja istih kroz lance ishrane.

Poznato je da veliki broj detektovanih štetnih materija imaju teratogeno, kancerogeno i mutageno dejstvo. Smatra se da će se posledice ispoljavati kako na ljude tako i na biljni i životinjski svet, kao i ekosisteme u celini, na različite načine i dugi niz godina.

Prema vremenskom okviru procena bi se kretala od retrospektivnog do prospektivnog istraživanja. Ovakva procena bi bila zasnovana uglavnom na poznatim izvorima i stresorima koji su doveli do ekoloških posledica. Kao nepoznanica javili bi se ekološki efekti izazvani stresorima. Bilo bi neophodno i odabrati reprezentativne ekološke resurse (ključne tačke), koji su pretrpeli ili trpe posledice, analizirati i okarakterisati ekološke efekte stresora na ključne tačke procene. Cilj takve procene bio bi sistematizacija i analiza ekoloških posledica na životnu sredinu geoprostora Republike Srbije. Analiza izazvanih efekata i ekoloških posledica s protekle vremenske distance od 21 godinu, bio bi poseban izazov procene.

Primena date metodologije procene pruža uslove sagledavanja sadašnjeg ekološkog stanja u uzročno-posledičnoj vezi s vremenom Agresije. Predstavljena metodologija je proverena i naučno dokazana i zahteva interdisciplinarnan naučni pristup. Najvažniji deo modela je analiza izazvanih efekata zagađenja. Završni deo modela treba da pruži mogućnost ocene aktuelnih rizika, ostvarenih i produženih delovanja stresora. Konceptualno, rad je postavljen tako da opisno pruža uvid u primenljivost datog modela procene. Posebna pažnja bi se morala usmeriti na procenu ekoloških rizika nastalih upotrebom municije sa osiromašenim uranijumom.

U dosadašnjim razmatranjima naše i šire naučne javnosti postavljena su brojna pitanja, dokazi i pretpostavke o razmerama posledica zagađenja životne sredine izazvane Agresijom. Smatra se da bi se primenom postavljenog modela procene dobili adekvatni odgovori o uticaju Agresije na stanje životne sredine, isključujući uticaj na čoveka-stanovništvo. Za procenu rizika od Agresije na čoveka, odnosno stanovništvo, bilo bi neophodno primeniti neki od postojećih modela koji obrađuju ovu problematiku.

2. UOPŠTE O AGRESIJI NATO

Srbija je napadnuta 24. marta 1999. godine pod izgovorom da je krivac za neuspeh pregovora u Rambujeu i Parizu o budućem statusu Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija (KiM). Agresija je započeta vazдушnim napadom (avijacijom i krstarećim raketama) na više prostora Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) pod kodnim imenom „Operacija saveznička sila“ (Operation Allied Force). U SAD naziv je bio „Operacija plemeniti nakovanj“ (Operation Noble Anvil). U Srbiji je bombardovanje zapamćeno pod nazivom „NATO agresija“ (Slika 1).

Slika 1. Pregledna karta Savezne Republike Jugoslavije u razmeri 1: 500 000 – NATO agresija na SRJ 1999. godine sa izborom specifičnih događaja

(Izvor: Vojnogeografski institut, 2019)

Članice NATO koje su izvršile Agresiju su: Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Nemačka, Turska, Kanada, Mađarska, Italija, Španija, Francuska, Portugal, Poljska, Belgija, Holandija, Danska, Luksemburg, Češka, Norveška, Grčka i Island. Za sprovođenje Agresije korišćeni su resursi i prostori graničnih država: Albanija, Bugarska, Rumunija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i BJR Makedonija.

U toku 79 dana bombardovanja izvršeno je oko 2.300 udara na 995 objekata širom teritorije SR Jugoslavije, pretežno Srbije, i smatra se da su nanete nesagledive posledice na životnu sredinu (Saša Bakrač, 2018).

Tokom NATO bombardovanja raketiran je i razoren veliki broj industrijskih objekata iz kojih su prodrle u životnu sredinu toksične i opasne materije u velikim količinama s neprocenjivom štetom po životnu sredinu. Po količinama hemikalija koje su se izlile i zapalile, može se reći da smo bili izloženi pravom hemijskom ratu (Alek Račić, 2019). Radna grupa za Balkan je utvrdila postojanje četiri ekološka žarišta u četiri oblasti, i to u: Pančevu, Kragujevcu, Novom Sadu i Boru, gde su ustanovljene velike opasnosti i neizbežne posledice po bezbednost zdravlja i života ljudi i drugih živih bića.

Uz inteziviranje i pretnju da će se pojačati bombardovanje civilnih ciljeva širom naše zemlje, u Kumanovu je 9. juna 1999. godine potpisan Vojnotehnički sporazum. Agresija je okončana 10. juna 1999. godine.

Specifičnost Agresije bila je ta što je NATO gađao civilne ciljeve, posebno u odmakloj fazi. Za istinitost ove tvrdnje daje se u tabeli 1. pregled oštećenih i uništenih civilnih objekata. Takođe, jedna od važnih specifičnosti bombardovanja je intezivan propagandni rat i politički i ekonomski pritisci vođeni od strane NATO zemalja.

Tabela 1. Pregled oštećenih i uništenih civilnih objekata u toku bombardovanja

Objekti	Broj dejstava	Oštećeni	Uništeni	Ukupno
Industrija	174	82	7	89
Privredni objekti	182	23	5	128
Energetska postrojenja	231	109	11	120
Objekti infrastrukture	794	270	87	357
Zdravstvene ustanove	51	47	1	48
Obrazovne ustanove	122	100	1	101
Verski, kulturni i sportski objekti	437	176	7	183
Ukupno	1991	907	119	1026

(Izvor: Obrada autora prema Slobodan Petković, 2009)

Sa preko dve decenije protekle vremenske distance ova tvrdnja se dokazala na brojnim neistinama, koje su NATO-u poslužile za obmanjivanje svoje i šire svetske javnosti o: razlozima, načinu i efektima-posledicama učinjenog.

Uništena materijalna dobra delom su popravljena, ili ponovo izgrađena i bilo ih je moguće valorizovati u neke vrednosne pokazatelje. Ali, učinjenu štetu životnoj sredini praktično je bilo nemoguće utvrditi (Jordan Aleksić, 2010).

Smatra se da su učinjene ogromne posledice na životnu sredinu. Zavod za zaštitu životne sredine, Ministarstva za nauku dao je procenu da ekološka šteta iznosi 3,6 milijardi, a grupa G17 procenjuje na 10 milijardi dolara (Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu, 1999). U tim procenama su sve direktne i indirektne ekološke štete.

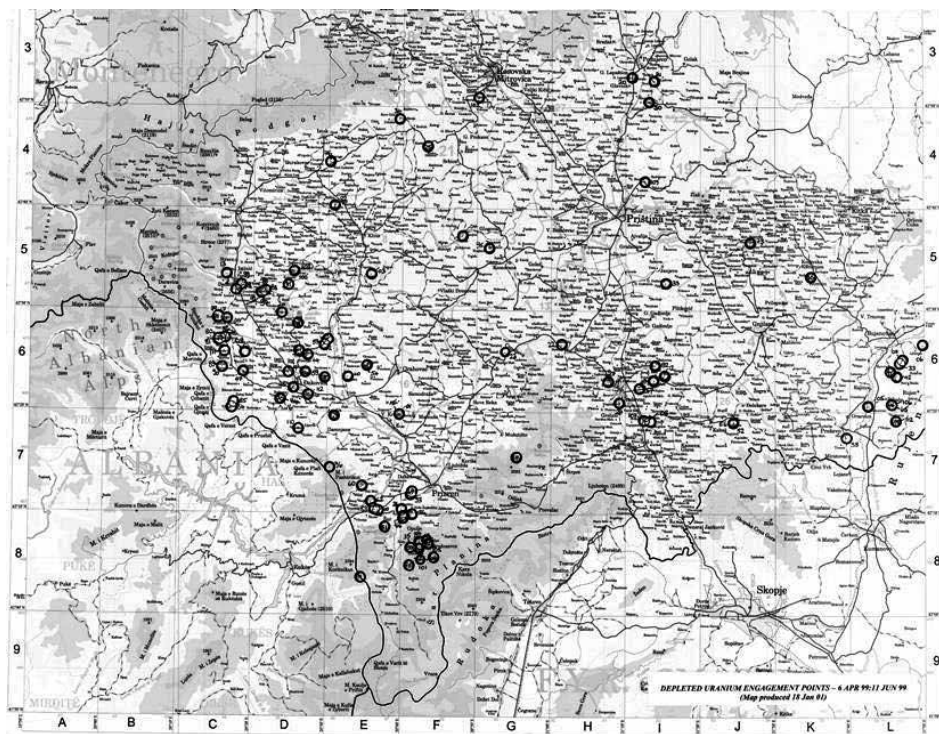
Negativni uticaji na životnu sredinu načinjeni su i upotrebom municije sa osiromašenim uranijumom. U toku bombardovanja, prema podacima iz zapadnih izvora, korišćena je isključivo municija kalibra 30 mm u kojoj se nalazi 298 g osiromašenog uranijuma. Prema podacima koje je NATO dao Ujedinjenim nacijama, a treba ih primiti sa rezervom, na Kosmet – naročito prema granici sa Albanijom, ispaljeno je oko 30 hiljada prijektila sa osiromašenim uranijumom (UNMIK, 2001) i 2 500 u užoj Srbiji.

Postoji mogućnost da je ta količina znatno veća, kao i da su se pored uranijuma koristila i druga štetna – opasna sredstva po životnu sredinu (plutonium i sl.). Sa prostora juga Srbije pronađeno je i uklonjeno oko 200 penetratora, što predstavlja samo 10% od, prema NATO-u, upotrebljenih projektila. Pristup bombardovanim oblastima na Kosmetu i Metohiji nije bio moguć timovima i stručnim licima iz Srbije tako da, najverovatnije, niko nije vršio uklanjanje tih 30 hiljada projektila!

Avioni NATO na prostor Kosova i Metohije su izbacivali avio-bombe sa osiromašenim uranijumom, kao i kasetne eksplozivne naprave (Slika 2). Na osnovu izveštaja Svetske zdravstvene organizacije (WHO) i Međunarodne organizacije za atomsku energiju (IAEA), kao i Švedskog instituta za zaštitu od zračenja (*Swedish Radiation Protection Institute*) i UNEP-a, kao i prikupljenih podataka o merenju radioaktivnosti i određivanja stepena pretnje, utvrđene su bombardovane opasne zone u onim oblastima u kojima je korišćeno oružje sa osiromašenim uranijumom (Pejanović 2015).

Raspored lokacija pogođenih uranijumom, koje je NATO objavio, je sledeći: 9 u „užoj” Srbiji i 81 na Kosovu i Metohiji. Povećana radioaktivnost zabeležena je na lokalitetima „Pljačkovica”, severno od Vranja, „Borovac” (dve lokacije), južno od Bujanovca, „Čerenovac” (dve lokacije), jugozapadno od Bujanovca, „Bratoselce”, severoistočno od Preševa i „Reljan” istočno od Preševa u Srbiji. S druge strane, najintezivnija dejstva ovom municijom bila su u oblastima oko Prizrena, Đakovice, Dečana, Uroševca i Đurakovca. Prema objavljenim podacima iz više izvora procenjuje se da se količina osiromašenog uranijuma dispergovanog u životnu sredinu kreće od 8,5 do 11 tona, pa čak do 15 tona.

Smatra se da je izuzetne posledice za devastaciju i zagađenje životne sredine imalo bombardovanje industrijskih lokacija: rafinerija nafte u Novom Sadu, topla na „Novi Beograd” u Beogradu, TE „Kolubara” – Veliki Crljeni u selu Poljane u okolini Beograda, fabrika mineralnih đubriva „HIP – Azotara”, „HIP Petrohemija” i „Rafinerija nafte” u Pančevu, skladište „Jugopetrol” u Prahovu, skladište naftnih derivata „Jugopetrol” i trafostanica „Elektroistok” u Boru, fabrika automobila „Zastava” u Kragujevcu, skladište „Beopetrol” u Bogutovcu u okolini Kraljeva i trafostanica „Elektroistok” u Nišu.

Slika 2. Kosovo i Metohija, lokacije udara u kojima je korišćen osiromašeni uranijum

(Izvor: karta NATO, 2001)

U daljem tekstu daje se kratak pregled bombardovanja ovih objekata.

Prilikom bombardovanja rafinerije nafte u Novom Sadu ista je napadana 12 puta sa preko 250 projektila. Prema proceni iz ove rafinerije od 73.569 t nafte, izgorelo je 90%, izliveno je na zemljište 9,9%, dok je dospelo u Dunav 0,1% (Nježić 2009). Toplana Novi Beograd je bombardovan sa osam projektila 4. aprila 1999. godine, u 04.30 časova. Pogođena je zgrada Toplane i rezervoari za gorivo. Bombardovanjem je uništeno šest rezervoara za gorivo, dok je sedmi oštećen. Tom prilikom se izlilo, ili je izgorelo 1.650 tona mazuta i 1.410 tona sirovog benzina.

Sa 3 projektila, 22. maja 1999. godine, u 02.20 časova, pogođeno je razvodno postrojenje TE „Kolubara A“. Uništeno je 14 transformatora, a jedan je oštećen. Izgorelo je 45 tona ulja iz transformatora, isteklo je oko 100 tona, a 55 tona je sakupljeno i transportovano u cisterne za privremeno skladištenje. Od 5 do 15 tona ulja je isteklo iz prekidača i mernih trafoa.

Među najvećim posledicama po životnu sredinu imalo bombardovanje industrijskog kompleksa u Pančevu, koji je činilo: HIP „Azotara“, „Rafinerija nafte“ i HIP „Petrohemija“. Detaljniji pregled sa hronologijom, vremenom napada i opisom štete događaja dat je u Tabeli 2.

Skladište Jugopetrola u Prahovu je bombardovano pet puta sa ukupno 37 projektila. Uništeno je 2.500 m³ mazuta u tri rezervoara za mazut, od čega se deo zadržao u prihvatnim bazenima, deo je istekao u Dunav, a deo je izgoreo.

Tabela 2. Pregled bombardovanja industrijskog kompleksa u Pančevu

Mesto napada	Vreme napada	Opis štete
HIP „Azotara“	15/16. april 1999. (prvi napad)	Pogođen je pogon Amonijak III i rezervoar sa amonijakom zapremine 17.000 tona. Oko 200 tona amonijaka izlilo se u kanal otpadnih voda.
	15/16. april 1999. (drugi napad)	Pogođena je energana – skladišni rezervoar teškog uglja – mazuta kapaciteta 1.500 tona. Uništeno je 328 tona mazuta, 25 tona je izgorelo, a ostalo se prosulo na okolno zemljište.
	18. april 1999. godine	Pogođena je procesna zgrada za proizvodnju NPK đubriva, skladišta gotovih proizvoda i skladište sirovina pogona NPK. Požar je trajao 6 sati. Izgorelo je 10 tona gume, 2 tone đubriva i drugog materijala.
„Rafinerija nafte“	4. april 1999. godine	Uništeno je 40 rezervoara. Izgorelo je ili isteklo 61.800 tona sirove nafte i ostalih derivata.
	12. april 1999. godine	
	13. april 1999. godine	
	16. april 1999. godine	
	18. april 1999. godine	
	07. jun 1999. godine	
HIP „Petrohemija“	15. april 1999. godine	Pogođena je oprema i instalacija postrojenja za proizvodnju vinilhlorid monomera.
	18. april 1999. godine	Pogođen je rezervoarski prostor hlora, vinilhlorid monomera, postrojenje za elektrolizu i pogon polivinil hlorida.

(Izvor: Obrada autora prema Slobodanu Petkoviću, 2009)

U toku bombardovanja ovog industrijskog objekta uništeno je oko 975 tona mazuta, 507 tona dizel goriva i 41 tona motornog benzina. U Tabeli 3 prikazano je hronologija dejstava NATO-a u Boru.

Tabela 3. Hronologija napada NATO na industrijska postrojenja u Boru

Mesto napada	Vreme napada	Opis štete
Skladište naftnih derivata „Jugopetrol”	15. maj 1999. godine	Pogođeno je pretakalište, pumpna stanica, rezervoar za gorivo, rezervoar za vodu i objekti magacina, upravne zgrade i garaže.
	17. maj 1999. godine	Uništeni su ili znatno oštećeni rezervoar za gorivo R-7, upravna zgrada, dispečerski centar, trafostanica – agregat, kotlarnica i magacin ulja i masti.
	21. maj 1999. godine	Pogođeni su rezervoari R-4, R-5 i R-6
	26. maj 1999. godine	37 projektila je eksplodiralo u krugu skladište, dok je 27 eksplodiralo van kruga pri čemu je srušen i dalekovod.
	27. maj 1999. godine	Skladište je potpuno uništeno.
Trafostanica „Elektroistok“	15-20. maja 1999.	Oštećen je kondenzator, pri čemu je došlo do izlivanja 25 tona transformatorskog ulja. Uništeno je 144 kondenzatora iz kojih je iscurilo ukupno 1.152 litara PSV ulja, pri čemu se deo ulja zapalio.

(Izvor: Obrada autora prema Slobodanu Petkoviću, 2009)

Industrijski kompleks „Zastava“ za vreme bombardovanja imao je desetine fabrika sa velikim brojem različitih proizvoda. Kompleks je raketiran 9. i 12. aprila 1999. godine. Prilikom prvog napada pogođeni su objekti PJ „Montaža“ i DD „Zastava automobili“. Tada je potpuno uništeno odeljenje montažne trake vozila „Jugo“. Ostali pogoni su teško oštećeni. PJ „Lakirnica“ je raketirana prilikom oba napada. U drugom napadu pogođena je i PJ „Informacioni sistemi“. Potpuno su uništeni pojedini pogoni „Zastava energetika“ i ceo objekat „Zastava – privredna vozila“.

Pored 20.000 m³ otpada građevinskog materijala, kao posledica ratnih dejstava ukupno je isteklo 1.428 litara piralenskog trafoulja (250 litara je zadržano u sabirnim jamama), što spada u opasan otpad, kao i 300 tona otpadne boje, 5 do 6 tona

otpadnog polihlorovanog bifenila (PCB) i više od 6.000 m³ otpadnih voda zagađenih piralenom. Takođe, uništeno je 23.896 kg sredstva za podmazivanje i hlađenje, kao i 200 kg sumpora, što stvara opasan industrijski otpad. Deo opasnog otpada je zadržan u jamama za dekantaciju, koje i same predstavljaju otpadni materijal. Drugi deo je prosut po porušenom pogonu i prikupljen je peskom i šljunkom, a zatim propisno uskladišten. Treći deo je preko kišne kanalizacije otišao u vodotokove reka Lepenice i Ždraljice. Posle bombardovanja izbijali su požari u kojima je sagorela velika količina fluida i opasnih materija.

Tokom bombardovanja, na skladište „Beopetrol“ u Bogutovcu kod Kraljeva palo je oko 80 projektila. Tom prilikom uništeno je 570,4 tona dizel goriva, 50,2 tona motornog benzina i 1,1 tona motornog i menjačkog ulja. Izbili su požari u kojima je pola od pomenute količine goriva izgorelo. Druga polovina je izlivena u zemljište i podzemnim vodama je dospela u reku Ibar.

Trafo-stanica „Elektroistok“ u neposrednoj blizini grada Niša, na putu za Nišku Banju je razorena granatiranjem u tri navrata: 2-og, 13-og i 22-og maja 1999. godine. Tom prilikom je izliveno 63 tona transformatorskog ulja koje je najvećim delom izgorelo. Manji deo ulja je otišao u podzemne vode.

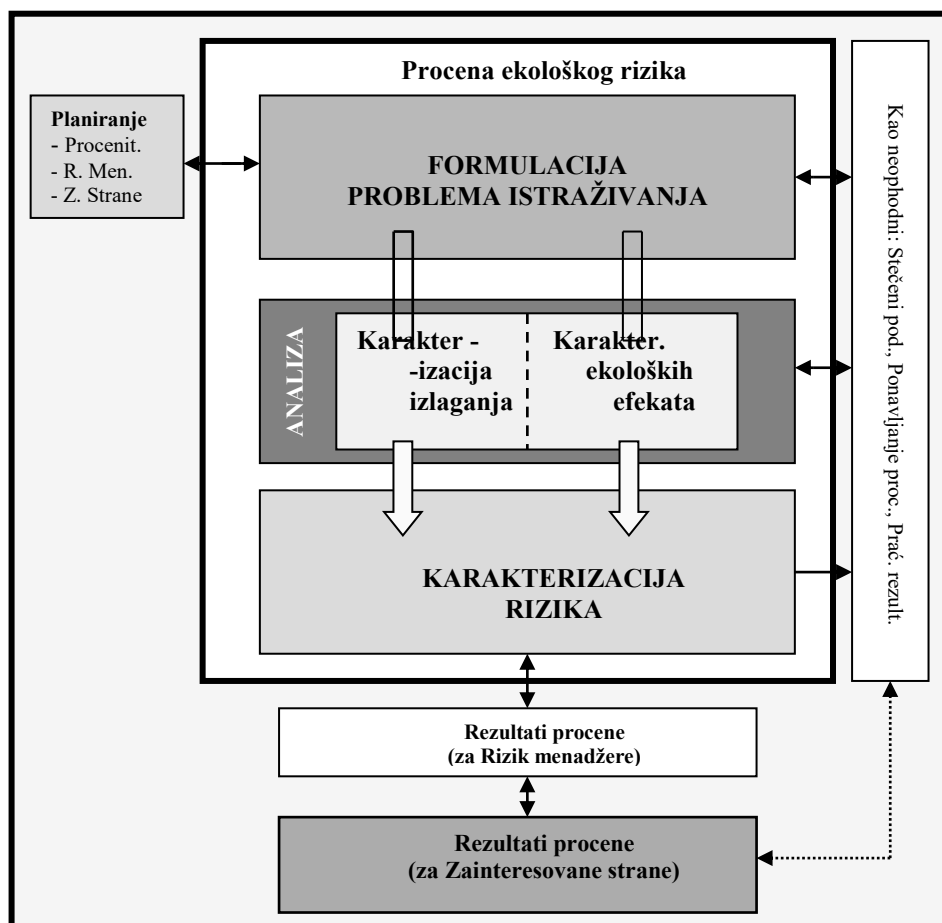
Sagledavanjem karakteristika prirodnih i veštačkih emisija radioaktivnih materija može se zaključiti da naglom povećanju obolevanja građana od karcinoma mogu biti uzrok uranijum i drugi oblici radijacije u blizini ljudi. Obolevanje prouzrokuje prisustvo uranijuma i drugih opasnih materija u vazduhu, zemlji i vodi. Ta tri prirodna elementa su osnovni prirodni resursi, bez kojih je život nemoguć i sa kojima su živa bića u neposrednoj vezi koristeći vazduh, vodu i prirodne proizvode iz zemljišta (Pejanović 2015).

3. MODEL PROCENE

Zagađivanje životne sredine, kao posledica Agresije, ima vremensku kategoriju trenutnog, dugoročnog i odloženog delovanja. To znači da se mora razmatrati od trenutka izvedenog dejstva i ostvarenih posledica pa do produženih-odloženih delovanja. Ekosistemima i staništima Srbije naneta je izvesna, a prema dosadašnjim (slobodnim) procenama velika ekološka šteta. Pretpostavke i činjenice ekološke ugroženosti potvrđuju prisutni brojni ekološki problemi koji su izazvali, mogu izazvati ili još uzrokuju negativne ekološke posledice. Da bi se stvorili objektivni uslovi procene stanja životne sredine nakon Agresije, potrebno je koristiti se adekvatnom metodologijom zasnovanom na naučnoj osnovi.

U predmetnoj proceni koristio bi se model procene ekološkog rizika koji je razvijen od strane američke agencije za zaštitu životne sredine (Slika 3).

Primenjena metodologija (US EPA 1998), koja je međunarodno potvrđena kako u teorijskom tako i u praktičnom pogledu, daje dobru osnovu za njenu implementaciju i u ovom slučaju.

Slika 3. Šematski prikaz prosečne procene ekološkog rizika

(Izvor: Obrada autora prema U.S. EPA, 1998).

U tom smislu, primenom date metodologije moglo bi se utvrditi prethodno, trenutno i buduće ekološko stanje, a kao uzrok Agresije. Uopšteno, ovakva procena bi bila kompleksna sa vremenskim okvirom retrospektivne i prospektivne procene (Bakrač 2012). Procenom bi se utvrdili ekološki rizici i uspostavile bi se uzročno-posledične veze (odnos) izazivača – tzv. stresora i ekoloških posledica – pojedinačnih ili objedinjenih odgovora receptora životne sredine (jedinke, populacije, elementi životne sredine i slično).

Procena ekološkog rizika kao posledica Agresije je proces koji bi se sprovodio po fazama na sledeći način:

- planiranje procene;
- formulacija problema istraživanja:
 - uspostavljanje jasnih ciljeva i odrednica upravljanja,
 - određivanje stresora,

- izbor i definisanje ključnih tačaka procene,
- izrada konceptualnog modela,
- izrada plana analize;
- sprovođenje faze Analize rizika:
 - procena podataka i modela za Analizu,
 - karakterizacija izloženosti i ekoloških efekata;
- sprovođenje faze Karakterizacije rizika:
 - ocena rizika,
 - opis rizika,
 - povezivanje dobijenih informacija sa odlukama menadžmenta.

Imajući u vidu složenost i obimnost modela, u ovom radu se daje uopšten prikaz, sa akcentom na definisanju faza procene i konceptualnog modela, kao jednog od važnijih elemenata ukupnog procesa i osnove početne faze naučnog dela procene.

3.1. Planiranje procene

Planiranje procene mora biti odvojeno od naučnog dela procene (Suter 2006). U konkretnom slučaju obuhvatalo bi: formiranje radne grupe za procenu, koju bi činile eminentne ličnosti iz nauke, menadžmenta, i drugih oblasti potrebnih da bi se procena uspešno sproveda; jasno ustanovljen i iskazan cilj/ciljevi i zadaci upravljanja, opcije upravljanja u kontekstu ostvarenja postavljenog cilja/ciljeva i sporazum o delokrugu, kompleksnosti i fokusiranju procene rizika, uključujući očekivani rezultat i tehničku i finansijsku pomoć potrebnu za ostvarenje postavljenog cilja/ciljeva.

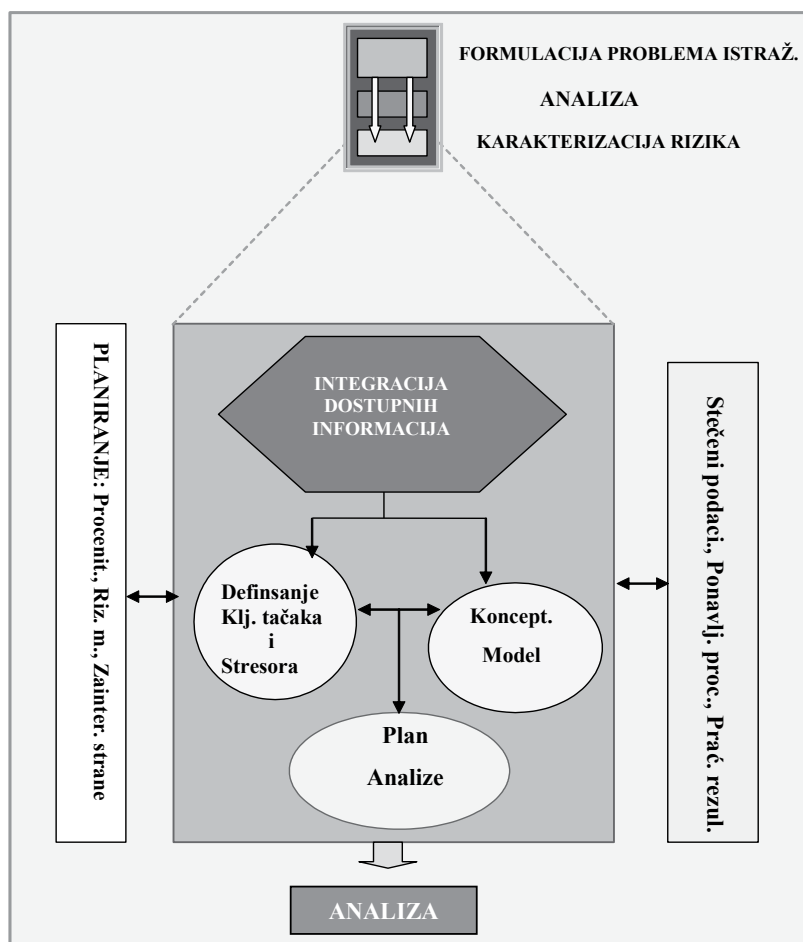
Uspostavljanje cilja/ciljeva bio bi jedan od najvažnijih proizvoda planiranja i zadataka upravljanja. U ovom slučaju glavni cilj bi mogao biti: Utvrđivanje kvaliteta životne sredine na teritoriji Srbije usled izloženosti Agresiji.

Neki od zadataka upravljanja datom procenom, koji eksplicitnije objašnjavaju moguće ciljeve i koji se objedinjuju u glavnom cilju, mogli bi biti:

- utvrđivanje trenutnog stanja zagađujućih materija u životnoj sredini, uključujući dozu zračenja i trenutne količine za pojedine zagađujuće materije;
- utvrđivanje stanja kvaliteta elemenata životne sredine (voda, vazduh, zemljište);
- utvrđivanje stanja zdravlja organizama;
- uspostavljanje/sprovođenje mera za poboljšanje stanja životne sredine i
- ostale mere za sprečavanje i smanjenje uticaja zagađivača (prevencije i sanacije, edukacija stanovništva).

3.2. Formulacija problema istraživanja

Formulacija problema istraživanja, kao prva od faza naučnog dela procene, bi bio proces stvaranja preliminarne hipoteze o tome kakvi su se ekološki efekti pojavili ili se mogu pojaviti u datoj proceni (US EPA 1998). Ova faza bi dala osnovu za kompletnu ekološku procenu rizika od posledica Agresije (Slika 4). Iz prikupljenih (dostupnih) informacija, pripremili bi se sledeći proizvodi: definisani stresori i ključna/ključne tačke procene; izrađen konceptualni model/li i definisane hipoteze rizika i definisani plan za analizu rizika.

Slika 4. Šematski prikaz faze Formulacijeproblema istraživanja

(Izvor: Obrada autora prema U.S. EPA, 1998).

Stresore bi trebalo rangirati prema potencijalnom riziku za sve resurse životnog prostora Srbije, na bazi profesionalne procene od strane radne grupe. Rezultatima uporedne analize mogle bi se prvo rangirati zagađujuće materije bombardovanih i širih prostora, radi verifikacije pretpostavke da su iste najveći stresori za životnu sredinu (Sasa Bakrač, 2012). Neophodno bi bilo ispitati svaki stresor posebno, radi proučavanja inteziteta njihovog uticaja na životnu sredinu i radi utvrđivanja njihovog trenutnog stanja i eventualog povećanja u budućem vremenu.

Potencijalni stresori mogli bi biti:

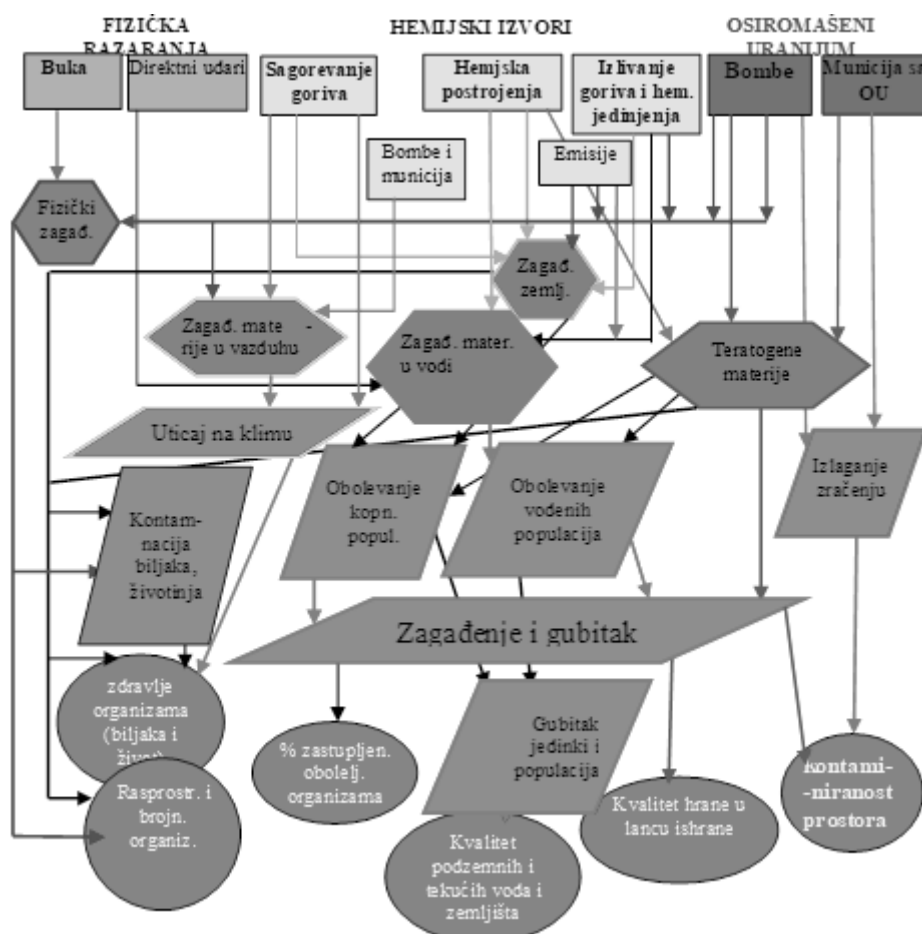
- fizički zagađivači,
- zagađujuće materije u vazduhu,
- zagađujuće materije u zemljištu,
- teratogene materije i
- zagađujuće materije u vodi.

Ključne tačke procene predstavljaju izraz aktuelnih vrednosti životne sredine koju želimo sačuvati (Glenn Suter, 2006). Ključne tačke ove procene morale bi biti: ekološki relevantne, da su u vezi s postojećim stresorima i da su u vezi s prethodno donesenim ciljevima upravljanja.

Potencijalne ključne tačke procene mogle bi biti:

- zdravlje organizama (biljaka, životinja),
- kontaminiranost prostora,
- procenat (%) zastupljenosti obolele organizama,
- rasprostranjenost i brojnost organizama,
- kvalitet podzemnih i tekućih voda i zemljišta i
- kvalitet hrane u lancu ishrane.

Konceptualni model u predmetnom slučaju spadao bi u grupu složenih modela i mogao bi se dati u obliku dijagrama (Slika 5).

Slika 5. Dijagrama konceptualnog modela

(Izvor: Obradeno i definisano od strane autora).

Prema definiciji, „konceptualni modeli su matematički modeli koji su sastavljeni od manjeg broja jednostavnih elemenata, i svaki element simulira određenu fazu procesa“ (US EPA 1998). Konceptualni model procene predstavljao bi opis i vizuelnu prezentaciju predviđenih odnosa između ekoloških entiteta (izabranih ključnih tačaka procene) i stresora kojima mogu biti izloženi. Svaki od puteva u konceptualnom modelu jesu i hipoteze rizika jer se tiču određenih informacija vezanih za ovu procenu. Te informacije mogu biti sakupljane iz revijalne literature, neposrednih istraživanja i ekološke teorije o funkcionisanju sistema i iz sličnih odnosa ustanovljenih u drugim sredinama. Kompleksnost konceptualnog modela zavisi od kompleksnosti problema: od broja stresora, od broja ključnih tačaka, prirode efekata i karakteristika ekosistema (Suter 2006). Za slučaj ove procene, može se sa sigurnošću tvrditi da bi konceptualni model bio složen-kompleksan.

Hipoteze rizika su predloženi odgovori na pitanja procenitelja rizika o tome, kakve će reakcije ključne tačke pokazati kada se izlože delovanju stresora i kako će se ta izloženost desiti (Bakrač 2012). Što se tiče uspostavljanja hipoteza rizika, u ovom slučaju mogle bi biti pokrenute: zaštitom ekoloških vrednosti, uticajem stresora na organizme, ili izazvanim ekološkim efektima (obolevanje organizma, zagađenjem i gubitkom staništa i slično). Tako, neke od hipoteza bi mogle glasiti: da prekomerno zagađenje elemenata životne sredine uzrokuje učestalost obolevanja organizama.

Za definisanje i izradu plana analize bilo bi potrebno još jednom razmotriti postavljene hipoteze rizika da bi se odredio način procenjivanja, koristeći raspoložive i novoprisele podatke. U obavezi radne grupe bi bilo da napravi i komparativnu tj. uporednu analizu rizika, radi pomoći pri definisanju, koji stresori i ključne tačke procene treba da budu predmet ispitivanja.

3.3. Sprovođenje faze analize rizika

Analiza rizika bi bila strateška faza u datoj proceni (US EPA 1998). Ova faza bi bila najobimnija i najzahtevnija od svih faza procene, kako u kvantitativnom tako i u kvalitativnom smislu. Analizom bi se ispitala dve osnovne komponente rizika, *izloženost i efekti*, i njihova međusobna veza (Slika 6).

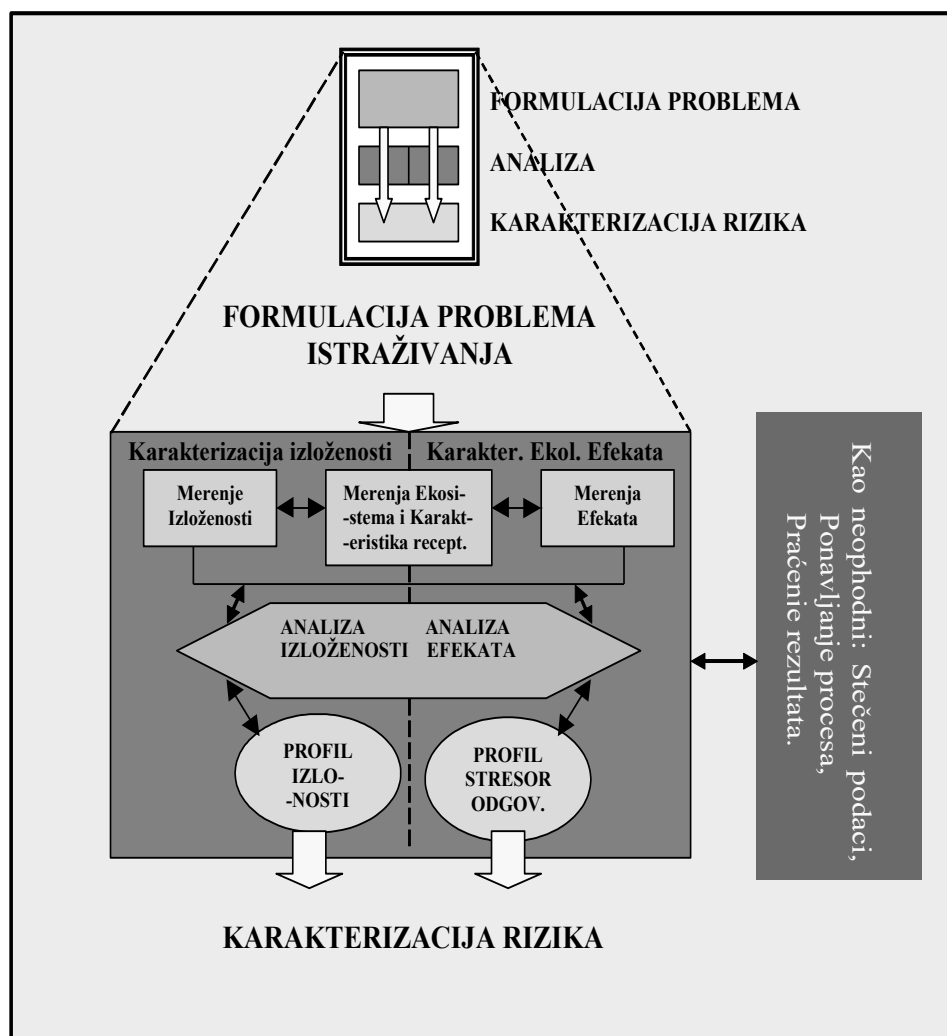
Pre nego što bi se pristupilo realizaciji karakterizacije izloženosti i karakterizacije ekoloških efekata, bilo bi potrebno izvršiti procenu dostupnih podataka i definisanog modela analize, što bi uključilo i ocenu mogućih neizvesnosti koje prate ovu fazu. To bi obuhvatalo procenu mogućnosti i ograničenja različitih tipova podataka, ocenu studije modelovanja, kao i ocenu ukupne neizvesnosti u pogledu kvaliteta podataka i postavljenog modela.

Nakon sprovedenih ocena o dostupnim podacima i projektovanoj studiji modelovanja, kao i eventualnih neizvesnosti i nedostataka u dotadašnjem toku procene, pristupilo bi se karakterizaciji izloženosti i karakterizaciji efekata, kao sledećim fazama analize.

Karakterizacija izloženosti oslanjala bi se na postavljene model analize. U zavisnosti od vrste (karaktera) procene primenjuju se i adekvatni modeli (Bakrač 2012), modeli koji su univerzalni ili se prave posebni modeli. U ovoj proceni proces bi se zasnivao

na analizi izloženosti i opisu stepena i obrasca kontakta, ili istovremenog pojavljivanja definisanih stresora i receptora. Finalni proizvod ove faze bio bi tzv. profil izloženosti.

Karakterizacija ekoloških efekata kao sledeća faza analize obuhvatala bi rad procenitelja koji analizira-opisuje efekte ekološkog odgovora i povezuje ih sa izabranim ključnim tačkama procene. Uopšteno, karakterizacija bi otpočela ocenom podataka o efektima izazvanim datim stresorom/stresorima, a nastavila bi se analizom ekološkog odgovora, čime bi se ocenilo kako se obim efekata menja sa variranjem nivoa stresora. Ovim postupkom procenitelj (procenitelji) bi dokazali da su stresori izazvali određeni efekat, što povezuje efekte sa ključnim tačkama procene i definisanim konceptualnim modelom. Zaključci bi se sumirali u profilu stresor-reakcija.

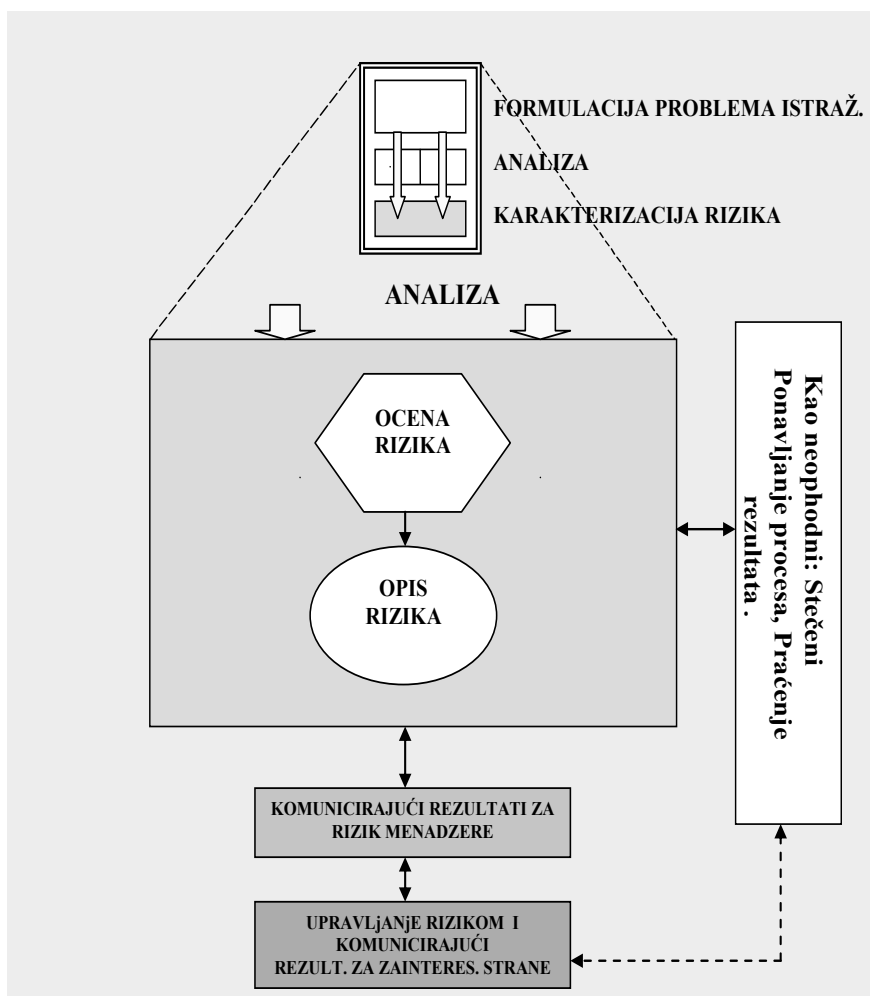

Slika 6. Šematski prikaz faze Analize

(Izvor: Obrada autora prema U.S. EPA, 1998).

3.4. Sprovođenje faze karakterizacije rizika

Finalna faza ove procene bi bila karakterizacija rizika (Slika 7). Ona predstavlja ukupnost planiranja, formulacije problema i analize predviđenih i uočenih neželjenih ekoloških efekata vezanih za definisane ključne tačke (Sasa Bakrač, 2012). Cilj procenitelja rizika u ovom slučaju bio bi da steknu potpun uvid u veze između definisanih stresora, efekata i ključnih tačaka procene i da dođu do zaključaka koji se tiče izloženosti i štete izazvane postojećim ili predviđenim ekološkim efektima (ekološkim rizikom). Rezultati faze analize procenitelji bi koristili da razviju ocenu rizika ekoloških entiteta, pre svega uključujući ključne tačke identifikovane u formulaciji problema. Takođe, dao bi se i opis rizika u kontekstu važnosti bilo kog neželjenog efekta, kao i dokaza koji podržavaju njegovu verovatnost.

Slika 7. Šematski prikaz faze Karakterizacije rizika

(Izvor: Obrada autora prema U.S. EPA, 1998.)

Na kraju, obaveza procenitelja bi bila da identifikuju i sumiraju neizvesnosti i pretpostavke u proceni rizika, i da dostave izveštavaj menadžerima rizika o zaključcima procene.

Zaključci prezentovani u karakterizaciji rizika od posledica Agresije treba da obezbede jasne informacije da li postoje rizici u životnoj sredini, odnosno, kakvo je trenutno stanje životne sredine. Važno je naglasiti da se u složenim procenama, kao što bi bila ova s obzirom na kompleksnost prikazanu i kroz konceptualni model (Slika 5), često bi se primenjivao postupak iteracije i postigao viši kvalitet istraživanja.

4. ZAKLJUČAK

Agresijom 19. zemalja NATO na Republiku Srbiju 1999. godine, pored prisilnog otimanja južne teritorije (prostora Kosova i Metohije), nanete su ogromne štete i dugoročne posledice životnoj sredini. U posledice NATO agresije ne ubrajaju se samo tone osiromašenog urana, već i tone štetnih i kancerogenih hemijskih materija sagorelih i rasutih tokom bombardovanja: raznovrsni dioksini, benzopiren, benzantracen, živa, olovni oksidi i alkidi, teški ostaci lož ulja i bitumeni, buka, fizička razaranja i dr. Razmere takve štete i posledica do sada nisu na objektivno-naučan način u potpunosti dokazane. Ovaj rad je pokušaj da se skrene pažnja na potrebu i način utvrđivanja trenutnog ekološkog stanja i izazvanih ekoloških posledica nastalih usled Agresije. To bi se moglo uraditi primenom predstavljenog modela – metodologije procene ekološkog rizika.

Ponudeni model je jasan i naučno potvrđen na mnogim drugim i sličnim primerima. Njegova uspešnost i potvrđenost u ovom slučaju zahtevala bi doslednu primenu i dobru organizaciju. Tako, primena datog modela procenu ekološkog rizika, zahtevala bi prethodno dobro izvršenu pripremu odabranog menadžmenta, kvalitetan izbor eksperata – procenitelja i adekvatnu ekonomsku podršku.

Dobijeni rezultati procene, bili bi dragocen podatak za buduće praćenje i poboljšanje stanja, ali i dobra osnova za dalja istraživanja i ponovne procene.

S obzirom na kompleksnost predmetne problematike, a radi što boljeg razumevanja problema istraživanja ovaj rad daje samo uopšten pristup, tako da su faze procene obrađivane u skraćenom obliku.

Konkretizacija rada bila bi proverena i primenjena na širim teorijsko-metodološkim osnovama.

Primena date metodologije procene odgovorila bi postavljenim pretpostavkama i doprinela bi ukupnom poboljšanju stanja kvaliteta životne sredine u Republici Srbiji.

LITERATURA

- Aleksić, J. (2010). *Prirodni kapital*. Beograd: Fakultet za primenjenu ekologiju FUTURA.
- Bakrač, S., Milanović, M., Vuruna, M. 2012. Metodologija upravljanja ekološkim rizikom i procena rizika, *Vojnotehnički glasnik* 60, 2: 296-305.
- Bakrač, S., Klem, E., Milanović, M. (2018). Ekološke posledice NATO bombardovanja Republike Srbije 1999. godine, *Opštevojni naučno-teorijski Časopis Vojno delo*, Beograd, 7/2018, str. 475-492. Issn 0042-8426, Udk 355/359.

- Nježić, Z., Ačanski, M. (2009). Da se ne zaboravi: bombardovanje Novog Sada – ekološka crna tačka, *Institut za prehrambene tehnologije, Tehnološki fakultet, Novi Sad*.
- Petković, S. (2009). *Agresija NATO na SRJ, Vojska Jugoslavije u odbrani od agresije 1999. godine*, knjiga prva. Beograd: Svedočanstva.
- Pejanović, LJ. (2015). Posledice NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju. *CVITAS, Časopis za društvena istraživanja*, Novi Sad, MMXV, 9, 33-53.
- Račić, A. (2019). Hemijske i biološke posledice NATO bombardovanja Srbije, *Tehnika – kvalitet IMS, standardizacija i metrologija*, 19/3, 478-481.
- Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu. (1999). Posledice NATO bombardovanja na životnu sredinu SR Jugoslavije, Izveštaj. *Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu*
- Suter, GW. (2006). *Ecological risk assessment*, Second Edition. USA: CRC Pres.
- U.S. EPA. (1998). *Guidelines for ecological risk assessment*. Washington, DC: EPA/630/R-95/002Fa.
- UNMIK. (2001). Report of the World Health Organization Depleted Uranium Mission to Kosovo, Undertaken at the request of the Special Representative of the Secretary-General and Head of the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo.

Saša T. BAKRAČ
Dragoljub SEKULOVIĆ
Radoje BANKOVIĆ

ASSESSMENT OF THE ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES
OF THE NATO AGGRESSION ON THE REPUBLIC
OF SERBIA IN 1999

Abstract

By bombing the Republic of Serbia in 1999, the NATO alliance caused great environmental damage and long-term consequences for its and the environment in general. Determining such negative influences in the present time using a scientifically based model is the subject and goal of this paper. Considering the available data collected during and after this aggression, the focus of the assessment would be on gathering evidence and assessing the ecological condition. Assessment of environmental consequences in the professional sense would be an assessment of environmental risk and as such would be a process that has not been considered in our country on such a scientific basis. This could be done using some of the scientifically based and internationally recognized methodologies for environmental risk assessment, e.g. European model, Canadian model, English model, American model. According to the scope and complexity, the assessment would be very complex. The assessment would require the need for a multidisciplinary scientific approach, institutional support and broad public participation. This would require an integrated approach across all elements of the environment (endemic and other species, habitats and ecosystems). The paper provides a general framework for environmental risk assessment and a brief overview of the registered actions during the Aggression that had a pronounced potential for causing environmental consequences. The authors believe that determining the extent of the environmental consequences inflicted on the Republic of Serbia during this aggression is a real need and an achievable goal to strive for.

Key words: Environment, Ecology, Environmental risk assessment, Warfare, NATO.

Originalni naučni rad

*Aleksandra M. PEĆINAR**

Predstavnik Nacionalne istraživačke fondacije „Elefterios K. Venizelos“, Grčka u Srbiji

*Marija MAJSTOROVIĆ***

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „UNION – Nikola Tesla“, Beograd

GRČKA ŠTAMPA O RATU U JUGOSLAVIJI 1999.

Apstrakt: Ideologije i istorija se obično koriste kada ne uspevamo da razrešimo savremene probleme. Pored toga, istorijska baština na Balkanu i dalje baca svoju senku, izazivajući međusobnu sumnju, oblikujući revanšističke nacionalne i društvene stavove, formirajući saveze i opstruirajući realan pristup zajedničkom interesu putem saradnje i dobrosusedskih odnosa. Glavni razlog zašto je Balkan u ovoj situaciji je pre svega nemogućnost razumevanja šta istorijsko pamćenje znači na Balkanu, zanemarivanje dubljih aspekata istorije regiona i sa njima povezanih implikacija kako na političku ideologiju, tako i na svakodnevni život. Međutim, razgovor o prošlosti, upotrebljen ne kao pogodan alibi koji pokriva odgovornost za sadašnjost i budućnost, već kao pokušaj da se ponudi perspektiva geopolitičke stvarnosti, mogao bi biti prihvatljiva alternativa dosadašnjim analizama i diskusijama.

Srbija i Grčka imaju dugu tradiciju bliskih prijateljstava, koja su u prošlosti mnogo puta demonstrirala svoje zajedničke ciljeve i duhovnu blizinu. Tako su dve zemlje bile u stanju da održavaju bliska prijateljstva čak i u vremenima u kojima su, zbog međunarodnih uslova, bili deo širih saveza na čelu sa velikim protivničkim silama. Upravo je pisanje grčke štampe o ratu u Jugoslaviji, a posebno o NATO agresiji 1999. inidikativno za navedenu tvrdnju.

Ključne reči: Srpsko-grčki odnosi, grčka štampa, NATO bombardovanje 1999, kolektivna odbrana, korporativna bezbednost.

UVOD: SAVREMENE STRATEGIJE U ISTORIJSKOJ PERSPEKTIVI

Danas je Balkan u središtu interesa mnogih svetskih sila, pre svega SAD-a i Rusije, ali i Evropske Unije i Turske. Iako se aktuelni geopolitički trenutak neizbežno fokusira na nestabilnost na Bliskom Istoku i u regionu Istočnog Sredozemlja, postepeno pomeranje ove situacije na Balkan ne može se prenebregnuti. Ovaj region posmatran iz perspektive Geo-strategije i Geografije prirodnih resursa, predstavlja malu ali vezu od najvećeg značaja između Evrope i Istoka.

* a.pecinar@gmail.com

** marija.majstorovic@fppsp.rs

Neohodno je dodatno primetiti i da se geopolitička konkurencija između NATO-a i Rusije takođe menja jer se EU oslobađa sledeći autonomne ciljeve, kako u ekonomskom, tako i u bezbednosnom smislu, komplikujući ionako nerazrešivu jednačinu i uvodeći nove pione na odavno uspostavljenu šahovsku tablu. Jasno je da postoji duboka kriza u međunarodnim odnosima koja je stvorila uslove za novi geopolitički trend – „globalnu balkanizaciju“.¹

Naime, na Balkanu postoji značajan broj ambivalentnih procesa i suzbijenih izvora nestabilnosti, koji mogu biti pretnja interesima stabilizacije i razvoja ovih zemalja i snažan podsticaj njenoj destabilizaciji. Geopolitički i geostrateški položaj Balkana, koji je u svim svojim istorijskim epohama bio osnova za preklapanje interesa velikih sila u regionu, što je često bilo presudno za narušavanje njegove krhke stabilnosti i povećanje etničkih, verskih i političkih sklonosti ka nasilju i destrukciji u navedenim domenima, takođe predstavlja faktor koji snažno utiče na smer i karakter odnosa između zemalja u regionu. Savremeni međunarodni procesi nisu umanjili geopolitički i geostrateški značaj regiona, čija je dinamika uslovljena brojnim društvenim, političkim, ekonomskim, kulturnim i vojnim faktorima. Procesi evropskih i evroatlantskih integracija, rastuće konture multipolarnog međunarodnog poretka i pojava novih globalnih aktera u svetskoj politici, kao i blizina energetske resursa bogatih, ali nestabilnih arapsko-persijskih, kaspijskih, ali i basena Istočnog Mediterana sigurno predstavljaju najvažnije faktore koji će uticati na političke procese i razvoj jugoistočne Evrope (dakle i Balkana) u narednoj deceniji.²

Navedene karakteristike ukazuju da bliska budućnost predviđa vrlo značajne promene, s tim da su geografija i istorija postali glavni geopolitički faktori. Glavni razlog zašto je Balkan u ovoj situaciji je pre svega nemogućnost razumevanja šta istorijsko pamćenje znači na Balkanu, zanemarivanje dubljih aspekata istorije regiona i s tim povezanih implikacija kako na političku ideologiju, tako i na svakodnevni život.³ Shodno tome, procenjuje se da su izgledi za Balkan danas optimističniji samo kada su povezani sa rešenjima koja mogu da proizađu iz samih balkanskih zemalja.

1. SRPSKO-GRČKI ODNOSI: „OD ISTORIJSKOG SAVEZA DO STRATEŠKOG PARTNERSTVA“

Dok se svet suočava sa najvećom raspodelom moći još od vremena Hladnog rata, gde su *ad hoc* savezi formirani na osnovu trenutnih interesa, a ne bezvremenskih vrednosti, a situacija na Balkanu pretila da uništi mir Evrope, Srbija i Grčka potpisale su Zajedničku deklaraciju o Strateškom partnerstvu (11. decembra 2019 u Atini), zapečativši svoj prirodni istorijski savez, služeći ne samo njihovim zajedničkim,

1 A. Pećinar, *The Paris 1919 Peace Settlement and the Balkan geopolitical realities- A small survey on post WWI geopolitical reshuffle of the Balkans and its' contemporary consequences and determinants*, LAP Lambert Academic Publishing, 2020: 4-6.

2 *The Balkans Fragile Balances*, Hellenic Institute for Strategic Research, Athens 2018.

3 A. Pećinar, G. Doudoumis, *Greece and Serbia as the Stability Factors in the Past and in the Balkans' Perspective*, Hellenic Institute for Strategic Studies, Athens 2020: 15-21.

već se nadamo, širim interesima Balkana i jugoistočne Evrope, dokazujući da bi nam istorija mogla ponuditi korisne analogije.

Tokom poslednjih sto godina dve su države potpisale nekoliko saveza i sporazuma. Međutim, istorijski savez je kulminirao u doba grčkog premijera Eleftheriosa K. Venizelosa i srpskog premijera Nikole Pašića. Potpisivanje Ugovora o savezu iz 1913. godine tokom Balkanskih ratova nesumnjivo je jezgro ovih odnosa. Suština diplomatskih odnosa Srbije i Grčke u tom periodu bila je održavanje zajedničkog stava, koji je trebao biti od koristi obema državama u sprovođenju mirovnih inicijativa. Upravo na toj osnovi razvijali su se grčko-srpski odnosi tokom Velikog rata.⁴

Bilateralni odnosi Srbije i Grčke, koji su u stanju neaktivnosti bili od početka svet-ske ekonomske krize, dobili su novi zamah krajem 2016. i početkom 2017. posetama Kiriakosa Mitsotakisa i Aleksisa Ciprasa Beogradu i ponovnim otvaranjem političkog dijaloga na najvišem nivou. Vrhunac svih napora za obnavljanje i jačanje bilateralnih odnosa bilo je uspostavljanje Vrhovnog saveta za saradnju između Srbije i Grčke. Zajednički interes Srbije i Grčke ostaje isti – da se obezbedi stabilnost, bezbednost i prosperitet jugoistočne Evrope. Nova era u srpsko-grčkim odnosima, koja se nazire krajem 2016. i početkom 2017, rezultirala je glasanjem Grčke protiv pristupanja Kosova Interpolu u novembru 2018., pozitivan pomak u odnosu na uzdržanost u novembru 2015. Takođe, Atina je formalno osudila nametanje dažbina prištinskih vlasti na proizvode centralne Srbije i Bosne i Hercegovine krajem decembra 2018. U isto vreme, Srbija sa velikom zabrinutošću prati razvoj situacije u istočnom Mediteranu i osuđuje bilo kakvu akciju suprotnu međunarodnom pravu i Konvencijama UN-a o pomorskom pravu. Beograd podržava suverenitet i teritorijalni integritet Kipra, uključujući suverena prava Kipra da istražuje i iskorištava prirodne resurse u sopstvenoj ekonomskoj zoni. Štaviše, Grčka je država članica EU koja dosledno podržava politiku proširenja i u potpunosti podržava evropski kurs Srbije, čiji su pregovori o pristupanju započeli 21. januara 2014. upravo pod grčkim predsedništvom.

U okviru navedenih inicijativa i procesa, predsednik Srbije Aleksandar Vučić i grčki premijer Kirijakos Micotakis potpisali su u Atini zajedničku deklaraciju o uspostavljanju strateškog partnerstva između dveju zemalja. Deklaracija podrazumeva niz zajedničkih stavova o najvažnijim pitanjima, međusobnu podršku u najvažnijim pitanjima za obe zemlje i niz drugih opštih političkih stavova u vezi prijateljskih i strateških odnosa dveju zemalja. Grčka je tek treća zemlja u Evropi sa kojom Srbija potpisuje takav dokument, a Deklaracija obuhvata ekonomsku saradnju, bezbednosnu saradnju, kao i naučnu i obrazovnu saradnju.⁵

2. ISTORIJSKI OKVIR 1999

Srbija i Grčka imaju dugu tradiciju bliskih prijateljstava, koja su u prošlosti mnogo puta demonstrirala svoje zajedničke ciljeve i duhovnu blizinu. Tako su dve zemlje bile u stanju da održavaju bliska prijateljstva čak i u vremenima u kojima su,

4 A. Pećinar, *Srpsko- grčki diplomatski i saveznički odnosi*, Odbrana, Beograd 2016.

5 <https://www.kathimerini.gr/1055469/article/epikairothta/politikh/ntoysan-spasogievits-h-servia-kai-h-ellada-ston-21o-aivna>

zbog međunarodnih uslova, bile deo širih saveza na čelu sa velikim protivničkim silama. Upravo je pisanje grčke štampe o ratu u Jugoslaviji, a posebno o NATO agresiji 1999. godine inidikativno za navedenu tvrdnju.

Iako je istorija rata od pre dvadeset godina još uvek zamućena, posebno u svetu, jer sve njegove posledice nisu proučene i protumačene do kraja i iako jedna totalna istorija zahteva prvenstveno angažovanje tima istoričara, („nikakvi mediji nisu ovlašćeni za pisanje istorije, jer su oni pre svega slika svog vremena, slika jednog htenja i treba razdvojiti šta je relevantna činjenica a šta propaganda”⁶) analiza grčke štampe pruža nesumnjivo dragocen izvor podataka o tome kako je svet (ne zaboravimo da je Grčka članica NATO saveza) reagovao na oštru stvarnost koja je šokirala naše okruženje. Ako prihvatimo činjenicu da štampa ipak odražava i oblikuje mišljenje javnog mnjenja, onda je interakcija novina i kasnija njihova identifikacija sa protestima grčkih građana tokom bombaških napada opravdana, pokazujući snažnu reakciju grčke javnosti, a samim tim i štampe, na intervenciju unutar jedne suverene države.

Ne imajući pretenzije da oblikuje istoriju, ovaj razgovor o bliskoj prošlosti, upotrebljen ne kao pogodan alibi koji pokriva odgovornost za geopolitičke stvarnosti.

3. NATO: OD KOLEKTIVNE ODBRANE DO KORPORATIVNE BEZBEDNOSTI

Bilo je to početkom 90-ih kada se NATO počeo suočavati sa egzistencijalnom krizom. Kraj Hladnog rata raspadom Varšavskog pakta bio je ne samo veliki uspeh za članice NATO-a protiv najočiglednije i neposrednije pretnje, Sovjetskog Saveza, već i pokretanje duge rasprave o tome da li NATO i dalje ispunjava važnu funkciju za članove koje zastupa i generalno za međunarodni poredak. NATO je, međutim, od organizacije za odbranu od sovjetske pretnje, postao polje sadašnjost i budućnost, mogao bi biti pokušaj da se ponudi perspektiva za institucionalizaciju odnosa Severne Amerike i Zapadne Evrope. Za mnoge stručnjake NATO je postao zajednica zemalja koje dele zajedničke vrednosti umesto zajedničke pretnje. To bi verovatno mogao biti dobar odgovor na narastajući skepticizam koji se odnosio na važnost postojanja NATO-a nakon završetka Hladnog rata. Promocija zapadnih vrednosti, poput demokratije i tržišne ekonomije, je, kako mnogi stručnjaci tvrde, postala jedna od njegovih novih misija, a tek razumevanjem ovih novouspostavljenih merila možemo razlikovati novu ulogu Severnoatlantske Alijanse koja proizlazi iz ranih 90-ih.

Definisanje uloge NATO-a posle Hladnog rata u transformisanju kolektivne odbrane u korporativnu bezbednost nije tako jednostavan zadatak. Klintonova administracija promovisala je evoluciju NATO 2000, koji od tada ne identifikuje nijednu konkretnu državu kao pretnju. Štaviše, NATO je sada posvećen angažovanju u budućim, neodređenim sukobima, a od kolektivne odbrambene organizacije, koja je dozvolila SAD-u da odredi svoje interese, postaje korporativna bezbednosna organizaciju koja omogućava malu fleksibilnost od strane nacionalnih kreatora

6 *Prištinski korpus, Svedočenja ratnih komandanata 1998-1999*, Odbrana, Beograd 2018: 8-9.

politike Koncept je zahtevao „da NATO mora biti NATO i još mnogo toga“. Mora imati fleksibilnost da odgovori na niz vojnih pretnji i različitih okolnosti, ili da pruži okvir drugim strukturama za suočavanje sa novim globalnim pretnjama. Upečatljiv primer je bila Bosna. Značajna karakteristika ovog stadijuma je da koncept pretnje bezbednosti postaje toliko fleksibilan da se sada primenjuje na veliki raspon pretnji od usporavanja ekonomskih reformi u zemljama, do nedefinisanih kršenja ljudskih prava. Nove liste pretnji, poput širenja oružja za masovno uništenje, prekida protoka nafte i agresivnih ratova u drugim regionima, uslovljavaju uvećani obim aktivnosti Alijanse koji je sada usmeren i na teritorije van evropske scene. U okviru ovog koncepta, kosovska misija se zaista može prepoznati kao operativna promena NATO-a.⁷ Agresija na SR Jugoslaviju je trebalo da potpomogne da se redefiniše uloga NATO u svetu, da se vlade članica ove organizacije prisile da povećaju izdvajanja iz BND za troškove vojske, navodno u interesu humanitarnih intervencija. O tome šta je humanitarna kriza i gde prestaje suverenitet terorizmom napadnutih država odlučivaće neke od najmoćnijih sila. Tim ciljevima, vidi se posle svega, bila je žrtvovana SR Jugoslavija.⁸

Nakon toga, slučaj u Iraku (2003) naglašava ovu premisu. Zapravo, slučaj Iraka pokrenuo je puno sumnji u pitanju bezbednosne kolektivnosti NATO-a. Od početka kampanje Iraku bilo je mnogo nesuglasica, naročito od strane „stare Evrope“ (Francuska i Nemačka). Ova neslaganja izražena su intenzivnije tokom samita u Istanbulu 2004. godine, kada je predsednik Širak u svom govoru opisao američku invaziju na Irak kao „duboku grešku“. U većoj ili manjoj meri jednostrana inicijativa Sjedinjenih Država u Iraku, a potom i podela u dva tabora (SAD sa jedne strane i Francuska, Nemačka, Italija i Španija sa druge strane) oko pitanja Avganistana, otvorile su niz drugih fundamentalnih pitanja o razvoju i koncepciji NATO alijanse.⁹

4. GRČKA ŠTAMPA O RATU U JUGOSLAVIJI: IZVODI IZ ONDAŠNJEG PISANJA GRČKE ŠTAMPE

Mnogo se pisalo o načinu na koji je grčka štampa pratila rat u Jugoslaviji. Naravno, razlike su bile očigledne, jer je svaki medij na svoj način reagovao na oštru stvarnost koja je šokirala naše okruženje. Ipak, generalno, grčke novine su od samog početka zagovarale i to u većini, mirovno rešenje kao jedini izlaz iz krize. Na osnovu reprezentativnog uzorkovanja, može se, dakle, reći da su rezultati istrage reprezentativni za stav grčke štampe tokom rata, dok istraživanje stalno potvrđuje da novine odražavaju javno mnjenje Grčke. Činjenica da su novine preuzele puls javnog mnjenja tokom krize potkrepljena je jednim važnim aspektom istrage koji se odnosi na vreme publikacija. Konkretno, uočavamo da je kriza podeljena na tri perioda i usklađena sa vremenom publikacija. Prvi period obuhvata datume neposredno pre početka rata, drugi intenzivno bombardovanje, a treći poslednju fazu neprijateljstava, kada je političko rešenje već bilo na vidiku. U prvom periodu novine posvećuju manje prostora

7 A. Valvis, „NATO: From collective defence to collective security. And the debate goes on.“

8 *Prištinski korpus, Svedočenja ratnih komandanata 1998-1999*, Odbrana, Beograd 2018: 8-9.

9 A. Valvis, „NATO: From collective defence to collective security. And the debate goes on.“

publikacijama o jugoslovenskoj krizi. U početku komentari frustriranog karaktera, u stilu „nade da se neće stići do dna“, te predstavljanja ideja rata kao „naduvanog iračkog eksperimenta“, u nastavku dobijaju dramatičan ton. U drugom periodu publikacije predstavljaju bombardovanja kao vest na naslovnoj strani. U ovom periodu, međutim, novine, sa izuzecima naravno, odstupaju od svoje prvenstvene uloge u informisanju javnosti. Iako u svim publikacijama preovlađuju izveštaji, od drugog perioda članci ukazuju na uvećanu tendenciju dublje analize činjenica.

Veoma zanimljiv aspekt istraživanja tiče se stereotipa (pozitivnih i negativnih) koje su novine usvojile tokom krize. Česte su se pojave specifičnih fraza kao što su „prljavi rat“, „apsurdne bombe“, „oluja na Balkanu“, „ubistva“, „NATO jastrebovi“, „mesar Balkana“, „Hitler“, „fašista“, „Američke sluge“, „poniženi Evropljani“, „licemerna američka politika i bahatost“, „tragedija“, „užas“ itd. Uopšte gledano, negativni stereotipi su daleko superiorniji.

Novine tokom krize su pokazale zrelost ne samo u registrovanju događaja i tumačenju situacija, već i u identifikovanju ključnih trendova formiranih u grčkom društvu. Naravno, u zavisnosti od publike koja je čitala i javnog mišljenja koje su izrazili, sistematizovali su svoj izgled razvijajući svoje argumente iz određenih uglova. Mogli bismo reći da postoji vrlo jasna argumentacija karakteristična za svaki period. Dok je u prvom periodu dominantan argument u sve četiri novine bio „humanitarni razlog“. U drugom periodu, za *Elefteron Vima*, preovladava „selektivna primena ljudskih prava“ (u pogledu Srba).

Za *Vima* je karakteristična „nestabilnost izazvana krizom“, dok za *Katimerini* argumenti za „nestabilnost“ i „humanitarni rat“ postaju gotovo izjednačeni. Končno, u trećem periodu *Katimerini* se pojavljuje sa terminom „selektivne primene međunarodnog prava“.

Za *Vima*, *Elefterotipija* i *Eleftero Vima* glavni argument je „humanitarni rat“. Značajan deo njihovih stranica bio je posvećen i isticanju stavova političkih aktera, grčkog naroda i – što je prirodno – novinara koji su iznosili svoja lična stanovišta. Primenom metode apstrahovanja dolazimo do dva preovlađujuća konkretna predloga: kao prvo, „predlog za okončanje bombardovanja“, a potom i „diplomatsko rešenje problema“. Generalno, istraživanje dokazuje da je grčka štampa imala prilično prosrpski stav koji bi se u svom ekstremnom obliku mogao opisati i kao anti-NATovski.¹⁰

5. NOVINSKI IZVEŠTAJI NAKON 20 GODINA

Ni nakon više od dvadeset godina, grčko interesovanje za događaje u ondašnjoj Jugoslaviji ne jenjava. Analiza navoda istoimenih grčkih časopisa 20 godina nakon NATO agresije pokazuje, pored prilično objektivne procene razvoja događaja i nesmanjenu osudu efekata agresije.

¹⁰ Za zaključke autora indikativno je istraživanje objavljeno u listu *Vima* pod nazivom „Rat u Jugoslaviji i pogled grčke štampe“ sprovedeno je pod nadzorom profesora Chr. Gialuridis-a i profesor B. Kefala. „Lupa“ istraživačkog tima uključivala je četiri novine: „Vima“, „Elefterotipija“, „Katimerini“ i „Elefteron Vima“, koje su, prema istraživačima, „novine visokog tiraža i predstavnik političkih trendova“.

Tako, *Katimerini* u jednom članku povodom 15 godina od bombardovanja Jugoslavije detaljno opisuje razvoj situacije kada su ... „24. marta 1999. u 19:45 prve rakete ispaljene od strane NATO ratnih brodova pogodivši sisteme protivvazdušne odbrane na Kosovu, Crnoj Gori i zapadnoj Srbiji. Usledilo je 78 dana uzastopnih bombardovanja vojnih i civilnih ciljeva. Generalni sekretar NATO-a Havijer Solana izdao je naredbu za započinjanje bombardovanja generala Veslija Klarka, komandanta NATO snaga. NATO operacija je pokrenuta bez odobrenja Saveta bezbednosti UN-a i nosi kodno ime „Milosrdan anđeo“. U operacijama je učestvovalo 12 zemalja Severnoatlantskog saveza. Razlog za bombaške napade bio je neuspeh razgovora u Rambouillet-u u Francuskoj o statusu autonomije Kosova. Kasnije, naravno, general Klark je u svojoj knjizi „Moderni rat“ otkrio da su pripreme počele u junu 1998. godine, a završene su u avgustu te godine.

Ističe se da je NATO bombardovanje protiv Jugoslavije bila najveća vojna operacija u Evropi nakon Drugog svetskog rata, dok je Jugoslavija – a posebno Srbija – pretrpela ogromnu materijalnu štetu. Bombardovanje se završilo potpisivanjem, 9. juna 1999. godine, Kumanovskog sporazuma (BJRM), koji je predviđao razvoj mirovnih snaga na Kosovu pod vođstvom UN, sve dok status autonomije Kosova nije rešen. Dan kasnije, Savet bezbednosti UN usvojio je Rezoluciju 1244 i počeo sa razmeštanjem 37.200 trupa iz 36 zemalja. Kosovo se izričito navodi u ovoj odluci kao sastavni deo Srbije. Ipak, usled ubistava, nasilja i progona nad srpskim stanovništvom, regija se u 2008. godini proglasila nezavisnom državom, koju je do sada priznalo 108 zemalja, uključujući SAD i sve zemlje Evropske unije (EU) osim Španije, Grčke, Slovačke, Rumunije i Kipra.¹¹

Pet godina kasnije, sada obeležavajući 20. godišnjicu početka NATO vazdušnih napada, u istom duhu list *Vima* izveštava o sećanju na žrtve žrtava NATO napada 1999. godine... „Centralni događaj biće održan u gradu Nišu, gde se očekuje da će se hiljade ljudi okupiti kako bi odali počast žrtvama. Manifestaciji u Nišu prisustvovaće i predsednik Aleksandar Vučić, kao i premijerka Ana Brnabić i diplomatski predstavnici stranih država. U Beogradu, ispred zgrade nacionalne televizije RTS, gde su u zoru 23. aprila 1999, NATO rakete ubile 16 radnika, komemorativne svečanosti održaće se na čelu sa gradonačelnikom grada Zoranom Radojičićem, generalnim direktorom i saradnicima RTS-a.“¹²

Objave istog časopisa upućuju da su ranije svi naponi za mirno rešavanje sukoba na Kosovu bili u ćorsokaku. Cilj koordinisanog napada NATO saveza bio je okončanje srpskih vojnih operacija protiv kosovskih Albanaca. Tadašnji kancelar Gerhard Schroeder je u televizijskom obraćanju naglasio da su srpske snage pojačale svoju „terorističku taktiku“ protiv Kosovara, da je Beograd prekršio svaki sporazum i da je „upotreba sile poslednja opcija koja je preostala“. Kancelar Socijaldemokrata, naglasio je da je učešće nemačkih boraca u NATO operacijama prvi put od završetka Drugog svetskog rata da su nemački vojnici bili umešani u neprijateljstva. Ciljanim bombardovanjima vojnih ciljeva, radarskih stanica,

11 <https://www.kathimerini.gr/759500/article/epikairothta/kosmos/servia-15-xronia-apo-toys-natoikoy-vomvardismoys-kata-ths-gioygoslavias>

12 <https://www.kathimerini.com.cy/gr/kosmos/serbia-eikosi-xronia-apo-toys-natoikoy-bombardismoys>

televizijskih stanica, rafinerija, elektrana i infrastrukture, NATO savez je imao za cilj povlačenje Slobodana Miloševića. Ali „preciznost“ militantnih operacija često je imala pogubne efekte, pošto je prijavljeno mnogo žrtava među nenaoružanim Srbima i Kosovarima. Zaključuje se da je u slučaju Srbije, „odbrana ljudskih prava“ na kraju bila važnija od poštovanja suvereniteta države.¹³

U istom duhu, a povodom 20-godišnjice agresije prenose se i izjave ministra spoljnih poslova i bivšeg premijera Srbije Ivica Đačića, koji je bombardovanje NATO-a 1999. godine nazvao „zločinom nad srpskim narodom“. Navodeći da svi odgovorni treba da budu izvedeni pred lice pravde, istakao je da je bombardovanje Srbije je odlučeno na osnovu lažne vesti o masakru u selu Račak na Kosovu, a da Javier Solana (generalni sekretar NATO-a 1999. godine) kao i svi koji su bili uključeni u odluku moraju biti procesuirani zbog počinjenja zločina.¹⁴

Pojašnjavajući činjenicu da su posledice kampanje – NATO-a koja je trajala 78 dana, od 24. marta do 10. juna 1999 bilo prvi put da je NATO upotrebio vojnu silu bez odobrenja Saveta bezbednosti UN-a (zbog pretnje od veta od Rusije i Kine),¹⁵ isti list u nastavku objavljuje vest o nameri da se podigne bista „Dobročinitelja“, bivšeg američkog predsednika Bila Klintonu. Tri metra visoka statua gospodina Klinton-a, koja je već u izgradnji, posvećena je čoveku koji je 1999. godine odlučio da bombarduje Srbiju iz NATO-a kako bi primorao Slobodana Miloševića da povuče srpsku vojsku sa Kosova, pa ga albansko stanovništvo stoga smatra „oslobodiocem“. U Prištini stoji džinovski transparent u zgradi sa fotografijom bivšeg američkog predsednika, kao i avenija koja nosi njegovo ime.¹⁶

Ironiju događaja koji su usledili NATO agresiji, grčki list upotpunjuje veću da je finski kontroverzni diplomata i političar Martti Ahtisaari koji je 1999. godine, uz „pomoć“ srpskog bombardovanja, nagovorio Slobodana Miloševića da prihvati NATO uslove, potom dobio Nobelovu nagradu za mir, ističući njegovu izjavu „da će mu sada biti prioritet rešavanje nezaposlenosti mladih“.¹⁷

Dublja analiza uzroka nemilih događaja i njegove eventualne posledice na buduću geopolitičku konstelaciju vidljiva je u karakterističnom članku pod naslovom „Bombe protiv eura“ u kome se smatra da mnogi nazivaju kampanju bombardovanja SAD-a protiv Jugoslavije „pogrešnom“, jer ona neće rešiti kosovski problem. Pitajući se da li iza svega toga postoji kompletan plan, postavlja se konkretno pitanje: Da li je planiran sledeći korak ako bombardovanja ne postignu svoj cilj, naime povlačenje gospodina Miloševića? „... Ali postoji još jedno pitanje: šta je pravi cilj SAD-a? Ne rešavanje kosovske krize i, što je još važnije, zaštita albanske manjine. Bombardovanja u Srbiji deo su američke strategije uspostavljanja „novog poretka stvari“ širom sveta, u kojem će SAD imati potpunu vojnu i političku kontrolu. Kao deo ove strategije, vreme je da Kosovo potkopa prestiž Evropske unije i evra“.¹⁸

13 <https://www.tovima.gr/.../20-xronia-apo-tous-vomvardismous-tis-servias/>

14 <https://www.tovima.gr/.../beligradi-egklima-kata-twn-serbwn-oi-natoikoi-bombardismo/>

15 <https://www.tovima.gr/printed.../o-mpil-klinton-kai-o-anthropistikos-polemos/>

16 <https://www.tovima.gr/2008/11/25/world/agalma-toy-klinton-stin-pristina>

17 <https://www.tovima.gr/2008/10/11/archive/nompel-eirinis-ston-axtisaari/>

18 <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/bombes-kata-eyrw/>

Rezimirajući uticaj Kosovske krize, čvrsto potvrđujući dotadašnje navode, ova prestižna novina ukazuje na ideološku obojenost medijskih izveštaja i objašnjava da kako su se bombaški napadi i etničko čišćenje nastavljali, polarizacija između prozapadne propagande Zapada i prosrpske propagande se intenzivirala. Na zapadu, mediji su sav svoj naglasak stavili na etničko čišćenje i predstavili su NATO kao branitelja demokratije i ljudskih prava. Sa druge strane, u Grčkoj je fokus bio na žrtvama bombaških napada (ili, kada se to nije činilo, etničko čišćenje predstavljeno je jednostavno kao neizbežni rezultat bombaških napada), dok je Srbija predstavljena kao nevina žrtva brutalnog američkog imperijalizma koji koristi evropske vlade kao instrumente za konsolidaciju njegove svetske dominacije. Konačno, kao apsolutno ključno se ističe da je neophodno prestati da se na sukob između NATO-a i Srbije gleda kao na fudbalsku utakmicu u kojoj smo dužni da podržimo jedan ili drugi tim. *„Postoji hitna potreba da se prevaziđe ideološka polarizacija i ozbiljno razmotri treća pozicija koja bi, ne samo bila bliža istini, već i kompatibilnija sa vitalnim interesima naše zemlje“* (Grčke)....¹⁹

ZAKLJUČAK: BEZBEDONOSNE PERSPEKTIVE BALKANA NAKON PRESTANKA SAVEZNIŠTAVA HLADNOG RATA

Kao što je već pomenuto, fokus NATO-a uglavnom vojnim bezbednosnim aktivnostima značajno se pomerio. U doba Hladnog rata, prioritet je bio nuklearno odvracanje. Međutim, ta pitanja su snažno deemfazirana. Očigledno je da NATO pokušava da sledi mnogo širu definiciju bezbednosti nego ranije. Sve gore pomenute inicijative dovode do zaključka da NATO svoj novi identitet traži u okviru korporativne organizacije za bezbednost. Postavlja se pitanje šta je NATO zapravo danas? Da li je to stalna grupacija koalicija voljnih pod američkom zastavom „koja promovise samo američke interese na globalnom nivou ili vozilo, u obliku trojan-skog konja, za promociju zapadnih vrednosti?“²⁰

Dramatične promene koje su se dogodile u međunarodnim odnosima u poslednjoj deceniji 20-og veka imale su posebno snažan uticaj na područje Balkana, podvlačeći brojne retrogradne procese, kao i procese njihove političke, ekonomske i vrednosne rekonfiguracije i geopolitičke procese reinženjeringa u evropskom prostoru. Postkonfliktna socijalizacija većine zemalja u regionu, praćena ogromnim izazovima tranzicije, otvorila je područja integracije u moderne oblike političkog, ekonomskog i društvenog života evropskog kontinenta. Evropska orijentacija zemalja u ovom regionu, koje su nakon propasti socijalističkog koncepta društvene organizacije odlučile da izgrade i povećaju vrednosti demokratije u ekonomskoj i socijalnoj stabilnosti i sigurnosti, značajno su umanjile opasnost od ponovne radikalizacije odnosa u regionu, dajući podsticaj procesima koji vode njegovoj dugoročnoj stabilizaciji. Integrativni procesi stvorili su okvire za unapređenje regionalne bezbednosti, koji se sve više zasniva na unapređenju saradnje i zajedničkim usklađenim aktivnostima u oblasti bezbednosti, politike, ekonomije i drugih oblasti

19 <https://www.tovima.gr/2008/.../kossyfopedio-pera-apo-tin-ideologiki-polwsi/>

20 A. Valvis, „NATO: From collective defence to collective security. And the debate goes on.“

u cilju očuvanja stabilnosti i sprečavanja kriza u regionu. Međutim, nasleđeni problemi iz prošlosti, istorijske suprotnosti i posledice sukoba nacija na ovim prostorima i dalje utiču na bezbednosnu situaciju, uslovljavajući njenu naglašenu osetljivost. Balkan je nedavno klasifikovan kao nedovršeni projekat, jer su procedure za rešavanje geopolitičkih pitanja u regionu i dalje u toku, a problemi za koje je potrebno rešenje veoma su složeni i stoga teški. Glavni razlog zašto je Balkan u ovoj situaciji je pre svega nemogućnost razumevanja šta istorijsko pamćenje znači na Balkanu, zanemarivanje dubljih aspekata istorije regiona i s tim povezanih implikacija kako na političku ideologiju, tako i na svakodnevni život. Shodno tome, procenjuje se da su izgledi za Balkan danas samo optimističniji kada su povezani sa rešenjima koja mogu da izađu iz samih balkanskih zemalja. Pokušaji u zajedničkoj balkanskoj perspektivi učinjeni su u prošlosti, pa i u veoma teškim vremenima. Iako se danas činioci na Balkanu jasno razlikuju od podataka iz prošlosti, (svaka država regiona ima interes za širenje balkanskih interesa), možda bi bilo korisno da balkanske zemlje identifikuju zajednički imenitelj, odnosno njihov zajednički interese, kako bi se poboljšale postojeće okolnosti u regionu radi budućeg uređenja. Vizija mirnog suživota i regionalne strateške saradnje na Balkanu treba da inspiriše političke korake, ali ne sme da dezorijentiše i vodi ka utopijskim nastojanjima protiv nacionalnih interesa. Budući da balkanski geopolitički pejzaž zahteva iskrena i odlučna politička rešenja, složen je i istovremeno pruža mogućnosti, skriva i zamke.²¹

LITERATURA

1. Aleksandra Pećinar (2016) *Srpsko- grčki diplomatski i saveznički odnosi*, Odbrana. Beograd.
2. *Prištinski korpus, Svedočenja ratnih komandanata 1998-1999* (2018). Odbrana. Beograd
3. *The Balkans Fragile Balances* (2018). Athens. Hellenic Institute for Strategic Research
4. Aleksandra Pećinar (2020). *The Paris 1919 Peace Settlement and the Balkan geopolitical realities- A small survey on post WWI geopolitical reshuffle of the Balkans and its ' contemporary consequences and determinants*, LAP Lambert Academic Publishing
5. Aleksandra Pećinar- Georgios Doudoumis (2020). *Greece and Serbia as the Stability Factors in the Past and in the Balkans ' Perspective*, Athens. Hellenic Institute for Strategic Studies

ELEKTRONSKI IZVORI

1. Antonios Valvis, A. „NATO: From collective defence to collective security. And the debate goes on.“ https://www.academia.edu/5534897/NATO_From_collective_defence_to_collective_security_And_the_debate_goes_on
2. www.kathimerini.gr
3. www.tovima.gr
4. <http://el-vima.blogspot.com/>
5. <http://www.enet.gr/?i=news.el.home>

21 A. Pećinar, G. Doudoumis, *Greece and Serbia as the Stability Factors in the Past and in the Balkans ' Perspective*, Hellenic Institute for Strategic Studies, Athens 2020: 15-21.

Aleksandra M. PEČINAR

Marija MAJSTOROVIĆ

GREEK PRESS ABOUT WAR IN YUGOSLAVIA 1999

Abstract

Of the Ideologies and history are commonly used when we fail to solve contemporary problems. In addition, the historical heritage of the Balkans continues to cast its shadow, casting doubt on one another, shaping revanchist national and social attitudes, forming alliances and obstructing a realistic approach to the common interest through cooperation and good neighborly relations. The main reason why the Balkans are in this situation is, first and foremost, the inability to understand what historical memory means in the Balkans, the neglect of deeper aspects of the history of the region and the associated implications for both political ideology and everyday life. However, discussion about the past, not used as an alibi covering responsibility for the present and the future, could be an attempt to offer a perspective on geopolitical reality.

While the world is facing the greatest division of power since the Cold War, where ad hoc Serbia and Greece have a long tradition of close friendships, which in the past have many times demonstrated their common goals and spiritual closeness. Thus, they were able to maintain close friendships even in times when, because of international conditions, they were part of broader alliances led by large opposing forces. It is precisely the writing Greek press about the war in Yugoslavia, and especially about NATO aggression in 1999, that is indicative of the above statement.

Keywords: Serbo-Greek relations, Greek press, NATO bombing 1999, collective defense, corporate security

Оригинални научни рад

Далибор З. ВЕЛОЈИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

ИЗВЕШТАВАЊЕ ЛИСТА НАРОДНЕ НОВИНЕ О БОМБАРДОВАЊУ НИША И СР ЈУГОСЛАВИЈЕ 1999. ГОДИНЕ

Айсџиракџи: У раду је узет пример извештавања једног локалног листа о ратним збивањима у периоду од 24. марта до 4. јуна 1999. године. Рад приказује извештавање нишког листа *Народне новине* о бомбардовању Ниша у периоду март-јун 1999. године. Обухваћени су сви значајнији удари авијације НАТО пакта који су изведени на овом простору виђени очима новинара овог листа. Пре свега, то су били удари на енергетска постројења, бомбардовање касарни, али и цивилних циљева. У ратним дејствима 1999. године Ниш је представљао врло важан стратешки центар, пре свега, због раскрснице важних комуникација који од севера и запада воде на југ и исток, али и значајних војних објеката, чије би се снаге могле брзо употребити према територији Косова и Метохије. У току бомбардовања Ниш је био честа мета напада авиона НАТО. Притом су уништена бројна индустријска постројења, главна градска трафо-станица и аеродром (највише бомбардован у Нишу), а дејствовано је и на касарну „Стеван Синђелић“ и цивилне објекте, као што је обданиште. Укупно је током бомбардовања Ниш био мета 40 пута, а погинуло је 56 грађана Ниша, а повређено више од 200.

Сама напред наведена чињеница да су дневни лист каквих мало има на територији Србије, осим у Београду, упућује на поређење са осталим новинама исте или сличне намене, што је значајно за утврђивање следа догађаја из дана у дан, нарочито у време ратних дешавања 1999. године. У вези са тим, посвећена је пажња писању значајнијих дневних листова у СР Југославији, као што су *Полиџика* или *Вечерње новости*, о овим догађајима у циљу поређења. Нисмо у обзир узимали опозициону штампу, пошто дневних листова, нарочито на територији Ниша и југа Србије није било. Напомињемо да циљ рада није утврђивање објективности писања штампе и евентуалног утицаја или угрожавања њене слободе, већ опширност и залагање дневног листа у извештавању о догађајима у самом граду и околини, којих је било напретек, с обзиром на значај Ниша у ратним дејствима на простору Савезне Републике Југославије.

Кључне речи: Ниш, *Народне новине*, НАТО бомбардовање СР Југославије, штампа, лист *Полиџика*, лист *Вечерње новости*.

* d.velojic@yahoo.com

УВОД

Бомбардовање Савезне Републике Југославије 1999. године за историјску науку представља свеж догађај, с обзиром на чињеницу да су релевантни документи још увек недоступни и није прошло одређени период када би се могли у историјским архивима дати истраживачима на увид. Ослонити се, приликом изучавања овог периода, искључиво на сведочења појединаца или новинске чланке, представљало би непотпуно истраживање лишено објективности, а услед недостатка прворазредних извора. Нарочито је то случај у вези са овим битним догађајем око чијих ће узрока и последица и убудуће постојати контраверзе и за који ће бити потребно шире разматрање уз незаобилазно коришћење извора стране провенијенције.

Рат који је против Савезне Републике Југославије (операција *Савезничка сила*) (опширније: Вуковић 2000; Јовановић 2012) водио НАТО пакт представља завршну фазу сукоба на Косову и Метохији и сматра се највећим сукобом на територији Србије и Црне Горе, од завршетка Другог светског рата. Сукоб припадника Војске Југославије и полиције са ОВК био је актуелан и годину дана раније, када је на територији Косова и Метохије очишћен знатан број терористичких упоришта из којих су вршени напади на Србе и нелојалне Албанце, као и отмице цивила (Ђокић 2015: 130-142). Након тога Сједињене Америчке Државе и Европска унија оптужиле су Србију за етничко чишћење, што је одредило размештај снага НАТО пакта на територији Македоније и Албаније. Поред тога, процењено је да су снаге ОВК на теритотији Косова и Метохије бројале 12-15.000 људи, док их је у Албанији било још 5-6.000 (Димитријевић 2009:157).

Као повод за интервенцију послужио је окршај српских снага безбедности и албанских терориста у селу Рачак, представљен у западним медијима као масакр над цивилима (Димитријевић 2009: 155-156, видети: Кларк 2003). Наиме, У присуству страних и албанских новинара, које су припадници ОВК довели у Рачак, шеф косовске верификационе мисије ОЕБС Вилијам Вокер, представио је лешеве за које је тврдио да су цивилне жртве страдале од стране српске полиције. Српска страна је те тврдње демантовала и за то понудила и доказе, с обзиром на чињеницу да је Рачак важио за врло опасно терористичко упориште и да је акција одавно спремана. Преговори, вођени од 6. до 19. марта у дворцу Рамбује, у близини Париза, нису уродили плодом, тако да је већ 23. марта издато наређење за отпочињање војне акције.

У Југославији је проглашена непосредна ратна опасност, а наредног дана отпочела су дејства авијације на српске циљеве на територији Косова и Метохије. након тога гађани су већи градови у Србији и Црној Гори: Београд, Ниш, Нови Сад, Ужице, Подгорица, Херцег Нови, Лесковац, Панчево. Примарни циљеви у почетку су били војни објекти, затим радиотелевизијски предајници, мостови, да би се касније прешло на бомбардовање цивилних објеката. Гађане су болнице, центри Београда и Ниша, пољопривредна добра, као и поједина села. Посебно је скандалозно било бомбардовање

кинеске амбасаде у Београду, које је представљало грубо задирање у суверенитет Кине и мкршење Бечке конвенције о дипломатским односима (Милкић 2019: 193). Напад на Југославију жестоко је осудила Русија, иако у незавидном економском положају, називајући га нескривеном агресијом (Миликић 2016: 175, видети: Бјелајац 2010: 302-308).

Напоредо са ваздушним ударима покренута је и копнена операција из правца Албаније, како би се у реонима Призрена и Ђаковице пресекле комуникације јединицама Војске Југославије и избило у шири реон Метохије. У окршајима у реону карауле Кошаре, као и на Паштрику, југословенске снаге успеле су да зауставе продор албанских терориста и нанесу им значајне губитке. Ангажовањем дипломата САД, Русије и Финске, постигнут је споразум о повлачењу југословенске војске и полиције, као и цивилне администрације са Косова и уступању места јединицама КФОР-а (Бјелајац 2010: 302-308). Коначно је потписивањем војно-техничког споразума у Куманову 9. јуна означен крај бомбардовању СР Југославије. Према споразуму прекинута су непријатељства између НАТО пакта и Југославије, Војска Југославије и полиција повучене су са Косова.

Успостављена је копнена зона безбедности унутар територије Србије и Црне Горе према Косову, а КФОР је примио обавезу да разоружа ОВК. Губици војске и полиције износили су за 78 дана рата преко 700 припадника, док број цивилних жртава још увек није прецизно утврђен. Према српским изворима износи и до 4.000, док стране агенције тврде да је било између 400 и 500 погинулих цивила. О висини материјалне штете такође се јављају опречна мишљења да је износила у распону од 30 до 100 милијарди долара.

Ниш је у рату први пут бомбардован 25. марта у вечерњим сатима. Тада су гађане касарне „Мија Станимировић“ и „Стеван Синђелић“ крстарећим пројектилима и авио бомбама. Поред тога, гађан је и нишки аеродром. Три дана касније забележена је у Нишу и прва жртва. Приликом бомбардовања војног аеродрома, погинуо је пилот, а рањено је неколико лица. Већ почетком априла у Нишу су, као и у осталим градовима почели са протестним скуповима (Ранђеловић 1999: 7-8). У то време већ се кренуло са бомбардовањем цивилних циљева, тако да је у Нишу гађан магацин Дуванске индустрије, при чему је начињена велика материјална штета. Чешћи удари на град уследили су након уступања бугарског ваздушног простора НАТО авијацији, тако да је у априлу гађана углавном индустријска зона, као и околна насеља, што је објашњено као колатерална штета. Почетком маја први пут је онеспособљена трафостаница, након чега је град остао без струје. Најжешћи напад уследио је 7. маја када су гађани делови у центру Ниша, као и Клинички центар. Том приликом страдало је 15 цивила. У овом нападу први пут су употребљене касетне бомбе. Неколико дана касније бомбардована су складишта „Југопетрoла“ и „Енергoгаса“.

Ниш је, према статистичким подацима, у самом врху по разарању и броју жртава, поред Београда и Приштине. Након рата, по сакупљеним подацима

и истраживању економисте Новице Ранђеловића ратна статистика би могла да се изведе на следећи начин (извор: Ранђеловић 1999: 15-16):

број бомбардовања	40 (70% ноћних и 30% дневних);
број дана бомбардовања	29;
број испалених пројектила	324;
број погинулих цивила	21;
број повређених цивила	преко 200;
број узбуна	129;
укупно трајање ваздушних опасности	75.236 минута;
број срушених објеката	преко 120;
број оштећених објеката	преко 3.400;
највише испалених пројектила у једном бомбардовању	29;
највећи број бомбардовања у једном дану	3 пута (5. априла и 11. маја);
најдуже трајање бомбардовања у једном турнусу	65 минута (12. маја);
највише погинулих у једном дану	15.

Број срушених и значајније оштећених објеката по категоријама:

– привредни	179;
– енергетски	8;
– инфраструктурни	25;
– стамбени индивидуални	3.040;
– стамбени колективни	98;
– образовни	24;
– здравствени	5;
– објекти специјалне намене	8.
Број оштећених моторних возила	107.
Број рођене деце у току рата	620.
Број склопљених бракова у току рата	101.

У односу употребљених врста пројектила предњаче авио бомбе са 50%, затим крстарећи пројектили (20%), неексплодирани пројектили (15%), касетне бомбе (11%) и графитне бомбе 82%) (Ранђеловић 1999: 51).

Што се процене ратне штете тиче, за сам град не располажемо тачним подацима, али је на нивоу Нишавског округа одмах након рата процењена сума од приближно 2 милијарде динара. Свакако се и ова цифра може узети условно, пошто су поједине општинске комисије вршиле различите процене (Ранђеловић 1999: 21).

ИЗВЕШТАВАЊЕ НАРОДНИХ НОВИНА О РАТУ

Проучавање новинских извештаја може ући у домен рада историчара уколико је пажња усмерена ка њиховој објективности и детаљном извештавању. У том случају сами новински чланци представљају извор, али и тему за обраду, док се њихова садржина проверава и евентуално доводи у питање поређењем са извештавањима других медија.

Народне новине представљају дневни лист из Ниша. Први број изашао је три дана након ослобођења града у Другом светском рату 18. октобра 1944. године, као први број листа *Глас слободної ниша*, када и почиње део историје штампаног новинарства у Нишу. Са другим бројем дошло је и ново име листа *Народни лист*, које је потрајало до 1. маја 1949. године. Од тог датума име листа је *Народне новине*. Као дневни лист почео је да излази тек 1971. године, а информације су везане углавном за Ниш и околину, али и за читаву земљу и Европу. Током читавог периода свог постојања *Народне новине* важе за једини дневни лист јужно од Београда. Данас овај лист излази на 24 стране у колору, с тим да су у првом плану актуелне вести са територије града Ниша и Србије, док су забава, спорт, преглед програма и занимљивости заступљене на крају.

У ратном периоду новине су излазиле дневно, као и викендом двоброј, на 7-9 страна. Насловна страна доносила је кратак садржај чланака, али и пуну верзију битнијих вести. На дан пред почетак бомбардовања 23. марта на насловној страни нашла су се саопштења агенције *Бет* и пре свега, писмо председника СР Југославије Слободана Милошевића министрима спољних послова Француске и Велике Британије Иберу Ведрину и Робину Куку у коме критикује политику запада према Србији и Југославији, што је и био његов одговор на писмо дотичних дипломата упућено му након преговора у Паризу. Из одговора се јасно види да су истрошена сва средства за мирно решење сукоба, пошто је изостала сва дипломатска реторика (Британци и Французи треба да се стиде 1999: 1). Већ наредни број на првој страни доноси одлуку о проглашењу непосредне ратне опасности, саопштење са седнице Скупштине Србије и извештај о отказивању посете руског премијера Вашингтону. Оно што је занимљиво и карактеристично за извештавање *Народних новина* у овом периоду јесу изјаве појединих опозиционих лидера, што није био чест случај са осталим дневним листовима. Пре свега, морамо напоменути да је на локалним изборима 1996. године власт у Нишу припала опозицији (тачније Демократској странци), што је свакако утицало и на уређивање јавних гласила у граду. Подразумевано је да се у случају ратног стања морају пратити и преносити активности и изјаве државног врха, с обзиром на озбиљност ситуације, али је, за разлику од појединих дневних листова у земљи, дат простор и представницима опозиције. Тако је у целости пренета изјава лидера СПО Вука Драшковића, додуше тадашњег потпредседника савезне владе, у којој позива власти у Србији да учине компромис и прихвате политички споразум о Косову под условом да се из њега изузму одредбе које му

дају статус републике. Даље је изјавио да ће СПО бранити Косово и државу од напада НАТО пакта (СПО ће бранити Косово 1999:1). Пренета је и нешто каснија изјава Драшковића у којој и даље позива на компромис, али уз очување територије Србије и Југославије, иако је приметна његова критика владајућег режима. (Искорачимо са одважним политичким мировним иницијативама 1999: 3). У својој изјави од 11. маја Драшковић је поздравио повлачење дела јединица ВЈ са Косова и изразио огорчење што НАТО заузврат није прекинуо бомбардовање. Није, притом желео да коментарише изјеве председника Демократске странке Зорана Ђинђића о промени власти у СРЈ након престанка агресије и осудио је његов одлазак из земље (Добар потез у правом смеру 1999: 2). У истом броју објављен је и чланак о сукобу унутар Демократске странке и изјаву функционера Миодрaга Перишића којом је критиковао Ђинђића, говорећи о његовом скором одласку да функције лидера странке (Перишић критикује Ђинђића 1999: 2). Став председника Демократске странке Србије Војислава Коштунице о плану САД, ЕУ и Русије о Косову означавао је жељу за мирним решењем сукоба (Коштуница 1999: 5). *Народне новине* су такође пренеле вест о убиству новинара Славка Ђурувије, што је занимљиво, у чланку од неколико реченица, једва приметном у дну стране (Убијен Славко Ђурувија 1999: 2). Такође је занимљив и чланак у двоброју 27-28. марта о улагањима у изградњу *Бамбиленда* у Пожаревцу, којим је управљао син председника Марко Милошевић (Уговор за *Бамбиленд* 1999: 2). Значајнија бомбардовања градова Србије такође су нашла место у извештајима *Народних новина*. Поред писања о дејству на околна места, као што су Алексинац, Прокупље и Лесковац, пропраћено је такође бомбардовање делова Београда, мостова у Новом Саду, фабрике „Крушик“ у Ваљеву и термоелектране у Обреновцу.

Као ударне вести пренете су и поруке руског државног врха западним лидерима, али и извештаји о дејствима Војске Југославије. Поред тога, лист је редовно пратио бомбардовање већих градова и преносио извештаје. ово је био случај и са водећим дневним листовима у земљи. Примера ради, лист *Полиџика*је, као и *Народне новине*, пренео изјаву руског председника Јељцина поводом агресије на СРЈ и поруку председнику САД Клинтону (Агресија НАТО велика грешка 1999:4; Јељцин упозорио запад 1999: 2). Пренета је и вест да су руске ракете окренуте ка земљама које су у рату са Југославијом, што је у ствари изјава председника руске Думе након повратка из посете Београду. Према његовој изјави, председник Јељцин је саопштио ту одлуку, као и могућност да, у случају стварања савеза СРЈ, Русије и Белорусије, руске трупе буду стациониране у Југославији (Руске ракете окренуте ка земљама НАТО? 1999: 1).

Прва страна броја 11083 од 25. марта 1999. године – првог „ратног броја“

Народне новине су се, судећи из напред наведених примера, потрудиле да читаоце информишу о свим битнијим дешавањима у земљи и свету, без обзира на то колико су у ратно време престонички листови били доступни у Нишу.

Међутим, главни задатак локалних новина био је праћење дешавања у самом граду и његовој околини, нарочито у време ратне опасности која је односила бројне људске жртве и причинила материјална разарања. већ на почетку рата у свим бројевима *Народних новина* објављиване су врсте знакова за узбуну, као и упутства за поступање грађана у објектима, на јавним местима, у случају изненадног нуклеарног удара, земљотреса и поплаве. Доступни су били и бројеви телефона хитне помоћи, ватрогасаца, дежурне службе СУП, центра за обавештавање и узбуњивање и штаба цивилне заштите. Поред тога, редовно је штампано упутство савезног Министарства за одбрану о поступцима у рату, елементарним непогодама, техничко-технолошким несрећама и другим већим опасностима.

Прво бомбардовање Ниша пропраћено је чланком о дејствима на војне објекте и војну амбуланту. Наведено је да међу грађанима није било панике, као и да је градско руководство обишло оштећене објекте (Б. Љ.: 5). Први задатак градских власти био је да обезбеде довољно склоништа, али и неопходну медицинску помоћ. На конференцији за штампу у градској скупштини упућен је позив свим јавним предузећима да приступе уређењу склоништа и обезбеде нормално функционисање у граду. Како је наглашено, све док Дирекција за газдовање јавним склоништима не обави распоред становништва грађани морају сами да се организују. Такође је Завод за заштиту здравља организовао екипе које су почеле дезинфекцију и дезинсекцију склоништа у граду и подрума у стамбеним зградама. у почетку још увек није организована служба Дома здравља у Нишу за помоћ грађанима у склоништима (Б. Ћ. 1999: 3). Међутим, организовану помоћ грађанима пружио је Завод за хитну медицинску помоћ чији су лекари били у сталној приправности. Проблеми са благовременим пружањем помоћи, постојали су у смислу недовољне информисаности лекара о броју и распореду склоништа, што је решавано наменским дежурством грађана. Што се тиче екипа Дома здравља, накнадно је одређено да склоништа обилазе два пута дневно. Занимљиво је да су у пружање помоћи укључене биле и приватне лекарске ординације. На састанку са представницима Скупштине града одлучено је да након радног времена приватни лекари обилазе јавна склоништа и пружају најосновнију лекарску помоћ, као што је мерење крвног притиска, санирање лакших повреда, или интервенисање приликом несвестица. О сви предузетим мерама лекари би обавештавали Дом здравља или Завод за хитну медицинску помоћ, као и о стању тежих болесника. Истовремено су у Специјалној психијатријској болници у Топоници оформљене екипе које би по склоништима помагале грађанима уколико се појаве ратне трауме. Између осталих и лечилиште у Нишкој Бањи прилагођено је ратним условима. Стационари „Зеленгора“ и „Терме“ претворени су у ратне болнице. Упркос томе, бањско лечилиште је и даље било у функцији, пошто су примани пацијенти на амбулантно и стационарно лечење (С. В.: 6). Капацитети Клиничког центра били су углавном у ратној функцији, док је породилиште, на пример функционисало без застоја. Неколико дана пред престанак бомбардовања, регистровано је укупно 500 беба рођених од почетка рата. Приликом посете гинекологији

градоначелник Ниша дао је изјаву у којој похваљује рад свих запослених Клиничког центра сумирајући рад здравствених установа у граду: „Било је ипак такво да се наше здравство изборило са ратним дејствима јер је Клинички центар Ниш највећа здравствена установа у делу где су ратна дејства близу. Међутим, ефикасним и професионалним ангажовањем руководства и запослених у болници максимално је учињено на санирању ратних стравих. Адекватно су збринути сви повређени и оних дана када их је било тридесетак дневно.“ (Николић 1999: 6).

Чланак посвећен првом бомбардовању Ниша
27-8. март 1999.

Неколико дана након почетка ваздушних дејстава, приликом оцене целокупног стања у Нишу, градоначелник Зоран Живковић истакао је да су грађани показали високо разумевање, а радници јавних предузећа и градске управе ванредан напор да град функционише задовољавајуће. Најважнија ствар била је та да су склоништа за грађане обезбеђена. Нишлијама је поручио да се и даље придржавају упутстава за случај непосредне ваздушне опасности и да наставе да игноришу да се ово стање користи у дневно-политичке сврхе. Председник градске владе Бранислав Јовановић истакао је да су грађани Ниша свесни да од почетка напада НАТО авијације активности града нису поремећене, да су сва јавна предузећа прилагодила рад новонасталим ратним условима и да функционишу нормално. Снабдевање града текло је без застоја, робне резерве града до тада нису коришћене, а набављена је

и помоћ из иностранства у храни и лековима. Сва склоништа стављена су под контролу града, редовно се чисте, док је у току спровођење дезинфекције и дезинсекције (Б. Ћ.: 3).

Бомбардовање 5. априла пропраћено је у кратким цртама. Примера ради, услед већег броја бомбардованих циљева на територији читаве земље, Прсе центар Војске Југославије је укратко саопштио да је индустријска зона Ниша гађана са више пројектила и да су погођени погони Машинске и Дуванске индустрије (*Рајини дневни йреїледи*, 2000, 2). *Народне новине* су на неколико страна пренеле ову вест, доносећи исцрпан извештај о материјалној штети. У Дуванској индустрији срушен је магацин ферментисаног дувана у коме се налазило преко хиљаду тона ове сировине припремљене за производни процес. Нанета штета процењена је на око 5 милиона долара и поред тога што су благовремено интервенисале ватрогасне екипе. Оштећења су претрпеле и остале зграде у кругу магацина. Оштећени су поједини делови старе и нове фабрике дувана, машинска радионица и гаража, као и велики број службених путничких и теретних возила. Велика оштећења претрпео је и развојни институт, дечији вртић и амбуланта у кругу фабрике, али и остале пословне зграде ДИН-а. Од бомбардовања фабрике дувана незнатна оштећења претрпела је и фабрика „Јастребац“, која се налази у близини, као и фабрике „Блок сигнал“ и „Скретнице“ (Бојовић 1999: 3). Поред фабрике дувана нанета је огромна штета на цивилним објектима близу трга ВЈ, Правном и Економском факултету, згради ЖТП, као и другим објектима у центру града. Оштећени су школски објекти техничких школа „Неимар“, „12. Фебруар“ и „15. Мај“, основна школа „Радоје Домановић“, дечији вртић и објекти студентског стандарда (Л. Г. 1999, 3). На конференцији за новинаре председник градске валеле сумирао је штету од почетка агресије наводећи да су највише угрожене касарне „Мија Станимировић“, „Стеван Синђелић“ Командант III армије и Аеродром, а од цивилних објеката Дуванска индустрија, зграде Електронског и Економског факултета и музеј логор Црвени крст. Он је нагласио да су јавна комунална предузећа у граду успешно рашчистила закрчене градске комуникације, а најавио је и ангажовање јединица цивилне заштите (Б. Ћ. 1999, 3). У нападу је, како смо навели, тешко оштећена и машинско-техничка школа „15. Мај“, чији је кров срушен (В. П. 1999: 6). Ово бомбардовање пропраћено је и у *Полиџици*, тек пар недеља касније, када су сумирани резултати и изложени у броју од 21. априла (Тодоровић, Нешић 1999: 15). Двадана након овог, Ниш је поново гранатиран и том приликом оштећени су објекти Машинске индустрије, као и фабрике „Јастребац“. Због настале штете производња у овој фабрици је обустављена, а радници ангажовани на рашчишћавању и санирању штете (Бојовић 1999: 3; Тодоровић 1999: 18).

Вести из земље и света почетком маја нису објављиване, пошто је пар дана раније онеспособљена трафостаница, након чега је град остао без струје. Услед тога, прекинута је веза са осталим новинским кућама, од којих су преузимане вести, тако да је лист неколико дана излазио на минималном броју страна. Према статистици најцрњи дан за Ниш био је 7. мај, када је

касетним бомбама засут центар града, затим Клинички центар и погони Ниш Експреса поред Нишаве. У току пре поднева тога дана НАТО је извршио напад са два контејнера касетних бомби на нишки аеродром који се налази у западном делу града. Касетне бомбе погодиле су, уместо аеродрома, три локације у центру града. *Полиџика* наводи да је од касетних бомби погинуло 15, а рањено 70 људи. Углавном су жртве страдале у околини зграде Универзитета у Нишу, главне пијаце и тврђаве. У интервјуу су челници Клиничког центра и Хитне помоћи дали исцрпчан извештај о страдалима и повређеним (Тодоровић 1999, 13). *Вечерње новости* наводе најмање 12 погинулих и шездесетак рањених (Ристовић 1999, 3). *Народне новине* су на неколико страна извештавале о том догађају преносећи детаљно све изјаве одговорних лица у граду и Клиничком центру о жртвама и материјалној штети. Дат је извештај о стању оштећених здравствених објеката, зграде Универзитета, као и интервју са очевицима масакра (И. Л. 1999:3).

У нападу на „Југопетрол“ и „Енергогас“, другом по реду, 11. маја, петоро људи је тешко повређено и збринато у Клиничком центру. Међу повређенима био је и потпредседник СПС-а и министар индустрије Душан Матковић, члан делегације која је обилазила рушевине (Николић 1999: 3). Наредног дана источни део града, који је најгушће насељен, засут је касетним бомбама. Сматра се да је Ниш надлетало више десетина авиона и да је избачено 19 контејнера касетних бомби. Овај удар завршио се без жртава, али је материјална штета била значајна. *Полиџика* је објавила да је у Нишу на снази непрестана ваздушна опасност већ три дана и да је насеље „Дуваниште“ тешко погођено. Пренете су изјаве надлежних да се интензивно ради на проналажењу и уклањању преосталих касетних бомби, али и рашчишћавању градских комуникација (Тодоровић 1999: 15). Што се *Народних новина* тиче, овом догађају посвећена су у првом наредном броју два чланка, први који преноси изјаву начелника Нишавског округа и други који даје списак повређених и начин њиховог збрињавања. Тек након два дана детаљније је писано о том нападу, када су дати и конкретни подаци. Наведено је да је насеље Дуваниште гађано са преко 20 пројектила и десетак бомби, да је оштећено доста стамбених зграда, дворишта, вртић и школа. Напад је изведен око 15.00 часова, у време када се доста људи враћало с посла, тако да су улице биле пуне, али и возила градског саобраћаја. Након интервјуа са очевицима, аутори наглашавају и упозоравају да је у току потрага за неексплодираним бомбама (Петровић, Дејановић 1999: 8).

Из напред наведеног приметан је задатак *Народних новина* као локаног листа, да што исцрпније пренесу битније догађаје везане за сам град. Новинари су имали прилику да на лицу места интервјуишу актере или очевице догађаја, али и да благовремено сакупе изјаве градских челника. Оно што је, међутим, од важности за пуно сагледавање проблема извештавања о рату, јесте и својеврсна реконструкција живота у граду под бомбама, која се може урадити, у случају недостатка других извора, и преко новина. *Народне новине* својим извештајима о свакодневици у граду, затим прилозима из света

економије, културе, спорта, дочаравају стање у Нишу у 78 дана рата. Циљ је био, пре свега, пружити корисне информације о раду појединих служби у граду, информисати читаоце о актуелним дешавањима, али и скренути им мисли од сурове стварности. У сваком случају вести су морале бити патриотски обојене како би се становништву подигао морал, а нападачу показао пркос.

Градска власт се трудила да нипошто не уноси панику међу грађане, у коју сврху су били укључени и медији. Након првог бомбардовања Ниша, на седници градске владе констатовано је да се у граду активности одвијају и даље на уобичајен начин, да фабрике и установе функционишу нормално, а наведен је и пример Нишке млекаре која је у ратним условима испоручивала 20% више млека него обично. Снабдевање млеком редовно се вршило и у априлу. Према речима директора млекаре: *„Сви људи су максимално ангажовани и крајње дисциплиновано извршавају своје радне обавезе. Ниш и околне градове редовно снабдевамо јодједнаким количинама пастеризованог млека и кисело-млечних производа као и пре рата. За празнике смо повећали испоруке пастеризованог млека, па смо јуче нишком изјаснили испоручили 19,5 тона.“* Непозаница је било око допремања сировог млека, услед несташице горива. *„Веома брзо се стабилизовао довоз млека, тако да је и сада уобичајен прилив око 50 тона, сваког дана и недељом и празником. Редовно обезбеђујемо дизел гориво за сва наша возила и за камионе наших кооператива околних житеља.“* (М. Р.: 5). Снабдевање осталим намирницама такође је регулисано, тако да је, према извештају из Нишавског округа обезбеђено довољно намирница, без обзира на смањен број радника у појединим предузећима која су снабдевала град (Л. Н. 1999: 7). Након првог бомбардовања, у извештају *Вечерњих новости* стоји да панике међу становништвом нема, а да је већина радњи, посебно оних које служе за снабдевање животним намирницама, отворено (З. А. 1999, 8). Предузеће „Житопек“ је испоручивало чак и до 40% хлеба више у односу на снабдевање у редовним условима, а у производњу су интензивно укључени и приватни пекари. Снабдевање хлебом је крајем марта и почетком априла проширено и на поподневне часове, да би коначно регулисано новим радним временом (С. С. 1999: 6). У мају је, ради несметаног снабдевања хлебом, из градских резерви „Житопеку“ издато 150 вагона жита. У сваком случају, ситуација са снабдевањем није била толико критична, што је оцењено и на конференцији у Скупштини града. Речено је да се, захваљујући доброј снабдевености трговинских радњи у Нишу, градске робне резерве још увек не користе, већ су и увећане робом враћеном од дужника. очекивао се дотур око 200 тона пшенице, што са постојећим залихама може да задовољи двомесечне потребе града (Б. Ђ. 1999: 3). Извештавање о снабдевању је свакако једна од најбитнијих вести, како би се избегло гомилање намирница, с обзиром на различите гласине које могу бити преношене у циљу сејања панике. Такође су већи листови, попут *Политике* полагали пажњу на извештавање о овој теми, наводећи количину и врсту прехранбених производа који су највише тражени (Мијалковић 1999: 23; Николић 1999: 23). Неизбежни производ

ратног стања јесу и шпекулације. Одмах по почетку бомбардовања, у Нишу су, према извештају *Народних новина*, али и *Вечерњих новостии*, ухапшени шпекуланти, иначе власници бензинске пумпе, који су сакрили 5.360 литара дизела, 3.171 литар бензина, 24.500 килограма брашна, 1.000 литара јестивог уља и 1.450 килограма соли (М. Р. 1999:10). Током 78. дана рата откривено је још кривичних дела ове врсте, додуше у питању су биле знатно мање количине намирница.

Што се ситуације са горивом тиче, претпоставка је да се у ратним условима јавља несташница, или бар контролисано снабдевање. Влада Србије је донела одлуку, да, иако је горива на пумпама било довољно, издавано је само по приоритету. То је значило да возила јавних и државних служби гориво узимају по потреби, док је за остале важила привремена забрана (М. С. 1999: 11). У Нишу је на почетку објављено да је продаја дизела ограничена, како би се благовремено могли изводити пољопривредни радови. Наведено је да се појединачно на пумпама може добити до 40 литара уз адекватну потврду (М. Р. 1999: 3). Дизел се на нишким пумпама испоручивао сваког другог дана, док је бензина било у довољним количинама. Услед трајања кризе, одлучено је у мају да уколико резерве горива буду исцрпљене, оно буде дељено по приоритету, што би значило да првенство имају „Житопек“, „Млекара“ и „Ниш Експрес“. *Вечерње новостии*, на пример, јављале су као занимљивост да у Нишу након првог бомбардовања горива на пумпама и даље има у довољним количинама (З. А. 1999:8). Ситуација са цигаретама била је нешто боља, јер је одлукама Владе Србије обезбеђен рад дуванских предузећа на територији читаве земље. Дуванска индустрија из Ниша је редовно испоручивала цигарете, што је било и до седам тона дневно по већим градовима. Проблем је представљао транспорт, као ичесте узбуне које су одређивале темпо рада (З. А. 1999:11).

Редукција градског саобраћаја је у ратним условима била очекивана, с обзиром како на ваздушну опасност, тако и на евентуалне несташнице горива, али и на смањену потребу запослених и ђака за јавним превозом. Предузеће „Ниш Експрес“ објавило је да на почетку бомбардовања обавља без редукција градски и приградски саобраћај, једино је број полазака према Београду био смањен (Јавни превоз прилагођен околностима 1999: 8). У наредним бројевима периодично је објављиван ред вожње градског и приградског саобраћаја, како би грађани били благовремено обавештени о евентуалним изменама.

Већ на почетку бомбардовања у рубрици „актуелно“ појавио се редован извештај са универзитета о почетку уписног рока за бруцоше. Наведено је да има 2.460 места на буџету, 1.955 за суфинансирајуће и 780 за самофинансирајуће студенте. При томе Грађевинско-архитектонски факултет самофинансирање није предвидео, као ни Електронски, Машински и Медицински. На економском факултету планирано је 400 места на буџету, 450 на суфинансирању и 300 на самофинансирању. Што се Филозофског факултета тиче, на 9 студијских група планиран је упис 520 кандидата на буџет,

285 суфинансирајућих и 280 самофинансирајућих. С обзиром на то да још није донета коначна одлука о упису, нису одређени ни тачни датуми. Како новине сазнај од званичника са факултета, упис ће се вршити као и ранијих година, полагањем пријемног испита и вредновањем успеха у средњој школи. У чланку није споменуто актуелно стање, нити је дата назнака да би онон могло утицати на начин уписа на факултете (Радовановић 1999, 5). У истом броју читаоци су обавештени о раду школа и вртића за време ванредног стања. Нишке основне и средње школе су у условима непосредне ванредне опасности радиле по плану и програму. Иако већина њих нема своје склониште, све је детаљно припремљено за евакуацију деце у случају евентуалног ваздушног напада и одвођење у школске подруме или најближе место за адекватну заштиту. Наглашено је да се у нишким основним и средњим школама све одвија под контролом и да су ученици сигурни док су на настави, међутим, будући да је земља у рату, родитељи могу поступити по својој савести када се ради о доласку деце у школу. Из предшколске установе „Пчелица“ издали су саопштење да, без обзира, на непосредну ратну опасност, вртићи раде уобичајено. Уколико се укаже потреба за евакуацијом, према плану особље и деца ће вођени стручним тимовима бити удаљавани из објеката и одвођени у најближа склоништа (М. Л. 1999: 7). Већ је у наредном броју новина, након првог бомбардовања Ниша, објављена одлука Министарства просвете о прекиду наставе у школама, али и о распусту у вртићима који би трајао до 5. априла. На ову одлуку утицао је веома мали број деце, тачније тридесетак њих у свих 14 обданишта. Наредних дана функционисање образовних установа прилагођавано је реалном стању. На Универзитету је донета одлука да се одржи континуитет наставних активности у складу са ратним стањем. Поменуте активности подразумевају организовање предиспитних консултација, као и организовање испита за заинтересоване студенте, што укључује дипломске испите и одбрану магистарских и докторских теза. Консултације и испити организоваће се у просторијама сваког факултета, по програму који ће донети декани. све активности одржаваће се искључиво у време престанка ваздушне опасности, у циљу максималне безбедности студената и наставника. У случају знака за ваздушну опасност, студенти и наставници ће отићи до најближих склоништа (Континуитет консултација и испита 1999: 3). С обзиром на трајање и учесталост ваздушних напада на Југославију, Министарство просвете је донело одлуку о превременом завршетку школске године у мају. За крај маја предвиђено је и полагање матуре, с тим да свака средња школа донесе и саопшти свој распоред (В. П. 1999: 6). За факултете је и даље остала одлука да се уместо предавања организују консултације. На ту тему лист *Народне новине* у више наставака објавио је разговоре са психолозима и педагозима који су изнели своја виђења учења и наставе у ратним условима. Препоручено је максимално ослањање на ученике, давање инструкција за рад од куће, као и интензивнији менторски рад (Ристовић 1999: 5). Иначе су поједини факултети редовно преко новина обавештавали термине консултација са студентима.

Чланци о културним дешавањима такође су заузимали своје место у извештавању *Народних новина*. на почетку ратних дејстава новине су редовно извештавале о актуелним позоришним и биоскопским представама, као и изложбама у граду. Забележено је гостовање балета из Новог Сада, као и представе луткарског позоришта (Г. Р. 1999:6). У наредном периоду, с обзиром на слабија културна дешавања, вести из ове рубрике су изостале. Такође су у првих неколико бројева објављивани забавни садржаји, као што су мода, енигматика и хороскоп, да би касније те стране биле попуњене вестима из нишке хронике. Прилоге из културе надоместили су патриотски чланци са тематиком из националне историје. ово је тренд који је у српским медијима перовладавао за читав ратни период, што се огледало у емитовању филмова, документарних серија или чланака у новинама. Неколико дана након почетка бомбардовања пренет је говор капетана Луке Ђурашковића, затим су уследили текстови о краљу Александру Карађорђевићу, Есад Паши, Хајдук Вељку, мајору Драгутину Гавриловићу, бомбардовању града 1941. и 1944. године. међутим, услед ратних дешавања, приоритет су имала извештавања о актуелним проблемима у Нишу и читавој земљи, тако да се, након неколико бројева, престало са објављивањем ових чланака.

Спортска дешавања такође су редукована и сведена на најмању меру, што је пропраћено и у новинама. Фудбалска организација одложила је све мечеве, што је пореметило планове нишког *Радничког* да заигра против *Железника*, *Моћрена* и *Сјарџака* (Марковић 1999: 12). Међутим, упркос забрани такмичења, фудбалери *Радничког* наставили су са интензивним тренинзима, а исти случај био је и са фудбалерима друголигаша *Железничара*, *Цара Константина*, *Јасирејца*, женског *Машинца*. Повремено су и организоване пријатељске утакмице између градских клубова у такозваној ратној лиги, а забележено је гостовање *Обилића* из Београда (хуманитарна утакмица) (Китић 1999: 7) и Црвене Звезде (21. априла). Занимљиво је да је женски фудбалски клуб, како бележе *Народне новине*, упутио писмо ћерки председника САД Челзи Клинтон, која такође тренира фудбал, да утиче на оца да се бомбардовање обустави. Са тренинзима су наставили рукометаша, атлетичари, тенисери и кајакаши (М. К. 1999: 7). Крајем априла каратисти свих нишких карате клубова одржали су на централном градском тргу јавни тренинг у знак подршке припадницима Војске Југославије (М. К. 1999: 7). Поред спортских вести из Ниша, новине су извештавале, колико је то било могуће, о дешавањима у земљи и свету. Детаљно су, на пример, пропраћене припреме фудбалске репрезентације за наступ у Солуну, као и рукометаша пред пут у Тунис. Редовно је извештавано о спортским успесима Нишлија у свету, а повремено и о фудбалским такмичењима у Европи.

Наслови спортске стране од 12. маја, у време бомбардовања „Југопетрола“ и „Енергоса“

ЗАКЉУЧАК

У време бомбардовања савезне Републике Југославије 1999. године, Ниш је као трећи град по величини и значајно саобраћајно чвориште претрпео, поред Београда, Новиг Сада и Приштине, огромну материјалну штету. Први удари на град отпочели су 5. марта, гађањем војних, да бисе касније бомбардовање проширило и на цивилне циљеве. за 78 дана рата у Нишу је погинуло од бомбардовања 21 цивил, рањено је 60, повређено преко 200, срушено је 120 објеката, а оштећено 3.400. најтежи напад изведен је 7. маја, када су и први пут на Ниш бачене касетне бомбе. Том приликом је погинуло 15 цивила, а гађан је центар града, главна пијаца, као и Клинички центар.

Народне новине као дневни лист представљале су у време бомбардовања СРЈ извор информисања грађана Ниша о актуелним дешавањима у граду, али и читавој земљи. Иако су извештаји често праћени одређеним емотивним набојем, што је у условима ратних дешавања донекле и разумљиво, циљ

овог рада није провера објективности новинара и уредништва, већ анализа и покушај реконструкције живота у Нишу у време бомбардовања. Задатак *Народних новина* био је да благовремено извештавају и дају информације о свим важним проблемима у граду, који би се могли сврстати у више група. Пре свега, требало је пренети податке о степену разарања, последицама, о стању у склоништима и раду здравствене службе. Затим следи проблем снабдевања града основним животним намирницама, стање енергената и функционисање градског превоза. Итекако је значајно питање рада градских институција, пре свега школа и факултета, а на крају морало се водити рачуна и о културним и спортским дешавањима, како би се на кратко побегло од суморне стварности. Од мноштва чланака из више од 70 бројева *Народних новина* одабрани су они који најбоље одсликавају напред поменуте проблеме, како би се представио живот града у ратним условима виђен очима дневног листа.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјегањски, Шчутковска 2017: Здислав Бјегањски, Јоана Шчутковска, Пољско јавно мњење о бомбардовању Југославије 1999. године, *Историја 20. века*, 2/2017, 9-28.
- Бјелајац 2010: Миле Бјелајац, Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901-1999, Београд: Медија центар Одбрана, 2010.
- Вуковић 2000: Живорад Вуковић, *НАТО бомбардовање Југославије*, Београд: Радничка штампа, 2000.
- Димитријевић 2009: Бојан Димитријевић, Југословенски војни врх и припреме за рат са НАТО, *Историја 20. века*, 1/2009, стр. 147-162.
- Ђокић 2015: Бојан Ђокић, Нумеричка анализа списка отетих инесталих Срба и припадника других мањинских заједница на Косову и Метохији, *Токови историје*, 1/2015, стр. 123-144.
- Јовановић 2008: Светозар Јовановић, *НАТО агресија на Југославију 1999*, Ужице: Графичар, 2008.
- Кларк 2003: Весли Кларк, *Модерно рајновање*, Београд: Самиздат, 2003.
- Миликић 2016: Ратомир Миликић, Србија и Русија у парламентарној скупштини Савета Европе на крају 20. века, *Историја 20. века*, 1/2016, стр. 165-178.
- Милкић 2019: Миљан Милкић, Бомбардовање кинеске амбасаде у Београду 1999, *Војноисторијски гласник*, 1/2019, стр. 191-208.
- Ранђеловић 1999: Новица Ранђеловић, *Ниш у рајном њламену*, Ниш: Пунта, 1999.
- Рајни дневни њреїледи* 2000: *Рајни дневни њреїледи*, приредили Иван Марковић и Мирослав Јовановић, Београд: Новинско-информативни центар Војска, 2000.

ШТАМПА

- Агресија НАТО велика грешка 1999: Агресија НАТО велика грешка, *Народне новине*, 26. март 1999, стр. 4.
- Б. Љ. 1999: Б. Љ. НАТО гађао војну амбуланту, *Народне новине*, 27-28. март 1999, 5
- Бојовић 1999: С. Бојовић, Страдали и обданиште и здравствени објекти, *Народне новине*, 6. април 1999, стр. 3.
- Бојовић 1999: С. Бојовић Топола у Хали, *Народне новине*, 8. април 1999, стр. 6.

- Б. Ћ. 1999: Б. Ћ. Без људских жртава, *Народне новине*, 6. априла 1999, стр. 3.
- Б. Ћ. 1999: Б. Ћ. Неопходна максимална солидарност нишлија, *Народне новине*, 30. март 1999, стр. 3.
- Б. Ћ. 1999: Б. Ћ. Резерве града нетакнуте, *Народне новине*, 2. април 1999, стр. 3.
- Б. Ћ. 1999: Б. Ћ. Функционисање града на задовољавајућем нивоу, *Народне новине*, 1. април 1999, стр. 3.
- Британци и Французи треба да се стиде 1999: Британци и Французи треба да се стиде, *Народне новине*, 23. март 1999, стр. 1. Преузето из агенције Бетиа.
- В. П. 1999: В. П., На испит зрелостикрајем маја, *Народне новине*, 15-16. мај 1999, стр. 6.
- В. П. 1999: В. П. Школе поново на удару агресора, *Народне новине*, 6. април 1999, стр. 6.
- Г. Р. 1999: Г. Р., Гостује балет из Новог Сада, *Народне новине*, 23. март 1999, стр. 6.
- Добар потез у правом смеру 1999: Добар потез у правом смеру, *Народне новине*, 12. мај 1999, стр. 2. Преузето из агенције Бетиа.
- З. А. 1999: З. А., Оборено седам ракета, *Вечерње новостии*, 27. март 1999, стр. 8.
- З. А. 1999: З. А. Сирене смањују производњу, *Вечерње новостии*, 31. март 1999, стр. 11.
- И. Л. 1999: И. Л. Касетним бомбама по Клиничком центру, *Народне новине*, 8-9. мај 1999, стр. 3.
- Искорачимо са одважним поллититчким мировним иницијативама 1999: Искорачимо са одважним поллититчким мировним иницијативама, *Народне новине*, 16. април 1999, стр. 3. Пренета изјава Вука Драшковића.
- Јавни превоз прилагођен околностима 1999: Јавни превоз прилагођен околностима, *Народне новине*, 26. март 1999, стр. 8.
- Јељцин упозорио запад 1999: Јељцин упозорио запад, *Полиџика*, 26. март 1999, стр. 2.
- Китић 1999: М. Китић, За мир и Војску Југославије, *Народне новине*, 15. април 1999, стр. 7.
- Континуитет консултација и испита 1999: Континуитет консултација и испита, *Народне новине*, 15. април 1999, стр. 3.
- Коштуница 1999: Војислав Коштуница Без самообмањивања о природи плана, *Народне новине*, 5-6. јун 1999, стр. 5.
- Л. Г. 1999: Л. Г. Огромна материјална штета, *Народне новине*, 6. април 1999, стр. 3.
- Л.Н. 1999: Л. Н., Има довољно намирница, *Народне новине*, 25. март 1999, стр. 7.
- Марковић 1999: Д. Марковић, Одложене све утакмице, *Народне новине*, 26. март 1999, стр. 12.
- Мијалковић 1999: А. Мијалковић, Радње отворене и док траје узбуна, *Полиџика*, 3. април 1999, стр. 23.
- М. К. 1999: М. К., Спортисти се никад не предају, *Народне новине*, 6. април 1999, стр. 7.
- М. К. 1999: М. К., Јавни карате час, *Народне новине*, 28. април 1999, стр. 7.
- М. Л. 1999: М. Л., Вртићи раде уобичајено, *Народне новине*, 25. март 1999, стр. 7.
- М. Р. 1999: М. Р., Дневно 50 тона млека, *Народне новине*, 13. април 1999, стр. 5.
- М. Р. 1999: М. Р., Контролисана продаја дизел горива, *Народне новине*, 24. март 1999, стр. 3.
- М. Р. 1999: М. Р., Сакрили тоне брашна, *Вечерње новостии*, 28. март 1999, стр. 10.
- М. С. 1999: М. С., Горива довољно, *Вечерње новостии*, 26. март 1999, стр. 11.
- Николић 1999: Л. Николић, Петоро тешко повређених, *Народне новине*, 12. мај 1999, стр. 3.
- Николић 1999: Л. Николић, Рођена петстота беба у рату, *Народне новине*, 31. мај 1999, стр. 6.
- Николић 1999: Радојка Николић, како живи просечно југословенско домаћинство, *Полиџика*, 14. април, стр. 23.

- Перишић критикује Ђинђића 1999: Перишић критикује Ђинђића, *Народне новине*, 12. мај 1999, стр. 2. Преузето из агенције *Бетта*.
- Петровић, Дејановић 1999: В. Петровић, Б. Дејановић, Тутњало и небо и земља, *Народне новине*, 1. мај 1999, стр. 8.
- Радовановић 1999: М. Радовановић, Бруцоши већ планирани, *Народне новине*, 25. март 1999, стр. 5.
- Ристовић 1999: М. Ристовић, Црно подне у Нишу, *Вечерње новости*, 8. мај 1999, стр. 3.
- Ристовић 1999: М. Ристовић, Учење и настава у ратним околностима, *Народне новине*, 13. мај 1999, стр. 5.
- Руске ракете окренуте ка земљама НАТО? 1999. Руске ракете окренуте ка земљама НАТО? ,*Народне новине*, 10-12. април 1999, стр. 1. Преузето из агенције *Бетта*.
- С. В. 1999: С. В. Зеленгора и Терме ратне болнице, *Народне новине*, 1. април 1999, стр. 6.
- СПО ће бранити Косово 1999: СПО ће бранити Косово, *Народне новине*, 24. март 1999, стр. 1. Преузето из агенције *Бетта*.
- С. С. 1999: С. С., Нови режим рада -Житопека, *Народне новине*, 7. април 1999, стр. 6.
- Тодоровић 1999: Т. Тодоровић, Досад најжешће злочиначко рушење Ниша, *Полиџика*, 21. април 1999, стр. 18.
- Тодоровић 1999: Тома Тодоровић, Погинуло најмање 15 цивила, више од 70 повређено, *Полиџика*, 8. април 1999, стр. 13.
- Тодоровић 1999: Тома Тодоровић, Улице засејане касетним бомбама, *Полиџика*, 14. мај, стр. 15.
- Тодоровић, Нешић 1999: Т. Тодоровић, Т. Нешић, Банда из Америке и Западне Европе опет бомбардовала Ниш, *Полиџика*, 1. април 1999, стр. 15.
- Убијен Славко Ђурувија 1999: Убијен Славко Ђурувија, *Народне новине*, 13. април 1999, стр. 2. Преузето из агенције *Бетта*.
- Уговор за Бамбиленд 1999: Уговор за Бамбиленд, *Народне новине*, 27-28. март 1999, стр. 2. Преузето из агенције *Бетта*.

Dalibor Z. VELOJIC

NEWSPAPER NARODNE NOVINE REPORTING ON BOMBING
OF NIŠ AND YUGOSLAVIA IN 1999

Abstract

In this paper, we look at the example of a local newspaper reporting on war events in the period from March 24 – June 4, 1999. The paper presents Narodne Novine, a local newspaper from Niš, reporting on bombardment of Niš in the period March-June 1999. All significant attacks of NATO aviation in these areas were included as witnessed by their journalists. Above all, these were attacks on power stations, military barracks but also civilian targets. In war activities in 1999, Niš was a significant strategic center, not only because of its crossroads of important communication routes leading from the north and the west towards the south and the east, but also important military resources, whose forces could advance fast towards Kosovo and Metohija territory. During the bombing, Niš was a frequent target of NATO missiles. Numerous industrial buildings, the main city power transformation station and the airport (most bombed in Niš) were destroyed, while missiles were also aimed at “Stevan Sindelić” military barracks as well as the civilian buildings, such as the kindergarten. There were 40 air attacks on Niš in total, with 56 citizens killed and more than 200 injured.

The abovementioned fact of it being a daily newspaper existing outside Belgrade, which is not very common, calls for comparison with other newspapers of the same or similar purpose. All this is significant for confirming the sequence of events on a daily basis, particularly in times of war activity in 1999. For the purpose of comparison, attention was given to reports of the most important daily papers in Yugoslavia, such as Politika or Večernje novosti, on these events. We did not take into consideration the opposition press, since daily papers, especially on the territory of Niš and Southern Serbia, were non-existent. We point out that the aim of this study is not to determine objectivity of the press, exert influence on it or endanger its freedom, but a detailed account and efforts of a daily newspaper to report on events in the city itself and the surrounding areas, which were abundant, considering the importance of Niš in war activity in Yugoslavia.

Key words: Niš, Narodne novine, NATO bombing of Yugoslavia, the press, Politika newspaper, Večernje novosti newspaper.

Божидар ФОРЦА

Факултет за пословне студије и право Универзитета „УНИОН – Никола Тесла“,
Београд

ОД ХИБРИДНОГ РАТА ДО СВЕДИМЕНЗИОНАЛНИХ ОПЕРАЦИЈА ПРЕКО КРШЕЊА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Айсџиракџи: У појмовном смислу посматрано, рат је сукоб у коме се води оружана борба и борбе у другим областима друштвеног живота, ради постизања политичких, економских и других циљева сукобљених страна. Дакле, сукоб је категоријални, а рат изведени појам. Сукобу НАТО и СР Југославије, 1999. године, посматран кроз оружана дејства (оружана борба), која су трајала 78 дана, претходила су неоружана дејства, односно борбе у политичкој, економској, културној, информационој, медијској и другим областима друштвеног живота. Такође, након обустављања оружаних дејстава у сукобу, НАТО и СРЈ, јуна месеца 1999. године, настављени су неоружани облици борби.

Овај рад настоји да, са научно-истраживачког аспекта и у лимитираном обиму, прикаже кључне одреднице сукоба НАТО и СРЈ преко три чиниоца: 1) **хибридни рат**, као савремени супститут за појам сукоб, 2) **сведимензионалне операције**, као врхунац доминације САД и НАТО у војној сфери и 3) **кршење међународног права од стране НАТО**, као потврду исказа да међународно право важи онолико колико дозволе велике силе.

Општи циљ рада јесте да се докаже да су САД као хегемон 20. века користиле компаративне предности укупног развоја до нивоа светске суперсиле силе, примењујући дозвољена и недозвољена средства. У том смислу, показује се да је агресија НАТО на СРЈ 1999. године: 1) стицај општих околности и врхунац тежње за доминацијом САД након распада биполаризма и стварању новог светског поретка, 2) посебан практичан исказ примене силе над онима који се не повинују факту доминације САД и 3) доказ да велике силе уређују међународне односе, не презајући при томе да крше међународно право.

Кључне речи: хибридни рат, сведимензионалне операције, међународно право.

УВОД

Међународни односи су непосредан израз успостављеног међународног поретка у свим епохама развоја људске заједнице, а посебно од постанка модерних држава на тлу Европе. Са државоцентриног аспекта посматрано, односно поимања државе као кључног актера међународних односа, препознатљива су три облика међународног поретка: униполаризам, биполаризам и мултиполаризам.

Међународни поредак, примарно, одређивале су светске силе и односи међу њима. Остале државе, као и њихови организациони облици (Друштво народа, Уједињене нације), прећутно или јавно, прихватили су реалност успостављеног међународног поретка. При томе, државе, појединачно посматрано, сврставале су се уз велике силе, или су заузимале неутралан став. С друге стране, званични организациони облици држава покушавали су да утврде механизме спречавања сукоба и мирног решавања спорова, најчешће, неуспешно.

Прелазак из једног у други облик међународног поретка нема јасне границе, али се могу идентификовати јасни показатељи тог процеса. Биполаризам међународних односа након Другог светског рата, именован као Хладни рат, распао се у последњој деценији прошлог века. Кључни догађаји распада биполаризма били су: распуштање Варшавског уговора, распад СССР-а, раздружање Чехословачке и разби-распад СФР Југославије. Те дезинтеграционе процесе пратила су три кључна интеграциона процеса: уједињење Немачке, формално стварње и ширење Европске уније и, посебно, опстанак и ширење НАТО.

За сва три наведена интеграциона процеса последње деценије прошлог века највећу „заслугу“ имају САД. Као једина супер-сила након престанка биполаризма, САД су утицале на уједињење Немачке, подржале формирање ЕУ и успеле да одрже НАТО као инструмент јачања сопствене моћи (силе), а под изговором гаранта светске безбедности. Ту доминантну улогу САД у међународним односима последње деценије прошлог века, теорија и пракса препознају као период униполаризма.

Разби-распад СФР Југославије још није довршен. Након стварања пет самосталних и независних држава на тлу бивше СФРЈ (Словенија, Хрватска, БиХ, Македонија и СР Југославија), које су настале грађанским ратом и мирним раздруживањем, настављено је дробљење простора Републике Србије на најдрастичији начин – ратом. Најмоћнији политичко-војни савез НАТО, под изговором спречавања хуманитарне катастрофе на Косову и Метохији, оружаном је напао СР Југославију. Тај оружани напад изведен је без мандата Савета безбедности УН, противно члану 5. Вашингтонског уговора о формирању НАТО и противно уставима тада 19 земаља чланица Алијансе.

Оружаном нападу НАТО на СРЈ претходили су политички притисци, економске санкције, медијска изолација и информационо ратовање, које савремена теорија препознаје као хибридно деловање. Ти аспекти хибридног деловања западних земаља предвођених од САД, били су подршка потпиреним

и распламсалим побуњеничким дејствима албанских сепаратиста на Косову и Метохији. Након тог хибридног деловања, уследио је оружани напад најјаче војне силе света на полураспаднуту земљу. Тај оружани напад изведен је по моделу сведимензионалних операција, како их познаје војна теорија САД и НАТО, односно савременог поимања главне битке која је трајала 78 дана, како је некад описивао Карл фон Клаузевиц.

Епилог сукоба НАТО и СРЈ јесте распад СРЈ на две државе (Србија и Црна Гора) и протекторат УН над Косовом и Метохијом, са тенеденцијом стварања независне државе Косово.

Много је записано о оружаном сукобу НАТО и СРЈ. Информације, зависно с које стране долазе, „оправдавају“ интервенцију Алијансе, или јој се супростављају, именујући је агресијом. Овј рад је покушај да се са теоријског аспекта расветли сукоб НАТО и СРЈ, преко три кључна аспекта: хибридно ратовање, сведимензионалне операције и кршење међународног права.

1. ХИБРИДНО РАТОВАЊЕ

Рат, као најдеструктивнији облик решавања спорова међу државама, јесте историјски феномен, који има два контрадикторна смера поимања у међународним односима. С једне стране јесте настојање да се рат спречи, док се на другој страни константно изналазе снаге, методи и средства да се унапреди. У смислу унапређења сопствених метода и средстава ратовања предњаче велике силе. Тако, временом је рат са тзв. класичног облика, који се акцептира у сукобу оружаних снага, еволуирао у бројне облике, који су попримали и различита значења, а самим тим и називе.

У нашој теорији дуго је фигурирала дефиниција која рат одређује као сукоб у коме се води оружана борба и други облици борбе на економском, политичком и другом плану, ради постизања политичких, економских, војних и других циљева. Тако, оружана борба је била кључни критеријум да ли се неки сукоб квалификује као рат. Међутим, неспорна је чињеница да се у дискурсу међународних односа, посебно у његовој одбрамбено-безбедносној сфери, појаљују термини, који као непревредновани појмови улазе у праксу, а потом се одомаћују и у теорији. Такав термин (сложени појам-синтагма) јесте и *хибридни рат*(*рајџовње*).

1.1. Генеза појма хибридно ратовање

Као и сам појам безбедност, тако се у тој сфери за сваки термин (појам) уобичајено констатује да не постоји његова општеприхватљива дефиниција, а онда износе бројна виђења разних аутора. Таква ситуација јесте и са термином (сложеним појмом) *хибридни рат* (ратовање). Такође, чињеница је да „поплава“ нових термина у теорији и пракси безбедности и одбране, пре свега, долази са запада, нарочито из САД и Велике Британије. У том смислу, појам хибридни рат налази се у процепу између становишта: 1) већ виђено – не ради

се о новој форми рата, већ о до сада његовим познатим схватањима и 2) појам хибридни рат је општи назив за сукобљавање у првим деценијама 21. века.

1.1.1. Већ виђено

У делу званичних војних кругова САД, а на бази бројних истраживања, постоји чврста тврдња да појам хибридни рат није нови, односно да се његови садржаји уклапају у постојећи вокабулар (терминологију) рата (Davi, 2010). Овакав став појединих америчких војних експерата темељи се на Клаузевицевом одређењу рата као продужетку политике другим средствима.

Теорија и пракса међународних односа после Другог светског рата посебно су били окупирани питањем сукоба међу државама. Овome у прилог иде и чињеница да се након Другог светског рата појављују и све снажније развијају студије безбедности. Наиме, чињеница је да су те студије, делом под утиском тока и исхода Другог светског рата, називане стратешке студије (Вилијамс, 2012). С обзиром да су студије безбедности (стратешке студије) великим делом биле под утицајем страха Другог светског рата, то је кључни истраживачки правац након рата постао реализам. Суштина реализма, принципијелно, може се сместити у неколико одредница, од којих су најзначајније две: 1) држава је кључни субјект међународних односа и референтни објект безбедности, 2) моћ, а посебно војна, јесте кључни фактор безбедности, јер је и војна претња кључна по безбедност земље. Свакако, реализам као истраживачки правац студија безбедности има своје разне модалитете, који са мањим или већим сличностима и разликама разрађују претходно наведена два општа одредишта.

Аналитичари међународних односа после Другог светског рата указују на два кључна аспекта поимања сукоба и рата међу државама: 1) индиректно надметање водећих светских сила око глобалне доминације и 2) процес деколонизације који је демонтирао хегемонију европских држава и довео до стварања нових самосталних и независних држава (Врачар, Шарановић, 2018).

Први стратешки концепти великих сила САД и СССР након Другог светског рата били су усмерени на снагу нуклеарног оружја и претњу другој страни. Међутим, временом су арсенали нуклеарног и другог савременог оружја великих сила нарастали до мере сазнања да је могуће не само међусобно уништење, већ несагледиве последице по човечанство. Чињеница је да ниједна страна (ни САД ни СССР) нису стекле стратешку предност у војној моћи. Та чињеница, као и нове околности у међународним односима утицала је на то да је међу великим силама завладао Хладни рат. Такво стање Мартин ван Кревелд (Кревелд, 2010) и Џозеф Нај (Нај, 2004) описују на сличан начин, који се може свести на следеће:

институционално спровођење међународног ратног права, повећање животног стандарда и, последично, опадање ратничке етике у високо развијеним друштвима, снажан утицај јавног мњења (бирачког тела) на доносиоце политичких одлука у западним демократијама, општа неприхватљивост и осуда колонијалне власти и освајачких ратова,

висока цена вођења рата и контроле освојених територија а, првенствено, ограничење услед страха од катастрофалних последица употребе нуклеарног наоружања, смањиле су вероватноћу директне војне конфронтације суперсила као и покретање освајачких ратова.

С друге стране, колико је оружани сукоб (рат) између великих сила бивао све неизвеснији и мање вероватан, нарастао је број сукоба у новоствореним државама, именованим као Трећи свет. Чињеница је да су велике силе, зарад ширења сопственог утицаја и задовољења својих интереса, директно или индиректно, биле умешане у све унутар државне и међудржавне сукобе за време Хладног рата. Ту чињеницу Тодор Мирковић (Мирковић, 2003) описује на следећи начин:

вођене интересима у ери нуклеарне опасности САД и СССР су морале да пронађу алтернативне путеве за остваривање својих стратешких амбиција које су на обе стране, у основи, биле исте – „остваривање глобалније доминације која је могла бити постигнута једино наношењем пораза супротној страни“.

С обзиром да су европске земље већ биле поларизоване на страну САД (НАТО) и СССР (Варшавки уговор), то је надметање САД и СССР усмерено управо на земље Трећег света, на простоу Латинске Америке, Блиског истока, Индокине и Африке. Тако, у периоду 1945-1988. године у свету се догодило: 68 ратова, 75 војних интервенција, 37 пограничних сукоба и 35 грађанских ратова у којима су учествовале велике силе, пре свега САД (Форца, Ковач, 200:341-343).

У стратешким круговима САД, пре свега, а ради стварања сопствених интересних сфера, отпочео је процес трансформације погледа на рат и ратовање, у чијој основи је и даље као кључни фактор остала моћ. Поучене искуствима из неких ратова, а посебно рата у Вијетнаму, однос према моћи у САД попримао је сасвим друге садржаје, методе и средства у односу на пуку војну снагу (силу). То је период када долази до „поплаве“ нових термина, као што су „тврда моћ“, „мека моћ“, „дисиметрија“, „асиметрија“, „ирегуларне снаге“, „ниски интентитет“, „нелинеарност“. Појашњење наведених нових термина у сфери ратовања захтевало би много шири простор, те ћемо само дати кратке назнаке њиховог значења:

– *тврда моћ*, за разлику од меке, пре свега, заснива се на мерљивим материјалним исказима, као што су војна моћ, економски потенцијал и технологија; *мека моћ* заснива се на тзв. нематеријалним изворима, пре свега на универзалистичкој култури, националној кохезији, утицају на међународне организације, коју ојачавају развој науке и технологије;

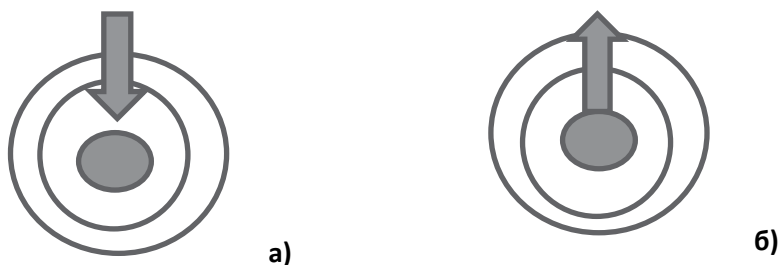
– *дисиметрија* подразумева коришћење компаративних предности у разним областима у односу на противника; с друге стране, *асиметрија* јесте исказ понашања слабије стране, која у немогућности парирања снази противника, користи методе, средства и начине који пружају било какву могућност супростављања;

– *ниски интeзиџeи* подразумева методе и средства, одосно начине сукобљавања који нису иманентно војни, односно обухвата сферу економије, информација, политике и других области, до слабијих форми војног ангажовања;

– *нелинеарносћ* сукоба подразумева значајно одступање од класичног облика фронтовских дејстава оружаних снага, одосно у себе укључује све друге облике методе и средства са којима мора да се сусретну њихови носиоци,

– *ирегуларне снаге* је термин који подразумева учешће недржавних актера у сукобу, било да су те снаге подржане или да је против њих усмерено дејство САД.

Анализирајући стратешке замисли и практично поступање САД у периоду Хладног рата, посебно на његовом крају (Слика 1), Смиља Аврамов (Аврамов, 1997), је на становишту да су у питању два стратешка приступа: 1) директан напад и 2) скривени потези (*cover action*).

Слика 1. Два типа стратегија: а) директан напад, б) стратегија скривених потеза

Извор: Аутор на бази Аврамов Смиља, 1997.

Подразумевајући да је одбрана земље вишеслојна, Аврамов је (Слика 1) посматра кроз концентричне кругове, где први спољни круг представља оружане снаге, затим организације и народ, па на крају (центар) руководство. Директна стратегија, како сам реч каже, подразумева општи напад оружаних снага на одбрану државу. С друге стране, стратегија скривених потеза је усмерена на руководство земље, разне владине и невладине организације и становиштво у најширем смислу. По Смиљи Аврамов, стратегијом скривених потеза разбијен је СССР.

С обзиром да су издаци за потребе оружаних снага стално расли и код највећих сила достигали двоцифрене и троцифрене милијарде долара, пројектовање нових облика сукоба зарад стицања сопствене предности поверавано је цивилним универзитетима, свакако у сарадњи с војним структурама. Типичан пример за то јесу САД, где у доба председника Регана отпочиње процес Револуције у ратовању, чију суштину чини пројекат *специјалних операција*.

Расправе о специјалним операцијама 80-тих година прошлог века имале су и своју практичну подлогу у бројним активностима оружаних снага великих сила које су реализоване у појединим регионима света. Ту се, пре свега, мисли на интервенцију СССР-а у Чехословачкој 1968 и Авганистану 1979. године, односно интервенције САД у Гранади 1983. године,

ваздушни напад на Либију 1986. године и интервенције у Панаму 1989. године (Форца, 2003:116). У САД пројекат специјалних операција препознатљив је по два назива: 1) Сукоб ниског интензитета (Low Intesity Conflict) и 2) Операције другачије од рата (Operations Other than War).

1) Сукоб ниског интензитета

Поучене искуствима из рата у Вијетнаму, САД су пројектовале један тзв. нови вид ратних и нератних операција у земљама тзв. Трећег света који су назвале *сукобом ниског интензитета*. По традиционалној методологији, проблемом сукоба ниског интензитета бавиле су се засебно, паралелно или заједнички, и цивилне и војне структуре САД. Тако, основни тим за теоријску разраду тог сукоба био је са Лојала универзитета, на челу са професором Самом Саркесијаном.

Након вишегодишњег рада, под појмом сукоб ниског интензитета утврђене су следеће дефиниције. Прво, према радној групи са Лојала универзитета, сукоб ниског интензитета подразумева: „... обим активности и дејства који се налазе на самом дну спектра сукоба, и који обухватају употребу војних или различитих полувојних снага (борбених и неборбених) од стране оне силе која интервенише да би утицала и приморала противника да прихвати одређене политичко-војне услове. Примена војне силе није искључиво ограничена на борбу, већ обухвата читав низ различитих метода и стратегија у којима војне снаге или предвиђена употреба тих снага – које не морају да се ангажују у борби – може да утиче на услове и акције осталих земаља. Ово обухвата прешњу употребе силе, употребу снага без борбе и употребу снага у борби“ (ШНО, 1990). Наводећи ову, како је рекао – радну дефиницију, професор Сам Саркесијан је изнео податке да се радна група Лојала универзитета није могла сложити око четири битна питања, и то: (1) појма сукоба ниског интензитета; (2) политике коју би требало усвојити да би се успешно одговорило на захтеве сукоба ниског интензитета; (3) квантитетом и квалитетом наоружања и логистичке подршке потребне изненадним дејствима у којима би се користила нуклеарна средства и (4) америчке способности да брзо интервенишу. Другу дефиницију сукоба ниског интензитета утврдио је Заједнички одбор начелника генералштабова ОС САД, а она гласи: „Сукоб ниског интензитета је војно-политичка борба ограничених размера да би се постигли политички, социјални, економски или психолошки циљеви. Он је често дуодуран и има различите видове – манифестује се у дипломатским, економским и психолошко-социјалним прилицима, па до тероризма и побуна. Сукоб ниског интензитета је обично ограничен на једно географско подручје и често се одликује ограничењима у погледу наоружања, тактике и нивоа насиља,“ (ШНО, 1990).

2) Операције другачије од рата

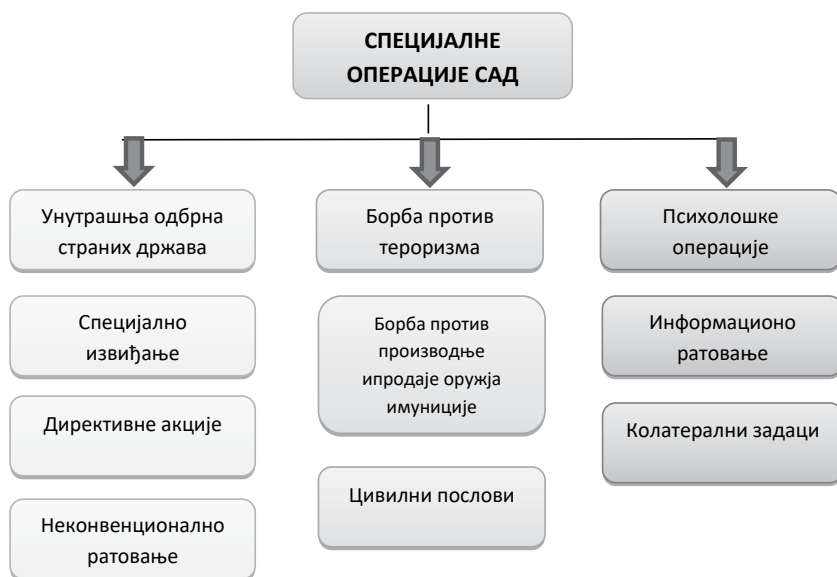
Различите активности оружаних снага САД подразумеване су у њиховом ангажовању у сукобу ниског интензитета. Тако, према америчком Правилу „Војне операције у сукобу ниског интензитета“, из 1990. године, војне активности ОС САД

обухватале су: подршку побуњеничким и противпобуњеничким дејствима; борбу против тероризма; операције одржавања мира; демонстрацију силе; неборбену евакуацију; операције спашавања и извлачења; наметање мира; помоћ при елементарним непогодама и катастрофама изазваним људским фактором; безбедносна помоћ и неконвенционално ратовање (Генералштаб ВЈ, 1996). Наведеном скупу операција ОС САД у сукобу ниског интезитета, Центар КоВ ОС САД за доктрину – ТРАДОК, је 1993. године додао још три врсте и то: контролу наоружања; помоћ развоју страних земаља и подршку борби против дроге. Тако, добијен је низ од 12 тзв. операција које немају ратни карактер, (**Operations Other than War**), а које је наведени ТРАДОК објавио у брошури ФМ 100-5 – Операције (Генералштаб ВЈ, 1996). Професор Сам Саркесијан, под називом – *сјекшар сукоба*, као операције ОС САД у сукобу ниског интезитета, подразумевао је: (1) **неанјажовање снаја**, кроз демонстрацију силе и војну помоћ и (2) **неконвенционални сукоб**, који обухвата специјалне операције и сукоб ниског интезитета (три типа герилских дејстава). Први тип герилских дејстава подразумева помоћ у руковању оружјем и саветодавну улогу. Други тип герилских дејстава је наставак првог и обухвата тимове специјалних снага, док трећи тип подразумева ангажовање америчких јединица са локалним снагама (Генералштаб ВЈ, 1996).

У америчкој теорији и пракси, а што је видљиво и из ставова професора Саркесијана, између специјалних операција и сукоба ниског интезитета прави се јасна дистинкција. Наиме, сукоб ниског интезитета се посматра као ниво сукоба, док се специјалне операције посматрају као војне способности за извршење одређеног задатка на свим нивоима сукоба, па и у сфери сукоба ниског интезитета (Armed Forces, 1987).

За одређење и садржај специјалних операција, пре свега на Западу, узимају се ставови Роса Келија, који каже: „То су војне операције вођене од специјално обучених, опремљених и организованих снаја против сепаратистичких или тактичких објеката ради освајивања националних, војних, политичких, економских и психолошких циљева. Оне могу да подржавају конвенционалне снаге или да дејствују самостално, када је ангажовање неконвенционалних снага неадекватно или нежељено. Оне укључују Герилска, противгерилска, и противтерористичка дејства, прикупљање обавештајних података, психолошке активности, обуку иностраних унутрашњих снага, прејаве и операције саботажа. Могу да се изводе у миру или у току непријатељства“ (Kally, 1984).

До садржаја специјалних операција долази се преко задатака снага за специјална дејства (Слика 2), а који су у приручнику *Снаге за специјалне операције САД*, утврђени као: унутрашња одбрана страних држава; директне акције; неконвенционално ратовање; цивилни послови; информационо ратовање; специјално извиђање; борба против тероризма; психолошке операције; мере против производње и оружја за масовно уништавање и колатерални задаци.

Слика 2. Садржаји специјалних операција САД

Извор: Друга управа ГШ ЈНА, 1988.

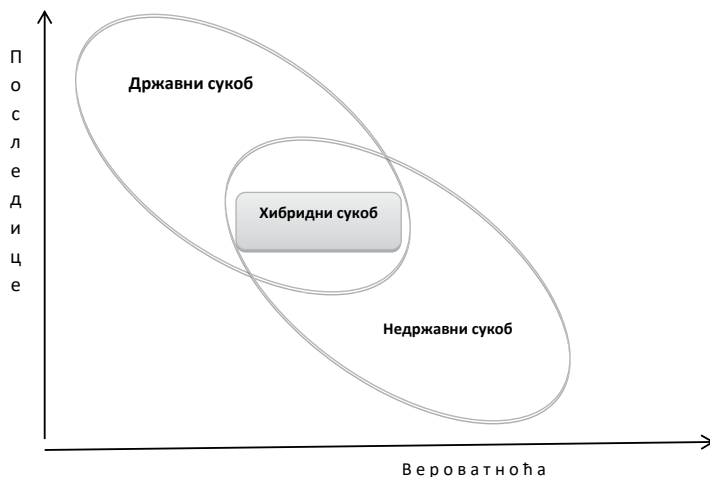
Након престанка Хладног рата, од рушења Берлинског зида (1989), уједињења Немачке (1990) и распуштања ВУ и распада СССР (1991), хладноратовски победник – САД, креће у успостављање новог хегемонизма у светским размерама, које се у теорији и пракси именује као униполаризам, односно стварање новог светског поретка. У последњој деценији прошлог века, с обзиром да је за неодређено време одагнана бојазан од сукоба са СССР (који се распао), а зарад успостављања доминације на глобалном плану, САД су предузеле бројне активности из домена сукоба ниског интензитета, али и директних оружаних напада на поједине државе света, зарад јачања сопствене позиције у западном и јужном простору, како је то поимао Бжежински (Слика 3).

Слика 3. Велика шаховска табла

Извор: Збигњев Бжежински, 2001:37

сукоба (Department of Defense of the USA, 2010:8). Такође, званична Стратегија националне безбедности САД (Обамина стратегија) из 2015., као и Војна стратегија САД, експлицитно говоре о хибридном конфликту и хибридним претњама. У том смислу, у Војној стратегији САД приказује се спектар сукоба, у коме се види позиција хибридног рата (Слика 4).

Слика 4. Континуум сукоба

Извор: Joint Chief of Staff, USA, 2015: 4

У наведеном континууму сукоба, хибридни рат се у америчким војним документима поима као комбиновање конвенционалних и нерегуларних снага да би се креирала двосмисленост, успоставила иницијатива и паралисао непријатељ иможе да укључи употребу традиционалних војних и асиметричних система (Joint Chief of Staff, USA, 2015). У складу са хијерархијом докумената у сфери безбедности и одбране, појам хибридни рат и хибридне претње се операционализује у документима на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.

У каснијим радовима, Лондонски институт за стратегијске студије предложио је дефиницију хибридног рата: употреба војних и невојних инструмената у интегрисаној кампањи у циљу постизања изненађења, искоришћавања иницијативе истицања психолошке предности које се користе у дипломатским дејствима; велике брзе информационе, електронске и сајбер операције; покривање и прикривање војних и обавештајних активности; у комбинацији са економским притиском (Ранчић, Бериша, 2018:259).

По дифолту, теоријски ставови и практична решења у сфери безбедности и одбране САД, сукцесивно се примењују (пресликавају) у званична документа земаља чланица НАТО, ЕУ, али и у теоријске радове бројних аутора. Тако, временом је оформљен завидан скуп теоријских радова и званичних ставова у западним земљама о два основна појма: хибридни рат и хибридне претње (Табела 1).

Табела 1. Карактеристике хибридног рата и хибридних претњи

ХИБРИДНИ РАТ	ХИБРИДНЕ ПРЕТЊЕ
– комбинација конвенционалних и неконвенционалних средстава и снага, војних и невојних, прикривених и отворених облика угрожавања безбедности;	– испољавају се у целокупном спектру елемената моћи (политичком, економском, информационом, војном, правном, финансијском итд.);
– разноврсност појавних облика и синхронизованост различитих активности (информационо ратовање, обвештајно ратовање, психолошко ратовање, електронско ратовање, обојене револуције);	– могу да буду усмерене ка свим областима друштва;
– свеобухватност, изненадност, флексибилност, неодређеност,	– њихови носиоци су различити државни (оружане снаге, обавештајно-безбедносне службе итд.) и недржавни (паравојне снаге, побуњеници, терористи, криминалне групе) субјекти;
– двосмисленост или скривеност узрока и иницијатора догађаја;	– обухватају широк дијапазон активности, од сајбер напада и информационих операција, преко економских и финансијских притисака, до покушаја политичке дестабилизације и оружаних напада;
– пропаганда, дезинформисање, спиновање (агитација);	– користе се разнолика конвенционална и неконвенционална средства;
– сајбер напади;	– нису ограничене на одређено бојиште или физичку територију;
– економске мере (санкције, блокаде, бојкоти);	– могу се испољавати отворено или прикривено.
– субверзивне оружане акције са скривањем извршилаца у цивилној популацији;	
– поступност у остварењу циљева уз спремност на дуготрајни ангажман по принципу малих корака; – ограничавање ескалације сукоба ради избегавања могућности прерастања истог у отворени – класични рат;	

Извор: Николић Небојша, Војно дело 5/2017 и Стојовић Дејан, Војно дело 6/2017

Иако су САД и њихови савезници демонстрирали хибридно ратовање широм планете Земље, иронично звучи да се основне теоријске поставке савременог поимања тог „облика“ ратовања вазују за практична искуства сукоба Израела и Хезболаха 2006, рата у Авганистану и Ираку, сукоба у Украјини од 2014. године и начина понашања Русије, како то наводе амерички и западни извори, као и догађања у бившим социјалистичким земљама Источне Европе, познатим као „обојене револуције“ (Andrew, 2015).

2. СВЕДИМЕНЗИОНАЛНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Паралелно с развојем *Стирањеије сукоба ниској интезитетиа* и планирања операција другачијих од рата, у САД се отпочело и са развојем новог концепта војних операција, а у оквиру програма Револуција ратовања. Као и по питању сукоба ниског интезитета и овај концепт развијали су војни стратеги (Команда за обуку и доктрину – ТРАДОК), у сарадњи с престижним универзитетима и (RAND) корпорацијама. Први концепт који је развијен у доктрину носио је назив Ваздушно-копнена битка (Air-Land Battle), који је касније заједно са сукобом ниског интезитета постао део доктрине Сведимензионалних операција (Full Dimensional Operations).

2.1. Ваздушно-копнена битка

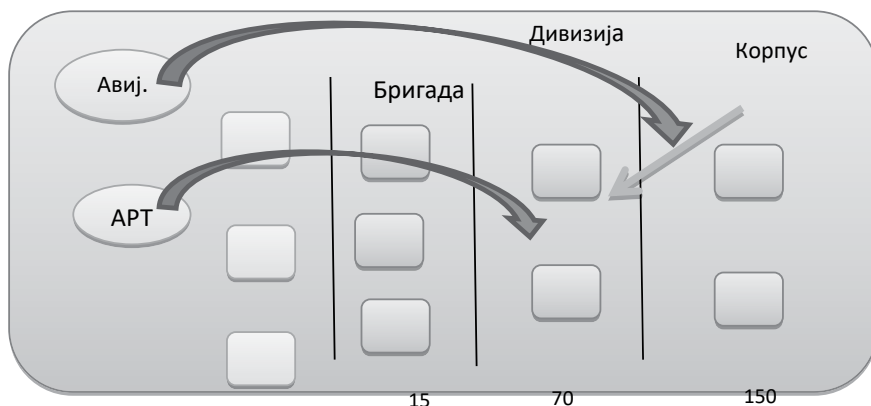
Постоји, не без разлога, тврдња да је највише изучавани рат у теорији САД – Рат у Вијетнаму. Зашто? Зато што су САД тај рат изгубиле!

Управо на искуствима рата у Вијетнаму генерал Дон Стари (Don A. Stari), који постаје директор ТРАДОК-а почиње да развија концепт Ваздушно-копене битке (ВКБ). У почетку многи аналитичари су тај концепт упоредили са немачким Блиц-кригом из Другог свтског рата, чија се суштина огледала у вези авиона и тенка спојених средствима везе. Свакако да има симболике у том поређењу, међутим доктрина ВКБ ће се развити у нешто што ће ући у теорију и праксу модерног ратовања до данашњих дана. Пажљивији аналитичари ће запазити да се концепт ВКБ више ослањао на тзв. OODA (Observe-Orient-Decide-Act) петљу, коју је развио пуковник авијације у САД Џон Бојд. Преведено на наш језик, та петља подразумева посматрање војне операције у низу: Откриј – Оријентиши се – Донеси одлуку – Спроведи акцију. При томе, тежиште пуковника Бојда било је на коришћењу савремених технологија да се непријатељ што пре открије и да се одлука донесе брже од противника. Тако, одлуке проивника постајале су „закасне“ (Крстајић, 2008).

Генерал Стари и његова команда у концепту ВКБ припремали су одговор на напад снага Варшавског уговора у Европи. Тај свој концепт тестирали су на нивоу бригаде, али су га развили до нивоа корпуса. Сам назив указује на то да је у питању конвенционално ратовање, синхронизованим коришћењем

ваздухопловних и копнених снага. Међутим, нуклеране снаге, као и могућност коришћења биолошког оружја нису занемарени, али су остали више као претња, уколико противник посегне за истим.

Суштина ВКБ (Слика 4) јесте у „проширеном бојишту“, „интегрисном бојишту“, „активној одбрани“ и начину реаговања по моделу „покривености ватром оружаних снага противника на целој дубини зоне операције“. Због начина на који се описује концепт битке, иста је именована и као географско-временски модел.

Слика 5. Начелна шема вазушно-копнене битке

Извор: Аутор на бази FM 100-5

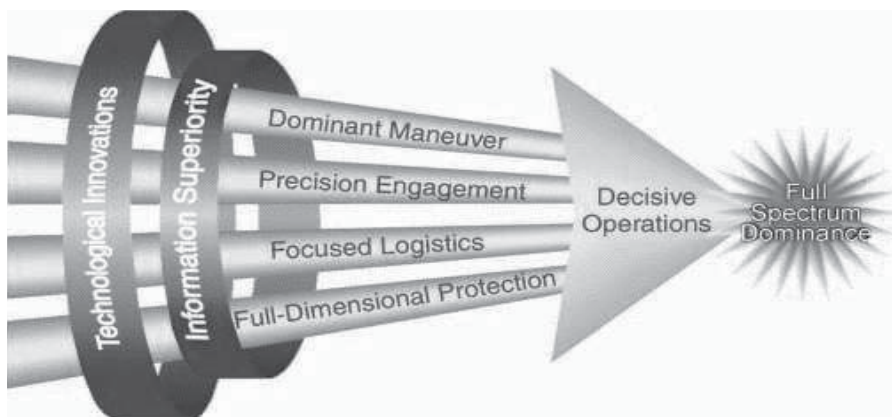
Кључни критеријуми за квалификовање ВКБ јесу принципи: *иницијатива, иштовосић, дубина и усклађеносић*. Команданти су имати слику бојишта на дубини 15км (бригада), 70км (дивизија) и 150км (корпус), а морали су бити спремни да реагују у року 12, 24 односно 72 сата. Сliku бојишта у реалном времену достављале су им ваздухопловне (сателити) снаге. Сви делови бојишта на противниковој страни морли су бити покривени ватром авијације и артиљерије. Посебно се водило рачуна о потпуној неутрализацији оперативних резерви противника (тзв. удар-маневар из дубине, по доктрини СССР „маневарске групе“). Снаге на фронту су имале задатак да задрже противника, док им остале (ваздухопловне и артиљеријске) снаге не задају значајне губитке, чим се стварао повон амбијент за активна дејства (TRADOC, 1986).

Концепт ВКБ је уобличен у борбено правило ФМ 100-5 операције, 1981. године, а усвојила га је и команда НАТО.

2.2. Сведимензионалне операције

Формално-аналитички посматрано, синтагма *сведимензионалне операције* јесте прости збир доктрина сукоба ниског интензитета (хибридно ратовање) и ваздушно-копнене битке. Међутим, концепт сведимензионалних операција

јесте резултанта опсежних истраживачких подухвата војно-цивилних институција САД у пројектовању рата (сукоба) у савременом свету поткрај 20. века. Отуда, синоним за сведимензионалне операције јесте синтагма „тотални рат (сукоб)“. Посматран у чисто војнојсфери, концепт сведимензионалних операција подразумевао је доминацију оружаних снага САД у „свим димензијама“ сукоба, а посебно: технолошкој, информационој, маневру, прецизним дејствима (дејства са дистанце), фокусираној логистици и свим облицима заштите снага (Слика 4).

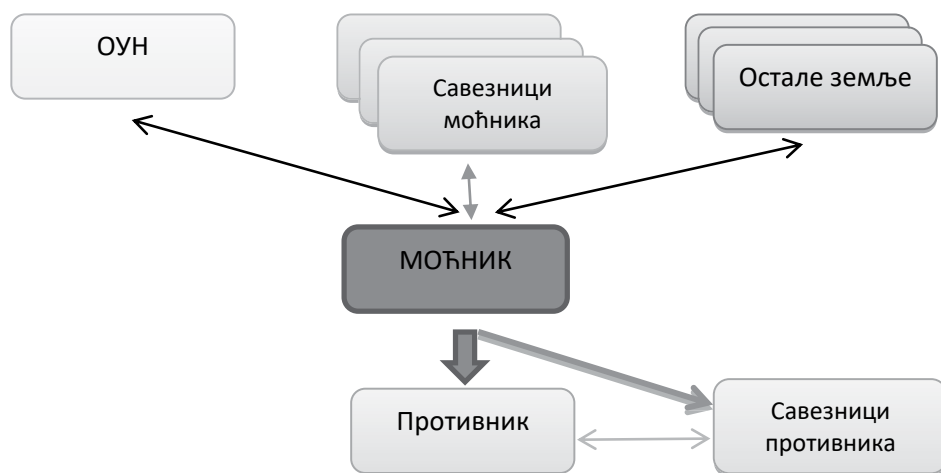
Слика 6. Доминација у сведимензионалним оперцијама

Извор: ФМ 106

2.3. Главна битка у свременим условима

У борбеним правилима ОС САД последње деценије прошлог века, познатим по скраћеници „FM“ (Field Manual), врло честосу цитирани познати мислиоци рате вештине, посебно Сун Цу и Клаузевиц. То цитирање био је својеврсни мото стратешко-доктринарних опредељења, односно употребе оружних снага у бројним сукобима. Два су аспекта погледа на ратовање посебно карактеристична: 1) *прошивник је побеђен, кад је убеђен* (Сун Цу) и 2) *старајте се да је умеће вођења бојева до главне битке* (Клаузевиц).

Клаузевицеви бојеви пре главне битке, у савременим условима, јесу неоружани облици рата у политичкој, економској, информационој (медјској), техничко-технолошкој и другој сфери. Те „бојеве“ требало је добити по теорији Сун Цу-а – *прошивник је побеђен кад је убеђен*. Уколико бојеви у неоружаним сферама не дају жељени резултат, предузима се снажан оружани напад на противника, где је изузетно изражена дисиметрија над сукобљеном страном (Слика 5). Тај оружани напад над изразито слабијим противником јесте „главна битка“, како је поимао Клаузевиц, а која је морала да траје што краће, јер је рат скуп (Форца, 1998, 2003).

Слика 7. Главна битка у савременим условима

Извор: Форца Божидар, 2003:109

Суштина главне битке у савременим условима (Слика 5) јесте да се неоружаним „бојевима“ (политички притисци, економске санкције) противник изнурава и прикаже међународној заједници (психолошке операције, медијско ратовање) као реметилачки фактор, те да се „изведе на ветрометину“, где ће сам, без ичије подршке, или прихватити услове моћника, или бити изложен оружаном нападу, са или без мандата Савета безбедности УН.

2.3.1. Агресија НАТО на СР Југославију

Распад СФР Југославије, формално-аналитички, има две фазе. Прва фаза трајала је од 1991 до 1995. године, а друга, која почиње 1999. године – још траје. У првој фази бивша СФРЈ се распадала на пет самосталних и независних држава (Словенија, Хрватска, БиХ, Македонија и СР Југославија), грађанским ратом у Словенији, Хрватској и БиХ и мирним раздруживањем Македоније. У другој фази део Републике Србије (Косово и Метохија) стављен је под протекторат УН, након агресије НАТО, а СРЈ, која је 2003. године преименована у Државну Заједницу Србија и Црна Гора, распадала се 2006. године.

Након што су се осамосталиле бивше републике СФРЈ, изузев Црне Горе, сепаратисти на Косову и Метохији, подржани спољним фактором, видели је своју шансу за остварењем дугогодишњег „сна“ – независно Косово. Припремљени грађански немири и непослушност на Косову и Метохији ескалирали су у оружану побуну 1998. године. Након неуспелих покушаја власти и снага безбедности СРЈ да се немири смире, у сукобе на Косову и Метохији умешале су се западне силе, предвођене од САД. Разноврсним облицима неоружаног деловања (неоружани „бијеви“) вршен је притисак на СРЈ (Србију), који је 1999. године ескалирао у оружани напад – агресију НАТО.

Агресија НАТО на СР Југославију 1999. године, њен оружани део, трајала је 78 дана, а претходили су јој неоружани „бојеви“ у политичкој, економској, информационој (медијска, психолошка) и другим сферама.

2.3.1.1. Неоружани бојеви – хибридо ратовање у агресији НАТО на СРЈ

Процеси који су претходили НАТО агресији на СРЈ јесу еклатантан пример напред наведене предфазе главне битке, а из домена хибридног ратовања. СР Југославија, од свог оснивања 1992. године, стално је била под снажним притисима запада предвођеног моћним САД. Политички притисци су били константа сукоба запада и СРЈ, а њихове полуге – економске санкције, информационо (медијско, психолошко) ратовање и активности из домена сукоба ниског интензитета.

1) Економске санкције

Бојкот, ембарго, санкције и блокада представљају облике неоружаног деловања у међународним односима који имају дугу традицију. Гротескност и тежина тих облика настају када билатерални сукоб добије међународне размере, односно када једна земља буде изложена санкцијама од стране УН. Тако на пример, САД су од краја Првог светског рата до краја 20. века 115 пута уводиле санкције према другим земљама, а УН поткрај прошлог века свега седам.

Правни основ за доношење одлуке о увођењу економских санкција држави је дефинисан главом VII члан 41. Повеље УН. Повељом УН је утврђено: „Веће сигурности може одлучити какве мере, које неукључују употребу оружане силе, треба подузети да се спроведуу дело његове одлуке и може позвати Чланове УН да примене те мере. Оне могу обухватити потпуни или делимични прекид економских односа те жељезничких, поморских, ваздушних, поштанских, телеграфских, радио и других средстава везе, као и прекид дипломатских односа.” (Повеља УН, чл.41).

Дана 30. маја 1992. године, *Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 757*, уведена је општа блокада целокупне трговине, свих научних, културних и спортских веза са Србијом и Црном Гором. По свеобухватности и оштрини, уз изузимање војне интервенције, биле су то најтеже казнене мере које су УН икада предузеле против једне земље (Бабић, 2012). Према образложењу Резолуције иста се доноси због умешаности СРЈ (Србије) у рат у БиХ. Међутим, праву суштину те резолуције истакао је Ворен Цимерман, последњи амбасадор САД у СФРЈ, рекавши: „...разлог за увођење санкција није била само намера да се босански Срби лише главног извора горива и војне опреме нити да се Милошевић присили на одрицање од својих циљева у Босни, већ и да се диктатор понизи тако што ће му се ставити до знања да није достојан контаката с цивилизованим светом. и да се, с временом, помогне српском народу да се окрене против свог вође“ (Zimmermann, 1999:213). Потврду Цимерманових ставова налазимо и код других аутора. Тако, како истичу Хес у Хофбауер,

САД су незадовољне slabим деловањем Резолуције на ембарго увоза оружја за СРЈ, а преливањем рата у БиХ, Србију означиле као главног кривца и са другим земљама предложиле Резолуцију СБ УН бр. 757, надајући се да ће тиме Милошевић пасти с власти (Hass, Hufbauer, 1998:177).

Резолуцију Савета безбедности бр. 757 предложиле су Француска, Велика Британија, САД, Белгија, Мароко и Мађарска, а изгласана је уз подршку Русије са 13 према 0, уз уздржавање Кине и Зимбамбвеа. Истовремено САД је донела одлуку о замрзавању свих средстава и имовине коју СРЈ и РС поседују у Америци. Већ тада Џејмс Бејкер у УН неувидено изјављује да *„уколико буду исцрпљена сва економска средства за ојачавање Србије, може доћи и до примене војне силе.“* (<http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/09/10/srpski/P00090801.shtm>, 06.06.2020).

Економске последице санкција из 1992, удружене с распадом заједничке југословенске привреде и ценом ратова, имале су за резултат драматично осиромашење становништва Србије и исцрпљивање ресурса земље. Године 1993. раст домаћег производа пао је за 30%, 1,3 милиона радника послато је на „плаћено одсуство“, а 750.000 било је незапослено; крајем године просечна месечна плата износила је 15 долара, амесечна инфлација попела се на 313 милиона процената (Делевић, 1998:76-81).

Санкције су прошириване и поштраване резолуцијом 787 од 16. новембра 1992. и, нарочито, резолуцијом 820 од 17. априла 1993, а ублажаване (делимично обустављане) резолуцијама 943, од 23. септембра 1994, 970, од 12. јануара 1995, и 988 од 21. априла 1995. Санкције уведене наведеним резолуцијама су обустављене на неодређено време резолуцијом 1022 од 22. новембра 1995, дан после потписивања Дејтонског споразума, а формално укинута резолуцијом 1074 од 2. октобра 1996. године (непосредно после потврђивања резултата избора у Босни и Херцеговини).

Крај рата у БиХ и Хрватској 1995. године јесте крај прве фазе разбијања бивше СФРЈ. Међутим, то није крај проблема Србије у односу са Западом. Друга фаза разбијања СФРЈ се наставља на простору СРЈ (тежишно Србије), а претходне активности агресији НАТО 1999. године, опет, јесу санкције и хибридно деловање.

Године 1998. ситуација на Косову се погоршала и прерасла у рат slabог интензитета између Ослободилачке војске Косова (ОВК) и српских снага безбедности, што је показало да је одржавање спољног зида санкција узалудно јер се тиме није могло спречити избијање новог таласа насиља. САД и Европска унија одмах су поново увеле ембаргона оружје, обуставиле извозне кредите Југославији и прекинуле издавање виза српским званичницима умешаним у казнене походе на Косову. У априлу 1998. године замрзнути су југословенски и српски рачуни у иностранству, забрањена су сва страна улагања, а Југословенском аеротранспорту није било дозвољено да лети у западнелемале. Укидање тих обновљених санкција било је условљено повлачењем специјалне полиције с Косова и Милошевићевим пристанком да у преговорима учествују представници страних земаља. Поред тога, Америка је све чешће помињала могућност да ваздушне снаге НАТО-а интервенишу у Југославији.

Укупност економских санкција западних земаља и УН према Србији, поједини аналитичри именовали су као „економски геноцид према Србији“. За такву квалификацију истичу податак да је према процени економиста Србија само од економских санкција до 1999. године претрпела штету од око 95 милијарди долара, рачунајући и ратна разарања током агресије НАТО 1999. године.

2) Информационо ратовање

Прво страда истина, па почиње рат. У последњој деценији 20. века могло се наслутити где ће почети рат по томе где су распоређени новинри Си-Ен-Ен (CNN). Ово су само неке опште назнаке онога што се назива рат у сфери информација, а што има дубљу теоријску подлогу и практичну примену, посебно у агресији НАТО на СРЈ.

Бројни су покушаји теоретичара и војних стратега да се дефинише појам информационог ратовања, као један од облика рата у савременим условима, засован на високим технологијама. Сматра се да је америчка војна струка прихватила дефиницију информационог ратовања коју је дао Ричард Шафрански, а која гласи: „информационо ратовање је активност уперена против било којег дела система знања и веровања противника. Без обзира на то да ли се води против спољњег противника или унутрашњих група, информационо ратовање има крајњи циљ да употреби информациона оружја да промени (утиче, манипулише, нападне) системе знања и веровања неког спољњег противника. „(Szafranski, 1995). Тако одрђење информационог ратовања Министарство одбране и Здружени генерлштаб ОС САД су уградили у своја службена правила (ФМ 100-5 и ФМ 106), исказујући га као: „низ акција у току конфликта, а у циљу стварањ информационе превласти над противником“ (Вулетић, 2005). Заједничка безбедносна комисија Владе САД је придавала изузетан значај информационом ратовању у последњој деценији прошлог века, називајући га највећим безбедносним изазовом последње декаде прошлог, а можда и 21. века.

Како по питању дефинисања, тако и по питању садржаја (структуре) информационог ратовања постоји више погледа. Сматра се да је најисцрпнији поглед н садржај информационог ратовања дао Мартин Либицки, који под тим појмом подразумева: 1) ратовање у сфери командовања и управљања, 2) обавештајно ратовање, 3) електронско ратовање, 4) психолошко ратовање, 5) хакерско ратовање, 6) економско-електронско ратовање и 7) сајбер (кибер) ратовање. (Libiki, 1995). С обзиром да већина наведених садржаја припада деловању оружаних снага, у склопу доминације у свим димензијама (Сведимезионане операције), у овом делу рада осврнућемо се на два аспекта информационог ратовања: 1) психолошко ратовање и 2) медијско ратовање.

Психолошко ратовање (Psychological Warfare-PsyW) у америчкој теорији јесте саставни део сваког рата. На оперативном нивоу (ФМ 106) говори се о психолошким операцијама (PSYOP). Према ФМ 106, циљ психолошких операција јесте да се утиче на ставове оних према коме су операције усмерене. То усмеравање психолошких операција Ноам Чомски дели на два дела:

1) 20% је популација која је релативно обучена и која на неки начин учествује у креирању одлука. Осталих 80% јесу „пуки посматрачи“ који треба да буду убеђени у исправност онога што се спроводи. У том смислу, огромна је улога медија (медијски рат) у обликовању мишљења јавног мњења о конфликту, његовим циљевима и потреби примене средстава која су употребљена (Стокитић, 1995). Дакле, суштина психолошко-медијских операција јесте да се у свет пошаље онаква слика о сукобу, противнику и сопственим снагама какву желе стратеги САД. Како светској јавности „продати“ слику о рату који сила води? Жан Брикман каже – најбоље је „умотати је“ у неки узвишени моти, бригу за људе, угрожене мњине, људска права, демократија (Brickmont, 2006). Та слика мора максимално да сатанизује противника, да његови потези наиђу на осуду најшире светске јавности, а тиме и на потребу да међународна заједница (УН) реагује у циљу предузимања расположивих мера, до војне интервенције међународних снага.

Меморандум о њолијици бр. 30 Здруженог генералштаба Пентагона од 6.5.1993. године отворено објашњава потребу манипулисања протоком обавештајних података и информација при командовању, задавањем „нокаут“ удараца пре отпочињања конвенционалних дејстава. Како се истиче, „дозвољена је употреба свих средстава у операцијама обманивања, психолошким операцијама до електронског ратовања и физичких разарања“ (Јевтовић, Арацки, 2019).

Агресији НАТО на СРЈ претходило је информационо ратовање којим се српска страна (власт у Београду) приказује као генератор нестабилности у бившој СФРЈ (Словенија, Хрватска, БиХ, Косово и Метохија), што се само појачавало како се тренутак оружаног напада ближио. Два су карактеристична примера: 1) мисија ОЕБС на терену (Вокерова мисија), повезана са сукобом у селу Рачак и 2) преговори у Рамбујеу.

Године 1998. значајно су појачане побуњеничке активности на Косову и Метохији. Такозвана ослободилчка војска Косова (ОВК) била је кључни фактор дестабилизације, немира и сукоба с безбедносним снагама СРЈ. Ту ОВК је чак и САД прогласила терористичком организацијом, али је касније променила тај став и подржала њене активности. До промене става према ОВК долази јуна месеца 1998, када специјални изасланик председника САД Ричард Холбрук посећује седиште ОВК. Тако, насупрот чињеницама које су илустровале терористички карактер ОВК и њених активности, према којима свака држава има право и обавезу да предузме све расположиве мере сузбијања, САД су половином 1998. године јавно стале на страну ОВК, постале њен заштитник, а са почетком агресије НАТО и њен савезник (Јовановић, 2007).

Снаге безбедности СРЈ су појачале своје активности на КиМ и дошло је до скоро потпуног пораза ОВК. Међутим, НАТО планира ваздушне ударе по Србији, што изасланик америчког председника Холбрук преноси председнику СРЈ Слободану Милошевићу.

Због одбијања лидера Албанаца да учествују у политичком решавању статуса Косова и Метохије, јачања терористичких активности ОВК и законитог

одговора легитимних државних органа Србије и Савезне Републике Југославије на сузбијању тероризма, те опасности даљег погоршавања политичко-безбедносне ситуације на Косову и Метохији, у решавању кризе ангажовале су се Уједињене Нације. Најпре је 31. марта 1998. усвојена Резолуција Савета Безбедности број 1160, неколико месеци касније, 23. септембра 1998, друга Резолуција број 1199 и најзад, трећа Резолуција број 1203 од 24. октобра 1998, у којој је поздрављено потписивање Споразума између СРЈ и ОЕБС-а од 16. октобра 1998, о прихватању верификационе мисије која ће надгледати спровођење захтева међународне заједнице о мирном решавању косовског питања (Даниловић, Даниловић-Благојевић, 2019). Верификациону мисију ОЕБС (1700-2000 ненаоружаних припадника) предводио је амерички дипломата Вилијем Вокер, кога Ноам Чомски назива агентом ЦИА (случај са жртвама у Салвадору). И поред утврђене мисије да надгледа примирје између српских снага безбедности и косовских сепаратиста, Вокер је у суштини обављао два задатка: 1) прикупао обавештајне информације о снагама безбедности СРЈ и пратио ток њиховог бројног смањења и 2) омогућио време за консолидацију ОВК. Практично, Вокер је има задатак да припреми оружану агресију на СРЈ, тако што ће налогодавцима достављати информације које иду у прилог војном ангажману Алијансе. О томе како је Вокер кривотворио информације са терена, говори и шеф мисије Европске Заједнице на КиМ, немачки амбасадор Дитмар Харвиг. Та мисија се налазила на КиМ када и Вокерова, али је слала сасвим другачије извештаје са терена, у којима се ОВК третира као генератор нестабилности који врши терор над народом и напада југословенске безбедносне снаге. Хартвиг је чак тврдио да су се југословенске безбедносне снаге суздржавале од репресија над ОВК, управо у намери да се испоштује договор Милошевић – Холбрук из октобра 1998. Међутим, западни лидери нису прихватили Хартвигове извештаје, односно усмеравани су дезинформацијама Вокера и његових сарадника (Бјелајац, 2019).

Да би испунио задатак, Вокер је искористио протитерористичку акцију коју су у селу Рачак спровеле српске безбедносне снаге, 15. јануара 1999. године. Наиме, српске снаге безбедности су ликвидирале 45 терориста ОВК, међу којима је било и цивила, што је Вокерова мисија искористила и приказала као масакр над цивилним становништвом. Исценирана и лажна информација о случају у селу Рачак утицала је на појачане активности Контакт групе да се притисну југословенске власти на већ изрежирани начин решења сукоба на КиМ, који је спроведен у Рамбујеу (Раичевић, 2008, 246).

Амбасадор САД у Македонији Кристофер Хил отпочео је рад на будућем уређењу Косова, који је Контакт група (министри спољних послова САД, Велике Британије, Француске, Немачке, Италије и Русије) припремала као преговоре албанске и југословенско-српске стране. За преговоре је одређен француски град Рамбује. Куриозитет преговора је садржан у томе да се албанска и југословенско-српска страна ниједном нису састале да разговарају.

Контакт група је утврдила 10 принципа за решење проблема на КиМ, са којима се није сложила албанска страна. Дана 21. фебруара у Рамбује је допутовала

државна секретарка САД Медлин Олбрајт и практично од Контакт групе преузела медијаторство скупа. Под иницијативом Медлин Олбрајт сачињен је нови „Споразум“, који је одударао од онога који је предложила Контакат група и био је на очигледну штету СРЈ. Са тим новим „Споразумом“ нису се сагласиле све чланице Контакт групе, посебно Русија. И албанска страна није имала намеру да потпише нови „Споразум“, али је под притиском Велике Британије и САД то учинила. Министар спољних послова ВБ Робин Кук је истицао: „Албанци треба да потпишу споразум јер без тога НАТО не може да бомбардује СРЈ“ (Даниловић, Даниловић-Багојевић, 2019:150).

Нацрт ултимативног споразума није могла да прихвати делегација СРЈ-Србија, те су преговори прекинути и заказани за 15. март у месту Клебер код Париза.

С тим у вези, 18. марта 1999, за време друге рунде дипломатских контаката у Рамбујеу-Паризу, потписан је „Споразум о самоуправи на Космету“, састављен на основу начела Повеље Уједињених Нација, Хелсиншког завршног акта и Париске повеље за нову Европу, на основу јемстава Уједињених Нација за суверенитет и територијалну целовитост Југославије, и на одлуци Контакт групе од 29. јануара 1999. Споразум је потписан од стране представника седам етничких заједница које живе на Косову и Метохији (Срба, Црногораца, Албанаца, муслимана, Турака, Рома и Египћана), као и од стране представника Владе Србије и Владе Савезне Републике Југославије.

Међутим, због неслагања представника Ослободилачке Војске Косова који су позвани на преговоре, двојица копредседавајућих конференције у Рамбујеу, министри спољних послова Француске и Велике Британије, Ибер Ведрини Робин Кук, упутили су ултиматум Влади Савезне Републике Југославије у којем су захтевали да она потпише текст којег су они формално назвали „Споразумом“, а суштински се радило о „Привременом договору о миру и самоуправи на Косову“. Тај документ био је неприхватљив за СРЈ, чиме је створен „други алиби“ за почетак агресије НАТО на СРЈ (Даниловић, Даниловић-Багојевић). Признати амерички дипломата Хенри Кисинџер је за документ из Рамбујеа изјавио: „Текст из Рамбујеа, који је обавезивао Србију да призна НАТО трупе широм Југославије, била провокација, изговор за почетак бомбардовања. Документ из Рамбујеа био је такав да га ниједан Србин није могао прихватити“. (Вуковић, 2018:90).

Политичке притиске и психолошка дејства, да би постигли потпун успех, морала је да прави и снажна медијска подршка (пропаганда). То су западне земље обилато користиле у току распада бивше СФРЈ, а посебно пред агресију НАТО на СРЈ 1999. О томе, Јевтовић и Арацки, наводећи мноштво примера, од Словеније до БиХ, закључују: „Комбинујући пропаганду, дезинформације, прљаве трикове, гласине, лажи и манипулације светски канали информисања почели су никада објављени медијски рат, како би обезбедили легитимитет бомбардовању које ће уследити. Уз лукаво пласирано мишљење да је Југославија историјски савезник Русије и комунистичког карактера, изграђен је мит о српској непокорности и фатализму с којим се што пре ваљало обрачунати“ (Јевтовић, Арацки, 2019:180).

С друге стране, Ненад Перић у тексту *Медијски рай: „артиљеријска припрема“ за НАТО агресију на СРЈ 1999*, износи бројне примере и матрице медијске кампање за разбијање СФРЈ, посебно на Косову и Метохији. Значај улоге медија, Перић потврђује ставом да је Четврта психолошко-оперативна група, из војне базе Форт Браг у Новој Каролини, који су током бомбардовања Србије седели у канцеларијама CNN и других великих америчких редакција, са задатком ширења селекованих информација и еуфемизама који су морали да уклоне мирис крви невиних жртава. За разлику од претходних ратова, овде није била могућа класична цензура због новинара из 19 држава, од којих су неке задржале пријатељски став према Србији, па је стратегија битно промењена (Перић, 2019).

Хибридни рат у процесу распада СФРЈ и агресије НАТО на СРЈ, Јагело (Jagello, 2015) види у следећем низу операција:

- економске санкције у циљу урушавања привреде земље која је објект нападау хибридном рату;
- енергетски рат (ускраћивање или отежавање снабдевања енергентима;
- медијски рат (дисторзија информација, асиметрично извештавање, замена улога узрока и последице, замена улога жртве и кривца, итд.);
- подстицање вишеструких подела између становништва земље-објекта напада(поделе по етничкој, верској, политичкој, и другим линијама);
- отежавање контроле граница;
- изолација на међународном нивоу (лишавање савезника у циљу слабења позиције;
- смањење нивоа дипломатских, економских, војних, спортских, медијских, и других односа);
- притисци на руководство земље (у циљу смањења маневарског простора и кредибилитета);
- скретање пажње са битних догађаја (наметањем нежељене агенде рада и преговарања); итд.

2.3.1.2. Оружана дејства у агресији НАТО на СР Југославију

Створивши пред сопственом и светском јавношћу „алиби“, НАТО је 24. марта 1999. године отпочео оружане операције на СРЈ под видом тобожњег спречавања хумнитарне катастрофе на Косову и Метохији. Тај „алиби“ био је исценирани тзв. масакр у селу Рачак и одбијање СРЈ да прихвати предлог споразума из Рамбујеа. Општи назив оружаног напада био је *Савезничка снага*. Оружани напад НАТО на СРЈ, у општем теоријском смислу посматрано, био је типичан пример сведимензионалних операција, иако је оквалификован и као ваздушно-копнена или ваздушно-космичка битка (Смиљанић, 2019).

У агресији НАТО на СРЈ од тадашњих 19 држава чланица непосредно је учествовало 13 (САД, Канада, Велика Британија, Француска, Немачка, Италија, Шпанија, Португалија, Данска, Холндија, Белгија). Грчка, Исланд и Луксембург

нису непосредно учествовале у агресији, али нису ни ставиле вето. Пољска, Чешка и Мађарска су током агресије примљене у НАТО.

Главне снаге у агресији су биле ваздухопловне снаге чланица НАТО. САД су извеле више од 80 одсто полетања борбених авиона, више од 90 одсто електронски вођених ратних мисија, више од 80 одсто напада вођеним ракетама и лансирале су више од 95 одсто крстарећих ракета. (Радојичић, 2011: 138). Копнену компоненту агресора чинили су припадници ОВК. Међутим, у планирању ратних операција константно је била у опцији и снажна агресија на копну (100.000 – 175.000 копнених снага), од које се одустало. Односно, два неуспела напада ОВК, припадника албанских оружаних снага и добровољаца-дихадиста („Кошаре“ и „Паштрик“) упозорила су планере НАТО да се од ширих копнених дејстава одустане.

Планирање ваздухопловне операције НАТО је започето у лето 1998. године и завршено до краја августа. План за ваздухопловну операцију, разрађен је у две варијанте: 1) план за ударе на територији КиМ (ваздухопловна операција ограничених размера – ЛАО), којим су предвиђени удари крстарећим ракетама, уз могућност употребе борбене авијације; и 2) план за ударе на широј територији Србије (ваздухопловна операција широких размера, радикална варијанта – РАО), који обухвата ракетне ударе и ангажовање авијације. Планом су били одређени и објекти ракетних и ваздушних удара на територији Србије који су сврстани у три зоне: зона 1. Космет и део јужно од 44. паралеле (линија: Зајечар – Љубовија); зона 2. део Србије јужно од 44. паралеле, искључујући КиМ; зона 3. део Србије северно од 44. паралеле (Смиљанић, 2019).

Лидери и планери ваздухопловне операције НАТО-а веровали су да ће ваздушни удари бити краткотрајни. Поред генерала Кларка и госпође Олбрајт то уверење делио је и министар иностраних послова Италије Ламберто Дини, који је рекао да очекује да ће након почетних удара настати предаха и да ће почети преговори. Некадашњи државни секретар Америке Џејмс Бејкер указује, да је лоше у том рату било то што се мислило „да ће југословенски председник Слободан Милошевић попустити после само неколико бомби“. О дужини трајања агресије, госпођа Медлин Олбрајт је имала мишљење, да ће Милошевић као и сваки други „силедија у школском дворишту“ после два-три шамара, односно ваздушна налета, дићи руке у знак предаје (Смиљанић, 2019).

Ваздухопловне снаге НАТО-а за агресију на СРЈ распоређене су на територији 12 држава у 59 база. Најбројније снаге распоређене су на територији Италије (59%). Морнаричка (палубна) авијација базирала је на америчком носачу авиона „Ентерпрајз“, носачу хеликоптера „Наса“ и француском носачу авиона „Фош“ распоређеним у Јонском и Јадранском мору. На бродовима ратне морнарице било је распоређено око 250 крстарећих ракета. Снаге НАТО-а за агресију на СРЈ груписане су у складу са основном замисли и општим моделом за агресију у четири групације: 1. снаге за наношење удара: ловачка, ловачко – бомбардерска, бомбардерска авијација и авијација за дејство по радарским и ракетним системима; 2. снаге за извиђање и електронска дејства; 3. снаге за непосредно командовање из ваздушног простора; 4. снаге за логистичку

подршку: авиони за пуњење у ваздушном простору (авиоцистерне) и снаге за трагање и спасавање (Смиљанић, 2019).

Подршку ваздухопловним снагама у смислу извиђања и командовања релизовали су сателити, којих је изнад територије Србије дневно било 10-12. Тако, НАТО агресија 1999. године је неравноправан рат у којем је оружана борба започета и завршена ваздухопловном операцијом снажно подржаном из космоса. Знатан број ангажованих авиона НАТО није улазило у наш ваздушни простор, а они који су улазили избегавали су зону дејства наших система противваздушне одбране. Долетали су до зона или прелетали изнад зона нашег могућег противдејства, лансирали крстареће ракете, вођене ракете и бомбе великог домета, лансирали их и враћали се у базе. Крстареће ракете су лансиране са авиона, пловних објеката на мору и подморница са даљина од 500 до 800 км, а ракете и бомбе са авиона на даљини од 10 до 120 км. Напади су се одвијали преко Албаније и Македоније (јужни правац), Мађарске (северни), Босне и Херцеговине (западни). У другој половини априла отпочели су напади преко Бугарске и Румуније.

Бомбардерска авијација (стратејски бомбардери Б-1Б, Б-2 и Б-52) дејства су изводили по посебном плану, најчешће у групи до два авиона. Полетали су са аеродрома у Америци (Б-2) и Великој Британији (Б-52 и Б-1Б) и са западних и северних праваца вршили дејство крстарећим ракетама по целој територији Србије. Бомбардер Б-52 вршио је и бомбардовање површинских објеката методом „тепих бомбардовање“, при чему је један авион избацавао од 40 до 50 балистичких бомби. Удари крстарећих ракета претходили су ударима авијације, у циљу „отварања пролаза“ ударним групама. Њихов лет се изводио до 500 метара изнад терена, на правцима налета ударних група, дуж долина већих река (Дунав, Сава, Морава, Дрина). Њихови објекти дејстава углавном су били ракетне и радарске јединице и тачкасти објекти велике отпорности у насељеним местима. У моделу агресије значајну улогу имале су беспилотне летелице (посебно на простору КиМ) и сателити намењени за војне потребе (Смиљанић, 2019).

За 78 дана агресије, регистровано је да је авијација НАТО-а укупно извршила 26.095 летова. Борбена авијација је извршила 18.168 (69,60%), а помоћна 7.927 (30,40%) летова. Просечни дневни налет био је 334 лета: борбене авијације 232, а помоћне 101 лет. Од извршених 18.168 летова борбене авијације, америчка авијација је извршила 12.854 (70,75%), а авијација осталих 12 земаља извршила је 5.314 (29,25%) летова. Процена је, да је авијација за дејство, по објектима на земљи спровела 14.191 лет, при чему је извршено око 2.300 напада и 8.200 ватрених дејстава. Извршено је и око 600 ватрених дејстава крстарећим ракетама. НАТО је на територију СРЈ лансирао око 415.000 пројектила различите врсте, масе и убојне моћи. Лансирано је: око 350.000 касетних бомби – подпројектила „бомбица“; око 50.000 комада (граната) муниције са осиромашеним уранијумом и око 15.000 великих пројектила (невођене и вођене бомбе и ракета), укупне масе око 22.000 тона. Од укупног броја 15.000 тзв. великих пројектила, око 30% припадало је

универзалном оружју за директне нападе (ЈДАМ). По снагама и објектима Ратног ваздухопловства и противваздушне одбране регистровано је 512 напада на 171 локацији. У 512 напада, извршено је 2.266 ватрених дејстава, што је 25,8% извршених ватрених дејстава на територији Савезне Републике Југославије (Смиљанић, 2019).

НАТО оружја су по, условно речено, цивилном сектору извршила 3.381 (39%) ватрених дејстава. Усмртила су око 500, а теже ранила око 900 цивила. НАТО оружја убила су 271 припадника одбране (249 војске и 24 МУП Србије), па се отвара питање да ли су цивили били „коллатерална штета“ како су тврдили званичници НАТО-а. Више него ужасавајућа је чињеница да су НАТО оружја убила осамдесет осморо деце. У рушилачком походу уништено је: 87 објеката инфраструктуре (38 мостова), 7 великих индустријских и 58 привредних објеката, 11 објеката енергетских постројења, 28 радио и ТВ репетитора и предајника, оштећено је 470 км путева и 595 км пруга. Већа или мања оштећења учињена су на 907 објеката инфраструктуре. Уништено је или оштећено око 25.000 стамбених објеката. Велика разарања и уништења учињена су и на објектима ВЈ. Само у РВ и ПВО нападно је 958 (68%) објеката од којих је 577 уништено, а 431 теже или лакше оштећено. Укупна материјална штета Војске процењена је на 7.707 милиона америчких долара, а земље у целини на око 100 милијарди долара, по курсу од 30. јуна 1999. године. Процена штете на Космету није извршена (Смиљанић, 2019).

Копнени део ваздушно-копнене битке која је трајала 78 дана има два аспекта. Прво, потојао је план НАТО копнене операције, који није остварен. Друго, копнена дејства су чиниле активности ОВК, дела албанских оружаних снага и добровољаца-цихадиста.

1) Копнена операција „Стрела“

Копнена операција „Стрела“ је отпочела 09.04.1999. године дуж целокупне границе и реализована је у две фазе и то: прва фаза под називом „Стрела-1“ у времену од 09.04. до 30.05.1999. године на правцу Тропоја-Кошаре-Дечани (Морински правац), а друга фаза под називом „Стрела-2“ реализована је у времену од 26.05. до 10.06.1999. године на правцу Кукс-Призрен (Врбнички правац) (Јевтовић, 2016).

Дана 09.04.1999. године, са територије Р. Албаније отпочела је копнена агресија на СРЈ, здружених снага терориста, 1.500 – 2.000 људи, уз ангажовање укупно у почетном периоду три пешадијске бригаде, затим, оружаних снага Албаније – 2. пешадијска дивизија, специјалних снага НАТО, уз снажну артиљеријску подршку и подршку авијације на правцу: караула „Кошаре“ – караула „Морина“ – Ђаковица.

Циљ дејства и идеја маневра агресора био је да снагама ПрК нанесе што више губитака у живој сили и материјалним средствима и уз увођење јаким снага продужи напад на правцу: „Кошаре“-с. Батуша-Дечани, овлада делом путног правца Ђаковица-Дечани и споји се са снагама из рејона Јабланице и Ђаковице. Спајањем са снагама у Јабланици у доброј мери би била компромитована одбрана на тежишту одбране, крајње би усложнило одбрану првог

ешелона у Метохији, веома усложнило маневар по дубини, и довело у питање позадинско обезбеђење дела састава и знатно олакшало агресију копнених снага како из Р. Албаније тако и из БЈР Македоније (Јевтовић, 2016).

С обзиром да је операција „Стрела 1“ („Кошаре“) доживела неуспех, НАТО је са штабом ОВК и албанским снагама, испланирао другу операцију – „Стрела 2“ („Паштрик“).

Када су након 45-дневних тешких и крвавих борби НАТО стратегији увидели да стварање мостобрана на правцу Тропоја – Кошаре – Батуша и даље према Јабланици, којим је требало отворити пут за убацивање НАТО снага из Албаније неће успети, прешли су на резервну варијанту – пробој преко планине Паштрика. Тај други део копнене агресије из Албаније одвијао се на Врбничком правцу.

Циљ те здружене акције НАТО авијације и специјалних снага, Албанске армије, шиптарских терористичких снага, у којима је било плаћеника, страних инструктора и муџахедина, и у којој је учествовало око 4.000 бораца, било је да се енергичним нападом избије у долину Дрима, прошири коридор ради убацивања јачих снага и пресече комуникација Призрен – Ђаковица. У садејству са шиптарско терористичким снагама у дубини наше територије требало је отежати и спречити маневар снагама Војске Југославије.

Овом операцијом требало је, после отварања коридора и уласка на КиМ, уз снажну авио подршку, увести мултинационалне снаге, поразили Приштински корпус и наставити дејства у дубину територије.

Операција је отпочела жестоком копненим нападом око 05,00 часова 26. маја 1999. године на фронту од преко 100 км са тежиштем пробоја на правцу Грожуп-Планеја, ширине око 6-8 км и демонстративним нападом на Моринском правцу. Овај део државне границе браниле су снаге херојске 549. моторизоване бригаде са ојачањима и уз подршку Корпусне артиљеријске групе (Јевтовић, 2016).

Незадовољни што операција „Стрела 2“ нема успеха, планери НАТО су 29. маја први пут употребили стратегијске бомбардере САД „Б52“, намењене за тзв. тепих бомбардовање. Ти бомбардери су изручили преко 100 тона „тепих бомби“, али без успеха. Као и операција „Стрела 1“ (Кошаре), тако ни операција „Стрела 2“ (Паштрик) није успела. Ниједан непријатељски војник није ушао на територију Косова и Метохије, осим што их је много страдало.

3. КРШЕЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА

Оружани напад НАТО на СРЈ 1999. године, у нас се најчешће именује као агресија. Међутим чињеница је да *de iure* СРЈ (Србија) није успела да пред Међународним судом правде и у Хагу добије сатисфакцију за подигнуту оптужницу против 10 држава чланица НАТО. Наиме, Међународни суд у Хагу је одбио оптужнице против САД и Шпаније, јер те државе не признају тај суд без резерве. С друге стране против осталих држава суд је одбио оптужницу

СРЈ из формалног разлога, јер у доба њеног подизања (април 1999) СРЈ није била чланица УН, а тиме није могла ни да води процес пред Међународним судом правде (Форца и др. 2019).

Без обзира на претходно наведену чињеницуо неуспелом покушају владе СРЈ да сеправно санкционише оружани напад НАТО на СРЈ 1999. године, у међународној јавности постоје мишљења да је то био протиправни чин, па и агресија. У овом раду ћемо само навести неке примере о правном карактерисању оружаног напада НАТО-а а СРЈ, који сежу у чврст став да је то била агресија, а самим тим и противправни чин.

Милош Јовановићу оригиналном научном раду *„Доктрина праведног рата и међународно право“* (Јовановић, 2007), даје исцрпну анализу поимања односа између праведног рата и савременог међународног права. Враћајући се вековима уназад, Јовановић тврди да је доктрина праведног рата настала пре међународног права. У том смислу, његово питање: је ли савремено међународно право право и да ли је међународни поредак правни поредак? То питање јесте и имплицитан одговор да ли је оружани напад НАТО на СРЈ био правно заснован.

Борис Кривокапић, у оригиналном научном раду *„НАТО бомбардовање Југославије 1999, као класичан случај агресије“* (Кривокапић, 2019), подсећа на три познате дефиниције агресије у међународном праву. Прва, она из Статута Нирибершког суда (1945) односила се на злочине против мира а не агресијукао такву и није била довољно прецизна, те не одговара савременим условима. Друга, она из Резолуције 3314 (1974) Генералне скупштине УН, није правно обавезујућа, алису њена решења прерасла у опште обичајно међународно право, што значи да су обавезна за све, Трећа, она из новог чл. 8bis Римског статута након допуна из Кампале (2010) не може се применити да би се ретроактивно засновала надлежност Међународног кривичног суда, али је подобнада се према њој оцењује када постоји агресија. Аутор указује на карактеристике дефиниција агресије из Резолуције и Римског статута, а затим полазећи од тих дефиниција даје анализу рата који је НАТО водио против Југославије, закључујући да се ради о агресији у правом смислу речи.

Један од најпознатијих европских стручњака у области међународног права, Панајотос Каритос (Кипар) 8. децембра 1999. у САНУ, пред бројним историчарима, прецизно је навео податке да је НАТО агресијом на Југославију прекршено преко сто закона и конвенција међународног права. Неоспорна је истина, наводи Каритос, да је оно што је учинио НАТО према СР Југославији агресија и криминални чин. То је злочин против мира и свих норми међународног права, јер фундаменталне одредбе Повеље УН гарантују суверенитет држава и забрањују употребу силе против територијалног интегритета било које земље. Повеља УН заснива се на једнакости свих њених чланица и не одобрава вођење рата. Сила може да се употреби једино уз одобрење Савета безбедности. НАТО, међутим, користећи силу против Југославије, није имао овлашћење СБ нити он, нити било ко други има право да нападне једну

независну земљу. Агресијом НАТО – повређен је и статут саме Алијансе, тако да је напад на Југославију нелегалан и са становишта њиховог оснивачког акта, као и закона осталих земаља које су са САД учествовале у овој агресији против Југославије. (Ћетковић, 2019).

Познати италијански публициста Бјађо ди Гарсија у свом делу *„Зашићо је НАТО бомбардовао Србију 1999?“*, даје ширу анализу сукоба са разних аспеката тадашњег света, позиције појединих актера, посебно Итлије, САД, НАТО, Русије и Србије. Из тог дела навешћемо само неке закључке: НАТО је напао једну суверену државу мимо члана 5 Вашингтонског споразума; Алијанса је први пут интервенисала изван сверноатланске ефере, чиме је дефинитивно напустио принцип географског простора и вратио се принципу интересне сфере; НАТО није консултовао Савет безбедности УН за предузимање оружаног напада; Италија је уступила 19 аеродрома за дејства авијације НАТО и ангажовала се мимо сопственог Устава. У складу с наведени, Гарсија посебно истиче: „Остаје убеђење да је НАТО интервенисао тамо где је сматрао да треба наметнути решења у складу с новим светским поретком, при чему националне границе нису више проблем, нити препрека за интервенцију. Државе које су наметнуле ова правила биле су обузете жељом да преузму контролу над светом, и преузму моћ, при чему је свакога ко би им се супротставио требало елиминисати. Али, показало се да ова правила нису применљива увек и свуда, и да зависе искључиво од односа снага у игри у сваком геополитичком контексту понаособ“ (Гарсија, 2010).

У свом оригиналном научном раду *„Рајн на граници права и морала? Агресија НАТО-а на СРЈ у међународно-еџичкој њерсџекџиви“*, Мирјана Радојичић полемиче с ставом Хабермаса, који покушава да оправда оружану интервенцију НАТО, закључује: „Агресија НАТО-а на Југославију, дакле, није била, како је тврдио Хабермас, рат на граници права и морала, већ с ону страну и права и морала, ситуирана дубоко у домен интересно мотивисаних оружаних аката америчке спољне политике, као такве практиковане током свеколиког минулог века, па и његове трагичне западнобалканске завршнице“ (Радојичић, 2011).

Познати немачки економски и социјални историчар Хобфауер закључује: „Поводом агресије и рата који је Запад повео против СРЈ, под изговором заштите људских права и спречавања хуманитарне катастрофе. Овај необјављени НАТО рат против Југославије представљао је агресију која није имала никакву правну основу, нити било какав реалан разлог. Прекршене су све норме међународног права, све одредбе Повеље УН, НАТО статут и сви национални уставни земаља чланица, посебно немачког устава“ (Оџић, 2019).

Осврћући се на повреду међународног права у оружном нападу НАТО на СРЈ, у предговору дела Стојадиновића и Ђурића, Ален Бадју закључује: „Али, ко је икада могао поверовати да је у једном оваквом свету могло постојати једно истинско „међународно право“? УН су бастион великих сила, и финансиране су углавном од стране америчке владе!(...) Поверавање таквог кривичног гоњења империјалним силама, сакривеним иза Организације

уједињених нација или НАТО-а, а понекад чак и неприкривено, је запрепашћујуће“ (Стојадиновић, Ђурић, 2017).

Познати руски писац Александар Солжењџин о агресији НАТО на СРЈ, једноставно закључује: „Агресори су шутнули у страну Уједињене нације отварајући нову еру где је моћ оно што има право.“ (Чомски, 2000).

Признати амерички лингвиста Ноам Чомски је укључен у торијске расправе о сукобу на простору СФРЈ, а посебно агресији НАТО на СРЈ. Безброј је његових чињнично заснованих ставова о савременим међународним односима уткано у светску теорију, а остаће једна која осликава то време: „Међународно право важи колико дозволе велике силе“. Тиме је и карактер оружаног напада Алијансе на СРЈ једнозначно окарактерисан.

Дакле, бројни аналитичари су укрстили ставове о правном аспекту оружаног напада НАТО на СРЈ, најчешће апострофирајући: Повељу УН, Хелсиншки документ из 1975, Хашке конвенције, Уговор о формирању НАТО, уставе држава чланица Алијансе. С обзиром да расправа о правној основи оружаног напада НАТО на СРЈ није завршена (нити ће икада бити), завршимо ово питање са два става, један за, други против.

Медлин Олбрајт, заговорник правно исправног поступка оружаног напада НАТО на СРЈ, истиче: „НАТО интервенција представљала (је) само први важан корак ка успостављању нових обичајних норми међународног права, према којима хуманитарна интервенција може бити допуштена без одобрења Савета безбедности“ (Бјелајац, 2019:24).

Поменути немачки историчар Хобфауер, који осуђује НАТО агресију на СРЈ, истиче: „Међународно право је било потпуно јасно, а *људско право* може да се тумачи на разне начине. Оно је одраз економске и војне силе. То што се решило 1945. сада се геополитички поново помешало, односно с бомбардовањем бивше Југославије без мандата УН започето је кршење међународног права, а признањем једнострано проглашене независности Косова окончана епоха која је почела 1945.“ (Оцић, 2019).

ЗАКЉУЧАК

Међународни односи се, пре свега, посматрају као односи међу државама, иако постоје и други њихови елементи. На одређеном степену развоја међународних односа, након формирања модерних држава, успоставља се међународни поредак, препознатљив као униполаризам, биполаризам и мултиполаризам (нови биполаризам), после Другог светског рата посматрано.

У 20. веку, прво лагано, а након два светска рата врло снажно, на светску сцену ступао је нови хегемон – САД. После Другог светског рата САД су успеле да хомогенизују Запад у борби против „комунистичке“ претње која је долазила од стране СССР-а и социјалистичких земаља. У полувековном Хладном рату, западне земље су тријумфовале, а на сцену је ступио униполарни систем под вођством САД.

Као недвосмислено најјача економска и војна сила, САД су деценијама градиле своју лидерску позицију, која је, поред економске, посебно препознатљива у војној сфери. Заснована на најсавременијим технологијама и теорији реализма, политика односа према рату и ратовању у САД имала је два смера. Први, којим доминирају невојни аспекти сукоба у политичкој, економској, информационој и технолошкој равни, именован као суоб ниског интезитета, у савременим условима препознатљив по називу хибридно ратовање. Други, који се заснива на супремацији војних снага и система, именована као ваздушно-копнена битка, па сведимензионалне операције.

Након распада биполарног света, у условима када је привремено нестао реалтивно равноправан противник (СССР и Варшавски уговор), а зарад супремације у свим димензијама ратовања, САД су своју лидерску позицију, поред хибридног ратовања, учвршћивале и директни војним интервенијама, са и без мндата Савета безбедности УН.

Поред тога, САД су успеле да очувају НАТО, као полугу моћи, након што се распао Варшавски уговор. НАТО је од стране САД наметнут УН као гарант светског мира и безбедности. Међутим, суштина је била савим другачија, односно Алијанса је служила САД и западним земљама за доминацију у међународним односима.

У таквим условима, дошло је до разбијања СФР Југославије, које није довршено управо на територији Републике Србије. САД и НАТО, од првих дана распада СФРЈ подржавају сецесионистичке републике и отворено се стављају на страну против СРЈ и Србије.

На 50. годишњицу од формирања, Алијанса је 1999. године, под изговором спречавања хуманитарне катастрофе на Косову и Метохији, извршила агресију на СРЈ. Био је то оружани сукоб који ће у историји остати незапамћен по неравноправности односа снага сукобљених страна. Агресији НАТО претходили су сви облици хибридног ратовања, како их познаје модерна теорија.

Дакле, СРЈ и Србија су што због општих услова утврђивања доминације САД и западних земаља, што због практичног поступања и доказивања како ће то бити оним земљама које не прихватају ту доминацију, потпале под оружани напад најјаче силе света.

Оружани напад НАТО на СРЈ се именује као агресија, иако су пропале иницијативе Владе СРЈ да се то верификује и процесуира на Међународном суду правде. Једноставно, по свим правним тумчењима међународних аката који узимају у обзир агресију, оружани напад НАТО има те квалификације.

У агресији НАТО на СРЈ 1999. године погажени су бројни међународни прописи који се односе на рат и ратовање. Међутим с обзиром да међународно право важи онолико колико дозволе велике силе, карактер рата НАТО и СРЈ остаће дуго у сфери „расправе“ о његовој правној форми.

Истина је једна, али постоје различита виђења објективне стварности. У немогућности да право и правда „угледају светло дана“, кад је у питању агресија НАТО на СРЈ, остаје да се на све расположиве начине о том сукобу говори и пише.

Да се вечно памти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамов С., (1997), *Постхеројски рајт зајада йројив Јујославије*, ИДИ, Ветерник.
2. Аврамов С., (1998), *Трилайерала*, ИДИ Ветерник.
3. *A Long-Needed Net-Assessment: US and Soviet Special Operations*, (1987), Armed Forces Journal International, February.
4. Бабић Ј., *Међународне економске санкције-етичка налаиза*. Интернет: (https://www.researchgate.net/publication/341051943_Medunarodne_ekonomske_sankcije_-_eticka_analiza) (20.05.2020)
5. Bžezinski Z., (2001), *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka.
6. Бјелајац М., (2019), *Прикривање и разоткривање йравих разлоја за рајт 1999 на Косову и Мејхохију*, Политика националне безбедности, Београд.
7. Brickmont J., (2006), *Humanitarian Imperialism: Using Human Rights to Sell the War*, NewYork.
8. Вилијамс Д. П., (2012), *Увод у студије безбедности*, Службени гласник, Београд.
9. *Војне ојерације ОС САД у сукобу ниској инйезийейта*, (1996), ГШ ВЈ/Друга управа
10. Van Kreveld M., (2010), *Transformacija rata*, JP Službeni Glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd.
11. Врачар М., Тикхова, В., (2018), *Дискурзивни йрисий феномену „хибридној ра-шовања“*, Бојно дело, Београд, 3/2018.
12. Врачар М., Šaranović J., (2018), *Transformacija rata na razmeđu 20. i 21. veka*, Srpska politička misao, Beograd.
13. Вуковић С., (2018), Срби у наративу Запада. „Хуманиитарна“ НАТО инйервенција, Књига 1.
14. Вулетић Д., (2005), *Информационо рајтовање*, Војно дело, Београд.
15. Гарсија, Б., *Заишо је НАТО бомбраговао Србију 1999?* Интернет: <https://prviprvinaskali.com/clanci/dren/bombardovanje-1999/bjadjo-di-gracija-zasto-je-nato-bombardovao-srbiju-1999.html>(09.03.2020).
16. Department of Defense, (2010). *Quadrennial Defense Review*. Доступно на: http://www.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/QDR/QDR_as_of_29JAN10_1600.pdf. (25.05.2020).
17. *Докйрина сукоба ниској инйезийейта САД*, (1990), ЦВВШ ОС, Школа националне одбране.
18. Даниловић Н., Благојевић-Даниловић, А., (2019), *Ајресија НАТО на СР Јујославију 20 йодина йосле, йолийиколошко-йравни асийект*, Политика националне безбедности, Београд.
19. D'Agostino Davi M., (2010) “Hybrid warfare”, report GAO-10-1036R Hybrid Warfare, US GovernmentAccountability office, Washington DC 20548.
20. Jagello (2015), “Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe’s Security Environment”, Research paper by Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague in cooperation with Faculty of Social Studies, Masaryk University, Brno, and European Commision Representation in the Czech Republic, Praha-Ostrava.
21. Јевтовић З., Арацки, З., (2019), *Пройајандна майрица йлобалних медија у хибридном рајтовима*, Политика националне безбедности, Београд.
22. Јевтовић Г., (2016), *Клинтон и Блер, ваздушно-койнена бијка '99*, Интернет: <http://www.koreni.rs/klinton-i-bler-i-vazdusno-kopnena-bitka-99/> (05.06.2020).
23. Joint Chiefs of Staff, (2015). *The National Military Strategy of the United States of America*, Washington, D.C., Доступно на: http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf (25.05.2020).

24. Јовановић М., (2007), *Доктрина праведној рати и међународно право*, МП 2-3, Београд.
25. Kally R, (1984), *Специјалне операције осамдесетих година*, *Defense Foreign Affair*.
26. Кривокапић Б., (2019), *НАТО бомбардовање Југославије 1999., као класичан случај агресије*, Политика националне безбедности, Београд.
27. Килибарда З., Младеновић, М., Ајзенхамер, В., (2014), *Геополитичке перспективе савременог света*, Факултет безбедности, Београд,
28. Крстајић, Д., *ООДА њејла Џона Бојга*, <https://www.rcc.org.rs/OODA.pdf> (28.05.2020).
29. Mattis J. N., Hoffman F. G., (2005), "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", U.S. Naval Institute, *Proceedings Magazine*, Issue: November Vol. 132/11/1,233.
30. Мирковић Т, (2003), *Системије и доктрине суперсила и блокова*, ВИЗ, Београд,
31. Naj Dž. S., (2004), *Paradoks američke moći: Zašto jedina supersila ne može sama*, BMG, Beograd
32. Николић Н., (2017), *Размишљање иновативности концепта хибридној ратовања*, Војно дело 5/2017, Београд.
33. Оцић Ч., *Катастрофалне последице западне политике према Косову и Метохији*, Интернет: <http://www.koreni.rs/katastrofalne-posledice-zapadne-politike-prema-kosovu-i-metohiji/> (25.05.2020).
34. Перић Н., (2019), *Медијски рат: „артиљеријска припрема“ за НАТО агресију на СРЈ 1999. Интернет: <http://www.rastko.rs/rastko/delo/16058>* (31.5.2020).
35. *Повеља УН*, Интернет: https://www.tuzilastvorz.org.rs/upload/Regulation/Document___sr/2016-05/povelja_un_lat.pdf (30.05.2020).
36. Раичевић Н., (2008), *Хуманитарна интервенција у међународном јавном праву – докторска дисертација*, Правни факултет, Ниш.
37. Радојичић М., (2011), *„Рат на ираници права и морала?“ Агресија НАТО-а на СРЈ у међународно-етичкој перспективи*, Филозофија и друштво, Београд.
38. Ранчић И., Бериша, Х., (2018), *Хибридни рат-мит или стварност*, Војно дело 5/2018, Београд.
39. Szafranski R., (1995), *When waves collide*, Essay contest on the Revolution in Military Affairs, Joint Force Quarterly.
40. Смиљанић С., (2019), *Како смо се бранили од НАТО агресије*, интервју за Печат, Интернет: <http://www.pecat.co.rs/2010/03/spasoje-smiljanic-kako-smo-se-branili-od-nato-agresije/> (25.02.2020).
41. Стојковић Д., (2017), *Хибридне претње безбедности Републике Србије*, Војно дело, 6/2017, Београд.
42. Стојадиновић М., Ђурић, Ж., (2017), *Ђурић, Политички митови неолиберализма*, Институт за политичке студије, Београд,
43. TRADDOC Pam 525-5, (1986), *Military Operations: Operational Concepts for the AirLand Battle and Corps Operations* Signed by Donn A. Starry. Fort Monroe, VA: GPO. p. 2).
44. Форца Б., Ковачевић Р., Андрић Ј., (2019), *Неушмеленост одлучних ставова у вези са НАТО агресијом на СР Југославију*, Монографија – „ПОСЛЕДИЦЕ НАТО АГРЕСИЈЕ НА СРЈ 1999 – две деценије после“, Евроазијски безбедносни форум, Београд.
45. Форца Б., (2003), *Војни фактор међународних односа и његов утицај на развој Војске Југославије*, докторска дисертација, Војна академија, Београд.
46. Форца Б., (1998), *Повратак главне бийке*, Војно дело, Београд.
47. Форца Б, Ковач, М., (2000), *Историја ратне вештине, период 1920-2000*, ВИЗ, Београд.

48. FM-105, Department of the Army, Washington, DC, 1993.
49. FM-106, Department of the Army, Washington, DC, 1996.
50. Hoffman F.G. (2007), *Conflict in the 21st Century – The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia
51. Чомски Н., (2000), *Нови милиитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд.
52. Ђетковић Б., *Апсеција и сецесија*, Интернет: <https://www.dan.co.me/?nivo=3&rubrika=Stav&clanak=619117&datum=2017-10-16> (20.05.2020).
53. <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/09/10/srpski/P00090801.shtm>, 06.06.2020.

Božidar FORCA

FROM HYBRID WAR TO FULL-DIMENSIONAL OPERATIONS
BY VIOLATION OF INTERNATIONAL LAW

Abstract

From a conceptual point of view, war is a conflict in which armed struggle and fighting are carried out in other areas of social life, in order to achieve the political, economic and other goals of the conflicting parties. So, conflict is a categorical, and a war derived term. The conflict between NATO and the FR of Yugoslavia in 1999, observed through armed actions (armed struggle), which lasted for 78 days, was preceded by unarmed actions, that is, fighting in political, economic, cultural, information, media and other areas of social life. Also, after the cease-fire in the conflict, NATO and the FRY, in June 1999, continued unarmed forms of fighting.

This paper seeks to present, from a scientific and limited point of view, the key determinants of NATO-FRY conflict through three factors: 1) hybrid warfare, as a modern substitute for the term conflict, 2) full-dimensional operations, the culmination of US and NATO domination in the military sphere; and 3) the violation of international law by NATO as confirmation of the statement that international law is valid as much as permitted by the great powers.

The general goal of the paper is to prove that the United States, as the hegemon of the 20th century, used the comparative advantages of the overall development of the world's superpower, using permitted and impermissible means. In that sense, it turns out that NATO's aggression on the FRY in 1999 was: 1) the acquisition of general circumstances and the culmination of the aspiration for US domination after the collapse of bipolarism and the creation of a new set order, 2) a special practical statement of the use of force against those who disobey US domination and 3) proof that the great powers regulate international relations, without pretending to violate international law.

Keywords: Hybrid War, Full-Dimensional Operations, International Law.

Оригинални научни рад

*Марија С. ЈЕФТИМИЈЕВИЋ МИХАЈЛОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

*Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ***

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

*Halimah ONALLA****

КУКАВИЦЕ ОД ВЕЛИКЕ ХОЧЕ

ПЕТРА ХАНДКЕА¹

(Кукавичје доба или живот без будућности)

Айсџракић: У раду се тумачи путописна репортажа Петра Хандкеа *Кукавице од Велике Хоче*, коју је написао након посете Косову и Метохији, маја 2008. године. Кроз уметнуте и наглашене поетске елементе и симболику масовног појављивања и оглашавања кукавица, које аутор ослушкује у одређеним деловима дана и ноћи, ова Хандкеова репортажа добија карактер поетског списка. Време његове једнонедељне („пустускршње“) посете Великој Хочи, маја 2008. године, поклопило се управо са временом оглашавања кукавица. У ратом изолованој средини, где стварност житеља ове српске енклаве „испада из органског времена“, оглашавање ових злослутних птица симболизује једно *друјачије рачунање времена*, неку врсту „кукавичјег календара“, када се у рефренском одзивању „сада-и сада-и сада-и“ (које писац ослушкује дан-ноћ), сублимира идеја о предапокалиптичном добу или животу без будућности.

Кључне речи: Петер Хандке, Косово и Метохија, Велика Хоча, кукавице, народна традиција, симболика, страх.

* научни сарадник, mjmihajlovic@gmail.com

** научни сарадник, beceskim@gmail.com

*** докторанд

1 Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. број 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Наредни дани у енклави, захџевају или омоућавају
једно друаије рачунање времена, скоро увек на
лицу месџа. А сада изџледа као да је ово друо време –
више ред нео рачун – оџелойворено кроз
зов кукавица.“

„...као да су се све кукавице из средње, северне и
зайадне Еврое наише џамо доле на Косову.“

П. Хандке

Данас је готово немоуђе говорити о књижевним вредностима дела Петра Хандкеа, чак и онда када су потврђена највишом наградом која се у свету додељује у области књижевности – Нобеловом, а да се над ту оцену на неки начин не нанесе сенка политичког контекста, односно Хандкеовог чина, као „нечуведеног преседана“ у савременом свету, оличеног у његовом вапају за *џравдом за Србију*. На радост поштоваоца уметности и поклоника књижевности, у овом случају тријумфовала је уметност. Хандке је награђен за литературу, а не за идеолошка уверења, која су, на жалост многих светских посматрача, остављена по страни, јер не припадају књижевним вредностима, нити вредносним критеријумима по којима се додељује ова награда.

Стога би несумњиво било пригодноје да смо за предмет свог рада одабрали управо истоимену књигу из 1996. године, чији пун назив гласи: *Правда за Србију: зимско џуџовање на реке Дунав, Саву, Мораву и Дрину*, која је изазвала бројне полемике, критике и осуде у западној јавности или, још пригодноје, његову књигу из 2002. *Пиџајуџи у сузама*, чији пуни назив гласи: *Поџоњи зайиси два крсџарења Јуџославијом у раџу, марџа и аџрила 1999. џодине*, дакле непосредна сведочења управо из периода када је трајала агресија на СР Југославију.

Међутим, упркос томе што ове две књиге чине и хронолошку и тематску претходницу књизи *Кукавице од Велике Хоче* коју тумачимо, а коју чине Хандкеови записи са путовања по Косову и Метохији маја 2008. године, односно посета Великој Хочи, и што ју је изван њиховог контекста немоуђе и тумачити, наше опредељење да говоримо баш о овој књизи има првенствено *џоеџске разлоје*, утолико пре што и сам Петер Хандке говори о значају поетског у свакој од поменутих књига. Тако у књизи *Правда за Србију*, на самом крају, говори о *џоеџском* као нечем што „повезује“ и води до „свеобухватног – продора до заједничког памђења, јер „буди оно заједничко памђење себе, оно ново, заједничко детињство“ (prior. Ivanović 1996: 55). Осим тога, у једном интервјуу Хандке је потврдио свој став да је „за мир потребно нешто више од чињеница, наиме оно поетско“, јер се управо у поетском открива проблем који пре тога није био видљив и додаје: „сваки поетски текст је скандалозан. Радо бих био још скандалознији“ (Isto: 212). Овим ставовима Хандке се декларише као стваралац који верује у моћ књижевности, односно у моћ поетског – да мења свет тако што, видеви даје и дубље, поставља питања

о проблемима које не само да други не виде, него пред којима други затварају очи. Поетско за њега тако постаје став који заузима према свету, мач којим се руше предрасуде, како би дошао до Истине и Правде, којој су савремено друштво и савремена цивилизација везале очи и руке. У том смислу, Хандке је врло близак Андрићу (са којем је више пута, на различите начине, довођен у везу) и његовом идејом да „приповедач и његово дело не служи никоме и ничему, ако не служи човеку и човечанству“.

Али, шта је за Хандкеа правда? Чини се да је одговор на то питање незаобилазан, ма ком његовом делу пришли, било као читаоци или као тумачи. Тај одговор нико боље и прецизније није дефинисао, него сам Хандке:

„Шта значи? Правда? Да се најпре саслуша неко; да се земљи Србији допусти да постоји; да се покаже интересовање за земљу; да се тамо отпутује; да се погледа како људи живе, ако неком то дозволе; да се погледа како се у Србији развијала историја. Како је дошло до тог рата? Да ли је тачно то са 'Великом Србијом', у шта сумњам. Да се најпре погледа. Мислим да је сасвим јасно да је правда за ту земљу потребна. За државу, то тренутно не знам. Али, о томе се код мене и ради. Каже се да се увек знало да и тамо, у Србији има људи. Имам утисак да се у Немачкој, Француској, или свуда у Европи, или у целом свету, па и у Америци, није знало да у Србији има људи. Каже се да је то скроз јасно. То није јасно. Увек се прећуткивало да постоји Србија. И ако се о томе писало или говорило, увек је постојао тај сиви, ратнички Београд (...) имао сам потребу да тамо отпутујем“ (Исто: 217).

Питање је, такође, шта је то што је Хандкеа пресудно окренуло према Србији, посебно питању Косова и Метохије (осим осећаја са правду – за ту вредност коју савремени свет, како је историја показала – не познаје читав двадесети век). Емир Кустурица је тексту „Хандке, апостол истине“, штампаном као предговор најновијем издању Хандкеове *Правде за Србију*, издвојио две важне ствари за које сматра да су везивно ткиво Хандкеа и Косова и Метохије:

– прву карикату те везе Кустурица види у вези наше православне културе за индивидуалност. У том смислу, Хандке је веома близак Андрићу, јер су обојица „дисциплину католика претворили у емоционалност православца“ (2019: 7). Односно, Хандке је, „помирио разлике између западне хришћанске и наше православне традиције“, због чега „његово дело, иако делује изван религије, ипак није лишено религиозности, напротив“ (Исто);

– другу карикату те везе Кустурица препознаје у нашој везаности за Косово и Метохију. Као „културни темељ европског хришћанства“ Косово и Метохија је „уједно и слика будућности“ (Исто: 8). У односу света према овом питању антиципирани су и сви други светски односи, па и ишчезавање хришћанске културе, које представља „крах морала“. У томе Кустурица види кључну тачку Хандкеовог окретања према нама и додаје: „Свака цивилизација настајала је на високим моралним начелима. Њихов распад је садржан у тренутку краха морала“ (Исто 11).

Хандкеово питање односа према Косову и Метохији, односно питање улоге *йоейској* у откривању Истине и Правде, можда нигде није тако јасно и поетски надахнуто одређено него у путописној прози *Кукавице од Велике Хоче*. Иако је испрва замишљен као нека врста путописне репортаже, будући да и сам Хандке сведочи да је у Велику Хочу 2008. године дошао као новинар-репортер са припремљеним упитником за становнике те српске енклаве, овај спис по свом карактеру превазилази првобитно замишљен концепт и добија све одлике поетског дела, односно *йоезије у йрози*. Томе су посебно доринели читави лирски пасажии о кукавицама, кроз чије се оглашавање манифестује доминација једног новог света, „врлог новог света“ (Олдус Хаксли), који је, из Европе *долетйео у јайшима* у то мирно и богато косовскометохијско место.

Своје путовање у Велику Хочу Хандке започиње 6. маја, на Ђурђевдан, 2008. године, дакле само неколико месеци након проглашења независности Косова, наглашавајући да ово није његова прва посета Косову и Метохији. Запажања која је изнео током своје једнодневне посете Косовској Митровици, из које је требало да има организован превоз за Велику Хочу, нису запажања једног новинара-репортера који је, како сам сведочи, желео да избегне било какву предрасуду, било негативну или чак позитивну, трудећи се да чак „ни синтакса не ода неко мишљење или предрасуду“ (Хандке 2011: 7), него запажања уметника чији су видици/виђења савремених историјских дешавања шири од оних коју су сами актери у тим превирањима. Тако ће на путу ка Косову и Метохији, пролазећи кроз Шумадију, констатовати да тај топоним води порекло од термина „шума“, да је у долину Ибра, по легенди, некада давно француска принцеза донела јоргован, који сада „расте дивље свуда по стенама“ (Исто), да се изнад града у Косовској Митровици грандиозно извија споменик „некаквим занатлијама“ (споменик рударима, наша *йрим.*), а да ништа није парадоксалније од назива кафеа који се налази на самој (вештачки и насилно) направљеној граници, тачније у близини моста који раздваја два дела града, јужни албански и северни српски – „Dolce Vita“.

Међутим, знатижељан дух, проициљиво око и критички однос према свему што се намеће као „Истина“ у западном свету, натерало је Хандкеа да из једне купљене географске карте Албаније, у јужном, албанском делу града, препозна како се деценијама тенденциозно прекраја историја, али не само тако што се војно окупира територија неке земље и мењају њене границе, него тако што се уништавају докази о постојању духовне баштине и уопште културног наслеђа њеног народа. Наиме, Хандке бележи запажање да на карти јасно стоји година њеног штампања – 2001, али да у њу нису унета три највећа српска средњовековна манастира Косова и Метохије: Грачаница, Манастир Свети Архангели код Призрена и Пећка патријаршија. Односно, да је Грачаница на карти обележена као рударско насеље, да је Пећка Патријаршија означена као мала црква, а не као манастир, а да „манастир светог Аргангела није постојао више на карти много пре него што је заиста уништен“ (Исто 22), мислећи на погром над Србима и српском баштином 17. марта 2004. године. Због тога је,

закључује Хандке, и мир „имао своје разлоге – био је у ваздуху, а истовремено јасно у руци“, што значи да је само наводно имао *једну* будућност; као што на два језика, српском и албанском, различито звучи – *будућности* и *ardhme* – она исто тако различито и значи за припаднике ова два народа. Будући да је више пута јасно истицао да је „човек осетљив на употребу језика“ (prig. Ivanović: 208) и да чак изречене „понеке глупости јачају истину“ (Isto), јасно је зашто је Хандке у самом различитом звучању исте речи на два различита језика могао да осети разлике које нису само лингвистичке и морфолошке, него разлике историјске, јер се тичу судбине једног и другог народа.

Такав је случај и са употребом речи *кукавица*, која се на албанском изговара као *qyqe*. Зашто је баш кукавице Хандке одабрао? Да ли због тога што би у симболици њиховог масовног појављивања и оглашавања у једној српској енклави, показао моћ п(р)оказивања *истине* и предвиђања *судбине* једног народа, чиме се потврђује давно изречена мисао како „тајну историје не траба тражити у метафизици, него у поезији (епу-трагедији-роману-литургији). Јер, историја је тамо где је човеку дата победа над смрћу“ (Жарко Видовић).

Док је, боравећи кратко у северном делу Косовке Митровице, приметио „чиопе које зује, врапце који брује, голубове који тапкају“ (Хандке 2011: 16), дотле је његов боравак у Великој Хочи (у коју је стигао исти дан поподне 7. маја) од почетка био обележен снажним и сугестивним „кукањем“ ових птица „злослутница“, како се најчешће називају у народним веровањима. Оно што свему томе даје посебан значењски елемент јесте изванвременско ситуирање његовог једнонедељног боравка у овој енклави, које се по свему опире временским (па и просторним одређењима). Живот се у енклави не одвија као живот човека двадесетпрвог века, нити се његов дан мери значењем које има у односу на историјску прошлост или неизвесну будућност; живот у енклави траје „сада-и-овде“, баш као што одзвања зов кукавица, чијој се бројности ни сам Хандке није могао начудити; без корена и без крила, живот вреди онолико колика је његова снага да се у једном тренутку проживи и осети вредност читавог проживљеног живота, па отуда ни мештани који су му били домаћини, као и оне које је упознао у Великој Хочи, не припадају „обичним“ људима – њихове ликове, иако верно пренете у поетски текст, Хандке је изградио као прототипове јунака какви више не постоје у савременој Европи, оној Европи која је силом – чизмом и оружјем, ступила на ово српско тло:

„Наредни дани у енклави, захтевају или омогућавају једно другачије рачунање времена, скоро увек на лицу места. А сада изгледа као да је ово друго време – више ред него рачун – *ошелошворено кроз зов кукавица* (йрим. наше подвлачење). Одмах при изласку из кола, на мирном платоу (плато за бацање погледа) сеоског трга, обрубљеном словенским дрвљем, липама, липа, на мајском сунцу какво се само замислити може, *закукало је свуда у широком крују око села* (йрим. наше подвлачење); чуле су се као један звук, јер, макар у овом поподневном часу, из самог места и његове ближе околине скоро да није долазио ниједан звук...“ (Исто 27).

Означавајући тако једну другачију стварност која постоји изван ове стварности и времена, тачније *изван* света каквог познаје „модеран Европљанин“, Хандке говори о „сабору кукавица“, који га је у Великој Хочи изненадио:

„Целог пролећа сам ишао преко читаве Европе, овде или онде чекао на зов бар једне кукавице. У поједина преподнева, када би се након јутарње магле, или јутарњег испаравања прогурало плаветнило неба и када би почело благо хујање, јавила би се мисао: 'Ах, данас ће бити први дан за зов кукавица!' А затим по шумама, свеједно којим, свеједно где: нада. Очекивање, па чак и извесност је иначе било тако снажно, да сам у тишини халуцинирао овај зов, или сам замењивао с њим зов грлице. У Великој Хочи сам насупрот томе, од првог тренутка наишао на прави *свештиски конгрес, сабор кукавица* (наше подвлачење, *иприм.*), можда не баш због љубави, али се осећало да није ни због свађе. И наставило се током свих дана тамо, до вечери, и у сваком другом временском смислу је зов кукавица одзвањао чак и ноћу. Па и багреми што су около по брдима цветали „бело-у-белом“, то (мало) житних поља и винограда мањих (од рата) стајали су за оне временске одсечке који су се уместо ранијег 'и онда-и онда', састојали од 'сада-и сада-и сада-и', при чему је по уобичајеном рачунању времена касније – сада могло бити оно раније и обратно: оне најгласније и оне које су давале основни тон осталим зововима кукавица“ (Исто 27–28).

Иако нигде изричито не помиње народна веровања о пореклу и значењу кукавица, Хандкеово интуитивно осећање *времена*, тачније дефинисање времена које је одређено оглашавањем ових птица као „ишчашено“, „изглобљено“, „неорганско“, показује познавање веровања о пореклу кукавица и њене симболике у народној традицији. Наиме, према словенским веровањима, кукавица се први пут у години оглашава на Ђурђевдан (Гура 2005: 528), а о њеном пореклу постоје различита веровања и тумачења. Углавном, у свим словенским веровањима кукавица има женску симболику. Иако један од највећих проучавалаца симболике животиња у словенској митологији, Александар Гура, ову птицу не сврстава у ред *нечисти́х ийи́ща* (попут гаврана, вране, чавла или гачца), њена основна симболика везана је за – смрт. Често се сматра да је „пореклом удовица, или пак сестра која је тужила за братом, те ју је он проклео, или се Бог наљутио и претворио је у птицу“ (Аксић 2018: 200). У српској народној традицији верује се да је кукавица сестра Лазарева (кога је Христ четврти дан после смрти подигао из гроба). Због Лазареве смрти, она је дан и ноћ на глас кукала. И пошто се Лазар јавио у сну и молио је да више не кука, а она га није послушала, Лазар ју је проклео па се она претворила у кукавицу. Српско предање такође каже да кукавица кука до Видовдана, дакле до дана када је погинуо кнез Лазар, па су је Лазареве сестре замолиле да престане, будући да је она свог брата „окукала“ и сад је ред да оне свог ожале. Такође се сматра да у кукавици обитава душа умрлог, па она тако представља везу овог и оног света – гласницу с оног света која остварује контакт између живих и мртвих (Гура 2005: 533). Будући да представља

одређену везу са оним светом, и боје које иду уз њено име, такође су везане за симболику смрти – *сиња кукавица, црна кукавица*.

Зашто је важно истаћи сва ова значења и тумачења/веровања? Најпре, због *времена* када Хандке послушује оглашавање кукавица, затим због *места* на којима их слуша и највише због *значења* које то „кукање“ добија, управо у том временско-просторном оквиру.

У боравку код својих домаћина у Великој Хочи, посетама у које га је водио поп Миленко, код људи, углавном угледних, за које је сматрао да му могу пружити адекватна сазнања и одговоре на питања која се тичу свакодневног живота Срба у енклави, Хандке је видео уобичајени, „ранији временски след“. Наизглед равнодушан и очекиван одговор мештана на његово питање: „Да ли се нешто променило за Србе у Великој Хочи откад, како сада изгледа коначно, живе под албанским двоглавим орлом?“ (Исто 31): „Мирно је“ – сажима, према Ханкеовом осећају, сву филозофију протеклих страдања и истовремено надања да се иста неће поновити. А између прилагођености да у привидном миру нађу стварни мир и надања да у опасности од блиске смрти, смрт ипак може бити избегнута, преварена, Хандке је открио да ту траје један дубок живот који хучи, који није ни трајнији ни важнији од тренутка коју кукавица оглашава као „сада-и-сада-и“. Отуда ни системска питања мештанима нису имала никакву улогу – са њима је било *још*ово, јер је „људима из Велике Хоче лакше када причају, а још лакше када приповедају, када им није задат никакав правац“ (Исто 33). Приповедање је за њих облик трајања живота, осмишљавање ратом обесмишљеног тренутка живљења, па зато не изненађује што Хандке више пута истиче да су му најзанимљивији и најкориснији саговорници били не они препоручени угледни људи ове српске енклаве („некадашњи – који су у међувремену одавно остали без службе, без функције, без позива – и/или одани верници, редовни посетиоци литургија, црквени прислужници“ (Исто 43)), него они „невидљиви“, тихи, скрајнути, чији је унутрашњи живот најгласнији и који су једини могли да му одгоненту тајну живота која овде није значила ништа друго до *уметности* саму. Уметност живота која настаје између два откуцаја срца, између два трептаја ока, између уздаха и изговорене речи, између буђења са надом у дан без сукоба и починка са захвалношћу што до њега није дошло. Вредност тог тренутка живота човека у српској енклави у двадесетпрвом веку Хандке је осетио не као *новинар-рејортер*, него као *јесник* који дубоко послушује хук историје и далеко види њене одјеке. У свом поетском поимању живота енкављана Хандке дубоко осећа да се њихов живот, иако сведе на „сада-и-овде“ одвија изван тих граница – у просторима сећања. Јер, чак и тамо где ногом не могу да кроче, Срби те границе прекорачују сећањем на „бивши живот“. Сећање се тако показује као облик проширења оних граница које је живот наметнуо као коначне. „Куд не може да доспе нога, стиже поглед, где стане поглед, настави мисао. Нема човека који то не покушава, ма колико био мален и непотпун“ (Иго 1955: 300).

Такве ванвременске тренутке живота и/или уметности, који овде постају синоними, Хандке препознаје и у окупљањима неколицине мештана у великом

контејнеру у центру села – неке врсте сеоске кафане, симболично назване „Рамбује“. У тај хочански Рамбује могло је да стане тек троје људи, у чијим су се бескрајним приповедањима између пијанчења и гошћења печеном пилетином, одвијала једна другачија историја, нека врста *надисторије*, у којој се, за разлику од догађаја у историјском Рамбујеу, сачувало достојанство Србина са косовскометохијских простора, сећање на храброст и победе предака, оличеног у једној јединој речи коју Хандке исписује великим словима: САБОР. „Стара реч за ’скуп’ – ’скуп’ целог села“ (Исто 55), од „чије саме речи се старац из Велике Хоче у свом јаду осети усправно“ (66). Други такав „центар“ око кога се окупљају људи и приче из неког другог времена, дајући и самој причи и свом животу, другачије значење, градећи – Смисао, јесте двориште сеоске цркве, где у дебелом хладу старог ораха, кроз приче о „лудилу“ попа Миленка, Хандке упознаје и са страдањем Срба у Крајини (кроз које је свештеник некада прошао) и кроз сусрете са људима који су избегли из тих крајева у Велику Хочу. По тако исцртаним координатама српског страдања Хандке послушкује било живота, чији су дамари подједнако ритмични и симболични као и кукавичји зов: „сада-и-овде“.

У жељи за снажнијим доживљајем тог тренутка, за доживљајем „другачијег временског“ (надисторијског) следа времена, Хандке се у наизглед мирно мајско јутро, „окружен зовом кукавица“ (Исто 33) упућује у други, чисто албански део села. „Провалија“ која дели ова два света, међу којима више не постоји никаква веза, „па ни између два духовника, попа горе и имама доле“ (Исто 33–34), није, међутим, празан и безсадржајан простор. Та „ничија земља“ је испуњена гласним и језивим зовом кукавица, у којој је и човек уљез, а камоли странац који се „за ко зна чије бабе здравље појављује“ (Исто 35) ту пред мештанима и „у свом иностранству даје извештаје о томе у ком јаду они овде вегетирају“ и „у некада богатом месту просе за брашно, со, шећер и уље! Чак и за дрво за грејање ког су шуме около препуне“ (Исто 34). Није ли се и сам Хандке, у неочекиваном налету неповерења, осетио као кукавица која ту нема шта да тражи и чија је крајње добронамерна људска потреба за откривањем истине наишла на зид неразумевања:

„Тамо је човек постајао уљез, а при том је у дотичној међуобласти владао не само повремено, већ у последње време потпуни недостатак људи. [...] тим је јачи био шум птичице која је протежући се померила крила и гранчицу у жбуну, што се том приликом ослободила суседне гране. Стални звуци, непрестано дозивање што долази са свих страна *једино од сйране кукавица* (йрим. наше подвлачење), српски кукавица, албански цуџе, са шумског хоризонта, све више и више су узмицали. Језиви звуци, да ли близу или далеко, који су у неко нормално време, као иначе мало где, стварали разграничење: овде у међузони сви заједно, чак и најтише хујање ветра, *а камоли зов кукавица* (йрим. наше подвлачење), били су језиви звуци и стегли би уљезу, макар корак по корак, груди или резонаторски простор који иначе бива омогућен само слушањем“ (Исто 38–39).

Наглашавајући више пута разлику у изговорима ове птице, на српском и албанском језику, Хандке јасно одређује и два значења која оне имају за два народа, али и за њега самог. Ухваћен у замку језиве и претеће тишине у којој се једино оглашавају ове птице-злослутнице, показујући тако и неку врсту њихове доминације над „ничијом земљом“, односно недефинисаним простором између два дела села, Хандке изражава сумњу: ко се чује – *кукавице* или *qude*? И, ако су *qude*, да ли их треба схватити као *сићнале*? Јер, и у једном и у другом случају оне јесу сигнали – ако су *кукавице*, знак су прошлог – вековног историјског страдања српског народа, *кукавице* *кукају* због бројних смрти над погинулим јунацима, од Косовског боја 1389. и погибије кнеза Лазара до најновијег рата и старадња 1999. и стравичних, мученичких смрти мештана ове енклаве, о којима је Хандке слушао; ако су *qude*, онда су сигнали будућег – доласка једне другачије историјске стварности, у којој нема места ни за шта и ни за кога што носи предзнак *срјско-*; за манастире и цркве² или за људе, свеједно. То показује сцена у којој Хандке описује тренутак док седи на веранди терасе једног српског домаћина и слуша приче о страху за живот Хочана и претњи које свакодневно доживљавају – од напада на аутобусе до гестова „који праве покрет резања гркљана путницима аутобуса, како би становнике енклаве подстакли да нестану – нови метод који ће на крају постати делотворнији!“ (Исто 58), при чему се у позадини непрекидно чује зов *кукавица*. О симболици њиховог оглашавања баш у тренуцима док траје приповест о старадњима и страховањима за живот, Хандке не говори експлицитно, али је више него јасно да представља оглашавање непосредне опасности али и онога што би тек могло да уследи у годинама које долазе. Представљајући тако неку врсту подтекста целе приче, симболика *кукавице* постаје важан значењски сегмент Хандкеове путописне репортаже. *Невидљиво* постаје претпоставка *видљивом*, а *наслућено* – *доживљеном*. Јер, „видљиви свет није цео свет; невидљиви део света управља видљивим; опажање појава захтева једно становише, разумевање суштине захтева друго“ (Šušnjić 1995). А ко може дубље да осети оно што из *невидљивој* света долази у *видљиву* стварност него песник. Због тога је, још једном понављамо, важно нагласити Хандкеову пре свега поетску перспективу живота у српској енклави Велика Хоча, али то не значи и мање стварну и истиниту. Напротив. Сва истина је сажета у Аристотеловој синтагми по којој је уметност стварнија историја од саме историје.

Такву савремену историју свакодневног живота (јер о дугорочној овде не може ни бити речи), ма како се она, у покушају да се кроз духовно-душевно свет уздигне и „као самостално царство вредности одвоји од цивилизације и уздигне изнад ње“ (Markuze 1977: 46), карактерише живот без наде у будућност. И премда је немогуће замислити да је такав живот уопште могућ, он није и неоставрив, нити је немогућ за човека из српске енклаве новог миленијума, који је, како Хандке запажа, научио да у уским физичким и сваким

2 Овде Хандке мисли на „минијатурни Атос“ у сред Велике Хоче, место тринаест српских светиња, које мештани називају „српски Атос“, а заправо представља остатке некадашњих светиња које је, заклоњене дивљим жбуњем, једва пронашао.

другим границама да једну нову димензију животу, која свакако није нада, али која није ни смрт; која је сведена на једну просту, много пута изречену констатацију: „Мирно је“.

Постоји, међутим, још једно значење које Хандке приписује кукавицама, а свакако није занемарљиво у контексту теме о којој говоримо. Наиме, на самом крају ове путописне репортаже он говори о проблему кукавица у средњој Европи, где су због наглог отопљавања све птице (којима су иначе кукавице посебно подметале јаја у гнезда) лежале на јајима много раније, а кукавице то нису „знале“, те су се нашле пред празним гнездима. То је био разлог због чега се велики број кукавица иселио из тих крајева и отишао у друге. Носећи у себи дан-ноћ њихов зов, за све време боравка у Великој Хочи, Хандкеу се учинило да су се „све кукавице из средње, северне и западне Европе, нашле тамо доле на Косову“ (Исто 62). Једну од тих „кукавица“ он препознаје у лику девојке са марамом око главе и фотоапаратом, која се пре само годину дана „издавала за ’хришћанску албанску новинарку која дели симпатије за енклаву’ и, користећи искључиво енглески, фотографисала цркву и службу током васкршњих свечаности. Недељу дана касније у Хамбуршком *Шпйи*лу је изашао чланак у коме није било ни помена о празнику у Великој Хочи, него „раскринкавање енклаве као упоришта ратних злочина, а попа као моћника према коме сви мали људи – обични анонимни сведоци, који су рекли оно што је унапред било планирано за штампање“ (Исто 64). „Хришћанско-албанска симпатизерка“ је заправо била „немачки дописник магазина у Београду“ (Исто). Оно што, међутим, о таквој врсти „кукавица“ Хандке изриче превазилази његова дотадашња схватања кукавице као птице која је носилац симболике смрти. За њега ова врста „кукавица“ симболизује нешто страшније од смрти, а то је *зло*, па би њихово поређење са овим птицама „било сувише слабо“ (Исто 63). За њих, каже даље Хандке, ниједна метафора са животињама не би одговарала, позивајући се на Софоклову Антигону:

„Много тога беше неупоредиво, ништа, међутим, неупоредивије од човека, оваквим или онаквим?“ (Исто 64)

Препознато *зло* у човеку Хандке на крају доводи у везу са правдом, односно њеном негацијом – *неправдом* и истиче како је за све време боравка у Великој Хочи много пута чуо реч *неправда*, а *йравда* из уста само малог броја људи.

У запису на крају путописне репортаже из Велике Хоче – „Белешка уз белешку“ – који је направио неколико месеци по повратку у свој дом, Хандке у истом симболичном духу сумира слике са свог путовања. Оно што је својевремено било безначајно, временом је добило на значају. Слике постају симболи живота какав је незамислив за савремени живот и савремени свет, али симбол је и човек сам, иако „нетумачив“. И док *нейшумачивост* измиче ономе рационалном, *симболичност* се подрвгава оном *йоейском*. То „нетумачиво“ постаје „одрживи део онога што остаје и истрајава“ (Исто 67), „у сваком случају сада и сада у мени“, додаје Хандке, антиципирајући на тај начин живот који наставља да траје у поетском, онда када нема могућности у реалном.

ИЗВОРИ

- Хандке 2002: Петер Хандке. *Пишјајући у сузама: њошоњи записи два крстарења Југославијом у рајну, марша и айрила* 1999. С немачког превео Жарко Радаковић. Београд: Народна књига – Алфа.
- Хандке 2011: Петер Хандке. *Кукавице од Велике Хоче*. Приредио за штампу Златко Боцокић. Косовска Митровица: Дом културе „Свети Сава“ Исток – Хвосно.
- Хандке 2019: Петер Хандке. *Зимско њушовање до река Дунава, Саве, Мораве и Дрине или Правда за Србију*. Превео Златко Красни. Београд: „Штампар Макарије“, Новости.

ЛИТЕРАТУРА

- Аксић 2018: Нина В. Аксић. „Птице злослутнице у народним веровањима“. Гласник Етнографског института САНУ. [S.l.], v. 63, n. 1, p. 193-211, june 2018. http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0350-0861/2015/0350-08611501193A.pdf?fbclid=IwAR1B__rLqlseVvSGFN38N2WEzwRnTuos8G4w8IsAue2hwgV2j4aCHPh2L9g (приступљено 5.6.2020)
- Гура, Александар. 2005. Симболика животиња у словенској народној традицији. Београд: Бримо, Логос, „Глобосино“ – Александрија.
- Иго 1955: Виктор Иго. *Поморци*. Београд: Рад.
- Кустурица 2019: Емир Кустурица. „Хандке, апостол истине“. У: Петер Хандке, *Зимско њушовање до река Дунава, Саве, Мораве и Дрине или Правда за Србију*, превео Златко Красни, Београд: „Штампар Макарије“, Новости, стр. 7–14.
- Markuze 1977: Herbert Markuze. *Kultura i društvo*. Prevod Olga Kostrešević. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Handke i njegovi kritičari: polemika o Pravdi za Srbiju 1996. Tekstove izabrao i priredio Života Ivanović. Predgovor prof. Dr Ljubomir Tadić. Beograd: Tanjug.
- Šušnjić 1995: Đuro Šušnjić. *Cvetovi i tla: ogledi o ulogama ideja u životu*. Beograd: Čigoja.

Marija S. JEFTIMIJEVIĆ MIHAJLOVIĆ

Mirijana M. BEČEJSKI

Halimah ONALLA

CUCKOOS FROM THE GREAT HOČA BY PETER HANDKE

(Cuckoos age or a life without a future)

Summary

Although initially conceived as a travelogue from Kosovo and Metohija, where the writer's intention is that his visit as a "journalist", "reporter" is not just a mere presence, observation and listening, but a systematic and purposeful interrogation of residents of the Serb enclave of Great Hoča about the lives of Serbs in the unilaterally proclaimed state of Kosovo, Handke's writings of the Cuckoos of the Great Hoča, through the inserted and emphasized poetic elements and symbolism of the mass appearance and advertising of cuckoos, is given the character of a poetic script. The time of Handke's one-week ("post-Easter") visit to Velika Hoča, May 2008, coincided precisely with the time of advertising for cuckoos (who, according to popular belief, "lament" from Djurdjevdan to Vidovdan, and who are considered to be, by origin, widows or sisters who are mourning for their brother, and in some places these birds are believed to be Prince Lazar's sisters). However, their advertising in a war-torn environment, where the reality of the inhabitants of this Serbian enclave "falls out of organic time" (pictorially presented through the gathering and "gathering" of locals in a tin container called Rambouillet!), symbolizes a different computation of time, a kind of "cuckoos calendar". When the ominous refrain of "now-and-now-and-now" (which the writer listens to day-night) sublimates the idea of a pre-apocalyptic age or a life without a future.

Key words: Peter Handke, Kosovo and Metohija, Great Hoča, cuckoo, folk tradition, symbolism, fear.

Оригинални научни рад

Ванџел МИЛКОВСКИ*

Милан МИЉКОВИЋ**

Катедра стратегије, Школе националне одбране, Универзитета одбране,
Београд, Србија

АГРЕСИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ – СТРАТЕГИЈСКО ДОКТРИНАРНЕ ПОУКЕ

Апстракт: У овом раду аутори настоје да изведу одређене поуке из Агресије НАТО на Савезну Републику Југославију које се односе на стратегију и доктрину одбране, имајући у виду да се наша земља 1999. године нашла у положају да се, без поузданог савезника, брани од агресије деветнаест чланица НАТО, као и да се данас налази у специфичном војностратегијском положају. Презентовани су одређени општи доктринарни ставови и опредељења која се односе на одбрану малих и неутралних земаља од спољне агресије, пре свега везано за доктрину одвраћања која се примењује у фази пре избијања ратних дејстава. Извршена је анализа међусобног односа и интеракције стратегије НАТО током агресије на СРЈ 1999. године која може да се уклопи у теоретски модел „стратегије присиле“, као и стратегија одбране Савезне Републике Југославије која се класификује као стратегија конвенционалног одвраћања.. Аутори закључују да се искуства Војске Југославије у борби против агресије НАТО морају прилагодити савременим условима вођења рата како војним тако и невојним средствима, због чега је потребно да се изгради доктрина одвраћања и вођења нелинеарног и маневарског рата у свим доменима, чиме би стратегија тоталне одбране била операционализована на концептуалном и доктринарном нивоу.

Кључне речи: Савезна Република Југославија, агресија, НАТО, искуства, поуке, стратегија.

1. УВОД

Република Србија се данас налази у специфичном геостратегијском и војностратегијском положају, па у формулисању и имплементацији стратегије и доктрине треба у обзир узети искуства која је српски народ и његова

* vmilkovski@gmail.com

** milanmiljkovic04011@gmail.com

војска имала на самом крају прошлога века. Рат против НАТО пакта 1999. године један је у низу примера асиметричних сукоба у историји. За САД и чланице НАТО пакта био је то историјски тренутак у којем је сила победница у Хладном рату са својим савезницима била на врхунцу хегемонистичке моћи. За Савезну Републику Југославију и већински српски народ био је то још један трагичан рат у 20. веку. Академске расправе о овом рату трају и данас јер је по много чему био преседан: због односа снага, кршења великог броја међународних норми од стране агресора и покушаја дела међународне заједнице да установи праксу „хуманитарног интервенисања“.

У досадашњим расправама и покушајима уопштавања искустава из овог рата чини се да је изучавање интеракције стратегија и доктрина зараћених страна заступљено у мањој мери у односу на друге аспекте. Поуке из критичког и објективног сагледавања овог аспекта рата засигурно могу да осветле пут будућем развоју стратешко-доктринарног оквира у Републици Србији.

С тим у вези овај рад отварања питања и покушава да нађе део одговора на питања: „Са каквим стратегијама и доктринама су зараћене стране ушле у овај рат?“, „Како су те стратегије и доктрине функционисале“, „Каква је била интеракција стратегија зараћених снага?“ и „Да ли су зараћене стране мењале своје стратегије и под којим условима?“ Након више од две деценије од агресије НАТО, још увек се може поставити питање и дубље истражити каква је интеракција стратегија супротстављених страна била у рату 1999. године. Овај рат се и у глобалним оквирима показао као посебно интересантан случај због сукоба две стратегије: присиле и одвраћања.

2. СТРАТЕГИЈА ПРИСИЛЕ САД И НАТО ПАКТА

Стратегија НАТО пакта предвођеног САД у рату против Савезне Републике Југославије имала је елементе теоријског модела „стратегије присиле“. Стратегија присиле није била традиционалан избор америчке војне мисли и праксе у времену које је претходило дешавањима у Савезној Републици Југославији 1999. године.¹ Дугогодишња традиција у војном деловању оружаних снага САД је оличена у стратегијама уништења (*annihilation*), исцрпљивања (*attrition*) и нуклеарног одвраћања (*deterrence*). Стратегије уништења и исцрпљивања Томас Шелинг је прикладно описао као стратегију „бруталне силе“ која покушава да наметне услове побеђеном који доводе до краја рата.² Другим речима, ратови се прекидају када противник призна војни пораз.

1 Више: Mark P. Sullivan, (1995). *The Mechanism for Strategic Coercion, Denial or Second Order Change?* School of Advanced Airpower Studies, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, https://media.defense.gov/2018/Jan/02/2001862446/10/T_SULLIVAN_MECHANISM_FOR_STRATEGIC_COERCION.PDF

2 Thomas C. Schelling, (2008), *Arms and Influence*, Yale University Press.

Теорија стратегије присиле (*coercion*) заснива се на претпоставци да државе доносе одлуке као да су рационални актери који покушавају да повећају корисност својих избора. Принуда се често поистовећује са одвраћањем (*deterrence*). Разлика је у томе што је одвраћање дефанзивно и почива на калкулацији са страхом код противничке стране од последица предузимања акције. Присила је офанзивна и укључује претњу и делимичну употребу силе да се подстакне противник да престане са тренутном активношћу или да се примора да промени понашање и на другачији начин реализује предузете поступке.

Шелинг је разликовао бројне кључне карактеристике за употребу или претњу од употребе силе ради присиле. Прво, наношење патње није циљ присиле, већ су циљ акције којима се то избегава. Намера онога ко користи присилу је да манипулише ризиком од повређивања противника, а не да нанесе стварну штету. Друго, присила захтева предвиђање и остављање могућности избора противнику. Треће, будући да је присила двострана активност, Шелинг указује да је присила могућа само ако интереси страна нису у потпуности супротстављени. Четврто, код употребе силе потребно је калкулисати са временом и интензитетом силе.³

Роберт Пејп идентификује четири главна начина за спровођење стратегије присиле: кажњавање (*punishment*), ризик (*risk*), одбијање/ускраћивање (*denial*) и декапитацију (обезглављивање).⁴ Ови начини се третирају и као посебне врсте војних стратегија, а у ствари представљају начине или стратешке концепте.⁵ Кажњавање и ризик ослањају се на наношење боли и патње цивилима који имају за последицу утицај на владу земље да одступи од својих намера. Могући војни циљеви укључују електричне мреже, рафинерије нафте, водоводне и канализационе системе и транспорт. Стратегија ризика посебно се ослања на наметање ризика будућег оштећења критичне инфраструктуре противника. Овом стратегијом штете се морају појављивати полако јер мора да се обезбеди да противнику остане нешто што може да сачува или неће бити подстицаја за одступање. Одбијањем/ускраћивањем (*Denial*) тежи се да се порази војна сила противника и његове контрамере у војном домену. Онај ко примењује овакву врсту присиле експлоатише противникове критичне рањивости ради убеђивања да ће његове војне способности бити неефикасне и да ће на крају његова територија бити окупирана. Декапитација почива на ефектима кажњавања и одбијања.

3 *Ibid.*

4 Pape, Robert (1996), *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War*, Ithaca: Cornell University Press.

5 Стратешки концепти се често изједначавају са стратегијом, али стратегија се увек састоји од циљева, начина (концепата) и средстава (ресурса) – а фокус је на томе како они синергијски комуницирају са стратешким окружењем да би се добили жељени ефекти. Стратешки концепти (начини) објашњавају „како“ циљеве треба остварити коришћењем инструмената моћи. Инструменти моћи су манифестација елемената моћи (ресурси државе) у деловању.

Сила се усмерава на кључне лидере и њихове изворе моћи и утицаја слично као и Вередновом моделу пет прстенова⁶.

Свака стратегија присиле мора остати усредсређена на одлуку противника, а у ту сврху Пејп нуди једначину за израчунавање трошкова и користи противничког отпора или уступака које чини:

$$R = B p(B) - C p(C)$$

где је

R = вредност отпора;

B = потенцијална корист отпора;

$p(B)$ = вероватноћа постизања користи сталним отпором;

C = потенцијални трошкови отпора;

$p(C)$ = вероватноћа да ће претрпети трошкове.

Онај ко примењује присилу мора да манипулише елементима ове једначине да би смањιο вредност отпора противника. Конкретно, опције су да дође до повећања трошкова отпора [C], повећања вероватноће да ће трпети трошкове [$p(C)$] или смањења вероватноће да ће отпор бити користан [$p(B)$].

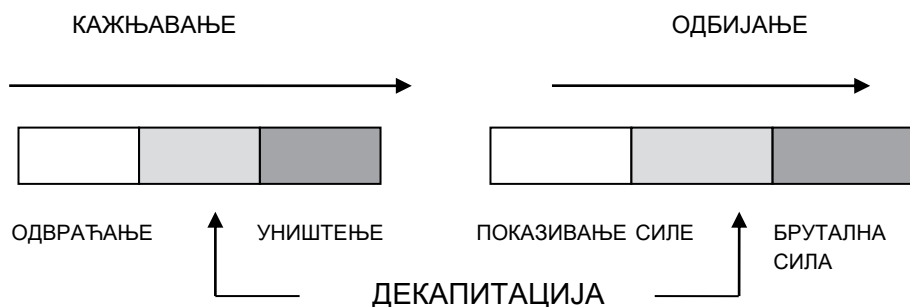
Пејп признаје да се, историјски посматрано, присила сматра „морално одбојном“⁷, јер често укључује наношење боли и патње цивилима. Даље тврди да су, због свог састава, савремене државе сада више у стању да издрже ограничену казну коју конвенционално оружје може да нанесе, због чега закључује да стратегија кажњавања није ефикасна. Пејп тврди да су стратегије одбијања/ускраћивања, иако скупље, кључ успешне присиле. Он наводи да ће, „присила највероватније успети ако је усмерена на војне, а не цивилне рањивости.“⁸ Присила је динамична манипулација моделом трошкова и користи, која мора узети у обзир одлуку противника о контрамерама (контрастратегијама).

Онај ко примењује присилу може да одлучити да примењује или кажњавање или одбијање. Значајно је напоменути да декапитација садржи елементе кажњавања и одбијања и тиме премошћује јаз између ове две начина. Линеарна природа примене силе је значајна; присила може постепено прелазити од претње силом да би се одвратио противника до примене бруталне силе како би се противник покорио.

6 Џон Ворден (John A. Warden III) је пуковник у пензији у Ваздухопловству Сједињених Држава. Каријеру је провео у Ваздухопловству САД и био је специјални помоћник потпредседника Сједињених Држава за политичке студије и питања националне безбедности као и командант Командно штабног колеџа Ваздухопловства САД. У другој половини двадесетог века назван „водећим теоретичарем ваздухопловних снага у америчком ваздухопловству“. По његовој теорији сваки противник се може посматрати као систем са пет компоненти. Сваки од њих је део центра гравитације, а као такав представља уједно и снагу и слабост. Овај модел је у ствари прилагођен план података о војним циљевима.

7 *Ibid*, стр 3.

8 *Ibid*, стр 19.

Слика 1. Спектар употребе силе у стратегији принуде⁹

За успешну примену стратегије присиле потребно је да се изврши анализа трошкова и користи како би се тачно утврдиле политичке и војне границе линеарног напредовања. Модел трошкова и користи је кључан за разумевање и манипулисање ефектима присиле. Пошто је присила динамична активност два актера, тачна процена вероватне реакције противника је веома важна. Да би била успешна стратегија присиле мора да постигне доминацију постепеном ескалацијом силе, уз предвиђање противникових контрамера.

2.1. Функционисање стратегије присиле у рату

На почетку кризе, администрација САД артикулисала је три циља: „показати озбиљност НАТО-овог противљења агресији, како би одвратила Милошевићев „наставак и ескалацију“ напада на Косову и „наштетила способност Србији да води рат у будућности.“¹⁰ „Ови циљеви огледали су се и у званичним изјавама НАТО-а, које су налагале да тадашње руководство Савезне Републике Југославије прекине „репресију на Косову“, повуче своје снаге из Покрајине, пристане на међународно војно присуство у АП Косово и Метохија, омогући безбедан повратак избеглих и расељених, и пружи гаранције о својој спремности да ради на постизању оквирног политичког споразума, у складу са одредницама из Рамбујеа.¹¹

У пракси су се ове политичке изјаве сводиле на неколико комплементарних циљева САД и НАТО пакта: „приморати Милошевићев режим на престанак политике етничког терора“; приморати на повлачење српских трупа како би се осигурао повратак албанских избеглица; приморати тадашње руководство

9 Преузето из: Mark P. Sullivan, (2015). *The Mechanism for Strategic Coercion, Denial or Second Order Change?* School of Advanced Airpower Studies, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama. https://media.defense.gov/2018/jan/02/2001862446//0/t_sullivan_mechanism_for_strategic_coercion.pdf

10 R.W. Apple, Jr., (1999). „A Fresh Set of U.S. Goals,“ New York Times, March 25, p. A1, <https://www.nytimes.com/1999/03/25/world/conflict-in-the-balkans-news-analysis-a-fresh-set-of-us-goals.html>

11 NATO Headquarters, Brussels (1999). *Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council*, April 12, 1999, <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.html>

Савезне Републике Југославије да прихвати политичко решење које је обећавало висок степен аутономије Косову; и на крају, не мање важан циљ, показати одрживост НАТО-а у свету после Хладног рата.

САД и остале чланице НАТО-а подржале су тзв. „ваздушну кампању” против Савезне Републике Југославије јер је искључила употребу копнених снага и ограничила изложеност губицима. НАТО је јавно искључио могућност употребе копнених снага како би убедио сопствено јавно мњење и смањио евентуалну напетост и незадовољство због почетка новог рата и уједно оставио могућност руководству Савезне Републике Југославије за преговоре. Овај стратешки концепт садржао је и додатни елемент оличен у наставку ваздушних удара у случају да руководство СРЈ одбије преговоре.¹² Ограничене пријатељске, непријатељске и цивилне жртве, не би биле резултат окупационих снага Алијансе, а Руси као наводни српски савезници би без одобравања НАТО деловања ипак били по страни. Теоретски, то је био идеалан стратешки приступ: ограничена употреба силе да би се приморао противник на нагодбу око преговора. Практично, одбацивање опције за употребу копнених снага задовољавало је политичке интересе широм Алијансе, али је ограничило и озбиљност претње у општем оквиру стратегије присиле.

Овај стратешки приступ условио је планирање операције Савезничка снага (*ALLIED FORCE*). Ова операција састојала се од два симултана и комплементарна оперативна плана. Први план се односио на ваздухопловну операцију чији је циљ био да успостави потпуну превласт у ваздушном простору и деградира војне способности Војске Југославије. Други оперативни план односио се на ограничене ваздухоловне операције које су имале за циљ да деградирају способности снага ВЈ на Косову и Метохији. Операција је планирана у 5 фаза¹³:

- фаза 1: Распоређивање;
- фаза 2: Успостављање превласти у ВаП;
- фаза 3: Спречавање копнених снага ВЈ за деловање на КиМ;
- фаза 4: Проширење ваздушне кампање ради уништавања војних способности ВЈ;
- фаза 5: Прегруписавање.

Концепт операције је предвиђао брзи престанак извршења напада из ваздушног простора, јер су се чланице НАТО пакта надале да ће снажни почетни удари приморати политичко руководство СРЈ на повратак за преговарачки сто, зауставити наводне нападе ВЈ и МУП-а РС на цивиле на КиМ и фактички избећи потребу за 4. и 5. фазом операције.

Планови које је развила Команда америчких ваздухопловних снага за Европу прошли су сложен процес одобравања. Планови су достављани

12 Jason E. Fritz. *Stability Operations In Kosovo 1999-2000: A Case Study*, U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute, 2018: 22.

13 *Ibid*, p 26.

Врховном команданту НАТО (SACEUR) снага генералу Кларку који је морао да се консултује и са Вашингтоном и Бриселом. Са Вашингтоном је комуницирао прво преко председавајућег Заједничког шефа штаба, генерала Хјуа Шелтона и генерала Џоа Ралстона, потпредседника Заједничког штаба, затим са министром одбране Вилијамом Коеоном и саветником за националну безбедност Сендијем Бергером. Бергерово особље Савета за националну безбедност било је одговорно за целокупни политички приступ, обезбеђујући равнотежу између војних операција и дипломатских напора. У америчко планирање такође су обухваћени команданти и штабови команде НАТО.

Званичници Клинтонове администрације заступали су мишљење да ће НАТО бомбардовање трајати само неколико дана, имајући у виду да ће политичко руководство СРЈ „капитулирати“ пред силом оружја. Према наводима генерал потпуковника Мајкла Шорта начелника ваздухопловства Савезничких снага, званичници Вашингтона су говорили „да ће бомбардовање трајати две или три ноћи јер је то све што Вашингтон може да издржи, то је све што НАТО може да издржи“.

НАТО-ово спровођење операције „Савезничка снага“ открива темељно политичко и војно неразумевање стратегије присиле. Неразумевање на политичком нивоу се огледа у томе што се стратегија НАТО заснивала на делимичној употреби силе. Имајући у виду јавну изјаву представника Савеза да копнене трупе НАТО-а неће присилно улазити на Косово, није изненађујуће да овај приступ ограничене силе није успео да код политичког и војног руководства СРЈ произведе жељене ефекте приморавања у првим данима рата. Више аналитичара на Западу су заузели прилично критички став према постигнутим резултатима НАТО пакта у овом рату. Генерал Весли Кларк, после рата је тврдио да је „ваздухопловна кампања у концепту била довољно једноставна, и да су њено извршење више пута ограничавале и искривиле политичке снаге надајући се да ће неколико удара приморати Милошевиће на предају ...¹⁴“. Ово показивање силе није успело, а НАТО-ова операција је прерасла у дуготрајну ваздушну кампању. Дуготрајна кампања била је изазовна за НАТО у контексту његове одлучности и уједно је резултат значајних недостатка у НАТО-овом стратешком планирању. Еарл Х. Тилфорд описао је победу НАТО-а као „победу, али прилично ружну“.¹⁵ Такође, према Антонију Кордесману, операција није постигла „било шта што би се приближило великом стратешком учинку“.¹⁶

Значајно је да НАТО-ова почетна стратегија открива погрешно схватање присиле која није максимално искористила значајне могућности савремених ваздухопловних снага. Поред тога, НАТО је озбиљно потценио вероватни одговор политичког и војног руководства СРЈ и није успео да успостави

14 Clark, Wesley K. *Waging Modern War*, New York: Public Affairs, 424.

15 Tilford, Earl H., (Winter 1999-2000). „Operation Allied Force and the Role of Air Power“. *Parameters*, 2001: 24.

16 Cordesman, Anthony H. *The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile Campaign in Kosovo*, Westport: Praeger, 2001: 20.

ескалацијску доминацију постепеним повећањем принудне силе, истовремено ускраћујући опције за контрастратегију Савезне Републике Југославије.

Доктринарно, након почетног показивања силе, операција Савезничке снаге попримила је обличје и начела две различите доктрине а пре свега доктрине војних операција изван рата (*military operations other than war* – МООТВ). По доктрини операција изван ратног стања, извршење је подразумевало само напад или показивање силе да би се заштитили важни интереси.¹⁷ Насупрот овој доктрини, Здружена доктрина третира је операције у ратном стању као „примену велике бруталне силе у одбрани виталних националних интереса“.¹⁸

Иако стратегија присиле није прецизно описана у америчкој доктрини, њен основ и сврха су, ипак, идентични у рату и војним операцијама изван рата. У оба случаја присила захтева идентификацију јасних политичких циљева у сагласју са стварним војним способностима ради постизања успеха. Операција Савезничке снаге за неке ауторе на Западу представља пример кампање која је започела употребом силе против војних способности и на крају се претворила у употребу силе против цивилног становништва и цивилне инфраструктуре.¹⁹

Почетак операције Савезничка снага није успео због основног неразумевања функционисања стратегије присиле. Има индиција да су доносиоци одлука у САД и НАТО покушали да примене раније успешно примењен приступ из Босне и Херцеговине када је НАТО у операцији „Намерна сила“ (*Deliberate Force*) 1995. године. Тада је НАТО имао сличан стратешки концепт – ограничену употребу силе из ваздушног простора уз претњу и употребу силе на копну учешћем великог броја хрватских снага у операцији „Олуја“. У случају рата против СРЈ овакав стратешки концепт није био могућ јер су снаге ВЈ успешно неутралисале шиптарске терористичке снаге и спречиле упад на територију СРЈ у чувеним биткама на Кошарама и Паштрику. Применом Пејпове анализе трошкова и користи, примењену на почетак извршења стратегије присиле у операцији Савезничка снага, показује да показивање силе није повећало трошкове барниоца [C], није повећало вероватноћу да ће браниоц претрпети трошкове [p (C)] или смањити вероватноћу да ће отпор браниоца бити користан [p (B)]. Ако је НАТО у првим данима рата хтео да покаже силу да би присилио политичко и војно руководство СРЈ на уступке и промену понашања, онда то свакако није успео. Због тога је морао да повећа притисак да би смањιο вредност отпора.

У настојању да се изврши већи војни притисак, НАТО је повећао број авиона на око 1055 од чега је 730 било америчких. Ово повећање бруталне силе није имало жељени ефекат о чему говори и сведочење генерал потпуковника

17 Byman, Daniel L. Mathew. C. Waxman, and Eric Larson, (1999). *Air Power as a Coercive Instrument*, Santa Monica, p xv.

18 Department of Defense. *Joint Publication 1: Joint Warfare of the Armed Forces of the United States*, Washington: DoD U.S., 2000: III-14.

19 Todd Balfe, (2003). *Carrot And Stick: The Coercive Use Of Air Power*, https://www.cfc.forces.gc.ca/259/181/81_balfe.pdf

Мајкла Шорта. Он је касније изјавио да је „Милошевић доведен до стола случајношћу, а не дизајном. Само смо бомбардовали у нади да ће се нешто догодити.“²⁰ Ово сведочење непосредног учесника указује на очигледне проблеме у функционисању изабране стратегије.

Након неуспеха у овом уводном делу, НАТО је био приморан да бира између прихватања пораза или ескалације присиле, па је уместо деловања по углавном стационарним војним циљевима своју силу усмерио на цивилне циљеве. Првобитни неуспех НАТО-а био је испуњен успешном противтерористичком операцијом Војске Југославије против шиптарских снага на Косову и Метохији коју је НАТО прогласио етничким чишћењем. НАТО званичници су у то време преувеличавали број жртава албанског становништва на Косову и Метохији, говорећи о највећој хуманитарној кризи у Европи после Другог Светског рата.

У трећој фази кампање тежиште је било на дејствима из ваздушног простора по снагама Треће армије на Косову и Метохији. Користећи Пејпову формулу трошкова и користи $R = B p(B) - C p(C)$, напад на Трећу армију није повећао трошкове отпора [C] на политичко и војно руководство СРЈ и смањио вероватноћу постизања користи [p(B)]. Подаци о процени штете од бомбардовања (*Bomb Damage Assessment*) су од самог почетка били контроверзни и широко оспоравани. Консензус аналитичара из корпорације Ранд (Rand Corporation), међутим, указује на маргиналан утицај дејстава по Трећој армији имајући у виду да је уништен само мали број оклопних возила и артиљерије.²¹

Осим дејства по снагама Треће Армије, Након самита НАТО у Вашингтону априла 1999. године, отпочело је уништавање цивилне инфраструктуре што је створило неопходни притисак за постизање циља НАТО-а. Решеност НАТО-а за све веће уништавање цивилних циљева резултирало остварењем ескалацијске доминације. Користећи Пејпову формулу $R = B p(B) - C p(C)$, можемо закључити да је ескалација ваздушних удара значајно повећала трошкове отпора [C], знатно повећала вероватноћу да ће СРЈ претрпети додатне трошкове [п (C)] а знатно смањила вероватноћу да ће даљи отпор бити користан [п (B)].

3. СТРАТЕГИЈА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У изради војних стратегија и доктрина српског народа, у новијој историји, утицало више слојева војне мисли: слој заступника народног рата и народно ослободилачког покрета (првенствено у облику герилског, партизанског ратовања и комбинованог ратовања); слој заступника страних утицаја и искустава (совјетских и у мањој мери, предратних француских, ратних

20 Преузето из Todd Balfe, (2003). Carrot And Stick: The Coercive Use Of Air Power, https://www.cfc.forces.gc.ca/259/181/81_balfe.pdf

21 Види шире: Rand Corporation (2002). *Disjointed War*, Santa Monica. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1406.html

немачких и послератних америчких, вијетнамских, алжирских, арапских, израелских и других); као и слој домаћих послератних искустава. Данас ове слојеве можемо класификовати на слој искуства учесника одбране земље од НАТО агресије, слој страних утицаја, пре свега западних, као и савремених руских војнодоктринарних опредељења.

Релативна тежина и утицај тих слојева мењали су се у појединим раздобљима. С тим у вези, треба констатовати да утицај страних решења, који је евидентно био сталан кроз читав период од балканских ратова до данас, не треба се ценити као негативан, већ је негативан некритички однос наше војне делатности према страним решењима, која треба прилагођавати нашим специфичностима и условима.

Опште прихваћена оцена је да постулати на којима је била заснована Концепција одбране СФР Југославије нису реално одражавали релевантне чиниоце друштвене стварности Југославије пред почетак грађанских ратова деведесетих година. Према тадашњим закључцима процене ангажовања снага, очекиван је спољни напад, у сарадњи са унутрашњим непријатељем, а у ствари дошло је до унутрашњег сукоба у сарадњи са спољним непријатељем. Уместо агресије коалиционих снага, безбедност земље је била угрожена сецесионистичким грађанским ратом. Из угла усклађивања доктрине одбране у складу са променом безбедносног окружења, оцењује се да су постојала сазнања о све већој опасности угрожавања безбедности активношћу унутрашњег непријатеља, а да са друге стране ни у једном документу грађански ратови нису сврстани у облике угрожавања безбедности СФРЈ.²²

Војска бивше СФРЈ, у настојању да сачува целовитост земље, није могла применити тада још службену дефанзивну стратегију, односно Концепцију општенародне одбране, непримену за унутрашње сукобе. Тада је дефензивна стратегија замењена је офанзивном, уз примену савремене стратегије која је подразумевала комбиновану примену војних и политичких мера.

Основна стратегија руководства ЈНА против онога што се назива „унутрашњом агресијом“, „састојала се се у томе да се чврсто ослони на снаге које су биле за опстанак Југославије у свим деловима земље и да се комбинованим политичким и војним мерама иде ка рушењу сецесионистичких власти у појединим републикама. Ове активности биле су у ствари комбинација примене политичких и војних мера, уз снажан ослонац на масовну народну подршку²³ снаге територијалне одбране у српским срединама и активности ЈНА.”²⁴ Наведено указује на пресудну улогу народне подршке, као и комбинацију примене војних и невојних мера за борбу против унутрашње агресије.

22 Вучељић Младен. Осврт на концепцијско-доктринарне чиниоце рата на простору бивше Југославије, *Војно дело* бр. 3-4/93, 1993: 233-234.

23 Било је планирано да се организују масовни митинзи у Хрватској против ХДЗ, Босну и Херцеговину дићи на ноге „За Југославију“, а у Македонији ићи на концепт митинга за рушење пробугарског руководства. Такође су се планирани масовни митинзи подршке у Србији и Црној Гори.

24 Јовић Борисав. *Последњи дани СФРЈ*, Политика, Београд, 1995: 276.

Такође, стратегија општенародне одбране показала је у рату током грађанских ратова у Хрватској и БиХ да њена примена значајно зависи од јединствене воље народа за одбраном.

Почетак расплета кризе у бившој СФРЈ и дешавања на Косову и Метохији су допринели да Савезна Република Југославија отпочне одбрану од НАТО агресије са наслеђеним стратешко-доктринарим оквиром СФРЈ. Важно је напоменути да су дешавања која су претходила почетку агресије захтевала умешну примену стратешко-доктринарих определења. Стратегија и војна доктрина општенародног одбрамбеног рата дефинисане 60-тих година прошлог века нису издржале тест времена и дешавања крајем 80-тих и 90-тих година. Промене стратегијско-доктринарног ставова на услове грађанског рата у СФРЈ нису били плод планског рада на њиховом развоју већ израз потребе и прилагођавања најтежим условима.

Наслеђена стратегија и доктрина општенародног одбрамбеног рата у основи је почивала на одвраћању потенцијалног агресора организованим и свеобухватним приступом свих снага и потенцијала државе. У стратегијским документима општенародна одбрана и друштвена самозаштита СФРЈ дефинисани су као „конкретни историјски облици непосредног подруштвљавања одбрамбене и безбедносне функције друштва, (који) омогућују успешно ангажовање свих снага у одвраћању и сламању оружане агресије“.²⁵

3.1. Стратегија одвраћања

У свом основном облику стратегија одвраћања је усмерена на спречавање рата. То је приступ заснован на претњи који има за циљ да убеди противника да ће његове агресивне акције или бити неуспешне или толико скупе да их чине бескорисним.²⁶ Колин Греј тврди да је „одвраћање као идеја вероватно је исто тако старо колико и људско друштво. Тврдња да антисоцијално понашање може бити обесхрабрено било претњама кажњавањем или изразито вероватном способношћу да га физички спрече, није баш нов...“²⁷

Изазов одвраћања – обесхрабривања држава од предузимања нежељених акција, нарочито војне агресије – одавно је важна тема за политике одбране многих држава, биле оне мале или велике силе. Хладноратовска логика довела је до дефинисања и имплементације стратегије одвраћања конвенционалним и нуклераним средствима. Ове две варијације стратегије одвраћања већ дуго времена су у фокусу расправа у стратешким студијама. Две широко анализиране врсте одвраћања – конвенционално и нуклеарно – заснивају се на различитим врстама способности и на различитим начинима наношења

25 Стратегија општенародне одбране и друштвене самозаштите СФРЈ, Савезни секретеријат за народну одбрану, Београд 1987: 33.

26 Michael S. Gearson. *Conventional Deterrence in the Second Nuclear Age*, Parameters, 2009: 39, 35.

27 Види шире: Colin S. Gray, (2003). *Maintaining Effective Deterrence*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.

трошкова коришћењем тих могућности. Иако је конвенционално одвраћање већином повезано са конвенционалним снагама које треба да онемогуће достизање циљеве противника на бојном пољу, нуклеарно одвраћање углавном се заснива на казним или ударима ради одмазде, претњом употребе нуклеарног оружја на, пре свега, невојне циљеве. Такође, класична стратегијска мисао разликује два основна приступа одвраћању.²⁸

У првом приступу једна страна која примењује стратегију одвраћања настоји да противника одврати од акције чинећи је немогућом или мало вероватном да успе. У овом приступу тежиште је на ускраћивању уверења потенцијалном агресору да може да оствари своје циљеве, и то путем поседовања и распређивања довољних војних снага. Одвраћање у овом приступу представља, у ствари, једноставно, примену намере и напора да се нека вредност и интерес одбране. Најчешћи начин мерења озбиљности претње одвраћањем заснованим на способностима је непосредна равнотежа снага. Одвраћање у другом приступу почива на претњи кажњавањем, као што је нуклеарна ескалација или строге економске санкције, ако се напад догоди.

У основи одвраћања су, дакле, два основна, али не и међусобно искључива оперативна приступа, одвраћање које почива на одбијању противника и одвраћање кажњавањем противника. У срцу одвраћања одбијањем је поседовање способности које могу убедити противника да би било који напад био отежан, одбијен дуготрајан и скуп. Одвраћање казном се ослања на претњу да ће, ако се догоди агресиван чин, починитељ, чак и ако успе да постигне свој циљ, бити подложен значајним казнама у областима удаљеним од непосредног бојног поља.

Конвенционално одвраћање одбијањем противника да крене у агресију почива на употреби конвенционалних снага у одбрани вредности и интереса и углавном се везује за бојно поље. Одвраћање као стратегија, без обзира на оперативне приступе, има још једну форму – проширено одвраћање. Проширено одвраћање повећава сигурност државе обезбеђујући да ће, ако држава буде нападнута, једна или више држава помоћи у њеној одбрани. Проширено одвраћање је посебно привлачно за мале земље јер надокнађује несразмер моћи са већим изазовом. Међутим, такође је инхерентно компликованије од редовног одвраћања, имајући у виду однос који отвара могућност разлика у перцепцијама не само браниоца и агресора, већ и браниоца и његовог савезника. Овај однос отежава процену снаге одвраћања и појачава питања веродостојности.

Многи аутори наглашавају да би држава формулисала стратегију одвраћања неопходно је да поседује кредибилитет и способност. За одвраћање државе су потребне довољне способности – и за једно и друго одвраћање одбијањем или кажњавањем – и политичка воља да се те могућности искористе. Страна која примењује стратегију одвраћања мора јасно да стави до знања своје намере

28 Michael J. Mazarr, (2018). Understanding Deterrence, RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE295/RAND_PE295.pdf

било ком потенцијалном агресору. Такође би требало отворено да се изјасни под којим условима и у којој мери ће користити војну силу.²⁹

3.2. Функционисање стратегије одвраћања у рату

Тешко је анализирати стратегију и доктрину СРЈ јер „СРЈ није имала усвојене стратегијско-доктринарне документе, као што су: стратегија националне безбедности, стратегија одбране и војна доктрина. То је готово јединствени случај да земља улази у рат без докумената који суштински анализирају безбедносно окружење и опредељују националне вредности, интересе, циљеве, организацију и начела функционисања система безбедности, што је неопходно и веома важно за одбрану земље“.³⁰

Одбрану од НАТО „стратегије присиле“, која је користила нападе са дис танце и употребу прецизног и разорног оружја, требало је применити такву доктрину која анулира његову технолошку надмоћност и умањује ефекте два стратегијска циља 1) умањење војних способности Војске Југославије и 2) кажњавање (*punishment*) цивилног становништва Србије.

Функционисање стратегије и доктрине СРЈ могуће је сагледати преко кључних догађаја пре отпочињања рата, догађаја у самом рату и догађаја непосредно по његовом завршетку. Одлуке и закључци Народне скупштина Републике Србије, донешени на седници одржаној 23. марта 1999. године, указују на следеће стратегијске циљеве одбране СРЈ и Србије:

- одвратити агресију НАТО указивањем и указивањем на решеност државног руководства и свих грађана на одлучну и непоколебљиву одбрану од спољне агресије уз употребу свих средстава и широку народну подршку;

- умањити ефекте агресије уз помоћ активне спољне политике у циљу ширење истине о Косову и Метохији и у коначном одвраћања агресије или умањења јединства унутар НАТО и

- умањити ефекте агресије добијањем међународне подршке за одбрану суверенитета земље и решавање проблема на Косову и Метохији политичким путем и мирним средствима.³¹

Сагледавање функционисања стратегије и доктрине могуће је уз основне претпоставке да су оне биле наслеђени образац стратешко-доктринарног промишљања о рату и употреби снага одбране и посебно ВЈ, затим да је тај образац у већој мери поседовао карактеристике теоријског модела стратегије конвенционалног одвраћања и да је врло успешно функционисао у већем периоду рата.

29 Ian Bowers, (2018). *Small State Deterrence in the Contemporary World*, Norwegian Institute for Defense Studies, Oslo, <https://forsvaret.no/ifs/Publikasjoner/small-state-deterrence>

30 Крпа Бранко, *НАТО агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године* – Битни безбедносни проблеми, Међународноправни и безбедносни аспекти НАТО агресије на СР Југославију 1999. године, Факултет за дипломатију и безбедност, Институт за стратешке студије, 2009: 12.

31 Одлука и закључци Народне скупштине Републике Србије (23.03.1999), <https://arhiva.srbija-info.gov.rs/vesti/1999-04/19/11782.html>

Политичко и војно руководство Савезне Републике Југославије је без сумње било свесно неповољних стратешких чињеница пре почетка рата. Чињенице стратешке ситуације су биле обесхрабрујуће: НАТО-ов комбиновани бруто домаћи производ био је готово 900 пута већи од бруто домаћег производа СРЈ, буџет за одбрану НАТО пакта био је већи од буџета СРЈ око 300 пута, број становника у НАТО земљама скоро 70 пута већи, НАТО војне способности надмашивале су способности ВЈ, ВЈ је у том тренутку заостајала барем за једну генерацију војне технологије, СРЈ није имала савезнике уз недовољну подршку из Русије и Кине.

Имајући у виду неповољну војну ситуацију, СРЈ је морала да нађе начин да умањи предности које је имао НАТО. Другим речима, стратегија конвенционалног одвраћања СРЈ била је једина опција коју је требало умешно прилагодити насталим условима.

Основа стратегије одвраћања оличена у кредибилитету и способности дала је резултат одмах на почетку рата. Обарање НАТО авиона уз жилав и одлучујући отпор система ПВО ВЈ учинио је претњу веродостојном и озбиљно је уздрмала стратегију присиле коју је спроводио НАТО. Иако је могућност наношења озбиљних губитака агресору била мала, постигнути ефекат изненађења у војној димензији приморао је НАТО да промени приступ и у стратегији и тактици употребе. Управо је ово моменат који одређује почетни успех стратегије одвраћања у односу на стратегију присиле. Руководство СРЈ је показало одлучност, кредибилитет и способност за деловање у складу са својим циљевима одбране и покушаја одвраћања без провоцирања. Историја и теорија потврђују да државе које иницирају агресију нису само опортунистичке или агресивне већ често реагују на ситуације за које сматрају да су веома опасне, а за онога који покушава да примени стратегију одвраћања важно је да његово понашање поред одлучности оставља могућност даљег преговарања без употребе силе. Другим речима, руководство СРЈ је доследно применило постулат да одвраћање није приказано као општа политика непријатељства против НАТО и на тај начин није изгубила способност даље примене одвраћање од следећих акција. Државе које покушавају да одврате напад морају увек да пронађу начин да пошаљу поруку која ће њихове намере учинити очитим без изазивања.

Почетни јак и организован отпор оставио је могућност СРЈ да деловањем ВЈ умањи могућности шиптарских терористичких снага и не дозволи им озбиљније нарастање способности уз истовремено очување слободе маневра и дејства у изразито неповољним околностима изгубљене превалсти у ваздушном простору. Оваквим поступањем у примени стратегије одвраћања СРЈ је исказала и кредибилитет и способност да оствари своје интересе. Другим речима, класична теорија одвраћања указје да је важно само стварања веродостојних претњи, већ и, где је то могуће, стварања перципиране обавезе да се одговори. Шилинг је веровао да ће, једном када дође до рата. Страна која примењује стратегију одвраћања често покушава да избегне последице својих обавеза и не делује онако како је предвидела и како би шансе за успех налагале.

За другу страну, могућност колебања код противника, може створити уверење да ће одустати од својих намера када ризици постану превисоки, и одвраћање може пропасти.

Са друге стране, овакав почетак рата пружао је могућност увида у функционисање НАТО савеза које је као и у претходним случајевима решавања сукоба у Хрватској и Босни и Херцеговини било оптрећено неслагањима и различитим интересима. Стратегија одвраћања СРЈ је показала да има капацитете да у асиметричном сукобу произведе неслагања у оквиру Савеза па је то била једна од шанси за СРЈ, која нажалост није до краја искориштена, али је у одређеној мери уздрмала јединство у НАТО пакту. Руководство СРЈ је ову шансу делимично искористило, првенствено кроз медијску сферу шаљући у етар слике другачије од пропаганде НАТО пакта. Део земаља чланица се противио екалацији оружаног сукоба који је претио да поремети крхку равнотежу на Балкану и југу Европе. Под утицајем сопствене пропаганде Италија је на пример исказивала страх од прилива огромног броја избеглих са Косова и Метохије. Медијске слике колатералне штете пласиране у јавном мњењу НАТО чланица изазвале су поремећаје у функционисању НАТО, који су нажалост били мањег интензитета и нису озбиљније нарушиле њихову одлучност за достизањем прокламованих циљева. Разлози за неуспех у остваривању нису субјективне већ објективне природе. Један од кључних разлога је тај што првенствено САД нису смеле да приуште било какве назнаке неуспеха обзиром на могућност умањења или губљења кредибилитета у години када је НАТО пакт прослављао 50. година постојања. Историја је пуна примера држава које би наизглед требало да буду одвраћене од рата, али су имале снажне разлоге да једноставно нису имале избора. У том смислу Лебов сугерише да би се многе кризе кроз историју могле пратити до озбиљних претњи за које су лидери веровали да се могу превазићи само агресивном спољном политиком. Најчешћи узроци који условљавају перцепцију лидера држава према којима је стратегија одвраћања усмерена су: страх од надолazeћег колапса у глобалној равнотежи снага (за САД био је страх од исказивања слабости на путу глобалне хегемоније), потреба да се преусмери пажња од домаће политичке нестабилности (скандал Била Клинтона са Моником Левински), слабости одређеног скупа лидера и надметање за власт међу елитама државе (обезбеђење апсолутног примата САД у НАТО пакту). Ово су све разлози због којих стратегија одвраћања има велике потешкоће у решавању било којег од ових мотива.³²

Руководство СРЈ је имало војни инструмент који је био погодан за спровођење војних циљева. Војска Југославије била је организована да следи конвенционалну стратегију одвраћања. Основни концепт операција ВЈ јесте очување борбене способности њених снага што је дуже могуће јер у стратегији одвраћања велика сила се не може одвратити од инвазије ако верује да може да донесе брзу јефтину победу. Организација и обука ВЈ биле су усмерене ка том

32 Више у: Richard Ned Lebow. *Thucydides and Deterrence*, Security Studies 16, no. 2 (April–June 2007), 2007: 163–188.

циљу, а читаво друштво је обучаванао и организовано за рат. Бројчано стање и распоред снага омогућаваи су задржавање борбене моћи уз ефикасне мере маскирања, обмане и покретљивости. Војна инфраструктура ВЈ – њене базе, складишта горива, и слично биле су растресито распоређене и масикарне. Целокупна научна и индустријска база имала је своје место, улогу и задатке у стратегији одвраћања и доктрини општенародног рата.

Важан аспект функционисања стратегије одвраћања у овом рату био је систем ПВО ВЈ. Како су се политички лидери НАТО-а надали да ће почетни ваздушни напади довести до прихватања Рамбујеа од стране СРЈ, НАТО ратни планери сматрали су деградацију противваздушне одбране као свој први војни циљ. Деградацијим система ПВО би смањили могућност губитака и тиме осетљивост и бригу политичких структура за подршку јавног мњења у својим земљама. Овакав начин размишљања на политичком нивоу НАТО био је присутан руководству, па су снаге ПВО морале да делују без обзира на околности у којима су се налазиле. На тај начин допринеле су функционисању стратегије одвраћања и заједно са осталим снагама, а посебно са Трећом армијом, остављале наду у могућност њеног успеха.

Дешавања у политичкој димензији указивали су да није било великих шанси за даљим деловањем на јединство у оквиру НАТО савеза у покушају његовог смањења и евантуалног распада, нити је било шансе за продобијањем Русије за савезника који би можда преокренуо ток рата у другачијем смеру. Ескалација доминације супротстављене стратегије присиле и посебно њено деловање по цивилним објектима широм СРЈ довели су до тачке када је требало донети одлуку: да ли наставити даљи отпор и повећати трошкове његовог спровођења а смањити вероватноћу корисности отпора. Другим речима, да ли наставити отпор без обзира на сигурну девастацију преосталих индустријских, енергетских и саобраћајних капацитета земље и припремити се за наредни корак непријатеља. Тај корак оличен у копненој агресији већих размера није био почетна опција за НАТО а његова припрема захтевала је додатно време и продужавање ангажовања ваздухопловних снага.

Рат је завршио потписивањем Кумановског споразума а резултати рата и данас су предмет расправа. Да ли је овај рат имао победника и губитника? Са аспекта разматрања стратегијске интеракције две зарађене стране видљиво је да је стратегија одвраћања боље функционисала од стратегије присиле до тачке која представља како наводи Лоренс Фридман „границу за радње и утврђивању ризика повезаних са преласком тих граница“ што је суштина стратегије одвраћања.

4. ЗАКЉУЧАК

Тукидид је описао покушаје одвраћања и присиле у свом ремек делу „Пелопонески ратови“. Наративи и говори у Тукидидовом тексту указују на то да се државе и њихове вође свуда ослањају на одвраћање и присилу за постижање успеха. Циљеви ових стратегија ипак смањују ризике и трошкове када су у супротности са њиховим жељама или потребама. Када стране у сукобу

мотивише част, актери радо прихватају ризик а претња постаје средство демонстрирања приказивања храбрости. Када су мотивисани страхом, актери брину о последицама поштовања правила, за које сматрају да могу бити скупље од пруженог отпора. Тукидид је прва особа која је дефинисао одвраћање и присилу као стратешку интеракцију и нагласио одлучујућу важност мотива за стратешке калкулације. Његова анализа има важне импликације за савремено разумевање конфликта. Једна од најупечатљивијих карактеристика Тукидидовог дела је непрестани неуспех одвраћања и присиле у рату који је овековечио. Сви покушаји ових стратегија тешко успевају и генерално изазивају понашање које је требало да спрече.

Из Тукидидовог текста тешко је пронаћи пример који би у потпуности одговарао рату између НАТО и Савезне Републике Југославије. Међутим, неке сличности одговарају чувеној Мелијској епизоди. У овој епизоди Тукидидовог ремек дела могуће је пронаћи паралеле са ратом у којем смо анализирали стратешку интеракцију две стратегије одвраћања и присиле. У Мелијанском дијалогу (5.84–116), Атина не успева да присили Мелос да приступи њеном савезу. Атињани имају моћне снаге на лицу места, али Мелос уместо ропства бира да се опире и показује ирационалну наду да ће им Спарта доћи у помоћ. Покушај САД и НАТО да, кроз наводно решавање кризе на Косову и Метохији и споразум из Рамбујеа примора СРЈ да добровољно приступи „новом светском поретку у настајању“ и одабере статус још једне од држава без стварног суверенитета и интегритета, није успео. Поступање САД и НАТО засигурно одсликавају речи атенских генерала у обраћању вођама Мелоса: „Јаки раде оно што им моћ допушта, а слаби трпе оно што морају“.

У примени стратегије присиле САД и НАТО исказали су слабости које се првенствено огледају у нескладу између жељених ефеката, начина и средстава које су употребљене. Стратегија присиле у условима покушаја успостављања униполарног света и доктрине „хуманитарног интервенисања“ није добро формулисана па је и њено спровођење било доведено у питање.

Разматрајући интересе, ефекте и циљеве САД и НАТО можемо закључити следеће:

- витални интереси САД и НАТО нису били угрожени, па не постоји оправдање за силу коју су употребили,
- процене и стратешке калкулације агресора су биле погрешне и површне,
- употребљена је сила у одбрани националних и интереса НАТО савеза који нису били витално угрожени уз кршење многобројних важећих норми међународног права и у супротности прокламованим вредностима агресора,
- одабрана стратегија, иако је имала више могућност комбиновања стратешких концепата, свела се на употребу бруталне силе против цивилног становништва,
- прокламовани циљеви стратегије нису у потпуности достигнути – СРЈ није прихватила све одредбе споразума из Рамбујеа.

НАТО је очигледно био много моћнији од СРЈ али је тешко остварио своје циљеве. Из анализе функционисања стратегије присиле јасно је да она није

функционисала и веома тешко је производила ефекте који су НАТО стратеги и планери желели. На крају су САД и НАТО, желећи да што пре заврше овај рата понудили СРЈ повољније решење од онога које је нуђено у Рамбујеу.

Стратегија одвраћања СРЈ иако није била посебно дефинисана у времену које је претходило догађајима 1999. године добро је функционисала до границе када је било потребно одлучити о прихватању даљег ризика и прихватања повећања цене коштања даљег отпора. Стратегија одвраћања и доктрина општеномодног рата у већем делу историје српског народа биле су константа која је прилагођавана конкретним условима. Стога можемо закључити да иако није била експлицитно исказана у форми званичног документа, била је препознатљива, у духу народа у посебно кључном историјском моменту када су се народ и држава налазили пред судбинским изазовима опстанка и развоја.

Разматрајући интересе, ефекте и циљеве Савезне Републике Југославије можемо закључити следеће:

- витални интереси СРЈ (опстанак, суверенитет и интегритет) и вредности српског народа су били угрожени,
- процене и стратешке калкулације су биле прецизне и у функцији спровођења стратегије,
- одабрана стратегија је добро функционисала до тачке ескалације бруталне силе САД и НАТО пакта,
- циљеви су делимично реализовани – умањени су ефекти агресије стварањем услова за решавање проблема на Косову и Метохији политичким путем и мирним средствима у оквиру УН.

Из свега наведеног као основну поуку треба имати на уму да стратегија коју треба развијати у будућности треба да обезбеди континуитет стратешких избора са прошлости и последицама намераваних ефеката у будућности. Стратешки избор мора да има континуитет са прошлости и да уважава претходну интеракцију и историју у стратешком окружењу. Стратегија која има карактеристике супротне досадашњем искуству или култури друштва има мање шансе за успех. Прави стратег екстраполира могућа стања у будућности из садашњих стратешких околности са јасним осећајем прошлости из које потичу могуће опције за будућност, па онда конструише образац промена које планира и реализује ради обликовања повољније будућности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вучељић Младен, (1993). *Осврт на концепцијско-доктринарне чиниоце рата на његовом бивше Југославије*, Београд, Војно дело бр. 3-4/93.
2. Byman, Daniel L. Mathew. C. Waxman, and Eric Larson, (1999). *Air Power as a Coercive Instrument*, Santa Monica: Rand Corporation.
3. Clark, General Wesley K, (2001). *Waging Modern War*, New York: Public Affairs.
4. Colin S. Gray, (2003). *Maintaining Effective Deterrence*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
5. Cordesman, Anthony H, (2001), *The Lessons and Non-Lessons of the Air and Missile Campaign in Kosovo*, Westport: Praeger, 2001.

6. Department of Defense, (2000), *Joint Publication 1: Joint Warfare of the Armed Forces of the United States*, Washington: DoD U.S.
7. Rand Corporation, (2002). *Disjointed War*, Santa Monica, https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1406.html
8. Ian Bowers, (2018). *Small State Deterrence in the Contemporary World*, Norwegian Institute for Defense Studies, Oslo, <https://forsvaret.no/ifs/Publikasjoner/small-state-deterrence>
9. Jason E. Fritz, (2018) *Stability Operations In Kosovo 1999-2000: A Case Study*, U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute.
10. Mark P. Sullivan, (2015). *The Mechanism for Strategic Coercion, Denial or Second Order Change?* School of Advanced Airpower Studies, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, https://media.defense.gov/2018/Jan/02/2001862446//0/T_SULLIVAN_MECHANISM_FOR_STRATEGIC_COERCION.PDF
11. Michael J. Mazarr, (2018). Understanding Deterrence, RAND Corporation, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE295/RAND_PE295.pdf
12. Michael S. Gearson, (2009). *Conventional Deterrence in the Second Nuclear Age*, Parameters, <https://mca-marines.org/wp-content/uploads/Conventional-Deterrence-in-the-2nd-Nuclear-Age-by-Gerson-090901.pdf>
13. NATO Headquarters, Brussels, (1999). *Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council*, April 12, 1999. <http://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.html>
14. Pape, Robert, (1996) *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War*, Ithaca: Cornell University Press.
15. R.W. Apple, Jr., (1999). "A Fresh Set of U.S. Goals," New York Times, <https://www.nytimes.com/1999/03/25/world/conflict-in-the-balkans-news-analysis-a-fresh-set-of-us-goals.html>
16. Thomas C. Schelling (2008). *Arms and Influence*, Yale University Press.
17. Tilford, Earl H. (Winter 1999-2000). "Operation Allied Force and the Role of Air Power", Parameters.
18. Todd Balfe, (2003) *Carrot And Stick: The Coercive Use Of Air Power*, https://www.cfc.forces.gc.ca/259/181/81_balfe.pdf
19. Јовић Борисав, (1995), "Последњи дани СФРЈ", Политика, Београд.
20. Крга Бранко, (2019). НАТО агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године – Битни безбедносни проблеми, Међународноправни и безбедносни аспекти НАТО агресије на СР Југославију 1999. године, Факултет за дипломатију и безбедност, Институт за стратешке студије, <http://www.diplomatija.com/wp-content/uploads/2019/12/Diplomatija-i-bezbednost-Broj-1-god-II.pdf>
21. Richard Ned Lebow, (2007). *Thucydides and Deterrence*, Security Studies 16, n 2, https://www.dartmouth.edu/~nedlebow/thuc_deterr.pdf

Vangel MILKOVSKI

Milan MILJKOVIĆ

NATO AGGRESSION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA - STRATEGIC DOCTRINARY LESSONS

Abstract

NATO's aggression in the FRY in 1999 is a very important point in recent history whose consequences are visible at the local, regional and global levels. From a military strategic point of view, this war is an example of an asymmetrical war, in which the FRY, with its entire potential, opposed NATO, the largest, best armed and most organized of all alliances in recent world history, and demonstrated the ability of an asymmetric approach against a far more powerful adversary.

The Yugoslav Army, together with other defense forces, although severely impaired, by the lengthy process of SFRY's resolution, has demonstrated the ability to quickly adapt to conditions in all dimensions of the operational environment. This adaptation to changing and complex conditions, as well as the factors that contributed to its existence, must be systematically investigated by Serbian military thought in order to improve the present and future practice of military activity in the Republic of Serbia.

Previous attempts to record experiences and their generalization in defense against NATO aggression mainly relate to the tactical and operational level of the military dimension of defense against NATO, while insufficient attention has been paid to the analysis of the strategic dimension embodied in the chosen strategy and doctrine of political and military leadership of the then FRY.

In this paper, the authors seek to draw certain lessons from NATO's aggression against the Federal Republic of Yugoslavia regarding strategy and doctrine, bearing in mind that in 1999 our country found itself in a position to defend itself, without a reliable ally, from the aggression of nineteen NATO members, as well as being in a specific military-strategic position today.

First, some general doctrinal attitudes and commitments related to the defense of small and neutral countries were presented, primarily related to deterrence and implementation of guerrilla, maneuver and non-linear warfare.

The authors then carried out a historical-comparative analysis of military doctrines applied in wartime conflicts in contemporary Serbian history, which were related to the concept of the FRY's defense against NATO aggression in 1999. It was concluded that the FRY strategic doctrinal framework in the 1999 war represented the application of the inherited pattern of reflection from the period of existence of the concept of universal defense and social self-protection, and that, regardless of the complexity of the environment, it was adapted to the newly created conditions.

On the other hand, in defending the country against NATO aggression, the Yugoslav Army has shown superior skill in applying the existing doctrine, which is based on the historical roots, heritage and best tradition of Serbian military thought and practice. The operations of the Yugoslav Army in the fight against NATO and the Siberian terrorists are a unique example of "double asymmetry" and should therefore be a source for generalizing

experiences and translating them into best practices of the Serbian Armed Forces and the defense system of the Republic of Serbia as a whole.

Finally, the authors suggest that the strategic-doctrinal framework represents historical continuity with previous Serbian military strategies and doctrines and that it must be further adapted to contemporary conditions of warfare by all available means. Therefore, it is necessary to clearly define the strategy of deterrence and the doctrine of waging non-linear and maneuvering war in a multidimensional environment, which would make the strategic concept of total defense fully operationalized and adapted to the conditions on the threshold of the 21st century and the character of the Serbian national being.

The existence of a clear strategic-doctrinal framework, its systematic operationalization in the security and defense sectors, as well as the knowledge, understanding and belief of those responsible for its implementation, are prerequisites for successful adaptation to all challenges, risks and threats in the future.

Keywords: Federal Republic of Yugoslavia, aggression, NATO, experiences, strategy and doctrine.

Originalni naučni rad

*Miodrag L. GORDIĆ**

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union - Nikola Tesla“ Beograd, Srbija

*Ivan B. PETROVIĆ***

Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd, Srbija

*Đorđe ĐUKIĆ****

Univerzitet odbrane u Beogradu, Beograd, Srbija

ODREĐIVANJE OSNOVNIH ZAHTEVA ZA IZBOR TAKTIČKOG RADARA ZA KONTROLU VAZDUŠNOG PROSTORA NA OSNOVU ISKUSTAVA IZ UPOTREBE JEDINICA VAZDUŠNOG OSMATRANJA I JAVLJANJA U TOKU ODBRANE OD NATO AGRESIJE

Apstrakt: Iako je od oružanog sukoba između NATO pakta i Vojske Jugoslavije prošlo više od dve decenije, iskustva koja su jedinica Vojske Jugoslavije u toku agresije stekla su neprocenjiva. Ovo se posebno odnosi na jedinice protivvazduhoplovne odbrane (PVO) koje su predstavljale oslonac suprotstavljanja vazduhoplovnim koalicionim snagama NATO. Naime, oružani sukob između NATO i Savezne Republike Srbije predstavljao je sukob u kome su se izvodile dve osnovne operacije: vazduhoplovna operacija NATO, i operacija PVO Vojske Jugoslavije. U ovom sukobu posebnu ulogu su imale jedinice vazdušnog osmatranja, javljanja i navođenja, koje su opremljene radarima za kontrolu vazdušnog prostora. Pored ostalih, brojnih iskustava, borba protiv bespilotnih letelica, krstarećih raketa i drugih balističkih projektila, koji su leteli na malim visinama i imali malu efektivnu radarsku površinu, pokazala se kao teška. Ovo je bila posledica nemogućnosti formiranja heterogenog radarskog polja posebno na malim visinama leta vazduhoplova. Zbog toga je cilj ovoga rada identifikacija i prioritizacija zahteva koja će obezbediti izbor optimalnog taktičkog radara. Ovaj tip radara je neophodan za nadzor vazdušnog prostora na malim visinama i relativno malim daljinama, to jest optimalan izbor taktičkog radara pravi granicu između vidljivog i nevidljivog neprijatelja u vazdušnom prostoru. Pravovremenim otkrivanjem neprijatelja u vazdušnom prostoru moguća je brza i efikasna reakcija sopstvenih snaga sa ciljem zaštite naših kapaciteta i neutralisanja potencijalne pretnje iz vazdušnog prostora.

Ključne reči: NATO agresija, taktički radar, kriterijumi.

* miodrag.gordic@fpp.edu.rs

** ivanpetrovic1977@gmail.com

*** dorde.dukic@gmail.com

UVOD

Jedan od konvencionalnih oružanih sukoba, koji su obeležili kraj XX veka u kojima su dominirala moderna vojna tehnološka rešenja, u sferi ratnog vazduhoplovstva i protivvazduhoplovne odbrane (RViPVO), koja su omogućila ograničenu upotrebu čoveka u realizaciji borbenih zadataka jeste bio i sukob između NATO i Savezne Republike Jugoslavije (SRJ). U ovom sukobu NATO je dominantno izvodio vazduhoplovnu operaciju, a Vojska Jugoslavije (VJ) operaciju PVO. Ovaj sukob, koji je u svojoj biti bio disimetričan sa tehnološkog, vojnog, političkog, diplomatskog, ekonomskog i svakog drugog aspekta, dobija formu asimetričnosti kao posledice potreba jedinica VJ, uključujući jedinice vazdušnog osmatranja, javljanja i navođenja (VOJIN), kao i ostalih jedinica PVO (raketne jedinice za protivvazduhoplovna dejstva i jedinice lovačke avijacije), kojima su jedinice VOJIN pružale usluge radarskog obezbeđenja borbenih dejstava, druge i treće tehnološke generacije da prežive sukob i odbrane objekat PVO od daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Sve ovo je uticalo na razvijanje novih tehničkih rešenja i taktičkih postupaka, koji bi kroz sublimaciju u jedinstveni teorijski stručni i naučni fond trebalo da predstavljaju osnovu za formiranje zahteva za opremanje vojske novim sistemima oružja i opreme, uključujući i opremanje jedinica VOJIN novim taktičkim radarom, koji bi bio autonoman realizaciji zadataka osmatranja, otkrivanja, identifikacije (IFF) ciljeva u vazdušnom prostoru, kao i navođenja borbene avijacije i usmeravanja raketnih jedinica za PVD na cilj u vazdušnom prostoru, kroz realizaciju zadatka radarskog obezbeđenja borbenih dejstava borbene komponente PVO.

ASIMETRIČNOST UPOTREBE JEDINICA VAZDUŠNOG OSMATRANJA, JAVLJANJA I NAVOĐENJA U TOKU AGRESIJE NATO NA SAVEZNU REPUBLIKU JUGOSLAVIJU

Imajući u vidu ekstremne razlike u kvantitativnom i kvalitativnom smislu u vojnoj moći zaraćenih strana, nema sumnje da bi se ovaj oružani sukob završio potpunim slomom vojske i kapitulacijom SRJ, da nije bilo kreativnosti kadra u jedinicama PVO VJ, uključujući jedinice VOJIN, naoružane radarskim sredstvima taktičkog tipa (Petrović, Cvetković i Stojilković, 2017). Ova kreativnost je posledica pre svega visokog stepena obučenosti ljudstva u jedinicama, kao i načina sticanja znanja profesionalnog vojničkog kadra, kako u toku školovanja, tako i u toku obuke i uvežbavanja u jedinicama VOJIN (Petrović, Cvetković i Stojilković, 2015).

Osnov kreativnosti upotrebe jedinica i iznalaženja novih taktičkih postupaka je posledica sticanja kvalitetnih fundamentalnih znanja iz naučnih oblasti tehničko-tehnološkog i matematičkog obrazovno-naučnog polja i operativnih i kreativnih vojno-stručnih znanja. Ova znanja i potrebne veštine su sticane na bazi kibernetiskog i situacionog pristupa menadžmentu (Gordić i Petrović, 2014). Poseban značaj

u načinu obrazovanja može se direktno uvezati sa nespornom činjenicom da je NATO u toku sukoba raspolagao sa vazduhoplovnim snagama, i snagama podrške četvrte i pete tehnološke generacije (višenamenski borbeni avioni, „STELT” avijacija, sistemi za rano otkrivanje i upozorenje; komandno-informacioni sistemi komandovanja, kontrole, koordinacije i obaveštavanja; bespilotne letelice, savremeni sistemi za elektronska napadna i borbeno napadna dejstva; oružja visoke preciznosti; krstareće rakete; specijalno programirane protivradarske rakete; infracrveno vođeni projektili i slično) (Petrović i dr, 2017).

Sve ovo je uticalo na razvoj tehničke i taktičke inovativnosti jedinica VOJIN naoružanih taktičkim radarima, kao nosiocima podrške dejstava borbene komponente PVO.

Tehnička i taktička inovativnost se zasnivala i na spoznaji borbenih osobina i mogućnosti vazduhoplovnih snaga NATO, a posebno specijalnih sistema oružja i opreme namenjene za tipsku borbu protiv našeg naoružanja (na primer: protivradarska raketa „HARM” je specijalno dizajnirana za uništenje autonomnih radarskih sistema raketnog sistema „KUB”, a često je korišćena i za gađanja radarskih položaja radara S-600, radara P-tipa i radara AN/TPS-70) (Petrović i dr, 2017).

Imajući u vidu navedeno, tehnička i taktička inovativnost i kreativnost jedinica VOJIN, naoružanih taktičkim radarima srednjeg i velikog dometa, koji su uspešno otkrivali i ciljeve na malim visinama i malim daljinama (radari čija je radna frekvencija na metarskom radarskom opsegu su efikasno otkrivali i takozvane ciljeve sa smanjenom efektivnom radarskom površinom), zasnivala se na:

- Insistiranju na prednosti radarskih sredstava metarskog područja (30%), koje je obezbedilo otkrivanje i praćenje savremenih vazduhoplova, između ostalog i aviona tipa „F-117A”, imajući u vidu odrazne radarske karakteristike savremenih vazduhoplova u tom frekventnom opsegu radarskog zračenja.

- Upotrebi telefonskih i veza drugih korisnika za predaju podataka o situaciji u vazдушnom prostoru, čime je smanjena predaja informacija radio i radiotehničkim sistemima veza (Petrović i dr, 2017), kao i potreba za kontinuiranim zračenjem taktičkih radara u osnovnoj i rezervnoj radarskoj mreži.

- Širokoj primeni mera protiv elektronske zaštite (korišćenje vizuelnih osmatračkih elemenata, sistema za neutralisanje šumnih i impulsnih – nesinhronizovanih i sinhronizovanih elektronskih smetnji, jednokratnog i višekratnog tipa), prilikom neutralisanja uticaja radio-elektronskih smetnji i pasivnih mamaca, sa ciljem efikasnog otkrivanja na malim daljinama ciljeva koji su leteli u noćnim uslovima, posebno krstarećih raketa.

- Širokoj primeni televizijskih kamera na autonomnim radarima raketnih sistema. Primena ovih kamera u širokom snopu omogućila je otkrivanje ciljeva u vazдушnom prostoru i njihov zahvat po uglovnim koordinatama, dok su radarska sredstva emitovala elektromagnetne talase za potrebe određivanja daljine do cilja i navođenja protivavionskih raketa na cilj.

– Programiranom praćenju ciljeva u vazdušnom prostoru u uslovima mogućeg postojanja protivradarskih raketa (smanjenje broja okretanja antene na „zračenje” na minimum).

– Izradi i montiranju „sendvič” oklopa, na oklopnim telima i platformama radarskih sredstava čime je značajno umanjen efekat dejstva bojevih glava vazduhoplovnih ubojnih sredstava.

– Korišćenju standardnih sistema zaštite u borbi protiv elektronskog dejstva neprijatelja smanjenjem zračenja u vazdušni prostor, stalnim promenama radnih i impulsnih frekvencija, ručnim regulisanjem pojačanja po signalu cilja i šuma u prijemnicima.

– Širokoj primeni lažnih maketa i imitatora radarskog zračenja, radi dovođenja neprijatelja u zabludu.

– Stalnoj primeni manevra jedinica, čime je uticano na sposobnost preživljavanja snaga.

– Jedna od najbitnijih taktičkih mera je bilo korišćenje minimalnog broja sredstava i ljudi na radarskim položajima u povišenim stepenima pripravnosti.

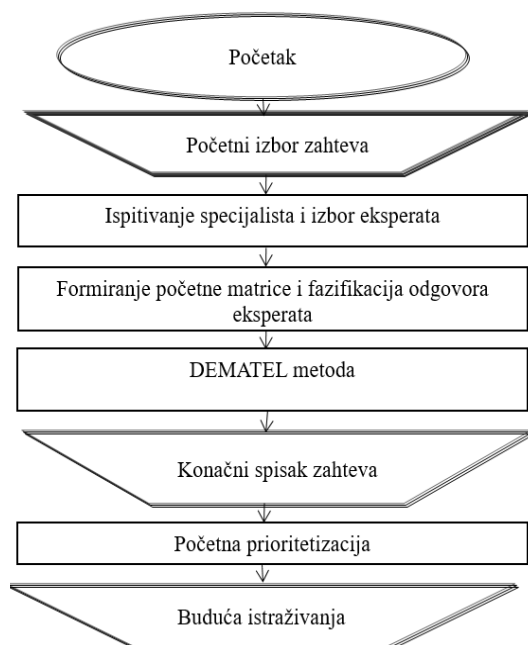
– Maskiranju položaja ljudstva i tehnike (optičkom i elektronskom), koje je bilo stalna taktička mera u sprečavanju, ili otežavanju otkrivanja iz vazdušnog prostora.

Posebno je značajno istaknuti upotrebu radara AN/TPS-70, koji u sebi ima pasivnu faziranu rešetku (kod pasivne rešetke pojačavači izlaznih signala se nalaze u predajniku, dok kod aktivne fazirane rešetke se nalaze na antenskom sistemu), koji je omogućavao kompresiju impulsa, njihovo kodiranje, i promenom frekvencije i faze izlaznog signala, formiranje dijagrama zračenja kosekvensnog tipa, koji omogućuje orkrivanje ciljeva na svim visinama, nezavisno od daljine nalaženja cilja u odnosu na radarski položaj na kome se nalazi radarski sistem.

Pored navedenih postojali su i drugi taktičko-tehnički postupci koji su primenjivani u toku agresije. Ti postupci su najčešće bili sublimacija već navedenih i predstavljaju osnovu asimetričnosti upotrebe snaga RV i PVO VJ za vreme oružanog sukoba 1999. godine. Na osnovu navedenih mera, kao i uočenih slabosti u radu kao logičan zaključak se navodi da je projekcija budućih potreba opremanja trebala da budu sublimirana iskustva iz upotrebe jedinica VOJIN što je i prikazano u nastavku rada.

ODREĐIVANJE POČETNIH ZAHTEVA ZA IZBOR TAKTIČKOG RADARA

Određivanje početnih taktičko-tehničkih zahteva za izbor taktičkog radara za potrebe jedinice VOJIN izvršeno je kroz istraživanje, čiji je algoritam prikazan na slici broj 1.

Slika 1. Algoritam istraživanja

Izbor početnih taktičko-tehničkih zahteva je izvršen na osnovu analize literature. Postoje brojni radovi koja se bave kriterijumom za izbor sistema oružja. Jedan od primera je istraživanje koncepta „sveukupnih evaluacijskih kriterijuma” („overall evaluation criteria”), prilikom selekcije i vrednovanja kriterijuma za izbor borbenog aviona (Mavris i DeLaurentis, 1995). Značajan doprinos u primeni konvencionalnih metoda u fazi okruženju prilikom izbora sistema oružja dali su u svom radu Dagdeviren, Yavuz i Kilinc (2009). Petrović, Gordić i Kankaraš (2018) su primenom fazi-AHP metode vrednovali relativne težine kriterijuma za izbor RS za PVD. Određivanje i vrednovanje kriterijuma za izbor radara za potrebe kontrole vazdušnog saobraćaja (ATC radar), primenom fazi-AHP metode izvršili su i Petrović, Sretović i Kankaraš (2018). Potrebno je istaći da je određivanje taktičkih i tehničkih zahteva za izbor taktičkih radara, prilikom opremanja Vojske novim sistemima oružja, bio predmet istraživanja i prilikom izrade normativno-pravnih dokumenata koji se tiču ove oblasti. Ovde je potrebno posebno napomenuti da taktički radar, u smislu ovog istraživanja predstavlja radar, kojima se opremaju taktičke jedinice VOJIN (čete). Ovaj radar mora da obezbedi osmatranje i otkrivanje ciljeva u vazdušnom prostoru na izuzetno malim visinama (ne sme se dozvoliti prekid osmatranja prostora na malim visinama u celoj zoni odgovornosti), na malim i srednjim daljinama (do 200 km), kao i na velikim visinama. Takođe, taktički radar mora da obezbedi otkrivanje ciljeva male refleksne odrazne površine na daljinama koje će obezbediti pravovremeno obaveštavanje borbenih jedinica PVO i drugih snaga odbrane sa ciljem neutralisanja bezbedonosne pretnje iz vazdušnog prostora (uključujući najrazličitije balističke ciljeve i mikrobespilotne letelice – dronove), kao i rad u pasivnom režimu kroz „radar silence” – radarska tišina

na bazi ELINT dobijanja informacija iz vazdušnog prostora (ELINT – „electronic intelligence”). Na osnovu analize navedene literature, kao i literature, koja se bavila izučavanjem iskustava iz upotrebe taktičkih radara i vazduhoplovnih snaga NATO 1999. godine, izvedeni su sledeći početni taktičko-tehnički zahtevi:

– (K1) Sposobnost elektronske zaštite (K11 – frekvencijska agilnost radara, K12 – impulsno frekventna agilnost (PRF), K13 – mogućnosti kompresije i šifrovanja signala i rada faziranih antenskih rešetki na različitim talasnim dužinama i u promenljivim fazama signala, K14 – sposobnost poništavanja signala elektronskog ometanja na prijemu, K15 – sposobnost pasivnih senzora i rada u režimu „radarske tišine”).

– (K2) Sposobnost radarskog obezbeđenja (K21 – verovatnoća pravovremenog otkrivanja aerodinamičkih ciljeva, K22 – verovatnoća pravovremenog otkrivanja balističkih ciljeva i dronova, K23 – verovatnoća pravovremenog usmeravanja raketnih sistema u raketnim jedinicama za PVD, K24 – verovatnoća pravovremenog navođenja borbene avijacije).

– (K3) Vremenske sposobnosti radarskih sistema (K31 – manevarbilnost posedanja i napuštanja radarskog položaja, K32 – prohodnost na različitim tipovima i vrstama zemljišta, K33 – sposobnost zaštite od napada vazduhoplovnih, ubojnih sredstava u realnom vremenu).

– (K4) Pristupačnost i tehnološka pouzdanost (K41 – cena osnovne i dopunske opreme – investicioni resuri, K42 – operativni troškovi, K43 – mogućnost „offset” izrade komponenata, K44 – procenat sastavnih komponenti domaće proizvodnje).

METODOLOGIJA

Većina specijalista koja su radila u jedinicama VOJIN u toku NATO agresije, nisu i eksperti za opremanje sistema odbrane novim naoružanjem i opremom. Formiranje ekspertske grupe izvršeno je pomoću mere bliskosti ocena eksperata srednjoj oceni grupe nakon prikupljanja podataka o prethodno navedenim početnim zahtevima od svih specijalista primenom skale sudova koja odgovara DEMATEL metodi (Petrović i Kankaraš, 2017).

Svih 14 specijalista ($m=14$) sa početnog spiska ($i=1,2,...,m$) dodelili su svakom osnovnom početnom zahtevu ($n=4$) rang K_{ij} ($j=1,2,...,n$). Kao rezultat dobija se matrica R odgovora specijalista:

$$R = \begin{vmatrix} K_{11} & K_{12} & K_{13} & K_{14} \\ K_{21} & K_{22} & K_{23} & K_{24} \\ K_{i1} & K_{i2} & K_{i3} & K_{i4} \\ K_{m1} & K_{m2} & K_{m3} & K_{m4} \end{vmatrix}$$

Slika 2. Matrica R odgovora specijalista

Na osnovu medijane rangova određen je srednji rang objekta. Udaljenost ocene (ranga) specijaliste od srednjeg ranga grupe je izračunata kao (Milićević, 2010):

$$\Delta K_{ij} = |K_{ij} - K_j| \quad (1)$$

Na ovaj način su dobijene matrice udaljenosti odgovora specijaliste od srednjeg ranga grupe D:

$$D = \begin{vmatrix} \Delta K_{11} & \Delta K_{12} & \Delta K_{13} & \Delta K_{14} \\ \Delta K_{21} & \Delta K_{22} & \Delta K_{23} & \Delta K_{24} \\ \Delta K_{i1} & \Delta K_{i2} & \Delta K_{i3} & \Delta K_{i4} \\ \Delta K_{m1} & \Delta K_{m2} & \Delta K_{m3} & \Delta K_{m4} \end{vmatrix}$$

Slika 3. Matrica udaljenosti odgovora specijaliste od srednjeg ranga grupe D

Zatim je izračunata suma udaljenosti odgovora specijalista po svim zahtevima:

$$\Delta K_i = \sum_{j=1}^n \Delta K_{ij} \quad (2)$$

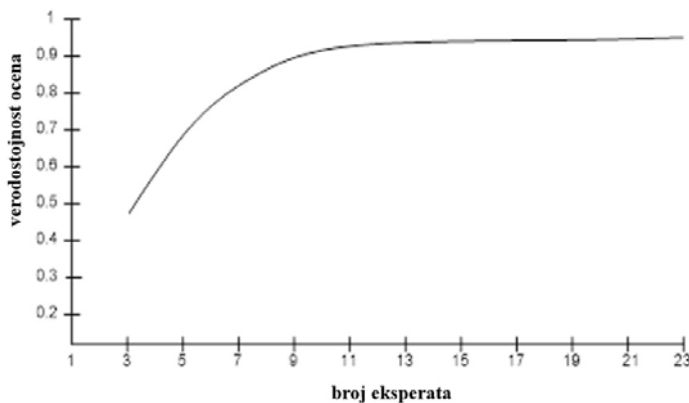
Nakon toga izračunata je suma udaljenosti ocena svih specijalista po svim zahtevima (Milićević, 2010):

$$\overline{\Delta K} = \sum_{i=1}^m \Delta K_{ij} \quad (3)$$

Srednja udaljenost ocena eksperta po svim zahtevima od srednje ocene grupe izračunata je po formuli:

$$\overline{\Delta K}_i = \overline{\Delta K} - \Delta K_i \quad (4)$$

Na osnovu proračunatih vrednosti srednje udaljenosti ocena, rangirani su specijalisti prema najmanjim apsolutnim vrednostima srednje udaljenosti. Ekspertska grupa je izabrana od 8 specijalista sa vrednostima apsolutne srednje udaljenosti $0 \leq \Delta K_i \leq 1.5$. Broj izabranih eksperata omogućio je relevantnost podataka grupne ekspertske ocene prema Марцынковский, 2011 (slika broj 4).

Slika 4. Zavisnost verodostojnosti ocena od broja eksperata

Za potrebe selekcije osnovnih zahteva za izbor taktičkog radara primenjena je fazi – DEMATEL metoda. Primenom ove metode („Decision – Making Trial and Evaluation Laboratory”) na osnovu određivanja direktnih i indirektnih međusobnih uticaja početnih zahteva, eliminisani su zahtevi čiji je uticaj na ostale manje značajan (Sumrit i Anuntavoranich, 2013). Ova metoda je izuzetno povoljna u subjektivnom višekriterijumskom odlučivanju zato što obezbeđuje jednostavniju obradu podataka (na primer u odnosu na ANP i AHP metodu), bez potrebe ispitivanja konzistentnosti rezultata, zato što je konzistentnost već utvrđena kroz izbor eksperata. Ova metoda se rede koristi, pre svega, zbog nešto složenijeg matematičkog aparata i potrebe da se računске operacije izvedu u nekom od matematičkih programa (matlab, matchad i slično). DEMATEL metoda obezbeđuje, na osnovu ispitivanja međusobnih direktnih i indirektnih uticaja jednog zahteva u odnosu na drugi, pojedinačni značaj svakog zahteva i utvrđuje koji su zahtevi bitni, a koji ne, kako bi se manje značajni zahtevi eliminisali. Takođe, veoma često se koristi i za prioritizaciju zahteva ili kriterijuma. Procedura fazifikacije „krisp” vrednosti dobijenih od strane eksperata je sprovedena na sledeći način:

Fazi skup A za svaki realan broj α , ima vrednost $\mu(a)$, gde je $\mu(a)$ stepen pripadnosti a trouglastom fazi broju A i kreće se u intervalu $[0,1]$. U opštem smislu fazi skup se predstavlja na sledeći način $A=\{a, \mu(a)\}$ – „fuzzy type 1 sets” (kod ovog tipa fazi skupova uzimaju se u obzir prilikom proračuna samo vrednosti na apscisi, dok se kod fazi skupova tipa 2 uzimaju u obzir prilikom proračuna i vrednosti na apscisi i na ordinati – takozvane vršne vrednosti).

Svakoј krisp vrednosti a_{ij} dodeljene su dve vrednosti, pomoću kojih je formiran fazi broj, koji se može prikazati u sledećem vektorskom obliku: $a'_{ij} = \{a_{ij} - \alpha, a_{ij}, a_{ij} + \alpha\}$, gde je, $1/2 \leq \alpha \leq 1$, u ovom slučaju je jednako 0.5.

Primena DEMATEL metode izvršena je korišćenjem sledećih pravila u radu sa fazi brojevima (Dagdeviren i dr, 2009):

$$a'_1 \oplus a'_2 = \{a'_{11} \oplus a'_{21}, a'_{12} \oplus a'_{22}, a'_{13} \oplus a'_{23}\}, \quad (5)$$

$$a'_1 \div a'_2 = \{a'_{11} \div a'_{23}, a'_{12} \div a'_{22}, a'_{13} \div a'_{21}\}, \quad (6)$$

gde je:

$$a'_1 = \{a'_{11}, a'_{12}, a'_{13}\}$$

$$a'_2 = \{a'_{21}, a'_{22}, a'_{23}\}$$

Defazifikacija fazi brojeva u krisp vrednost w izvršena je na sledeći način:

$$w = \frac{(w'_{11}, w'_{12}, w'_{13})}{3} \quad (7)$$

U ovom slučaju:

$$w = \frac{(l_{ij} + 4 \times m_{ij} + u_{ij})}{6}$$

Procedura fazi-DEMATEL metode je sledeća (Sumrit i Anuntavoranich, 2013):
Agregacijom vrednosti fazi brojeva dobijena je prosečna matrica procene međusobnog uticaja početnih zahteva

$$\tilde{A} = [\tilde{a}_{ij}]_{n \times n}$$

gde je $\tilde{a}_{ij} = (l_{ij}, m_{ij}, u_{ij})$ i predstavlja fazi element nenegativne matrice.

Ako je $s = 1 / \max_{1 \leq i \leq n} \sum_{j=1}^n u_{ij}$ onda je normalizovana matrica direktnog uticaja

$$\text{jednaka: } \tilde{X} = s \times \tilde{A} \quad (8)$$

Sledeći korak je izračunavanje matrice ukupnih uticaja:

$$\tilde{T} = \tilde{X}(\tilde{I} - \tilde{X})^{-1}, \quad \tilde{T} = [\tilde{t}_{ij}]_{n \times n}, i, j = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

Gde je:

$\tilde{T}$ – fazifikovana matrica ukupnih uticaja,

$\tilde{I}$ – fazifikovana jedinična matrica uticaja,

$\tilde{t}_{ij} = (l'_{ij}, m'_{ij}, u'_{ij})$ – fazifikovani element matrice ukupnih uticaja.

Gde su:

$$\text{Matrix}[l'_{ij}] = X_l(I - X_l)^{-1} \quad (10)$$

$$\text{Matrix}[m'_{ij}] = X_m(I - X_m)^{-1} \quad (11)$$

$$\text{Matrix}[u'_{ij}] = X_u(I - X_u)^{-1} \quad (12)$$

Nakon izvršenog određivanja matrice ukupnih uticaja izvršena je defazifikacija elemenata matrice u skladu sa formulom 8 i određen prag vrednosti na sledeći način (Moghaddam, Sahafzadeh, Alavijeh, Yousefdehi i Hosseini, 2010):

$$\alpha = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n [t_{ij}]}{N} \quad (13)$$

Gde je:

α – prag vrednosti,

N – ukupan broj elemenata defazifikovane matrice T .

Poređenjem vrednosti u matrici ukupnih uticaja zahteva sa izračunatim pragom vrednosti, utvrđeno je da li su zahtevi značajni ili ne (ukoliko su sve vrednosti jednog zahteva manje od praga vrednosti zahtev nije značajan za izbor taktičkog radara za potrebe jedinica VOJIN.

ISTRAŽIVANJE

Svaki od 8 eksperata izvršio je procenu međusobnog uticaja početnih zahteva i atributskih zahteva primenom skale sudova. Prema proceduri DEMATEL metode u prvom koraku svaki ekspert je izvršio poređenje zahteva po parovima. Vrednost svakog para je celobrojni broj rangiran od 0 do 4 (0 – nema uticaja; 1 – mali uticaj; 2 – srednji uticaj; 3 – veliki uticaj; 4 – vrlo veliki uticaj). Proračun po datim formulama izvršen je u korisničkom softveru „Matchad14”.

Nakon izvršene agregacije primenom formula 5-6 dobijena je prosečna matrica procene međusobnog uticaja početnih zahteva.

Tabela 1. Prosečna matrica parne komparacije

K	K1	K2	K3	K4
K1	(0,0,0)	(2.3,2.8,3.3)	(2.1,2.6,3.1)	(3,3.5,4)
K2	(3.5,4,4.5)	(0,0,0)	(3.4,3.9,4)	(2.7,3.2,3.7)
K3	(2.3,2.8,3.3)	(2,2.5,3)	(0,0,0)	(3,3.5,4)
K4	(1.8,2.3,2.8)	(1.2,1.7,2.2)	(1.8,2.3,2.8)	(0,0,0)

Na osnovu formula 5, 6 i 8 dobijena je normalizovana matrica direktnog uticaja.

Tabela 2. Normalizovana matrica direktnog uticaja

$\tilde{X} = s \times \tilde{A}$	K1	K2	K3	K4
K1	(0,0,0)	0.19,0.23,0.28	0.17,0.21,0.25	0.23,0.26,0.31
K2	(0.23,0.27,0.31)	(0,0,0)	(0.21,0.30,0.33)	(0.21,0.24,0.29)
K3	(0.14,0.20,0.25)	(0.12,0.17,0.21)	(0,0,0)	(0.21,0.23,0.27)
K4	(0.13,0.18,0.22)	(0.12,0.16,0.2)	(0.16,0.2,0.24)	(0,0,0)

Matrica ukupnih uticaja dobijena je primenom formula 5, 6 i 9 i prikazana je u sledećoj tabeli:

Tabela 3. Matrica ukupnih uticaja

$\tilde{T} = \tilde{X}(\tilde{I} - \tilde{X})^{-1}$	K1	K2	K3	K4
K1	0.23,0.48,1.12	0.423,0.54,1.245	0.432,0.545,1.222	0.223,0.545,1.236
K2	0.223,0.832,1.212	0.432,0.489,1.102	0.51,0.72,1.223	0.145,0.965,1.223
K3	0.221,0.434,1.111	0.508,0.612,1.28	0.258,0.534,1.258	0.345,0.841,1.648
K4	0.214,0.437,1.012	0.145,0.374,0.895	0.224,0.511,0.789	0.114,0.312,0.994

Primenom formule 7, nakon izvršene defazifikacije, matrica ukupnih uticaja je prikazana pomoću „krisp” vrednosti u sledećoj tabeli:

Tabela 4. Defazifikovana matrica ukupnih uticaja

T	K1	K2	K3	K4
K1	0.543	0.751	0.884	0.888
K2	0.678	0.557	0.779	1.01
K3	0.589	0.712	0.654	0.783
K4	0.578	0.443	0.549	0.534

Na osnovu formule 13 izračunat je prag vrednosti.

Poređenje elemenata matrice ukupnih uticaja sa pragom vrednosti prikazano je u sledećoj tabeli:

Tabela 5. Matrica značaja osnovnih zahteva u odnosu na prag vrednosti

$\tilde{t}_{ij} - \alpha$	K1	K2	K3	K4
K1	-0.111	0.024	0.114	0.897
K2	0.099	-0.019	0.175	0.187
K3	0.014	-0.018	-0.087	0.101
K4	-0.132	-0.183	-0.93	-0.175

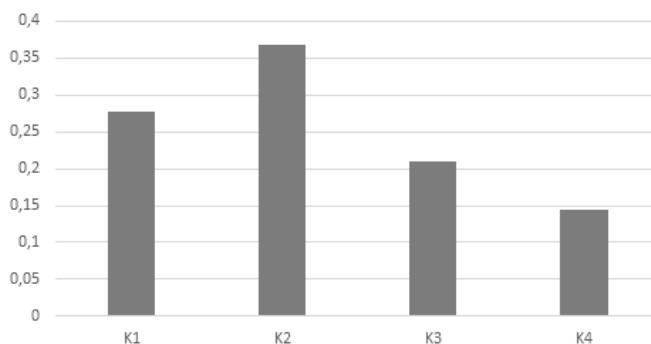
Na osnovu prethodne tabele vidimo da je vrednost direktnog uticaja početnog zahteva K4 manja od praga vrednosti, čime je ovaj zahtev eliminisan.

Metoda DEMATEL može okvirno poslužiti i kao metoda koja određuje relativne težine kriterijuma (Petrović i Kankaraš, 2020). Sumiranjem direktnih uticaja koji svaki zahtev ostvaruje na druge zahteve i njihovom međusobnom normalizacijom dobijamo njihovu relativnu težinu, čime se mogu rangirati po prioritetu zahtevi za opremanjem taktičkim radarom (tabela broj 6) (Petrović i Kankaraš, 2017).

Tabela 6. Rang osnovnih zahteva na osnovu ukupnih direktnih uticaja

T	K1	K2	K3	K4	Normalizovana težina	Rang
K1	0.545	0.539	0.712	0,557	0.278132	2
K2	0.654	0.876	0.789	0.785	0.366903	1
K3	0.445	0.577	0.402	0.354	0.210165	3
K4	0.435	0.228	0.345	0.217	0.144799	4

Na osnovu tabele 6 zaključuje da je najznačajniji zahtev K2, a najmanje značajan zahtev K4, koji je prethodno već eliminisan. Ipak, potrebno je istaći da je za određivanje relativnih težina sa stanovišta validnosti rezultata moguće koristiti i druge specijalizovane metode namenjene u tu svrhu (subjektivne metode više-kriterijumskog rangiranja: „AHP”, „BEST-WORST” i slično). Na sledećoj slici su rezultati i gafički prikazani.

Slika 5. Grafički prikaz relativnih težina izračunatih fazi-DEMATEL metodom

Primenom navedenih formula određen je značaj atributskih zahteva u okviru osnovnih zahteva. Defazifikovane matrice ukupnih uticaja i matrice značaja atributskih zahteva u okviru osnovnih zahteva prikazane su u narednim tabelama.

Za osnovni zahtev K1 sposobnost elektronske zaštite:

Tabela 7. Defazifikovana matrica ukupnih uticaja atributskih zahteva K1

T1	K11	K12	K13	K14	K15
K11	0.445	0.445	0.543	0.545	0.476
K12	0.543	0.521	0.374	0.318	0.444
K13	0.714	0.699	0.742	0.777	0.654
K14	0.632	0.587	0.545	0.612	0.543
K15	0.588	0.654	0.655	0.545	0.675

Tabela 8. Matrica značaja atributskih zahteva K1 u odnosu na prag vrednosti

$\tilde{t}_{ij} - \alpha$	K11	K12	K13	K14	K15
K11	-0.07	-0.875	-0.043	-0.005	-0.011
K12	-0.034	-0.043	-0.087	-0.135	-0.111
K13	0.111	0.121	0.131	0.123	0.019
K14	0.009	0.09	0.012	0.009	0.003
K15	0.025	0.032	0.034	0.042	0.01

Za osnovni zahtev K2 sposobnost radarskog obezbeđenja:

Tabela 9. Defazifikovana matrica ukupnih uticaja atributskih zahteva K2

T	K21	K22	K23	K24
K21	0.534	0.802	0.687	0.599
K22	0.875	0.745	0.878	0.987
K23	0.714	0.754	0.51	0.812
K24	0.743	0.888	0.787	0.701

Tabela 10. Matrica značaja atributskih zahteva K2 u odnosu na prag vrednosti

$\tilde{t}_{ij} - \alpha$	K21	K22	K23	K24
K21	-0.115	0.101	-0.054	-0.043
K22	0.114	-0.002	0.132	0.145
K23	-0.004	0.02	-0.175	0.005
K24	0.021	0.1	0.009	-0.075

Za osnovni zahtev K3 vremenske sposobnosti:

Tabela 11. Defazifikovana matrica ukupnih uticaja atributskih zahteva K3

K	K31	K32	K33
K31	0.333	0.654	0.617
K32	0.453	0.287	0.358
K33	0.218	0.221	0.123

Tabela 12. Matrica značaja atributskih zahteva K3 u odnosu na prag vrednosti

$\tilde{t}_{ij} - \alpha$	K31	K32	K33
K31	-0.032	0.254	0.234
K32	0.118	-0.045	0.001
K33	-0.143	-0.11	-0.189

Za osnovni zahtev K4 pristupačnost i tehnološka pouzdanost:

Tabela 13. Defazifikovana matrica ukupnih uticaja atributskih zahteva K4

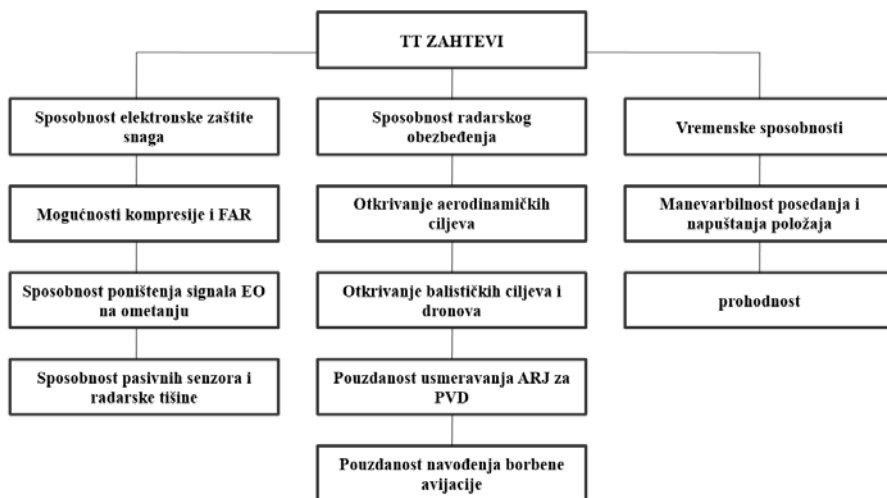
T	K41	K42	K43	K44
K41	0.487	0.788	0.756	0.713
K42	0.499	0.317	0.501	0.549
K43	0.543	0.500	0.432	0.650
K44	0.545	0.612	0.660	0.506

Tabela 14. Matrica značaja atributskih zahteva K4 u odnosu na prag vrednosti

$\tilde{t}_{ij} - \alpha$	K1	K2	K3	K4
K1	-0.054	0.222	0.134	0.187
K2	-0.032	-0.1145	-0.017	-0.004
K3	-0.031	0.01	-0.123	0.008
K4	-0.003	0.043	0.081	-0.1111

Na osnovu dobijenih rezultata utvrđen je značaj pojedinih osnovnih zahteva i atributskih zahteva (podzahteva), osnovnih zahteva (slika broj 5). Na osnovu tabele broj 5 zaključuje se, da je direktan uticaj zahteva K4 pristupačnost i tehnološka pouzdanost manji od praga vrednosti.

Imajući u vidu navedeno, prilikom formiranja kriterijuma za izbor taktičkih radara kojima bi jedinice VOJIN trebalo da budu opremljene, na osnovu iskustava iz oružanog sukoba 1999. godine, ovaj zahtev ne bi trebalo uzimati u obzir. Međutim, mora se istaći da se od ispitanika nije tražilo sagledavanje odnosa potreba i mogućnosti, odnosno ispitanici se nisu bavili „cost-benefit” analizom, zbog čega su i verovatno smatrali da je ovaj zahtev manje značajan. Ipak, imajući u vidu klasifikaciju Republike Srbije u kvantitativnom i kvalitativnom smislu kao male zemlje, nesumnjivo je da će ovaj kriterijum imati veliki značaj u odlučivanju (Gordić i Petrović, 2014). Ovo je posebno interesantno s obzirom na bruto domaći proizvod Republike Srbije, koji predstavlja osnovni indikator ekonomske uspešnosti jedne države. Sa druge strane treba istaći i sve bolje ekonomske rezultate države, čiji bruto proizvod iz godine u godinu raste, kao i privredna aktivnost, što značajno utiče i na smanjenje javnog duga. Imajući u vidu navedeno, u budućnosti je moguće i da ovaj zahtev ili „cost” kriterijum zaista ne bude imao veliki uticaj na opremanje jedinica Vojske sistemima oružja i opremom.

Slika 6. Konačni taktičko-tehnički zahtevi

Takođe, na osnovu rezultata uočava se da ne postoji velika razlika u značaju ostalih zahteva. Značaj sposobnosti radarskog obezbeđenja, vremenskih, kao i sposobnosti elektronske zaštite je približan. Ovo je posledica činjenice da se protivvazduhoplovna dejstva u savremenim uslovima vode u elektromagnetnom spektru, da su udari sa distance postali sastavni deo tih dejstava, kao i činjenice da jedinice VOJIN moraju da budu osposobljene, da realizuju radarsko obezbeđenje i u uslovima primene masovnih naleta najrazličitijih tipova letelica na malim i velikim visinama i velikim daljinama.

Na osnovu tabele broj 8 zaključeno je da su eksperti procenili da je značaj mogućnosti kompresije i šifrovanja impulsa na predaji kao i sposobnosti antenskog sistema sa faziranom rešetkom u borbi protiv elektronskog napada i elektronskih dejstava potencijalnog neprijatelja izuzetno velika, sposobnost poništavanja signala

ometanja na prijemu i sposobnost pasivnih senzora, a naročito rada u režimu radarske tišine (bez zračenja u predaji, već na osnovu prijema elektromagnetnog signala neprijateljskih letelica – u radarskom ili opsegu frekvencija komunikacijskih signala kao i linkova upravljanja sa zemaljskih stanica dronovima, na principu površinske korelacije i triangulacije), veća od frekventne i impulsno frekventne agilnosti (pretpostavka je da su eksperti smatrali da su navedeni zahtevi već uključeni u K24 zahtevu). Sa druge strane, značaj fazirane antenske rešetke, kompresije i kodiranja impulsa na predaji je zaista velika. Praksa iz 1999. godine je pokazala da je uništenjem ili onesposobljavanjem radara dolazilo da izbacivanja kompletnih jedinica iz stroja, koje jednostavno tehnički nisu mogle da funkcionišu zato što nisu umali pouzdanu informaciju o situaciji u vazдушnom prostoru, u kojoj je neprijatelj imao apsolutnu prevlast. Vođenje savremenih vazduhoplovnih i protivvazduhoplovnih dejstava bez upotrebe radara sa faziranim rešetkama ili drugim, unapređenim oblikom elektronskog skeniranja vazdušnog prostora je zaista nezamisliv.

Na osnovu tabele broj 10 zaključeno je da je najznačajniji K22 zahtev. Očigledno je da je mogućnost pasivnog rada u režimu radarske tišine ili korišćenjem pasivnih, najčešće infracrvenih senzora, bitno, kako za odbranu objekata PVO, tako i za zaštitu radara i radarskih posluga, što se na osnovu analize odgovora eksperata može i zaključiti. Ipak, potrebno je napomenuti da je stav eksperata da su veoma značajni i ostali atributski zahtevi.

Na osnovu tabele broj 12 zaključeno je da je najznačajniji K31 zahtev. Ovo je posledica brze reakcije sopstvenih snaga nakon otkrivanja radarskog položaja od strane neprijatelja. Iskustva su pokazala da je nakon uočenih pokreta na položaju ili nakon kompromitovanja izvora zračenja, neprijateljska avijacija vrlo brzo reagovala i gađala sredstva na položaju. Imajući u vidu navedeno, brzina posedanja i napuštanja radarskog položaja od suštinske je važnosti za realizaciju zadataka i preživljavanje jedinice nakon njenog otkrivanja od strane neprijatelja.

Na osnovu tabele broj 14 zaključeno je da je najznačajniji K41 zahtev (investicioni troškovi opremanja). Ovo je posledica činjenice da, opremanje novim sistemima oružja i opremom, predstavlja veliki izazov za male države, i da je ekonomski veoma zahtevna aktivnost. Na osnovu analize rezultata, sa druge strane, zaključeno je da su operativni troškovi manje značajni zahtev od drugih, što je posledica činjenice da su ovi troškovi deo svakodnevnih potreba organizacije rada, i obuke jedinica, i da ne bi trebalo da predstavljaju problem. Treba napomenuti da se ovi zahtevi ne moraju ni uzeti u obzir imajući u vidu da je njihov uticaj, od strane eksperata, na ostale zahteve utvrđen kao manje značajan.

ZAKLJUČAK

Oružani sukob između NATO i SRJ 1999. godine predstavlja studiju slučaja konvencionalnih oružanih sukoba koji se počeli i završili se vođenjem vazduhoplovnih i protivvazduhoplovnih dejstava. Takođe, on predstavlja i tipičan primer savremenih sukoba sa stanovišta njegovih karakteristika sa posebnim akcentom na asimetričnost. Imajući u vidu sva iskustva iz upotrebe najrazličitijih snaga PVO VJ,

nema sumnje da su ta iskustva primenljiva prilikom izbora novog taktičkog radara, koji mora da obezbedi realizaciju svih funkcija od otkrivanja, identifikacije, određivanja parametara, do navođenja borbene avijacije i usmeravanja ARJ za PVD na cilj. Takođe, taktički radar, mora da obezbedi i prenos slike u realnom vremenu do komandnih informacionih sistema i komandnih mesta. Sa druge strane treba istaći da su tehnološka rešenja u poslednje dve decenije izuzetno napredovala, a tu se pre svega misli na upotrebu dronova (mikrobespilotne letelice), koji se moraju, kao zahtev, analizirati prilikom opremanja RV i PVO novim sistemima oružja i opreme, uključujući i taktički radar za potrebe jedinica VOJIN.

Ovaj rad je prikazao jedan pristup u utvrđivanju metodologije određivanja početnih i konačnih taktičko-tehničkih zahteva, i njihove prioritizacije prilikom odlučivanja o kupovini optimalnog borbenog sredstva. Prilikom korišćenja ove metodologije, moguća je i primena drugih metoda višekriterijumske optimizacije na običnim, takozvanim „krisp” vrednostima ili na fazi brojevima tipa 1 ili 2, intuitivnim fazi brojevima, „raf” skupovima i slično u zavisnosti od broja eksperata, njihove kompetencije i pouzdanosti rezultata koji se žele dobiti.

LITERATURA

1. Bojeva primena avijacije NATO protiv Jugoslavije, elektronski radni materijal, Vojna Akademija vazdušno – kosmičke odbrane Maršal Žukov, Tver, 2005.
2. Dağdeviren, M., Yavuz, S., & Kılınç, N. (2009). Weapon selection using the AHP and TOPSIS methods under fuzzy environment. *Expert systems with applications*, 36(4), 8143-8151.
3. Gordić, M., & Petrović, I. (2014). Raketni sistemi u odbrani malih država. *Beograd: MC Odbrana.[in Serbian]*.
4. Gordić, M., Cvetković, K., & Petrović, I. (2013). Uticaj vazduhoplovnih i protiv-vazduhoplovnih dejstava na fizionomiju vođenja savremenih oružanih sukoba. *Vojno delo*, 65, 228-247.
5. Mavris, D., & DeLaurentis, D. (1995, September). An integrated approach to military aircraft selection and concept evaluation. In *Aircraft Engineering, Technology, and Operations Congress* (p. 3921).
6. Milićević M. (2010) Ekspertska ocenjivanje prvo izdanje. MC Odbrana. Beograd.
7. Moghaddam, N. B., Sahafzadeh, M., Alavijeh, A. S., Yousefdehi, H., & Hosseini, S. H. (2011). Strategic Environment Analysis Using DEMATEL Method Through Systematic Approach. *Management science and engineering*, 4(4), 95-105.
8. Petrović I, Kankaraš M. (2017). Determination and Evaluation Criteria for Equipping the Small Country with Anti-aircraft Missile System. ICMNEE 2017, Obrenovac.
9. Petrović I., Cvetković K., Stojilković Z. (2015.) Dostignuća u obrazovanju oficirskog kadra Ratnog vazduhoplovstva i protivvazduhoplovne odbrane, ICDQM-2015. Zbornik radova. Istraživački centar DQM, Prijedor.
10. Petrović I., Cvetković K., Stojilković Z. (2017). Taktika rodova i službi RViPVO. MC Odbrana.
11. Petrović, I. B., Gordić, M. L., & Kankaraš, M. S. (2018). Fazi: AHP pristup u vrednovanju kriterijuma za izbor raketnog sistema za protivvazduhoplovna dejstva. *Vojno delo*, 70(2), 298-308.

12. Petrović, I. B., Sretović, S., & Kankaraš, M. S. (2018). The prioritization of criteria for the selection of radar for the air traffic control and protection by multi-criteria decision: Making application in the fuzzy environment. *Vojno delo*, 70(8), 128-137.
13. Petrović, I., & Kankaraš, M. (2018). DEMATEL-AHP multi-criteria decision making model for the selection and evaluation of criteria for selecting an aircraft for the protection of air traffic. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 1(2), 93-110.
14. Petrovic, I., & Kankaras, M. (2020). A hybridized IT2FS-DEMATEL-AHP-TOPSIS multicriteria decision making approach: Case study of selection and evaluation of criteria for determination of air traffic control radar position. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 3(1), 146-164.
15. Petrović, I., Kankaraš, M., & Cvetković, K. (2016). Scientific development of notional determination of basic terms of defence science. *Vojno delo*, 68(8), 65-75.
16. Stanković D. (2014). Obaranje mita o nevidljivom, Sto godina srpskog vojnog vazduhoplovstva, Zbornik radova sa naučnog skupa sa međunarodnim učešćem 2012. Godine. MC Odbrana, Beograd.
17. Sumrit, D., & Anuntavoranich, P. (2013). Using DEMATEL method to analyze the causal relations on technological innovation capability evaluation factors in Thai technology-based firms. *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, 4(2), 81-103.
18. Марцынковский Д. (2011) Использование метода экспертных оценок при анализе и оценке рисков системы менеджмента. Часть 4. Itech – интеллектуальные технологии: журнал интеллектуальных технологий, Томск, 18.

Miodrag L. GORDIĆ

Ivan B. PETROVIĆ

Đorđe ĐUKIĆ

DETERMINATION OF BASIC REQUIREMENTS FOR SELECTION
OF TACTICAL RADAR FOR AIR SPACE CONTROL ON THE BASIS OF
EXPERIENCE FROM USE OF AIR SURVEILLANCE, EARLY WARNING
AND GUIDANCE UNITS DURING NATO AGRESSION

Abstract

Although more than two decades have passed since the armed conflict between the NATO and the Yugoslav Army, the experience gained by the Yugoslav Army during the aggression does not have any price. This specifically refers to the Air Defence Units (ADu), which has been the mainstay of opposition to NATO's Air multinational forces. Furthermore, the armed conflict between NATO and the Federal Republic of Yugoslavia was a conflict in which two operations were carried out: air force operation of the NATO and the operation of air defence of the Yugoslav Army. Air surveillance, early warning and guidance units, which are equipped with radars for air space surveillance, played a special role in this conflict. Among other, many experiences, the fight against drones, cruise and other ballistic missiles that flew at low altitudes and had a small radar cross section proved to be difficult. This was due to the inability to form a heterogeneous radar field especially at low altitudes of aircraft flight. Therefore, the aim of this paper is to identify and prioritize requirements that will ensure the selection of the optimal tactical radar. This type of radar is essential for monitoring air space at low altitudes and relatively short ranges, that is the optimal selection of the tactical radar makes a difference between a visible and invisible enemy in the air space. The timely detection of enemy aerial vehicle enable a quick and effective response of own forces in order to protect their own capacities and neutralize the potential air space threat.

Key words: NATO Aggression, Tactical Radar, Criteria.

Originalni naučni rad

Jan MARČEK*

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

Zoran KILIBARDA**

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Srbija

Jovanka ŠARANOVIĆ***

Institut za strategijska istraživanja, Univerzitet odbrane, Beograd, Srbija

NEKE DETERMINANTE STAVA GRAĐANA SR JUGOSLAVIJE (REPUBLIKE SRBIJE) O OTPORU NATO AGRESIJI

Rezime: Polazeći od stanovišta da svaki stav ima svoju racionalnu, emocionalnu i voljnu komponentu, u ovom radu, koji je deo šireg potprojekta pod naslovom „Socijalni, moralni i psihološki činioci otpora građana Srbije NATO agresiji“, osnovni cilj istraživanja je bio da se utvrde neke determinante stava građana SR Jugoslavije (Republike Srbije) o otporu NATO agresiji. Posebni ciljevi istraživanja su definisani kao:

1) ispitati osnovne stavove ispitanika o pojedinim aspektima pružanja otpora agresiji;

2) utvrditi strukturu stava o pružanju otpora agresiji;

3) ispitati kakva je prognoza stava prema otporu na osnovu emocionalnih reakcija (Kasagić i sar. 2002), simptoma straha (Pajević i sar. 2002) i sistema vrednosti (Radovanović, Radulović 2005);

4) utvrditi strukturu spremnosti građana Republike Srbije da se pruži otpor agresiji. Za svaki od navedenih, posebnih ciljeva istraživanja definisane su varijable, indikatori i načini statističke obrade podataka. U radu je korišćena deskriptivna Survey Research metoda (analitička varijanta). Kao tehnika istraživanja je korišćeno anketiranje, a za prikupljanje podataka su korišćene skale „Otpor“, „Emocije“, „Simptomi straha“ i „Vrednosti“ koje imaju zadovoljavajuće merne karakteristike. Istraživanje je obavljeno na reprezentativnom uzorku od 4571 stratifikovanih ispitanika iz Republike Srbije i 794 ispitanika iz Republike Crne Gore, unutar stratum koristeći postupak slučajnog izbora. Ispitivanje je obavljeno 11 meseci nakon okončanja agresije NATO-a na SR Jugoslaviju. Od statističkih postupaka u istraživanju je korišćena, deskriptivna, faktorska i regresijska analiza.

Ključne reči: emocije, strah, vrednosti, stav prema otporu agresiji NATO, faktorska analiza, regresijska analiza.

* jan.marcek@fbsp.edu.rs

** zorankilibarda@yahoo.com

*** jovanka.saranovic@mod.gov.rs

1. UVOD

Iako su u dužem peiodu egzistiranja kosmetske krize postojale razlike među pojedinim političkim snagama u Republici Srbiji, u ocenama uzroka kriznog stanja i načina njegovog prevazilaženja, tokom zaoštavanja te krize, kao i neposredno uoči agresije, sve relevantne političke snage u zemlji postigle su skoro potpun konsenzus u vezi sa načinom njegovog rešavanja. Naime, sve parlamentarne stranke u zemlji saglasile su se u sledećem:

1) da su problemi na Kosmetu isključivo unutrašnje pitanje Republike Srbije i da se moraju rešavati u skladu sa njenim Ustavom;

2) da se državni organi moraju odlučno obračunati sa albanskim terorizmom na Kosovu i Metohiji svim zakonom utvrđenim sredstvima;

3) da se međunarodna zajednica mora odrediti prema terorizmu na Kosmetu, kao prema svakom drugom terorizmu na svetu;

4) izražavanje ogorčenja što pojedini međunarodni činioci nastavljaju sa diplomatskim i ekonomskim pritiscima, a naročito zbog vojnih pretnji prema našoj zemlji;

5) da se problemi u južnoj srpskoj pokrajini rešavaju isključivo dijalogom uz uvažavanje principa ravnopravnosti svih građana, svih nacionalnih zajednica i etničkih grupa na Kosovu i Metohiji, sa jedne, i poštovanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta Srbije i SR Jugoslavije, sa druge strane.

Ono što je bilo posebno značajno za formiranje stavova građana Srbije prema otporu agresiji NATO-a, jeste to da je Narodna skupština Republike Srbije jednoglasno odbacila ultimatumе koji su srpskoj strani bili postavljeni u završnici pregovora u Rambujeu i Parizu, čime je iskazana opšta spremnost da se preuzme odgovornost za razvoj događaja koji proističe iz takve odluke. Jedinstvo političkih snaga po ovom pitanju bilo je jedna od pretpostavki za ostvarivanje jedinstva državnog rukovodstva, vojske, policije i naroda u pružanju otpora. U vezi s tim, skupština Srbije na sednici održanoj 23. marta 1999. godine, donela je odluku (191 glas „za“ i nijedan protiv) kojom se „ne prihvata prisustvo stranih vojnih trupa na Kosovu i Metohiji“ i iskazala spremnost da se „odmah, po potpisivanju političkog sporazuma o samoupravi o kome se dogovore i prihvate ga predstavnici svih nacionalnih zajednica koje žive na Kosovu i Metohiji, razmotri obim i karakter međunarodnog prisustva na Kosmetu radi sprovođenja tako postignutog sporazuma.“¹

Na istoj sednici razmatran je izveštaj državne delegacije o razgovorima u Rambujeu i Parizu i doneti su odgovarajući zaključci (203 glasa „za“, 3 „protiv“, bez uzdržanih). Naime, Skupština Republike Srbije zahtevala je od Saveta bezbednosti da spreči kršenje povelje OUN, jer će tako „biti saučesnici napada na jednu suverenu zemlju“. Isti zahtev upućen je OEBS-u i Kontakt grupi od koje se traži nastavak pregovora. U usvojenim zaključcima je istaknuto da se „krivica za neuspeh razgovora ne može pripisati državnoj delegaciji, već separatističkom i terorističkom

1 <https://arhiva.srbija-info.gov.rs/vesti/1999-04/19/11782.html>

pokretu i onima koji su dozvolili takvo ponašanje“. Skupština je „upozorila NATO i sve zemlje sa čijih teritorija bude pokušana agresija na SR Jugoslaviju da ćemo našu teritoriju, narod i slobodu braniti svim sredstvima.“²

Na formiranje stavova stanovnika Crne Gore prema pružanju otpora agresiji, verovatno je značajan uticaj imala izrazita polarizovanost stavova vladajućih i opozicionih političkih snaga u ovoj republici u odnosu na kosmetsku krizu, pa i u odnosu na samu agresiju nastalu pod izgovorom rešavanja krize.

Stav političkog rukovodstva Republike Crne Gore po ovom pitanju počivao je na sledećim premisama:

1) da je kosmetsko pitanje prevashodno „demokratsko“ i da ga treba rešavati u sklopu tzv. demokratizacije Srbije i SR Jugoslavije;

2) da Vojska Jugoslavije ne treba neposredno da se angažuje za rešavanje kosmetskog problema;

3) da je u rešavanju kosmetske krize neophodno posredovanje međunarodne zajednice;

4) da je neprihvatljivo svako rešenje kosmetskog problema koje bi izmenilo postojeći status Republike Crne Gore u jugoslovenskoj federaciji;

5) da su odluke Savezne vlade, kao i drugih saveznih institucija (izuzev Predsednika SR Jugoslavije) nelegalne i nelegitimne.

U vezi mogućeg angažovanja Vojske Jugoslavije u rešavanju kosmetskog problema, skupština Crne Gore je na sednici od 17. juna 1998. godine usvojila „Rezoluciju o zaštiti prava građana Crne Gore koji se nalaze na služenju vojne obaveze na Kosovu“. Osim zahteva da se građani Crne Gore koji vojsku služe na Kosovu i Metohiji vrate u crnogorske kasarne, ovom rezolucijom su obavezani državni organi Crne Gore da „pripreme mere kojima bi se u slučaju ostvarenja vojnih mera, snaga međunarodne zajednice sprečilo korišćenje teritorije Crne Gore za sukob sa tim snagama.“ Savezni ustavni sud je, na sednici održanoj 17. marta 1999. godine, doneo odluku da rezolucija crnogorske Skupštine o „zaštiti prava građana Crne Gore koji se nalaze na služenju vojne obaveze na Kosovu“ nije u skladu sa Ustavom SR Jugoslavije. Uprkos tome, republička vlast je ovom rezolucijom praktično unapred amnestirala građane od odgovornosti za neučestvovanje u otporu.

Sa druge strane, Socijalistička narodna partija Crne Gore (SNP CG) ocenila je da insistiranje vladajuće koalicije na pomenutim stavovima, posebno na neodvojivosti rešavanja kosmetskog problema od „demokratizacije Srbije i SR Jugoslavije“ predstavlja „antijugoslovensku i antidržavnu politiku prema Kosovu i Metohiji“ i da takva politika „ohrabruje albanske teroriste i sprečava mirno rešenje kosmetske krize“. Takođe, SNP CG kvalifikovala je Rezoluciju crnogorske skupštine o „zaštiti prava građana Crne Gore koji se nalaze na služenju vojne obaveze na Kosovu“, u čijem donošenju nije učestvovala, kao „akt secesije“. U vezi sa tim, zahtevala je održavanje vanrednog zasedanja skupštine na kojoj bi se posebnom rezolucijom osudio terorizam i podržale mere državnih organa Srbije u rešavanju kosmetskog problema.

2 Isto.

Ovako polarizovana gledišta onemogućila su postizanje bilo kakvog konsenzusa na nivou republike po pitanju otpora agresiji. Izostala je čak i saglasnost o karakteru same agresije. U takvim okolnostima, stanovnici Crne Gore pozivani su od jednih na odlučno suprostavljanje agresiji kao najčasniji patriotski čin, a od drugih opravdavani su ako se tom pozivu nisu odazvali (kao pravno pokriće za to neodazivanje mogla je da im posluži uvedena „radna obaveza“). Ove okolnosti, nesumnjivo, imale su uticaj na iskazane stavove ispitanika iz Crne Gore u odnosu prema agresiji NATO-a.

Agresija 19 zemalja NATO-a na SR Jugoslaviju počela je 24. marta 1999. godine bez odobrenja Saveta bezbednosti OUN, a okončana je potpisivanjem Vojnotehničkog sporazuma u Kumanovu 9. juna 1999. godine i usvajanjem Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti OUN 10. juna 1999. godine. U toku 78 dana agresije i herojske odbrane naše zemlje ubijen je i teže ili lakše ranjen veći broj pripadnika vojske, policije i civilnog stanovništva, među kojima je bilo i dece. Potpisivanjem Kumanovskog sporazuma stvoreni su uslovi za povlačenje Vojske Jugoslavije i MUP-a Srbije, a istovremeno počeo je ulazak snaga KFOR-a na Kosovo i Metohiju. Rezolucijom 1244 Savet bezbednosti OUN odobreno je međunarodno vojno i civilno prisustvo u SR Jugoslaviji i uspostavljanje Privremene administrativne misije OUN na Kosovu i Metohiji (UNMIK).

2. PROBLEM I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja ovog rada, koji je deo šireg istraživačkog projekta definisanog kao „Socijalni, moralni i psihološki činioci otpora građana SR Jugoslavije NATO agresiji“, bio je kakvi su stavovi prema pružanju otpora NATO agresiji zasebno kod stanovništva Srbije i kod stanovništva Crne Gore imajući u vidu različite stavove njihovih rukovodstava, kao i različiti intenzitet raketiranja i bombardovanja Srbije i Crne Gore. Takođe, postavljeno je pitanje da li se na osnovu poznavanja emocija, simptoma straha i vrednosnih orijentacija može predviđati spremnost ljudi da pružaju otpor i onda kada su šanse za odbranu od agresije minimalne? Na kraju, postavljeno je pitanje kakva je struktura spremnosti građana Republike Srbije da pruže otpor agresiji, imajući u vidu njihove stavove prema otporu i institucijama države, ishodu rata, emocionalna stanja, simptome straha i vrednosne orijentacije stanovništva. To je sasvim razumljivo, s obzirom na to da su stavovi o otporu, agresiji i eventualno buduće ponašanje u toj situaciji višestruko uslovljeni političkim, ekonomskim, socijalnim, nacionalnim, verskim, vrednosnim i psihološkim činiocima koji se nalaze u interakcijskom odnosu.

Polazeći sa stanovišta da svaki stav ima svoju racionalnu, emocionalnu, vrednosnu i voljnu komponentu, sasvim opravdano se moglo pretpostaviti da postoji izvesna veza između sociopsiholoških obeležja ispitanika i njihovog stava o pružanju otpora agresiji. Shodno tome, osnovni cilj ovog rada je bio da se utvrde neke determinante stava građana SR Jugoslavije (Republike Srbije) o otporu NATO agresiji.

Posebni ciljevi istraživanja su definisani kao: 1) ispitati osnovne stavove ispitanika o pojedinim aspektima pružanja otpora agresiji; 2) utvrditi strukturu stava

o pružanju otpora agresiji; 3) ispitati kakva je prognoza stava prema otporu na osnovu emocionalnih reakcija, simptoma straha i vrednosnih orijentacija ispitanika; 4) utvrditi strukturu spremnosti građana Republike Srbije da se pruži otpor agresiji.

Za svaki od navedenih posebnih ciljeva istraživanja definisane su varijable, indikatori i načini statističke obrade podataka.

3. METOD ISTRAŽIVANJA

U radu je korišćena deskriptivna Survey Research metoda (Hughes, prema: Ristić 1995: 357). Kao tehnika istraživanja korišćeno je anketiranje, a za prikupljanje podataka korišćene su razne vrste skala u zavisnosti od prirode varijabli koje su ispitivane.

Ispitivanje je obavljeno 11 meseci nakon okončanja agresije NATO-a na SR Jugoslaviju na reprezentativnom uzorku od 4571 ispitanika iz Republike Srbije i 794 ispitanika iz Republike Crne Gore. Uzorak je bio stratifikovan, a unutar stratum koristićen je postupak slučajnog izbora.

Radi prikupljanja stavova ispitanika o pružanju otpora korišćena je skala „OTPOR“ koja sadrži šest stavki sa trostepenim skalama za izražavanje stepena slaganja sa tvrdnjama koje se odnose na njihovo mišljenje o pružanju otpora agresiji („tačno“, „nisam siguran“ i „netačno“). Skala stavova o otporu, agresiji ima dobre metrijske karakteristike.³

Emocionalne reakcije ispitanika ispitane su pomoću skale „EMOCIJE“ koja sadrži 16 stavki sa petostepenim skalama Likertovog tipa o kojima su se ispitanici izjašnjavali odgovorima: „veoma slabo“ (1); „slabo“ (2); „osrednje“ (3); „jako“ (4) i „veoma jako“ (5). Ovu skalu čine sledeće manifestne varijable (indikatori): bes, Prezir, Podsmeh, Prkos, Inat, Gađenje, Strah, Teskoba, Nesigurnost, Neizvesnost, Tuga, Razočaranost, Mržnja, Naklonost, Zabrinutost i Ravnodušnost. Ova skala takođe ima dobre metrijske karakteristike (Kasagić i sar, 2002: 34).⁴

Simptomi straha ispitani su pomoću skale „SIMPTOMI STRAHA“ koja obuhvata 14 manifestnih varijabli (indikatora). Prisutnost pojedinih simptoma iskazivana je izborom jednog od pet ponuđenih odgovora – od „nisam osećao“ (1) do „da, često“ (5). Ovu skalu čine sledeće manifestne varijable (indikatori): Drhtanje, Bledilo, Otežan govor ili Gubitak govora, Suvoća usta, Ubrzan rad srca, Otežano ili Ubrzano disanje, Gubitak apetita, Žmarci u stomaku, Proliv, Često mokrenje, Nesanica, Stalna glad, Stalna žeđ i Nekontrolisani pokreti. Primenjena skala ima zadovoljavajuće metrijske karakteristike za empirijska istraživanja (Pajević i sar. 2002: 37).

3 Reprezentativnost skale kreće se od 0,72 do 0,98; tri grupe pouzdanosti su: a) pouzdanost pod klasičnim sumacionim modelom (od 0,72 do 0,92); pod Gutmanovim (30) modelom merenja (od 0,75 do 0,98) i c) pouzdanost prve glavne komponente (od 0,53 do 0,92). Šest mera homogenosti skale u rasponu su od 0,53 do 1,00. Reprezentativnost stavki kreće se u rasponu od 0,95 do 0,97, a njihova valjanost (u Hotellingovom prostoru) od 0,70 do 0,84 (Kasagić i sar. 2002: 31).

4 Reprezentativnost skale merena Kajzer-Majer-Olkinovom merom reprezentativnosti iznosi 0,974 (Kasagić i sar. 2001: 175; Kasagić i sar., 2006: 293). Reprezentativnost uzorka varijabli iznosi 0,974 (Kasagić i sar. 2002: 34).

Vrednosne orijentacije građana ispitane su pomoću Upitnika „VREDNOSTI“ koji je konstruisan na osnovu Rokičevog „Pregleda vrednosti“ (Rokeach 1967). Ovaj instrument se sastoji od sledećih 35 vrednosnih pojmova: Sloboda, Nezavisnost, Patriotizam, Ponos, Čast, Narod, Pravda, Tradicija, Država, Opstanak nacije, Hrabrost, Udoban život, Lični mir, Samopoštovanje, Mudrost, Bezbednost zemlje, Vera u Boga, Mir u svetu, Ravnopravnost ljudi, Porodična sigurnost, Poslušnost, Odgovornost, Pomirljivost, Čovekoljubivost, Razboritost, Muškost, Izdržavanje teškoća, Red i disciplina, Demokratija, Uspeh u životu, Uzbudljiv život, Sreća, Zadovoljstvo, Pamet i Solidarnost. U njegovoj primeni ispitanici su davali odgovore na skali od 1 do 5 kod svakog vrednosnog pojma, pri čemu je broj pet značio prihvatanje u najvećem stepenu (Radovanović, Radulović 2005: 198-200).

U analizi predikcije stavova građana Srbije prema otporu agresiji, kao i za utvrđivanje strukture njihove spremnosti za pružanje otpora NATO-a agresiji korišćene su dve subskale emocija, dve subskale simptoma straha i dve subskale vrednosnih orijentacija. U celini posmatrano, ove subskale imaju dobre metrijske karakteristike (Momirović 2000).⁵

Skup emocionalnih reakcija reprezentovale su dve subskale: „BES“ i „STRAH“. Skala „BES“ sadrži sledeće indikatore: Bes, Prezir, Podsmeh, Prkos, Inat, Gadenje i Mržnja. Druga skala emocionalnih reakcija („STRAH“) obuhvata sledeće indikatore: Strah, Teskoba, Nesigurnost, Neizvesnost, Tuga, Razočaranost i Zabrinutost. Ovih šest subskala emocionalnih reakcija, simptoma straha i vrednosnih orijentacija imaju dobru pouzdanost.

Simptomi straha ispitani su pomoću subskala „INHIB“ i „EKSCIT“. Skala koja meri inhibiciju (INHIB) sadrži sledeće indikatore: Drhtanje, Bledilo, Otežan govor, Suvoća usta, Ubrzani rad srca, Otežano ili Ubrzano disanje, Gubitak apetita, Žmarci u stomaku i Nesanica. Druga varijabla iz grupe simptoma straha – ekscitacija merena je pomoću subskale „EXCIT“ koja obuhvata sledeće indikatore: Proliv, Često mokrenje, Stalna glad, Stalna žeđ i Nekomotisanost pokreti.

Vrednosne orijentacije ispitivane su pomoću dve subskale: „ČOJSTVO I HEDHUM“. Subskala iz domena patriotskih vrednosti („ČOJSTVO“), obuhvata sledeće indikatore: Sloboda, Nezavisnost, Patriotizam, Ponos, Čast, Narod, Pravda, Tradicija, Država, Opstanak nacije, Hrabrost, Bezbednost zemlje, Muškost, Izdržavanje teškoća, Red i disciplina. Drugu subskalnu iz područja ličnih vrednosti („HEDHUM“) čine sledeći indikatori: Udoban život, Lični mir, Samopoštovanje, Mudrost, Mir u svetu, Ravnopravnost ljudi, Porodična sigurnost, Poslušnost,

5 Pouzdanost skala merena Gutmanovim (Guttman) koefijetima iznosi: Skala BES: Lambda 1 = 0,7544; Lambda 2 = 0,8843; Lambda 3 = 0,7544; Lambda 4 = 0,8891; Lambda 5 = 0,8634; Lambda 6 = 0,8880; Skala STRAH: Lambda 1 = 0,7592; Lambda 2 = 0,7165; Lambda 3 = 0,8902; Lambda 4 = 0,8664; Lambda 5 = 0,8857; Lambda 6 = 0,8930; Skala INHIB: Lambda 1 = 0,8235; Lambda 2 = 0,9046; Lambda 3 = 0,9280; Lambda 4 = 0,8962; Lambda 5 = 0,9264; Lambda 6 = 0,9267; Skala EXCIT: Lambda 1 = 0,6827; Lambda 2 = 0,8556; Lambda 3 = 0,8534; Lambda 4 = 0,8257; Lambda 5 = 0,8340; Lambda 6 = 0,8408; Skala ČOJSTVO: Lambda 1 = 0,8652; Lambda 2 = 0,9304; Lambda 3 = 0,9270; Lambda 4 = 0,8848; Lambda 5 = 0,9048; Lambda 6 = 0,9362; Skala HEDHUM: Lambda 1 = 0,8552; Lambda 2 = 0,9109; Lambda 3 = 0,9087; Lambda 4 = 0,8794; Lambda 5 = 0,8880; Lambda 6 = 0,9218 (Momirović 2000).

Odgovornost, Pomirljivost, Čovekoljubivost, Razboritost, Demokratija, Uspeh u životu, Uzbudljiv život, Sreća, Zadovoljstvo i Pamet.

Od statističkih postupaka u istraživanju je korišćena, deskriptivna, faktorska, i regresijska analiza. Struktura stavova ispitanika u situaciji agresije utvrđena je primenom faktorske analize – metodom glavnih komponenti ili osovina. Za utvrđivanje mogućnosti prognoze stavova na osnovu emocionalnih reakcija, simptoma straha i vrednosnih orijentacija korišćena je regresijska analiza. Struktura prediktorskih varijabli (emocije, simptomi straha i vrednosne orijentacije) utvrđena je u parcijalnim istraživanjima ovih problema primenom faktorske analize – metodom glavnih komponenta ili osovina.

4. REZUTATI ISTRAŽIVANJA

Shodno definisanim ciljevima istraživanja, u ovom delu rada biće prikazani rezultati ispitivanja stavova građana SR Jugoslavije pružanju otpora agresiji NATO-a; analizirani stavovi stanovništva SR Jugoslavije o pružanju otpora agresiji NATO-a (pojedini aspekti i faktorska struktura); psihosocijalne karakteristike građana SR Jugoslavije u toku agresije NATO-a (emocije, simptomi straha i vrednosti); prognoza stava građana Srbije prema otporu agresiji na osnovu njihovih sociopsiholoških karakteristika i faktorska struktura spremnosti građana Srbije da se pruži otpor agresoru.

4.1. Stavovi građana SR Jugoslavije o pružanju otpora agresiji NATO-a

Analiza stavova stanovnika SR Jugoslavije o pružanju otpora agresiji NATO-a obavljena je putem deskriptivne i faktorske analize zasebno za stavove stanovništva Srbije i stanovništva Crne Gore.

4.1.1. Stavovi građana SR Jugoslavije o pojedinim aspektima pružanja otpora

Na osnovu stepena saglasnosti ispitanika sa tvrdnjama koje iskazuju određeni stav prema pružanju otpora agresiji kako kod građana Srbije, tako i kod građana Crne Gore, može se zaključiti da je kod njih preovladavao naglašeno pozitivan stav prema otporu. Procenat onih koji su saglasni sa navedenim tvrdnjama kreće se u rasponu od 52,7 do 83,2 odsto kod građana Srbije i od 51,4 do 76,7 odsto kod građana Crne Gore (tabela 1). Pri tome, najveće slaganje ispoljeno je sa sledećim tvrdnjama: „Oni koji su spremni da izdaju svoju zemlju treba ih kažnjavati u skladu sa zakonom“ (Srbija: 83,2 odsto i Crna Gora: 76,7 odsto) i „Svaki čovek mora da uradi što može da pomogne da se odbrane sloboda i nezavisnost zemlje“ (Srbija: 80,7 odsto i Crna Gora: 73,6 odsto). Ovi rezultati ukazuju na to da velika većina ispitanika stoji na stanovištu o potrebi doslednog poštovanja zakonom utvrđene obaveze odbrane zemlje, a ovu zakonsku obavezu smatraju svojevrsnom moralnom obavezom svakog čoveka.

Tabela 1. Distribucija stavova o pružanju otpora agresiji

	Stavovi o otporu agresiji	Srbija			Crna Gora		
		Tačno (%)	Nisam siguran (%)	Netačno (%)	Tačno (%)	Nisam siguran (%)	Netačno (%)
1.	Svaki čovek mora da uradi što može da pomogne da se odbrane sloboda i nezavisnost zemlje.	80,7	16,1	3,2	73,6	20,7	5,8
2.	Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kod agresora.	67,9	24,7	7,5	59,2	30,0	10,8
3.	Ako neko ponovo napadne našu zemlju treba mu pružiti otpor svim snagama i svim sredstvima.	73,7	21,5	4,8	63,0	28,5	8,6
4.	Sloboda, čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti i po cenu najvećih žrtava.	59,0	29,8	11,2	51,4	31,1	17,5
5.	Oni koji su spremni da kapituliraju pred nadmoćnim neprijateljem treba smatrati za ratne zločince.	52,7	32,0	15,3	36,9	39,3	23,8
6.	Oni koji su spremni da izdaju svoju zemlju treba kažnjavati u skladu sa zakonom.	83,2	13,5	3,3	76,7	16,1	7,2

Visok stepen saglasnosti sa tvrdnjama: „*Ako neko ponovo napadne na našu zemlju treba mu pružiti otpor svim snagama i sredstvima*“ (Srbija: 73,7 odsto i Crna Gora: 63 odsto) i „*Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kog agresora*“ (Srbija: 67,9 odsto i Crna Gora: 59,2 odsto), takođe govori o prihvaćenosti stanovništva da je učestvovanje u otporu i moralna obaveza. Istovremeno, sadržajem ovih tvrdnji iskazan je stav o potrebi sveobuhvatnog otpora u smislu angažovanja svih ljudskih i materijalnih resursa u odbrani zemlje.

Saglasnost većine sa tvrdnjom: „*Sloboda, čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti po cenu najvećih žrtava*“ (Srbija: 59 odsto i Crna Gora: 54 odsto) predstavlja, nesumnjivo, potvrdu patriotskog opredeljenja većine ispitanika, jer samo iz patriotske svesti i patriotskih osećanja proističe spremnost na najveće žrtve pri pružanju otpora agresiji.

Jedina tvrdnja u kojoj su podeljena mišljenja ispitanika jeste: „*Oni koji su spremni da kapituliraju pred nadmoćnijim neprijateljem, treba smatrati za ratne zločince.*“ Sa ovom tvrdnjom saglasno je 52,7 odsto ispitanika iz Srbije i 37 odsto ispitanika iz Crne Gore, dok je 15,3 odsto ispitanika iz Srbije i 23,8 odsto ispitanika iz Crne Gore smatra netačnom, što je i najveći procenat neslaganja u odnosu na sve ostale tvrdnje. Ovakva distribucija rezultata, a naročito visok procenat „neopredeljenih“ (Srbija: 32 odsto i Crna Gora: 39,3 odsto) verovatno proističe iz činjenice da navedena tvrdnja sadrži iskaz protivrečan postojećim, pravnim normama kojima je definisano krivično delo „ratni zločin“. U vezi s tim, kapitulantsko ponašanje

se vezuje u krivično delo „izdaja zemlje“, koje se, svakako, suštinski razlikuje od krivičnog dela „ratni zločin“. Ipak, utvrđen stepen saglasnosti sa ovom tvrdnjom (52,7 odsto) svedoči da postoji rasprostranjeno mišljenje o tome da svako pristajanje na kapitulaciju, pa i ovo pred nadmoćnijim neprijateljem, treba najstrožije da se sankcioniše, odnosno da se kapitulacija ničim ne može opravdati, niti sme da se oprost. U tom smislu, ni ovi rezultati ne odstupaju od pozitivnog stava koji je iskazan visokim stepenom saglasnosti sa svim ostalim tvrdnjama, odnosno sa visokim pozitivnim stavom prema otporu agresiji.

4.1.2. Struktura stava građana SR Jugoslavije o pružanju otpora agresiji

Prethodna deskriptivna analiza rezultata u odnosu na pojedine aspekte pružanja otpora agresiji pokazala je da, uzevši u celini, ispitanici iz Srbije i ispitanici iz Crne Gore imaju pozitivan stav prema otporu. Što se, pak, tiče same strukture tog stava, rezultati komponentne analize kod ispitanika iz Srbije, pokazali su da se on može definisati preko tri glavne komponente (osovine) na osnovu Gutmanove (Guttman) donje granice (tabela 2).

Tabela 2. Struktura stava o pružanju otpora agresiji stanovnika Srbije i Crne Gore

	Stavovi o otporu agresiji	Koeficijenti povezanosti sa komponentama			
		Srbija			Crna Gora
		K1	K2	K3	F1
1.	Svaki čovek mora da uradi što može da pomogne da se odbrane sloboda i nezavisnost zemlje.	-0,739	-0,495	-0,192	0,646
2.	Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kod agresora.	-0,830	-0,078	-0,293	0,795
3.	Ako neko ponovo napadne našu zemlju treba mu pružiti otpor svim snagama i svim sredstvima.	-0,838	-0,086	-0,092	0,790
4.	Sloboda, čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti i po cenu najvećih žrtava.	-0,823	0,332	-0,112	0,750
5.	Oni koji su spremni da kapituliraju pred nadmoćnim neprijateljem treba smatrati za ratne zločince.	-0,735	0,538	0,126	0,639
6.	Oni koji su spremni da izdaju svoju zemlju treba kažnjavati u skladu sa zakonom.	-0,702	-0,238	0,657	0,620

Pouzdanost generalnog faktora 0,883

Prva glavna komponenta ima visoku korelaciju sa svim tvrdnjama preko kojih se iskazuje stav prema otporu agresoru, a najviše sa trećom tvrdnjom: „Ako neko ponovo napadne našu zemlju, treba mu pružiti otpor svim snagama i sredstvima“ (-0,838), drugom tvrdnjom: „Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kog agresora“ (-0,830) i četvrtom tvrdnjom: „Sloboda, čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti i po cenu najvećih žrtava“ (-0,823). Kao takva, ona predstavlja svojevrsan generalni stav prema pružanju otpora koji se, s obzirom

na značenje tvrdnji, može označiti kao „sveobuhvatnost, obaveznost i patriotska požrtvovanost u pružanja otpora“. S obzirom na predznak strukturnih koeficijenata, niži skor ispitanika označava izraženiji stav o sveobuhvatnosti, obaveznosti i većoj spremnosti na patriotsku požrtvovanost prilikom pružanja otpora, i obrnuto.

Druga komponenta ovog stava je bipolarnog karaktera, pri čemu jedan pol najviše određuju korelacije sa varijablama (tvrdnjama): „*One koji su spremni da kapituliraju pred nadmoćnijim neprijateljem treba smatrati za ratne zločince*“ (0,538) i „*Sloboda čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti po cenu najvećih žrtava*“ (0,332), a drugi pol – korelacija sa varijablom „*Svaki čovek mora da uradi što može da pomogne da se odbrane sloboda i nezavisnost zemlje*“ (-0,495). Shodno tome, ova komponenta iskazuje stav o „*patriotskoj požrtvovanosti naspram obaveznosti pružanja otpora*“, što znači da ispitanici sa nižim skorom na ovoj komponenti imaju izraženiji stav o obaveznosti pružanja otpora, a manje izražen stav u pogledu patriotske požrtvovanosti, i obratno.

Treća glavna komponenta takođe je bipolarna. Jedan njen pol određuje korelacija sa tvrdnjom: „*One koji su spremni da izdaju svoju zemlju treba kažnjavati u skladu sa zakonom*“ (0,657), a drugi – korelacija sa tvrdnjom: „*Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kog agresora*“ (-0,293). Očigledno je da je ovde reč o komponenti stava koja se može označiti kao „*zakonska obaveznost naspram sveobuhvatnosti otpora*“. S obzirom na predznak koeficijenta korelacije, ispitanici sa nižim skorom na ovoj komponenti imaju izraženiji stav o potrebi pružanja sveobuhvatnog otpora, a manje izražen stav o njegovoj zakonskoj obaveznosti, i obratno.

Što se, pak, tiče strukture opšteg stava građana Crne Gore o pružanju otpora agresiji, ona je prvenstveno određena visokim stepenom saglasnosti ispitanika po pitanju onih aspekata otpora koji su iskazani sledećim tvrdnjama: „*Ko god može treba da se uključi u oružane snage koje se bore protiv bilo kog agresora*“ (0,795); „*Ako neko ponovo napadne našu zemlju, treba mu pružiti otpor svim snagama i sredstvima*“ (0,790) i „*Sloboda, čast i nezavisnost zemlje moraju se braniti i po cenu najvećih žrtava*“ (0,750). Sudeći po smislu navedenih tvrdnji, generalni stav prema pružanju otpora agresiji može se označiti kao „*stav o potrebi sveobuhvatnog, odlučnog i požrtvovanog otpora*“ (tabela 2).

4.2. Psihosocijalne karakteristike građana SR Jugoslavije u toku agresije NATO

Agresija NATO-a na SR Jugoslaviju izazivala je veoma neprijatne emocije i strah kod stanovništva, s obzirom na to da su u toj situaciji u velikom stepenu i u dužem vremenskom periodu (tokom 78 dana) bili ugroženi. Naravno, zbog intenziteta raketiranja i bombardovanja iz vazdušnog prostora, kao i zahvaćenosti različitih područja SR Jugoslavije tim dejstvima, sasvim opravdano se može zaključiti da su postojale različite emocionalne reakcije i simptomi straha kod stanovništva Srbije i kod stanovništva Crne Gore. Osim toga, emocionalni doživljaji i simptomi straha su bili izraženiji kod stanovništva, vojske i policije sa prostora Kosova i Metodije koji su, osim vazdušne operacije, bili zahvaćeni kopnenom operacijom neprijateljskih snaga. Tome, svakako, treba dodati činjenicu da su emocije kao „deo sveukupnog

ljudskog doživljavanja... povezane ... sa vrednosnim, perceptivnim, saznajnim i ponašajnim aspektima ličnosti“ (Kasagić i sar. 2001: 173).

4.2.1. Emocionalne reakcije građana SR Jugoslavije

Emocije predstavljaju „akcij[u] i reakcij[u] pojedinca ili grupe na neko značajno spoljašnje ili unutrašnje događanje“, pri čemu svaka emocija sadrži „tri manifestacije: unutrašnje biohemijske procese, subjektivne doživljaje (osećanja) i spoljašnje emocionalno obojeno reagovanje (ponašanje)“ (Isto: 173-174). One su „snažan bioenergetski izvor [koji] objedinjuje biološko-psihološku sferu ličnosti sa socijalnom, čemu vojni rukovodioci, zbog svoje motivacione vrednosti, posvećuju izuzetnu pažnju u izgrađivanju borbenog morala vojske“ (Kasagić i sar. 2006: 291).

Prema iskazima ispitanika iz Srbije jedanaest meseci nakon NATO agresije na SR Jugoslaviju, najveći broj građana doživljavao je emocije natprosečnog intenziteta. Najintenzivnije emocije bile su: bes, zabrinutost, razočaranost, prezir i mržnja, dok su najslabije bile emocije: ravnodušnosti, naklonosti, podsmeha i teskobe (Isto: 295). I kod stanovništva Crne Gore bile su prisutne emocionalne reakcije iznad prosečnih skalnih vrednosti, pri čemu su najintenzivnije i najizraženije bile emocije zabrinutosti, besa, tuge, razočarenja i prezira, a najslabijeg intenziteta – ravnodušnost, naklonost i podsmeh (Kasagić i sar. 2001: 175-176). Ovi rezultati ukazuju na to da je opšta ugrožavajuća situacija, izazvana agresijom NATO-a, mobilisala emocionalne energetske potencijale stanovništva obe republike i stavila ih u stanje povećane spremnosti da prebrode nastale teškoće. Pobuđene emocije građana imale su snažan impuls za aktivnost i dale su im veliku motivacionu snagu u suprotstavljanju nadmoćnijoj sili koja je pokušala da uništi materijalne i duhovne potencijale zemlje, uključujući i njihovo lično dostojanstvo.

Rezultati faktorske analize pokazali su da se sve emocionalne reakcije mogu svesti na dva latentna faktora: 1) *neobuzdanost* i 2) *ugroženost* (Kasagić i sar. 2002: 34-35).

Zajednička karakteristika svih emocija tipa „neobuzdanosti“ (bes, zabrinutost, razočarenje, prezir i mržnja) jeste da poseduju najviše biopsihološke energije i imaju snažan impuls za aktivnost do agresivnosti. Ove emocije usmerene su ka spoljašnjosti, prema agresoru. Emocije drugog tipa reagovanja – „ugroženost“ (neizvesnost, nesigurnost, strah), usmerene su ka unutrašnjosti, subjektivnom osećanju uz narušenu ravnotežu u endokrinom i nervnom sistemu. One stavljaju organizam u pasivno i blokirajuće stanje, a po vrednosnoj komponenti više su usmerene ličnoj bezbednosti, nego odbrani od spoljnjeg agresora. (Kasagić i sar. 2006: 311).

Dobijeni nalazi potvrdili su osnovanost pretpostavke da postoji značajna povezanost emocionalnih reakcija građana sa njihovim stavovima o pružanju otpora agresiji. Naime, korišćenjem kanoničke korelacione analize dobijene su tri statistički značajne kanoničke korelacije ($R_1=0,396$; $R_2=0,182$ i $R_3=0,102$). Najveći stepen povezanosti utvrđen je između kanoničkog faktora „neobuzdanost“ iz skupa emocionalnih reakcija i kanoničkog faktora „odlučnost i sveobuhvatnost“ iz skupa stava prema otporu agresoru. Drugi kanonički par čine „neravnodušnost – zabrinutost“, iz skupa emocionalnih reakcija, i obaveznost pružanja otpora, iz skupa

stavova o pružanju otpora agresiji. Treći kanonički par čine emocionalne reakcije tipa „ugroženost“ (tuga, nesigurnost i bes), s jedne strane, i „stav o prirodnom pravu na otpor i odbranu“, s druge strane (Kasagić i sar. 2002: 40. i 43).

4.2.2. Izvori i simptomi straha građana Republike Srbije

Agresija NATO-a na SR Jugoslaviju, kao izrazito ugrožavajuća situacija, kod značajnog dela stanovništva Srbije izazvala je intenzivan strah koji je umnogome zavisio od njegovog izvora i od percepcije verovatnoće izloženosti pojedinim vrstama opasnosti.

Najintenzivniji je bio strah od ranjavanja i pogibije bližnjih, eksplozije bombi i raketa, zatrpavanja u ruševinama, nestašice struje i vode, aviona i pogibije, a najmanje izražen strah je bio od mobilizacije, helikoptera, snajpera i zarobljavanja. (Pajević, Marček, 2001: 50). Dobijeni nalazi su razumljivi s obzirom na to „da su agresiju na SR Jugoslaviju karakterisala dejstva sa distance i da je, izuzimajući teritoriju Kosmeta, postojala mala verovatnoća za opkoljavanje, zarobljavanje i pogibiju od snajpera“ (Pajević i sar. 2002: 56). Kada je reč o simptomima straha, u toku agresije NATO-a na SR Jugoslaviju kod stanovništva Srbije najizraženiji su bili: nesanica, ubrzan rad srca, drhtanje, otežano ili ubrzano disanje, gubitak apetita, žmarci u stomaku i bledilo. Ostali simptomi straha karakteristični za ratne situacije takođe su postojali, ali su znatno manje bili izraženi (Isto: 52-53).

Postupkom faktorske analize dobijena su dva Oblivax faktora simptoma straha koji su definisani kao: 1) *fiziološke manifestacije ekscitatornog (respiratornog) tipa i 2) poremećaji digestivnog trakta (organa za varenje)*. Interkorelacija ova dva faktora je veoma visoka ($r=0,866$) i njima se može objasniti 64,2 odsto ukupne varijanse simptoma straha (Isto: 43).

Rezultati istraživanja, uz korišćenje kanoničke korelacijske analize, pokazali su da postoji značajna povezanost između simptoma straha, sa jedne, i stavova o pružanju otpora agresiji, sa druge strane. Ta povezanost iskazana je sa tri kanonička para ($R=0,172$; $R=0,111$ i $R=0,094$). Kada je reč o prvom paru, najveći stepen povezanosti utvrđen je između inhibitornih smetnji, kao faktora simptoma straha, i ispoljavanja patriotske požrtvovanosti, kao odlike stava prema pružanju otpora agresiji. Drugi kanonički par definiše interakcijski sklop koji u najvećoj meri karakteriše teškoće sa snom naspram osećanja gladi, sa jedne, i zakonska obaveznost i sveobuhvatnost u pružanju otpora, sa druge strane. Treći kanonički par je interakcijski sklop, koji u najvećoj meri određuju fiziološke promene i smetnje, sa jedne, i zakonska obaveznost i sveobuhvatnost u pružanju otpora agresiji, sa druge strane (Isto: 54. i 55)

4.2.3. Vrednosne orijentacije građana Republike Crne Gore

Polazeći od Rokičevog koncepta vrednosti (Rokeach 1967), D. Radovanović i R. Radulović definisali su vrednosti kao „*stepen u kom pojedinac specifične načine ponašanja ili postojanja doživljava kao lično važnije i poželjnije u odnosu na suprotne i obrnute načine ponašanja ili postojanja*“ (Radovanović, Radulović 2005: 182).

Rezultati ispitivanja vrednosnih orijentacija na uzorku ispitanika Crne Gore pokazali su da svih 35 vrednosnih pojmova imaju visok stepen prihvaćenosti. Najprihvaćenije vrednosti su „sloboda”, „porodična sigurnost”, „pravda”, „sreća”, „pamet” i „nezavisnost zemlje”. Najniži rang prihvaćenosti imaju vrednosti, kao što su „poslušnost”, „uzbudljiv život”, „pomirljivost”, „muškost”, „vera u Boga” i „izdržavanje teškoća”, ali je prosečna vrednost njihove prihvaćenosti znatno veća od nominalne prosečne vrednosti (Isto: 211).

Korišćenjem komponentne analize dobijena su četiri Oblivax faktora koji su identifikovani kao: 1) *patriotske vrednosti*, 2) *lične vrednosti*, 3) *moralno-religijske vrednosti* i 4) *demokratsko-humanističke vrednosti* (Isto: 198-200).

Svi dobijeni faktori imaju pozitivne i značajne međusobne korelacije. Najviša povezanost utvrđena je između „ličnih” i „humanističkih” vrednosti (drugi i četvrti faktor) i ona iznosi 0,800. Takođe, visoka povezanost postoji između „patriotskih” i „humanističkih” vrednosti (0,754). To ukazuje na visoki stepen „srodnosti između patriotskih i humanističkih vrednosti, s jedne strane, i ličnih i humanističkih, s druge.” Takođe je utvrđeno da najniži stepen međusobne povezanosti „postoji između ličnih i religioznih vrednosti (0,468), što je bilo i očekivano pošto je logično da visoko prihvatanje religioznih vrednosti u izvesnom stepenu znači potiskivanje ili niže prihvatanje ličnih vrednosti, i obrnuto“ (Isto: 209-210).

4.3. Prognoza stava građana Srbije prema otporu agresiji na osnovu njihovih sociopsiholoških karakteristika

Svi dosadašnji nalazi o proučavanju povezanosti između sociopsiholoških karakteristika ispitanika i njihovih stavova o pružanju otpora agresiji, imali bi ograničeni domet ukoliko ne bi omogućavali predviđanje stavova i ponašanja sa uzorka ispitivane populacije na uzorak buduće populacije građana Srbije. Shodno tome, postupkom regresijske analize utvrđen je doprinos pojedinih sociopsiholoških obeležja stanovnika Srbije njihovom stavu o pružanju otpora agresiji NATO-a. Ova analiza obuhvatala je po dve prediktorske varijable iz skupa emocionalnih reakcija, simptoma straha i vrednosnih orijentacija koje su utvrđene subskalama „BES”, „STRAH”, „INHIB”, „EXIT”, „ČOJ I HEDHUM”. Kao kriterijumska varijabla korišćen je sumarni rezultat procene manifestnih varijabli (indikatora), o pružanju otpora agresiji NATO-a dobijenih korišćenjem skale „OTPOR”.

Emocionalne reakcije, kao prediktorske varijable, reprezentovane su dvema latentnim komponentama – emocijama neobuzdanosti i emocijama ugroženosti. Prva komponenta emocionalnih reakcija – *emocije neobuzdanosti* predstavlja zajednički imenitelj sledećih manifestnih varijabli: bes, prezir, podsmeš, prkos, inat, gađenje i mržnja. Drugom komponentom emocionalnih reakcija – *emocijama nesigurnosti* reprezentovane su: strah, teskoba, nesigurnost, neizvesnost, tuga, razočaranost i zabrinutost. Emocije neobuzdanosti usmerene su ka spoljašnjosti i predstavljaju snažan izvor energije koja pokreće ličnost na aktivnost, dok su emocije nesigurnosti usmerene ka unutrašnjosti, uz narušenu ravnotežu u nervnom i endokrinom sistemu, i mogu da dovedu ličnost u pasivno, inhibirajuće stanje (Marček, Kilibarda 2002: 54).

Simptomi straha takođe su reprezentovani sa dve latentne komponente – inhibicijom i ekscitacijom. *Inhibiciju* kao latentnu varijablu konstituišu sledeće manifestne varijable: drhtanje, bledilo, otežan govor, suvoća usta, ubrzani rad srca, otežano ili ubrzano disanje, gubitak apetita, žmarci u stomaku i nesanica. Zajednička odlika ove komponente simptoma straha jeste zadržavanje, odnosno kočenje nekog procesa, a samim tim usporavanje reagovanja u određenim situacijama. Drugu latentnu varijablu simptoma straha – *ekscitaciju* konstituišu: proliv, često mokrenje, stalna glad, stalna žeđ i nekontrolisani pokreti. Nasuprot inhibiciji, ekscitacija predstavlja proces pobuđivanja, ili podsticanja aktivnosti (Isto: 54)

Kao latentne komponente *vrednosnih orijentacija* izdvojene su „čojstvo“ i „hedonizam-humanizam“. *Čojstvo* u ovom slučaju konstituišu sledeće manifestne varijable vrednosti: sloboda, nezavisnost, patriotizam, ponos, čast, narod, pravda, tradicija, država, opstanak nacije, bezbednost, muškost, izdržavanje teškoća i red i disciplina. Druga komponenta vrednosnih orijentacija – „*hedonizam – humanizam*“ reprezentuje: udoban život; lični mir; samopoštovanje, mudrost, mir u svetu, ravnopravnost ljudi, porodična sigurnost, odgovornost, pomirljivost, čovekoljubivost, razboritost, demokratiju, uspeh u životu, uzbudljiv život, sreću, zadovoljstvo i pamet. Pod hedonizmom se podrazumeva orijentacija na zadovoljstvo i uživanje, uz težnju da se izbegnu neprijatnosti, dok humanizam predstavlja težnju ka afirmaciji i poštovanju osnovnih ljudskih vrednosti.

Za ispitivanje mogućnosti predviđanja stavova o otporu na osnovu navedenih sociopsiholoških obeležja ispitanika korišćen je linearni model regresije. Rezultati ove analize, prikazani u tabeli 3, pokazuju da je povezanost između prediktorskih varijabli i kriterijumske varijable osrednja (koeficijent multiple korelacije iznosi 0,539). Pri tome, koeficijent multiple determinacije značajan je na nivou 0,000 (tabele 3. i 4). S obzirom na dobijenu vrednost korigovanog koeficijenta multiple korelacije (0,290) može se zaključiti da je preko navedenih prediktorskih varijabli (emocije neobuzdanosti, emocije nesigurnosti, inhibicija, ekscitacija, čojstvo i hedonizam-humanizam) moguće objasniti svega 29 odsto varijanse kriterijuma (tabela 3).

Tabela 3. Sumarni rezultat regresione analize prediktorskih i kriterijumska varijable

Kriterijumska varijabla	Koeficijent multiple korelacije (R)	Kvadrat koeficijenta multiple korelacije (Adjusted R Square)	Korigovani koeficijent multiple korelacije (Adjusted R Square)	Standardna greška (Standard Error)
Otpor	0,539	0,291	0,290	0,843

Tabela 4. Sumarni rezultat regresione analize prediktorskih i kriterijumska varijable

Analiza varijanse	Broj stepeni slobode	Suma kvadrata	Prosečni kvadrati odstupanja	F-test	Nivo značajnosti
Regresija	6	1327,828	221,305	311,53	0,000
Rezidual (grešk)	4564	3242,172	0,710		

Na osnovu dobijenih vrednosti standardizovanih parcijalnih regresionih koeficijenata (beta) navedenih u tabeli 5, može se zaključiti da među sociopsihološkim obeležjima, kao prediktorima stava o otporu prema agresiji, najveći doprinos prognoziranju vrednosti kriterijumske varijable daje vrednosna orijentacija označena kao „čojstvo“ (0,563). Takođe, značajnu prediktivnu vrednost imaju vrednosna orijentacija „hedonizam-humanizam“ (0,325), emocije „neobuzdanosti“ (0,170) i „inhibicija“ kao manifestacija simptoma straha (0,069). Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz skupa prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjí valjanost predviđanja stavova o pružanju otpora agresiji.

Tabela 5. Prognoza stavova o otporu prema agresoru na osnovu emocionalnih reakcija, simptoma straha i sistema vrednosti

Latentne varijable	Parcijalni standardizovani regresioni koeficijenti (Beta)	Rezultati testiranja značajnosti regresionih koeficijenata	
		T	Nivo značajnosti
Emocije neobuzdanosti	0,170	11,923	0,000
Emocije nesigurnosti	0,018	-1,135	0,256
Inhibicinja	0,069	3,339	0,001
Exitacija	0,027	-1,449	0,147
Čojstvo	0,563	31,104	0,000
Hedonizam-humanizam	0,325	-12,010	0,000
Konstanta	-1.29095E-15		

Ako bismo, polazeći od navedenih saznanja, želeli da prognoziramo kakve bi stavove imali građani Srbije u vezi sa pružanjem otpora eventualnom agresoru, onda bismo subskalama: „BES“, „INHIB“, „ČOJ I HEDHUM“, koje su korićene u ovom radu, ispitali emocije, simptome straha i vrednosne orijentacije kod svakog ispitanika i koristeći napred utvrđene regresione koeficijente, prognozirali te stavove sa određenim stepenom pouzdanosti.

Kada se uzmu u obzir samo varijable koje imaju značajnu prediktivnu vrednost, regresijska jednačina kao matematički izraz prognoze stava o otporu, na osnovu sociopsiholoških obeležja ispitanika ima sledeći oblik:

$$\text{OTPOR} = -1,29095\text{E}-15 + 0,170 \times \text{EMN} + 0,069 \times \text{INHIB} + 0,563 \times \text{ČOJ} + 0,325 \times \text{HEDHUM}, \text{ gde je:}$$

OTPOR = skor na kriterijumskoj varijabli (stav prema otporu)

-1,29095E-15 = regresiona konstanta;

EMN = emocije neobuzdanosti;

INH = inhibicija kao simptom straha

ČOJ = vrednosna orijentacija „čojstvo“

HEDHUM = vrednosna orijentacija „hedonizam-humanizam“ i

0,170; 0,069, 0,563 i 0,325 = njima odgovarajući regresioni koeficijenti.

Na osnovu rezultata istraživanja Lj. Kasagića i saradnika, utvrđeno je da se na osnovu emocionalnih reakcija može predvideti manji procenat varijanse stavova o pružanju otpora (13,5 odsto). Prema tom istraživanju, stavovi o otporu agresiji uslovljeni su jednom regresionom funkcijom (faktorom) koju definišu: inat (0,815), prkos (0,813), mržnja (0,794) i prezir (0,701). Ova regresiona funkcija je definisana kao „neobuzdanost“. Kao valjani parcijalni prediktori za predviđanje stavova o otporu agresoru mogu da posluže sledeće emocionalne reakcije sa naznačenim regresionim koeficijentima: prkos (0,101), inat (0,097), mržnja (0,156) i prezir (0,074) (Kasagić i sar. 2006: 308).

4.4. Faktorska struktura spremnosti da se pruži otpor agresoru

U cilju dobijanja jedne globalne slike o spremnosti građana Srbije da pruže otpor agresiji NATO-a, urađena je faktorska analiza varijabli dobijenim u parcijalnim analizama u okviru pomenutog projekta. Skupom tih varijabli obuhvaćeni su: stavovi o otporu agresiji, stavovi o ishodu rata, stavovi prema Vojski Jugoslavije, stavovi prema političkim partijama, poverenje u institucije, socijalni status ispitanika, emocije neobuzdanosti i emocije nesigurnosti kao latentne varijable emocionalnog reagovanja u situaciji agresije, inhibicija i ekscitacija kao latentne varijable simptoma straha i čojstvo i hedonizam kao latentne varijable vrednosnih orijentacija (Konstatin Momirović, 2000).

Rezultati faktorske analize, prikazani u tabeli 6, pokazuju da se spremnost za pružanje otpora agresiji može da definiše preko tri osnovne dimenzije (faktora).

Tabela 6. Faktorska struktura spremnosti građana Srbije da se pruži otpor agresoru

R. br.	Manifestne varijable spremnosti pružanja otpora agresiji	Koeficijenti korelacije s faktorima		
		F1	F2	F3
1.	Stav prema otporu	0,638	-0,056	-0,378
2.	Stav prema ishodu rata	0,910	0,008	-0,178
3.	Stav prema Vojsci	0,675	-0,005	-0,301
4.	Stav prema političkim partijama	0,812	0,017	-0,122
5.	Stav prema institucijama	0,870	-0,047	-0,144
6.	Socijalni status	-0,301	0,215	-0,062
7.	Emocije neobuzdanosti	0,350	0,185	-0,393
8.	Emocije nesigurnosti	-0,039	-0,666	-0,166
9.	Inhibicija	0,016	-0,957	-0,014
10.	Ekscitacija	0,008	-0,856	-0,053
11.	Čojstvo	0,263	-0,002	-0,924
12.	Hedonizam-humanizam	-0,078	-0,092	-0,856

Generalizabilnost faktora: F1=0,855; F2=0,793 i F3=0,728

Prvi faktor definisan je prvenstveno stavovima o ishodu rata (0,910), poverenjem u institucije (0,870), stavom prema političkim partijama (0,812),

stavom prema Vojsci Jugoslavije (0,675), stavom prema otporu agresiji (0,638) i emocijama neobuzdanosti (0,350). Sudeći po prirodi ovih varijabli, dimenzija spremnosti za pružanje otpora agresiji koju one određuju predstavlja *stav o spremnosti za pružanje otpora* koji u sebi objedinjuje stav o samom otporu kao odgovora na agresiju, stav o njegovom ishodu, kao i stavove o njegovim neposrednim i posrednim nosiocima. Emocije neobuzdanosti (bes, prkos, inat, mržnja) koje ulaze u strukturu ovog faktora konstituišu, po svoj prilici, preovlađujuću emocionalnu komponentu stava o spremnosti za pružanje otpora.

Drugi faktor jednoznačno određuju: inhibicija (-0,957), ekscitacija (-0,856), kao varijable simptoma straha i emocije nesigurnosti (-0,666), kao varijabla emocionalnog reagovanja u situaciji agresije. Očigledno je, dakle, da ovaj faktor predstavlja *emocionalnu dimenziju za pružanje otpora agresiji*.

Treći faktor ima najveću korelaciju sa latentnim varijablama vrednosnih orijentacija – čojstvom (-0,924) i hedonizmom-humanizmom (-0,856). U njegovom definisanju, uz znatno niže korelacije, učestvuju i sledeće dimenzije: stav prema otporu (-0,378), emocije neobuzdanosti (-0,393) i stav prema Vojsci (-0,301). S obzirom na to da se stavom prema otporu iskazuju (makar na posredan način), stavovi prema osnovnim društvenim vrednostima koje otporom treba da se brane, i da je Vojska tradicionalno ključni zaštitnik tih vrednosti, kao i to da su emocije neobuzdanosti u ovom slučaju prvenstveno reakcija na njihovo ugrožavanje, ovaj faktor se može označiti kao *vrednosna dimenzija spremnosti za pružanje otpora agresiji*.

Dobijena faktorska struktura spremnosti za pružanje otpora agresiji svedoči o kompleksnosti tog psihološkog fenomena, ali i relativno jasno prepoznatljivoj osnovi na kojoj ona može, odnosno treba da se izgrađuje. Identifikovanje ključnih elemenata te osnove predstavlja saznanje koje implicitno sugeriše težišne pravce obrazovno-vaspitnog delovanja u procesu izgrađivanja borbene spremnosti snaga za suprostavljanje različitim oblicima ugrožavanja bezbednosti zemlje.

5. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazali su da kod građana Srbije i Crne Gore preovladava naglašeno pozitivan stav prema otporu, što potvrđuje stepen saglasnosti ispitanika sa tvrdnjama koje iskazuju određeni stav prema pružanju otpora agresiji. Procenat onih ispitanika koji su saglasni sa navednim tvrdnjama kreće se u rasponu od 52,7 do 83,2 odsto (Srbija), odnosno od 36,9 do 76,7 odsto (Crna Gora). Pri tome, najveće slaganje ispoljeno je sa tvrdnjom „One koji su spremni da izdaju svoju zemlju treba kažnjavati u skladu sa zakonom“ (83,2 odsto i 76,7 odsto).

Struktura stava prema pružanju otpora kod ispitanika iz Srbije ima tri komponente: 1) patriotska požrtvovanost, sveobuhvatnost i obaveznost pružanja otpora; 2) patriotska požrtvovanost naspram obaveznosti pružanja otpora i 3) zakonska obaveznost naspram sveobuhvatnosti pružanja otpora, a kod ispitanika iz Crne Gore jednu komponentu („stav o potrebi sveobuhvatnog, odlučnog i požrtvovanog otpora“).

Što se tiče prognoze stavova o pružanju otpora agresiji, dobijeni rezultati pokazuju da su sociopsihološke varijable (emocije, simptomi straha i vrednosti),

značajan prediktor stava o pružanju otpora agresiji, ali se pomoću njih može objasniti tek manji deo razlika između ispitanika u pogledu ovog stava (29 odsto ukupne varijanse). Pri tome, značajan doprinos prognoziranju vrednosti kriterijumske varijable (otpor NATO agresiji) imaju varijabla „čojstvo“ i „hedonizam-humanizam“ iz skupa vrednosnih orijentacija, emocije neobuzdanosti iz skupa emocionalnih reakcija i inhibicija kao manifestacija simptoma straha. Parcijalni doprinos ostalih prediktora nije statistički značajan, što praktično znači da ih možemo i isključiti iz skupa prediktorskih varijabli, a da se pri tome bitno ne umanjuje valjanost predviđanja stavova o pružanju otpora agresiji.

I na kraju, faktorsku strukturu spremnosti da se pruži otpor agresoru čine sledeći faktori: 1) stav o spremnosti za pružanje otpora; 2) emocionalna dimenzija spremnosti za pružanje otpora i 3) vrednosna dimenzija spremnosti za pružanje otpora. Dobijena faktorska struktura ukazuje na kompleksnost ovog psihološkog problema, sa jedne, i jasno prepoznatljivu osnovu na kojoj može da se izgrađuje, sa druge strane.

LITERATURA

- Milanko Čabarkapa (1996), Psihološki faktori stresa u borbenim aktivnostima (doktorska disertacija), Beograd: Vojnomedicinska akademija.
- Ante Fulgosi (1980), Faktorska analiza, Zagreb: Školska knjiga.
- Ljubomir Kasagić, Jan Marček, Zoran Kilibarda (2001), Uticaj emocionalnih reakcija na stave o pružanju otpora agresiji, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Kosovskoj Mitovici, 31, str. 173-190.
- Ljubomir Kasagić, Jan Marček, Zoran Kilibarda (2001), Povezanost emocionalnog reagovanja i stavova o pružanju otpora agresiji, Vojo delo, 1, str. 29-51.
- Petar Kostić (2001), Psihologija borbenih jedinica, Beograd: NIC Vojska.
- Dragan Krstić (1988), Psihološki rečnik, Beograd: Vuk Karadžić
- Jan Marček i Zoran Kilibarda (2002), Prognoza stava o pružanju otpora agresiji, Novi glasnik, 10, 2-3, str. 53-56.
- Konstantin Momirović (2000), Principi na kojima je zasnovana analiza podataka u projektu „Otpor agresor“, Beograd: Institut za sociološka i kriminološka istraživanja
- Desimir Pajević, Jan Marček (2001), Izvori i simptomi straha kod stanovništva u toku agresije NATO na Jugoslaviju, Zbornik radova Fakulteta civilne odbrane Univerziteta u Beogradu, str.47-55
- Desimir Pajević, Zoran Kilibarda i Jan Marček (2002), Povezanost između straha u situaciji agresije i stavova o pružanju otpora agresiji, Vojno delo, br 4 str. 35-38.
- Dobrivoje Radovanović, Danka Radulović (2005), Vrednosni sistem građana Crne Gore, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXIV, 1-2, str. 179-212
- Živan Ristić (1995), O istraživanju, metodu i znanju, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja
- Nikola Rot (1985), Osnovi socijalne psihologije, Beograd: Zavod za udžbenik i nastavna sredstva
- Milan Vujaklija (1980), Leksikon stranih reči i izraza, Beograd: Prosveta.
- M. Rokeach (1967), Value Survey, Sunnyvale, California: Haeigen Test.
- M. Rokeach (1973), The nature of human Value, N.Y: The Free Press.
- <https://arhiva.srbija-info.gov.rs/vesti/1999-04/19/11782.html>

Jan MARČEK

Zoran KILIBARDA

Jovanka ŠARANOVIĆ

SOME DETERMINANTS OF THE ATTITUDES OF THE CITIZENS
OF THE FR YUGOSLAVIA (REPUBLIC OF SERBIA) AS REGARDS
RESISTANCE TO NATO AGGRESSION

Abstract

Starting from the position that each attitude has its rational, emotional and willing component, in this paper, which is part of a broader subproject entitled „Social, Moral and Psychological Factors of Resistance of FR Yugoslavia Citizens to NATO Aggression“, the main objective of the research was to identify some determinants of the attitude of the citizens of the FR Yugoslavia (Republic of Serbia) as regards resistance to NATO aggression. The specific objectives of the research are defined as follows: 1) Examine the basic attitudes of the respondents on particular aspects of resisting aggression; 2) Determine the structure of the attitude towards resisting aggression; 3) Examine the prognosis of the attitude towards resistance based on emotional reactions (Kasagić, et. all, 2006), symptoms of fear (Pajević, et all, 2001) and value system (Radovanović & Radulović, 2005) and 4) Determine the structure of the readiness of citizens of the Republic Serbia to resist aggression. For each of these specific research objectives, variables, indicators and methods of statistical data processing have been defined. The paper uses the descriptive Survey Research Method (analytical variant). Questionneir was used as survey technique, and the Resistance scale containing six items with three-point scales expressing the degree of agreement of the respondents with the assertion regarding the resistance to aggression. The reliability of the scale under the classical summation model ranges from 0.72 to 0.92. The survey was conducted on a representative sample of 4.571 respondents from the Republic of Serbia and 794 respondents from the Republic of Montenegro, which was stratified, and a random selection procedure was used within the stratum. The test was conducted 11 months following the end of NATO aggression against FR Yugoslavia. Out of the statistical procedures used in the study, descriptive, factor, correlation and regression analyzes were used.

Key words: attitude towards resistance to NATO aggression, emotions, fear, values, factor analysis, regression analysis.

Originalni naučni rad

*Branko M. MARKOVIĆ**Freelance consultant DTA/ Smart City / Industry 4.0 / Security / e-Government / GDPR,
Beograd, Srbija*Dejan T. ILIĆ***

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

PROBLEM OPRAVDANOG UBISTVA U RATU I NJEGOVA ARGUMENTACIJA U SAD KAO OPRAVDANJE ZA VOJNE AKCIJE NATO I VOJNIH SNAGA SAD

Apstrakt: Rad razmatra moralne i pravne argumente kao i društveni okvir unutar Sjedinjenih Američkih Država (SAD) kojim se definiše pravo na opravdano ubistvo, te razmatra regulacioni okvir u kojem se ovaj pravni institut kreće u zemljama zapadne provincije. U ovom smislu, sprovedena je analiza univerzitetskih programa prava, kao i praksa sudova i dominantne političke teorije koje razmatraju ovaj pravni institut, kao i način na koji se isti može aplicirati na ratna dejstva u inostranstvu. U ovom smislu, prezentovani su dominantni stavovi o ovom i srodnim pitanjima kao što su prekomerna upotreba sile, parvo na zaštitu slabijeg, te argumentivana stanovišta utilitarizma i neprikosnovenog moralnog načela – „ne ubij“. Argumentacija koja je primenjena za ocenu instituta opravdanog ubistva proizilazi iz pravnog okvira, dominantnog religioznog pogleda većine građana SAD, stava nevladinog sektora i političkih stavova. U nastavku, rad razmatra primenu prava na pravedno ubistvo u ratu, te u skladu sa istim, izbor i primenu oružja, vojnih operacija i način izbora cilja, sa stanovišta kriterijuma prihvatljivosti, koji su, ili pravno-tehnički definisani, ili moralno uslovljeni. U skladu sa navedenim, razmatrane su i primena oružja, izbor ciljeva, nivo kolateralne štete u operacijama NATO pakta, od vremena pada berlinskog zida pa do ubistva al-Awlaki, sa posebnim osvrtom na NATO intervenciju na Kosovu i Metohiji u 1998-1999 godini.¹ U radu se vodi računa o asimetričnosti moralnosti koja važi za napadača i onoga ko se brani na sopstvenoj teritoriji, te razmatra mogućnosti moralnog opravdanja za akcije sprovedene na teritoriji koja se brani. U radu se pokušavaju sagledati

* markovic_m_b@yahoo.com

** dejan.ilic@fpp.edu.rs

1 Rad pokriva širi vremenski period od perioda eskalacije sukoba februar-jun 1999. godine, jer se pitanje moralnosti i opravdanosti ubistva u ratu odnosi i na period rata niskog inteziteta koji se na KiM odvijao pre zvaničnog početka kampanje vazdušnih udara. Proširenje posmatranog perioda veoma je važan i usled činjenice da je upravo sukob koji je prethodio vazdušnim udarima poslužio kao formalno opravdanje za pokretanje vojne kampanje.

i promene moralnog stava kod stanovništva vojno superiornijeg saveta (NATO) u periodu nakon rušenja komunizma, te promene u vezi sa pojavom oružja visoke preciznosti i vojne upotrebe dronova u akcijama širom sveta. U vezi sa promenama političkog i tehnološkog okruženja razmatra se upotreba oružja visoke preciznosti i autonomnih oružja, pri čemu se posebna pažnja stavlja na politiku upotrebe dronova, u smislu ciljanog ubistva političkog, ili vojnog neprijatelja. U vezi sa ovim, iznose se i argumenti, „za” i „protiv” legalizovanja upotrebe autonomnog oružja, odnosno, oružja koje mogže samostalno birati ciljeve i uništavati ih bez da bude kontrolisano ili supervizirano od strane ljudskog faktora. Radi boljeg razumevanja konteksta, daje se i analiza kako su vojne kampanje u prethodnom periodu, a posebno ona na Kosovu i Metohiji 1999. godine, vodile ka trenutnoj pravnoj paradigmi kojom se pokušava definisati pravi način upotrebe dronova u ratnim sukobima i u okviru rata protiv terorizma. Konačno, u radu se daje i radni okvir za ocenu vojnih akcija sa stanovišta opravdanog ubistva u ratu, koji se može koristiti dvojako i to kao metodologija za neopravdanu i nesrazmernu upotrebu sile u pravnim sporovima nakon okončanja vojnog sukoba, ili kao metod za opravdanje sprovedene kao i najavljenene vojne akcije sa verovatnim smrtnim ishodom u toku vojnog sukoba. Predložena metodologija ocene za izbor validnog vojnog cilja i opravdano ubistvo u vezi sa istim, zasniva se na nizu pravnih normi, ali i šireg društveno prihvatljivog vojnog ponašanja sa stanovišta građana SAD i EU. Predložena metodologija uzima u obzir i stavove stanovništva zemlje koju vojska SAD napada, ali se oni uzimaju kao manje relevantni, za konkretno odlučivanje vojnih i političkih krugova u okviru NATO pakta tokom vojne kampanje. Sa druge strane, ovi stavovi imaju veliku posleratnu i humanu vrednost, jer se u period nakon sukoba, kada ne postoji visok nivo netrpeljivosti, uzimaju kao merodavni za realnu ocenu opravdanosti kampanje, ili pojedinih izbora ciljeva tokom ratne kampanje. Ova metodologija ocene šira je od one koju podrazumeva međunarodno ratno pravo, jer je primenljiva i na slučajeve borbe protiv terorizma, odnosno, takozvanim ciljanim eliminacijama terorističkih vođa.

Ključne reči: pravo, vojno pravo, pravo i običaji rata, izbor ciljeva vazdušne kampanje, opravdano ubistvo, dronovi, moral, NATO, kolateralna šteta, postupanje sa visoko opasnim neprijateljem.

UVOD

Tokom dvadesetog veka, u ratnim sukobima, stradalo je oko 160 miliona ljudi. Zahvaljujući kontinuiranom razvoju vojne tehnike, kako sa strane oružanih sistema, tako i tehničkih sistema za podršku oružanih operacija, posmatrano od industrijske revolucije pa nadalje, rasla je ubojna moć. Kreirana su oružja za masovno uništenje, a oružja koje nosi pojedinačni vojnik postajala su sve ubojitija, efikasnija u ratu i efektivnija na cilju. Rat u Vijetnamu u periodu od 1959 do 1975. godine, ipak je pokazao, da i pored velike vatrene moći kojima vojnici i jedinice raspolazu, uspeh neutralisanja neprijateljskih vojnika je mali. „RAND korporacija” je izračunala da tek svaki 65-hiljaditi puščani metak neutrališe protivničkog vojnika. Sa druge strane, usled visoke neselektivnosti i potrebe da se neprijatelj neutrališe, rasli su gubici koje je trpelo lokalno civilno stanovništvo. Ovo je dovelo do toga da odnos poginulih

u direktnim borbenim dejstvima i onih koji su stradali kao kolateralna šteta bude 75% na strani civilnih žrtava rata. Upravo iz ovih razloga, krajem 1980-tih i početkom 1990-tih godina, počelo se sa razvojem borbenih sistema velike preciznosti. Krajem 20-tog veka, potreba da se zaštite sopstvene trupe izložene tokom vojnih operacija, dovela je do pojave bespilotnih letelica, odnosno letelica koje će kasnije evoluirati u vojnu dron tehnologiju. Na ovaj način, vojni pripadnici tehnološki superiornih armija, postali su zaštićeniji a stekli su i sposobnost targetiranog vođenja borbenih operacija, odnosno, targetiranog ubistva istaknutih neprijateljskih vojnih, političkih, ekonomskih i privrednih vođa. Ovo je po prvi put omogućilo da se ratovi i drugi oblici oružanih sukoba vode na predvidljiv i efikasan način koji ima potencijal da očuva živote lokalnog stanovništva na terenu i tokom vođenja borbenih operacija. Rat protiv terorizma, po prvi put je od vojnih i bezbednosnih struktura zahtevao targetirano ubijanje sa distance svih istaknutih terorističkih vođa. Tehnologija je odavno postojala, ali rušenje svetskog trgovinskog centra i dela Pentagona 9/11 stvorilo je potrebu i konačno, praksu. Navedena praksa, značajno se razlikuje od dotadašnje prakse koju su zastupali zakoni i običaji rata. Navedena praksa, pokazala se uspešnom u borbi protiv terorizma, ali i u obliku lokalnog rata preko proksi snaga (rat koji su iračke snage vodile protiv ISIL-a). Danas se širom sveta postavlja pitanje moralnosti ovakvog načina vođenja ratnih sukoba. Zapravo postavljaju se sledeća pitanja, Da li su moralni, kao i da li su zakoniti sa stanovišta zakona i običaja rata? Da li su humani sa stanovišta kompletnog društva jer umanjuju patnju većeg dela društva koje je uvučeno u sukobe bez svoje volje da u njima sudeluje? Da li bi ovu praksu trebali široko primenjivati? Navedena pitanja u „našim očima” otvaraju jednu značajnu dilemu. Pomenute tehnologije su u velikoj meri bile dostupne i tokom intervencije NATO snaga na Kosovu i Metohiji 1999. godine, ali postavlja se pitanje zašto nisu šire upotrebljene. Takođe otvaraju i brojna pitanja poput, da li se primenom pomenutih tehnologija moglo izbeći veći broj civilnih žrtava i umanjiti kolateralna šteta? Da li bi to bilo opravdano? Kako bi se prema ovom kontraverznom pitanju postavila međunarodna javnost, tada, a kako bi kad bi bila direktno pogođena? Da li bi upotreba određenih oružja manje preciznosti, a veće vatrene moći, odnosno, municije sa dugoročnim negativnim dejstvom, bila izbeguta, da su se NATO stratezi opredelili za targetirane operacije? Kolika je ukupna cena koja se i sada plaća zbog odluka koje su tada donete? Sve ovo su naravno kontraverzna i spekulativna pitanja, ali ona su zasnovana na realnim činjenicama i javno dostupnim podacima o vremenu nastanka, testiranja i rezultatima navedenih tehnologija na mestu cilja. Moralne dileme o upotrebi navedenog načina ratovanja, postoje i danas, ali narednom analizom pokazaćemo, da bez obzira na kontraverznost ovih pitanja, upotreba ovog oružja i municije, zakonski i moralno bi bilo neuporedivo lakše opravdati, nego neke druge akcije i izbore koje su tokom intervencije na Kosovu i Metohiji, NATO snage učinile. Ovaj tekst nije usmeren protiv nijedne strane u navedenom sukobu, već je cilj da se determinišu i iznesu mogućnosti koje su mogle da rezultiraju manjim brojem nepotrebnih civilnih žrtava. Takođe, namera autora je i da ukaže, da u savremenim bezbednosnim okolnostima, posebno u smislu rata protiv terorizma, tehnologije targetiranog napada na poznate ciljeve, upotreba oružja

i municije adekvatne borbene moći, koje nema dugotrajno negativno dejstvo na terenu, treba da bude takva da se iskoristi njen potencijal da minimalno negativno deluje u smislu neželjenih posledica, a prvenstveno kolateralne štete.

PROBLEM „MORALNOSTI” U RATU

Svako od nas intuitivno, u velikoj meri zna šta je „ispravno”, te zna da zaokruži niz pravila ispravnosti koje uobličava u lični moralni kodeks. Sa druge strane, moral je prvenstveno društvena kategorija. Moral je skup nepisanih pravila i običaja koji utvrđuju međuljudske odnose i prosuđuju šta je „dobro”, a šta „zlo”. Ovde leži i osnovni problem „moralnosti” i njene nedoslednosti u tranziciji od pojedinačnog ka opštem. Na nivou društvene grupe, moral se objektivizira u obliku društvene svesti, sistema običaja, navika, izrečenih i neizrečenih normi, ali i tabua. Moral grupe nastao je iz zahteva zajednice da se pojedinci unutar nje ponašaju poželjno, što sa stanovišta ostalih članova grupe znači: predvidivo, u skladu sa zajedničkim uverenjima i sistemom vrednosti i prevashodno zaštitnički prema grupi i njenim članovima. Ponašati se van ovih normi znači biti van grupe, odnosno, biti neprijatelj iste, jer se pojedinac opire zahtevu zajednice za unifikacijom. U religioznom smislu, moral je nastao u prelasku u mlađe kameno doba, odnosno kada prve civilizacije postaju pokretljivije (u judeo-hrišćanskom smislu ovo vreme se smešta u period Eksodus, odnosno, otprilike XIV vek p.n.e.). Moral je relativan i on predstavlja granicu zajednice. Istovremeno on je promenljiv kako po istorijskom period tako i prema pripadnosti društvenim grupama.

Moral vojske je na drugoj strani, termin koje je znatno teže determinisati. Navedeni termin, zapravo podrazumeva, ne samo moralne norme kojih se pripadnici oružanih snaga trebaju pridržavati, već i njihovo stanje duha tokom oružanog sukoba. A upravo stanje duha evoluiralo tokom i posle sukoba i direktno je vezano sa grižom savesti koju svako ljudsko biće koje je ikada nosilo uniformu i učestvovalo u nekom sukobu, oseća godinama kasnije, postavljajući sebi pitanje, šta sam mogao da uradim drugačije kako bi smanjio ljudsku patnju? Ljudski um, uvek traži odgovore na pitanje ljudske patnje pokušavajući da ih uobliči u pitanje smisla. Učesnici sukoba traže odgovore na pitanje zašto su oni preživeli, a neki drugi nisu. Ova patnja oblikuje moralnost vojnika, bilo da je lična, ili da su njoj svedočili. „Bezuslovna vera u безусловni smisao života” (Frankl 2014), svakog pojedinca tera da se zapita kakav je bio smisao života i patnje onih koji nisu preživeli sukobe, ali i svih onih koji su u njima, voljno ili nevoljno, učestvovali u sukobu. Potraga za smislom dovodi nas do uređenja pitanja morala oružanog sukoba, odnosno, njegovog usaglašavanja sa mogućnostima modernog vojnog naoružanja i tehnike, kao i moralnosti pojedinih novih borbeno-operativnih praksi koje ćemo nadalje razmotriti, kako sa stanovišta etičnosti, ali i zakonitosti upotrebe, tako i sa stanovišta stavljanja u isti odnos prema efektivnosti vojne kampanje i očuvanja života civilnog stanovništva.

Problem moralnosti u modernom obliku ratnih dejstava, prvenstveno u ratu protiv terorizma, autor Philip Alston, na panel diskusiji „The Forum: The Morality

and Legality of Targeted Killings – from Bil Laden to al-Awlaki“, definisao je kroz sledeća pitanja i komentare:

- postojanje liste opasnih lica za zapadno demokratsko društvo u smislu opasnosti od organizovanja, sprovođenja ili izvršenja terorističkog napada. Ova lista nije jedinstvena, naime, svaka specijalizovana vladina agencija ima svoj spisak opasnih lica i sa njima povezanih pretnji. Wikileaks je objavio spisak sa oko 2000 opasnih lica; NATO i NAS barataju sa spiskom od 600 lica koja su označena kao visoko opasni teroristi ili terorističke vođe. Napomena, veći deo lica koja sačinjavaju ove spiskove su operativni vojnici;

- mogućnost da u ratu protiv terorizma pojedine obaveštajne agencije uklanjaju opasnosti i/ili osobe povezane sa opasnostima po američke građane, što zapravo znači militarizaciju špijunske funkcije iako između pravnog režima koji važi za ove agencije i vojno autorizovanih akcija postoje jasne ograde;

- pitanje da li SAD i njeni saveznici imaju pravo da ubijaju strane državljane, na stranoj teritoriji, te koliko je pravna ograda stvorena da se ovo omogućući moralno ispravan način da se neka vojna ili politička odluka sprovede u delo;

- pojava bezbednosnih agencija i kompanija koje imaju paramilitarnu strukturu i mogućnost obavljanja vojnih zadataka, što dovodi do dileme i pitanja koliko je militarizacija bezbednosnih agencija i/ili policije moralno i zakonski opravdana.

Na pomenutoj panel diskusiji, pored navedenog autora, učestovali su još i autori: Philip G. Alston, Richard H. Pildes, Jeremy Waldron, kao i J.E. Alvarez, čiji stavovi su takođe izneti dalje u tekstu. Problem moralnosti ratnih operacija, posebno sa stanovišta upotrebe dron tehnologija i pitanja takozvanog ciljanog ubistva u vazдушnim napadima, autor Jeremy Waldron definiše kroz sledeća pitanja:

- da li se tokom vojnih kampanja, a posebno nakon njih, čini više „zla“ nego „dobra“ u smislu kolateralne štete koju trpi civilno stanovništvo;

- pitanje targetiranih napada na istaknute terorističke vođe, svodi se na to, da li su mete targetirane na osnovu svoje pozicije u hijerarhiji ili na osnovu svog učinka i mogućnosti na terenu. Koji od navedenih principa bi trebao biti vodeći princip pri izboru mete napada dronova;

- takođe, postavlja se pitanje, ko je naredio, a ko izveo ubistvo terorističkog vođe. Kako se u ovo uklapa u operacije likvidacije dron tehnologijom – da li je ovo ubistvo sa distance iz drugog pravnog okruženja. Šta se dešava kada je dron automatizovan i opremljen veštačkom inteligencijom sposobnom da donosi ovu vrstu odluke;

- da li je u sukobu ili tokom rata uopšte dozvoljeno ubiti nekog „poznatog“, samo na osnovu toga što je „poznat“? S obzirom da u dosadašnjoj ratnoj praksi dominira „anonimni neprijatelj“ sa kojim se konfrontiramo tokom sukoba, dakle nasumično susrećemo partikularnog neprijateljskog vojnika prema zakonitostima verovatnoće iz skupa neprijateljskih vojnika, postavlja se sledeće pitanje: da li situacija u kojoj označavamo neku jedinicu kao metu, da bi likvidirali nekog pojedinca u njoj, predstavlja kršenje običaja rata ili ratnog prava? Na pitanje da li uopšte postoji razlika u smislu ubistva poznatog i nepoznatog vojnika neprijateljske strane,

veći broj vojnika i oficira je na stajalištu da ovo drugo rade profesionalne ubice a ne vojnici i da vojnik ne bi trebao da poznaje neprijatelja lično pre bitke u kojoj će ga sresti, odnosno, likvidirati;

– moralna dilema, da li se u skladu sa gore navedenim trebaju promeniti zakoni rata, te da li se treba odobriti upotreba tehnologije targetiranog ubijanja koja već danas postoji, ali se uglavnom ne koristi. Ovo pitanje je posebno osetljivo i to upravo sa stanovišta da se ovakva upotreba tehnologije smatra zloupotrebom tehnologije. Takođe, još nije poznato koje su mere zaštite od zloupotrebe ove tehnologije u ratnoj praksi – posebno ako nema formalne regulacije tehnologije.

Richard Pildes posmatra rat na distanci, te upotrebu letalne targetirane sile sa distance kao osnovno moralno pitanje sa kojim se u budućnosti moraju suočiti vojska i bezbednosne agencije. Takođe u otvorena moralna pitanja vezano za upotrebu vojne sile, navedeni strateg ubraja sledeća:

– da li je dozvoljena upotreba smrtonosne sile na distance i u kojim slučajevima, te da li je potrebno da za svaki pojedinačni slučaj ovakve primene smrtonosne sile treba imati specifično objašnjenje razloga i sledstveno opravdanje za akciju ili ovo treba urediti jedinstvenim setom uslova koji bi se onda mogli široko koristiti u ovakvim slučajevima;

– da li je bombardovanje objekta i/ili grupe ljudi koji su anonimni moralno problematičnije od upotrebe istih metoda kada je pojedinac koji je cilj poznat unapred. Da li je ovo principijelno uređeno i da li ga je na ovaj način uopšte moguće urediti? Koji su principi artikulacije opravdanosti bombardovanja;

– koji su principi regulacije upotrebe tehnologije u vojne svrhe (posebno one koja poseduje smrtnu silu);

– kako se obezbeđuje da je upotreba sile u ratnim sukobima proporcionalna neprijatelju, riziku i potrebi da se ostvari ratni i taktički cilj? U vezi sa navedenim, pomenuti strateg predlaže obaveznu analizu proporcionalnosti iako ne daje kvantitativnu metodologiju. Ipak, navodi i podatak prema kojem se u vojnim krugovima smatra da je akcija adekvatno isplanirana ako kolateralna šteta na civilnoj strani ne prelazi 1% ukupnih gubitaka. Činjenica je da se ovaj kriterijum od vremena NATO intervencije na Kosovu i Metohiji, kao i u Avganistanu, ovo ustalilo kao dobra praksa pri kojoj vojni komandanti, stratezi i donosioci odluka moraju uraditi predhodnu analizu i procenu prihvatljivosti protivničkih gubitaka.

U vezi sa ovom poslednjom moralnom dilemom postavlja se i strogo tehničko pitanje koje se odnosi na šta se sve smatra opravdanim vojnim ciljem u smislu pozadinskih aktivnosti. Naime, postavlja se pitanje, da li su i civilni inženjeri koji popravljaju srušenu i/ili oštećenu infrastrukturu legitiman cilj kao deo neprijateljskih snaga, jer u ovom slučaju je jako teško odvojiti situacije kada oni rade na humanitarnim pitanjima obezbeđenja osnovnih životnih potrebitina, a kada direktno potpomažu vojne napore jedne zaraćene strane. Rad na sanaciji vodo-vodne ili kanalizacione mreže uglavnom se u dosadašnjoj ratnoj praksi smatrao civilnom operacijom, dok je rad na elektroinstalacijama i saobraćajnoj infrastrukturi smatran vojnom pomoći drugoj zaraćenoj strani iako je jasno da ni vodovod

ni kanalizacija ne mogu da rade bez struje i da će se u slučaju njihovog dužeg prekida u urbanim područjima sigurno pojaviti zarazne bolesti. Sa ovog aspekta postavlja se i pitanje opravdanosti ubistva istaknutog inženjerskog kadra koje bi mogao rešiti najteže probleme neprijatelja. Sa stanovišta ratne prakse, u prethodnih 300 godina, individualno ubistvo ovog tipa, smatralo se nedozvoljenim činom u ratu. Istina, ovo je vrlo teško ostvarivo standardnom vojnom tehnikom i zahtevalo je namensku vojnu /obaveštajnu operaciju. Pojavom tehnologije dronova i napretkom u vojnoj IKT tehnologiji ovo je danas spuštено na nivo standardne vojne opreme te se postavlja pitanje kako se danas treba odnositi prema ovim pitanjima. Različita praksa u prethodnih trideset godina kako na Balkanu, tako i u sukobima u Iraku, Avganistanu i Libiji, pokazuje da je sve veći broj targetiranog ubijanja naj-sposobnijeg, prvenstveno inženjerskog kadra i da je takva praksa uspostavljena kao metod sprečavanja oporavka infrastrukture i to ne samo u ratnim, već prvenstveno, u posleratnim i civilnim uslovima.

Prethodno navedeno otvara suštinsko pitanje, kako ovo utiče na pravo na samoodbranu? Odgovor na ovo pitanje značajno se razlikuje od pozicije ko na njega odgovara. Moralno gledano, u vojnom sukobu, mora biti zadovoljen princip simetrije – ono što je dozvoljeno nama, sa stanovišta morala i zakona, dozvoljeno je i našim protivnicima. Ovo moralno načelo, zastupaju istaknuti intelektualci u SAD i uopšte u zemljama zapadne provincije. Ipak, ovo nije obrazac ponašanja koji se može prepoznati iz ponašanja vojnih snaga SAD u ratnim sukobima u poslednjih pola veka. Vođeni željom za slavom, potrebom da zaštite svoje vojnike, zadovolje političke ambicije svojih pretpostavljenih i potrebe privrede, ratni komandanti, uglavnom se vode principom efikasnosti i efektivnosti ne uzimajući u obzir moralna načela koja proklamuje sopstvena intelektualna zajednica. Da bi se naknadno opravdali pojedini neprimereni potezi i akcije upotrebljava se propagandna mašina i protivnik satanizuje, dobijajući u novinskim izveštajima, niz fantastičnih osobina koje u realnosti nema, kako bi se kod sopstvanog stanovništva izazvao strah, gađenje i stvorila klima neumitne opravdanosti bilo koje akcije bez obzira na njene posledice, način planiranja ili izvođenja. Istovremeno, slične akcije neprijateljskih snaga smatraju se krajnje neprimerenim, te ih je potrebno osuditi od strane šire javnosti, za šta se opet koriste modeli upravljanja javnim mnjenjem koji ne dozvoljavaju otvoren i argumentovan razgovor između intelektualnih elita i učesnika sukoba, čak ni u njihovim zemljama, a posebno ne sa neprijateljem i/ili intelektualnim elitama koje dolaze iz inostranstva a koje im nisu naklonjene.

ZAKONI I OBIČAJI RATA U RATNIM SUKOBIMA

Ratni zakoni počivaju na sporazumnim načelima kojima se uvodi minimalni nivo humanosti u ratne sukobe, a koji bi trebalo da obezbede da ne dođe do masovnog uništenja, te da zaštite civilno stanovništvo, kulturne i istorijske znamenitosti, te one pripadnike vojnih snaga koji ne učestvuju direktno u ostvarenju vojnog cilja zaraćenih snaga, pri čemu se prvenstveno misli na medicinsko osoblje, a šire na sve pripadnike društvene organizacije koji se u ratnom sukobu trude da održe

na okupu civilno društvo i omogućuje njegovo normalno funkcionisanje i u ovim uslovima. Tako zakoni i običaji rata mogu štiti i inženjere angažovane na popravci kritične infrastrukture, kulturne radnike koji rade na zaštiti spomenika kulture, sveštenike i religiozne institucije, kao i ratne zarobljenike i demilitarizovane zone koje se ne bi smele napadati tokom sukoba. Zakoni i običaji rata takođe ograničavaju upotrebu pojedinih vrsta oružja, municije, vojnih taktika i načina izvođenja vojnih i civilnih operacija na okupiranoj i privremeno posjednutoj teritoriji. I pored svega navedenog, danas smo svedoci da je oko 90% žrtava rata civilno stanovništvo, a ne vojnici zaraćenih strana. (International Committee of the Red Cross (ICRC), 2009).

Fundament međunarodnog humanitarnog prava, na kojem počivaju i ratni zakoni može se definisati kroz sledeća tri bazna zahteva u vezi sa načinom kako koriste silu tokom neprijateljstava:

- poštediti civile;
- poštediti ranjene i bolesne;
- poštediti izbeglice i zarobljene.

Principi na kojima počivaju ograničenja u vezi sa legitimnim odabirom mete napada su sledeći:

- neophodnost određene akcije u smislu osvajanja ili uništenja nekog specifičnog cilja;
- proporcionalnost – u taktičkoj situaciji ili zahtevima dostizanja ratnog cilja;
- opravdanost – cilj mora biti takav da se bez njegovog dostizanja ne može postići ratni cilj, da nema alternativnog načina za ostvarenje istog i da je odabran na način da minimalizuje civilne žrtve, te takav da kolateralna šteta ne prelazi unapred dogovoren prag prihvatljivosti (uobičajeno 1% od ukupnih žrtava za dostizanje cilja);
- simetričnost – izbor cilja napada mora biti takav da značajno ne narušava ravnotežu u dozvoljenim objektima dejstava na obe zaraćene strane;
- opreznost – vojni stratezi, planeri i donosioci odluka, moraju se prema pitanju odabira meta dejstava odnositi ozbiljno, obazrivo i bez bahatosti oličenog u principu „sve je dozvoljeno u ratu”, jer je čak i tokom vojnog sukoba dozvoljeno samo ono što je neophodno i opravdano. Ovaj princip podrazumeva i da se vojni komandanti moraju suzdržavati od taktika spržene zemlje i/ili upotrebe oružja za masovno uništenje i oružja ili akcija koje ostavljaju dugotrajne nesagledive posledice po teren i stanovništvo na terenu (upotreba patogena, invanzivnih bioloških tehnika napada – uvođenje novih vrsta mikroorganizama, ili životinja i biljaka koje do tada nisu postojale u ekosistemu i u stanju su ga devastirati, upotreba nuklearnog materijala ili gađanje objekata industriskog opasnog otpada);
- istinitost u prikupljanju i obradi podataka i informacija sa terena, te proporcionalnost planiranih akcija u skladu sa faktičkim, a ne propagandnim, stanjem stvari u oružanom sukobu;
- način na koji se informacije pretvaraju u akcije mora biti takav da obezbeđuje poštovanje zakona i običaja rata, te humanitarnih principa (Kevin Carraway 2018).

Zakoni i običaji rata, kao i humanitarni zakoni, dosta dugo su se mogli neformalno i široko definisati sa stavom „poštediti one koji ne učestvuju u neprijateljstvu”.

Primetno je da se ovo stanovište pomera i sve više udaljuje od neselektivne zaštite onih koji nisu učesnici sukoba, što je vidljivo od intervencije na Kosovu i Metohiji pa do danas.

Doktor Daglas Guilfoyale, definiše ratne zločine kao ona krivična dela koja su u skladu sa sledećim setom ograda i pravila (Guilfoyle, 2018):

- ratni zločin podrazumeva dela zabranjena zakonitom upotrebom sile u oružanom konfliktu;

- ratni zločini se mogu desiti u nacionalnim ili u međunarodnom oružanom konfliktu;

- ratni zločini su dela protiv zaštićenih osoba;

- ratni zločini su samo ona krivična dela koja imaju direktnu vezu sa konfliktom, a ne sva krivična dela koja se dese tokom konflikta;

- ratni zločini su ona dela koja podrazumevaju kriminalnu kaznu prema međunarodnom pravu;

- ratni zločini podrazumevaju princip direktne i indirektne primene sile, odnosno, napada.

Važno je naglasiti da su zakoni i običaji rata takvi, da razlikuju deo stanovništva koji je direktno uključen, kao i kategorije i delove stanovništva koji nije direktno uključen u rat. Definicija direktno uključenog pojedinca menja se sa promenom tehnoloških mogućnosti, odnosno, sa promenama međunarodne politike. Ova definicija ima veliki značaj u slučajevima pravnih sporova koji se vode nakon oružanih sukoba, kao i politike koju pobednik ima prema pobeđenom, odnosno, predstavnicima njegove društvene i institucijalne infrastrukture. Definicija direktno uključenog u rat važna je samo sa stanovišta prava, a ne i morala. (Tadros 2017).

Za zakone rata, irelevantno je da li ste okupator ili vodite odbranbeni rat. Oni bi trebali biti definisani na način da svim zaraćenim stranama definišu prava i obaveze u vezi sa oružanom borbom, te da spreče pojavu moralne asimetrije koja je u vreme ratnog sukoba, usled velike moralne polarizacije društva takvo da se skoro sve, pa i one normalno nedozvoljene prakse, smatraju ispravnim i adekvatnim. Zakoni i običaji rata bi trebali da obezbede, da se za sve vojne efektivne važi pravilo da ako se ponašaju normalno, dakle u skladu sa ovim zakonima, nisu u obavezi da bilo kome daju opravdanje za svoje postupke. U ovom smislu se „normalno ponašanje” posmatra kao uobičajeno i prihvatljivo ponašanje od većine međunarodne zajednice koja je definisala zakone i običaje rata.

Zakoni rata bi morali da balansiraju između dve potrebe i to, zaštite stanovništva i efikasnosti vojne kampanje. Iako ih danas javnost uveliko precepira kao značajan napredak u humanizaciji oružanih sukoba, navedeni zakoni su po istorijskom trenutku nastanka prilično drevni te su postojali i u antičko vreme, a potom kroz ceo srednji vek, pa sve do modernih država, ali su tokom tog dugog istorijskog perioda, zadržali običajnu prirodu. Moderne države, tražile su veću liberalizaciju u odlučivanju i transparentnosti modela upravljanja, pa je kao prirodna posledica proizašla i potreba formalizacije ove prakse, koja je proširena kako bi se smanjile nepotrebne civilne žrtve, ali ostala kao mera zaštite elite od direktne upotrebe sile

nad njom, tokom ili nakon okončanja sukoba. Ova praksa je značajno promenjena tek za vreme drugog svetskog rata, ali mere zaštite i dalje nisu srazmerne i ujednačene sa statusom svih društvenih klasa. Koliko su ovi zakoni, pre drugog svetskog rata, štitali elite, najbolje govori da je general Hermang Gering, u trenutku kada je uhapšen, verovao da su ga saveznici kontaktirali kako bi bio kancelar u novoj Nemačkoj vladi (verovao je da ga zakoni rata štite u toj meri da je nedodirljiv za ratne zločine, jer ih prema sopstvenom priznanju nije lično počinio).

U ovom slučaju, nesumnjivo se postavlja i pitanje na koji način je u domaće zakonodavstvo implementirani zakoni i običaji rata, te kako su vojnici i državni personal obučeni da se odnose prema zahtevima ovih zakona. Kako su ovo pravni instituti, koji se u realnosti civilnog društva nikada ne koriste, većina onih koji bi trebalo da ih sprovode i da ih se pridržavaju, jako ih slabo poznaju. Ovo je posebno bilo vidljivo na primeru raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i niza oružanih konflikata koji su tada buknuili širom Balkana. Iako neznanje ne oslobađa odgovornosti kako se to tada govorilo, posebno u obraćanju oficirskom kadru, postavlja se i pitanje odgovornosti državnih organa koji nisu na adekvatan način upoznali svoje osoblje sa ovom vrstom pravnih normi kao ni izradile formalne procedure za ponašanje vojnika i oficira u određenim situacijama. Stoga možemo zaključiti da bi se obezbedilo poštovanje zakona i običaja rata oni moraju biti implementirani u lokalno zakonodavstvo, a vojska upoznata i obučena u vezi sa istim. Takođe, neophodno je pored obuke sprovesti i niz mera formalnog i institucionalnog osnaživanja ovog pravnog instituta.

Postavlja se naravno pitanje šta ako neka zemlja ne poštuje zakon? Kako se to nepoštovanje karakteriše? Ovo je posebno važno kada se zna da zakoni i običaji rata za vreme trajanja oružanog sukoba i nakon njega nisu isti, a za potpuno poštovanje neophodan je princip univerzalne jurisdikcije kako po vremenu, tako i prema teritoriji i priadnosti snagama koje su bile uključene u konflikt.

Doktor Helen Durham smatra da ratovi danas po svojim posledicama prevazilaze granice zaraćenih zemalja pa je potrebno jasno utvrditi tematiku humanitarnih ratnih zakona i zakona i običaja rata. (Durham 2015). Osnovno pitanje koje se nameće u vezi sa aktuelnošću zakona i običaja rata je možemo li zakone učiniti osetljivim i približiti realnost moralnosti u smislu definisanja prikupljanja dokaza o onome šta se uistinu desilo. Ovo je utoliko značajnije pitanje, upravo jer smo svedoci prakse prema kojoj se nakon dobijenog vojnog sukoba užurbano uništavaju dokazi koji nisu u skladu sa političkim i vojnim proklamacijama vojnog pobednika, odnosno, da se po potrebi nastoji podmetnuti dokaz koji bi mogao da posluži političkim elitama i obaveštajnim krugovima, kao adekvatno opravdanje za rat. Primeri ovakve prakse su brojni, ali je pokušaj da se naknadno isfabrikuju dokazi o tome kako je Irak posedovao oružje za masovno uništenje, što je bilo predstavljeno kao bezbednosna pretnja za region i opravdanje za Drugi zalivski rat, možda najsvežiji i najupečatljiviji primer ovakve prakse. Obezbeđenje dokaza u smislu njihovog adekvatnog čuvanja i prezervacije, te sprečavanja njihovog uništavanja, ili podmetanja, kao i insistiranje na objektivnoj i nezavisnoj praksi njihovog prikupljanja morao bi biti prioritet u budućnosti. Manipulacija dokaznim materijalom, a posebno proizvoljno tumačenje činjenica

koje nisu povezane i ne mogu se direktno i neopozivo staviti u neki konzistentni logički tok postala je uobičajena praksa kako za medije koji o tome izveštavaju tako i za pojedine sudske organe stavljene u funkciju politike pobjednika.

Jedan od veoma važnih elemenata zakona i običaja rata jeste definisanje mehanizma prikupljanja dokaza kojim se potvrđuje ili opovrgava neki zločin. U ovom smislu veoma je važno definisati na kome je teret dokazivanja, odnosno granice legitimnosti istrage koja bi se mogla voditi, a da se pri tome ne ugrozi suverenitet jedne od zaraćenih strana. Međunarodna zajednica dobrim delom je određena i granicama prihvatljivosti ponašanja pojedinca i/ili država i njihovih institucija u ratnim okolnostima. U tom smislu može se reći da postoji konsenzus prema kojem možemo da dozvolimo samo ratove koje se vode u skladu sa pravilima i zakonima rata, ako i samo ako, su dozvoljeni od strane Ujedinjenih Nacija, odnosno, generalne skupštine Ujedinjenih nacija (UN). Ovo treba shvatiti kroz viđenje da dozvola od UN ne poništava činjenicu da ove aktivnosti nisu primerene prema moralu, ali su pravno mogući teren u kojem se odvija „regularan” vojni sukob.

Kada su ustanovljeni zakoni i običaji rata trebalo je voditi računa kako će ovi sistemi biti relevantni dugoročno u stalno promenljivom društvu koje je pritisnuto tehnološkim promenama. Pojava novih tehnologija u tom smislu omogućavala je atomizaciju ubojne moći, ali i njeno ukрупnjavanje, pa su se i granice koje pravne norme pokrivaju, širile preko prvobitno postavljenih ograničenja u nove oblasti društvene i tehnološke stvarnosti. Dugoročno gledano, osnovno pitanje koje se postavlja je da li zakoni rata i moral društva, te njima pripadajući doživljaj društvene pravde tokom vremena konvergiraju ili divergiraju. Odnosno, koje su to adekvatne mere proširenja i dodatnog definisanja zakona i običaja rata koji bi obezbedili da se prvobitno uspostavljen nivo zaštite civilnog stanovništva i infrastrukture u ratnim sukobima očuva i/ili unapredi.

Ukoliko želimo da zakoni rata budu relevantni i primenjivi oni moraju evoluirati i odgovoriti na zahteve i potrebe sadašnjeg i budućeg vremena. Sada je jasno da zakoni i običaji rata nisu opšteprihvatljivi tokom svih faza sukoba. Postoje ratne instance u kojima ratni zakoni funkcionišu i one u kojima više nisu relevantni, zato je neophodno pronaći i mapirati one situacije gde zakoni rata više ne odgovaraju realnosti i popraviti ih na tim mestima (Gazzini 2017).

Najčešći načini na koji se krši međunarodno ratno pravo

Postoje brojne varijacije u načinu kršenja zakona i običaja rata. Ove varijacije zavise kako od vremena i mesta na kojem se oružani sukob odvija, tako i od brojnih specifičnosti situacije pa je jako teško dati strukturiran pregled uobičajenih oblika kršenja ratnih zakona. Upravo iz ovih razloga, najprikladnije je oblike kršenja zakona i običaja rata podeliti u kategorije i oceniti sa stanovišta verovatnoće da će do ove vrste kršenja zakona rata zaista i doći. Ovo je imalo za posledicu da, oblici kršenja nisu raspodeljeni, od onih koji imaju najveći uticaj na stanovništvo ili obrnuto, već prema verovatnoći njihove pojave tokom sukoba, bez obzira na to koja od zaraćenih snaga krši običaje i zakone rata. U tom smislu možemo razlikovati sledeće najverovatnije oblike kršenja zakona rata:

– nije u celosti ispoštovana obaveza čuvanja života i dotojanstva zarobljenika – iako je zarobljenike zabranjeno mučiti, oni su mučeni, kako bi se od njih došlo od operativnih informacija. Ova praksa se često odvija kroz formalni paravan prepuštanja ratnih zarobljenika obaveštajnim agencijama koje prema definiciji ratnog sukoba ne učestvuju u istom. Poseban oblik ovakvog kršenja ratnih zakona je proglašavanje ratnih zarobljenika za agente obaveštajnih agencija, odnosno, špijune, čime oni i formalno gube zaštitu koju im obezbeđuju zakoni i običaji rata;

– pitanje da li je moguće primeniti i na koji način zakone i običaje rata u slučaju kada je jedna od zaraćenih strana, ili ratuje za zaraćenu stranu, neka privatna vojna agencija, odnosno, privatna bezbednosna agencija koja ima autorizaciju treće zemlje za nošenje oružja i pružanje vojne podrške zaraćenim stranama. Ovo je nov oblik kršenja ratnih konvencija koje ne prepoznaju „privatne bezbednosne agencije” te bi iste trebale da se izjednače sa terorističkim organizacijama i/ili paramilitarnim organizacijama čime bi iste morale izgubiti zaštitu koju im obezbeđuju zakoni i običaji rata. Ovo se najbolje može videti u činienici da su organizacije kao što su legija stranaca ili Black Wather, praktično nevidljive i prikrivene iza regularnih vojnih snaga, u čijim vojnim operacijama učestvuju, ili ih obezbeđuju a da za to nisu okarakterisane kao zaraćene strane već kao bezbednosni konsultanti;

– krši se zabrana upotrebe zabranjenih vrsta oružja i municije tokom ratnog sukoba. Ovaj oblik kršenja zakona i običaja rata je vrlo različit u svojim pojavnim oblicima, počev od toga da se zaraćene strane ne pridržavaju zabrane upotrebe radioaktivnog, biološkog i hemijskog materijala, do toga da se krši neka specifična zabrana. Upotreba radioaktivnog, biološkog i hemijskog materijala može se smatrati primenom oružja za masovno i neselektivno uništenje, ali postoje izuzeci kada se navedeno oružje i municija koristi targetirano, kao na primer upotreba projektila sa osiromašenim uranijumom za napad na oklopne jedinice. Čak i u ovom obliku prekršena je zabrana upotrebe otpadnog radioaktivnog materijala. Međutim, brojne, a prvenstveno zapadne zemlje, smatraju ovaj vid oružja, primerenim ratnim oružjem, odnosno, municijom bez obzira na zabranu upotrebe u oružanim sukobima. Na primer, na prilazu Bagdadu, tokom prvog zalivskog rata i tokom vojne kampanje NATO snaga na Kosovu i Metohiji 1999. godine. Slično je i sa neuporedivo manje opasnom kasetnom municijom, napalm bombama, dum-dum mecima i sličnim vrstama oružja koja se još mogu naći u vojnim arsenalima pojedinih zemalja, što povlači i to da mogu biti upotrebljena u nekom eventualnom vojnom sukobu u budućoj praksi i pored toga što su formalno zabranjena zakonima rata. Pitanje, da li će određena vojna sila koja koristi ovakvo naoružanje i municiju, odgovarati za očigledan prestup, prvenstveno je vezano sa ishodom ratnog sukoba, kao i političkom, odnosno, ekonomskom pozicijom u kojoj se određena zemlja nalazi. Nadalje, postavlja se pitanje, zapravo gde je pravna ravnoteža između efikasnosti pojedinog oružja i prava na njegovu upotrebu. Navedeno pitanje je potrebno posebno razmotriti kada se u kontekst stavi zabrana upotrebe nagaznih mina, sa jedne strane i insistiranje na slobodnom korištenju municije sa osiromašenim uranijumom. Iako autori smatraju da je potrebno zabraniti upotrebu obe vrste municije u oružanim sukobima, jasno je da ovde postoji i politički pritisak da se zabranom jeftinog

masovno proizvedenog tipa municije dodatno izvrši politički pritisak na slabije i siromašnije zemlje te iste nateraju da kupe nove efikasnije vojne sisteme.

Zloupotreba definicije terorističke organizacije i oslobodilačkog pokreta je čest način da se zaobiđe kršenje nekog od zakona rata, a posebno da se promeni javno mnjenje, koje u velikoj meri odlučuje o tome kako će se na određeni sukob gledati u budućnosti. Poznata je praksa SAD-a, koja kroz UN, uspeva da međunarodnoj javnosti nametne listu svojih potencijalnih neprijatelja kao formalnu listu terorističkih pokreta i organizacija. Neprijateljstvo prema nekoj od stalnih članica saveta bezbednosti ne bi trebalo biti osobina karakteristična za svrstavanje neke organizacije u grupu terorističkih nakon čega se briše svaka mogućnost da iste u eventualnom oružanom sukobu budu zaštićene na isti način kao i druga zaraćena strana. Političko neslaganje nije i ne bi smelo da bude osnov za karakterizaciju vojnih i političkih organizacija i pokreta u svetu, već to mora biti njihovo ponašanje prema neutralnim činionicima oružanog sukoba, upravo onako kako su to običaji i zakoni rata i humanitarni zakoni predvideli.

Problem kažnjavanja prekršilaca zakona i običaja rata

Pre nego što se razmotri problem adekvatnog kažnjavanja onih koji su prekršili zakone i običaje rata, trebalo bi odmah razjasniti, da to ne mora nužno da podrazumeva i kvalifikovanje dela prekršaja kao počinjeni ratni zločin. Do ove distinkcije dolazi usled pomeranja u pravno-bezbednosnoj i političkoj sferi u kojoj se rat protiv terorizma smatra posebnim, do sada nepoznatim, a samim tim i neregulisanim oblikom oružanog sukoba, u kojem ne moraju nužno da važe isti zakoni i običaji rata koji su važili u „klasičnim” oružanim sukobima u kojima su se kao zaraćene strane pojavljivale vojske različitih država. U ovom smislu, postoje brojni formalni i neformalni izuzeci koji su uspostavljeni upravo kako bi se zaobišla neadekvatna primena zakona i običaja rata na sukobe koji po svojem obliku to nisu. Sa druge strane potrebno je razmotriti i formalne mehanizme za sankcionisanje ratnih zločina na način na koji su oni sada uspostavljeni i funkcionišu prema mandatu UN. U ovom smislu, nameće se pitanje načina rada i efikasnosti suda. Na primeru rada Međunarodnog tribunala za progon osoba odgovornih za ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, počinjena na teritoriju bivše Jugoslavije od 1991. godine, jasno se vidi da ovakvi sudovi nisu najbolji način da se prekršioci osude i kazne. To je zbog toga što suđenja predugo traju, naročito kada se sudi visokim oficirima i političkom vrhu, što zahteva uvid u poverljive dokumente do kojih je često teško ili nemoguće doći, tako i zbog činjenice da ljudsko biće – profesionalci (sudije, tužioci, advokati optuženih) nisu u stanju da prate predmet tokom tako dugog perioda, kao i usled velikog broja dokumenata koje je potrebno obraditi. Sa druge strane, žrtve i oštećeni ne mogu biti zadovoljni efikasnošću, ali ni činjenicom što se više puta moraju pojavljivati na sudu i dodatno viktimizirati. Ako se pretpostavi da je sud uspostavljen, ne samo kao mera za osudu prekršioca zakona rata, već, što je važnije, kao mera uspostavljanja poverenja između zaraćenih strana i u cilju prevazilaženja razlika i podsticanja pomirenja među zaraćenim stranama,

način na koji sudovi rade, dodatno se može smatrati kontraproduktivnim. Na celom području Zapadnog Balkana, a posebno na Kosovu i Metohiji dolazi do daljeg udaljavanja i polarizacije društva nekada zaraćenih strana. Ako je broj osuda, ili rang osuđenika i visina njihove kazne, taj koji bi trebao da obezbedi zadovoljenje žrtava i njihovih porodica, postavlja se pitanje da li je to ispravan način da se prevaziđe postojeći jaz. Sa druge strane, uočljiva je i tendencija da presude tribunala pokušavaju da okarakterišu i definišu ne samo istorijske događaje, njihove uzroke i posledice, već i samu stvarnost, što uveliko prevazilazi mandat koji sudovi imaju, posebno u situaciji kada se osuda pojedinca smatra osudom cele društvene zajednice, uz vidno ignorisanje činjenice da je upravo ta društvena zajednica učinila najveći napor u borbi protiv osuđenog pojedinca. Nadalje, postavlja se opravdano pitanje, da li je preveliko insistiranje na suđenjima, dodatno udaljilo prethodno zaraćene strane odakle proizilazi i ključno pitanje da li je ideja ratne pravde kroz uspostavljanja suđenja negde naivna, jer retko ko prati tok suđenja, iznošenje dokaza i kontra argumenata, te retko ko može da razume suštinu presude koju nije pročitao ako je obrazloženje za istu dato na 290 kucanih stranica (Gow 2018). Da je ideja tribunala prilično problematična sa stanovišta pomirenja, svedoči i činjenica da je tribunal uspostavljen za zločine u Ruandi doneo predsedan po kojem je „de facto” osudio javnu reč, odnosno, verbalni delikt, jer je procesirao i osudio urednike medija i novinare, koji su, kako je utvrđeno, širili mržnju i podsticali genocide, što je u suprotnosti sa do sada poznatom pozitivnom pravnom praksom. Iz primera navedena dva suda, možemo tvrditi da je sud neefikasan i u mnogim oblastima bez definisanih procedura, te je neophodno poraditi na tome da se razvije proceduralna forma koja će olakšati suđenja, kao i njihovo praćenje, te omogućiti oštećenim stranama da podnose dokaze u odgovarajućoj formi.

IZBOR LEGITIMNE METE I METODE TARGETIRANOG NAPADA

Danas, targetirano ubistvo kao metod likvidacije terorističkih vođa ili imanentne terorističke opasnosti, sprovodi se u kontrolisanim uslovima daljinskog upravljanja dronovima, dok su piloti i donosioci odluka u neposrednoj i neprekidnoj komunikaciji, kako bi se cilj misije ostvario uz što manje kolateralne gubitke na strani stanovništva. U pomenutom kontekstu, postoji mogućnost da targetirano ubistvo pripadnika terorističkih grupa bude sprovedeno na način da veštačka inteligencija sprovede samostalno akciju od izbora do likvidacije mete. Međutim, navedena praksa još nije ustanovljena, niti dozvoljena, a o njoj se vodi široka debata kroz definisanje takozvane politike upotrebe dronova u borbi protiv terorizma. Ovo pravno pitanje nije lako definisati i koristiti prema potrebi. Bivši predsednik SAD, Barak Obama, definisao je za svog mandata politiku upotrebe dronova koja je uz izmene i danas na snazi. Prema ovoj politici, targetirani cilj, ne mora da bude imanentna pretnja da bi bio legitimna meta za dron operacije. U ovom kontekstu se naravno nameće pitanje i to koji su limiti državne pravde i granice upotrebe oružja. Prema važećoj međunarodnoj praksi, može smatrati da nije bilo prisustva američkih vojnika na nekom terenu na kojem su operisali dronovi koji su počinili

vojne ili antiterorističke akcije, pa se postavlja pitanje da li je u pravnom smislu uopšte došlo do kršenja međunarodnog prava, iako je primenjena smrtonosna sila sa evidentnim smrtonosnim ishodom.

Osnovno pitanje legitimnog targetiranja i uništavanja terorističkog vođa i njihovih ćelija je pitanje kako se definiše legitimna meta, odnosno, kako se definiše da li neka meta zadovoljava uslove propisane definicijom. Uslove koje propisuju definicije za odabir legitimne mete vazdušnog napada dronom, podrazumeva sledeće:

- proporcionalnost, upotrebljena sila mora biti proporcionalna odbranbenim ili napadnim sposobnostima mete koja se napada. Takođe, princip proporcionalnosti podrazumeva da se šteta koja će biti naneta napadom minimalizuje, odnosno, da bude adekvatna naspram mete koja se napada. Ukoliko ovaj uslov nije zadovoljen, imamo jasan primer prekomerne upotrebe sile, što je u zavisnosti od konteksta ratnog sukoba mogući osnov za kvalifikovanje napada kao zločina protiv civilnog stanovništva, posebno ukoliko je broj poginulih civila znatno veći od broja i kvaliteta neprijateljskih žrtava. U osnovna moralna pitanja, spada pitanje, da li je za neku konkretnu akciju upotrebljena proporcionalna sila, da li je ona proporcionalna neprijatelju, riziku i potrebi da se ostvari cilj. Takođe, postavlja se pitanje, da li je urađena analiza proporcionalnosti i kako je proporcionalnost verifikovana, odnosno, kako je poslužila za davanje odobrenja za akciju;

- kolateralna šteta – bez obzira na način primene sile u oružanom konfliktu, usled problema da se razlikuju i razdvoje legitimne vojne mete i okolno civilno stanovništvo iza kojeg se često vojnici sakrivaju, neminovno je da dođe i do povređivanja jednog broja civila. Navedene civilne žrtve, te civilna infrastruktura, predstavlja kolateralnu štetu vojne kampanje i postoji manje više u svakoj vojnoj misiji. Ono što je obaveza odgovornih vojnika, odnosno, njihovih komandanata je da se nivo kolateralne štete smanji na najmanju moguću meru, odnosno, po mogućnosti da se ovakvi gubitci u civilnim žrtvama i infrastrukturi izbegnu. Legitimnost izbora mete umnogome zavisi od visine kolateralne štete i primenjenih mera da se ona minimizuje u operacijama na terenu;

- vojna neophodnost – bilo koja vojna meta, pa i targetirane mete u borbi protiv terorizma moraju biti takve da se njihovo uništenje može staviti u svrhu ostvarenja ratnog cilja, te takve da je postizanje ratnog cilja nemoguće bez neutralizacije date mete. Ukoliko je neki ratni cilj moguće ostvariti bez uništenja neke mete, bilo da je u pitanju istaknuti pojedinac, teroristički vođa ili fortifikacijski objekat, ovakva meta ne može se direktno smatrati legitimnom metom. Nivo oporutenentnih gubitaka i procenjeni nivo kašnjenja u ostvarivanju ratnog cilja može biti nizak i u tom slučaju navedena meta ne ispunjava uslove da bude proglašena legitimnom metom. Samo ukoliko su i ove karakteristike takve da je jasna neophodnost uništenja date mete, onda se ona može smatrati legitimnom metom;

- mogućnost alternative, ukoliko je moguće ostvariti ratni ili taktički cilj bez da meta bude uništena, a da ona nadalje ne predstavlja rizik za sopsstvenu vojnu silu i efektivnost, ovakva meta se svrstava u nelegitimne. Nasuprot tome, ukoliko nema alternative kojom bi se ostvario ratni ili taktički cilj, meta se kvalifikuje kao legitimna meta napada.

Navedeni principi moraju biti primenjivi uvek i komandanti bi ih se trebalo pridržavati prilikom svakog izbora mete, odnosno sa ciljem determinisanja legitimne mete napada sa strane vojne sile. U navedenom kontekstu, postavlja se pitanje morala, nasuprot vojne efektivnosti i efikasnosti vojne kampanje. Navedeno pitanje nije lako pojednostaviti i učiniti ga opštim, iako postoje težnje da se ovo uradi, pa se odgovor na ovu moralnu dilemu društva, svodi na partikularan odgovor koji odgovara datoj situaciji i vremenu, odnosno stvorenoj medijskoj klimi i preovlađujućem javnom moralu. Ovo nadalje znači da se potpuno iste, ili bar dovoljno slične situacije, u realnosti često tretiraju značajno različito sa diferencijalno različitim ishodima. Ono što se u jednom slučaju smatra moralno nedopustivim, u drugom slučaju nije problematično i preovlađuje pitanje vojne efikasnosti i efektivnosti snaga na terenu, pa se i odluka o ovom pitanju spušta i donosi na operativnom nivou. U ovakvim situacijama za očekivati je da će vojni komandanti pokušati da zaštite svoje vojnike, odnosno, da će nivo primenjene sile prema neprijatelju usled ove zaštite biti veći, kako bi se umanjio rizik po sopstvene vojne snage.

U smislu definisanja legitimne mete u ratu protiv terorizma, što je danas dominantan oblik sukoba, vrlo je teško jednoznačno odgovoriti na pitanje kako neko postaje legitimna meta i ovaj niz događaja i okolnosti koji definiše metu, vrlo je specifičan za svaku terorističku ćeliju, odnosno, terorističkog vođu.

KONTEKST U KOJEM SE ODVIJAO VOJNI SUKOB NA KOSOVU I METOHIJI U PERIODU 1998–1999

Ukoliko bi danas pitali stanovništvo da li bi ikada podržali neki civilni (građanski) rat, retko koji ekstremista bi bio za to da se rat treba ponoviti ili nastaviti (William 2013). Ukoliko bi takva klima postojala, onda bi to značilo da rat nije završen. Posmatrano sa ovog stanovišta mogli bi reći da konflikt na Kosovu i Metohiji i danas postoji. Ipak, da bi razumeli sadašnje stanje političkog konflikta, potrebno je prvenstveno razumeti vojni konflikt i kontekst u kojem se isti odvijao u period od 1998 do 1999. godine.

Naime, politički period, od pada berlinskog zida, pa sve do rata protiv terorizma, možemo nazvati dobom međurealnosti jer su mnoge institucije i savezi nastali sa ciljem odbrane od varšavskog ugovora, nastavile da postoje i pored činjenice da realne opasnosti u principu više nema, dok se sa druge strane za većinu ovih institucija još nije iznašao odgovarajući institucionalni okvir i pripadajuća uloga. Ovo je posebno vidljivo na primeru severnoatlanskog saveza koji je nastavio da postoji iako je bio izložen velikim kritikama, posebno unutar Evropske unije (EU) gde je postojala ideja osnivanja panevropskih vojnih snaga. Mogućnost da savez pokaže svoju vojnu dominaciju i spremnost da se nosi sa zahtevima novog vremena, uveliko je obeležila ponašanje vojnih komandanata koji su zahtevali političko proširenje ovlaćenja saveza, a kao dobar primer za dokazivanje svoje svrsishodnosti evropskim biračima, videli su mogućnost delovanja na prostorima bivše SFRJ. U ovom smislu, spoljna politika SAD, odlikovala se jasnom željom da se demonstrira sposobnost disciplinovanja neposlušnih naroda i vlada, te deluje kao svetski

policajac, ali istovremeno i intencija da se ne pređu unutrašnji moralni okviri za ovakvo angažovanje sopstvenih vojnih snaga. Ovo je rezultiralo ka transferu pojedinih militantnih ideja o rešavanju sukoba ka NATO alijansi, ukoliko se nerazumne vlade ne disciplinuju i ne povinuju svoj interes sa Američkim interesom, što nije uvek bilo moguće. Tako su se u formiranje konteksta u kojem će se odvijati oružani sukob NATO i Socijalističke Republike Jugoslavije (SRJ) na prostoru Kosova i Metohije, umonogome upetljali geopolitički i strateški interesi, ali i jasni privredni interesi koje je vlada SRJ ignorisala gubeći pri tome poslednju mogućnost da se pregovorima spreči oružani sukob, koji se kasnije i desio. Kriterijumi američke politike za izbor pozitivnog partnera u svetu u vreme nakon pada socijalističkog bloka bili su vezani za osnaživanje privredne pozicije američkih kompanija, pa su se kao poželjni partneri nametale zemlje koje su krenule jednim od sledećih političkih trajektorija i to:

- deregulacija;
- slobodna trgovina ili direktni trgovinski sporazumi sa SAD ili značajnim nacionalnim kompanijama u SAD;
- privatizacija državnih dobara.

Navedeni pravci kretanja privrednog ambijenta koji je trebalo biti obezbeđen od prijateljskih vlada širom sveta, zasnovan na nizu praksi vrlo problematičnih naučnih ekonomskih teorija, prvenstveno liberalne demokratije i tržišne liberalizacije, koje su bile homogene i dominantne ekonomske teorije, sve do trgovinske krize 2009. godine. Vašingtonski konsenzus o guranju neoliberalne ekonomske doktrine u inostranstvu, nametnuo je ovu teoriju kao dominantnu ekonomsku misao u većem delu sveta, međutim rukovodstvo SRJ, koje je proizašlo iz Saveza Komunista Jugoslavije, nije bilo spremno za zaokret u navedenom smeru, što je značajno otežavalo i političku poziciju zemlje. Problem pravnog opravdanja NATO napada na SRJ, 1999. godine, pokušao je da bude rešen kroz pozivanje na povelju NATO saveza. Ipak, SRJ nije bila adekvatna meta napada prema ovoj povelji, jer nije prekršen stav 5 povelje, odnosno, SRJ nije napala nijednu zemlju članicu NATO saveza na Kosovu i Metohiji. Odnos prema, neposlušnim diktatorima koji imaju tendenciju da napadaju susedne narode, kako je to označavala politička elita SAD, evluirao je u prethodnom periodu. Već tokom prvog zalivskog rata uspostavljeno je moralno pravilo: „Reši problem lokalnog huligana (Sadam Husein), bez da i sam postaneš huligan”. Ovako je NATO predstavljao političko pitanje primene sile u ograničenim vojnim konfliktima tog vremena. Ovakva moralna definicija obavezivala je vojne komandante u planiranju i tokom kanpanje te vodila ka zahtevima za adekvatnim odgovorom na pretnju – pretnja mora da bude otklonjena sa upotrebom sile koja značajno ne nadmašuje silu koju poseduje “huligan” (Shapiro, 2019).

Period koji je prethodio neuspelim pregovorima u Rambujeu, može se okarakterisati kao period zabluda kako rukovodstva SRJ, tako i vojnih stratega SAD i NATO. Koliko je bila pogrešna pretpostavka, a samim tim i očekivanja političkog vrha SRJ, da će im značajnu pomoć pružiti međunarodni prijatelji kao Rusija i Kina, najbolje govore sledeće dve činjenice o operativnoj sposobnosti tih zemalja u to vreme. Na međunarodnoj konferenciji o bezbednosnim pitanjima koje je

održao Centar za strateške i internacionalne studije, na temu ruskog vojnog uticaja i operacija podrške u sukobu u Siriji u period od 2015. do 2017. godine, analitičar ovog centra i ruskog centra za analizu strategije i tehnologije (CAST), Ruslan Pukhov, izneo je podatak da je rusko vazduhoplovstvo tek ovim oružanim sukobom pokazalo sposobnost da vodi rat u prekomorskim regionima koji nisu direktno naslonjeni na teritoriju Ruske Federacije. (Pukhov, 2017). Iz analize koju je izneo, kao i činjenice da su se ruske kopnene snage morale povući sa prištinskog aerodroma nakon njegovog preuzimanja nakon potpisivanje kumanovskog sporazuma, upravo zato što nisu imale logističku podršku, niti su je mogle dobiti, jasno govori o operativnim mogućnostima Rusije u to vreme kao i o nivou zablude, odnosno, pogrešne percepcije koju je imao vrh Savezne Republike Jugoslavije. Slično se može videti i na primeru bombardovanja kineske ambasade u Beogradu gde nije postojao nikakav značajniji odgovor od direktno oštećene kineske strane. Iako je postojala politička podrška, ona je bila prvenstveno deklarativna, jer iza nje nije stajala adekvatna mogućnost direktnog angažovanja na bilo kojem polju, u toku sukoba, od strane ovih velikih međunarodnih sila.

Dokaza da je u svojoj precepciji konflikta pogrešila i druga strana, a prvenstveno SAD, na terenu ima u značajnom broju. Ne ulazeći u one koji su moralno-političke prirode zadržaćemo se samo na onim koji su operativne prirode, a koje je nakon skoro tri decade lokalnih ratova danas najviše kritikovni u SAD. Intelektualna elita u SAD je ovako definisala ovaj problem na sledeći način – postavlja se pitanje da može li američka administracija iza sebe, nakon što završi „pravedni i oslobodilački rat”, ostaviti neuspelu državu jer je to upravo ono što se desilo u Bosni i Hercegovini, na Kosovu i Metohiji, u Iraku, Avgansitanu, Libiji, te koja je izlazna strategija za rat koji SAD relativno lako mogu da dobiju. Mora li se na kraju SAD povući jer ne može dovek ostati na nekoj posednutoj teritoriji i kolika je ukupna cena ratnih operacija ako se pored cene ratnih operacija saberu i troškovi održavanja stanja na terenu nakon što je osvojena vlast nad nekom teritorijom (Demetri Kofinas 2019). Ovo pitanje se posebno postavlja, jer je sve veći broj zapadnih intelektualaca koji predviđa da će se SAD sve više povlačiti i biti sve manje prisutna sila na bliskom istoku i u Evropi. Gledano u ovom svetlu, cena koju na kraju plaća stanovništvo na teritoriji Kosova i Metohije je takva da je planirani projekat neodrživ na duže staze sa ekonomskog stanovišta što je već danas vidljivo usled masovnog odseljavanja stanovništva u zemlje EU.

Podrška istaknutih intelektualaca zaraćenim stranama

Tokom perioda koji je prethodio NATO intervenciji na Kosovu i Metohiji, postojao je veliki napor da se stvori povoljno javno mnjenje na zapadu kako bi se opravdala ovakva intervencija. Ovo je bilo neophodno kako da bi se stvorila klima koja opravdava upotrebu oružja, a koja nije u saglasnosti sa osnivačkom poveljom NATO, te je sprovedena jedna od najopsežnijih medijskih kampanja u istoriji, koja je imala za cilj ne samo da stvori simplifikovan i poželjan privid realnosti, već i da napravi jasnu distinkciju među polarizovanim snagama, pri čemu se „Ja” moralo

definisati kroz antagonizam sa neprijateljem koji je proizvođen. Ulogu neprijatelja u ovoj kampanji nisu dobili samo rukovodstvo SRJ, politički, vojni i ekonomski lideri, već celokupan srpski narod, što je kasnije dovelo do njegove dalje izolacije od zajednice evropskih naroda što do danas predstavlja ozbiljan problem na putu pomirenja. Navedeni mehanizam proizvodnje povinovanja kod sopstvene publike u zapadnom svetu, u svojoj knjizi „Kontrola medija”, objašnjava Naom Čomski. „Prihvatanje da je sve što mi učinimo plemenito i ispravno” (Čomski 2008), objašnjavajući način na koji su mediji odigrali svoju ulogu u lokalnim ratovima koje su SAD vodile. Isti autor u knjizi „Intervencije”, razmatrajući argumente protiv rata u Iraku naglašava sledeće: „ako želite da se zaštitite od nas (vojnopolitički predstavnici u Vašingtonu) pretvorite se u uverljivu pretnju” (Čomski 2009). Iako je tokom rata na prostorima bivše SFRJ više puta naglašavao da je stvarnost znatno kompleksnija nego što se to na zapadu želi stvoriti privid, on je zadržao principijalan stav kritikujući poteze svih zaraćenih strana, kao i poteze spoljne politike SAD u ovom sukobu. Drugi istaknuti intelektualac koji je istovremeno kritikovao poteze zvaničnog Beograda, a istovremeno kroz svoja dela pružao podršku građanima Srbije bio je Salmon Ruždi. Ipak, njegova podrška akciji NATO snaga umnogome je poznatija u širim krugovima, dok je pozitivan odnos prema građanima Srbije koji je pokazao u svojim delima poznat samo uskom krugu ljubitelja književnosti. Ipak, dva druga istaknuta pisca, oba dobitnici Nobelove nagrade za književnost, a koji su nedvosmisleno stali na stranu građana i stanovništva Srbije, bili su to Harold Pianter i Peter Handke. Harold Pianter je u vezi svog neslaganja sa evidentnom zloupotrebom vojne sile na Balkanu izjavio: „NATO nema moralnu superiornost, on ima bombe i raspolaže silom koja je superiorna, ali ga to ne čini moralno superiornim.” (Pianter 2008) Peter Handke otišao je korak dalje tako što je osim svog javnog zalaganja za pravedno rešenje došao u Srbiju i tokom vremena provedenog u njoj napisao knjigu pod nazivom „Pravda za Srbiju” (RTS 2019).

KRŠENJE PRAVA I OBIČAJA RATA: PRIMERI PREKORAČENJA DOZVOLJENOG U RATNOM SUKOBU KOJE JE POČINIO RATNI POBEDNIK

S obzirom da već postoji opsežna dokumentacija i veliki broj radova na temu kršenja zakona i običaja rata koje su počinile prvenstveno paravojne snage na teritoriji KiM pre i u toku oružanih sukoba tokom 1998-1999 godine, te kako obim ovog rada ne dozvoljava da se u razmatranje uzmu i zločini koje je počinila teroristička organizacija Oslobodilačka Vojska Kosova (alb. Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK — UÇK)) u periodu od 1994-1998, na teritoriji KiM i današnje Severne Makedonije, ovaj rad će se fokusirati samo na kršenje zakona i običaja rata koje je počinila dominantna vojna sila koja pobedila u ratnom sukobu 1999. godine. Autori na ovaj način, ne negiraju da su zločini paravojnih i terorističkih snaga obe zaraćene strane postojali, već ih zbog tehničkog ograničenja sa aspekta broja strana za publikovanje ovog naučnog rada, fokusiraju se samo na ona kršenja zakona i običaja rata koja usled svojih reprekusija imaju po njima

daleko veći značaj jer ukazivanje na njih, može značajno pomoći daljem poboljšanju pravne regulative u oblasti zaštite ljudskih života u oružanim sukobima, ali i posle njih.

Primer kršenja pravila i običaja rata – kosekvence upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom

Osnovni problemi vezani za realno sagledavanje činjenica, odnose se na utvrđivanje, gde, kada i pod kojim okolnostima i u kojim uslovima je upotrebljavana municija koja u sebi sadrži osiromašeni uranijum. U cilju objašnjenja konteksta primene osiromašenog uranijuma u vojne svrhe, iznesene su sledeće činjenice i to:

- osiromašeni uranijum se dobija iz nuklearnog otpada koji zaostaje iz upotrebe uranijuma u nuklearnim reaktorima za proizvodnju električne energije, pa se on ne može poistovetiti sa uranijumom koji se koristi u vojne svrhe za izradu atomskog naoružanja – atomske bombe, ondosno, bojevih glava za nuklearne projekte;

- procenjuje se da u svetu trenutno postoji 100.000 tona osiromašenog uranijuma – koji se ne može dalje prerađivati u smislu gravitacionog odvajanja u centrifugama i naknadnog obogađivanja;

- u Iraku je u toku napada na oklopnu diviziju koja je štitila prilaz Bagdadu tokom prvog zalivskog rata, upotrebljeno, prema nekim prema procenama, oko 300 tona municije sa osiromašenim uranijumom. Procenjuje se da je tokom intervencije NATO na Kosovu i Metohiji, alijansa na području Južne Srbije i Kosova upotrebila municije sa osiromašenim uranijumom u količini od 15 tona uranijuma. Prema nezavisnim ekspertima iz Rusije, Kine i Indije, godišnje, kao direktna posledica bombardovanja u Srbiji se razboli oko 33.000 ljudi od bolesti povezanih sa povišenim nivoom radijacije (SOAPBOX, 2017). Tokom NATO operacija u Bosni i Hercegovini u periodu od 1994 do 1995. godine, u vazдушnim napadima na oklopne jedinice upotrebljeno je ukupno 10.000 projektila sa oko 2,75 tona uranijuma (Zdeněk Hon 2015);

- evidentno je što je i naučno potvrđeno, da, postoji sličnost u razvoju bolesti kod lokalnog stanovništva na terenu koji je prethodno gađan sa projektilima sa osiromašenim uranijumom i razvojem bolesti kod stanovništva koje je ostalo da živi u oblasti Pripjata, odnosno, naslonjenim oblastima, nakon černobilske katastrofe. Ova sličnost ogleda se, kako u načinu na koji se propagiraju razna patogena stanja kod bolesnika tokom vremena, kao i u vidnom skoku u udelu bolesti vezanim za radijaciju.

Pentagon je dugo godina pokušavao da ospori i sakrije posledice koje je izazvala upotreba municije sa osiromašenim uranijumom i to kako kod lokalnog stanovništva, tako i kod pripadnika sopstvenih oružanih snaga koji su nezaštićeni došli u dodir sa navedenom vrstom municije. Profesor Asaf Duraković, vodeći istraživač Pentagona o posledicama upotrebe osiromašenog uranijuma koji je ukazao da su bolesti lokalnog stanovništva i veterana povezane sa radioaktivnošću nakon napada na Bagdad, uklonjen je iz vojnih struktura i zabranjen mu je pristup podacima koje je prikupio. Ipak, sopstvenom inicijativom, uspeo je da objavi naučne nalaze koji su

doveli do promene u percepciji vezano za municiju sa osiromašenim uranijumom u periodu nakon prvog zalivskog rata. Profesor Duraković, izričit je u svojim sledećim tvrdnjama i to da: „problem neće nestati kad svi veterani pomru, jer on prelazi na njihovu decu” (Wagner 2017). Ono što posebno zbunjuje kada je u pitanju upotreba osiromašenog uranijuma u vojne svrhe je činjenica da je prema dostupnim podacima, major Dag Roche, direktor programa za razvoj oružja sa osiromašenim uranijumom u svojim objavljenim radovima iz 1994. godine potvrdio da je vlada SAD bila upoznata sa dugoročnim negativnim efektima upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom, a da je i pored toga dala autorizaciju za proizvodnju i njenu upotrebu u oružanim sukobima (Jovanović, 2015). Ono što je predstavljalo, a i danas predstavlja najveći problem vezano za dokazivanje negativnih efekata korištenja municije sa osiromašenim uranijumom, odnosi se na izvođenje opsežnih studija kojima se dokazuje uzročno posledična veza između upotreba ovog tipa municije i rasta bolesti vezanih za radioaktivnost na zagađenom terenu u periodu nakon rata. Sa sličnim problemom se suočavaju i vojni veterani SAD kada pokušavaju da dokažu posledičnu vezu između izloženosti radiokativnom zračenju i bolesti njihovih članova porodice u drugoj generaciji. Da bi se dobio dokaz koji je prihvatljiv na sudu, odnosno koji bi odlučivao o eventualnoj žalbi po ovoj osnovi potrebno je:

- utvrditi gde je, kada i u kojim okolnostima upotrebljavana municija sa osiromašenim uranijumom, što podrazumeva kontrolu očevidaca i njihovih izjava, kontrolu mesta napada, kontrolu protokola za sanaciju terena i načina na koji je eventualna sanacija sprovedena, a potrebno je proveriti koji su sve mogući načini za širenje područja kontaminacije i koje su mere sprovedene da se ovo spreči;

- potrebno je izvršiti merenja radioaktivnosti samog mesta napada, kao i svih vodotoka u okolini mesta napada, kao i proveriti nivo radijacije koji su kumulativno primili objekti na mestu napada (za ovo je potrebno formirati odgovarajući log po godinama, kako bi se stanje moglo pratiti);

- mapirati sve osobe sa oboljenima koja se mogu dovesti u vezu sa radijacijom i ispitati njihovu povezanost sa mestima na kojima se radijacija pojavila – da li su u pitanju osobe koje su direktno ozračene tokom napada, da li su kasnije živele na mestu napada, da li su njihovi roditelji živeli u okolini mesta napada, kao i da li su koristili u ishrani namirnice koje potiču iz bliže okoline mesta napada;

- proveriti sve zvanične izveštaje o postupanju sa zemljištem i krhotinama, odnosno, oštećenim vozilima na mestu napada – da li su odvezena, da li je uklonjen gornji sloj zemljišta i itd.

U godinama nakon sukoba, primećen je značajan broj obolelih od bolesti raka i u onom delu populacije koja gravitira područjima Republike Srbije koja su gađana projektilima sa osiromašenim uranijumom. Navedeni podaci se nisu mogli ignorisati pa je niz lekara i naučnika pokušao da pronađe uzrok u značajnom porastu broja malignih oboljenja i to posebno kod dece i mlađe populacije. Da ovo nije samo problem koji se odnosi na stanovništvo koje je naseljavalo predele koji su bombardovani, govori i činjenica da se sličan porast broja malignih oboljenja može primetiti i u populaciji italijanskih vojnika koji su služili u sastavu KFORA

o čemu je istraživanje sproveo prof. Đorđo Trento. Ovo istraživanje prezentovano je u italijanskom parlamentu, a professor Trento je dao službenu izjavu u kojoj stoji da je do oboljenja došlo usled prisustva radiološkog zračenja kojem su vojnici bili izloženi (Laketić 2018). Da je opasnost po ljude realna, dokazuje i interno obaveštenje deljeno 1999. godine američkim vojnicima koji su dolazili na teritoriju KiM, a kojim se upozoravaju da se kreću daleko od uništenih tenkova i borbenih vozila koja su gađana projektilima sa osiromašenim uranijumom (Televizija Prva 2019). Ovim problemom u Republici Srbiji se posebno bavila doktorka Danica Grujičić koja je iznela sledeće podatke: „udisanje uranijumske prašine direktno dovodi do pojave malignih bolesti. To se ne dešava odmah, za taj proces je neophodno vreme. Za sistemske malignitete poput leukemije i limfoma potrebno je da prođe od pet do deset godina, dok je za pojavu solidnih malignih tumora kao što su karcinomi pluća ili debelog creva, potrebno od 15 do 20 godina”. Sa doktorkom Grujičić, slaže se i poznati onkolog i predsednik Društva za borbu protiv raka, doktor Slobodan Čikarić, koji navodi da je broj obolelih od malignih tumora na godišnjem nivou u Republici Srbiji, poslednjih godina, povećan za oko 7.000, a broj umrlih, za oko 5.000 u odnosu na period od pre 15 do 20 godina. On takođe smatra da je uzrok ovom naglom porastu broja malignih oboljenja, prema njegovim procenama, u tome što je oko 15 tona „uranijuma 238” pretvoreno u prašinu koju je vetar raznosio po celoj Republici Srbiji, pa je on stizao i do udaljenih gradova, opština i farmi i na taj način ušao u prehrambene proizvode, odnosno postao deo lanaca ishrane, što je stvorilo preduslove da se on u opasnim količinama unosi u ljudski organizam. Posledice ovoga danas postaju lakše uočljive, a posebno ako se pogleda medicinska statistika. Ovo je posebno vidljivo kada se pogledaju statistički podaci iz oblasti javnog zdravlja koje iznosi doktorka Grujičić, a prema kojima je skok u broju novonastalih maligniteta u zavisnosti od kategorije između 30% i 110% (Grujičić 2018).

S obzirom na niz zakonskih i sudskih ograničenja, zatim na javno mnjenje u zemljama NATO alijanse, kao i na nivo kazne koja bi bila adekvatna ukoliko se na sudu dokaže uzročno posledična veza između bombardovanja projektilima sa osiromašenim uranijumom i porasta broja malignih oboljenja, teško je očekivati da bi do ovakvog suđenja, na međunarodnom nivou, uopšte moglo i da dođe. Ono što je osnovni problem, odnosi se na činjenicu da ni danas, dvadeset i jednu godinu, nakon niza incidenata koji su u dobroj meri doveli do ovakve situacije, nemamo dobro strukturirane i dokazima podržane slučajeve. Ono što je u narednom periodu neophodno da se uradi, kako sa stanovišta dalje zaštite stanovništva u Republici Srbiji i žrtava rata, ali i moralne obaveze prema celom čovečanstvu, jer radijacija ne zna za granice, odnosi se na neophodnost da se ove pojave detaljno istraže, te sastave jasne mape zagađenja, njihove koorelacije sa mestima upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom, mapiraju mesta rasta malignih oboljenja i uspostavi uzročno posledična veza između činjenica i istorijskih podataka. Takođe, nepohodno je da se razvije program saradnje sa udruženjima veterana vojske SAD koji su takođe žrtve upotrebe municije sa osiromašenim uranijumom, kako na medicinskom, tako i na pravno-organizacionom nivou. Konačno sve prikupljene informacije, moraju postati javno dostupne i prezentovane domaćoj i stranoj javnosti.

Primer kršenja pravila za izbor legalne mete vazdušnog napada – bombardovanje železničkog mosta u Grdeličkoj klisuri

Dana, 12. 04. 1999. godine, u 10:40 časova, raketiran je putnički voz koji je saobraćao iz grada Niša za Ristovac. Putnički voz je, navedenog dana, krenuo sa početne stanice sa 15 minuta zakašnjenja. Iz NATO aviona su ispaljena četiri projektila. Dva projektila su pogodila voz, a dva su pala na drumski most u blizini. Od prvog projektila, ispaljenog tačno u 11.39 časova, lokomotiva i prvi vagon su se odvojili od ostatka kompozicije, a drugi projektil spržio je treći vagon, dok je četvrti ostao zalepljen za šine. Prema zvaničnom izveštaju, sa lica mesta, projektil, odnosno raketa AGM-130 ispaljena sa NATO F-15E, pogodila je most u trenutku kada je putnički voz prelazio preko mosta na liniji Niš - Ristovac. Raketa je pogodila voz i uništila treći i četvrti vagon. Tačan broj žrtava nije poznat, ali je Dragoljub Stošić patolog iz leskovačke bolnice utvrdio da je pronađeno devet leševa i četiri dela tela čiji ostaci nisu pronađeni. Leskovačka bolnica, potvrdila je da je taj dan primila 16 lakše i teže povređenih putnika u raketnom napadu. NATO je ovaj incident opisao kao nesrećni događaj koji se nije mogao izbeći. Prema generalu Vesliju Klarku, koji je bio glavnokomandujući NATO snaga u to vreme, voz je išao previše brzo, a bomba bila previše blizu cilja da bi mogla da se otkáže. Naveo je da je prva raketa ispaljena sa velike udaljenosti od cilja zbog čega pilot nije bio u mogućnosti da vizuelno prepozna voz. Shvatajući da je voz pogođen, ali verujući da može još uvek da završi misiju ispaljivanjem na most sa koga je prošao voz, pilot je u još jednom u prolazu ispalio i drugu raketu. Takođe i ova raketa je pogodila voz. Klark je opisao drugi pogodak, kao „neoprezan incident“ u kome se voz „kretao u području cilja, skrivajući se u dimu prvog pogotka“ (NATO HQ 1999). General Klark, obrazlažući incident, naglasio je da je pilot imao manje od jedne sekunde vremena da reaguje. NATO, u cilju demonstracije svoje tvrdnje da pilot nije imao vremena da reaguje i spreči pogodak voza, prikazao je video snimak. Ovaj snimak je naknadno postao predmet kontraverzi jer je dnevnik „Frankfurter rundschau“, nakon više veštačenja koje su uradile referentne laboratorije i pojedinci, izašao sa podatkom da je prikazani snimak ubrzan 4.7 puta, što je značilo da se događaj nije odigrao onako kako je to komanda NATO snaga želela da prikaže u javnosti. Posle pisanja konkretnog nemačkog lista, odgovorni u NATO i u Pentagonu, priznali su da je javnosti prezentiran snimak ubrzan navodno 2,7 puta. (NIP Glas Javnosti 2000) „Frankfurter rundschau“ je ekspertizu video-snimka poverio fizičaru Jernu Lofišahu. Navedeni ekspert je je utvrdio da je snimak ubrzan skoro 4.7 puta. Zahvaljujući istraživačkom novinarstvu, nemačkog dnevnog časopisa „Frankfurter rundschau“, javnost je saznala, da je pilot prvog aviona koji je pogodio most, imao 40 sekundi vremena da naredni bombarder izvesti da se na mostu u tom trenutku nalazi i voz, čime bi novi napad bio prekinut, a žrtve izbegnute. Da je ovaj incident predstavljao ozbiljno kršenje prava i običaja rata, svedoči i podatak da je incident, kao i svi umešani u njega, bio predmet istrage Međunarodnog tribunala za bivšu Jugoslaviju koji je u vezi sa incidentom osnovao komitet koji ga je ispitivao i doneo konačni sud koji ovde iznosimo (UN, 2000): „Mišljenje i stav komiteta je bio,

da je most bio legitiman vojni cilj. Putnički voz nije bio namerno ciljan. Osoba koja je kontrolisala rakete, pilot ili oficir sistema naoružanja, ciljao je most i usled veoma kratkog vremena, nije uspeo da prepozna dolazak voza dok je prva raketa bila u letu. Voz je bio na mostu kada je most naciljan drugi put i dužina mosta je oko 50 metara... Mišljenje komiteta da informacija u odnosu na napad sa prvom raketom ne daje dovoljno veliku osnovu da bi se započela istraga.“

METODOLOGIJA ZA IZBOR LEGITIMNE METE VOJNOG NAPADA SA STANOVIŠTA MINIMALIZACIJE KOLATERALNE ŠTETE

S obzirom da problem izbora legitimne mete, postaje sve kompleksniji, a kako istovremeno nije šire razmatran u stručnoj praksi, autori ovog rada su odlučili da prikažu svoj metodološki okvir za izbor legitimne mete oružanog napada. Naime, postojeće institucije nisu uspele da propišu uslove za legitimnost izbora mete tokom ratnog sukoba (Guiora 2013). Moralno pitanje koje se nameće kada se razmatra borbena upotreba moderne tehnologije bespilotnih letilica, posebno ako se razmatra mogućnost prepuštanja donošenja odluka agentima veštačke inteligencije instaliranim u dronove, je „odakle dolazi mandat na koji se u obavljanju misije poziva automatizovani borbeni sistem“ (Davison 2019). Navedeni problem je utoliko veći što je danas prisutan veliki broj jeftinih dronova koji mogu da izvrše napade na ciljeve na zemlji, pa je postizanje ratnog i operativnog cilja, samo dejstvom iz vazduha bez direktnog angažovanja kopnenih snaga, postalo široko primenjiv metod ostvarenje sveobuhvatnog ratnog cilja. Problem koji se ispoljava u ovakvom vidu oružanog sukoba je taj što se sve značajne mete vazdušnog napada, vrlo brzo „potroše“, pa da bi se slomila volja protivnika, stratezi pokušavaju da iznađu alternativne relevantne mete sa stanovišta ratnog sukoba da bi se na njih dejstvovalo. Ovo zapravo znači da se „vrednost mete“ tokom ratnog sukoba menja kako se menja odnos snaga i taktička situacija na terenu. To zapravo znači da određeni broj meta koje u početnom stadijumu sukoba možda i nisu bile adekvatne, kasnije bi trebalo da budu razmotrene sa stanovišta adekvatnosti dejstva vatrenom silom po njima. U navedenom kontekstu, postavlja se pitanje legitimnosti izbora određenih meta vazdušnog napada. Postavlja se pitanje, da li je činjenica da su mete zaposednute od vojnih snaga neprijatelja dovoljna da se neka meta proglasi validnom? Odgovor bi bio negativan, a posebno ukoliko je meta takva da u njoj i njenoj neposrednoj blizini nema aktivnih vojnih dejstava. U takvim slučajevima bi trebalo ispitati da li je navedeno mesto ustvari mesto okupljanja za pružanje medicinske, humanitarne i druge pomoći, ili je jednostavno njen geografski i socio-ekonomski položaj takav da je neprijatelj po prirodi stvari morao da se nađe u njenoj neposrednoj blizini (npr. oaza sa bunarima u pustinji). Ukoliko neprijateljski vojnici i/ili pozadina nemaju aktivne vojne operacije ovo može biti jasan znak da ovu metu ne bi smeli gađati iz vazduha. Činjenica je, to se mora priznati, i da brojni vojni komandanti skrivaju svoje trupe tokom predaha između direktnih sukoba u područjima bolnica, manastira, objekata civilne infrastrukture, pretvarajući ih na taj način u svoju sigurnu zonu u kojoj ne mogu biti gađani. Uzimajući u obzir navedeno, prilikom izbora

legitimne mete, potrebno je rukovoditi se i to ne samo ratnim ciljem i zakonima i običajima rata, već je potrebno pronaći novi primenljivi set pravila za izbor mete. U tom smislu autori ovog rada su kreirali pomoćni alat, odnosno radni okvir za evaluaciju legitimnosti mete koji kao kriterijume za izbor uzima taktičku situaciju, taktički i strateški značaj mete kao i nivo gubitaka i to: sopstvenih, kolateralnih i neprijateljskih. Takođe, primenom navedenog radnog okvira se prati opravdanost napada uzimajući u obzir vrednost angažovane opreme, mogućnost njenog oštećenja i gubitka, procenjenu materjalnu štetu koju trpi neprijatelj i civilna infrastruktura. Radni okvir za ocenu, dat je u obliku logičke matrice što umnogome omogućava da bude široko primenjiv za analizu ratnih oružanih akcija jer ga osim oficira lako mogu razumeti svi koji su se bavili projektnim menadžmentom u uslovima visokog rizika. Ovim uprošćenim okvirom, omogućeno je i da se naknadno („post conflict”), sve akcije ocene od strane međunarodnih i nacionalnih tela od značaja koja se bave humanitarnim zakonima i poštovanjem zakona i običaja rata. Prikazani radni okvir polazi od činjenice da je napad uspeo i da je neprijatelj uništen, u smislu da je uništena njegova živa sila, prema definiciji opravdanog ubistva u ratnom sukobu. Primer radnog okvira za ocenu izbora mete i/ili vojne akcije sa stanovišta moralnosti opravdanog ubistva dat je tabelarno ispod.

Tabela 1. Radni okvir za evaluaciju legitimnosti mete koji kao kriterijume za izbor uzima taktičku situaciju, taktički i strateški značaj mete, kao i nivo gubitaka

	Zahtevi za misiju	Rezultat misije		Ocena opravdanosti izbora cilja	Ocena opravdanosti vojne akcije
		Mogući ishodi pre početka operacije	Posledice na terenu nakon sprovedene operacije		
Taktička situacija					
Neophodnost akcije					
Strateški značaj za kampanju					
Prihvatljivi gubici sopstvenih snaga					
Prihvatljivi gubici neprijateljskih snaga					
Prihvatljivi gubici u smislu kolateralne štete					
Materjalni iznos kolateralne štete					

Izvor: prikaz autora

Prethodno prikazani radni okvir, sprovodo bi se za svaku vojnu akciju tokom vojne kampanje. Zbirni pregled za celu kampanju dobijao bi se kao zbir svih pojedinačnih ocena kao srednja vrednost ocene opravdanosti sprovedenih vojnih akcija i on govori o moralnoj percepciji neutralnog posmatrača nekog istorijskog događaja – ratnog sukoba ili vojne kampanje. Naravno, ukoliko i kada ustanovimo formalizovanu praksu za ocenu validnosti i legitimnosti vazdušnog napada, jasno je da tada možemo i porediti različite vojne operacije, pa i celokupne ratne kampanje sa stanovišta navedenih kategorija. Ono što se u tom slučaju neminovno nameće kao pitanje je da li je targetirano ubistvo političkih, privrednih i vojnih vođa onda opravdana strategija, jer se može kvantitativno i kvalitativno pokazati da je manje invazivna po civilnu infrastrukturu i širu društvenu zajednicu. Analizirajući nadalje upotrebu vojnih snaga nato 1999. godine protiv SRJ i kratkoročne i dugoročne štete kako po zemlje na ovom području tako i po stanovništvo više je nego očividno da se promena politike mogla postići efikasnije na način da su se nekom od targetiranih akcija eliminisali samo Haški osuđenici, a ne izložio ceo narod nesagledivim i dugoročnim posledicama ratnih dejstava. Iako je nakon 9/11 2001 ovo postala nova ratna praksa SAD u vreme odvijanja ratnih sukoba ova praksa nije bila uspostavljena i za nju nije bilo presedana. Tako su stratezi NATO alijanse došli od odluke da se slamanje volje izvrši brutalnim uništavanjem infrastrukture i života građana tadašnje SRJ. Ako je već tokom prvog zalivskog rata uspostavljeno pravilo „ukloni huligana bez da i sam postaneš huligan” postavlja se pitanje zašto nije primenjena neka druga manje nasilna metoda koja bi obezbedila postizanje ratnog cilja NATO alijanse bez stravičnih gubitaka na strani civilnog stanovništva i infrastrukture SRJ.

ZAKLJUČAK

Intervencija NATO snaga protiv SRJ, tokom 1999. godine, čak i danas izaziva kontraverze, a naročito iz razloga jer veliki broj zločina koje su počinile sve zaraćene strane, ne samo da nije adekvatno sankcionisan, već nije ni adekvatno stručno i istorijski sagledan i obrađen. Upravo na primeru ovog lokalnog sukoba, zapadna alijansa stvorila je zajednički okvir za prihvatljivo ponašanje u međunarodnim sukobima koji će se primenjivati za sve lokalne konflikte od navedenog sukoba do danas. Analizirajući opšte moralne i normativne principe, te stavljajući ih u kontekst sadašnjeg trenutka i dostignutog nivoa tehničko tehnološke izvrsnosti, te mogućnosti za vođenje i kontrolu borbenih operacija, autori ovog rada su pokušali da daju moralni okvir u čijem opsegu bi se trebale pridržavati moderne armije tokom ratnih sukoba. Prikazani radni okvir, primenjen retroaktivno, pokazuje niz nedoslednosti i kršenja zakona i običaja rata, te otvara niz potencijalno vrlo interesantnih pitanja o prirodi konflikta i krajnjim namerama zaraćenih strana. Cilj autora ovog rada, nikako se ne odnosi na tendenciju da se napada i osuđuje bilo koja institucija ili pojedinac, niti da se osuđuje bilo koja uloga, bilo kog saveza, institucije ili pojedinca u tom vremenu, već je cilj isključivo usmeren na davanje kritičkog osvrta na turbulentno istorijsko vreme kojem su i sami svedočili.

Cilj je zapravo da se dodatno ukaže na moguće pravce razvoja stručne misli, ali i buduće prakse zaštite humanitarnog prava i prava na život svih učesnika tokom oružanog konflikta.

LITERATURA

- Alston P. The Forum: The Morality and Legality of Targeted Killings – from Bil Laden to al-Awlaki“, panel diskusija, NYU School of Law, <https://www.youtube.com/watch?v=CqsXrl-1G8U>. (09.12.2011).
- Guiora A. *Legitimate Target: A Criteria Based Approach to Targeted Killing*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=L6Ri4OMoMbs>. (23.02.2013).
- Čomski N. (2008). *Kontrola Medija*. Novi Sad: Rubikon.
- Čomski N. (2009). *Intervencije*. Novi Sad: Rubikon.
- Laketić D. *Da Možda Ne: Osiromašeni uranijum i porast obolelih od raka*. (RTS) Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=PkL5nC-jB_8 (17.05.2018).
- Davison N. *New Technologies of Warfare: A Humanitarian Approach* | Neil Davison | Talks at Google. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=o9UQZSa8sls> (29.05.2019).
- Kofinas D. J. L. *US Withdrawal and the End of the Rules-Based Global Order* | Joshua Landis. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=aM10DcKvruM> (17.10.2019).
- Grujičić D. *Prof. Dr. Dana Grujičić: NATO bombe sa osiromašenim uranijumom uzdrokovale su epidemiju kancera*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=QZRPvB7jSUM> (12.04.2018).
- Jovanović D. *ZDRAVA SRBIJA: 1999. Bombardovanje SRJ – Osiromašeni uranijum i posledice*. Preuzeto sa <https://www.youtube.com/watch?v=2UWwUUilzqw> (26.05.2015).
- Durham H. *Scope of the law in armed conflict. 1/4 Introduction*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=MPxn2W13Cz0> (16.05.2015).
- Frankl, V. (2014). *Zašto se niste ubili*. Beograd: IP ŽARKO ALBULJ.
- Gow J. *Session 10: Prospects for Justice and Reconciliation in Balkans*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=rIt-4yLejqU> (24.10.2018).
- Guilfoyle D. *War Crimes*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=3PjMNdgwv70> (31.07.2018).
- International Committee of the Red Cross (ICRC). *International humanitarian law: a universal code* | *The Laws Of War*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=jwqRo4Xkix8> (01.05.2009).
- Carraway K. (2018). *Chain of command, documentary series*. Preuzeto sa: <https://www.nationalgeographic.com/tv/shows/chain-of-command>
- NATO HQ. *Press Conference by Jamie Shea and General Wesley Clark*. Preuzeto sa <https://www.nato.int/kosovo/press/p990413a.htm> (13.04.1999).
- NIP Glas Javnosti. *Film NATO iz Grdeličke klisure ubrzan skoro pet puta*. Preuzeto sa: <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/01/20/srpski/P00011902.shtm> (01.19.2000).
- Pianter H. *Harold Pinter - Against the War: The NATO action in Serbia*. Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=Nwdt55Moz_E (28.04.2008).
- Pukhov R. *Russia's Intervention in Syria: Lessons Learned*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=GtCYXk9R95I> (13.01.2017).
- RTS. *Peter Handke - Pravda za Srbiju*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=rF-TDjVoOag> (11.10.2019).
- Shapiro P. *Lecture 3: Advent of a Unipolar World: NATO and EU Expansion*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=s48b9B5gd88> (27.09.2019).

- SOAPBOX. *NATO is about to get sued by Serbia for using depleted uranium In Yugoslavia*. Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=KCgKzaJ9_2k (14.06.2017).
- Tadros V. *Professors Victor Tadros: A Moral Law for Wa*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=p3Hm3hJTvDg> (22.02.2017)
- Gazzini T. A. N. *Roundtable: Are the laws of war still relevant?* Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=5rICCOAsZds> (03.10.2017).
- Televizija Prva, *Exploziv. Osiromašeni Uranijum, bombardovanje Srbije i umiranje od kancera*. (Televizija Prva) Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=hf9VW8JohtQ> (24.02.2019).
- UN. *Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia*. Preuzeto sa <https://web.archive.org/web/20000816033518/>, <http://www.un.org/icty/pressreal/nato061300.htm> (16.09.2000).
- Wagner F. *Consequences of NATO using Depleted uranium*. Preuzeto sa: <https://www.youtube.com/watch?v=MbaGcXzEtV4> (01.08.2017).
- William J. *The Moral Equivalent of War by William James (FULL Audiobook)*. Preuzeto: <https://www.youtube.com/watch?v=PdDYievODOI> (2013, 09 03).
- Hon Z. J. Ö. (2015). *Depleted Uranium and Its Effects on Humans. Sustainability* 07.07.2015, 4063-4077.

Branko M. MARKOVIĆ

Dejan T. ILIĆ

THE PROBLEM OF JUSTIFIED WAR MURDER AND ITS ARGUMENTATION
IN THE USA AS A JUSTIFICATION FOR NATO MILITARY ACTIONS
AND US MILITARY FORCES

Abstract

The paper examines the moral and legal arguments as well as the social framework within the United States of America (USA) defining the right to justifiable murder, and examines the regulatory framework within which this legal institute moves in the countries of the Western world. In this sense, an analysis of university law programs was made, as well as the practice of the courts and the dominant political theories examining these legal institutes, and the ways in which they could be applied to hostilities abroad. In this sense, dominant views on this and related issues such as overuse of force, the right to protect the weaker, and argumentative views of utilitarianism and inviolable moral principle – „do not kill” – are presented. The argument used to evaluate the institute of justifiable kill stems from the legal framework, the dominant religious view of the majority of US citizens, the attitude of the non-governmental sector and political views. In the following, the paper considers the application of the right to just kill in war, and in accordance with the same choice and use of weapons, military operations and how to select a target from the standpoint of eligibility criteria that are either legally-technically defined or morally conditioned. Accordingly, the use of weapons, the choice of targets, the level of collateral damage in NATO operations from the fall of the Berlin Wall to the killing of al-Awlaki were discussed, with particular reference to NATO's intervention in Kosovo and Metohija 1998-1999.¹ The paper takes into account the asymmetric morality that applies to the attacker and the one defending himself in his own territory, and considers the possibilities of moral justification for actions carried out in the defending territory. The paper also examines changes in the moral attitudes of the population of the military superior council (NATO) in the aftermath of the overthrow of communism, as well as changes in the emergence of high precision weapons and military use of drones in actions around the world. The use of high precision weapons and autonomous weapons is being considered in connection with changes in the political and technological environment, with particular attention being paid to the policy of using drones in the sense of targeted killing of a political or military enemy. Related to this are arguments for and against the legalization of the use of autonomous weapons, that is, weapons that can independently select targets and destroy them without being controlled or monitored by human factors. For a better understanding of the context, an analysis is also given of how military drifts in the previous period, and especially those of Kosovo and Metohija in 1999, led to the current legal paradigm, which attempts to define the right and way of using drones in war conflicts and in the context of war. against terrorism. Finally, the paper provides a working framework for evaluating military actions from the standpoint of justifiable war killing, which can be used in two ways, or as a methodology for the unjustified and disproportionate use of force in legal disputes after the end of a military conflict, or as a method to justify conducted or announced military actions

with likely fatalities during a military conflict. The proposed assessment methodology for the selection of a valid military target and justified killing is based on a number of legal norms, as well as broader socially acceptable military behavior from the perspective of US and EU citizens. The proposed methodology also takes into account the attitudes of the population of the country being attacked by the US military, but they are seen as less relevant to the specific decision making of military and political circles within the NATO pact during a military campaign. On the other hand, these views are of great post-war value because in the post-conflict period, when there is no high level of intolerance, they are taken as relevant to a realistic assessment of the justification of the campaign or of the individual choice of objectives during a war campaign. This rating methodology is broader than that enshrined in international law of war, as it is also applicable to counter-terrorism cases, that is, to the so-called targeted elimination of terrorist leaders.

Key words: law, martial law, law and customs of war, choice of air campaign objectives, justified murder, drones, morale, NATO, collateral damage, dealing with a highly dangerous enemy.

Оригинални научни рад

Јован М. ГОРДИЋ*

Правни факултет, Универзитет у Нишу, Ниш, Србија

АНАЛИЗА САДРЖАЈА ПРЕСУДЕ ОКРУЖНОГ СУДА У БЕОГРАДУ БРОЈ К. 381/2000, ОД 21. 09. 2000. ГОДИНЕ, ПРОТИВ ВИЛИЈЕМА КЛИНТОНА, МЕДЛИН ОЛБРАЈТ, ЕНТОНИ БЛЕРА И ДРУГИХ, ЗБОГ АГРЕСИЈЕ НА СРЈ ТОКОМ 1999 ГОДИНЕ

Апстракт: НАТО агресија на Савезну Републику Југославију, а посебно на Републику Србију у 1999. години, имала је вишеструке и, дугорочно посматрано, негативне ефекте и последице у целини, како по државне и националне интересе, тако и по здравље и животе људи. По престанку агресије НАТО на СРЈ и Републику Србију у јуну 1999. године, атитудални став односно поверење грађана у кључне друштвене, политичке и војне субјекте и институције, било је изузетно велико. У том контексту, поверење грађана било је веома велико и у односу на правосудне институције и њихове пресуде. Пример је пресуда Окружног суда у Београду број К. 381/2000 од 21. 09. 2000. године против Вилијема Клинтона, Медлин Олбрајт, Ентони Блера и многих других, због агресије на СРЈ током 1999, којом су исти проглашени кривим због повреде суверенитета СРЈ, Републике Србије, распоређивања својих оружаних снага на територији СРЈ, Републике Србије, пружања политичке, финансијске, техничке и другу помоћ албанским терористима на Косову и Метохији, мешања у унутрашње послове СРЈ супротно Повељи УН и Декларацији о недопустивости мешања у унутрашње послове држава и о заштити независности и суверенитета. Генерално узев, на основу метода правних и политичких наука; а посебно применом методе анализе садржаја докумената – цитиране пресуде, истражиће се, преко техника ове методе односно квалитативном и квантитативном анализом, „текст и контекст“, „шта је“ и „како је речено“, „колико је пута речено“ и слично.

Кључне речи: Савезна Република Југославија, Република Србија, НАТО агресија, правосуђе, научни метод, правни и политички метод, анализа садржаја докумената – пресуде, Окружни суд у Београду.

* jovangordic@gmail.com

УВОДНИ ДЕО

У оквиру методолошког фонда често је у употреби појам “метода анализе садржаја”, који је према неким ауторима преузак и недовољан, јер у друштвеним наукама научна сазнања не стичу се само на основу анализе садржаја документа, већ и према карактеристикама форме и састава документа, материјала од кога је сачињен, и друго, те многи аутори под документом сматрају сваку ствар и предмет који садржајем, формом и саставом може бити извор обавештења, следствено томе, писани текст, цртеж, слика, аудио или видео снимак, судска пресуда, оптужница, и сл. Анализа садржаја документа је једна од научних метода која користи изворе различите поузданости и информативности, од потпуно поузданих до непоузданих. У неким друштвеним наукама, посебно у правним и политичким наукама, она је главна метода. Истовремено, ова метода се третира и као емпиријска метода истраживања. У научном фонду, неки аутори су сврставали у анализу документа одн. у облике посматрања као нпр. Радомир Лукић, који је исту именовао као „посматрање документа”. Славомир Милосављевић је исту сматрао специфичном варијантом испитивања, јер се на основу исказа, а посебно уписаним документима, стичу сазнања својствена испитивању. Мора се нагласити значај ове методе схватањем да свако научно истраживање започиње применом ове научне методе, јер се на самом почетку концептуализације истраживања обраћамо научно-теоријском фонду, значи, приступамо његовом изучавању методом анализе (садржаја) документа. Ова метода има посебно значајну предност у односу на друге научне методе, јер се њоме омогућава истраживање „на даљину”, било да се ради о временској или просторној удаљености, а посебно је употребљива у истраживању прошлости. Наиме, у односу на друге научне методе, ту је ова метода незаменљива. Постоји општа сагласност у научном фонду да имамо две технике ове методе: (1) квалитативна и (2) квантитативна анализа. Једном и другом техником се истражује шта је и како је речено, при чему квантитативна анализа открива и токолико је пута речено. Квалитативна анализа се бави иквантитативним исказима. Разлика између ове две технике је веома суптилна и своди се на тежњу исказивања димензија предмета анализе у садржају документа. То се види и из даљих одредаба ове две технике. Обе технике истражују текст и контекст; речено, наговештено и прећутано; „шта је аутор рекао” и „шта је хтео да каже”. Квалитативној се анализи приписује: (1) она је претходна у односу на квантитативну анализу; (2) она је еластична, ослања се на утисак; (3) она служи за формирање, али не и за проверу хипотеза; (4) од инструмента има само нестандардизован евиденциони лист за уношење података; (5) закључује о значењу реченог. Квантитативној анализи се придаје већи значај и приписују јој се веће могућности. Тако се она сматра: (1) “фреквенцијском”, одговара и на питање “колико”; (2) она је систематична; (3) омогућава проверу хипотеза; (4) захтева строго дефинисање категорија и појмова; (5) закључује о значењу и значају реченог;

(6) захтева израду сложених и систематичних инструмената: а) кодекса појмова и шифара; б) систематичан адекватан евиденциони образац. Обе су у функционалној вези, и то се може видети на примеру прелиминарног читања неке оптужнице, судске пресуде, жалбе, исл., а у циљу постављања хипотеза и откривања нових односа.

ПРИМЕНА МЕТОДЕ АНАЛИЗЕ САДРЖАЈА

Процес примене анализе садржаја пресуде као докумената иде овим редоследом: (1) открива се стварни предмет анализе садржаја у пресуди као специфичном документу у оквиру предмета истраживања; (2) откривају се хипотезе и индикатори с којима је примена анализе у непосредној вези, а то значи сви индикатори који су суштински исказ дат у одређеном тексту експлицитно или имплицитно; (3) опредељује се између квалитативне и квантитативне анализе пресуде садржај или утврђујемо који део предмета-хипотезе-индикатора ће се ослонити на квалитативну, а који на квантитативну анализу; (4) утврђујемо улогу једне и друге технике у процесу истраживања пресуде и њихове везе и односе. Ове две технике повезане су са директном и индиректном анализом, при чему се директна анализа односи на већ одређен предмет истраживања пресуде и када се анализом проверавају хипотезе, а индиректна анализа служи извођењу и развијању почетних хипотеза; (5) развија се концепт и концепција примене анализе; (6) врши се израда инструмената анализе, уколико су нам инструменти потребни. Ако се нпр. определимо да евидентирамо неколико својстава, може нам затребати колективни или групни евиденциони лист који би садржавао могућност евидентирања више повезаних података, нпр. податке о броју лица, изворима података, и сл.

Као пример можемо узети оптужницу Окружног јавног тужиоца Окружног јавног тужилаштвау Београду од 29.08.2000. Наиме, Окружни јавни тужилац Окружног јавног тужилаштвау Београду, 29.08.2000. подигао је оптужницу Пословни број: Кт. Бр. 420/99,¹ против челника неких држава и НАТО-а: Била Клинтон, Медлин Олбрајт, Вилијема Коена, Ентони Блера, Робина Кука, Џорџа Робертсона, Жака Ширака, Ибера Ведрина, Алена Ришара, Герхарда Шредера, Јозефа Фишера, Рудолфа Шарпинга, Хавијера Солане и Веслија Кларка, због кривичних дела: подстицања на агресивни рат из чл. 152. у вези чл. 22. КЗ СРЈ, повреда територијалног суверенитета из чл. 135. у вези чл. 22. КЗ СРЈ, убиство представника највиших државних органа, у покушају, из чл. 122. у вези чл. 19. и 22. КЗ СРЈ, ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142. ст. 1 и 2. у вези чл. 22. КЗ СРЈ и употреба недозвољених средстава борбе из чл. 148. ст. 2. у вези ст. 1. а у вези чл. 22. КЗ СРЈ.

¹ Архив Вишег суда у Београду, Београд, Оптужница Окружног јавног тужиоца Пословни број: Кт. Бр. 420/99, у: Предмет Посл. бр: К. 449/2001 (ранији број: К. 381/2000)

Окружни суд у Београду је 21.09.2000. године након главног и јавног претреса, одржаног 18. 19. и 20.09.2000. године, у већу састављеном од судије Верољуба Ракетића као председника већа, судије Горана Петронијевића и судија поротника Милана Марића, Драгослава Гоцића и Душанке Калек као чланова већа, са записничарима Данком Јаковљевић и Марином Јелић, у присуству Окружног јавног тужиоца из Београда Андрије Милутиновића и његовог заменика Небојше Мараша и бранилаца, по оптужници Пословни број: Кт. Бр. 420/99, против оптужених: ВИЛИЈЕМА КЛИНТОНА, МЕДЛИН ОЛБРАЈТ, ВИЛИЈЕМА КОЕНА, ЕНТОНИ БЛЕРА, РОБИНА КУКА, ЏОРЏА РОБЕРТСОНА, ЖАКА ШИРАКА, ИБЕРА ВЕДРИНА, АЛЕНА РИШАРА, ГЕРХАРДА ШРЕДЕРА, ЈОЗЕФА ФИШЕРА, РУДОЛФА ШАРПИНГА, ХАВИЈЕРА СОЛАНЕ и ВЕСЛИ КЛАРКА, због кривичних дела подстицање на агресивни рат из чл. 152 у вези чл. 22 КЗ СРЈ, повреда територијалног суверенитета из чл. 135 у вези чл. 22 КЗ СРЈ, убиство представника највиших државних органа, у покушају, из чл. 122 у вези чл. 19 и 22 КЗ СРЈ, ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142 ст. 1 и 2 у вези чл. 22 КЗ СРЈ и употреба недозвољених средстава борбе из чл. 148 ст. 2 у вези ст. 1 а у вези чл. 22 КЗ СРЈ, донео и јавно објавио Пресуду² Пословни број: К. 381/2000 којом су ОПТУЖЕНИ ОГЛАШЕНИ КРИВИМ за кривична дела која су им стављена на терет, те им је, сваком понаособ, ИЗРЕЧЕНА КАЗНА ЗАТВОРА у трајању од по 20. година.

Оптужница и судска пресуда субитни документи, које подвргавамо анализи садржаја. Као документи, они су ствари, писани текстови, репродукованих видео доказа и снимака, фотографија, вештачења, и предмети који својим садржајем и формом представљају један од извора података, обавештења. Законски оквир за подизање оптужнице био је Кривични закон Савезне Републике Југославије, те су током судског поступка оптужени челници оглашени кривим за кривична дела која су им стављена на терет и истим су, сваком понаособ, изречене и казне затвора.

Челници неких држава су оглашени кривим јер су „током 1999 године, због економских, политичких и војних интереса тих држава да повредом суверенитета Савезне Републике Југославије распореде своје оружане снаге на њеној територији, преузму управљање њеном привредом и прилагоде својим потребама њено друштвено-економско уређење, пружили политичку, финансијску, техничку и другу помоћ албанским терористима на Косову и Метохији у покушају да употребом силе промене уставно уређење Савезне Републике Југославије и на том делу њене територије установе режим који би им омогућио остварење наведених циљева чиме су интервенисали у унутрашње послове Савезне Републике Југославије, што је супротно Повељи Уједињених нација (глава 1. члан 2. тачка 4.) и декларацији о недопустивости мешања у унутрашње послове држава и о заштити независности и суверенитета

2 Архив Вишег суда у Београду, Београд, Пресуда Окружног суда у Београду Пословни број: К. 381/2000, у: Предмет Посл. бр: К. 449/2001 (ранији број: К. 381/2000)

(члан 1.), која је прихваћена Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2131 XX од 21. Децембра 1965. године, док су, користећи сва средства пропаганде, учинили да се дезинформисањем јавности о догађајима на Косову и Метохији, легална борба снага безбедности Савезне Републике Југославије против албанских терориста прикаже као терор над албанским становништвом и створи представа о његовој угрожености, па су, организовали преговоре у Рамбујеу (Француска), где су, претећи употребом силе, захтевали да представници Савезне Републике Југославије потпишу документ сачињен у форми споразума, којим би се Савезна Република Југославија обавезала да одмах повуче са Косова и Метохије све своје полицијске и војне снаге; дозволи да се ту распореде оружане снаге Северноатлантског пакта; омогући њихово неограничено кретање по читавој територији Савезне Републике Југославије, несметано и бесплатно коришћење аеродрома, путева и лука; обезбеди потпуни имунитет њихових припадника у свим правним стварима и допусти мешање у привредне токове на Косову и Метохији, чиме је; Савезној Републици Југославији постављен ултиматум, који је као такав одбијен, па су у намери да исти циљ постигну употребом силе против суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности Савезне Републике Југославије, што је супротно Повељи Уједињених нација (глава 1. члан 2. став 4.), заједнички одлучили да њихове државе као чланице Северноатлантског пакта изврше бомбардовање територије Савезне Републике Југославије, што представља акт агресије према Дефиницији агресије (члан 3. тачка 6.), која је приложена Резолуцији Генералне скупштине Уједињених нација 3314 XXXIX од 1974. године и при томе испланирали предмете, средства, начине и фазе напада које су срачунали тако да, уз свесно кршење правила међународног права, доведу до разарања природних, економских и културних добара, уништавања оружаних снага, наношења патњи цивилном становништву, лишавања живота преседника Савезне Републике Југославије и угрожавања њеног уставног уређења и безбедности, док су ради прикривања стварних разлога већ испланиране агресије, њеног оправдавања пред јавношћу и придобијања присталица, износили у средствима јавног информисања и на јавним скуповима да је неопходно предузети ваздушне нападе на Савезну Републику Југославију због спречавања хуманитарне катастрофе изазване репресијом њених снага над албанским становништвом на Косову и Метохији и због одбијања њених органа да прихватањем захтева постављених у Рамбујеу обуставе репресију, па су наложили представницима својих држава у Северноатлантском савету, који су им због положаја, овлашћења и политичке моћи окривљених били фактички подређени, да на седници тог органа гласају за званичну одлуку да изврше напади на Савезну Републику Југославију, а истовремено као челници водећих и најмоћнијих чланица Северноатлантског пакта, својим ставом и сугестијама извршили утицај на представнике осталих држава у Северноатлантском савету да гласају на исти начин, па је Северноатлантски савет дана 30. јануара 1999. године једногласно донео такву одлуку и обавестио Хавијера Солану да донесе

извршну одлуку о предузимању напада, што је он дана 23. марта 1999. године учинио и овластио Василија Кларка да одреди моменат отпочињања напада, који је одмах потом наредио да се, према раније утврђеном плану, изврше ваздушни напади на циљеве у Савезној Републици Југославији, на основу чега су, уз знање окривљених, њихово праћење и контролу војних операција, у времену од 24. марта до 10. јуна 1999. године припадници оружаних снага Северноатлантског пакта, вршењем 25.119 налета борбених авиона и лансирањем 600 крстарећих ракета, продрли на територију Савезне Републике Југославије и напали војне и цивилне циљеве, користећи при томе и недозвољена средства борбе, што је имало за последицу смрт и телесну повреду великог броја лица, уништавање природне околине и велику материјалну штету, те су

на тај начин

I

Позивали на агресивни рат, јер су пре и током ваздушних напада на Савезну Републику Југославију, залагали у својим јавним иступањима за употребу силе, износећи тврдње о неопходности хуманитарне војне интервенције, које су биле срачунате на добијање подршкејавности за вођење рата,

Чиме су као саизвршиоци извршили кривично дело подстицање на агресивни рат из чл. 152 у вези чл. 22 Кривичног закона Савезне Републике Југославије³

II

„Кршећи правила међународног права, Повеље Уједињених нација, наредили оружаним снагама Северно-атлантског пакта да продру на територију СРЈ, што су они у периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године и учинили, на тај начин што су употребом крстарећих ракета и борбених авиона, у више наврата прешли границу СРЈ из правца суседних држава и напали поред цивилних објеката, објекте и средства Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије, што је имало за последицу погибију 546 и рањавање 1.457 припадника Војске Југославије и погибију 138 и рањавање 523 припадника Министарства унутрашњих послова Републике Србије, као и материјалну штету на објектима и средствима Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова“⁴.

III

„У намери угрожавања уставног уређења и безбедности СРЈ наредили оружаним снагама Северноатлантског пакта да лише живота председника СРЈ Слободана Милошевића, што су они дана 22. априла 1999. године око 03:10

3 Исто, стр. 2,3, 4.

4 Исто, стр. 4-5.

часова и покушали да учине на тај начин што су лансирали три крстареће ракете типа BGM-109 ТОМАНХАВК којима су погодили и разорили резиденцију председника СРЈ у Београду, у улици Ужичкој број 15. чиме су као саизвршиоци извршили кривично дело убиства представника највиших државних органа у покушају из чл. 19 и 22 Кривичног закона Савезне Републике Југославије“.⁵

IV

„Кршећи правила међународног права – Женевске конвенције о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године, Допунског протокола уз Женевске конвенције о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године (Прототкол I) и обичаја рата, наредили да се изврше

Напади на цивилно становништво и насеља, који су имали за последицу смрт и тешку телесну повреду људи, јер су предмет напада биле колоне избеглица, густо насељена места и поједини објекти у којима се налазио велики број цивила.

Чиме су као саизвршиоци извршили кривично дело употреба недозвољених средстава борбе из чл. 148 ст. 2 у вези ст. 1 и у вези чл. 22. Кривичног закона Савезне Републике Југославије“.⁶

V

„Наредили да се употребе борбена средства која су забрањена правилима међународног права, услед чега је наступила материјална штета, а већи број грађана је изгубио животе и задобио повреде....“⁷

Структура пресуде

Из напред наведеног, уочавамо да пресуда по структури садржи све што је прописано законом о кривичном поступку. Тако према истом, судска одлука је имала:

- 1) увод
- 2) изреку
- 3) образложење
- 4) поуку о правном леку
- 5) део за озваничење одлуке.

1. У уводу – садржана је индивидуализација и идентификација одлуке. Из тог дела одлуке се види ко је одлучивао, на кога се одлука односи, и шта је предмет одлучивања и у којим условима је одлучивано. Увод пресуде је садржао:

– декларацију да се иста изриче у име народа, назив суда, име и презиме председника већа, чланове већа и записничара, име и презиме оптуженог (их), кривично дело које им се ставља на терет (за које су оптужени,

⁵ Исто, стр. 46.

⁶ Исто.

⁷ Исто, стр. 95,

да ли су били присутни на главном претресу, дан главног претреса, да ли је главни претрес био јаван, име и презиме тужиоца, бранилаца, законског саступника и пуномоћника који су били на главном претресу, као и дан изречене пресуде.

2. У изреци одн. диспозитиву, који је најважнији део пресуде у коме је садржана заповест и воља суда о примени закона на конкретан случај. Она је одлука у правом смислу речи и само је она подложна извршењу.

Изрека пресуде је садржала личне податке о оптуженим (име, презиме, године живота, брачни и породични статус, имовинско стање, да ли су раније осуђивани или не) и одлуку којом се оптужени оглашавају кривим за дело за које су оптужени с обзиром да нису ослобађени од оптужбе.

Изрека је садржа опис кривичних дела (радње и квалификације), одлуку о изреченој казни (врста казне и висина), одлуку о трошковима и одлуку о имовинско-правном захтеву.

2. У образложењу – које је део одлуке у коме суд излаже процес формирања одлуке, нарочито у погледу примене закона и оцене доказа. Образложење садржи чињенице које је суд утврдио у кривичном поступку и из којих разлога их узима као доказне или недоказне.

Примена у конкретном случају на пресуди К бр. 381/2000

Одлука је мериторна (материјална) из разлога што је осуђујућа, дакле, утврђује се постојање права државе на кажњавање окривљених. Одлука није формална односно процесуална којом је окончан кривични поступак без изјашњавања о основаности казненоправног захтева и због постојања процесне сметње (апсолутне) која спречава суђење у меритуму. Овим би се оптужница одбила „криви су“ – изрека пресуде, па даље опис за сваког појединачно, који је у време извршења кривичног дела обављао дужност и начин на који је учествовао у извршењу кривичног дела, коју радњу кривичног дела је предузимао сваки од њих засебно, појединачно.

Опис радње извршења кривичног дела, као и само кривично дело које су извршили, подвођење радње извршења кривичног дела у законску форму и позивање на одређени члан закона.

Последице извршења кривичног дела III и IV став.

Средства извршења кривичног дела, V став.⁸

УТВРЂУЈЕ⁹ – сваком појединачно кривично дело које је извршио као и врсту и висину казне. Овде је примењен принцип општег максимума казне затвора односно највишу могућу меру казне, тј. њено трајање.

Ако је учинилац једном радњом починио више кривичних дела за које му се истовремено суди, овде је суд претходно утврдио казне за свако од тих дела, па за сва та дела изрекао јединствену казну.

⁸ Исто, стр. 95-102.

⁹ Исто, стр. 102-112.

3. Образложење – садржи опис оптужнице на основу које је покренут кривични поступак, опште податке о осуђенима, доказе и доказне радње које је суд током поступка извео, разлоге због којих је донео осуђујућу пресуду, доказе на којима базира своју одлуку.

4. Поука о правном леку - је саставни део одлуке јер се по закону могу побијати правним леком.

5. Озваничење – аутентификација одлуке подразумева да њено потписивање и оверавање службеним печатом. Пресуду само потписују председник већа и записничари.

ЗАКЉУЧАК

Анализа садржаја докумената као посебна научна метода је једна од најпродорнијих метода у метаметодологији, методологији наука и специјалним методологијама научних дисциплина. Да је напред наведени исказ тачан, то уочавамо и на примеру анализе садржаја пресуде Окружног суда у Београду број К. 381/2000 од 21. 09. 2000. године против Вилијема Клинтонa, Медлин Олбрајт, Ентони Блера и других, због агресије на СРЈ током 1999 године. Овом методом се на основу исказа, при чему наглашавамо, специјално у писаним документима, стичу новостечена научна сазнања. Научни значај ове методе огледа се у чињеници да свако научно истраживање започиње применом анализе садржаја докумената, јер се увек прво врши увид у дати научно-теоријски фонд, а што генерално значи да приступамо изучавању методом анализе (садржаја) докумената, било на „на даљину” или „близину”, са становишта временских или просторних критеријума. Ова научна метода је посебноупотребљива у научном истраживању прошлости, а што се огледа и у овом научном раду. Пресуда Окружног суда у Београду број К. 381/2000 ОД 21. 09. 2000. године против Вилијема Клинтонa, Медлин Олбрајт, Ентони Блера и других, због агресије на СРЈ током 1999 године по структури је садржала све што је прописано законом о кривичном поступку, те је у том смислу иста имала: увод, изреку, образложење, поуку о правном леку и део за озваничење одлуке.

Када се разматра напред наведено, морамо имати у виду и чињеницу (иако у некој мери, условно речено, то превазилази ову тематику), да је Врховни суд Србије поступајући по жалби бранилаца окривљених коју су исти уложили на осуђујућу првостепену пресуду Окружног суда у Београду, дана 31.07.2001. донео Решење Посл. бр.: Кж. I. 696/01,¹⁰ којим је укинуо Пресуду Окружног суда у Београду Посл. бр.: К. 381/2000 од 21. 09. 2000. године и предмет вратио првостепеном суду на поновно одлучивање? Враћањем предмета Посл. бр.: К. 381/2000 Окружном суду у Београду на поновно одлучивање, а по Решењу

10 Архив Врховног касационог суда у Београду, Предмет: Решење Врховног суда Србије П. бр.: Кж. I. 696/01 од 31.07.2001-е године

Врховног суда Србије Посл. бр.: Кж. I. 696/01 од 31.07.2001. године, исти је добио нов број: К. 449/2001. Дана 10.09.2001. године, Окружни суд у Београду је донео Решење П. бр.: 449/2001- Кв. 1772/01¹¹, којим је окривљенима укинута притвор и укинута наредба за издавање потернице. Дана 11.09.2001. године Окружни јавни тужилац у Београду донео је Решење Посл. бр.: Кт. Бр. 420/99, којим је одустао од кривичног гоњења, односно ОДУСТАЈЕ ОД ОПТУЖНИЦЕ ОЈТ Посл. бр.: Кт. бр. 420/99¹² од 29. августа 2000. године, ЗА СВА КРИВИЧНА ДЕЛА, ИЗУЗЕВ ЗА КД ИЗ ЧЛ. 135. У ВЕЗИ ЧЛ. 22. КЗ СРЈ! Дана 12.09.2001-е године, Окружни суд у Београду, доноси Решење Пословни број: К. 449/2001- Кв. 1788/01¹³ којим ОБУСТАВЉА КРИВИЧНИ ПОСТУПАК према окривљенима: ВИЛИЈЕМУ КЛИНТОНУ, МЕДЛИН ОЛБРАЈТ, ВИЛИЈЕМУ КОЕНУ, ЕНТОНИ БЛЕРУ, РОБИНУ КУКУ, ЏОРџУ РОБЕРТСОНУ, ЖАКУ ШИРАКУ, ИБЕРУ ВЕДРИНУ, АЛЕНУ РИШАРУ, ГЕРХАРДУ ШРЕДЕРУ, ЈОЗЕФУ ФИШЕРУ, РУДОЛФУ ШАРПИНГУ, ХАВИЈЕРУ СОЛАНИ и ВЕСЛИЈУ КЛАРКУ, због кривичних дела: подстицање на агресивни рат из чл. 152 у вези чл. 22 КЗ СРЈ, убиство представника највиших државних органа, у покушају, из чл. 122 у вези чл. 19 и 22 КЗ СРЈ, ратни злочин против цивилног становништва из чл. 142 ст. 1 и 2 у вези чл. 22 КЗ СРЈ и употреба недозвољених средстава борбе из чл. 148 ст. 2 у вези ст. 1 а у вези чл. 22 КЗ СРЈ, након одустанка од оптужнице ОЈТ, од 11.09.2001-е године, за сва кривична дела која су окривљенима стављена на терет, ИЗУЗЕВ ЗА КРИВИЧНО ДЕЛО ИЗ ЧЛАНА 135 У ВЕЗИ ЧЛАНА 22. КЗ СРЈ! Дана 31.12. 2004. године укинута су Војни судови.

Поставља се питање: да ли је било оправдано или не, обуставити кривични поступак против челника држава - чланица НАТО-а и главнокомандујућих челника НАТО-а или је оправдано, да се у неком наредном периоду предметни кривични поступак обнови? О томе ће коначан суд дати историја¹⁴?

ЛИТЕРАТУРА

Архив Вишег суда у Београду, Београд, Оптужница Окружног јавног тужиоца Пословни број: Кт. Бр. 420/99, у: Предмет Посл. бр: К. 449/2001 (ранији број: К. 381/2000).
 Архив Вишег суда у Београду, Београд, Пресуда Окружног суда у Београду Пословни број: К. 381/2000, у: Предмет Посл. бр: К. 449/2001 (ранији број: К. 381/2000).
 Архив Врховног касационог суда у Београду, Предмет: Решење Врховног суда Србије П. бр.: Кж. I. 696/01 од 31.07.2001-е године
 Архив Вишег суда у Београду, Предмет Окружног суда у Београду Посл. бр.: К. 449/2001

11 Архив Вишег суда у Београду, Предмет Окружног суда у Београду Посл. бр.: К. 449/2001

12 Исто, Предмет Окружног суда у Београду Посл. бр.: К. 449/2001; Архив Вишег јавног тужилаштва у Београду, Предмет Окружног јавног тужилаштва Пословни број: Кт. бр. 420/99

13 Исто, Предмет Окружног суда у Београду Посл. бр.: К. 449/2001

14 European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes, Council of Europe, Strasbourg, 25.I.1974, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/082.htm>, (посетио 10.04.2014.)

Кривокапић, Борис, Нешто другачији поглед на међународне кривичне судове, у: ХАШКИ ТРИБУНАЛ ИЗМЕЂУ ПРАВА И ПОЛИТИКЕ, ур. Ћирић, Јован, Институт за упоредно право, Београд, 2013.

Правна енциклопедија, Савремена администрација, Београд, 1989.

European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes, Council Europe, Strasbourg, 25.I.1974, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/082.htm>, (посетио 10.04.2014.).

Jovan M. GORDIĆ

CONTENT ANALYSIS OF THE BELGRADE DISTRICT COURT'S
JUDGMENT NO. K. 381/2000 OF 9/21/2000 AGAINST WILLIAM
CLINTON, MADELINE ALBRIGHT, ANTHONY BLAIR AND
OTHERS FOR AGGRESSION IN THE FRY DURING 1999

Summary

NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia, and especially the Republic of Serbia in 1999, had multiple, and in the long term, negative effects and consequences in general, both on national and national interests, as well as on human health and life. With the end of NATO aggression against the FRY and the Republic of Serbia in June 1999, the confidence of citizens in key social, political and military entities and institutions, was extremely high. Also, citizens' trust was very high in relation to judicial institutions and their judgments. An example is the Belgrade District Court's judgment No. K. 381/2000 of 9/21/2000 against William Clinton, Madeline Albright, Anthony Blair and many others for aggression against the FRY during 1999, finding them guilty of violating the sovereignty of the FRY, the Republic of Serbia, deploying their armed forces to the territories of the FRY, the Republic of Serbia, which provided political, financial, technical and other assistance to the Albanian terrorists in Kosovo and Metohija, intervened in the internal affairs of the FRY contrary to the UN Charter and the Declaration on the Inadmissibility of State Interference and on the Protection of Independence and Sovereignty. Generally, based on the methods of legal and political science; and especially the application of the content analysis method of documented judgment will be explored through the techniques of this method, qualitative and quantitative analysis, „text and context“, „what is“ and „as said“, „as many times said“ and similar.

Key words: Federal Republic of Yugoslavia, Republic of Serbia, NATO aggression, judiciary, scientific method, legal and political method, content analysis of documents

Оригинални научни рад

*Рајомир З. МИЛИКИЋ**

Институт за савремену историју, Београд, Србија

САВЕТ ЕВРОПЕ О БОМБАРДОВАЊУ САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1999. ГОДИНЕ И О ПИТАЊУ ПОЛОЖАЈА ЦРНЕ ГОРЕ У ФЕДЕРАЦИЈИ

Односи Југославије и Савета Европе (СЕ) сежу својим почецима у време самог почетка рада те најстарије паневропске организације, у ране педесете године 20. века. Међутим, у последњој деценији 20. века Југославија, која је дотад била најизгледнији кандидат за члана, остављена је на „споредном колосеку“ након избијања крвавог грађанског рата. После Дејтонског споразума односи су донекле ресетовани и почели су постепено да се враћају у нормалне дипломатске токове, али само до 1998. године и отварања Косовске кризе.

Тада је наступило ново погоршање које је иницирао Савет Европе, уз обилате подстицаје са Запада. И поред јасно назначене тежње Савезне Републике Југославије да одржи и додатно продуби односе са Саветом Европе, неки други спољни фактори пресудно су утицали да до тога не дође. Савет Европе је кроз своје органе, а посебно кроз Парламентарну скупштину Савета Европе (ПССЕ) био веома усредсређен на дешавања у јужној српској покрајини. То је било нарочито изражено након инцидента у Рачку, почетком 1999. године, када је ситуација на Косову и Метохији и у СРЈ постала главна тема сва четири годишња заседања ПССЕ а притом је онемогућено да се чује глас Савезне скупштине СРЈ; тако се поновила ситуација која је постојала годинама пре тога.

По завршетку бомбардовања ПССЕ према злочинима над Србима није показивала онолико хитности у реаговању, као што је то чинила раније, према насиљу над Албанцима. Тада се наметнула још једна тема, а то је положај Црне Горе унутар СРЈ. Блиски односи су били успостављени, што се могло сагледати из посете и обраћања председника ЦГ Мила Ђукановића, те исте 1999. године, посланицима ПССЕ. Та могућност је ускраћена представницима Београда све до 2000. године. Тек касније, у јануару 2011, извештајем швајцарског сенатора Дика Мартија о илегалној трговини људским органима на Косову и Метохији, направљен је први корак ка нешто уравнотеженијем приступу.

Кључне речи: Савет Европе, бомбардовање 1999, Косово и Метохија, Србија, мултилатерална дипломатија, парламентаризам.

* виши научни сарадник, rasamilikic@gmail.com

УВОД

Савет Европе је разграната регионална, паневропска организација, која обухвата мноштво различитих органа и тела, од Комитета министара (који чине министри или њихови стални представници свих држава чланица), преко Парламентарне скупштине, Европског суда за људска права, па све до уско стручних тела попут Венецијанске комисије или Фармакопеје.*

Пошто су оснивачким актом из делокруга Савета Европе били изричито изузети безбедносни аспекти (њима се бавио НАТО, основан месец дана пре Савета Европе), та организација која је настала на почетку Хладног рата, усредредила је своје деловање на област људских права и промоцију демократије. Замишљен као стожер око кога је Европа требало да се уједини, заједно с (неоствареном) Европском одбрамбеном заједницом (ЕОЗ), Савет Европе, а посебно његова Парламентарна скупштина, временом је прерастао у дебатни форум на највишем нивоу. Посланици земаља чланица су у ПССЕ неретко заступали личне или партијске ставове, а не државне, што је доносило разноликост мишљења и честа одступања од крутих дипломатских норми.

Југословенски односи са Саветом Европе могу се пратити још од 1948, када су у раду Хашког конгреса као представници Југославије учествовали представници предратних странака и влада, тада у емиграцији. Они су у својим говорима указали на проблем подељене Европе и бољшевичке диктатуре у домовини. Учешће југословенских представника на конгресу који је послужио као припрема за оснивање Савета Европе било је дуго сакривено од очију домаће јавности, у земљи којој су предстојале још четири деценије политичког монизма. Укидање тог монизма није, међутим, донело оно очекивано поштовање основних права и слобода о којима се на хашком скупу нашироко разговарало. Чак није успело ни да сачува Југославију од крвавог распада. И сам југословенски распад су, макар делимично, подстакле управо поједине чланице исте те еуфорично уједињене Европе.

Половином педесетих година успостављени су и односи званичног Београда са Стразбуром. Када би се ти односи представљали графиконом, та линија би кривудала, често правећи велике амплитуде, али би остала непрекинута све до последње деценије XX века. Тако је Југославија највише напредовала од свих земаља Источне Европе у процедури придруживања Савету Европе након пада Берлинског зида, али ју је грађански рат деведесетих за дуго низ година одгурнуо од Стразбура.¹

* Чланак је заснован на изворима из архива Савета Европе (Архива Парламентарне скупштине Савета Европе, у даљем тексту ПССЕ, архиве председника ПССЕ, Архива Комитета министара Савета Европе), Дипломатског архива Министарства спољних послова (МСП), Архива Југославије (Фонд кабинет председника Републике, Фонд Председништво) и Архиве Савезне скупштине.

1 Архив ПССЕ, Yugoslavia - Historic Relations, 1969-1989, Memorandum, Points to be Raised with the Yugoslav delegation on 6 and 7 June 1977, 3. June 1977.

Спољна политика подразумева два одвојена процеса: креирање спољне политике као политички процес и дипломатске активности у оквиру којих се та политика спроводи у дело. Та два процеса нису независни један од другог, јер иницијативу за доношење одлука, често у пракси има и дипломатска служба на чијем је челу министар иностраних послова. У случају Југославије, председник Јосип Броз Тито је (ванинституционално) био творац спољно-политичког курса земље у најбитнијим правцима. Тако је, на пример, лично креирао став према СССР и земљама источног блока, као и према западним силама. По свему судећи и искорак ка САД и примање обилате и за Југославију животни значајне помоћи, у периоду након раскида са СССР и Ј.В. Стаљином 1948. године, били су његова одлука.

Савет Европе није био ни примарни, ни секундарни спољнополитички приоритет Југославије. Међутим, управо зато што је то био периферни фронт у спољној политици Југославије, Титу је деловала занимљиво помисао да се Југославија можда може, након самосталне дипломатске победе зване Балкански пакт, овенчати и чланством у једној паневропској организацији која се бавила промоцијом демократије.²

Иако на први поглед приближавање Савету Европе током седамдесетих има везе првенствено с југословенском политиком према КЕБС-у, праћењем даљег следа догађаја може се уочити да Југославија Савет Европе у то време већ види као политичку визу за Европску економску заједницу.³ Кроз проучавање Савета Европе, може се пратити и европска политика према Југославији, као и однос Југославије према Европи у том раздобљу, уз јасну оgradu да се не ради о спољнополитичком приоритету све до краја осамдесетих година, када Савет Европе постаје нека врста чистилишта за земље кандидате за чланство у Европској економској заједници, претходници ЕУ.

Нови узлет сарадње одвија се у доба јачања европске димензије југословенске спољне политике у последњој деценији владавине Јосипа Броза Тита (1971–1980): Југославија је тада почела да приступа конвенцијама Савета Европе. То је такође био преседан, који је послужио као образац по коме су и земље из комунистичког блока могле у наредним годинама да приступе оним конвенцијама Савета Европе које су им одговарале.⁴ Врхунац сада већ плодносне сарадње са Титовом Југославијом представљала је посета савезног секретара за иностране послове и потпредседника СИВ-а Милоша Минића који се обратио ПССЕ у јануару 1975. године.⁵ Неколико делегација Савезне скупштине и Савезног извршног већа 1977, 1978 и 1979. године учествовало је у расправама ПССЕ. Речит пример врло срдачних односа између Савета Европе и Југославије, може се наћи и у неуобичајено пријатељском

2 Видети ближе у: Заборављена европска епизода: Југославија и Савет Европе 1949–1958 (Миликић 2014).

3 Архив Југославије, Ф 237, Кабинет председника Републике, I-2/64-4, Подсетник о Португалији приликом Титовог путовања 20–22. марта 1976. године.

4 Видети ближе у: Између Европе и несврстаности – Југославија и Савет Европе 1960–1980 (Ратомир Миликић, 2017).

5 Архив ПССЕ, Official Report of Debates, Vol III, Sitings 16 to 26, Strasbourg, 1975.

и топлом телеграму саучешћа упућеном југословенским званичницима поводом катастрофалног земљотреса у Црној Гори 1979. године.⁶

Југославија је 1977. приступила и ратификовала три образовне конвенције Савета Европе и додатни протокол уз једну од њих, да би 1987. приступила и Европској културној конвенцији, као 25. страна уговорница, додуше након неколико година чекања и преговарања са званичницима у СЕ, као четврта земља потписница која није у тренутку потписивања била чланица Савета Европе.⁷

Питање приступања конвенцијама Савета Европе било је важно како за Југославију, тако и за Савет Европе, јер ниједна земља из Источне Европе до тада није приступила ниједној од конвенција. Поједине земље које нису чланице Савета Европе – а неке од њих нису ни географски везане за европски простор – јесу приступале његовим конвенцијама, али ниједна од њих није била комунистичка (Израел, Финска, Света столица, Аустралија, Јужна Африка, Тунис, Костарика).⁸

У времену урушавања комунизма, пред пад Берлинског зида, Југославију је већ разједала структурна криза. У посети Београду је 1988. боравио и генерални секретар КПСС Михаил Горбачов који је објашњавао нову политику Совјетског Савеза, *перестројку*, у коју је полагао велике наде. Руководство СФРЈ је формално поздравило ту политику, али се југословенски комунисти већином нису одлучивали на озбиљније реформе, заокупљени сопственим феудалним борбама и узајамним оптуживањима. Захтев за пријем у Савет Европе СФРЈ је поднела у последњој целој години свог опстанка, 1990, да би, смањена и под другим именом, била примљена тек 2003.

У 1989. години коју данас историчари називају преломном због пада Берлинског зида, на самом почетку није ништа наговештавало да ће се тако брзо и нагло урушити комунистичка грађевина и да, самим тим, следи кратка и силовита завршница хладног рата. Та година је и за Савет Европе била на неки начин историјска, јер је он 5. маја 1989. године прослављао свој 40. рођендан, примивши том приликом у чланство још једну земљу – Финску – као своју 23. чланицу.

У свечарској атмосфери, челници Парламентарне скупштине Савета Европе доносе међашну одлуку: за Југославију, Совјетски Савез, Пољску и Мађарску биће уведен статус специјалног госта, што је и учињено 11. маја 1989. године. Радило се о великој новини, за коју није било формалне основе ни у Статуту Савета Европе, ни у Пословнику ПССЕ. Статус специјалног госта у ПССЕ био је први одговор Савета Европе и Парламентарне скупштине СЕ на догађаје који су се муњевитом брзином дешавали у земљама Централне и Источне Европе.

6 Архива председника ПССЕ, телеграм југословенским властима 1979. године F(79) 10, 17.4.79.

7 Архив СЕ, La Yougoslavie, Vingt-Cinquieme etat signataire de la Convention Culturelle Européenne.

8 Исто.

Најстарији и најугледнији југословенски дневни лист, *Полиџика*, извештавао је о том првом наступу делегације Савезне скупштине СФРЈ, као и делегација из осталих комунистичких земаља из Парламентарне скупштине Савета Европе 26. септембра 1989. године. У тексту свог дописника из Француске, Дарка Рибникара, *Полиџика* наводи да је „ретко када ... у току минуле четири деценије неко заседање Парламентарне скупштине Савета Европе посвећено односима између Запада и Истока, протекло у тако пријатној атмосфери, пуној оптимизма“. ⁹

„Први пут (ако не рачунамо свечану седницу ове Скупштине у јулу на којој је иступио Михаил Горбачов), у клупама су се, са свим правима пуноправног члана осим гласања о предложеним одлукама, нашла и шесторица делегата Скупштине Југославије, као и представници СССР-а, Пољске и Мађарске, јер ове четири државе од јуна ове године уживају статус специјалног госта.“

Словенија је 25. јуна 1991. једнострано прогласила независност. Два дана касније јединице ЈНА изашле су из својих касарни у Словенији да би васпоставиле ред и мир, у склопу заштите уставног поретка и целовитости СФРЈ. Том приликом избио је сукоб са територијалном одбраном Словеније и милицијом, што је довело до људских жртава на обе стране. Онеспособљена су средства везе и аеродром у Љубљани, док цивилни објекти нису били изложени разарању.

Парламентарна скупштина Савета Европе је 28. јуна 1991. године једногласно усвојила декларацију у којој се осуђује свака употреба силе и насиље у Југославији, након проглашења независности СР Словеније и СР Хрватске, и позива на обострано прихватљиве мирне преговоре под покровитељством Европе и ОЕБС.

Недуго затим, ПСЦЕ је у септембру у Стразбуру организовала округли сто представника савезних власти и република чланица који није дао жељене резултате, а потпуна неусаглашеност ставова која је на њему испољена послужила је као повод да се затражи формално укидање Југославији статуса специјалног госта у ПСЦЕ, чиме је фактички дат негативан одговор на молбу за пријем Југославије у пуноправно чланство у Савету Европе.¹⁰ Захтев за укидање Југославији статуса специјалног госта у ПСЦЕ у име петнаест посланика ПСЦЕ поднео је Расел Џонстон.¹¹

Тиме је прекинута најдуговечнија сарадње Савета Европе са неком комунистичком земљом. Оно што је уследило, биле су страхоте најтежег грађанског рата након пада Берлинског зида, док је Савет Европе у исто време пронашао нови смисао свог постојања као дом знатно проширене европске породице држава које, било да су старе демократије, било да су нове, транзиционе демократије, деле исте вредности: поштовање људских права и основних слобода и унапређење демократског поретка. Једино за остатак Југославије ту није било места, јер дијалога у наредном периоду није ни било.

9 Дневни лист *Полиџика*, 27. септембар 1989. године.

10 Архив ПСЦЕ, Restricted, AS/Pol (43) 19, 4. November 1991.

11 Архив ПСЦЕ, Sir Russel Johnston letter on 20. September 1991.

СРЈ И КИМ У МУЛТИЛАТЕРАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ

Од средине 1997. године, изазов југословенске спољне био је повратак у пуноправно чланство у УН где је плаћала котизацију, имала амбасадора, али није имала права гласа због тога што је инсистирала на континуитету са бившом СФРЈ, земљом оснивачем те организације. Слична је била ситуација и са чланством у ОЕБС, где је искључењем Југославије почетком деведесетих прекршен и Статут те организације, који изричито налаже консензус свих држава чланица, а консензуса том приликом није било. У контексту те иницијативе, поднешена је кандидатура за Савет Европе у марту 1998. године. Недуго затим, фокус југословенске спољне политике постала је одбрана државне целовитости, посебно оличена у споразумима Милошевић-Холбрук из октобра 1998. године и неуспешним преговорима у Рамбујеу, тако да више није било места за посвећивање времена и труда чланству у Савету Европе.

Током лета 1998. године и с почетком јесени озбиљно се заоштрила криза на простору Косова и Метохије. Како се криза заоштравала, појачавао се притисак на југословенско руководство да прихвати страну асистенцију и посматрачку мисију, што је и договорено до чега је и дошло после тешких преговора 16. октобра 1998. године. Тај споразум су потписали у име Сједињених Америчких Држава специјални изасланик Ричард Холбрук¹² и председник СРЈ Слободан Милошевић.

Већ 17. октобра 1998. године под окриљем ОЕБС-а именован је амерички амбасадор Вилијам Вокер као шеф посматрачке мисије, а за његовог заменика именован је Габријел Келер¹³, високи француски дипломата. 25. октобра 1998. године мисија је званично названа Косовска верификациона мисија и одлучено је да она у најкраћем могућем року буде распоређена на терену, а све то у складу са резолуцијом Савета безбедности УН бр. 1203.¹⁴ Иако су били распоређени по терену, припадници Косовске верификационе мисије могли су само да сведоче о ескалацији сукоба и активности УЧК, чији су припадници појачали своје деловање чак до те мере да су заузимали поједине

12 Амерички дипломата (1941-2010) демократа по страначкој афилијацији. Био помоћник државног секретара прво за Азију, потом за Европу. Био је и амбасадор САД у УН и Немачкој. По одласку из Стејт департмента, у својству приватног грађанина био изасланик председника Клинтона за Балкан. У администрацији Барака Обаме специјални представник за Авганистан и Пакистан. Један од најгорљивијих заговорника ширења НАТО, познат по флексибилном тумачењу дипломатских узуса и често контроверзним потезима, изузетно енергичан и амбициозан. Поред дипломатије, пре свега њеног безбедносног аспекта, бавио се и инвестиционим банкарством, прво као саветник, потом као извршни директор банке Лиман брадерс која је банротирала у септембру 2008.

13 Француски дипломата (1949), потоњи амбасадор Републике Француске у Савезној Републици Југославији. У току рада посматрачке мисије ОЕБС, Келер се у више наврата дошло је до изражаја његово неслагање с Вокеровим ставовима и безусловном подршком коју је Американац пружао ОВК. Био је против повлачења мисије са КиМ у марту 1999. године, свестан опасности да то доведе до бомбардовања СРЈ.

14 Архива председника ПСЦЕ, Non paper, Belgrade, 9. November 1998.

градове на територији Косова и Метохије као што је то био Ораховац и нека друга, мања места. На територији Косова и Метохије уведено је константно праћење ситуације на терену и из ваздуха које је остало на снази, као и сви задаци Косовске верификационе мисије, до друге половине марта наредне 1999. године.

Година 1999. у много чему је била прекретница не само за тадашњу Југославију, већ и за међународну заједницу. Систематским ваздушним нападима највеће светске војно-политичке организације на једну суверену државу, макар та држава била на удару санкција УН и макар њено чланство у УН било суспендовано, створен је далекосежан и опасан преседан у постхладноратовском свету, а концепт „хуманитарне интервенције“ већ у старту се показао толико растегљивим да се њиме може покрити свака погрешна процена, свеједно да ли је таква процена плод смишљене обмане или несмотрености. Парламентарна скупштина Савета Европе, под вођством новоизабраног председника лорда Расела Џонстона, здружено се прикључила осуди СР Југославије због дешавања на простору Косова и Метохије, не трудећи се ни најмање да проникне у узроке и историјат кризе.

То је био један од најочитијих примера у којој мери лични ставови председника Парламентарне скупштине могу да утичу на дискусију у Скупштини, дајући јој правац и тон: председник је, између осталог, тај који има кључну улогу у формирању дневног реда. Гласови неслагања с интервенцијом, ма колико уверљиви и правно потковани, на тај начин су били надјачани.

Већ од самог почетка године, 4. јануара па надаље југословенска дипломатија преко свог Генералног конзулата у Стразбуру започиње једну дипломатску кампању промоције ставова званичног Београда. Тако, генерални конзулат СРЈ у Стразбуру у својој првој депеши Савету Европе у 1999. години¹⁵ даје југословенски поглед на ситуацију на Косову и Метохији у опсежном извештају који покрива период целе 1998. године у коме се типолошки разврставају терористички напади, посебно обрађују страдања цивила свих националности, као и припадника војске и полиције и погранични инциденти, уз бројна друга кршења људских права од стране албанских терориста под капом УЧК, а посебно након споразума Милошевић-Холбрук из октобра 1998. године.

Догађај који је обележио јануар те 1999. године збио се 15. јануара у селу Рачак на Косову и Метохији. Тада су се јединице МУП-а Републике Србије у покушају да ухапсе терористе који су убили једног полицајца сукобиле са наоружаним албанским терористима. Том приликом било је више рањених припадника полиције, као и више погинулих припадника илегалне Ослободилачке војске Косова (УЧК). Тај релативно уобичајени сукоб каквих је било много на Косову и Метохији, лично је шеф Верификационе мисије

¹⁵ Архива председника ПССЕ, Депеша Генералног конзулата Југославије у Стразбуру број 1/99, од 4. јануара 1999. године.

Вилијам Вокер¹⁶ у одсуству државних органа Републике Србије, и без присуства истражних органа надлежног суда у Приштини, новинарима које је у ту сврху окупио, представио као масакр над недужним албанским цивилима, којих није ни било у селу. Иако су највиши српски званичници попут председника Републике Србије Милана Милутиновића и других одмах такве тврдње демантовали, у свет је отишла слика и реч о наводним српским злочинима на Косову и Метохији.¹⁷

Многобројне југословенске изјаве како дипломатске, тако и саопштења у писаним и електронским медијима нису имале повољан одјек у свету. Због јако лошег искуства које су стекле, југословенске власти су 18. јануара ускратиле гостопримство Вилијаму Вокеру, прогласивши га за персону нон грата.¹⁸ Само три дана након тога, 21. јануара, савезна влада је привремено суспендовала ускраћивање гостопримства Вилијаму Вокеру и он је на том положају остао до свега неколико дана пред почетак бомбардовања 24. марта.

СИТУАЦИЈА У ПАРЛАМЕНТАРНОЈ СКУПШТИНИ САВЕТА ЕВРОПЕ

У Стразбуру је наступила битна промена. Дана 21. јануара 1999. на првом редовном ПСЦЕ у тој години обављени су редовни избори за новог председника ПСЦЕ. На место Лени Фишер¹⁹ дошао је лорд Расел Џонстон.²⁰ Једна од првих ствари коју је урадио као председник било је то да издејствује да ПСЦЕ на дневни ред текућег јануарског заседања стави тему *Ситуација у СР Југославији и криза на Косову и Метохији*, и то као тачку која се разматра по хитном поступку. То је урађено на такав начин да нико од представника Савезне скупштине није могао у толико кратком року ни да добије позив, а камоли да учествује на седници. Генерални конзулат СРЈ у Стразбуру²¹ одмах је указао на тај проблем, али то обраћање није имало одјека.

16 У изјавама и деловањима последњих година, а посебно након 2015. године јавни лобиста за тзв. „Велику Албанију“ која би настала прекрајањем више граница на Балканском полуострву.

17 Архива председника ПСЦЕ, Consulat General de la Republique Federale le Yougoslavie lettre No 29/99, le 17. javier 1999.

18 Архива председника ПСЦЕ и Архива Савезне скупштине, Letter by Živadin Jovanović, 18. јануар 1999.

19 Немачка хришћанско-демократска политичарка (1935), председник ПСЦЕ 1996–1999.

20 Британски политичар (1932–2008). Вођа Либерално демократске партије у Шкотској, члан Британског парламента као представник Либерала (1964–1988) и од 1988. године као представник Либералних демократа (1988–1997). Члан Дома лордова (1997–2008). Члан ПСЦЕ 1985–2008. Председник ПСЦЕ 1999–2002. године. Познат као велики заговорник муслиманске и албанске стране у распаду бивше Југославије. На основу његовог залагања, представницима Скупштине СФРЈ је одузет статус специјалног госта у ПСЦЕ 1991. године. До смрти је остао доследан својим проалбанским ставовима. Алија Изетбеговић га је назвао „великим пријатељем Босне“.

21 Архива председника ПСЦЕ, Letteron 27 January 1999.

То је било први пут од Париско-дејтонског мировног споразума 1995. године и поновног успостављања формалних контаката са представницима СР Југославије, посебно са представницима парламента СРЈ, да нико није био позван на заседање ПССЕ, иако се тачка дневног реда директно тицала СР Југославије. У званичном одговору који је упућен из кабинета новоизабраног председника лорда Расела Џонстона наводи се да југословенска Савезна скупштина формално не ужива статус специјалног госта у ПССЕ. У процедуралном и статутарном смислу то јесте било тачно, али је тачно и то да је постојало неписано правило да се увек у циљу демократичности и развијања демократске расправе позивају све стране које су директно заинтересоване за неку тему. У овом случају позиви су били упућени Косовској верификационој мисији и представницима Високог комесаријата УН за избеглице, али не и земљи о чијем се делу територије расправљало. Ту се показало какав утицај може да има председник једног оваквог парламентарног тела, који има овлашћења у састављању дневног реда. Тиме је лорд Расел Џонстон одредио токове расправа у правцу који је био готово једносмеран.

Био је то само увод у оно што је следило током целе године. Ређали су се напади на Југославију и захтеви да се стање на Косову и Метохији пацификује. У таквом тону започети су неуспешни преговори у Рамбујеу где су и српска и албанска страна, као и бројне друге мањине које су живе на Косову и Метохији покушали да уз међународно посредовање пронађу заједничко решење.²² Проблем је био практично нерешив – албанска страна је, уз пуну подршку Запада, инсистирала на питању независности, на шта Србија никако није могла да пристане. Такав исход преговора и ескалација сукоба на терену довели су до повлачења Косовске верификационе мисије са Косова и Метохије и најаве војне агресије НАТО-а. Учинивши све што је законски било у њеној моћи, Влада Савезне Републике Југославије је 23. марта 1999. прогласила стање непосредне ратне опасности.

После отпочињања агресије 24. марта 1999. увече, поједини посланици Савета Европе нису остали по страни. Већ 25. марта десет посланика из руске делегације затражило је да се по хитној процедури та тачка нађе на дневном реду састанка Сталног комитета ПССЕ предвиђеног за 30. март у Риму.²³ То се, међутим, није догодило: већина посланика није желела да о томе расправља на том састанку, бар не у тој форми. Дана 25. марта у заједничком писму председници Већа грађана Скупштине СРЈ Миломир Минић и Већа република Срђа Божовић обратили су се председнику ПССЕ лорду Раселу Џонстону захтевајући да се тај високи парламентарни дом изјасни о самом чину агресије. Пошто је познато, како се наводи у писму, да се Савет Европе бави заштитом људских права и основних слобода као

22 Детаљније у: Put u Rambuje (Симић 2000).

23 Архива председника ПССЕ, Communique by the Federal Government, 23. March 1999.

и промоцијом демократије, потписници писма очекују и да ће се у овом случају ставити на страну земље која је нападнута.²⁴

Како Парламентарна скупштина Скупштина Савета Европе у једногodiшњем циклусу има четири заседања, оно које је било одржано током бомбардовања СРЈ било је одржано од 26. до 30. априла 1999. године у Стразбуру. Као централна тема заседања организована је дебата под називом „Криза на Косову; ситуација у Савезној Републици Југославији и хуманитарно питање избеглих и расељених лица са Косова“. Дакле, није се дискусија водила на тему зашто се једна суверена земља у Европи бомбардује! Да би цела ствар још горе изгледала, у сред те дебате, али формално од ње одвојено, организовано је обраћање Реџепа Мајданија, председника Републике Албаније. Подразумева се да представницима СРЈ није било омогућено учешће у расправи, а да се Мајдани залагао за независност Косова и Метохије. Иако је било првобитно планирано, без објашњења је отказано и обраћањеса говорнице ПССЕ Виктора Черномирдина, специјалног изасланика Председника Руске Федерације.

Током расправе о тој теми (учествовало је укупно 70 говорника, до тада ретко забележено интересовање посланика) преовлађивале су познате тврдње о 700.000 хиљада албанских избеглица у Македонији и Албанији, које су поједини посланици ПССЕ посетили током марта месеца те године.²⁵ Исто понављане су тврдње и о наводним масовним силовањима албанских жена, што је оставило посебан утисак на неке од посланика.²⁶

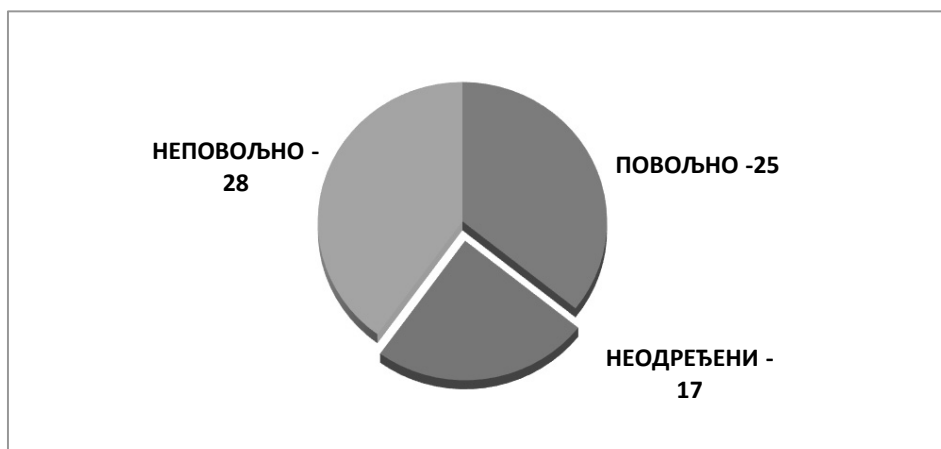
Мишљења посланика у расправи била су дубоко подељена. Док су једни осуђивали злочине над Албанцима на Косову и кршења људских права над припадницима ове мањине, други су указивали на злочине које чине ваздухопловне и морнаричке снаге НАТО бомбардујући суверену земљу. Већина посланика је имала негативан став према НАТО агресији на СР Југославију. Један од ретких говорника који се није сврставао већ је покушао да промовише нов и битно другачији пут, односно нову идеју кроз програм обнове Косова и Метохије, био је потоњи италијански премијер Силвио Берлускони.²⁷ С друге стране, у дебати је учествовао и подржао бомбардовање СРЈ актуелни председник Републике Словеније, Борут Пахор. На крају заседања усвојена је Резолуција која је била неповољна по СРЈ.

24 Архива председника ПССЕ, Lettre on 25. Mars 1999.

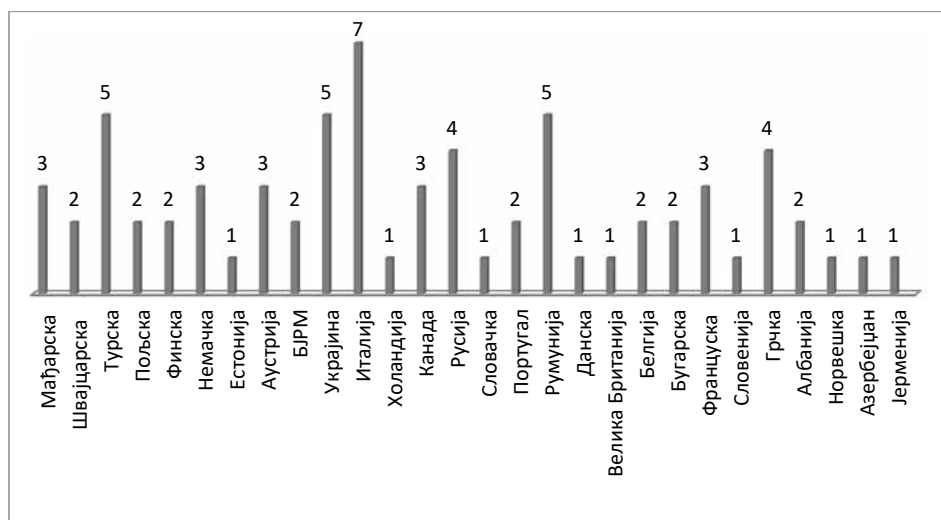
25 Занимљиво је да су за „етничко чишћење над албанским живљем, поред српских снага, оптужене и „оклопне јединице Републике Македоније“ Official Report of Debates, Vol II, 1999 Ordinary Session (Second part) 26-30. April 1999.

26 У самој расправи је од 104 пријављена посланика, због ограниченог времена за дебату, узело учешћа 49 посланика, а још 21 посланик је приложио говор. У прилогу дајемо детаљне графиконе базиране на подацима о учешћу, ставу према НАТО бомбардовању и земљама одакле су посланици који су учествовали у дебати.

27 Архив ПССЕ, Official Report of debates, Vol. 2, Twelfth Sitting, 28. April 1999, PG 402-403.

Графикон 1. Опредељење посланика који су узели учешћа у расправи (и писаним путем) према НАТО агресији на СРЈ²⁸

Графикон 2. Учешће посланика у расправи по земљама одакле долазе²⁹

28 Многи посланици су у говорима истакли да се не слажу са политиком Слободана Милошевића, али су принципијелно били против бомбардовања суверене државе без одлуке УН. И међу неодређенима су неки од посланика који су били на сличним линијама, али се из њихових говора не може закључити да су децидно били за или против самог бомбардовања СРЈ.

29 Земље су дате у складу са редоследом како су се посланици по први пут пријављивали за реч.

СТАВ РУСИЈЕ У ПССЕ

Руски посланици, чланови националне делегације, говорили су о агресији НАТО на СРЈ у пет наврата током априлске сесије ПССЕ (четири излагања су била у склопу главне тачке). Она је била готово у потпуности посвећена косовској кризи. Заседање се одвијало под пуном контролом лорда Расела Џонстона, у изразито антијугословенском тону. Ставови неслагања с интервенцијом, ма колико уверљиви и правно потковани, тако су били надјачани кроз гласања. Ипак, највећи део говорника који су добили реч на седници није одобравао је НАТО бомбардовање Југославије. Међу онима који су јасно и гласно оспоравали право НАТО да уређује свет по свом нахођењу, предњачили су руски посланици или посланици оних земаља у којима је руски утицај био преовлађујући.³⁰

Став званичне Москве према агресији на СРЈ био је изразито негативан и чврст, чак оштрији него што су то објективно допуштали тадашњи изузетно тежак економски положај Русије, превирања на унутрашњој сцени и кавкаска криза. Тај став је јасан и недвосмислен: Русија одлучно осуђује ту акцију као акцију која крши Статут и Повељу УН и подрива основе савременог међународног правног поретка, и тражи да дејства сместа буду прекинута. У изјави председника Русије Б. Н. Јељцина акција НАТО је окарактерисана као нескривена агресија.

На крају се Москва, преко свог представника Виктора Черномирдина, укључила у преговоре и након бројних и, ако је судити према доступним документима, у многа исцрпљујућих расправа са представницима САД и ЕУ, битно допринела окончању агресије на СРЈ, као и изгласавању резолуције бр. 1244 СБ УН. Данас нема потребе да се додатно објашњава важност те резолуције за Србију. Савет Европе, иако најактивније дебатно парламентарно тело, није одиграо кључну улогу у завршетку рата, али су га руски посланици, највише што су могли, искористили како би бар покушали да утичу на ставове европских држава, без обзира на многобројне проблеме са којима се Русија у то време суочавала и који су јој, објективно, отежавали међународни положај и сужавали маневарски простор.

ПССЕ НАКОН ПРОЛЕЋНОГ ЗАСЕДАЊА О СРЈ

Посебну занимљивост овом априлском заседању ПССЕ 1999. године даје чињеница да су се у исто време у Стразбуру налазили и председник Одбора за спољне послове Скупштине СРЈ Љубиша Ристић, Милан Божић, савезни министар без портфеља и заменик градоначелника Београда, као и висока делегација Министарства спољних послова СР Југославије. Они су боравили у Савету Европе на позив политичке групе Уједињена европска левица,

30 Official Report of Debates, Vol II, 1999 Ordinary Session (Second part) 26-30. April 1999.

али им председник ПССЕ лорд Џонстон није дозволио да се обрате посланицима Парламентарне скупштине Савета Европе.

После тог заседања југословенски Генерални конзулат у Стразбуру упутио је бројна писма ПССЕ у којима је обавештавао о страхотама ратних разарања и бомбардовању цивилних циљева широм Југославије. Посебно потресно сведочанство било је писмо од 19. маја 1999. које је патријарх српски Павле упутио лорду Раселу Џонстону. Патријарх је навео да постоји дубока брига због хуманитарне ситуације у Југославији, као и да је алармантан недостатак информација о њој у иностранству. То га је, истиче се у писму, подстакло да се обрати Савету Европе имајући у виду велики допринос ове организације на пољу људских права и плодан дијалог између Српске православне цркве и Савета Европе. Патријарх је позвао делегацију ПССЕ да посети Патријаршију у Београду како би могла на лицу места да стекне реалну слику о трагичним последицама ратних дејстава за целокупно становништво Југославије, укључујући и косовске Албанце. Предложио је да та делегација посети и места ван Београда која су тешко погођена ратним дејствима авијације.³¹

Ни патријархово писмо ни скоро свакодневни југословенски билтени о ратним разарањима широм Југославије нису се нашли као материјал пред посланицима ПССЕ. На јунском заседању под тачком „Ситуација на Косову“, без икаквих одредница о каквој је територији реч, Скупштина се поново изјашњавала о времену после Кумановског војнотехничког споразума, повлачења југословенске војске са дела њене територије – покрајине Косово и Метохија и престанка бомбардовања 10. јуна 1999.

ЛОРД ЏОНСТОН О ЦРНОЈ ГОРИ

За време бомбардовања, председник ПССЕ је водио нарочиту бригу за појединце у Републици Црној Гори и уопште за ту републику, тада још у саставу СР Југославије. Понешто од тога је остало забележено у архиви ПССЕ. Тако је лорду Раселу Џонстону 11. априла 1999. лидер црногорских либерала Славко Перовић упутио писмо у коме се жали на опште прилике у Црној Гори и моли га да му помогне да са породицом избегне у Велику Британију.³² О томе председник Парламентарне скупштине СЕ обавештава Робина Кука, министра спољних послова Велике Британије, указујући при том на „страхоте Милошевићеве владавине“.³³ У одговору на писмо, Кук начелно прихвата да помогне, али наводи да се ситуација у међувремену променила и да то неће бити потребно, пошто је размена писама дуго трајала и завршила се тек 14. јуна. Тако лорд Расел Џонстон, упркос спремности да избави свог партијског пријатеља и саборца Славка Перовића како би му помогао да „нормално функционише током ратних дешавања“ – претпостављајући га толиким

31 Архива председника ПССЕ, Serbian Patriarch Letter, 19. May 1999.

32 Архива председника ПССЕ, Slavko Perović's Letter, 11. April 1999.

33 Архива председника ПССЕ, President letter on 28. May 1999.

другим озбиљно пострадалим грађанима СРЈ, српске, црногорске, албанске или било које друге националности – ипак на крају није стигао да му помогне.

Приметна је и општа брига лорда Расела Џонстона за Црну Гору. Успоставивши врло блиску сарадњу са црногорским званичницима, он их позива на јунско заседање ПССЕ, на коме опет нема места за представнике Савезне скупштине СРЈ. Председник Републике Црне Горе Мило Ђукановић га, истина, обавештава да због преузетих обавеза не може да одржи говор пред посланицима ПССЕ, али се сарадња наставља.³⁴ У преписци је договорена и посета лорда Џонстона Црној Гори почетком јула 1999. У дипломатској пракси није уобичајено да председник парламентарне скупштине једне међународне организације посећује само део територије једне суверене земље, без претходног договора са савезним органима, а камоли доласка у престоницу те исте земље. Лорд Расел Џонстон је у дводневну посету Црној Гори стигао 7. јула 1999. колима из Хрватске, без визе коју, како сам наводи, црногорске власти нису од њега тражиле, а потом се састао са многобројним истакнутим личностима политичког и јавног живота.

Разговарао је са председником Милом Ђукановићем, представницима Социјалдемократске партије Ранка Кривокапића, као и са представницима Социјалистичке народне партије за коју је навео да је „врло конзервативна“ и да су „њени чланови (...) претежно Срби“; са лидером Либералног савеза имао је приватни радни доручак. За време те посете лорда Расела Џонстона договорена је сарадња између Венецијанске комисије и власти Црне Горе (непосредно потом Венецијанска комисија је асистирала у креирању прве платформе за преиспитивање односа у оквиру СРЈ), као и могућност да црногорски посланици како из парламента Црне Горе тако и из савезног парламента на позив председника ПССЕ присуствују заседањима Комитета и пленарним заседањима ПССЕ.³⁵ У говору одржаном у Скупштини Црне Горе, лорд Џонстон је рекао да је дошао у Подгорицу уверен да је од пресудне важности одржавање контаката са демократским снагама у СР Југославији „и поред тога што се влада у Београду труди да спречи такве контакте“. Истакао је да Црна Гора има права да сачува своје демократске тековине и да сама одлучује о својој судбини и политичким и економским реформама. Председник Ђукановић је овог пута прихватио позив да се током септембарског заседања обрати посланицима ПССЕ.³⁶

После одржаног говора црногорског председника Мила Ђукановића пред посланицима ПССЕ, у којем је изнео жељу Црне Горе за редеофинисањем односа у СР Југославији и свој поглед на ситуацију везану за Косово и Метохију, продубљени су односи између ПССЕ и Црне Горе, посебно у помоћи око израде нових законских аката.

34 Архива председника ПССЕ, Писмо председника Мила Ђукановића, 22. јун 1999.

35 Архива председника ПССЕ, Summary Report on the visit of the President to Montenegro, 7–8 July 1999, Restricted, 18. August 1999.

36 Архива председника ПССЕ, Declaration by Parliamentary Assembly President on Montenegro, 9. July 1999.

О СТАЊУ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ НАКОН ЈУНА 1999. ГОДИНЕ

Министарство спољних послова СРЈ је и даље редовно извештавало председника ПССЕ о дешавањима на Косову и Метохији и детаљно га обавештавало о стању на Косову и Метохији после повлачења јединица српске војске и полиције са тог дела територије Србије. Био је до танчина информисан о свим убиствима, прогонима, отмицама, крађама, разбојништвима и другим готово свакодневним злоделима чије су жртве били неалбанци на Косову и Метохији.³⁷

После покоља у селу Старо Грацко, 10 километара од Приштине, где је 23. јула убијено 14 жетелаца Срба, од 18 до 63 године, југословенске власти су о том злочину обавестиле цео свет укључујући и Савет Европе. У изјави за медије 26. јула председник ПССЕ је осудио убиство четрнаесторице Срба као „убиство из освете“, додавши: „Знам да су Албанци претрпели много али ништа не може оправдати убиства у Грацком и надам се да ће албанска заједница урадити све да се пронађу убице“.³⁸

И кнез Александар Карађорђевић (син кнеза Павла) писао је лорду Раселу Џонстону молећи га да се додатно ангажује у решавању проблема Срба и неалбанског живља на Косову, као и у обнови демократије у целој СРЈ.³⁹

ЗАКЉУЧАК

У време НАТО бомбардовања СР Југославије у Савету Европе су посебно дошле до изражаја разлике између чланица и посланичких група које су то бомбардовање подржавале и оправдавале, и оних које су сматрале да се њиме крше основне међународноправне норме и у корену подривају сви демократски процеси, чиме се, у крајњој линији, осујећује или барем максимално отежава изналажење правичног решења косовског проблема. Бомбардовање су листом подржавали европски либерали и социјалисти, народњаци су били нешто уздржанији, док су европски комунисти највећма били против. Међу најодлучнијим противницима „хуманитарне интервенције“ НАТО-а, осим Грка и Кипрана, истицали су се руски посланици, и то из целог идеолошког и политичког спектра.

Током агресије НАТО на Југославију, Парламентарна скупштина Савета Европе је већином стала на страну агресора, иако се велики број посланика томе супротстављао. У том отпору су, у складу са званичном политиком Кремља према Србији, али и са преовлађујућим расположењем јавности у Русији, предњачили посланици руске Државне Думе.

37 Архива председника ПССЕ, An Overview of terrorist and other acts of violence in the province of Kosovo and Metohija from 12. to 27. June 1999.

38 Архива председника ПССЕ, PressRelease, 26. July 1999.

39 Архива председника ПССЕ, Lettre du Prince Alexandre de Yougoslavie, 6. décembre 1999.

ЛИТЕРАТУРА

Необјављена грађа

Архив Југославије (Фонд кабинет председника Републике, Фонд Председништво)
архива Председника Парламентарне скупштине Савета Европе
архива ПССЕ
архива Савезне скупштине
Дипломатски архив Министарства спољних послова (политичка архива)

Објављена

Дневни лист Политика (1989)

Интернет странице

<http://assembly.coe.int>.

Монографије

Ратомир Миликић, (2014) *Заборављена европска епизода: Југославија и Савет Европe 1949-1958*. Београд: Институт за савремену историју
Ратомир Миликић, (2017) *Између Европe и несврстаности – Југославија и Савет Европe 1960-1980*. Београд: Институт за савремену историју
Predrag Simić, (2000) *Put u Rambuje*, Београд: Неа

Ratormir Z. Milikić

COUNCIL OF EUROPE ON BOMBING THE FEDERAL REPUBLIC
OF YUGOSLAVIA IN 1999 AND ON THE ISSUE OF THE
MONTENEGRO POSITION WITHIN THE FEDERATION

Abstract

The relations between Yugoslavia and the Council of Europe (CoE) date back to the start of operation of the above mentioned oldest pan-European organisation, namely to early '50s of the 20th century. However though, in the last decade of the 20th century, Yugoslavia, the country that, until that moment, had been the most probable membership candidate, was left on a "dead-end track" after the bloody civil war broke. After the conclusion of the Dayton Agreement the relations were reset to a certain degree and gradually started to return to normal diplomatic channels, until 1998 when the Kosovo crisis emerged.

That was when the relations got worsened again, which was initiated and further incited by the Council of Europe. Although the FRY clearly emphasised the tendency to maintain and further deepen the relations between Belgrade and CoE, some other external factors exercised crucial influence to have that prevented. The Council of Europe benefited from its bodies, particularly the Parliamentary Assembly of the Council of Europe (PACE) to put strong focus on the events in the southern Serbian Province. It was particularly apparent after the Račak incident which took place at the beginning of 1999 when the situation in KiM and FRY became the main topic of all four annual PACE sessions and when the voice of the Federal Assembly of the FRY was not possible to be heard as it was heard in the years before that.

After the end of bombing, the PACE did not show the same level of agility relating to the crimes against Serbs as it had used to do earlier, in relation to violence against Albanians. That was the moment when another topic emerged, namely the position of Montenegro within the FRY. Close relations were established, and that could be seen from the visit and address of the President of Montenegro Milo Đukanović to the PACE deputies, which took place in the same year 1999. It was until 2000 that the same opportunity was denied to the representatives of Belgrade. Much later, in January 2011, the report of the Swiss senator Dick Marty on illegal trafficking in human organs in KiM marked the first step towards a little more balanced approach.

Key words: Council of Europe, 1999 bombing, Kosovo and Metohija, Serbia, multilateral diplomacy, parliamentarism.

Nenad MILKIĆ*

Ana OPAČIĆ**

Jovan ŠARAC***

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

SAVREMENI IZAZOVI ZAŠTITE OSNOVNIH PRINCIPA MEĐUNARODNOG JAVNOG PRAVA – SLUČAJ „KOŠARE“

Apstrakt: Poslednja agresija koju je NATO savez izveo u 20. veku bila je protiv Savezne Republike Jugoslavije. U periodu od 24. marta do 10. juna 1999. godine 19. velikih i snažnih evropskih i svetskih država, uz logističku pomoć nekoliko zemalja u našem okruženju, izvodilo je svakodnevne napade iz vazduha, kako putem borbenih aviona, tako i uz pomoć bespilotnih letilica. Autori će u radu posebnu pažnju posvetiti događajima daleko od očiju javnosti, koji su se odigrali na granici SRJ i Albanije, u oblasti Juničkih planina iznad Đakovice, u rejonu karaule „Košare“. Dana 9. aprila 1999. godine (na pravoslavni Veliki petak) pokušana je kopnena invazija od strane NATO snaga i njihovih saveznika u vidu pripadnika Armije Republike Albanije i pripadnika terorističke tzv. Oslobođilačke Vojske Kosova. Autori će kroz izvorna svedočenja preživelih ukazati na strukturu terena, strukturu pripadnika vojske, te značaj same karaule za obezbeđivanje bezbednosti centralne Srbije. Prema podacima u trenutku napada u rejonu „Košara“, na terenu ne dužim od 10 kilometara i ne širem od 2 kilometra, nalazilo se svega 110 pripadnika, od čega su većina bili pripadnici 53. graničnog bataljona Prištinskog korpusa, na redovnom odsluženju vojnog roka starosti 18 i 19 godina. U periodu od 9. do 11. aprila vodila se neravnopravna bitka u kojoj su moral, hrabrost i požrtvovanost pripadnika jugoslovenskih graničnih jedinica došle do izražaja. Bitka za Košare se pretvara u Bitku za Srbiju, s obzirom da je pravac napada ukazivao na to da bi prodorom prema Đakovici i dalje prema Peći, neprijatelj prepolovio odbrambene snage na teritoriji Kosova i Metohije, i time obezbedio prolaz za ubacivanje dodatnih vojnih snaga sa teritorije Albanije. Posebnu pažnju ćemo posvetiti razlozima zbog kojih je došlo do kopnenog napada u ovom rejonu, a ne lakšim i prohodnijim putevima, kao što su gotovo svi iz Makedonije i Mađarske. Stanje na graničnoj

* nenad@nenad.in.rs

** ana.opacic@fpp.edu.rs

*** jovan.sarac@fpp.edu.rs

liniji, kao jedan od bitnih elemenata, je takođe predmet istraživanja, sa akcentom na dešavanja pre, tokom i posle napada. Nekoliko godina se o ovim borbama, iz nepoznatih razloga, nije znalo puno. Zaborav je nepravедno prekrrio događaje sa Juničkih planina i Paštrika. Ipak, sa strateške i moralne tačke posmatrano borbe na granici, i uspešna odbrana od kopnenog napadana SRJ, značajno su doprineli da, iako je SRJ bila manja, ekonomski, materijalno i brojčano slabija od agresora, ne doživi potpuni slom, i da sporazum na koji je u kasnijoj fazi rata prinuđena ne bude ponižavajući, te nije došlo do potpune okupacije SRJ. Događaji koji su u kasnijim godinama nastupili postavljaju pitanje – da li je žrtva vojnika sa granice bila uzaludna, obzirom da su svojim životima sve do potpisivanja Vojno-tehičkog sporazuma u Kumanovu 9. juna uspešno sprečavali agresora da probije graničnu liniju između SRJ, tj. Srbije i Albanije.

Autori u ovom radu teže da putem izvornih svedočenja preživelih učesnika ovih događaja, iste spreče od zaborava, te utru put u nepristrasno tumačenje okolnosti i donetih odluka, kako bi se onemogućila slobodna interpretacija istih u budućnosti, sa ciljem sistemskog i ažurnijeg reagovanja prilikom kršenja osnovnih principa međunarodnog javnog prava u budućnosti, u turbulentnim vremenima i izazovima koja nam ona nose.

Ključne reči: karaula, Nato agresija, Košare, Vojska Srbije, Kosovo i Metohija.

UVOD

Savezna Republika Jugoslavija (u daljem tekstu: SRJ) nastala je 27. aprila 1992. godine kao posledica raspada SFRJ, tj. druge Jugoslavije koja je bila komunistička tvorevina nastala nakon Drugog svetskog rata. S obzirom da je četiri od šest konstitutivnih država tokom 1991. i 1992. godine napustilo SFRJ, Srbija i Crna Gora su odlučili da ostanu u zajednici.

SRJ se graničila sa sedam država, i to sa tri bivše jugoslovenske republike (Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom i Makedonijom), kao i četiri druge države (Mađarskom, Rumunijom, Bugarskom i Albanijom), a izlazila je i na Jadransko more. Ukupna dužina državne granice iznosila je 2,586 kilometara od čega je 310 kilometara bila duga granica prema Republici Albaniji.

Granica između SFRJ i Albanije je od trenutka razlaza Tita i Envera Hodže bila najnesigurnija i uz veoma česte povrede sa albanske strane. Nakon raspada SFRJ dolazi do zaoštavanja između zvaničnih vlasti SRJ i veoma brojne albanske nacionalne manjine koja je želela da iskoristi povoljne istorijske prilike i da pokuša da odvoji deo teritorije Srbije, pre svega na prostoru AP KiM gde je činila većinu. Glavna poluga namera osamostaljenja išla je preko stranke Demokratski savez Kosova čiji je predsednik bio Ibrahim Rugova. Radikalizacija albanskog iredentizma započinje jačanjem tzv. Oslobođilačke vojske Kosova (u daljem tekstu: OVK) koja je osnovana 1994. godine, ali se u javnosti počela pojavljivati dve godine kasnije, preuzimajući na sebe razne terorističke akte (napadi na policijske stanice, ubistva policajaca u zasedama, ubistva Srba i Albanaca lojalnih Srbiji). Njen osnivač i vođa do pogibije 1998. godine bio je Adem Jašari, a nakon njegove smrti najznačajniju ulogu u lancu komandovanja zauzima Hašim Tači.

Prelomna godina u odnosima SRJ i Albanaca bila je 1997. kada su u Republici Albaniji izbili nemiri. Naime, nakon izbora održanih 1996. godine kada je vlast preuzela Demokratska stranka, došlo je do potpunog finansijskog kraha i uskoro izbijaju nemiri. U protestima protiv Vlade mnoge institucije odbijaju poslušnost. Kasarne na severu države su napuštene, dok je visoka stopa korupcije u vojnim jedinicama Albanije prouzrokovalo da mnogo naoružanja nestane iz magacina i da se nađe na crnom tržištu. Većina od tog oružja završilo je u rukama terorista iz tzv. OVK koji su se obučavali u kampovima na severu zemlje, u blizini granice sa SRJ, pre svega u oblastima Kukeša, Bajram Curija i Tropoje (Drecun 2002).

Nakon sporadičnih terorističkih akata tokom 1996. i 1997. godine, sukobi se zaoštravaju početkom 1998. godine kada dolazi do masovne pobune Albanaca. OVK u tom trenutku prema procenama ima 3000 ljudi pod oružjem (Gashi 2006). Prva veća borba je bila u februaru u selu Likošanu kod Glogovca, nakon čega se organizuje razbijanje tzv. Dreničke grupe OVK što se i desilo 5. marta 1998. godine kada je u policijskoj akciji u selu Donje Prekaze eliminisan i sam vođa OVK Adem Jašari. Od maja do jula 1998. teroristi vrše stalne napade na nekoliko pravaca. Početkom leta OVK je po procenama imao skoro 20,000 ljudi pod oružjem i kontrolisao je skoro 40% teritorije AP Kosova i Metohije (Pavković 2015). Uglavnom su to bila sela i slabo naseljena područja, dok nakon neuspešnog napada na Orahovac više nisu pokušavali napadati veće gradove zbog očiglednog neiskustva u borbama u urbanim sredinama.

S obzirom da su sve više ugrožavani putni pravci i organizovane blokade puteva između većih gradova na KiM u sadejstvu Vojske Jugoslavije i MUP-a u od avgusta do početka oktobra vrši se čišćenje terena i eliminisanje terorističkih grupa, sa prvim zadacima deblokade puteva, a zatim i oslabljavanjem teritorije. Za sve to vreme traje pritisak NATO alijanse da će bombardovati SRJ zbog navodne „prekomerne upotrebe sile i zločina nad albanskim civilima“ iako za takve navode nisu postojali dokazi. Kruna pritisača desila se 13. oktobra kada je jugoslovenski predsednik Slobodan Milošević prinuđen na sklapanje Sporazuma sa američkim izaslanikom Ričardom Holbrukom, po kom su na teritoriji Kosmeta mogli da ostanu samo policajci zaposleni u tamošnjim policijskim stanicama i vojnici Prištinskog korpusa koji su se morali vratiti u kasarne.

Nakon tog sporazuma u policiji je na celom Kosmetu pod kontrolom ostalo svega 25 punktova, dok je Vojska kontrolisana 7 punktova od čega je pet bilo na granici sa Albanijom (Pavković 2018). Takvo stanje iskoristili su pripadnici OVK koji su nakon letnje ofanzive Vojske i policije bili pred uništavanjem, i ponovo zaposeli sve izgubljene položaje vršeći konsolidaciju u svojim redovima spremajući se za nove terorističke akte i napade.

Takvo stanje je potrajalo preko zime 1998/99 godine sve do obmane u selu Račak. Naime, 15. januara došlo je do borbenog kontakta terorističke grupe OVK i pripadnika MUP-a Srbije u selu Račak, nedaleko od Uroševca, u kojoj je poginulo 40 pripadnika OVK. Strani izveštači su požurili sa izjavama da se radi o civilima koji su ubijeni pucnjima iz blizine, odnosno da su izvršene egzekucije.

Stanje na terenu je bilo sledeće: svud okolo su se videli tragovi borbe, tela poginulih su pronađena iznad sela gde su postojali ukopani rovovi, na telima su bila civilna odeća na kojima nije bilo rupa od metaka, kao i da na telima nisu pronađeni tragovi mučenja, sakaćena, niti pucanja iz blizine (Drecun, 2013). Ipak, navodni masakr u Račku poslužio je da se organizuje konferencija u Rambujeu kod Pariza gde je ponuđen ultimatum koji u istoriji možemo uporediti sa onim koji je Austro-Ugarska dala Srbiji s početka dvadesetog veka, te se NATO agresija neumitno nazirala. Sporne tačke pomenutog sporazuma su bile one koje su se odnosile na prisustvo NATO snaga na teritoriji SRJ, kao i omogućivanje referenduma o samostalnosti na teritoriji Kosmeta nakon tri godine, stvarajući prelazno rešenje za secesiju dela teritorije tada još uvek Savezne republike Jugoslavije. NATO agresija je započela 24. marta 1999. godine.

Za sve vreme dešavanja unutar teritorije SRJ, pritisak na granici prema Albaniji je bio prisutan i bio sve snažniji. Samo u toku 1998. godine zabeleženo je više od 60 povreda državne granice, od čega bi po brojnosti i zaplenama mogli istaći posebno sledeće:

- * 6. mart – rafalni pucnji iz pravca Albanije na karaulu „Dejan Radanović“;

- * 16. april – ulazak naoružanih lica na području karaule „Morina“ gde je nakon kontakta usledilo bekstvo u Albaniju. Tom prilikom pronađene 3 puške, 7 bombi i 660 metaka;

- * 19. april – opet u području „Morine“ upad švercera sa oružjem koji otvaraju vatru na zasedu graničara Vojske Jugoslavije i beže u Albaniju. Na licu mesta pronađeno 156 automatskih puški 7,62 mm; 63 polu-automatske puške; 16 bombi; više od 10.000 metaka 7,62 mm, kao i druga vojna oprema;

- * 23. april – upad terorističke grupe u rejonu „Košara“. U sukobima ubijeno 22 terorista, dok su 2 zarobljena. U toku pretresa terena pronađena veća količina oružja i opreme;

- * 26. april – razbijena teroristička grupa koja se iz Albanije ubacila u rejon karaule „Gorožup“. Pronađeno 6 sanduka municije kalibra 7,62 mm, zatim 6 sanduka ručnih bombi, kao i više mina za ručne bacače;

- * 27. april – u jutarnjim časovima izvršen napad na organe obezbeđena granice u rejonu karaule „GPI“ i tom prilikom ranjena dva vojnika. Zaplenjena veća količina municije i opreme;

- * 29. maj – u području „Morine“ patrola Vojske Jugoslavije nailazi na minu i tom prilikom gine tri vojnika, od čega je jedan izdahnuo na putu do bolnice, dok su još dva vojnika ranjena. U poteri za terorističkom grupom eliminisano 11 terorista;

- * 8. jun – na više lokaliteta u rejonim karaula „Morina“, „Košare“ i „Dejan Radanović“ pokušano ubacivanje više terorističkih grupa, sa sporadičnim pucnjima prema graničarima. U rejonu „Morine“ jedan vojnik poginuo, a tri su ranjena. U toku dana između ostalog zaplenjeno je jedan bestrzanji top, 13 mitraljeza, deset ručnih bacača, tri zolje, šezdeset pušaka, itd;

- * u toku juna pet pokušaja ilegalnih prelazaka terorističkih grupa na području karaule „Košare“. U sukobima ubijeno 10 terorista, zarobljeno 6, i zaplenjeno više konja, mula, naoružanja, vojne i medicinske opreme;

* 5. jula – uz vatrenu podršku iz Albanije, u rejonu „Košara“ veća naoružana grupa terorista sa tovarnim konjima pokušala ulaz u SRJ. Teroristička grupa je razbijena, a zaplenjena veća količina oružja i municije;

* 28. jul – upad iz Albanije naoružane grupe jačine 60 terorista započela je borbu sa pripadnicima Vojske Jugoslavije. Poginuo je major Goran Ostojić, kao i još tri vojnika. Teroristička grupa je uništena;

* 30. septembra – u rejonu „Košara“ u zasedi terorista gine pet vojnika, dok u rejonu „Morine“ ginu dva vojnika. Teroristi nakon izvršenih ubistava beže u Albaniju. U istom danu, kao podrška teroristima, otvorena je vatra sa teritorije Albanije minobacačima i automatskim puškama, i borba traje više od tri sata. Napad je odbijen;

* 14. decembar – oko 140 terorista započinje napad na rejone karaula „Gorožup“ i „Likén“ i borbe traju do 7 časova ujutro. Napad odbijen, a nakon pretresa terena pronađena torba sa 250.000 nemačkih maraka, kao i velike količine naoružanja i opreme.

Kao što možemo videti iz napred navedenih slučajeva napadi na granicu SRJ su trajali i tokom 1998. godine, na području odgovornosti svih karaula, a brojnost, učestalost i uspešnost tih napada može biti predmet novog istraživanja. Bazirali smo se samo na one situacije u kojima je došlo do pogibije vojnika ili pak gde je otkrivena veća količina novca, naoružanja, vojne i medicinske opreme.

Situacija na terenu se značajno menja sa otpočinjanjem NATO agresija i kada su teroristi tzv. OVK uvideli da imaju logističku i vatrenu podršku iz vazduha.

REJON KARAULE „KOŠARE“ ZA VREME NATO AGRESIJE

Karaula „Košare“ nalazila se u zoni odbrane 53. graničnog bataljona Prištinskog Korpusa Treće Armije Vojske Savezne Republike Jugoslavije (u daljem tekstu: 53. gb). Zona odgovornosti ovog graničnog bataljona bila je u dužini od 70 kilometara i to od tromede na planini Bogićevici na zapadu, do rejonu karaule „Likén“ na istoku. Ovo područje obezbeđivale su dve čete 53. gb, koje su imale posade u devet stalnih karaula, i to, osim pomenutih „Košara“: „GPI“ (General Petar Ilić), „Kožnjar“, „Morina“, „M. Bojinović“, „Deva“, „Čafa Pruišit“, „Goden“, „D. Radanović“, i „Likén“. Uz devet stalnih postojale su i tri letnje karaule, i to: „Boško Žilović“, „Đeravica“, i „Maja Čoban“ (Drecun 2002).

Zona odgovornosti vojnika na odsluženju vojnog roka u karauli „Košare“ bila je široka oko sedam kilometara (prema sećanjima komandanta Treće Armije, generala Nebojše Pavkovića), odnosno do deset kilometara u širinu, a do dva kilometra u dubinu (prema izjavama pripadnika 53. graničnog bataljona). Na desnom krilu su se nalazile visoke, gotovo neprohodne planine, i zona letnje karaule „Đeravica“, dok se levim krilom naslanjala na teritoriju karaule „Morina“ od čijeg rejonu bila je odvojena brdom Škoza.

Karaula „Košare“ sagrađena je na obroncima Juničkih planina, prirodnim nastavkom tj. delom planinskog venca Prokletije, koji čine prirodnu granicu između R. Srbije i SRJ sa jedne, i R. Albanije sa druge strane. Sagrađena je na planinskom terenu, pokrivajući rejon koji je pošumljen, ispresecan kotlinama i uvalama, koji je bio

na nižoj nadmorskoj visini, odnosno nadvisivali su ga visovi sa albanske strane granice. Sve u svemu, teren i sama zgrada karaule činili su odbranu veoma teškom i nepovoljnom za pripadnike Vojske Jugoslavije.

Sama zgrada karaule sagrađena je u jednoj uvali, dobro vidljiva sa albanske strane. Prema priči, građena je u vreme Tita po najvišim standardima kako bi se Albaniji, kojom je u to vreme vladao Enver Hodža pokazala ekonomska i vojna snaga komunističke Jugoslavije. Zgrada se nalazila na visini od 1.060 metara, ali i dalje mnogo niže od albanskih visova, i udaljena oko 250 metara od granične linije.

Dva veoma važna objekta u liniji odbrane rejonu karaule „Košare“ bila su vis Maja Glava kod graničnog kamena C4, koji se nalazio na oko dva kilometra levo od karaule, kao i objekat Rasa Košares (Vrh Košara, kota 601) visine 1.385 metara sa desne strane karaule. Rasa Košares je imao izuzetnu taktičku vrednost jer se sa ovog objekta mogao posmatrati kompletan rejon karaule, ali i nekoliko kilometara dublje na teritoriju R. Albanije, kao i davati podrška svim borbenim grupama u zoni odgovornosti karaule „Košare“ (Mutavdžić 2019).

U vreme koje je relevantno za ovaj rad, početak NATO agresije i kasnije početak kopnenog napada, prema spiskovima sačuvanim u privatnim arhivama graničara iz tog perioda, ali i spisku koji se nalazi izložen u Spomen sobi Komande Kopnene Vojske Srbije u Nišu, na karauli se nalazilo ukupno 127 pripadnika Vojske od čega su 110 vojnici graničari na redovnom odsluženju vojnog roka, 10 pripadnika minobacačkog odeljenja Drugog motorizovanog bataljona 125. motorizovane brigade koji su se nalazili na ispomoći, i 7 starešina (Milkić 2016).

U redovnim okolnostima pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti u rejonu karaule, sa stalnim zadatkom obezbeđivanja državne granice prema R. Albaniji, korištena su zasedna mesta Rasa Košares, C-4 Maja Glava, kota 502 (Šabani livade), Kolibice, Guša potok, i Vis.

Vojnik Dimitrije Župić – „Čale“, koji se nalazio na redovnom odsluženju vojnog roka, seća se da su vanredne okolnosti na karauli „Košare“ počele predveče 23. marta 1999. godine, kada su dobili uzbunu kodnog naziva „CIRKULAR“. Komandir karaule Dejan Agočević – „Vampir“ je tada okupio sve vojnike koji nisu bili na dužnosti i naredio da svako zauzme svoj ratni položaj, što je značilo smenjivanje ljudi koji su trenutno na dužnosti van svojih ratnih položaja, i zaposedovanje istih. Budnost prema granici je povećana. Karaula je ostala prazna, i vojnici se više nikada nisu vraćali u nju na redovne dužnosti (Župić „Čale“ 2015).

Ratni raspored u rejonu karaule „Košare“ predviđao je postojanje pet borbenih grupa. Prvu borbenu grupu jačine od 25 vojnika predvodio je vodnik Mirko Majkić, i zauzimala je položaje na koti 502, Šabani livade. Druga borbeni grupa, brojala je 15 vojnika i vodio je Dalibor Živković, zauzimala je položaje na koti 601-Rasa Košares i u svom zaduženju je imala PAT 20 mm tzv. „crnu strelu“. Treća borbeni grupa, kojom je komandovao Saša Radojević, imala je 15 pripadnika i nalazila se u rejonu Glave. Četvrta borbeni grupa, predvođena herojskim vodnikom Ivanom Vasojevićem „Jaguarom“ nalazila se u blizini graničnog kamena C4, na tački Maja glava i činilo je 20 vojnika. I peta borbeni grupa, koju je do ranjavanja vodio komandir karaule Dejan Agočević, sa ostatkom graničara imala je ulogu

jedinice za intervenciju i nalazila se u potoku Guša, oko 400 metara od zgrade karaule. Osim graničnih borbenih grupa, odeljenje minobacača sa komandirrom Vladom Avramovićem i vodnikom Tomislavom Račićem „Plamenom“ nalazilo se u blizini zgrade karaule (Marković 2019).

Vojnici su osim naoružanja na ličnom zaduženju imali i nekoliko mitraljeza, bombi i zolja, ali sa ograničenim zalihama municije zbog uverenja da će se lako popunjavati iz zaleđine, tj. svoje matične kasarne u Đakovici. Prva linija odbrane bila je dobro utvrđena, povezana i ojačana, sa puškarnicama i skloništima za zaštitu ljudi. Iza položaja izgrađeni su objekti za smeštaj i odmor, do kojih se dolazilo rovovima i prikrevnim tranšeima. Međutim, svi ti položaji bili su poznati i neprijatelju, odnosno pripadnicima tzv. OVK te se dobrim pokazala inicijativa koju su predvodili Aljoša Vučković i Aleksandar Šarančić, vojnici na ispomoći karauli, da se još tokom 1998. godine izgrade i utvrde rezervni položaji sakriveni od očiju neprijatelja. Ta inicijativa se u trenutku kopnene agresije pokazala kao ispravnom (Milkić 2014).

Slika 1. Šema rasporeda jedinica na karauli Košare pre početka agresije

(Autor: komandant Treće armije General-pukovnik Nebojša Pavković)

NATO agresija je počela 24. marta 1999. godine vazдушnim napadima. Prema prvim informacijama koja su se pojavila u zapadnim medijima očekivalo se da rat traje sedam dana i da će nakon toga doći do sigurnog sloma bezbednosnog sistema Vojske Jugoslavije. Međutim, ni nakon dve sedmice do toga nije došlo.

U prvim danima agresije graničari u rejonu karaule „Košare“, kao i svim drugim rejonima, imali su zadatak stalnog osmatranja granice i javljanje u matičnu bazu kada primete nalete aviona i bespilotnih letilica ka unutrašnjosti Srbije.

Kopneni napad na teritoriju SRJ, odnosno Srbije, krenuo je na pravoslavni Veliki petak, 9. aprila 1999. godine, tamo gde se najmanje mogao očekivati. Uprkos povoljnijem geografskom položaju i lakšem prodoru iz pravca Mađarske i Hrvatske, ili pak dolinom Vardara i Morave iz Makedonije, neprijatelj je kopneni napad izveo iz pravca Albanije, pokušavajući da početni uspeh postignu iznenadnim napadom veće sile koja uveliko nadmašuje brojnost odbrane, te po sistemu nacističkog „blic kriga“ izvrši prodor u unutrašnjost AP KiM, odnosno Srbije.

Obaveštajni podaci do kojih je došla Vojska Jugoslavije govorili su o pokretu albanskih trupa na teritoriji grada Tropoja koji se nalazi u blizini „Košara“ i „Morine“. Saznalo se i za postojanje kampova za obuku u blizini granice koju su vodili instruktori NATO pakta iz redova francuske Legije stranaca i britanske SAS jedinice (Drecun 2013). U krugu susedne karaule „Padež“ primećeno je grupisanje regularne armije Republike Albanije, ali i delova tzv. OVK koji su bili raspoređeni u tzv. Atlantsku brigadu. Sve u svemu, na osnovu obaveštajnih podataka, nekoliko dana pred napad nasuprot graničnim linijama SRJ u rejonu „Košara“ grupisane su 131, 132, 133. i po zlu čuvena 138. brigada „Crni orlovi“ predvođena Agimom Ramadanijem, poznatim kao „Feniks“. Uz ove četiri brigade priključen je i odred mudžahedina jačine od oko 300 boraca. Ukupni broj terorista iznosio je oko šest hiljada u prvom ešalonu, dok su iza njih u drugom ešalonu bili raspoređene jedinice vojske i policije Albanije, u rejonu Tropoje i Bajram Curija, jačine oko četiri hiljade ljudi.

Oko 4 časa ujutru, dana 9. aprila 1999. godine započinje artiljerijski napad armije Republike Albanije na karaulu „Morina“ navođen od strane NATO helikoptera, praćen kopnenim napadom manjeg inteziteta. Kasnije se ispostavilo da je to učinjeno u cilju skretanja pažnje sa glavnog pravca napada.

Prema sećanjima vojnika Ivana Dražića „Draže“ (2015) u periodu kada se začula pucnjava iz pravca „Morine“ dobijeno je naređenje da se borbeni položaji zauzmu i u rejonu „Košara“, što je učinjeno i na zasednom mestu granični kamen C4-Maja glava, gde se i on nalazio. Grupu od ukupno 13 graničara je predvodio vodnik Ivan Vasojević „Jaguar“ i nalazile se u dubinskom zasebnom mestu stotinak metara od granične linije, na samoj ivici guste šume odakle se prema Albaniji pružala čistina i otvoren pogled na deo Maja Glave i čistinu prema albanskoj karauli „Padež“. S obzirom da im je nakon noći nestalo vode, oko 4,30 časova, trojica iskusnih graničara Grubić, Krivokuća i Čkrebo su se spustili niz šumu do potoka koji se nalazio oko 150 metara iza njihovih leđa. Ubrzo se Krivokuća vraća i obaveštava da su primetili čoveka u crnoj uniformi sa motorolom na samoj graničnoj liniji, te sa njim kreću Vasojević, Dražić i Ostojić. Time se grupa na zasednom mestu podelila na sedam vojnika

koji su ostali u zasednom mestu i ostalih šest koji su krenuli prema potoku i lokaciji na kome su videli albanskog izviđača sa narednjem da ga presretnu. Izbijajući na najvišu tačku sa druge strane linije su počeli da pucaju po njima, te su oni potražili zaklon i prihvatili borbu. Do borbe je došlo na obostrano iznenađenje s obzirom da teroristi nisu očekivali vojnike na tom mestu, već su pažnju usmerili na zasedno mesto. Sa druge strane, graničari 53. gb nisu očekivali tako brojnu jedinicu da se kreće u njihovom pravcu. Šuma je bila preplavljena crnim uniformama. Zahvaljujući povoljnijem položaju šest vojnika uspeva da odbije prvi talas napada i mnoge teroriste izbaci iz stroja. Koristeći zatišje kreću da se povlače prema zasednom mestu odakle se i dalje čulo pucanje, i ubrzo dolazi do spajanja grupe i žestok protivnapad kojim je neprijatelj potpuno odbačen od linije. Ipak, u toku dana baterija na motoroli se ispraznila, dok su se zalihe municije smanjile, zbog čega se nije mogla nastaviti odbrana protiv nadmoćnijeg neprijatelja, niti se mogla uspostaviti veza sa ostatkom bataljona, kao ni tražiti pomoć od komande, zbog čega je doneta odluka da se izvrši povlačenje prema karauli, uspostava kontakta sa drugim grupama i formiranje zajedničke odbrane.

U isto vreme, druga kolona terorista, prema sećanju vojnika Đure Elčića „Cicibana“ (2016), pripadnika 53. gb, koristeći borbu na drugim tačkama vrši podilaženje karaule i dolazi u samu njenu blizinu. Međutim, tu nailaze na dobro skriveno zasedno mesto treće borbene grupe gde graničar Šarac strpljivo čeka da izađu na čistinu i ulazi u borbu. Zahvaljujući dobrom položaju i dovoljno municije za mitraljez koju je imao uz sebe, mnogo terorista je izbačeno iz stroja, a napad osujećen. Ipak, uskoro se odbrana zgrade karaule i to zasedno mesto moralo napustiti i u toku dana izvršiti povlačenje na rezervne položaje zbog nepovoljnog razvoja situacije na krilima, i mogućnosti da ostanu opkoljeni.

Uporedo sa napadima na C4 i zgradu karaule, kreće napad i na kotu 601 – Rasa Košares, kao najvažniju tačku odbrane rejona Košara. Prema sećanjima pripadnika 53. gb Miroslava Maljaha, poznatog kao „Pezos“ (2016), napad na Rasa Košares kreće skoro u isto vreme kada se začula pucnjava iz pravca Maja Glave. U trenutku napada na malom platou nalazilo se 15 vojnika. U prvom talasu nisu videli teroriste jer su bili pod stalnom artiljerijskom vatrom sa visova na albanskoj strani. Prvi teroristi su primećeni tek kada su izbili na ivicu Rasa Košares i prihvaćena je borba. Međutim, već u toku dana moralo je doći do pregrupisavanja snaga i povlačenje prema koti 502 (Šabani Livade) zbog nepovoljnog položaja za odbranu na Rasa Košares. Do povlačenja dolazi uz stalnu borbu i eliminisanjem nekoliko desetina neprijatelja koji su izbili na vis.

Već u prvom satu napada, obaveštena je komanda i izdato je naredjenje da se borba prihvati. Međutim, kako je borba trajala, a zgrada karaule morala biti napuštena, pojavio se problem u dopuni municije i baterijama za sredstva veze, te je komandir karaule Agočević odlučio da sa još tri vojnika i potporučnikom Mišićem borbenim oklopnim vozilom (BOV) krene prema selu Batuš, te da stupi u kontakt sa drugim jedinicama kako bi ih obavestio o trenutnom stanju na terenu i izvršio dopunu municije. U toku spuštanja, na jednoj krivini, lokaciji poznatoj kao „Plava zemlja“ BOV je naleteo na minu od čijeg dejstva se vozilo prevrnulo,

a komandir Agočević ispada iz njega i teško ranjen je odbačen u zašumljenu uvalu. Sa drugim vozilom ostali su prebačeni u bolnicu, a komandira karaule su pronašli tek nekoliko sati kasnije kada je pristigla jedinica kapetana Mikice Kovačevića krenula u čišćenje terena (Milkić 2018). Utvrđeno je da dok su se vodile borbe na graničnoj liniji, iza leđa graničarima krenula je da se prikrada jedinica jačine oko 150 terorista iz Batuške i Junika, pripadnika tzv. OVK kojima je naređenja izdavao Daut Haradinaj, rođeni brat komandanta tzv. zone Dukadin, Ramuša Haradinaja. Oni su imali zadatak da se prikradu graničnim jedinicama iza leđa postavljajući mine na prilazne puteva i da koordinisanom akcijom sa jedinicama koje su napredovale iz Albanije izvrše opkoljavanje i uništavanje odbrane rejonu karaule „Košare“.

Prvi kopneni napad u rejonu karaule „Košare“ trajao je od pravoslavnog Velikog petka 9. aprila do Vaskrsa 11. aprila. U toku napada je komandovanje jedinicama u rejonu „Košara“ i „Morine“ vršila Komandna grupa Prištinskog korpusa koja je iz Đakovice prebačena bliže tačkama napada i locirana u selu Batuša, koje je bilo prvo naseljeno mesto pre karaule „Košare“ (Mutavdžić 2019).

Uočeno je da je agresor glavne snage usmerio na pravcu albanski grad Tropoja – Košare, što je donekle iznenadilo odbrambene snage SRJ koje su napad očekivale na pravcu Tropoja – Morina – selo Ponoševac. Ukupan front napada bio je dug deset kilometara, i u prvom ešalonu angažovano je oko 6000 terorista, dok je iza prvog ešalona u području Tropoje, sela Papaj i Vice Dolji na teritoriji Albanije, uočena koncentracija većih terorističkih grupa. Najjači napad agresor je izveo na pravcu Maja Glava – brdo Škoza, iz razloga, kako je kasnije saznato od uhvaćenih terorista, jer su imali informaciju da je taj deo slabije pokriven jer su se tu graničili rejoni karaula „Morina“ i „Košare“. Napadači su imali ispomoć od strane artiljerije Armije Republike Albanije koja je neprekidno dejstvovala po položajima Vojske Jugoslavije na Rasi Košares, kao i avijacije NATO koja je dejstvovala po jedinicama koje su se nalazile u zaleđu 53. graničnog bataljona i imale mogućnost da mu priteknu u ispomoć (Mutavdžić 2019).

Apsolutna brojčana nadmoćnost neprijatelja, kao i logistika od strane NATO-a i Armije Albanije, neutralisani su izuzetno teško prohodnim terenom koji je bilo lak za odbranu manjem broju ljudi. Upravo useci i čistine uslovile su agresore da se pred samom graničnom linijom grupišu i ne uspeju da rašire napad na celu dužinu fronta, već su vatrenu moć usmerili na pojedinačne tačke na graničnoj liniji, koje su ranije zaposednute od strane Vojske Jugoslavije. Sve ovo je učinilo da se apsolutno smanji mogućnost manevrisanja i sa jedne i sa druge strane.

Ipak, najveći gubitak u prva tri dana odbrane „Košara“ jeste pogibija čuvenog Ivana Vasojevića „Jaguara“ koji je zajedno sa graničarima Darkom Bjelobrkom, Predragom Bogosavljevićem i Milenkom Božićem „Kuncom“, sa kojima je bio i neustrašivi graničarski pas Lister, upao u zasedu terorista koji su maskirani u uniforme Vojske SRJ (pretpostavka je da su ih pronašli u karauli) sačekali u rejonu Opljaza u zasedi i ubili ih. Ovim činom 53. gb je ostao bez četvorice vojnika i jednog psa, na čelu sa vodnikom „Jaguarom“ koji je u prva tri dana svojim primerom i hrabrošću u mnogome doprineo odbrani granice. U trenutku pogibije imao je 24 godine (Milkić 2014).

Ipak, kako je napad odmicao postajalo je jasno da su glavne agresorske snage usmerene na rejon „Košara“ i da se ka tome treba postavljati odbrana. Situacija je u prvim danima napada zbog prekida veza bila nejasna. S obzirom da su se graničari morali povući sa Rasa Košares, zatim da je objekat karaule bio napušten, a kasnije i pogođen projektilom iz aviona, i da naposljetku situacija na Maja Glavi nije bila u potpunosti jasna, morala se formirati druga linija odbrane.

Druga linija je formirana od kote 502 (Šabani livade) – preko Opljaza – lokaliteta Musina kuća – i izbijanjem na Škozu, gde je došlo do dodirne tačke sa Interventnim vodom kojim je komandovao poručnik Predrag Leovac i odakle je kretao teren karaule „Morina“. Važna napomena je da ova linija nije popustila do kraja rata i povlačenja Vojske Jugoslavije sa granice 14. Juna 1999. godine, tj. više od dva meseca nakon prvog napada.

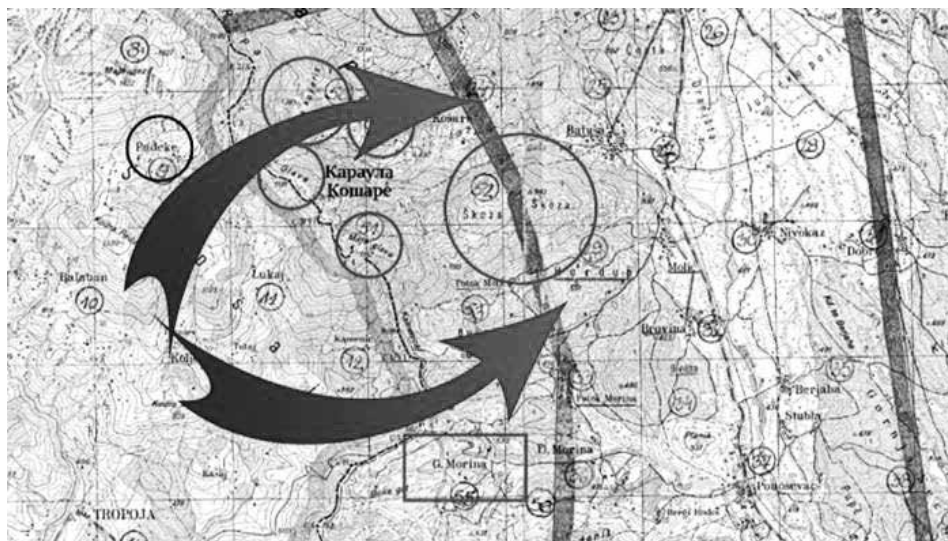
U toku napada jedan od prvih izveštaja o dešavanjima u rejonu „Košara“ koji je stigao u Komandu poslao je potpukovnik Goran Jevtović i između ostalog sadržao je i legendarnu rečenicu koja se i danas prepričava među braniocima granice – „Borbeni moral na visokom nivou. Granicu ćemo odbraniti“ (Pavković 2018). Među jedinicama koje su učestvovala u odbrani granice, postala je popularna rečenica koja je potekla od pripadnika 549. motorizovane brigade koja glasi – „Nema nazad. Iza je Srbija“ (Račić 2015).

Kada se pogleda raspored snaga Prištinskog koprusa, 53. granični bataljon je imao ulogu čuone jedinice prema Republici Albaniji. Njemu iza leđa bila je raspoređena 125. motorizovana brigada kojom je komandovao general Živković, i čija oblast odgovornosti se prostirala od Kosovske Mitrovice na severu, do Đakovice na jugu, tj. cela Metohija koja se skoro potpuno poklapala sa teritorijom koju je tzv. OVK nazivala „Dukađin“ i kojom je komandovao zloglasni ratni zločinac, a danas poznati političar i lider „Alijanse za Kosovo“ Ramuš Haradinaj. U toj oblasti, uz oblast Drenice, vođene su najteže bitke tokom 1998. i 1999. godine protiv terorista tzv. OVK.

Od 12. aprila druga linija odbrane se ojačava i pripadnicima 53. gb, koji su u tom trenutku bili na granicama izdržljivosti nakon tri dana borbi, nespavanja i neizvesnosti, u pomoć po naredbi generala Lazarevića, komandanta Prištinskog korpusa, a radi stabilizovanja odbrane granice dolaze pripadnici 125. motorizovane brigade, i to četa iz sastava bataljona Vojne policije, zatim vod borbenih vozila, kao i streljački vod iz sastava Drugog bataljona 125. motorizovane brigade. Pri tome, komandantu 125. mb naređeno je da preuzme komandu nad svim snagama u rejonu „Košara“, s obzirom da je drugog dana napada teško ranjen i izbačen iz stroja komandant 53. gb major Duško Šljivančanin, u cilju da jedinice uveže i ojača, i da se potpuno slomi napad agresora. Zbog toga je u rejon „Košara“ kao podrška poslata i četa minobača 120 mm i interventna jedinica koja izbija na položaj Glava te u pokretu prihvata borbu (Dimčevski 2016).

Nakon zauzimanja tri bitne tačke (Maja Glava, karaula, Rasa Košares) teroristi su kao dalji pravac odredili potez Rasa Košares – Šabani livade, sa ciljem daljem spuštanja prema selima Batuš i Junik, i upad u Metohiju. Međutim, kako su zauzeli kotu 601 sada se situacija na terenu okrenula te su se oni našli na čistini i bili laka

meta artiljeriji Vojske Jugoslavije, te su uz velike gubitke morali da drže zaposednute položaje. Iz pravca karaule i Maja Glave dalje napredovanje u unutrašnjost teritorije SRJ nije bilo moguće zbog gustih šuma, lošeg terena potpomognuto vremenskim uslovima (u aprilu je u rejonu karaule još uvek bilo snega), ali i lošim obaveštajnim podacima koje su imali, tj. neznanja gde se nalaze rezervni položaji i zasedna mesta pripadnika 53. gb. Osim toga, uhvaćeni teroristi su izjavili da nisu imali predstavu o brojnosti graničara, te da su mislili da ih je mnogo više nego što ih je na terenu zaista bilo (Dimčevski 2016).

Slika 2. Pravci napada agresora

(Izvor: Spomen knjiga Junaci otadžbine, Vlada SRJ i Novinsko izdavački centar Vojska, Beograd, 2000. godine)

Kada je formirano Istureno komandno mesto u selu Batuša pristupljeno je pripremi protivnapada u cilju izbacivanja terorista sa teritorije SRJ. Protivnapad je trebao da ide iz dva pravca. Pomoćni napad je krenuo iz pravca karaule „Morina“ duž granične linije sa ciljem izbijanja na Maja Glavu i ovladavanjem prostora levo od karaule „Košare“. Na tom pravcu nastupao je Interventni vod pod komandom potporučnika Predraga Leovca. Glavni pravac napada je preko Opljaza i Šabani Livada išao u pravcu Rasa Košares, sa ciljem ponovnog zauzimanja kote 601 i ovladavanjem terena desno od zgrade karaule koja bi se tako našla u okruženju Vojske SRJ. Na tom pravcu napada nastupali su delovi 125. mb (Leovac, 2015).

Napad je započeo 14. jula 1999. godine u jutarnjim časovima. Interventna jedinica je nakon početnih uspeha uspjela da izvrši podilaženje i da se približi položajima terorista ispod Maja Glave, u blizini graničnog kamena C4, ali zbog nepovoljnog terena nije uspevala da slomi poslednji i najžešći otpor dobro ukopanih pripadnika tzv. OVK koji su imali podršku od strane avijacije NATO. Totalni slom napada desio se kada je poručnik Leovac teško ranjen, te je nošen u šatorskom krilu od strane

četvorice svojih vojnika, izdahnuo. Na drugoj strani rejonu, prilikom napada na prvu liniju terorista na Rasi Košares ginu vojnici Branislav Negić i kapetan Krunoslav Ivanković, a deo terena na kom se desio događaj bio je takav da ni jedna ni druga strana nisu mogli da izvrše bilo kakvo napredovanje. Teroristi iako na visu nisu mogli da se spuštaju u šumu ispod njih u kojoj su se nalazili pripadnici Vojske SRJ, niti su vojnici uspevali da forsiraju brdo na čijem vrhu su se nalazili dobro ukopani rovovi terorista. Potpuni slom napada desio se narednog dana kada u trenu dok je štitio odstupnicu svojim drugovima poginuo među graničarima omiljeni vojnici Dragan Milićević „Šumar“ (Ivanković, 2015).

Novi talas protivnapada je izvršen u pravcu Rasa Košares 20. aprila kada je u borbu uključena 72. specijalna brigada sa ciljem ulaska u zaleđe terorista i diverzantskom akcijom oslabiti njihove položaje. Na žalost, kao i prethodni napadi i ovaj je završen neuspešno, gde je tom prilikom poginulo četvorica pripadnika 72. brigade među kojima je i vođa Izviđačko diverzantskog bataljona Zoran Filipović, kao i jedan dobrovoljac koji je bio pripadnik 549. motorizovane brigade (Spomen knjiga Junaci otadžbine, 2000).

Nakon delimičnog prodora terorista nekoliko stotina metara na teritoriju SRJ u napadima od 9. do 11. aprila, te delimičnog korigovanja linija razdvajanja u protivnapadu Vojske SRJ započetog 14. aprila, došlo je potpunog formiranja linija fronta na potezu Šabani Livade – Opljaz – Musina kuća – Škoza. Na pojedinim mestima, rovovi i zakloni dve suprotstavljene strane su bili udaljeni tek desetak metara jedni od drugih.

Od važnijih datuma u daljem toku rata možemo izdvojiti sledeće:

* 5-6. maj, kada je u noći uoči Đurđevdana došlo do žestokog napada terorista, i gde su nakon nekoliko sati borbe bili odbačeni. 53. gb je imao jednog poginulog u tom napadu, dok su dva pripadnika Vojne policije nestali i nikada nisu pronađeni.

* 10-11. maj, kada je u veoma hladnoj noći došlo do direktnog pogotka navođenom avionskom bombom jednog jačeg odreda 125. mb gde je pri tome poginulo devet vojnika, a nekoliko teško ranjeno.

* 26. maj, nakon neuspeha u rejonu „Košara“ agresor započinje operaciju „Strela“ i započinje napad na rejon karaule „Gorožup“ i planina Paštrik sa ciljem osvajanja Prizrena. Taj deo terena bio je pogodan i za uvođenje borbene tehnike, za razliku od Košara gde tako nešto nije bilo moguće. Koncentrisanjem napada na rejon „Gorožupa“ popušta pritisak na graničnu liniju na Košarama, i do kraja rata sem sporadičnih incidenata nema značajnih akcija.

U akcijama odbrane rejonu „Košara“ učestvovala su osim 53. gb i 125. motorizovane brigade, takođe i delovi herojske 549. motorizovane brigade pod komandom generala Delića, zatim specijalne brigade 72. i 63., odredi Vojne policije, kao i srpski i ruski dobrovoljci. Za vreme trajanja kopnenog napada u rejonu „Košara“ poginulo je 108 vojnika, 7 se vodi kao nestalo, dok broj ranjenih nije precizno utvrđen. Gubici agresora bili su za nekoliko puta veći i procene su da se kreće između 500 i 600 poginulih, među kojima je i zloglasni Agim Ramadani (Gashi, 2006), komandant 138. brigade, ali do preciznih podataka o broju poginulih nije bilo moguće doći.

ZNAČAJ ODBRANE KARAULE KOŠARE

Bitka za Košare predstavlja početak kopnene agresije NATO pakta i njegovih saveznika tj. regularne Armije Republike Albanije i terorističke organizacije OVK na teritoriju Republike Srbije, odnosno Savezne Republike Jugoslavije. Cilj neprijatelja je bio brzi prodor u Metohiju, presecanje odbrambenih snaga na pola, i stvaranje prostora za ubacivanje dodatnih snaga unutar teritorije SRJ.

Od 9. do 11. aprila 1999. godine vodila se presudna bitka u kojoj su najveći teret sa naše strane izneli pripadnici 53. gb koji su hrabrom i požrtvovanom odbranom, uz maksimalne napore i poteškoće, uspjeli da amortizuju napad, zatim ga zaustave nekoliko stotina metara unutar teritorije SRJ, formiraju drugu liniju odbrane koja nije popustila do kraja rata. Ta tri dana, kako će kasnije analize pokazati, rešile su pitanje kopnene agresije, ali i značajno uticale na dalje događaje.

Zbog navedenog možemo smatrati da je Bitka za Košare u svojoj suštini bila Bitka za Srbiju i da su je vojnici 53. gb i drugih kasnije priključenih jedinica, dobili u ratu. Kumanovski sporazum potpisan 9. juna između predstavnica SRJ i NATO pakta predvideo je i povlačenje Vojske Jugoslavije sa granica SRJ, odakle su se oni povukli neporaženi u ratnim dejstvima.

Nekoliko faktora uticalo je na pozitivan ishod Bitke za Košare. Pre svega, izuzetan odabir ljudstva. Kao što je poznato, među graničare su uvek birani ljudi sa visokim moralnim i ljudskim kvalitetima, izuzetnog psiho-fizičkog zdravlja, tako da su imali status dobro obučених vojnika za izvršavanje najsloženijih specijalnih, izviđačkih i diverzantskih zadataka. Upravo taj odabir ljudstva je učinio da se borba u očigledno neravnopravnim uslovima prihvati, nekada čak i u pokretu, te da ne postoje slučajevi dezerterstva. Moral i spremnost da se brani država kojoj je položena zakletva presudno su uticali u prvim satima napada kada se usled iznenadnog napada, i nepovezanih linija, moglo doći do potpunog sloma granice.

Drugi faktor jeste dobra priprema terena. Naime, neprijatelj je vrlo dobro znao položaje zasednih mesta, patrolnih ruta i rovova na prvoj liniji, te je na osnovu svojih obaveštajnih podataka sve napade usmerio upravo na te tačke odbrane. Kao prilog i dokaz tome da su znali položaje, jeste da je neprijateljska artiljerija skoro bez greške gađala sve položaje na prvoj liniji. Ono do čega neprijatelj nije uspeo doći, tj. nije saznao jesu rezervni položaji, i čim se vojska povukla na njih i formirala drugu liniju odbrane agresor je bio zaustavljen. Osim toga položaji su bili na takvim mestima da nije bilo moguće uvesti tehniku u borbna dejstva već se sve moralo raditi kopnenim putem, što je bez obzira na brojčano stanje predstavljalo veliku prednost vojnika Vojske SRJ.

Treći faktor, sakrivena brojnost. Kako se kasnije pokazalo, agresor nije znao koliko je pripadnika 53. gb stacionirano u rejonu karaule "Košare". Tih 127 vojnika i starešina, svakako ne bi moglo da zaustavi nekoliko hiljada agresora da su oni masom i bez obzira na žrtve pokušali proboj. Pretpostavka graničara da se sredstva veze prisluškuju pokazala se kao tačna gde su, prema njihovim sećanjima, izveli taktičku varku. Naime, praksa je da sredstva veze pod šifrovanim nadimcima koriste samo vođe borbenih grupa ili graničnih patrola, odnosno bilo kakve formacije.

Sa druge strane graničari 53. gb su skoro svi koristili sredstva veze za međusobnu komunikaciju, i to pod nadimcima pod kojim su između sebe bili poznati. Tako se desilo da bi se u toku jedne smene svi vojnici javljali preko veza raspitujući se za nekog na drugoj lokaciji. Time se, ukoliko je neko slušao veze, stvarao privid da je brojnost mnogo veća nego što je zaista bila.

Da sumiramo, bitku na Košarama su presudili obučeno ljudstvo, visok moral, poznavanje terena i nadasve izuzetna hrabrost i požrtvovanje vojnika na terenu.

Ne smemo da zanemarimo značaj Bitke za Košare u odnosu na kasnije ratne operacije jer je višestruk. Pre svega, otkrivene su namere neprijatelja da izvrši kopneni napad. S obzirom da agresor nije iskoristio početnu prednost i da nije uspeo iznenađenjem da slomi liniju odbrane, sam napad je izgubio na zamahu. To je dalo dovoljno vremena drugim delovima granice i drugim jedinicama da se adekvatno pripreme za eventualni napad, koji je kasnije i usledio na rejonu karaule "Gorožup" u okviru operacija "Strela".

Drugo, podignut je moral jedinicama koje nisu učestvovala u odbrani od kopnenog napada i pokazalo im da neprijatelj nije nadmoćniji na kopnu ni približno onome koliko je bio u vazduhu.

Treći značaj je istorijske prirode. Kao nacija našu tradiciju, istoriju i celo poimanje sveta zasnivamo na mitovima i legendama. Od Kosovskog boja ka novijim danima uvek bi tražili događaj kao svetli primer žrtvovanja za Otadžbinu, a Bitka za Košare će biti svrstana upravo uz mitove kakve su npr. Čegarska bitka ili Mojkovačka bitka.

Četvrti značaj je kulturne prirode, jer će na događajima koji su se desili na vrhovima Juničkih planina biti zasnovane teme mnogih filmova i knjiga, a sve u cilju vaspitavanja novih generacija kroz primere herojske odbrane.

ZAKLJUČAK

Opadanje moći Osmanskog carstva, buđenje i borba podvlašćenih nacija i ukršteni interesi ondašnjih velikih sila kao i njihovo suparništvo oblikovali su balkanske države u 19 i 20. veku. Doba borbenog nacionalizma na Balkanu (1815-1878) protiv turske vladavine kulminiralo je stvaranjem tri nezavisne države. Tokom čitave istorije, a posebno u poslednja dva veka balkanski narodi su bili podeljeni. Berlinski kongres 1878. koji mnogi smatraju kamenom međašem balkanske istorije, kao posledica rata vera i nacija i diplomatskih intriga ondašnjih velikih sila je pre stvorio nove probleme i nezadovoljstvo nego što je rešio probleme. Bugare je ogorčila podela zemlje, Srbe širenje Austougarske na Bosnu i Hercegovinu, Rumune gubitak južne Besarabije, a Grke što nisu dobili nikakvu teritorijalnu kompenzaciju. Albanci su u tom trenutku bili odani Osmanskom carstvu. Takvo stanje stvorilo je nepoverenje i gloženje među samim balkanskim narodima. Srbi su se umesto prema Bosni okrenuli na jug, prema Makedoniji, što je dovelo do samoubilačkog trostranog sukoba, koji je zatrovao unutarbalkanske odnose i podsticao bezvlašće i krvoproliće u Makedoniji sve do Prvog svetskog rata, pa čak i kasnije. Tu je stvoren teren za gerilske, komitske i razbojničke akcije sve tri države. Prema tome, Berlinski sporazum za balkanske narode nije značio časn timer, nego osujećenje nacionalnih težnji

i teren za buduće ratove. Dalji tok zbivanja na Balkanu određivalo je opadanje snage Osmanskog carstva, buđenje podređenih nacija i sve veće uplitanje velikih sila.

Do polovine 19. veka skoro svi balkanaski narodi stekli su nezavisnost, osim Albanaca, koji su osporavni kako u mnogim evropskim prestonicama, tako i turskom parlamentu u kome su učestvovali. Ustvari, tadašnje njihove težnje, preko Albanske lige koju je podržavala Porta, svodile su se na autonomiju u okviru Osmanskog carstva.

Početak balkanskih ratova 1912. stvorio je novu situaciju za Albance: vlast Turaka je okončana. U takvoj situaciji, 28. novembra na jednom skupu u Valoni okupila su se 83 muslimanska i hrišćanska predstavnika i proglasila nezavisnost Albanije, izabrala vladu od sedam hrišćanskih i sedam muslimanskih ministara, sa Ismailom Kemal begom kao predsednikom. O tome su obavestili Carigrad i druge evropske prestonice. Londoski sporazum kojim je okončan Prvi balkanski rat prepustio je odluku o statusu Albanije velikim silama, koje su taj problem poverile britanskom ministru spoljnih poslova i ambasadorima ostalih pet sila akreditovanih u Londonu. Dvadesetog decembra 1912. Konferencija ambasadora je objavila da je donela odluku u prilog nezavisne Albanije. Određene su dve komisije za njeno razgraničenje prema Grčkoj i Srbiji i Crnoj Gori. Konferencija je objavila da Albanija treba da bude nezavisna suverena kneževina i da pomenute sile treba da izaberu kneza. Ubrzo su pronašle kapetana nemačke armije Vilhema od Vida (35). On se iskrcao u Drač, ali je šest meseci kasnije morao da pobjegne iz zemlje.

Prvi svetski rat Albaniji je doneo nedefinisani status i granice, a između dva rata Albanija je bila nestabilna zemlja sa brojnim državnim udarima koje su inspirisale Italija i Jugoslavija, sve dok Musolini 1939. nije okupirao Albaniju. Tokom Drugog svetskog rata Albanija vodi oslobodilački i građanski rat iz kog izlazi kao komunistička zemlja, vrlo bliska Jugoslaviji. Do 1948. Albanija i Jugoslavija grade prisne odnose, planiraju federaciju. Sukob Jugoslavije sa IB-om ih je udaljio i saradnju sveo na minimum. Na kraju 20. veka jača težnja Albanaca za stvaranjem jedinstvene države. Ujedinjenjem albanskog naroda u Albaniji, Crnoj Gori, Srbiji, Kosovu i Makedoniji stvorila bi se jedna "Balkanija", konfederacija država albanskog naroda – planirao je Adem Demaći stvaranje svoje Velike Albanije "mirnim putem". Ideja "Velike Albanije" predstavlja projekat koji ima za cilj ujedinjenje svih Albanaca u jednu državu. Koreni ove ideje potiču od Prve albanske lige, koja je važan momenat u konstituisanju albanske nacionalne ideologije. Formirana je 1878, a uperena protiv aspiracija susednih srpskih država. Paško Vasa efendija, jedan od carigradskih prvaka i osnivača Lige, lansirao je parole: "Albanstvo je jedina religija Arbanasa" i "Arbanija Albancima". Prema Statutu (Kararnama – knjiga odluka), Liga je bila proturska versko politička organizacija. Osnovni zahtev Arbanaške lige bio je da se u Osmanskom carstvu od teritorija četiri vilajeta: skadarskog, janjinskog, kosovskog i bitoljskog, obrazuje jedinstven arbanaški vilajet, u kome bi administracija i nastava bile na albanskom jeziku. Na ovim prostorima bilo je u tom periodu 44 odsto Arbanasa. Nova država je trebalo da bude sastavljena od četiri kneževine: južna Albanija sa Epirom i Janjinom; severna i srednja Albanija sa područjima oko Skadra, Tirane i Elbasana; Makedonija sa Debrom, Skopljem,

Gostivarom, Prilepom, Velesom, Bitoljom i Ohridom; Stara Srbija sa varošima Prizren, Peć, Đakovica, Mitrovica, Priština, Gnjilane, Preševo, Kumanovo, Novi Pazar, Sjenica. Zahvaljujući Arbanaskoj ligi, verska i etnička netrpeljivost Arbanasa prema Srbima dobila je nov, politički sadržaj – strateški cilj arbanaske nacionalne politike bio je sistematsko istiskivanje Srba iz ovih krajeva. Interesantno je da je Adem Demaći, po izlasku drugi put iz zatvora zbog manifestovanja velikoalban-skog nacionalizma 1991. godine od strane Evropskog parlamenta dobio nagradu za poseban doprinos u borbi za ljudska prava. tzv.”Saharova nagrada za slobodu misli”. Kao zagovornik upotrebe sile u oslobađanju od represije, ostao aktivan u politici sa Albinom Kurtijem, do smrti 2018. godine.

Radi boljeg razumevanja složenosti istorijskog konteksta, a samim tim i detaljno planirane pripreme zlokobne 1999. godine, treba pomenuti i tzv. Memorandum foruma albanskih intelektualaca sa Kosova iz 1995, koji je potpisao akademik Red-žep Čosja, u kojem stoji i ovo: “Okolo sedam miliona Albanaca danas se na Balkanu prostire na 55-60.000 km², a suvereni su na svega 28.565 km². A 7,5 miliona Srba prostire se na više od 100.000 km², 500.000 Crnogoraca na 13.713 km²; 1,3 miliona Makedonaca na 25.713 km² i 9,5 miliona Grka na 130.000 km²”. Albanski intelektualci smatraju da Albancima pripada mnogo veći životni prostor koji bi trebalo da uzmu od pomenutih država, što je postalo svojevrsni manifest u osvajačkim težnjama. Radikalizacija albanskog iredentizma započinje jačanjem tzv. Oslobodilačke vojske Kosova, koja iako osnovana 1994. godine u veoma kratkom periodu se osnažuje što ukazuje na direktnu pomoć stranih sila. Nakon balkanskih ratova velike sile svoja koplja ukrštaju na Albaniji. Adema Jašarija osnivača OVK nasleđuje danas veliki prijatelj Zapada i borac za prava kosovskih Albanaca, ratni zločinac Hašim Tači. Jačanju terorističke organizacije pogoduju i nemiri u Albaniji, koji su usled finansijske krize koja je zahvatila zemlju 1997. godine. Vojska napušta kasarne na severu zemlje i uz visoku korumpiranost vojnih jedinica Albanije, naoružanje dobrim delom završava na crnom tržištu. Upravo to oružje je bilo glavni kanal snabdevanja terorista iz redova OVK što je doprinelo i njihovom jačanju u periodu 1997-1999. stvaranjem kampova za obuku na severu Albanije uz samu granicu sa našom zemljom, tada SRJ, u oblastima Kukeša, Bajram Curija i Tropoje, koje su kako smo videli i bila glavna poprišta borbe i odbrane od šiptarskih separatista. Značajno je podsetiti na podatak kako iznosi Gashi da je početkom 1998. godine ova teroristička organizacija brojila nekih 3000 pripadnika, te da već početkom jula broji više od 20 000 ljudi pod oružjem, te da su pod kontrolu podveli čak 40 % teritorije južne pokrajine.

Obzirom na jasne pretenzije ugrožavanja suvereniteta granica, ispoljenih u organizovanju kampova za obuku terorista koji su u svom nazivu pozivali na separatizam, te direktnim dejstvom istih na teritoriji Srbije, koordinisanom akcijom Vojske Jugoslavije i MUP-a od avgusta do septembra se vrši legalno i legitimno vraćanje kontrole i suzbijanje terorističkih aktivnosti u cilju obezbeđivanja stabilnosti i bezbednosti protoka ljudi na Kosovu i Metohiji. Važno je podsetiti da period 1998. karakteriše otmice srpskog stanovništva, te da se i danas za 3 587 lica traga, govore podaci Međunarodnog komiteta crvenog krsta. Međutim, posledično kao zlosutna

uvertira stiže pretnja od strane NATO alijanse bombardovanjem u cilju zaštite albanskih civila i stvaranjem lajtmotiva boraca za kosovsku nezavisnost “prekomerne upotrebe sile i zločina nad albanskim civilima” (Di Grazzia, 2017). Ova floskula je svoje puno značenje dobila u ostvarenju Vilijama Vokera pod nazivom “Zločin u Račku”. Jedan novinar je u francuskom „Figarou” napisao „Jedan scenario za dve laži” (Markale, Račak). Istražnom sudiji prištinskog suda Danici Marinković je bio zabranjen izlazak na „teren”, ali je Voker, i ne čekajući ni početni rezultat istrage, već 15. januara 1999, u 10.45 saopštio da su „srpske vladine snage bezbednosti počinile masakr”. Da sve bude u stilu holivudskih trilera odmah se oglašava američki predsednik Bil Klinton tvrdnjom da su „nevini ljudi, žene i deca odvedeni iz svojih domova u jednu jarugu, prisiljeni da kleknu u prašinu i pokošeni paljbom” (Petrović, 2019). Jasnu težnju ka direktnom mešanju velikih sila u unutardržavna pitanja sa diferenciranim ciljem napada na suverenost i teritorijalni integritet Jugoslavije slede pripreme javnog mnjenja obraćanjem pojedinih visokih predstavnika. Primera radi, Medlin Olbrajt u emisiji Si-En-Ena „Pred licem nacije” tvrdi: „To je težak zločin Srba nad albanskim civilima. Moramo da pokrenemo intervenciju”. Novinar „Vašington posta” Barton Gelmen 19. januara 1999. konstatuje u komentaru: „Račak je transformisao zapadnu politiku prema Balkanu na način na koji pojedinačni događaj retko može da utiče”. Nemački ministar Joška Fišer izjavljuje: „Račak je presudni trenutak u načinu rešavanja kosovske krize”. Jedan fabrikovani zločin kao što vidimo postaje glavni argument za sunovrat osnovnih postulata međunarodnog javnog prava na kraju 20. veka. Evropska zajednica angažuje finske patologe radi obavljanja nezavisne istrage. Ekspertiza finških patologa nije dokazala da je reč o masakru nad civilima, već o „razmenjenoj vatri pripadnika OVK i srpske policije”, međutim kao rukovodilac tima Ranta je nedelju dana pre početka bombardovanja izjavila da se radi o masakru nad civilima, što je bio okidač za agresiju. Kasnije je tvrdila da je to učinila pod direktnim uticajem-prinudom sa jedne strane Vilijama Vokera a sa druge strane ministarstva spoljnih poslova svoje zemlje.

Finski patolog Helen Ranta izjavila je 17. januara 2004. nemačkom listu „Berliner cajtung” da je Voker odigrao odlučujuću ulogu u formiranju stava da se dogodio „masakr albanskih civila” što – tvrdi ona – „nije bilo tačno”. Takođe je rekla: „Na mene je vršen pritisak, najpre od nemačkog ambasadora, a ja sam morala da prvi izveštaj podnesem na uvid Vokeru koji se nije baš oduševio njime, jer nije bio u skladu sa njegovim stavovima i onim što je ranije rekao, pa je od besa polomio olovku i njome me je gađao. Vikao je i tražio da se napiše da je reč o masakru albanskih civila”. U TV filmu „Kraj – osuđeni na progonstvo” Ranta je u pred kamerama ruskih novinara Baranova i Zamislova pokazala originalan izveštaj sa zaključkom da se u Račku nije dogodio masakr civilnog stanovništva, već su to tela „pripadnika OVK”. To je ponovila i u svojoj autobiografskoj knjizi. „Pred početak NATO napada bilo je jasno da je čitav niz zapadnih vlada zainteresovana za verziju događaja po kojoj bi svu odgovornost snosila srpska strana. Međutim nisam mogla da ponudim takvu verziju(...) Instrukcije sam dobijala od nemačkog ambasadora Paulsa koji je od mene tražio da priprelim pisanu izjavu i prethodno je pokažem Vokeru. Složila sam se da uzmem učešće na pres-konferenciji

17. marta 1997. u Prištini. Sedela sam na podijumu zajedno sa nemačkim ambasadorom Gruberom i finskim diplomatom. Nadala sam se da će me ova dva gospodina podržati. To nažalost nije bio slučaj!” Ranta još kaže da je na pres-konferenciji dominirao Vokerov stav da je masakr počinjen od srpskih bezbednosnih snaga i konstatuje: „Nekoliko dana kasnije otpočeli su vazdušni napadi na Srbiju, odnosno SRJ” (Summers, 2011). U završnom izveštaju finskih stručnjaka za sudsku medicinu objavljenom početkom 2001. u časopisu „Forenzik sajens internešenel”, koji je preuzeo nemački „Berliner cajtung”, nema ni reči do tome da je u Račku počinjen zločin nad albanskim civilima. Na suđenju Slobodanu Miloševiću u Hagu tužioci su povukli „slučaj Račak” iz optužnice. Nekoliko godina kasije NATO je ovu antiterorističku akciju srpske policije uvrstio u svoj „Udžbenik za specijalce” u kome je zapisano da je „primer efikasnosti specijalnih jedinica u borbi protiv terorista”. Nemačka državna televizija je već 2001. godine prikazala film „Sve je počelo lažima” o agresiji NATO-a, ali je taj film prikazan samo jednom. Zašto, nije teško pretpostaviti, ali je teško razumeti indolentnost vlasti od 2000. godine u potrebi rasvetljavanja istine. Zločini nad srpskim življem, ali i lojalnom albanskom postaje zabranjena istorija.

Međunarodni skandal, sunovrat vladavine međunarodnog javnog prava, bombardovanje jedne suverene zemlje bez odluke Saveta bezbednosti pokazale su nemoć da se na prelasku u 21. vek garantuje bezbednost i mir, te da nasilna agresija grupe zemalja u cilju ostvarivanja ličnih, kako će se pokazati u budućnosti dominantno ekonomskih ciljeva, je jednim činom obesmisllila pedesetogodišnji napor obezbeđenja bezbednosti i mira oličen u Međunarodnoj organizaciji Ujedinjenih Nacija. Koja je svrha postojanja UN od 1999. godine može biti predmet novih analiza. Povelja Ujedinjenih Nacija kao najviši regulatorni i pravni akt koji čini srž vrednosti i ideja, proklamuje sledeće: “održanje međunarodnog mira i bezbednosti i u tu svrhu: preduzimanje efikasnih kolektivnih mera radi sprečavanja i otklanjanja pretnji miru i suzbijanje akata agresije ili drugih povreda mira, kao i postizanje mirnim sredstvima, a u skladu s načelima pravde i međunarodnog prava, predupređivanja ili rešavanja međunarodnih sporova ili situacija koji bi mogli dovesti do povrede mira.” Dozvoliti da članica UN tokom 78 dana bude zasipana naoružanjem koje je zabranjeno svim konvencijama koje čine korupus Međunarodnog humanitarnog prava, a ne škodi napomenuti da smo se obavezali na poštovanje istih, ali ujedno i za sebe generisali korpus prava da se nad nama isto naoružanje ne koristi. Zašto dvadeset godina kasnije se govori o bombardovanju Srbije, a ne o procesuiranom protivpravnom napadu na suverenu državu, zašto se ne spominje 4000 žrtava NATO bombi, gotovo 12 500 ranjenih, o tome da je 30% energetske kapaciteta te 1999. totalno uništeno, da je 25 000 stambenih objekata u potpunosti uništeno, da je 470 kilometara puteva razoreno, da je 595 kilometara pruge uništeno, da je prema prvim procenama šteta u iznosu od 100 milijardi dolara, koju ne da nije niko nadoknadio već je nismo ni potraživali. O srpskom egzodusu ni sećanja a ne reči, čak 230 000 Srba i Roma je napustilo Kosovo, 14 aerodroma, 19 bolnica, 20 domova zdravlja, 18 dečjih vrtića, 69 škola, 176 spomenika kulture i 44 mosta, je razoreno. Na Jugoslaviju je izvršeno čak 2 300 vazdušnih udara, posle Drugog svetskog rata

Nemačka je podigla avijaciju po prvi put protiv neke zemlje i to suverene Jugoslavije. Čak 1 150 borbenih aviona NATO-a je nadletalo Jugoslaviju, bačeno je 420 000 projektila ukupne mase 22 000 tona, 1 300 krstarećih raketa, 37 000 kasetnih bombi. O ekološkom egzodusu zemlje polako postajemo svedoci. Na teritoriji Srbije godišnje se registruje 36.000 obolelih od karcinoma, dok je broj smrtnih slučajeva 22.000 prema zvaničnim podacima Instituta za javno zdravlje "Milan Jovanović – Batut". Zašto je ostalo na marginama saznanja da se kopnena intervencija desila, i to upravo na terenu koji je bio predmet detaljne analize u ovom radu. Pronalaženje velike količine savremenog naoružanja, enormne količine novca, medicinske i druge vojne opreme, podrška artiljerije sa strane granične zemlje Albanije, uz podršku NATO instruktora sa zemlje i vazduha jednog terorističkog skupini, sama po sebi zvuči apsurdno. Izbliza viđeno, otrgnuto od zaborava jasno ukazuje na brižno planiran i dobro struktuiran plan, režiran u studijima velikih zapadnih sila. Težina odgovornosti je na nama, da tragamo za malim istinama, da se sećamo, da govorimo... da prestanemo biti puki posmatrači sopstvenoga bivstvovanja.

LITERATURA

- Bahri Gashi (2006), Kosharja Altari i Lirise, Faik Konica Botim.
- Bjado di Gracija (2017), *Zašto je NATO bombardovao Srbiju 1999?*, Beograd: Albatros plus
- Dragiša Petrović (2019), Račak – jedan scenario za dve laži, *Politika*, 12.12.2019.
- James Summers (2011), Kosovo: A Precedent?: The Declaration of Independence, the Advisory Opinion and Implications for Statehood, Self-Determination and Minority Rights, BRILL.
- Milovan Drecun (2002) *Drugi Kosovski boj*, Beograd: Miba books.
- Milovan Drecun (2013) *Rat za Kosovo*, Beograd: Miba books.
- Nebojša Pavković (2015) *Miris baruta i smrti na Kosovu i Metohiji 1998. godine*, Beograd: Info media press.
- Nebojša Pavković (2018) *Treća armija sedamdeset osam dana u zagrljaju „Milosrdnog anđela“*, Beograd: 1-4, Medija centar Odbrana.
- Nenad Milkić (2014), *Poslednja straža*, Ruma: IP Panonija
- Nenad Milkić (2016), *Zov karaule*, Ruma: IP Panonija
- Nenad Milkić (2018), *Besmrtni bataljon*, Ruma: IP Panonija
- Prirediivač Dragana Marković (2019), *Prištinski korpus – svedočenja ratnih komandanata 1998-1999.*, Beograd: Medija centar Odbrana.
- Prirediivač Radenko Mutavdžić (2019) *Bitka na Košarama – sećanja učesnika 1999.*, Beograd: Medija centar Odbrana.
- Prirediivač Radenko Mutavdžić (2019) *Bitka za Paštrik – sećanja učesnika 1999.*, Beograd: Medija centar Odbrana.
- Spomen knjiga Junaci otadžbine (2000)* Beograd: Vlada SRJ i Novinsko izdavački centar Vojska.

Popis izvornih svedočanstava učesnika i porodica tokom 2014. 2015. i 2016. godine dostupni kod autora:

1. Lozanka Radoičić, majka pokojnog vojnika IDČ iz Niša, Vladimira Radoičića ubijenog na Košarama. Razgovor vođen tokom 2014. godine
2. Vida, Sindi i Endi Ivanković, supruga i ćerke kapetana Krusoslava Ivankovića, oficira 125. mb, ubijenog na Košarama, 2015. godina

3. Leovac Mile, otac poručnika Predraga Leovca, komandanta Interventnog voda 53. gb, 2015. godina
 4. Porodica Milićević, Trstenik, familija ubijenog Dragana Milićevića „Šumara“, 53. gb, 2015. godina
 5. Đura Elčić „Ciciban“
 6. Miroslav Maljah „Pezos“
 7. Ivan Dražić „Draž“
 8. Mile Pantović „Panta“
 9. Dragutin Dimčevski, zamenik komandanta 53. gb
 10. Dimitrije Župić „Čale“
 11. Željko Miljković
 12. Ivan Ostojić
 13. Siniša Garić
 14. Jovica Šmigić
 15. Mikica Arsenijević
 16. Tomislav Račić „Plamen“ – 125. mb
- (Napomena: Pripadnici 53. graničnog bataljona razgovori vođeni tokom 2016. godine)

HAŠKA DOKUMENTA

Optužnica Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju protiv Pavkovića i drugih
<https://www.icty.org/x/cases/pavkovic/ind/bcs/pav-ii030922b.htm>

VIDEO SNIMCI

Pakao Košara, Drecun
https://www.youtube.com/watch?v=OtWXASHq4_g
Ratne priče sa Košara, Zarić Sladana
<https://www.youtube.com/watch?v=UjtXfop64d8>

Nenad MILKIĆ

Ana OPAČIĆ

Jovan ŠARAC

CONTEMPORARY CHALLENGES FOR THE PROTECTION
OF THE BASIC PRINCIPLES OF INTERNATIONAL PUBLIC LAW
- THE "KOŠARE" CASE

Abstract

The last aggression that the NATO Alliance made in the 20th century was against the Federal Republic of Yugoslavia. Between March 24 and June 10, 1999, nineteen big and powerful European and world states, with the logistical assistance of several countries in our neighborhood, carried out daily airstrikes, both through fighter jets and drones. In the paper, the authors will pay special attention to events far from the public eye that took place on the border between FRY and Albania, in the Juni mountains above Đakovica, in the area of the Košare watchtower. On April 9, 1999, a ground invasion was attempted by NATO forces and their allies in the form of members of the Army of the Republic of Albania and members of the so-called terrorist organization "Kosovo Liberation Army". Through original survivor testimony, the authors will point to the structure of the terrain, the structure of the military, and the importance of the watchguard "Košare" itself to ensure the security of central Serbia. According to the information at the time of the attack in the area of "Košare", no more than 110 members were deployed on the field, that was long no more than 10 kilometers and wide no more than 2 kilometers, most of whom were members of the 53rd Battalion of the Pristina Corps, that were on regular military service barely adult, age of 18 and 19. Between April 9 and 11, an unequal battle took place in which the morale, courage and sacrifice of members of the Yugoslav border units came into force. The Battle of "Košare" actually was the Battle of Serbia, since the direction of the attack suggested that by breaking through the Đakovica and further towards Peć, the enemy would halve the defense forces in the territory of Kosovo and Metohija, thereby providing a passageway for the deployment of additional military forces from the Albania territory. We will pay special attention to the reasons for the land attack in this region, rather than the easier and more passable roads, such as almost all from Macedonia and Hungary. The overall situation at the border line, as one of the essential elements, is also the subject of research, with an emphasis on the events that took place before, during and after the attack. In the past years, not enough was known about these struggles, for unknown reasons. Forgetting unfairly covered events from the area of mountain "Juničke planine" and Paštrik. However, from a strategic and moral point of view, fighting at the border, and a successful defense against the land-invaded FRY, made a significant contribution that, although the FRY was smaller, economically, materially and numerically weaker than the aggressor, it did not break down completely, and that an agreement to which was forced was not humiliated at a later stage of the war, that overall did not result with complete occupation of the FRY.

The events that took place in later years raise the question of whether the sacrifice of soldiers from the border was in vain, since their lives successfully prevented the aggressor from breaking through the border line between the FRY, ie. Serbia and Albania,

until signing of the Military-Technical Agreement in Kumanovo on 9 June. The authors of this paper seek to preserve from oblivion the original testimonies of the surviving participants of these events, and to pave the way for an impartial interpretation of the circumstances and the decisions made, in order to prevent their free interpretation in the future, with the aim of systematic and up-to-date response in the state of violation of basic international public law principles in the future, in the turbulent times that challenges us.

Keywords: Karaula, NATO Aggression, Košare, Serbian Army, Kosovo and Metohija.

Оригинални научни рад

Ена С. МИРКОВИЋ

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СРЈ КРОЗ ПРИЗМУ НЕДЕЉНИХ ИНФОРМАТИВНИХ НОВИНА (НИН-а)

Апстракт: У раду се анализира писање Недељних информативних новина (НИН-а), о НАТО бомбардовању Свезне Републике Југославије (СРЈ) 1999. године. НИН је један од најстаријих недељних листова који излази у Србији још од 1935. године, а бави се културним, политичким и друштвеним питањима. Покренут је од стране еминентних интелектуалаца блиским идејама Комунистичке партије у међуратној Југославији. У својој дугој историји НИН је више пута мењао власника, али је наставио да излази у континуитету (изузев прекида од 1935. до 1951. године) све до данас. Лист је редовно излазио и у току НАТО агресије на СРЈ, у периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године, када је изашло укупно 12 бројева. Садржински лист је обухватао велики број тада актуелних питања, а поред политичких бавио се и економским, друштвеним и културолошким последицама НАТО агресије. Настојали смо да из угла историјске науке анализирамо ове текстове и уклопимо их у ширу слику о НАТО агресији на СРЈ.

Кључне речи: НАТО агресија, бомбардовање, Недељне информативне новине, СРЈ, политика, економија.

Недељне информативне новине (НИН), су почеле да излазе 26. јануара 1935. године када је штампан први број. То је било време појаве такозваног „новог реализма“ фазе у развоју југословенске литературе које је трајала од 1935. до 1941. године. Карактерише је већи број писаца, тако да се осим припадника социјалне литературе јављају и бивши надреалисти, затим група Мирослава Крлеже и изванредан број умерених модерниста. Сви они скупа чинили су фронт лево оријентисаних писаца, хетероген по својим погледима, а окупљен на платформи антифашистичке борбе и демократских традиција (Љубодраг Димић, 1997). НИН је настао као часопис левичарске оријентације у коме су објављивани прилози и чланци из различитих области, тако да се поред политичких бавио економским и културолошким темама. У њему су сарађивали познати интелектуалци, људи блиски идејама Комунистичке партије

* научни сарадник, ena.mirkovic@yahoo.com

и социјалне револуције, уједно и најзначајнији представници социјалне књижевности у међуратној Југославији. Међутим, лист врло брзо забрањен, до 7. септембра 1935. изашло је 26 бројева а онда је полиција Краљевине Југославије онемогућила даље издавање НИН-а.

Шеснаест година касније, група новинара „Младог бораца“, омладинског листа, положила се за покретање новог листа и 7. јануара 1951. године, нови НИН је поново покренут. Од тада је непрекидно излазио, док су се уредништва мењала. Лист је редовно излазио и у току НАТО агресије на СРЈ, у периоду од 24. марта до 10. јуна 1999. године, када је изашло укупно 12 бројева, од 2 517 до 2528 броја. Садржински лист је обухватао велики број тада актуелних питања, а поред политичких бавио се и економским, друштвеним и културолошким последицама НАТО агресије. Сарадници у том периоду су били: Петар Игња, Јасмина Лекић, Батић Бачевић, Артур Демек, Слободан Павловић, Сава Даутовић, Светлана Ђурђевић Лукић, Стеван Никшић, Слободан Рељић, Тања Јакоби, Бранко Стошић, Зорица Стнаивуковић, Ивана Јанковић, Јована Јањић, Милена Дражић, Тања Николић, Ђорђе Димитиријевић, др Ненад Кецмановић, Нађа Андрејевић.

1. БРОЈ 2517, 25. МАРТ 1999. ГОДИНЕ

НАТО агресија на територију тадашње Савезне републике Југославије почела је 24. марта 1999. године, и била је испраћена у свим медијима и у штампи. НИН који је изашао наредног дана 25. марта, доноси нам текст Слободана Павловића, дописника из Вашингтона написан у виду дописничког дневника, у коме из сата у сат описују дешавања од 24. марта која су претходила агресији на СР Југославију. Наредбу о нападу издао је Генерални секретар Северноатлантског савеза Хавијер Солана, на основу ранијег добијеног овлашћења и договора постигнутог у сенату. На брифингу у Пентагону је наглашено да САД траже „од ОВК да се уздржи од свих оружаних и осталих провокативних акција којима се крши мировни споразум потписан у Паризу. Нека се нико од лидера косовских Албанаца не заноси да ће се НАТО претворити у ратно ваздухопловство њихове ОВК.“¹ Вест о НАТО агресији је постала ударна у америчким вестима истог поподнева.

Ретроспектива непосредних политичких догађаја у Београду који су претходили бомбардовању дата је у чланку *Лекција из историје*. Непосредно пре објаве рата, уследила су два дугачка и исцрпна разговора између Ричарда Холбрука, специјалног америчког изасланика у Београду и југословенског председника Слободана Милошевића. Први се догодио у ноћи између понедељка и уторка увече и трајао је четири сата, након чега је новинарима саопштено да ситуација није промењена. Нешто касније током дана двојица политичара су поново разговарала три сата и овога пута су ти разговори били неуспешни.

1 Слободан Павловић, „Вашингтонски дневник“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/6.html>

Занимљиво је да новинари не наводе никакве детаље ових разговора, вероватно јер им нису били познати. Уследило је повлачење Ричарда Холбрука из Београда и прекидање дипломатске мисије истог дана. Истовремено је Народна скупштина Србије усвојила извештај делегације из Рамбујеа, и и једногласно одбила могућност да НАТО трупе буду „позване“ на Косово. Савезна влада је у 21.00 објавила одлуку о „проглашењу непосредне ратне опасности“... Увече је стигло саопштење градских власти у Београду да су све службе приправне и да је главни град СР Југославије спреман да се суочи са свим проблемима који би се могли очекивати у оваквим околностима.² Напад су осудиле Русија и Кина, мада њихова реакција није била довољна да га спречи.

Посебан чланак, аутора Петра Игња, посвећен је поподневом заседању скупштине и гласању посланика о судбини Косова и Метохије. Сви они су одбили присуство страних трупа на Косову и Метохији. Посебно се истиче говор тадашњег председника Србије Милана Милутиновића који је у свом излагању објаснио укратко шта се спрема: „Они су нама били нацртали да се Војска Југославије на Косову и Метохији сведе на хиљаду и по људи, који би чували границу земље, да се полиција сведе на две и по хиљаде људи и да после три месеца нестане заједно са војском. А онда зна се: ништа од суверенитета наше земље, ништа од неповредивости граница. Ни три године не би прошле, а Косово би се отцепило и, вероватно, прикључило Албанији.“³ Из чланка се може закључити да су и власт и опозиција били сагласни када је реч о интегритету и одбрани Косова, иако су појединци упозоравили на могуће последице доношења овакве одлуке. Док је дискусија још увек трајала, Холбрук је напустио Београд, и одлетео право у седиште Северноатлантског пакта где га је дочекао лично Хавијер Солана. Све је бло спремно за напад који се десио у среду увече.

Са друге стране према писању НИН-а, први напад на Београд који се десио у среду око осам увече је показао да се Београђани сигурније осећају код куће из којих прате вести него у склоништима. Већина на почетку није желела да се склони у склоништа од којих нису сва ни била адекватно припремљена. Текстом Љ. Кујунџића који пише о реакцији Београђана на бомбардовање доминира полу иронични тон и уједно се провлачи и критика неспремности Београђана за догађаје који следе. Правећи паралелу са савезничким бомбардовањем на крају Другог светског рата „када су нас савезници ослободили засипајући нас бомбама више него што су то учинили Немци када су нас 1941. године освајали док нас сада њихови синови бомбардују у име демократије и светског мира.“⁴ Аутор са дозом ироније говори о склоништима која не смеју да буду видно обележена како не би била уочљива мета истичући истовремено како „ипак, разлога за такав страх, бар у Београду, не би требало да буде, јер су нека наша склоништа тако добро сакривена да их ни ми сами не можемо

2 Стеван Никшић, „Лекција из историје“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/5.html>

3 Петар Игња, „Одбројавање је почело“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/4.html>

4 Љ. Кујунџић, „Прорадимо када је густо“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/tema.html>

наћи, а ако их ипак нађемо – не умемо да их препознамо чак ни кад уђемо у њих, јер то више нису склоништа него теретане, складишта, продавнице, штампарије, ноћни клубови...”⁵

Текст Артура Демека, бавио се анализом војне стране напада, а сама агресија је доживљена као потенцијална опасност за ширење сукоба на Блакану. Аутор закључује да је „НАТО употребио Југославију за спасавање сопствене пољуљане репутације у очима пореских обвезника који на Западу скупо плаћају међународну војску спремну за борбе против малих и сиромашних земаља. Југославија је употребљена и као полигон за испробавање нових технологија.”⁶

Остали део текстова у овом броју посвећен је темата које се тичу односа са суседним државама Хрватском и Босном. Текст Зорице Станивуковић говорио суђењу Динку Шакићу, озлоглашеном управнику логора Јасновац, у Хрватској. Држање Динка Шакића је било на самом суђењу понижавајуће за све жртве, он је негирао злочине за које се терети иако има доказа да је под његовом управом у Јасеновцу страдало око 10 000 људи претежно Јевреја и Срба.⁷ Друга вест се односи на предстојећи спортски догађај, утакмицу између Југославије и Хрватске у Београду, која је одложена за 18. август, због НАТО агресије. Ипак аутор текста наглашава како ће утакмица до које није дошло остати упамћена по сагласности Срба и Хрвата да би утакмица требало да се одигра.⁸ Догађаји из културе резервисани су за филмску критику премијере филма „Нож“ снимљене по истоименом роману Вука Драшковића, из 1982. године, а која се бави сукобима у Босни у току Другог светског рата. Ауторка Јасмина Лекић, врло похвално говори и о књизи и о филму, повезујући догађаје са ратом у Босни и Херцеговини који је уследио 90-тих година.⁹

2. БРОЈ 2518, 1. АПРИЛ 1999. ГОДИНЕ

Недељу дана од почетка бомбардовања, једна од ударних вести у НИН-у био је бунт грађана против агресије и извештај о организованим митинзима широм земље. Батић Бачевић у тексту *Ко то тамо ђева*, кроз опис протестног митинга на коме је глави гост била група *Забрањено ђушење* на Тргу у Београду, на коме се окупило више хиљада људи, провлачи информацију која је тада одјекнула победнички кроз све медије о обарању тзв. невидљивог авиона Ф-117 у атару села Буђановци. Вест о обарању авиона, али и о протесту грађана пренеле су водеће медијске куће, а у центру овог текста стоји идеја да ће се грађани окупљати у знак пркоса и протеста против агресије..¹⁰

5 Исто.

6 Артур Демек, „Силеџиство на делу“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/7.html>

7 Зорица Станивуковић, „Хрватска и случај Шакић“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/2.html>

8 Батић Бачевић, „Никад суботом“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/3.html>

9 Јасмина Лекић, „Премијере: *Нож*“, *НИН*, број 2517, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2517/1.html>

10 Батић Бачевић, „Пркос Србије“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/tema.html>

О томе како су се глумци Атељеа 212 и Народног позоришта придружили протесту, приказујући бесплатно представе, пише у посебном тексту Јасмина Лекић. Идеја о томе била је, пре свега, подржана од Савеза драмских уметника Србије чији је председник глумац Тихомир Станић. Међу првима се огласила Љиљана Благојевић, градски секретар за културу: ...Као што су у Лондону за време Другог светског рата и фашистичких ваздушних напада играње позоришне представе, тако ће и у Београду радити градски театри. Све док траје беспримерна агресија на нашу отаџбину и нашу престоницу, позоришне представе ће бити бесплатне¹¹.

Југословенски спортисти ангажовани у клубовима широм света, подржали су једногласно одбрану СР Југославије и осудили НАТО агресију о чему сведочи и текст Александра Михајловића. Владе Дивац, Предраг Мијатовић, Дејан Стојковић, Дејан Савићевић само су од неких који су се истакли са својим пројугословенским ставовима.¹² Дајући интервјуе за иностране медије они су једногласно осудили НАТО бомбардовање показујући солидарност са грађанима СР Југославије.

О обарању невидљивог авиона Ф-117, поебан чланак написао је Артур Демек истичићу у њему како „Ф-117 међу припадницима америчке авијације има посебно место: представља симбол моћи и неуништивности њихове технологије. Изузетну репутацију авион је стекао у борбеним летовима над Ираком за време Заливског рата 1991. године – 1 270 пута прошао је непримећен поред ирачких радара. Нико га није ни видео, а камоли обарао. Овај први у историји оборени, са бројем 82-806 на репу, пао је код села Буђановци и био је један од најпоузданијих: према објављеним америчким статистикама, 39 пута летео је у борбеним мисијама над Ираком. Тако смо поново постали прваци света, несрећним и невеселим поводом.“¹³

Последице НАТО бомбардовања нису само економске већ и еколошке, о чему упозорава чланк Д. Јовановића и Д. Новковића. Из текста се види да еколошки и други експерти у Србији предлажу да се, под хитно, направи процена штете настале услед агресије НАТО-а на СРЈ како би се спречила еколошка катастрофа у земљи. Први пут се помиње уранијум као радикални елемент којим се бомбардује Југославија. Као последица агресије покренута је иницијатива за формирање међународног еколошког суда који би кажњавао починиоце еколошких катастрофа код нас и у свету.¹⁴

Рубрика под називом *Јунаци наших дана* доноси сатиричан текст, анонимног аутора, који говори о афери америчког председника Била Клинтона

11 Јасмина Лекић, „Док бомбе падају глумци играју представу *За живу Србију*“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/7.html>

12 Александра Михајловић, „Наши спортисти у свету“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/8.html>

13 Артур Демек, „Наши „витезови“ на делу“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/6.html>

14 Д. Јовановић и Д. Новковић, „Уништавање природе“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/1.html>

и Монике Левински, и о окружењу британског премијера Тонија Блера, једног од ватрених заговорника напада на СР Југославију, за кога каже да је окружен људима хомосексуалне оријентације. Евидентно је да је текст врло емотивно обојен, написан са намером да се непријатељ што више оцрни, по свим основама, и да се доведе у питање негова моралност на више нивоа.¹⁵

Текст Биљане Степановић о идеји подизање „живог зида“ у фабрици „Застава“ у Крагујевцу, јасно говори да се бунт грађана није односио само на Београд већ на целу Србију. НИН се потрудио да пренесе информације и из других делова земље. Свету су послате поруке да су Крагујевчани спремни на ризик. Бомбардовање фабрике значило би тренутну смрт бар две хиљаде људи, колико их се обично налазило у халама. Занимљиво је да ауторака дотиче и економски аспект, истичући како „западној јавности вероватно тешко може бити појмљиво да људи залажу животе за фабрику у којој зарађују 45 марака месечно и то у бољем случају. У горем, док трају принудни одмори, не приме ни 25 марака.“¹⁶ Подршку колегама пружили су радници „21. октобра“ и удружења Рома из Крагујевца, фабрике „Петар Драпшин“ из Младеновца, радници Сомбора, „21. Маја“ из Раковице, а „Карнекс“ из Врбаса послао је 15 тона хране из чега се види да је талас бунта и солидарности заплуснуо целу државу.

Сава Даутовић, посветио је текст, заправо коментар на рецензију др Милета Бјелајца која је изашла у часопису „Токови историје“ а бави се критиком књиге Ноела Малколма *Косово, крајња историја*, изашле 1988. године у Лондону. Британски новинар и публициста, доктор историјских наука у наведеној књизи између осталог каже да је „Косово за Србе већ изгубљено: наводно, етнички и хумано. Јер, по њему, албанска етничка заједница има право на самоопредељење.“¹⁷ Према аутору, оваква дела би требало настрожије осудити јер дају подршку албансом сепаратизму и служе као оправдање за агресију.

Правни аспекти НАТО агресије разматрани су у интервјуу са професором Војином Димитријевићем, познатим експертом за међународно право, који је дао стручно образложење кршење норми међународног права почињених агресијом НАТО-а на СР Југославију. Према његовим речима Саверноатлантски пакт је организација за регионалну колективну безбедност, управо заснована на начелу колективне самоодбране. Предвиђено је да улази у оружане акције само ако једна од чланица буде нападнута што овде није био случај. Сила је дозвољена једино у самоодбрани, појединачној или колективној, или у мировним акцијама, по налогу Савета безбедности.¹⁸ Због овога аутор

15 Аноним, „Јунаци наших дана-смртоносна демократија“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/2.html>

16 Биљана Степановић, „Крагујевац-живи зид“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/3.html>

17 Сава Даутовић, „Књиге и бомбе“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/4.html>

18 Светлана Ђурђевић Лукић, „Интервју: Војин Димитријевић“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/9.html>

наивно верује да ће се Хашки трибунал умешати и осудити агресију што се касније показало као заблуда.

Стеван Никшић у чланку *Разорени разум* позивајући се управо о међународно право, повезује ситуацију са претходним ратом у Хрватској и Босни. „Када се својевремено НАТО авијација обрушавала на Србе у Босни и Херцеговини, то је образлагано потребом да се на тај начин спречи да Срби са околних планина нападају невино становништво у Сарајеву... А сада кад НАТО авијација немилице туче градове широм Србије и Црне Горе, то се, кажу, чини зато што је неопходно да се Срби спрече да нападају Албанце на Косову.“¹⁹ Повезивање са ратом у БиХ и распадом СФРЈ је реторика која је карактеристична за ратне бројеве НИН-а.

Што се тиче односа на Блакану, подршку у одбрани СР Југославије као и апел да се прекине бомбардовања дале су и Република српска и БиХ, тако да је бомбардовање довело до уједињена „Срба са ове и оне стране Дрине“, како примећује аутор текста *Кад се Срби сложе* Бранко Периф. У јасној и недвосмисленој осуди напада јединствени су и леви и десни, и грађанска опција и националисти, и четници и партизани, и стари и млади што је реткост за пољуљане односе на Блакану. Протестима су се придружила многа удружења, установе и институције. Читајући текст стиче се утисак о јединству свих Срба на простору Блакана што је права реткост у историји ових простора.

Један од ретких текстова у овом броју који се не тиче НАТО агресије је интервју са патријархом јерусалимски и све Палестине господином Диодором који је водила Нина Андрејевић а који је одговара на питања о Светом огњу. Ипак иако нема везе директно са бомбардовањем које је у току, интервју се завршава питањем како би Црква могла да утиче на политичаре да би живот на земљи био сношљивији, на шта је уследио одговор патријарха да сви треба угледају на јеванђелисте па и политичари како би „били поучавани њиховим начином живота и да би примењивали људска права са осећањем одговорности, исправним судом и објективно, на добро целог човечанства.“²⁰

3. БРОЈ 2519, 8. АПРИЛ 1999. ГОДИНЕ

После дванаест дана ваздушних напада, војни аналитичари процењују да је готово педесет процената борбених летова заврши тако што се пилоти врате у базе не изучивши смртоносни товар. Тако започиње текст, за који се види жеља да се подигне борбени морал и оптимизам објављен у НИН-у, 8 априла. Карактеристично за овој текст је да се први пут помиње гађање цивилних обејеката-мостова и пруге.²¹ Посебан чланк посвећен је разарању

19 Стеван Никшић, „Разорени разум“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/10.html>

20 Нина Андрејевић, „Поруке из небеског града“, *НИН*, број 2518, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2518/5.html>

21 Аргур Демек, „Зашто смо јачи“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/tema.html>

мостова у Новом Саду. НАТО је срушио и „Мост слободе“, понос Новог Сада, архитектонско дело академика Николе Хајдина. Такође је порушен и чувени мост „Маршала Тита“ саграђен непосредно по ослобођењу 1945 године..²²

Доза оптимизма, која иде чак и до проглашавања „већ изгубљеног рата“ доминира овим бројем. У чланку под називом *Медијски рай*, Богдан Тирнанић, говори о значају медија и вођења паралелно и медијског и пропагандног рата против СР Југославије и наглашава како „овог пута није било ниједне пукотине у српским медијским снагама, чија је монолитност била права супротност хаосу који је владао у пропагандним штабовима агресора.“²³ Текст доноси врло озбиљну анализу медијског рата, који се по први пут води у пуном јеку, са дозом сатире и критике типичне за писање текстова у НИН-у.

Један о текстовима у овом броју осврће се на православни Ускрс, за време кога је Папа предложио обуставу бомбардовања што је НАТО одлучно одбио. И у овом тексту се говори о сигурном поразу НАТО алијансе: „Тако ће сада хиљаде светских аналитичара од Горбачова до Нормана Стоуна рећи да је агресија на Југославију „катастрофална грешка“, „планетирана глупост“ али да НАТО, једноставно, „не може да призна пораз“. Тако читав свет (а најдиректније ми Срби и косовски Албанци) постаје талац највеће машинерије за убијање и разарање коју је земаљска кугла икад видела.“²⁴

Корак даље отишао је чланак Драгослава Ранчића, *Најукли НАТО*, у коме се износе критике које су упућене НАТО алијанси од стране својих савезника. „Клинтона савезници већ упозоравају да је стратегија била погрешна да су резултати рата незадовољавајући да је НАТО суочен са испитом своје сврхисходности и да су доведени у питање и јединство и будућност алијансе.“²⁵ Према овом тексту, нездовољни су сви савезници, „Њујорк тајмс“ генерала Кларка назива „великим лажовом“, а у британском ратном штабу „влада такав хаос да се стиче утисак, да је бомбардована Британија, а не Југославија“²⁶. Француски „Фигаро“ досадашњи биланс рата оцењује као „катастрофалан“. Хуманитарна катастрофа није спречена, него је поспешена самим бомбардовањем, Срби су се ујединили, а увећана је опасност од додатне дестабилизације целог балканског региона.²⁷

Карактериста овог броја је д су чак два текста посвећена односима са Русијом. О њима пише Бранко Стошић, дописник НИН-а из Москве који је облавио два текста *Срби и Руси* и *Русија, НАТО и агресија на СР Југославију*. У оба текста он се бави проценом ризика да се Русија умеша у рат на Балкану и тиме се дестабилизује цело подручје што не би ишло у корист никоме. Русија је од почетка осудила напад на СР Југославију што су подржали и бројни

22 Лазар Каурин, „НАТО мостовима не верује“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/10.html>

23 Богдан Тиранић, „Тамо где падају бомбе“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/1.html>

24 Слободан Рељић, „Крвави Ускрс“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/2.html>

25 Драгослав Ранчић, „Напукли НАТО“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/11.html>

26 Исто.

27 Исто.

уметници, а Никита Михалков, један од најистакнутијих филмских ствара-лаца у Русији, је дао интервјуу поводом филма „Сибирски бербери“ у коме је „истакао своју љубав према Југославији и осудио НАТО бомбардовање.“²⁸ Закључак је да од војног мешања Русије тенутно би било више штете него користи јер би могло доћи до дестабилизације Балкана.

Повезивање са распадом Југославије и ратом у Босни и НАТО бомбардовањем је нешто што карактерише и овај број недељника. У тексту под називом *Рат у БИХ је почео пре прве објаве*, дата је ретроспектива рата у Босни и односима који су ту владали од краја Другог светског рата. Писан у форми сећања, заправо претставља фељтон који треба да излази у наставцима. Евидентно са намером да подсети на раније злочине НАТО агресора.²⁹

Да је бомбардовање узроковало и економску нестабилност не само на Балкану већ и у целој Европи, говори и текст *Светске берзе и Косово*, у коме је наглашено „САД и Велика Британија тренутно профитирају на косовској кризи, јер инвеститори, бежећи од ослабљеног евра, дају предност фунти и долару. Главне европске берзе су за сада релативно мирне јер верују да ће се, упркос буци и бесу, НАТО авантура брзо окончати. Ипак земље Централне Европе које сада највише трпе због несигурности у региону, могле би имати и додатних негативних последица, јер како оцењују стручњаци „Оксфорд аналитике“, то би могло успорити и пријем водећих пет држава у транзицији у Европску унију.“³⁰ Овај чланк говори о томе да су сарадници НИН-а желели да прикажу све могуће аспекте НАТО бомбардовања.

Посебан чланак посвећен је доласку немачког писца Петера Хандкеа у Србију. „Као што је и најавио, Хандке се појавио у Београду, са својим пријатељем Златком Боснићем, кад је почело бомбардовање. Пре него што је стигао у Београд, Хандке је још једном узбуркао Немачку и изазвао снажне реакције после кратке поруке у којој је подржао Југославију уз осуду НАТО агресије.“³¹ Текст изражава захвалност Србије за акт познатог писца, који је дочекан у Београду као пријатељ и са одушевљењем.

Први пут у овом броју помиње се ситуација на Косову у смислу појављивање избеглица и то припадника албанске националне мањине које масовно желе да напусте ратну територију. Говорећи о злоупотреби од стране страних медија, који као узрок овог исељавања наводе искључиво етничко чишћење од стране српских јединица на Косову. Овај чланак помиње и ОВК, иако нема конкретних података о злочинима почињеним на терену већ само изношење да „постојање ОВК, чије је формирање, наоружавање и промовисање у великој мери помогнуто са Запада, и чија су ваздушна подршка агресорски НАТО авиони, подразумева њихове нападе на Војску Југославије и припаднике МУП-а.“³²

28 Бранко Стошић, „Срби и Руси“, *НИН*, број 2519, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/9.html>

29 Аноним, „Рат у Бих је почео пре објаве“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/5.html>

30 Тања Јакоби, „Светске берзе и Косово“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/6.html>

31 Драган Бисенић, „Хандке међу Србима“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/7.html>

32 Светлана Ђуревић Лукић, „Употреба несрећа“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2519/8.html>

Анализа овог чланка јасно указује на непостојање потпуних информација о дешавања на самом терену Косова и Метохије које због специфичне ратне ситуације нису могле бити доступне.

4. БРОЈ 2520, 15. АПРИЛ 1999. ГОДИНЕ

Прва страна новог броја доноси обиман интервју са Вуком Драшковићем, потпредседником свезне владе, који је у разговору са новинаром НИН-а, Петром Игњом, осудио НАТО агресију, и изрекао став савезне владе о решавању судбине Косова: „Желимо да се постигне брзи политички споразум о Косову, о високој аутономији Косова у границама Србије, да се постигне договор са међународном заједницом о најефикаснијем међународном учешћу у примени тога политичког споразума, да се све избеглице – и албанске, и српске, и турске, и остале – врате на Косово, да се граде односи поверења и помирења између Срба и Албанаца и да се на принципима равноправности такви исти односи успоставе и са Европом и Сједињеним Америчким Државама после агресије.“³³ Вук Драшковић је коментарисао и савез са Русијом који је оценио као позитиван.

Бранко Стошић, пак, дописник из Москве, у чланку *Позадина ракиеној ујозорења Русије Западу*, открива да се изјава руског председника Бориса Јељцина која је запрепастила свет „о томе да ће руске стратегијске ракете бити „преусмерене“ на земље чланице НАТО-а које учествују у агресији на Југославију“ и тек како мора узети са резервом тим пре што „Формално, међутим, Москва није повукла ниједан потез који би се могао протумачити као предузимање војних мера против западне Алијансе. Напротив, њени званичници су пожурили да увере бивше партнере у Споразуму о сарадњи Русија-НАТО да никаквог „преусмеравања“ нема.“³⁴ Текст одише критичким ставом у односу на руске савезнике за које се алудира да пре свега гледају сопствене интересе, па тако и у овом случају.

Један део текстова *Огледалце, огледалце, Бомбе изјона, Крвава Морава, Бејрути четивџи, Гијанџи у рушевинама, Уранијумске бомбе*, бави се жртвама НАТО агресије, разарањима и последицама која је поставила по привреду у земљи. Заједничко свему овоме јесте да су ове слике у прозападним медијима праћене причом о спречавању хуманитарне катастрофе. Па тако „више није важно да ли СНН-а наручује од НАТО-а као свог војног крила мале прљаве ратове који подизу гледаност, или је НАТО главни и одговорни уредник западних електронских медија. Заједничка идеја је не само разорити ову земљу већ и разорити, уништити слику о том разарању. Фасада хуманости и борбе за људска права мора бити одржана, макар били истребљени сви Срби (или Албанци) овога света.“³⁵

33 Петар Игња, „Шта нам је сада чинити“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/tema.html>

34 Бранко Стошић, „Позадина ратног упозорења Русије Западу“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/8.html>

35 Светлана Ђурђевић Лукић, „Огледалце, огледалце“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/14.html>

Када је упитању култура, и овај број доноси текст ауторке Јасмине Лекић, која је разговарала са Дејаном Мијачем, редитељем о његовом односу према новонасталој ситуацији у СР Југославији. Рубрика је евидентно је имала за циљ да повеже и уметнике са обичним грађанима, и позове на солидарност и јединство у данима бомбардовања. У току бомбардовања постало је јасно да се и уметност ставила у службу одбране земље и солидарности са грађанима. Као неко ко је у детињству преживео окупацију у Другом светском рату, Дејан Мијач је направио поређење са модерним начином ратовања које је постао актуелно током НАТО агресије, а у којој су медији одиграли велику улогу.³⁶

Новина у овом броју су текстови који говоре о помоћи и подршци муслиманских земаља НАТО агресорима. Ово се односи између осталих и на понуду БиХ да НАТО у нападима на Југославију користи аеродроме и ваздушни простор федерације што су муслиманско-хрватски представници одлучили без консултација са српским представницима у заједничким органима.³⁷ Тиме се показује да стара непријатељства, а поготово ратови почетком деведесетих на просторима нису заборављени. Дешавања на Балкану пратиле су и много удаљеније исламске државе. „Новине у Пакистану као главну вест објавиле су понуду Пакистана да у Југославију пошаље своје војне трупе које би се прикључиле трупама НАТО-а за очување мира.“³⁸ Ипак нису све муслиманске земље делиле ово ставове. Тако је „Ирак протествовао због НАТО интервенције као саборац и жртва САД/Велике Британије и њихових бруталних претеривања и укидања суверенитета.“ а „новом јорданском краљу стижу од сопственог становништва изузетно критичке примедбе, али и од суседних муслиманских земаља, јер је повукао свог амбасадора из Београда, што је схваћено као проамерички гест.“³⁹

Артур Демек, стални сарадник НИН-а и у овом броју пише са дозом оптимизма о паду морала код НАТО агресора који нису довољно мотивисани за нападе, док Југоловени бране своју отаџбину. „Прошле су три недеље од почетка бесомучних напада на Југославију, а рат се и даље наставља. Ни један од својих политичких или војних циљева, НАТО није достигао. Зато су политички и војни лидери савеза постали нервозни. Њихов првобитни циљ да у року од три дана принуде оружане снаге Југославије на предају, потпуно се изјавио“⁴⁰ пише Демек. Грађани који су на страни отаџбине представљају добитну мотивацију домаћим снагама.

У том смислу и сами новинари НИН-а одлучили су да подрже противваздушну одбрану па су у пратњи команданта Градског штаба цивилне заштите

36 Јасмина Лекић, „За Бога они не знају“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/6.html>

37 др Ненад Кеџмановић, „Идентификација са окупатором“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/9.html>

38 Сузан Манел, „Поглед на Југославију из Пакистана“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/11.html>

39 Исто.

40 Артур Демек, „Генерали НАТО у паници“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/10.html>

Београда Драгана Човића, дежурали је једну ноћ „на терену“. Улога Градског штаба цивилне заштите подразумевала је организацију збрињавања становништва, спашавање грађана, његову заштиту од биохемијских, нуклеарних и сличних дејстава, спашавање становништва из рушевина и њихово рашчишћавање. Екипа НИН-а пратила је на терену, деловање Градске заштите, у току бомбардовања. Према речима извештача храброст и пркос не показују само припадници овог штаба већ и много грађани међу којима има и пуно младих који тврде да се не плаше бомбардовања.⁴¹

НИН је у овом броју кратко пренео вест о убиству власника и уредника „Дневног телеграфа“ Славка Ђурувије од стране непознатих извршилаца.⁴² Уследио је апел да се под хитно прекину све међустраничке размирице док траје бомбардовање. Међутим, показало се да убиство за које се веровало да ће брзо бити разрешено, а починоци приведени правди, остати још дуго неразјашњено у домаћој јавности.

5. БРОЈ 2521, 22. АПРИЛ 1999. ГОДИНЕ

У новом броју текст са прве стране говори о ратним разарањима у претходној недељи, привенствено се осврћући на гађање воза у Грделичкој клисури и страдање цивила. Пишући о конфузији која влада међу агресорима аутор Артур Демек, истиче да „амерички генерали би највише волели да изведу било какву ограничену копнену операцију са циљем да се бар мало сачува образ у овој бици која је за њих већ изгубљена. Али и у том случају, амерички генерали би волели да Албанце из такозване ОВК искористе као топовско месо. О томе ће се детаљније расправљати на састанку шефова НАТО агресора у Вашингтону, крајем ове недеље.“⁴³ Сарадници НИН помињу у овом броју и бомбардовање хемијске индустрије „Прва Искра“ у Баричу, која је прошла без већих последица, док су надлежни сами одлучили да затворе Панчевачку рафинерију, која се такође нашла на мети нападача.⁴⁴

У ироничном тону написана је анализа проблема повратка албанских избеглица на Косово, којима НАТО не дозвољава повратак. Аутор саркастично закључује „НАТО-у, иначе, све лошије иде на Косову. Десетине хиљада Албанаца, измучених вишенедељним тумарањима од немила до недрага, почеле су да се враћају кућама. На њиховим лицима се види пакао који су прошли. Ко се и надао помоћи „томахавка“, сад зна да то није лако доживети. Све вође, сем Ругове, отишли су до Скопља или Тиране, „исповедили“ се западним репортерима и онда одлетели на Запад да моле за још бомби и копнену интервенцију. А овим несрећницима обећавано да ће све трајати два-три дана.

41 Мирјана Милосављевић, „Престоница под бомбама“, *НИН*, број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/2.html>

42 Аноним, „Убијен Славко Ђурувија“, *НИН* број 2520, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2520/5.html>

43 Артур Демек, „Ваздушно убијање“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/tema.html>

44 Ана Вучковић, „Панчево рафинерија нафте“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/3.html>

Као, Албанци се мало повуку, по Србима ће НАТО са неба истрести бомбе, па ће они дати ватру табанима према Србији, и ево га – независно Косово.“⁴⁵

Бомбардовање мостова у Новом Саду оставило је ипак чини се посебно тужан утисак. У овом броју НИН доноси чак два текста о том догађају, а у једном говори и сам архитекта моста проф др Никола Хајдин, градитељ „Моста слбоде“ срушеног у бомбардовању.⁴⁶ Други текст говори о емотивном одговору Новосађана на ова рушења: „Обале Дунава су и даље живе као раније, можда и живље. На његовом кеју много је шетача. Понос и пркос. Уздаси крај порушених мостова. Оживљавају сећања и успомене многих генерација. На остатку старог Варадинског моста исписан је плакат чију садржину многи деле: „Мосте мој, никада се нећеш срушити у срцу мом. Твоја Зизи“. Његови остаци украшени су букетима цвећа, али ту је, ваљда у знак пркоса, и једна умрлица за председника највеће силе света.“⁴⁷

Новина овог броја је хронологија догађаја, из дана у дан од четвртка 15. априла (тј од изласка претходног броја) па до среде 21. априла, до новог броја. Ово је свакао имало за циљ да олакша прегледа догађаја у међувремену, с обзиром да су се нова дешавања низала из дана у дан, а да је НИН ипак као недељник на неки начин остао онемогућен да у потпуности испрати овај темпо, за разлику од дневне штампе. Захваљујући овој рубрици читаоци НИН-а нису остали ускраћени за сва дешавања у међувремену између два излагања.

Када с у питању интервјуи у овом броју објављен је обиман интервју са министарком здравља у влади Србије др Лепосавом Милићевић, која се осврнула посебно на драматичну ситуацију на Космету и на последице гађања касетним бомбама „од којих страдају подједнако и Срби и Албанци на Косову“.⁴⁸ Из текста сазнајемо о појачаном раду на југу земље, Косову готово, али и о хуманитарној помоћи која стиже из суседних земаља Русије, Белорусије, Грчке, Бугарске па чак и из Италије.⁴⁹

Значај подршке цркве огледа се и у интервју са московским патријархом Алексејем Другим. Он је показао подршку православним хришћанима у Југославији одржавши заједничку литургију за мир са српским патријархом Павлом. Том приликом, обратио се многобројним верницима на Светосавском платоу и поручио им „да проблем етничких Албанаца на Косову мора бити решен путем преговора, усмерених на чврсто јемство грађанских права овим људима, њихов частан живот. Али не може се чинити добро убијајући друге. И не може се српски народ лишавати својих историјских светиња на којима се вековима темељи његов живот. Најтужније је то што је НАТО угрозио правичан светски поредак на коме се заснивао мир у Европи и у свету после Другог светског рата. Право јачег све више замењује међународне законе и уговоре и неспојиво је са вековним схватањима о части и врлини.

45 Слободан Рељић, „Преко глава очајника“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/2.html>

46 Ивана Јанковић, „Чамцеом око моста“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/5.html>

47 Јована Јањић, „Скела на Дунаву“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/11.html>

48 Тања Николић, „Ништа им није свето“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/1.html>

49 Исто.

Остварење овог „права“ руши законитост и неизбежно рађа отпор. Као резултат тога, свет веома дуго може да доживљава горке плодове.⁵⁰

Део посвећен темама из културе, доноси не случајно изабран приказ књиге „Бутање мора“, француског писца Жана Брилера. У најкраћем, то је књига о отпору, боље рећи о јединственом облику отпора који једна француска породица пружа свом тадашњем поробљивачу – Немцима. Циљ овог приказа је показати вредност пружања отпора у свим видовима, а поента је да свака индивидуа може на свој начин пружити отпор окупаторима, могла је то и у току Другог светског рата, а може и у Југославији у току НАТО агресије.⁵¹ Исти аутор у овом броју даје још један текст, бавећи се седмом уметношћу, односно филмом. Такође, подвлачећи паралеле али овог пута са ратом у Босни. Наиме, на Фестивалу југословенског документарног и краткометражног филма награда је припала Михаилу П. Илићу „за моралну храброст, истраживачки рад и врхунско мајсторство у професионалном разобличавању медијских манипулација у филму „Маркале“ у производњи ЕХП продукције и РТС ТВ Београда“;⁵² Овај филм говори о догађају из 1994. године када је од минобацачке мине, коју су, наводно, испалили Срби, на сарајевској пијаци погинуло 68 људи, а 197 рањено. Аутор је овај догађај повезао са тада актуелним медијским манипулацијама којима се служио НАТО у кампањи против СР Југославије.

6. БРОЈ 2522, 28. АПРИЛ 1999. ГОДИНЕ

Ударна вест овог броја је најавна ангажовања копнених снага на територији Косова. Тако новинар НИН-а наводи како „уместо да призна потпуни пораз у досадашњој бруталној ваздушној кампањи против Југославије, НАТО најављује ескалацију ратног пожара и ангажовање копнених трупа за окупацију Косова.“⁵³ После три недеље ваздушних напада постало је у домаћој јавности се више јасно да се агресија на СР Југославију неће само на томе завршити и да ће доћи до неког вида копнене интервенције.

Из даљег текста видимо да су вођени преговори о присуству међународних посматрача на територији Косова. О каквом тачно присуству се ради, није потпуно разјашњено у медијима, па ни НИН закључује да безобзира о најави могућег доласка „невојних посматрача“ на териотрију Косова, „ако је веровати званичним и незваничним медијима Русије и Белорусије, истих оних земаља којима је Југославија свечано и еуфорично приступила, у Београду се, ипак, разговарало и о евентуалном доласку странаца који не би држали руке у џеповима.“⁵⁴

50 Нађа Андрејевић, „Молим се за вас“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/6.html>

51 Ђорђе Димитријевић, „Реч о отпору“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/7.html>

52 Ђорђе Димитријевић, „Кратки метар-дуго сећање“, *НИН*, број 2521, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2521/13.html>

53 Стеван Никшић, „Гневни губитници“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/tema.html>

54 Батић Бачевић, „Колетарална дипломатија“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/1.html>

Говорећи о односу са НАТО земљама, некадашњим савезницима из Другог светског рата, НИН у овом броју објављује сећања Миодрага Д. Пешића, бившег припадника Југословенске војске у отаџбини који описује евакуацију савезничких пилота у срцу окупиране Европе крајем 1944. и почетком 1945. године. Ауторка истиче како „у окупираној Европи у Другом светском рату није забележен овакав подвиг. Шта је мотивисало људе, припаднике војске ђенерала Михаиловића, и српски народ да се несебично и пријатељски односе и жртвују за припаднике народа који су их напустили и ускратили савезништво, помоћ и захвалност?“⁵⁵

Велика пажња посвећена је односу суседних земља у рату према СР Југославији јер се тицо и добросуседних односа, али и буђења старих аспирација на територију Југославије као што је то био случај са Албанијом „која нуди Западу све што има, понајвише косовске избеглице, не би ли се инвазија сувоzemних снага НАТО-а на Србију извршила са њене територије.“⁵⁶ Са жаљењем НИН констатује да и друге суседне државе користе ситуацију да се утркују да што пре уђу у НАТО. Словенија нуди своје коридоре за нападе, Хрватска препоручује своја ратна искуства, Македонија је пак „дубоко разочарана што је стављена на последње место за пријем у НАТО и што нису довољно признати њени доприноси у решавању косовске кризе док Бугарска тврди да је дестабилизвана због кризе.“⁵⁷

Питање косовских избеглица, претежно Албанаца који су похрлили ка земљама Запада неминовно се отворило као проблем, не само Блкански већи Европски. НИН тако пише о великом броју косовских Албанаца које су се упутиле ка Немачкој, у групама које чине вишечлане породице, и велики број млађих здравих мушкараца. За три недеље Немачка је примила 10000 ових лица, проблем је што велики број њих је био без документа, па није било могуће утврдити тачан идентитет, а показало се да суседне земље врло нерадо прихватају избеглице са Косова укључујући ту и Албанију.⁵⁸

Међутим поставило се и питање шта је са другим избеглицама које нису са територије Косова већ желе да напусте Југославију од страха од бомбардовања. Гађање РТС, које је означено као црни петак новинарства, и страдање цивила додатно су утицали на ширење страха међу становништвом. Смртност је повећана и у самом главном граду, повећан је број можданих и срчаних удара, дакле болести изазваних првенствено стресним ситуацијама и страхом. Због тога не чуди што је један део одлучан у намери да напусти земљу.⁵⁹

Испоставило се да је за њих процедура много више отежана и да Срби много теже добијају визе за земље Запада. О томе се у чланку под називом *Беј од бомби*, бави новинарака Ливија Лазић, преносећи из прве руке

55 Нађа Андрејевић, „Ваздушни мост“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/4.html>

56 Драгослав Ранчић, „Омача за суседе“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/3.html>

57 Исто.

58 Мирјана Витман, „Косовске избеглице“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/5.html>

59 Мирјана Милосављевић, „Хитна помоћ-очи града“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/14.html>

искуства српских избеглица, првенствео оних са севера земље кој желе да бораве у Мађарској или Аустрији.⁶⁰

Испоставило се да од НАТО бомбардовања не беже само људи већ и животиње. То је последица и еколошког загађења. Тако је дивљач из Србије примећена, чак, на југу Македоније. Као последица гађање рафинерије у Панчеву, уочена је појава такозваних „црних киша“, насталих као продукт повећаних концентрација токсичних материја у ваздуху. Такође еколошке последице нису заобишле ни реке, које су загађене, а НИН апелује на неопходност заштите флоре и фауне у земљи јер се то одражава на цео свет.⁶¹

Повезивање догађаја са Другим светским ратом, постао је учестала појава на страницама НИН-а, све чешћа присећања како је тада било и разлике и сличности са ратом 1999. се често подвлаче. Овај број доноси текст о позоришту у току Другог светског рата, када су уметници који су наступали у позориштима касније окарактерисани као „сарадници окупатора“. „Ослободиоци, као што је познато, нису били спремни ни за каква нијансирана тумачења позоришног живота у поробљеној земљи. Тако су се, уосталом, односили и према свакој другој културној и уметничкој активности под окупацијом, па је све што се под њом подразумевало, оквалификовано као издаја и сарадња са окупатором“⁶²

Овај број доноси два интервјуа: један вођен са Ноамом Чомским, америчким филозофом и професором који је оштро осудио бомбардовање Југославије, а други са Марком Гашићем коментатором из Велике Британије. Обојица су се налазила у том тренутку у земљама агресорима на Југославију, и обојица су најоштрије осудила бомбардовање. Усамљени у великој мери у својим ставовима, у непријатељском окружењу наставили су да заступају ставове против агресије и да позивају на прекид. НИН је доноси два обимна интервјуа у жељи да охрабри читаоце да издрже нападе.

7. БРОЈ 2523, 5. МАЈ 1999. ГОДИНЕ

Насловница овог броја, први пут помиње да је можда нађен пут ка дипломатском решењу косовске кризе, што је тема целокупног броја. Чињеница да су амерички председник и његови сарадници знатно ублажили реторику према званичном Београду са једне стране а са друге да је званични Београд први пут изказао став да може прихватити међународне снаге реда на Косову улила је наду у да је крај бомбардовања близу.⁶³ У овом броју испливала и помало наиван нада да ће снаге ОВК ослабити, а да ће Запад у новом распореду подржати умеренију струју Ибрахима Ругове, што се касније показало као неистинито.⁶⁴

60 Ливија Лазић, „Бег од бомби“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/7.html>

61 Д. Јовановић, „НАТО и екоцид“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/10.html>

62 Сава Даутовић, „Позориште у рату“, *НИН*, број 2522, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2522/9.html>

63 Батић Бачевић, „Косовска завеса“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/tema.html>

64 Светлана Ђурђевић Лукић, „Употреба лидера“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/1.html>

Праћена је и рекација Уједињених нација, генералног секретара Кофија Анана, који је такође почео да мења своју реторику и након разговора са званичном Москвом, направио корак напред изјавом у којој је истакао да „трајно решење за Косово неће моћи да буде постигнуто на бојном пољу“.⁶⁵ Улога Русије у решавању Косовске кризе види се као одлучујућа у заштити Југословенских интереса, овај број доноси извод из интервјуа са начелником Главне управе Министарства одбране за међународну војну сарадњу генералом, Леонидом Ивасовим, који прави паралелу између САД и Трећег рајха, а Србију односно Југославију виде као штит за руске интересе на Балкану.⁶⁶

Што се тиче односа са суседним државама поготово са Хрватском, где су последице последњег распада Југославије још увек живе НИН у овом броју доноси интервју са хрватским социологом и председником Социјалистичке радничке партије др Стипом Суваром. Социјалистичка радничка партија Хрватске иначе је била једина политичка странка у земљи која је осудила НАТО нападе на Југославију, а овим интервјуом је показано и да међу суседима има оних који ипак не гледају искључиво непријатељски на СР Југославију.⁶⁷

Ретроспектива догађаја дата је у овом броју и по истом принципу дан за даном, а најважнији догађаји поготово они који се тичу разарања земље коментарисани су у посебним текстовима. Чланци *Тражења разума свећом*, *Крвави круи*, *Терети рушевина*, *Један дан у њаклу*, *Нешто као дневник*, посвећени су ракетирању Београда и Новог Сада, затим бомбардовању Авале, термоелектрана. Помињу се и циљеви означени као колетарелна штета попут ракетирања Сурдулице, и гађања колоне албанских избеглица на путу Ђаковица-Призрен са бизарним објашњењем да је из авиона „трактор личио на тенк“.⁶⁸ Нарочита се истиче тешка еколошка ситуација коју је изазвала употреба оружја са осиромашеним уранијумом, чиме се знатно повећао и степен радијације, према неким тврдњама чак девет пута више од дозвољеног. НИН се бави ћутањем *Грин њиса*, светске невладине организације, која се наметнула као главни борац за еколошка питања, објашњавајући овакво стање чињеницом да је финансирају западне земље чланице НАТО алијансе. Она се огласила после четрдесет дана од бомбардовања, са саопштењем да ће даље последице по екологију бити катастрофалне уколико се настави са бомбардовањем.⁶⁹

За разлику од њих став цркве је поприлично јединствен, Београд је посетио још један значајан свештеник, Џеси Џексон, амерички баптистички проповедник, али и политичар, нека врста изасланика. У Београд је дошао са циљем да поручи да се довијца лидера морају састати, што такође говори о кораку

65 Драгослав Ранчић, „Шта ће сада Кофи Анан“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/2.html>

66 Бранко Стошић, „Хитлеровим путем“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/3.html>

67 Зорица Станивуковић, „Хрватска и епилог рата у СРЈ“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/4.html>

68 Аноним, „Академски лажов“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/8.html>

69 Драган Јовановић, „Зашто Грин пис ћути“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/10.html>

у напред у решавању Косовске кризе.⁷⁰ У Београд је стигао и Протос, највише духовно и управно тело Црне Горе, апелујући да се престане са бомбардовањем као и доносећи велику новчану помоћ намењену најугроженијима.⁷¹

Вести из културе доносе текст о несвакидашњој изложби карикатура, везаних за НАТО бомбардовање, а поводом светског дана штампе, 3. маја, у здању Студентског културног центра, са идејом да је до краја бомбардовања а да по завршетку победнички рад добије једну занимљиву награду-парче невидљивог авиона Ф-117-а.⁷²

8. БРОЈ 2524, 13. МАЈ 1999. ГОДИНЕ

Састанак групе осморице за решавање Косовске кризе, који је оцењен као још један корак ка решњу сукоба на Косову и бомбардовања остао је у сенци вести да је у Београду грешком погођена кинеска амбасада, што је у СР Југославији оцењено као фатална грешка агресора који су се сада замерили једној од водећих земља света.⁷³ Та вест је главна тема овог броја НИН-а, који предвиђа стварање новог светског поретка, на челу са Русијом и Кином, које благонаклоно гледају на СР Југославији. То се види као противтежа земљама западног блока, и могућност за решавање спора.⁷⁴ „Колапс односа са Кином, коју у САД виде као главног стратешког партнера у следећем веку, могао би да послужи као добар изговор за прекид рата у којем су због излива алтрузима према косовским Албанцима поремећени односи са Кином, Русијом и угрожен међународни правни поредак.“⁷⁵ – закључује новинар НИН-а.

На економском плану се уједно са јачањем мировних иницијатива разматрала у овом тренутку нека мини верзија Маршаловог плана. Испоставило се да је агресија условила економске губитке и у суседним државама које су имале добре трговачке односе са СР Југославијом. Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Румунија и Македонија изгубиле су конфликтом у СРЈ и значајно тржиште и важног испоручиоца сировина. Паралелно са овим помиње се и промена поретка у Југославији и демократско уређење као услов да буде економски укључена у ово тржиште.⁷⁶ У тој ситуацији економски погођена је свакако била највише СР Југославије, која је остала блокирана. Ипак од свих несташица које су се јавиле, НИН у овом броју доноси, панику и редове који су настали због несташица цигарета, а такође се помиње и цветање продаваца на „црно“ који желе да зараде на несташицама и на „туђој музи“.

70 Слободан Рељић, „Кога ће Бог казнити“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/11.html>

71 Исто.

72 Јован Јањић, „НАТО у карикатури“, *НИН*, број 2523, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2523/14.html>

73 Батић Бачевић, „Свилен гајтан“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/tema.html>

74 Милан Дамјановић, „Увређени не и понижени“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/1.html>

75 Исто.

76 Тања Јакоби, „Мост на крају рата“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/7.html>

Кроз редове текста *Рајџ њушача* назире се и економска криза која је завладала и када су у питању и други производи.⁷⁷

Главна карактеристика овог броја је већи број интервјуа. Интервјуи су вођени са уметником Момчилом Бајагићем Бајагом, антропологом Загорком Голубовић, генерал-пуковником Леонидом Васовим. Сви они дали су своје погледа на НАТО агресију, осудили свако из својих позиција, политичких, људских и уметничких. НИН је евидентно желео на овај начин да да додатни кредибилитет осуди НАТО агресије, али и да створи слику како познате личности, из различитих професија виде новонасталу ситуацију и покаже њихов јединствен став о осуди бомбардовања. Две рубрике, *Нешњо као дневник* и *Хроника* догађаја из дана у дан, саставни су део и овог броја. На тај начин омогућено је читаоцима да прате дешавања.

Страдање цивила, највише од касетних бомби, а нарочито страдање најмлађих је једна свакако од најпотреснијих последица бомбардовања. Касетне бомбе примењиване у претходном рату у Босни, у бомбардовању СР Југославије постале су једно од најубојитијих оружја за убијање цивила. Објашњење њиховог дејства даје др Миодраг Лазић, хирург нишког клиничког центар у тексту *Рајне ишрачке*, који је имао прилике да се лично увери како изгледа дејство ових бомби, након НАТО бомбардовања Ниша у коме је погинуло 18 цивила, а било више рањених⁷⁸. Овакви текстови осим информативног карактера изазивају у читаоцима и снажну емотивну реакцију, дочаравајући најсуровију страну рата.

Што се тиче текстова која се баве културом, овога пута НИН је најавио почетак одржавања познатог фестивала „Стеријиног позорја“ 44. по реду, које је требало да се одржи 26. маја, упркос бомбардовању истичући да је „пркос“ јачи од страха од бомбардовања, иако су предузете мере да се представе не играју за време трајања ваздушне опасности.⁷⁹

9. БРОЈ 2525, 20. МАЈ 1999. ГОДИНЕ

Овај број први пут доноси вести са територије Косова, преузете из агенције Бета, чији је извештач боравио четири дана на Косову и то у Приштини. Из текста *На лицу места*, сазнајемо да у град новинари могу ући само уз посебне дозволе, а да је сам град од почетка бомбардовања напустило око 35 000 Срба и око 60 000 Албанаца. Отежано снабдевање, страх од ОВК, порушене куће чак и гробље, неки су од призора које новинари сликовито приказују. Ипак и овај текст одише одеђеном дозом оптимизма и вером да ће ускоро доћи до краја бомбардовања.⁸⁰ У међувремену прате се мировне иницијативе, после два месеца бомбардовања, приче о доласку копнених трупа,

77 Ана Вучковић, „Пат пушача“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/11.html>

78 Милена Дражић, „Ратне играчке“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/8.html>

79 Загорка Радовић, „Позорјем против демона“, *НИН*, број 2524, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2524/10.html>

80 Бета, „На лицу места“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/tema.html>

неке врсте међународне мисије на Косово чиниле су се све извеснијим што се види на основу чланка *Страх од слетања*.⁸¹

НИН је у овом броју преузео и репортажу о избегличком кампу у Раковици. Такви текстови су увек емотивни, засновани на личним искуствима и сведочанствима, који имају за циљ да се схвати трагедија ратовања и укаже на тежак положај избеглих Срба са Косова.⁸² Са друге стране извештачи НИН-а у чланку *Викенд поред бранилаца*, доносе и утиске како је и у систему противваздушне одбране, пошто су провели викенд у једној противавионској батерији која се налазила на обронцима Фрушке горе. „Једино суво место у кругу од неколико километара је једна кућица без воде и струје, која служи као командно место, спаваоница, кухиња и магацин. Пије се кишница, једе се кад возило за снабдевање успе да се пробије кроз незамисливо непроходан терен. Цигарете да не спомињемо. Држе се положаји без обзира на атмосферске падавине“.⁸³

Да је најбоља одбрана у тешким данима хумор показују и текстови у НИН-у, *Пази виц, Српска крајка форма*, који приказују ситуацију на комичан начин. Један други вид обране, подједнако сатиричан, настао на окупљањима по трговима и мостовима, види се из приказа књиге Драгана Миленковића, новинар који је сакупио у једну збирку све транспаренте и поруке упућене са скупова грађана. Коментаришући ову књигу тадашњи министар културе Зоран Симић приметио је да „Хумор овог народа, попут стећка, преживеће сва превирања модерног света, света чију слику обликују пролазни и помена недостојни људи. Уосталом, може ли се ишта догодити народу који усред једне злочиначке агресије моћницима поручи: „Бомбардујте, ил’ да кречимо“...“⁸⁴ Из економског угла, као израз отпора представљена је у тексту *Тржиште и иашириотизам*, и чињеница да су грађани смањили потрошњу у неким местима и до 90% куповине страних производа на рачун домаћих од почетка бомбардовања.⁸⁵

Међутим у овом броју поред добрих страна, говори се и у оптуживању и поделама, у врху државе у тексту *Шешељ ојшјужује*. Наиме, тадашњи потпредседник републичке владе Војислав Шешељ окарактерисао је председника Црне Горе Мила Ђукановића, лидера Демократске странке Зорана Ђинђића, лидера Социјалдемократије Вука Обрадовића, бившу председницу Грађанског савеза Весну Пешић и лидера Лиге социјалдемократа Војводине Ненада Чанка као издајнике и био је против било ког компромисног решења. Друга страна је пак позивала да се не слуша Војислав Шешељ, и да се мора преговарати и наћи неко компромисно решење.⁸⁶

81 Батић Бачевић, „Страх од слетања“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/1.html>

82 Ивана Јанковић, „Репортажа: избеглице у Раковици“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/3.html>

83 Миодраг Кузмановић, „Викенд поред бранилаца“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/13.html>

84 Јован Јањић, „Поруке са тргова“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/8.html>

85 Тања Јакоби, „Тржиште и патриотизам“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/11.html>

86 Аноним, „Шешељ оптужује“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/14.html>

Стална рубрика *Јунаци наших дана*, доноси текст о немачком канцелару Герхарду Шредеру, са констатацијом да су се „Герд и Адолф коначно су се, захваљујући сили, сусрели у историји.“ Повезујући одлуку немачке да учествује у бомбардовању СР Југославије са Трећим рајхом.⁸⁷

Рубрика из културе доноси обиман интервју са Душаном Ковачевићем, драмским редитељем, и његов виђење НАТО агресије. Овај уметник је за НИН изјавио оно што је осећала и већина грађана тада „мени је Косово као она моја родна кућа у Мачви. Мислим, без Косова ми не бисмо имали никог даљег од родитеља. То би било најстарије што имамо. Две и по хиљаде живих цркава и манастира се налазе на Косову и Метохији, сва духовност српског народа је тамо.“⁸⁸

10. БРОЈ 2526, 27. МАЈ 1999. ГОДИНЕ

Насловница овог броја, доноси нову тему *Подела Косова*, као решење козовске кризе. Ставови о овом питању изнели су многи стручњаци, сматрајући да таква подела није у потпуности могућа нити реална у овом тренутку, док је било и оних који такво решење сматрали потенцијалним начином за трајним решавањима српско-албанске кризе на Косову.⁸⁹

У овом броју примећује се промена тона и реторике, која више није победничка, већ у тону разочарења. Тако се у наредном тексту *Светски послови без светских људи*, констатује како службена Москва већ дужи низ година безуспешно изиграва миротворца док „стоички“ подноси распростирање НАТО-а ка границама Руске Федерације и претварање такозваног Партнерства за мир у фарсу.⁹⁰ У међувремену НАТО бесумучно „мрцвари једну земљу, под фарисејском изговором о хуманитарној катастрофи“, а НАТО ракете гађају и цивиле правдајући се колетаралним штетама.⁹¹ У томе дебљи крај на Косову извули су управо Албанци, који су масовно приморани да беже са Косова, у егзодусу, у коме су им више штете нанели НАТО савезници него Срби током целе историје, како закључује НИН.⁹² И српске светиње на Косову налазе се у незавидном положају. Интервју са монахињама манастира Девич, говори о ситуацији на Косову. Изаоловане и у непријатељској средини, оне говоре о свом искуству у току бомбардовања. Њихова прича је значајна јер деле судбину више сличних ситуација на Косову и Метохији, значајног културног и историјског блага.⁹³

87 Петар Игња, „Борбене младожење“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/10.html>

88 Јасмина Лекић, „Век сумрака“, *НИН*, број 2525, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2525/9.html>

89 Светлана Ђурђевић Лукић, „Подела Косова“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/tema.html>

90 Живојин Ракочевић, „Светски послови без светских људи“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/1.html>

91 Игор Мандић, „Морално лудило“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/5.html>

92 др Ненад Кецмановић, „На путу из Европе“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/4.html>

93 Раде Мароевић, „Манастир Девич“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/3.html>

У тексту *Тренирање плурализма*, ауторка каже да ситуација са бомбардовањем више не одговара никоме осим НАТО снагама. Предвиђа се и гашење политичког плурализма и активног политичког живота уколико би бомбардовање потрајало. Због питање егзистенције неке странке би морале да се угасе, па би тако било доведен у питање и политички живот.⁹⁴

Квалитет живота у градовима је битно нарушен, бомбардовање термоелектрана, далековода, довело је грађане у ситуацији да живе у рестрикцијама струје и воде. Због тога је забележено да су нека домаћинства и у главном граду почела да се пребацују ложење на старински шпорет на дрва и угаљ.⁹⁵ И док новинари постављају питање да ли разбијање трансформатора, рушење далековода, и бацање графитних бомби, може бити легитимни циљ⁹⁶ најугроженији су пак људи у болницама, поготово пацијенти на дијализи који су погођени честим нестанцима воде која је за њих од животне важности.⁹⁷ Новинари НИН-а у тексту *Животи у мраку*, разговарали су са Жарком Требјешанином чувеним психологом, о томе какве психолошке последице оставља бомбардовање на људе, којима ће требати времена да се психолошки опораве.⁹⁸ У тешким тренуцима, није изостао текст о успесима наших спортиста у свету, који представљају своју земљу на најбољи могући начин упркос флоскули са запада „о Србима као геноцидном народу“ Најава учешћа на квалификацијама ЕУРО 2000 које се одржавају у Ирској није изостала упркос ситуацији у Југославији.

11. БРОЈ 2527, 3. ЈУН 1999. ГОДИНЕ

Први јунски број најављује долазак Мартија Ахтисарија у Београд са новом мировном понудом „коју је тешко одбити“. Са друге стране изнето је становиште како „Суочени са бесомучним разарањем државне инфраструктуре и животом без струје и воде, десетак милиона смртника и неколико политичара је закључило да „време не ради за нас“ и да морална супериорност не обара авионе.“⁹⁹ На крају су прихваћени и принципи Г-8 и долазак међународних снага УН, на Косово.¹⁰⁰ Из овог текста се наслућује скори крај бомбардовања али и својеврсни замор и први пут признање да СР Југославија ипак губи у бомбардовању.

Додатни заокрет донело је подизање хашке оптужнице против председника СРЈ Слободана Милошевића и његових блиских сарадника. „Подизући

94 Милена Држаић, „Тренирање плурализма“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/6.html>

95 Тања Јакоби, „Убијање ниског напона“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/11.html>

96 Слободан Рељић, „Век који је појело лицемереје“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/10.html>

97 Тања Николић, „Крхка резерва снаге“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/8.html>

98 Петар Игња, „Живот у мраку“, *НИН*, број 2526, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2526/14.html>

99 Батић Бачевић, „Денатификација Србије“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/tema.html>

100 Исто.

оптужницу против југословенског руководства и жмурећи пред злочинима најмоћније светске армаде, Хашки трибунал је показао да је доследни следбеник правног утилитаризма по коме је праву циљ да заштити само извесне интересе, а не да оствари неку вишу правду.“ – закључује НИН у чланку *Хашка правда* уверен да ипак неће доћи до реализовање ове оптужнице на крају.¹⁰¹

Други део текстова се бави последицама агресије по становништво за које је закуључио и Серђо де Мело, шеф хуманитарне мисије уједињених нација, који је боравио у Југославији, прилично лоше, тако да су новинари пренели вести да је ситуација у Југославији гора од оне у Анголи.¹⁰²

Од последица бомбардовања страдао је и туризам па и значајан излетишта и туристичка места попут Врњачке Бање, послужила су као склоништа¹⁰³ И у мањим градовима попуту Алексинца, последице бомбардовања, осећај страха и брига за безбедност према речима новинара осећају се на сваком кораку.¹⁰⁴ Негативан утицај такође је извршен и на животињски свет и на биљне врсте о чему има више података у тексту *Животиње у дивљем свету*.¹⁰⁵ Најугроженија група и најрањивија су свакако била деца. Отуд овај број доноси интервју са др Маригит Савовић, испред комисије Савезне владе за сарадњу са УНИЦЕФ-ом. И овај текст као и други у овом броју сведоче о томе да су све изрженије негативне последице бомбардовања које се огледају и у повећању сиромаштва¹⁰⁶.

Испоставило се да су се у свеопштем расулу, јави и један број оних спремних да зараде на туђој несрећи. Тзв. пророци новог доба, гости разних емисија на телевизијама који су прорицали трајање и крај рата. Овај феномен карактеристичан за период деведесетих година, НИН посматра врло критички, упозоравајући да се ситуација све више погоршава и на овом пољу са самим продужењем рата.¹⁰⁷

12. БРОЈ 2528, 10. ЈУН 1999. ГОДИНЕ

„Најзад се и то догодило – злочиначка алијанса прихватила је захтев за мирно и политичко решење и одлучила да на Косово пошаље педесетак хиљада „миротвораца“, иако је не тако давно желела да по „српској колевци“

101 Слободан Иконић, „Хашка правда“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/4.html>

102 Љубица Гојгић, „Горе од Анголе“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/6.html>

103 Владимир Мартиновић, „Нека друга Врњачка бања“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/5.html>

104 Д. Новковић, „Дуге ноћи“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/11.html>

105 Ивана Јанковић, „Животиње у дивљем свету“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/9.html>

106 Лука Мичета, „Бол сваке мајке је једнак“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/8.html>

107 Ђорђе Димитријевић, „Време пророка“, *НИН*, број 2527, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2527/3.html>

разместити свега 28000 војника.¹⁰⁸ Овако почиње први број НИН-а, који је изашао после завршетка бомбардовања и пише о реакције домаћих политичара. Јавила су се одмах и опречена мишљења о овом решењу на политичкој сцени. Тако су радикали сматрали да је ово само још један корак ка даљем распарчавању СР Југославије, а колација „Војводина је у овом акту видела потписивање капитулације земље.¹⁰⁹ Друга важна тема која је узбуркала домаћу јавност је подизање хашке оптужнице о чему се пише и у овом броју. НИН доноси у овом броју интервју са Сефком Аломеровићем, председником Хелшинског одбора за људска права, у одбрану Слободана Милошевића, за кога тврди да је легитимно изабран и да се не може сматрати диктатором што брани суверенитет своје земље, али напомиње и да је режим све време толеришао постојање паралелних инситуација на Косову, што се могло сматрати и као политичка манипулација за придобијање Албанаца.¹¹⁰

Ни страни мировни посредници, махом независни као што је то Норвежанин, др Јохан Галтунг, оснивач и директор ТРАНСЦЕНД-а, мреже интелектуалаца истраживача мира и развоја путем акција, тренинга и истраживања, оценио је ситуацију као врло неповољну по Србију, у тренутку када је јасно да је НАТО савез под поткровитељством Америке био на врло јако.¹¹¹

Страни интелектуалци попут председника Академије уметности у Берлину, Ђерђа Конрада, осудили су НАТО агресију, коментаришући да је то бомбардовање само ојачало позицију Слободана Милошевића међу српским народом, који сада ужива још већ симпатије.¹¹² Приметно је да у тренутку завршетка бомбардовања нико није веровао у стварну смену Слободана Милошевића са власти у Србији.

Што се домаћих интелектуалаца тиче, у тексту под насловом *Дезертери из Франуске 7* НИН доноси критику Српског књижевног друштва, за које каже да је јако само на речима и док држе ватрене патриотске говоре, а да су се заправо потрудили да избегну стварно ратовање.¹¹³

Разочарење у руско савезништво природна је последица оваквог разрешења, па Бранко Стошић, дописник из Москве примећује како је „Специјални представник руског председника Бориса Јељцина за решење кризе

108 Батић Бачевић, „Кумановско повлачење“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/tema.html>

109 Аноним, Појели су вас као ђевапчиће, Дамоклов мач“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/1.html>

110 Сефко Аломеровић, „Систем створених заблуда“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/3.html>

111 Милена Дражић, „Појели су вас као ђевапчиће“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/7.html>

112 А. Просберг, Ја сам гневни НАТО грађанин, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/9.html>

113 Сава Даутовић, „Дезертери из Француске 7“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/11.html>

око Југославије, што је званична титула Виктора Черномирдина, ступио је у преговарачке воде као савезник Срба, а из њих је изишао фактички потпуно солидаран са европским противницима Милошевића.¹¹⁴

Окончање бомбардовања и долазак међународних снага на Косово, отворило је питање останка Срба на Косову, који су евидентно остали разочарани оваквим расплетом стања, немајући поверења у будући поредак, још увек у ишчекивању шта радити.¹¹⁵

За разлику од ратних у овом је присутно велико разочарење самим окончањем бомбардовања, односно резултатима окончања ратовања који су се показали много неповољнијим за Србију него што се то на почетку очекивало, када се готово славила победа.

13. ЗАКЉУЧАК

НИН је од почетка па до краја испратио НАТО агресију на СР Југославију, бавећи се различитим аспектима бомбардовања. Тако су у часопису поред политичких тема, присутне теме из области уметности и културе, економије и спорта. Целокупни „ратни“ бројеви се у суштини доминатно баве НАТО бомбардовањем, и јако је мали број текстова невезаних за ратна дешавања. У овом времену можемо рећи да је у питању био „провладин“ часопис за кога су писали стални дописници, а интервјуе давали еминентни интелектуалци, али и политичари из тог периода. Анализа текстова је показала да су провобитни бројеви, објављени током марта и априла, били написани махом ентузијастично, са скоро сигурном вером у колапс НАТО агресора, па се често и претеривало и подцењивала снага НАТО алијансе. Такође је са политичке стране присутана вера у помоћ Русије и Кине, те сасвим сигурне нове пределе на Балкану у корист Југословенских савезника.

Већ мајски бројеви, остављају другу слику, у скалду са порастом негативних последица по целокупан живот земље, бројеви су мање ентузијастични. Акценат је стављен на разарање и несреће. Југославија се више не види као победник, већ као жртва немилосрде агресије, саркастично назване „Милосрдни“ анђео.

Јунски бројеви доносе промену реторике, посталао је јасно да ситуација у СР Југославији неће бити окончана онако како се то на прву лопту замишљало. Последњи ратни број и први поратни осликавају разочарење у разрешење ситуације али ицу савезнике. Подизање Хашке оптужнице као и решење по коме међународне снаге долазе на Косово нису биле циљ којем се тежило на почетку.

Немамо конкретну повратну информацију колико је људи било преплаћено на НИН, али је евидентно да је реч о часопису за који су давали еминенти

114 Бранко Стошић, „Русија и рат и мир на Косову“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/4.html>

115 Раде Мароевић, „Ни отићи, ни остати“, *НИН*, број 2528, <http://www.nin.co.rs/arhiva/2528/5.html>

стручњаци и аналитичари тог периода, а који је покривао више области. Анализа ратних бројева, даје ширу слику о току бомбардовања али и о томе како је првенствено српско друштво доживело бомбардовање. На крају видимо и како је недељник осликавао српско друштво и политичку сцену из угла сталних сарадника који се нису либили на да се нађу у центру збивања и због тога представља вредан извор за истраживање НАТО агресије кроз штампу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НИН, 2517-2528, 1999.

Љубодраг Димић, (1997). *Културна политика у Краљевини Југославији*, III. Београд: Стубови културе.

Ena S. MIRKOVIĆ

НАТО BOMBING OF FRY THROUGH THE LENS OF
WEEKLY INFORMATIONAL NEWSPAPER (NIN)

Abstract

In this paper, writings of the Weekly Informational Newspaper (NIN) about NATO bombing of Federal Republic of Yugoslavia (FRY) in 1999. is being analysed. NIN is one of the oldest weekly newsmagazines that is published in Serbia since 1935., dealing with cultural, political and social questions. It was first published by eminent intellectuals who shared ideas with the Communist party in Yugoslavia between two wars. In its long history, NIN changed owners couple of times, but continued being published (aside from discontinuation from 1935. until 1951.) until today. The magazine was published regularly even during NATO aggression on FRY, between March 24 and June 10, 1999, when 12 issues were published in total. In terms of contents the magazine covered large number of then actual questions, and beside political it dealt also with economical, social and culturological consequences of NATO aggression. We tried to analyse these texts from historical science point of view and fit them into bigger picture of NATO aggression on FRY.

Keywords: NATO aggression, bombing, Weekly Informational Newspaper, FRY, politics, economy.

Оригинални научни рад

Ана М. МУМОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

НАД ЋОСИЋЕВИМ ТУЂИМ ВЕКОМ

(*Време змија*, ратни дневник 1999–2000)

Ајсџиракџи. Рад има за циљ да кроз дневничка сведочења објављена у књизи симболичног наслова *Време змија* прикаже однос Добрице Ћосића, водећег српског интелектуалца, државника и писца према друштвено-политичким приликама у Србији током НАТО агресије 1999. године. Књига са поднасловом *Мали светски рат ироштив Србије* је изазвала различите оптужбе на рачун писца, као и полемике о самим оптужбама. Свакако је значајна и неизоставна за разумевање одржених догађаја из перспективе писца, теоретичара и политичара, кога многи називају „оцем нације“.

Кључне речи: Добрица Ћосић, дневник, НАТО агресија, лична историја, време змија.

Највећа вредност косовске лејенде јесте у томе што је она жива.

Што није скамењена, ни довршена, ни размршена.

Што њена йорука није умрла, ни мисао закована, ни идеја заглављена.

Што се креће, укључује нове нараштаје у све то, иражи њихов допринос и тумачење.

Матија Бећковић

Ако се у данашње време, неко може назвати неприкосновеним сведоком и учесником у великим историјским догађајима, онда је то свакако Добрица Ћосић¹ – академик, писац, јавни радник, државник, али и дисидент, чија је јавна реч обележила историјске токове у Србији у протеклим деценијама. Ћосић је, без сумње, један од „најзначајнијих сведока и актера новије српске

* научни сарадник, djordj_ana@yahoo.com

1 Д. Ћосић је рођен 29. децембра 1921. у Великој Дренови код Трстеника, у породици која води порекло из Херцеговине. Преминуо је 18. маја 2014. у Београду. Као двадесетогодишњак се сусрео са искуством рата, у коме је учествовао, не само као борац, већ и као политички комесар одреда, члан покрајинског комитета СКОЈ-а и Централног комитета КП Србије. Може се рећи даје ратно искуство темељно одредило животну путању великог писца и политичара.

историје и њених стремљења и трагања у времену и простору“ (Павловић 2014: 14). Његова библиографија је веома инпресивна и сложена.² Сабрана дела која је „Филип Вишњић“ објавио у периоду од 2001. до 2004. обухватају седам романа у осамнаест томова, четири књиге публицистичких текстова и четири књиге *Пишчевих записи*, који су 2008. године допуњени књигама 5 и 6 у издању „Службеног гласника“. Редакцију сабраних дела чинили су: Новица Петковић (руководилац), Милан Радуловић, Љубиша Јеремић, Мирослав Егерић, Триво Инђић и Ана Ћосић-Вукић (чланови). Издање је осмишљено тако да први, уједно и главни део, сваког од четири кола *Сабраних дела* чини један роман, други део публицистика, настала када и роман, а да трећи део припадне *Пишчевим записима* чији текст је настао у истом временском периоду. Најједноставније одређено „*Пишчеви записи* или записи Добрице Ћосића су текстуалне целине фрагментираног карактера које су писац и приређивач издвојили из корпуса рукописа дневничких бележака“ (Ћосић-Вукић 2011: 246).

У првом од шест томова *Пишчевих записи* Д. Ћосић је од сећања, јер је оригинални рукопис нестao, обухватио записе настале у периоду од 1951. до 1968. године. У другој књизи обухвата време од 1960. до 1980. године, односно време у коме је он, као писац и јавни радник, окренут демократизацији друштва и слободи мисли. У трећој књизи, која обухвата период од 1981. до 1991. године, изложени су проблеми и разматрање проблема и решење косовског питања. У њу су уврштена и писма, која је писао, свестан да остају без одговора. И најзад, у *Пишчевим записима* 4 (јануар 1992–јун 1993) у време када је обављао функцију председника СРЈ поново су се сударили писац и државник који не могу да реше српско национално и егзистенцијално питање односно нађу нову државну и националну политику. Пета књига обухвата време од 5 јуна 1993. када је напустио палату Федерације до 20. марта 1999. године. У њој се јасно види Ћосићев поглед на 20 век као историјски и национални *йораз српскога народа*,³ који дијагностицира сликом актуелног стања његовог духа:

„Двадесети век за српски народ није само век пораза две идеологије у које је поверовао – југословенство и социјализам. Поражени су дух и воља, идеја и смисао промене постојећег поретка. После толико скупих покушаја да се промени људска судбина у овој земљи дуго, дуго, нико неће веровати у могућност и смисао промене постојећег. Морал неопходан свакој великој промени, сваком колективном подузећу у историји, тај животни стваралачки морал је поражен. Срби ће дуго да творе и животаре у пљачкању, лагању,

2 „Библиографија Добрице Ћосића“ (2010) коју је саставио Дејан Вукићевић, у издању Службеног гласника, обухвата две хиљаде четири стотине двадесет и пет јединица библиотечке грађе. Вукићевић је „консултовао“ сву доступну грађу, сем рукописних и новинских текстова које писац сматра „сувише ефемерним“, проверио електронске каталоге, фондове монографских и серијских публикација националних и јавних библиотека, као и преводе и преводе књига.

3 Своје ставове о српским националним питањима Добрица Ћосић је објавио у књизи *Српско љишање I и II* (2002). Књиге су прожете текстовима, који изражавају пишчеву забринутост за судбину и националне интересе српског народа у Југославији.

шверцу, обмани и самообмани. У муци за голи опстанак, лаж ће примати као истину, варалице ће сматрти својим вођама, лопове ће сматрати способним људима, непоштење ће сматрти нуждом опстајања. Живеће се без достојанства и поштовања себе и другог“ (Ћосић 2011: 261). Свака му је мисао мучно тешка, а закључно тачна да се не сме заборавити као опомена: „живеће се без достојанства и поштовања себе и другог“ (Ћосић 2011: 261).

У односу на претходних пет књига *Пишчевих зајиса*, шеста носи наслов *Време змија* и поднаслов *Мали светски рај иројив Србије*. Наслови нису накнадни, а сам писац је објаснио неколико равни њиховог настанка. Повод је била аутентична вест да су НАТО бобе у Нишу и на планини Ртањ изгнале змије из јама и да су се оне размилиле по селима и градовим. Затим, име шиптарског вође Тачија на српском значи „змија“, а свакако наслов има и симболичко значење, које је „садржано у негативном архетипском доживљају ове зверке којој је додељена улога посредника у највећој човековој несрећи и казни – изгону из раја; змија има архетипски симбол у човеку увек изазива осећање ирационалног страха који је већи од свих страхова које изазивају објективно веће опасности“ (Ћосић-Вукић 2011: 264). Поднаслов *Мали светски рај иројив Србије*, оправдан је чињеницом да је Србија напааднута од стране Америке и деветнаест земаља Западне алијансе, исто као и у Другом светском рату, када је то учинила Антанта, али овога пута без Русије.

Сам наслов је, такође, у извесној идејној и тематској сродности са пишчевим магистралним романима (*Време смрти*, *Време зла*, *Време власи*). Књига је изуетано драгоцен запис о драматичним догађајима и мутним светским збивањима која су непосредно претходила НАТО бомбардовању Србије, као и о друштвеним, историјским и политичким збивањима, по окончању бомбардовања. Записи обухватају временски период од 21. марта 1999. године до 1. јануара 2000. године. Почетак 21. века, писац је означио као почетак *тешког века*. Записи су импрегнирани „ауторовим колико јасним и прозирним, толико и оштрим и недвосмисленим рефлексима које се крећу између аподиктичног, моралног судовања до становишта која су биполарног, па и контрадикторног карактера, и мешавина су (природне) интелектуалне дилеме, сумње, подвојености, бојажљивости, резистенције и ‘конформизма’, непоузданости и немоћи, као одраза објективних околности и датости, али и субјективне позиције и устројства писца као људске јединке“ (Анушић 2011: 707).

У свих шест књига *Пишчевих зајиса* Ћосић се истовремено јавља као: актер историјских збивања, тумач збивања и критичар актуелних и минулих догађаја. Стога дневничке белешке откривају комплексну стваралачку личност писца која поред „политичког живота“ води и сложену борбу унутар своје личности. У белешкама се јасно види Ћосићева разапетост између „личног и општег“, „служења народу и служења књижевности“ и разлози због којих је прекинуо писање романа *Време власи* када је питање опстанка српског народа, које га је деценијама мучило, постало и питање егзистенције Срба.

Време змија је Ћосићев фрагментарни дневник бомбардовања, али ипак целовит, са јасно израженим ставом, драгоценим научнику и често литерарном основом, својственом уметниковом „нагону писања“.

Ја, такође, сведочим и својим страховима и истином најпре свешћу гимназијалке, која непосредно доживљава рат, и, сада, научника, који га, скромно и неприступачно тумачи као културолог ближи антропологу, ослоњена на великог писца, политичара, председника бомбардоване државе и народа. Верујем у његов хуманистички суд и савест писца као пробуђене свести народа.

Приређивач *Пишчевих записи*, ауторова ћерка, историчар књижевности и Ћосићев Екерман, др Ана Ћосић-Вукић, тумачећи суштину шесте књиге записа полазећи од наслова *Време змија*, суштински одређује њихове идеје и домете. У средишту тумачења је Ћосићев однос према малом светском рату, односно хроника ратног страдања народа и рушења Србије, медијска слика његове сатанизације:

„Као и Други светски рат и овај Мали светски рат има своју идеологију, свој алиби, своје ‘значање’ лажи, своје протагонисте слободе и правде, своје злочинце и кривце, има и свој суд – Хашки, који суди новим данашњим ‘нацистима’, за нови холокауст и злочин против човечности: злочинци су Срби и њихов ‘вођа’ са својим сарадницима. Еволуција безумља и лицемерја одвија се дијалектиком парадокса. Глобалан парадокс значи: жртве су злочинци“ (Ћосић 2011: 158).

У раду следим само Ћосићеве ставове и ставове његових саговорника, сапутника, сапатника, кључних сведока, великих и важних, али малих и незнатних људи.

Полазим од чињенице да *Време змија* изражава хуманистички став у свим аспектима, а посебно када сведочи о темама и догађајима „од општедруштвеног и историјског значаја“, какви доминирају у дневнику као поводу и одговору на своје време и туђи век. Јер, пишчеви записи су, како сам каже, „општег значаја – друштвеног и националног, идеолошког и моралног, о југословенским збивањима, почев од априла 1951, када сам се професионално и животно посветио књижевном раду“ (Ћосић 2011: 247).

Разлажући записе на потенцијалне садржаје и теме, иако су суштински недељиви од Ћосићевог романесног опуса, ослобађамо се и њихових аутопоетичких значења и фокусирамо на критички еволутивни дух писца који је ишао линијом: од партизана комунисте до слободног критичког интелектуалца и дисидента независног од сваке зависности. Преображај је најпре извршио сам са собом, а затим и у својим делима. „Нема примера у нашој послератној књижевности да је комунистички писац талента Добрице Ћосића извршио овакав подвиг преображаја“ (Јеротић 2007: 101).

У дневник *Време змија* Ћосић пише свом „читалачком народу“ као савест на стражи „бронећи га као од света презрани“ и у њему налазећи снаге као писац, политичар и мислилац. Доказе за то налазимо у сваком запису, а као уводни узимамо онај којим се завршавају *Пишчеви записи 4* у којем се укрштају Ћосићева и мисао патријарха Павла, после смене са места председника СРЈ:

„Господине Ћосићу ми смо непријатно изненађени оним што се догодило у Скупштини. То није добро за наш народ. Не разумем те људе који су се на тај начин одлучили. Али, шта је – ту је. Времена су таква. Желим да Вам у име цркве и нашег православног народа захвалим за све што сте учинили за наш народ на дужности коју сте вршили. Ја сам поздравио Ваш избор за председника; ја сам Вас саветовао и молио да не поднесете оставку после избора. Послушали сте ме, хвала Вам... Не знам шта нас све чека. То само Бог зна. Ми морамо да трпимо и останемо људи, шта год да нас снађе“ (Ћосић 2011: 259).

Ангажовани писац и мислилац, бивши председник, сада се пита: „јесам ли учинио све што сам могао за народ који ме је наградио надом и поверењем?“ (Ћосић 2011: 259) и самокритички каже: „немам таштину да морам бити у праву“ (Ћосић 2011: 260).

Када је изабран за председника СРЈ, у 72 години, и када се на велика врата вратио у политички живот, свој избор је схватио као обављање патриотске дужности, а водио се начелом политичара и писца прве историје српске књижевности Стојана Новаковића „Отаџбина се брани безусловно“.

Уочи бомбардовања Ћосић пише дефинишући поводе и узроке његове и скенирајући климу духа српскога и тамни вилајет у којем су се нашли народ и држава:

„Косово је постало српска коб. На том миту одржавала се најгора српска власт читаву деценију; на том миту засновао се анахрони српски национализам, толико снажан да Срби по читавом свету и Србија пред армадом НАТО-а митингује: ‘Не дамо Косово’ и ‘Косово је Србија’. Нити можемо да одбранимо Косово, нити је Косово и даље Србија. Мит је произвео једну опасну политичку манипулацију и национални апсурд. Ако покушавамо да га следимо – доживећемо катастрофу од које не можемо деценијама да се опоравимо; ако капитулирамо – и духовно и морално ћемо се као нација урушити до ништавила. За нас, дакле, не постоји Лазарево опредељење; ми данас немамо избор између ‘царства земаљског’ и ‘царства небеског’. Ми, очајни Срби, можемо само да се определимо за мање жртава. А мање жртава имамо само ако капитулирамо.“

Опстанак нам је у капитулацији. Опстанак нам је и у побуну, у националној револуцији која би свргла овај упропаститељски режим и спасла историјски поражени народ” (Ћосић 2011: 10).

Наиме више од пола века, Добрица Ћосић пише хронику косовске кризе, а уједно је и актер у покушајима њеног решавања.⁴ О косовском проблему први пут је проговорио 1968. године на 14 пленуму СКЈ. На тај догађај ће указати и током бомбардовања, 29. маја 1999. године, када ће се опоменути,

4 Своје идеје о „косовском питању“ образложио је у књизи *Косово* (2004), која је својеврсна хронологија догађаја на Косову и Метохији од 60-их година 20. века до 2004. године. Састављена је од дневничких бележака, насталих током пола века, а допуњена коментарима о Бриселском споразуму. Књига је својеврсни доказ да Ћосић, није српски националиста, већ је патриота, који се више и дуже него иједан други политичар, историчар или писац бавио темом Косова.

у име оних који су то заборавили – једне тужне годишњице и свог, сада се може рећи, пророчког упозорења: „Двадесет и деветог маја 1968. године ја сам на 14. пленуму Централног комитета Србије указао на дезинтеграциони национализам Савеза комуниста Југославије, на растући албански сепаратизам и етничко чишћење Косова и Метохије које врше Албанци протеривањем Срба. И због тога увида једногласно сам осуђен за српски национализам; вођство ЦК српских комуниста оградilo се од мојих и Марјановићевих ставова. Који лудак је тада могао да замисли да ће 29. маја 1999, дакле, само тридесет и једну годину потом, Косово и Метохија постати територија коју даноноћно бомбардују стотине авиона Америке и Европске уније” (Ђосић 2011: 133). По мишљењу Добрице Ђосића „националистички етатизам“, „бирокупатски партикулизам“ и „бирокупатски национализам“, озбиљно су урушавали темеље југословенске државе. Та седница је у многоме одредила даљу политичку судбину, као и улогу у јавном животу писца и политичара. Косово као вишевековно отворена тема допринело његовом разиласку са партијом и младалачким идеалима. Како је касније сведочио, овим излагањем свесно је понео „косовски крст“ са којим је ишла и етикета „идеолога српског национализма“ коју је добио од комуниста. Из комунистичке партије је званично иступио 1971. године. „Најтиражнији писац и члан највиших државних форума постао је дисидент, борац за демократизацију друштва и решавање ‘косовског питања’ у годинама када је политички врх негирао постојање истог”. (Ристановић 2012: 198).

Када се растајао са партијом, изговори је речи, за које се данас може рећи да су пророчке, а указале су на заблуде, које ће Ђосић окарактерисати, као узрок српског националног пораза: „Желим да будућност порекне моје јучерашње критике наше политичке праксе и моја схватања за неке исходе социјализма. Бићу срећнији од вас ако будућност покаже да сам говорио само заблуде“ (Ђосић 2004: 22-3). Данас смо сведоци да га будућност није демантовала.

О косовском проблему, практично никада није престао да размишља. Пажљиво је пратио сва дешавања, и константно је упозоравао да ће решење за Србе бити све неповољније како пролазе године. Својим идејама, јавним наступима, публицистичком делатношћу, романесним остварењима, у којима је критиковао социјалистички период, Добрица Ђосић ће битно допринети промени политичке и идеолошке климе у Србији. Деведесетих година XX века, постао је један од кључних иницијатора „српског пролећа“ што је довело до стварања нове идеолошке и друштвене парадигме и успостављања вишестраначког система. У први план, свог политичког интересовања, ставио је проблем Косова и очувања јединства српске државе и српског народа.

И како се после Дејтонског споразума ближило бомбардовање Србије, Ђосић све гласније и јасније дефинише питање опстанка српског народа и државе, историјски и духовно:

„Срби су се у души, поражени од Хрватске и Дејтонским ултиматумом, одмах одрекли Косова и Метохије. Једва чекају да и тај рат изгубе. И заиста

само коначна пропаст српства и Србије може да роди наду у њен спас. Срби морају да пропадну и схвате да су пропали, да би почели да се боре за спас“ (Ћосић 2011: 261-262).

Као што се види његово становиште је подударно са нашим полазиштем, утемељеним на непосредном искуству сведока, да се не можемо опаметити и отрезнити од енергије заблуде.

Ћосићева слика 21 века као туђег века, у којем се наставља агонија и после косовског пораза, од којег ће српски народ пре нестсти него што се може опоравити, слична је слици В. П. Диса у песми *Наши дани* или Домановића у сатиричној пројекцији Србије као „Страдије“ и „Грбије“.

Илустративан је пишчев запис као сума чињеница, идеја, слика:

„Наше ново доба је ново и по томе што не постоје људске величине. Нестали су велики људи. Демократија је постала поредак медијокритета и манипулатора; то је поредак без етике, без херојства, без истине. Садашња демократија у свету је легитимна ‘владавина организоване лажи’. Мудраце, ствараоце, заменила је телевизија и њени ‘шоумени’. Манипулација, заглупљивање, обездуховљење народа. Шунд и кич. Поткултура. Забава, забава! Фатум и ситог и гладног Србина“ (Ћосић 2011: 263).

Као културолог и историчар идеја, не могу да не приметим, како се, велики писац, овде критички сукобљава још и са Миланом Ракићем, песником модерне рефлексije у српској поезији који у косовском циклусу песама, поричући ток и правац историјских збивања, у песми *На Газиместџану* стиховима који звуче афирмативно али не и истинито, у мери у којој би их потврдило време, пева:

*Данас нама кажу, деци овој века,
Да смо недосјтојни историје наше,
Да нас захвајила зајадњачка река,
И да нам се душе ојаснојти йлаше.*

*Добра земљо моја, лажу! Ко ће воли
Данас, ѿај ће воли, јер зна да си мајти.*

Ракићева песма отвара преиспитивање духа српског родољубља, а овде је сучељавамо са Ћосићевим ставом век касније:

„Историјски парадокс је српско стање духа. У марту 1941. омладина је била за борбу по сваку цену, а старији нараштаји су били опортунисти и опрезни патриоти. Данас, у марту 1999, за борбу и отпор су старци, а опортунисти и капитуланти су млади људи, омладина. Врло мало младића је спремно да се бори против агресора и НАТО-а. Рат је Србија изгубила и пре но што га је почела. Дефетизам је опште стање духа. Хероји су мртви!“ (Ћосић 2011: 11).

Питам се какво је тек „стање духа“ данас? Чињеница је да је готово свака генерација у српском народу, морала да бира има ли смисла борити се за слободу, по сваку цену?! „Услови су били тако окрутни да је одговор могао бити само категооричан: да или не. У оба случаја трагичан: морала се

прекорачити граница моћи, а исход одлуке често није представљао и победу мотива одлуке“ (Ћосић 2001: 185)

Током бомбардовања, као и увек, на делу је висинска личност Добрице Ћосића писца и хуманисте. Он дела колико може, на домаћем терену и у иностранству, на најосетљивијим местима, међу онима који одлучују и у медијима. У апелу француском народу⁵, који је написао након посете уредника француских новина „Фигаро“ Алена Гиотреа, државног саветника Мари Гаро и два новинара, са којима је, у Академији, разговарао о косовској кризи, пише:

„Сада се на Балкану убија један народ, потврђујем вама Французима, сународницима Виктора Игоа, који је ову ужасавајућу чињеницу изговорио 1867. године, када су Србе убијали Турци. Сада то чине Америка и Европска унија зато што се српски народ определио за отпор Западној алијанси, упркос свести да никада у историји ратова није било неравноправнијег рата. У том отпору агресији Америке и Европске уније ујединили су се старци деца, интелектуалци, сељаци, радници и уметници, политичка опозиција и власт. У овом рату не брани се политички режим и његов протагонист с којим су с више разлога и права многи Срби незадовољнији од оних који бомбардовање узимају као разлог да бомбардују српска села и градове. Али, ми ћемо о власти на изборима одлучивати: сада спасавамо голу егзистенцију“ (Ћосић 2011: 38).

Након посете француског публицисте Пол Мари де ла Гроса, које је обећао да ће ставове о територијалном разграничењу, пренети француским властима, Ћосић је 15. маја 1999. године написати „Предлог за историјски компромис на Косову“, у коме износи и план решења комплексног „косовског питања“.

Образлажући свој историјски „Предлог за животну коегзистенцију албанског и српског народа“, који је више пута дописиван, а подразумевао је мирно и споразумно решење, по угледу на скандинавске земље, Ћосић пише:

„Ако су битку на Косову 1389. Турци добили на бојишту, Срби су је добили у духу. И Срби и Турци су ту битку у времену изгубили. Одговорност за будућност налаже данас Србима и Албанцима да вековну битку за Косово не реше на бојишту, него за зеленим столом: споразумом, поштовањем права једних и других, и да освету замене сарадњом. То је једина могућност да и Албанци и Срби остану победници“.

Предлог је написао ослањен на своје богато искуство, чињенице и знање и он представља историјски договор два вишевековно сукобљена народа. Текст је по сведечењу самог писца, најодговорнији који је написао у последњој деценији. Поводом предлога историчар Љубомир Димић, каже да се „читалац не мора сложити“, али га „мора критички промислити“ (Димић 2005: 258).

Само дан касније, 16. маја 1999, на захтев италијанског дипломате Динија, Ћосић ће написати чланак „Између искључивости и компромиса“, који ће

5 „Апел француском народу“ објављен је *Фигаро магазину* 18. априла 1999. Како сам Ћосић, сведочи, медији у Србији су прећутали објављивање овог текста, а „само по неки су цитирали по коју реченицу, која им је пропагандно одговарала“ (Ћосић 2004: 120).

29. маја 1999. објавити римски лист *Република* у коме излаже своју аргументацију за поделу Косова Његова је суштина: мирна коегзистенција Срба и Албанаца, као и помирење српског историјског и етничког права.⁶ Иако су Ћосићеве идеје имале одјека у Европи, на жалост оне, као његови предлози нису препознате у српској политичкој и културној јавности. Јасно је да је основна Ћосићева идеја била да се избегне страни утицај, односно да не дође до могућности да међународна заједница решава „косовско питање“, а да се разграничење изврши по принципу опстанка свако на своме.

Свој став је изнео свестан чињенице да може бити проглашен за издајника, али са идејом да је боље спасити што се спати да, него доживети потпуни пораз и губитак територије. Уверен је да на тај начин потврђује своју политичку одговорност, исту ону коју је имао и када је обављао највишу политичку дужност.

Како се ближио крај бомбардовање, и капитулација, коју је он прижељкивао, пре него што је земља разрушена, Ћосић ће 6 јуна, записати: „Поноћ. Прва ноћ од 24. марта без сирена. Без ПВО и америчких пројектила и бомби. Капитулирали смо. Повлачимо војску и полицију са Косова и Метохије; препуштамо им „свету српску земљу“. У Куманову, на аеродрому, настављају се договори наших и натовских генерала; јуче је био први састанак у кафани у македонском селу Блаце *Европа* 93. (...) А данас су Албанци код Призрена минобацачем погодили санитарска кола и убили пет санитарлија. Код Подујева ОБК је из митраљеза гађала аутобусе и убила четири путника. И још неколико Срба убили су Албанци јуче и данас, после наше капитулације. И неће престати да нас убијају док газимо Косовом и Метохијом” (Ћосић 2011: 151).

У дневничкој белешци од 8. јуна пише како „официри Треће армије очајни – плачу од туге, не усуђују се да војницима кажу истину српског пораза. А прави садржај документа који је усвојио Милошевић, а донели су му га Ахтисари и Черномирдин – не знају ни војска, ни народ” (Ћосић 2011: 156).

У дану кад је бомбардовање завршено записаше: „Убеђен сам, ниједан српски мир није почео срамније и безнадежније од овог данашњег” (Ћосић 2011: 161).

Иако огорчен владавином и политиком Слободана Милошевића, кога је више пута позивао, заједно са патријархом Павлом, као и водећим и мислећим људима, да промени курс и правац вођења Србије, записаће: „Ружно је и нечасно бити с америчким и европским нападачима Слободана Милошевића. Није, свакако, није он најгори човек на свету и већи злочинац и властољубац од Клинтона, Блера, Ширика, Јељцина... А има славу најгорег диктатора на планети зато што је Србин” (Ћосић 2011: 166).

6 Идеја о суживоту и помирењу је и срж књиге Бранислава Крстића: *Косово између историјској и етничкој права* (1994). Интересантно је да је власт, пре рата забранила промоцију књиге у Приштини, а да је она после рата оживела. Штампана је на енглеском, француском и албанском језику. а аутор је био члан Кординационог тела за КиМ Владе РС.

Овај пример потврђује Ћосићеву тврдњу: „бити припадник малог народа на путу великим природна је несрећа. Бити Србин, то значи бити историјски несрећан човек“ (Ћосић 2011: 117).

Страдање и лажи настављају се у Србији и после пада Слободана Милошевића. Умножавају их политичари, генерали, новинари, тврдњом да смо у рату победили, иако смо били сами против свих, дакле лажима. Лаж као самоодбрана довела је Србију над провалију. Ћосићев широки ум се сабрао и у *Времену змија* одговорио је на питање срске кривице у светлу његовог историјског и националног пораза у прошлом веку. Нашао је да је узрок српског пораза *заблуда* „јер су наше кривице произашле из наших заблуда“ (Ћосић 2011: 269). О заблудама размишљамо политички (само) а то је недовољно. Кључ је у чињеници да се историчари слажу, да „друштво које је ускраћено за истину о себи нема будућност“ (Димић 2005: 255). На исти начин размишља и Добрица Ћосић, говорећи увек истину, ма како она горка и сурова била, како о свом тако и о туђем народу.

Још важније је то да понудимо решење за спас српског народа у овом веку, свесни чињенице да Ћосићеви предлози више не вреде. Као председник имао је свој програм: „А мој главни циљ је био подстаћи промене у друштву и држави; спасити државно јединство Србије и Црне Горе, остварити мир на ратиштима и мирољубивом и демократском политиком извести државу из блокаде и уводити је у Европу“ (Ћосић 2011:260).

Дакле, *Пишчеви зайиси* и *Време змија* имају културолошки и антрополошки значај за разумевање стања духа српског народа, дело и личност Добрице Ћосића, а не само разумевања и тумачења актуелних догађаја као повода и узрока бомбардовања и српског историјског и националног пораза од којег се Срби не могу опоравити уколико у својој политичкој пракси нешто не промене.

Ако пратимо историју као историју идеја, видећемо да су Срби кроз историју упућивани на југ са идејом да тамо нађу свој национални и животни простор и они су то чинили. Сада се ветар окренуо. Тај простор им се оспорава и отима. Стварајући земљу они су прешли Албанију, у подвигу и са жртвом која се не да замислити. То памћење је стало у пословицу, епитаф: „Нико не зна шта су муке тешке док не прође Албанију пешке“. Некада су Срби, под патријархом Арсенијем изгнани са Косова на Север. Маршом преко Албаније, гоњени силама Америке и Западне Европе, вратили су се и повратили отето. Нови ветар их је бомбардовањем опет одувао, заувек, на север.

То је рам идеја и чињеница у којем се мора тражити решење у светлу реалности. Прича коју причамо, поричући пораз, наставак је заблуда на које указује Добрица Ћосић у *Времену змија*.

ИЗВОРИ

- Добрица Ћосић, (2001). *Стиварно и мојуће*. Београд. „Филип Вишњић“.
 Добрица Ћосић, (2004). *Косово*. Београд. Новости.
 Добрица Ћосић, (2011). *Време змија*. Београд. Службени гласник.

ЛИТЕРАТУРА

- Ана Ћосић-Вукић, (2011). „Реч приређивача пишчевих записа“. У: *Време змија*. Београд. Службени гласник.
- Анђелко Анушић, (2011). „Бити Србин то значи бити историјски несрећан човек“. У: ЛМС, год. 187, књ. 487, св. 4, стр. 710-717.
- Дејан Вукићевић (2010). *Библиографија Добрице Ћосића*. Београд. Службени гласник.
- Миливоје Павловић, (2014). *Опелдало Добрице Ћосића*. Београд. Новости.
- Љубодраг Димић (2005). „Косово као судбина“. У: *Писац и историја*. Зборник радова о Добрици Ћосићу. Трстеник, Београд: Народна библиотека „Јефимија“, СКЗ, стр. 255-266.
- Петар Ристановић, (2012). „Добрица Ћосић отварање косовског питања 1968. године“. У: *Башићина*. бр. 33, стр. 197-230.

Ana M. MUMOVIĆ

OVER COSIC'S ALIEN CENTRY
(The time of Snakes, 1999–2000 War Log)

Abstract

The aim of the paper is to use the diary testimony published in the book of the symbolic title *The time of Snakes* to show the attitude of Dobrica Ćosić, a leading Serbian intellectual, statesman and writer, on socio-political circumstances in Serbia during the 1999 NATO aggression. The book with subtitle *The Little World War against Serbia*, has raised various accusations at the expense of the writer, as well as controversy over the accusations themselves. It is certainly significant and indispensable for understanding certain events from the perspective of the writer, theorist, and politician, whom many refer to as the „father of thenation“.

Keywords: Dobrica Ćosić, diary, NATO aggression, personal history, snake tim.

Zoran R. PEŠIĆ*

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

NEOLIBERALNI HEGEMONIZAM U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA I AGRESIJA NATO NA SAVEZNU REPUBLIKU JUGOSLAVIJU

Apstrakt: Uprkos pojavi novih teorija u međunarodnim odnosima, liberalizam i realizam su sa svojim derivatima osnovne teorijske matrice za proučavanje međunarodnih odnosa i spoljne politike. Njihove paradigmatke osnove leže u dalekoj prošlosti, ali uzroke razlike u ponašanju u međunarodnim odnosima obe teorije vide oko mesta i uloge pojedinca, države, društva i međunarodnog sistema.

Autor nastoji da uz pomoć kritike liberalnog hegemonizma u međunarodnim odnosima i spoljnoj politici nakon hladnog rata od strane neorealiste Džona Miršajmera (John J. Mearscheimer), analizira da li se agresijom na Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ) ispoljila doslednost ili su kompromitovane liberalne vrednosti. Istovremeno se razmatra da li je neorealistički zahtev za uzdržavanjem u spoljnoj politici bio povoljnija opcija, kako za SRJ tako i danas kod rešavanja pitanja Kosova i Metohije (KiM).

Cilj rada je da se kroz analizu razloga i povoda za agresiju NATO i međunarodne konstelacije snaga ukaže na uspešnost neorealističke kritike liberalnog hegemonizma i vitalnost neorealističkog pristupa u projekciji međunarodne politike ubuduće. Međutim, zaključeno je da je neophodno da se ova kritika dopuni neoklasičnom realističkom paradigmatkom koja bi uvažavala i činioce ad hoc, a koji su specifični za konkretnu zemlju, u našem slučaju SRJ. Time bi se poboljšalo razumevanje spoljne politike svih aktera i eksplanaciona sposobnost i verodostojnost date teorije. Naravno da to ne znači da će neorealistički predlog uzdržavanja biti i prihvaćen u praksi, kao i da se realističkim teorijama daje a priori pravo na celovitost istine.

Gledano iz današnje perspektive rastuće multipolarnosti, NATO agresija se desila sredinom perioda koji nazivamo unipolarni svet, a koji možemo uslovno podeliti na dva dela. Prvi deo obeležavaju liberalni entuzijazam i euforija zbog pobeđe liberalnih vrednosti i velika očekivanja, a drugi deo je širenje liberalnog hegemonizma kroz novu ulogu NATO-a i Zapadnog sveta. Liberalna hegemonija je uspostavila nova međunarodna pravila i vrednosti, tako da u sintagmi dominiraju hegemonija i nesvojstvene vrednosti liberalnoj teoriji. Tako je u međunarodnim odnosima relativizirana prošlost i opao entuzijazam o slobodnijem i pravednijem svetu, a budućnost učinjena nepredvidljivom, jer su stvorene osnove za relativiziranje istine, za nova pravila i svet post istine.

* zoran.pesic@fpp.edu.rs

Rad je koncipiran na način da su uvodnom delu data analitička vrednost proučavanja NATO agresije za međunarodne odnose; zatim se u narednom upoznajemo sa osnovnim teorijama u međunarodnim odnosima; da bi u težišnom delu neorealističku kritiku liberalnog hegemonizma primenili kao analitički konstrukt za razmatranje agresije NATO na SRJ i trenutnu konstelaciju svetskih snaga. U zaključku su istaknute posledice agresije po buduće međunarodne odnose, gde je izražen zahtev da se dominantna uloga liberalnog hegemonizma zameni preskriptivnom politikom uzdržavanja, kako to Miršajmer, autor neorealističke provenijencije smatra. Prema našem mišljenju, to nije u interesu samo neorealističkog poimanja međunarodnih odnosa i svetske politike, nego i neoliberalnog, odnosno interes je međunarodnog sistema, što je i proklamovani cilj neoliberalne teorije. Problemizovanje koliko je liberalna hegemonija u međunarodnim odnosima nepovoljnija od realističkog pristupa za SRJ, navodi nas na pretpostavku da ona ne bi bila povoljna i u našem interesu i kod rešavanja pitanja KiM i spoljne politike Srbije u celini.

U radu su korišćene deskriptivna, analitičko-sintetička i komparativna metoda.

Cljučne reči: neorealizam, liberalni hegemonizam, Džon Miršajmer, NATO agresija, SRJ, međunarodni odnosi.

1. UVOD

NATO agresija na Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ) 1999. godine, izvršena bez mandata Ujedinjenih nacija (UN), uz osudu šire međunarodne javnosti, predmet je mnogih teorijskih rasprava, prvenstveno teoretičara pravne i političke orijentacije i međunarodnih odnosa. Razlog za zainteresovanost leži u njenoj kontroverznosti po više osnova, prema njenoj legalnosti i legitimnosti, razlogu za agresiju, prema nazivu „humanitarna intervencija“, kao i prema posledicama prema budućim događajima i međunarodnim odnosima. Agresori potenciraju moralnu iznuđenost i specifičnost, oponenti geopolitičke interese kao motiv, obrazac i opravdanje za buduće intervencije. U svakom slučaju agresija NATO na SRJ je odraz postojeće konstelacije svetskih snaga i promena u međunarodnom sistemu, nakon bipolarnog sveta, njegova afirmacija i potvrda kredibiliteta, ali istovremeno i nagoveštaj novih intervencija ali i odgovora na njih. U tome i leži analitička vrednost proučavanja NATO agresije za međunarodne odnose. SRJ, prvenstveno Srbija, pretrpela je katastrofalne posledice zbog gubitaka ljudskih života, velikih materijalna razaranja-infrastrukture i privrede, gubitka dela teritorije i ekološku katastrofu, a posledice se osećaju i danas. Za kršenje međunarodnog prava, zločina protiv mira i čovečnosti niko od agresora nije odgovarao.

Naše hipotetičko polazište je da je NATO agresija na SRJ posledica neoliberalnog hegemonizma u unipolarnom svetu i da su time kompromitovane i neoliberalne vrednosti i inicirane promene u međunarodnim odnosima i sistemu ka multipolarnosti.

Predmet rada je neoliberalni hegemonizam u međunarodnim odnosima eksponiran kroz agresiju na SRJ i neorealistički kritički pristup iskazan kroz ofanzivni neorealizam Džona Miršajmera.

Cilj rada je da se kroz analizu razloga i povoda za agresiju NATO i međunarodne konstelacije snaga ukaže na uspešnost neorealističke kritike liberalnog hegemonizma i vitalnost neorealističkog pristupa u projekciji međunarodne politike ubuduće.

Pitanja koja se nameću su sledeća:

prvo, da li su stvoreni uslovi na međunarodnom i unutrašnjem planu za primenu hegemonije u međunarodnim odnosima i da li je karakter hegemonije bio liberalan;

drugo, da li su proklamovani motivi za napad na SRJ liberalno hegemonističke provenijencije i ako jeste da li su kompromitovane liberalne vrednosti;

treće, koliko se istinski motivi za agresiju razlikuju od proklamovanih;

četvrto, da li je napad na SRJ prekretnica u međunarodnim odnosima i ako jeste zašto i koje su posledice;

peto, da li je neorealistički zahtev za uzdržavanjem u spoljnoj politici bio povoljnija opcija, kako za SRJ tako i danas kod rešavanja pitanja KiM?

Rad je koncipiran na način da se nakon uvodnog dela upoznajemo sa osnovnim teorijama u međunarodnim odnosima, realizmom i liberalizmom i poimanjem hegemonizma. U težišnom delu neorealističku kritiku liberalnog hegemonizma primenili smo kao analitički konstrukt za razmatranje agresije NATO na SRJ i trenutnu konstelaciju svetskih snaga i pokušali da odgovorimo na pitanja koja smo postavili.

U radu su korišćene deskriptivna, analitičko-sintetička i komparativna metoda.

2. OSNOVNE TEORIJE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA

Realizam i liberalizam su najvažnije i najuticajnije teorije u međunarodnim odnosima. Iako njihove paradigmatičke osnove leže u dalekoj prošlosti one ih i danas legitimišu i određuju njihove teorijske perspektive i rešenja problema u međunarodnoj zajednici. Struktura međunarodne zajednice, složenost međunarodnih odnosa, subjekata i njihovog međudejstva ne daju mogućnost samo jednoj teoriji da objasni ili predvidi razvoj međunarodnih odnosa. Relativno kratka istorija međunarodnih odnosa kao naučne discipline pokazuje vitalnost i jedne i druge i plodotvornost. Konstantno se unutar tih teorija ili kao oponenti javljaju novi teorijski pravci koji pretenduju da ih zamene ili dopune. Danas u međunarodnim odnosima prevladava teorijski pluralizam, ali se i dalje teorije međusobno legitimišu prema privrženosti, preklapanju ili otklonu od realizma ili liberalizma.

Ipak zajedničko je za obe ili većinu teorija da su glavni akteri međunarodnih odnosa suverene države, koje se racionalno ponašaju shodno sopstvenim interesima u anarhičnom međunarodnom poretку s ciljem sopstvenog održanja i bezbednosti.

Anarhični sistem je sistem u kome nema vrhovnog autoriteta u uslovima u kojima se smenjuju rat i mir, odnosno u uslovima latentnog sukoba. Liberali anarhiju vide kao mogućnost za promenu ka uređenijem poretку, dok je za realistima samo ciklično ponavljanje istog.

Mi ćemo izložiti neka osnovna teorijska polazišta i stavove realističke i liberalne teorije i razumevanje hegemonizma kao koncepta u međunarodnim odnosima.

2.1. Realizam

Klasični realisti (H. Morgentau, R. Aron i dr.) na tragu Hobsa (Thomas Hobbes) i njegove analize prirodnog stanja na individualnom nivou, analogno određuju stanje u međunarodnim odnosima kao stanje anarhije u kojem se države kao i pojedinci nalaze u stanju potpune nesigurnosti usled nedostatka autoriteta. Anarhično stanje „rata svih protiv svih“ povremeno se prekida mirom, ali države moraju biti u svakom trenutku spremne za rat, štaviše najbolje je da preventivno deluju primenom sile. Osnovni uzrok sukoba je za klasične realiste zlo inherentno čovekovoj prirodi i želja za moć. Prema ovoj teoriji, međunarodne odnose uslovljavaju i objašnjavaju njihov karakter, spoljne politike nezavisnih država i međusobni odnosi između njih i pojedinaca na njihovom čelu.

Najpoznatiji predstavnik klasičnog realizma Morgentau (1948) u svojoj poznatoj knjizi „Politika među nacijama“ iznosi osnovne teorijske postavke klasičnog realizma. Prema njemu politički realizam se zasniva na sledećem: politikom vladaju objektivni zakoni inherentni ljudskoj prirodi; orijentir političkom realizmu je koncept interesa shvaćen u kategorijama moći/sile; interesi i moć su promenljivi; moralna načela nisu primenljiva na odnose među državama; moralne pobude pojedinih država ne mogu se uzimati kao univerzalne moralne kategorije i; sfera političkog je autonomna.

Neorealistička teorija je odgovor na kritiku da se međunarodni odnosi i države kao subjekti ne mogu poistovetiti sa Hobsovim prirodnim stanjem i ulogom pojedinca u njemu. Najpoznatiji predstavnik Kenet Volc (K. N. Waltz) prihvata polazište klasičnih realista da izostanak vrhovnog autoriteta u stanju anarhije uvek može potencijalno da dovede do sukoba između država. Zato su sve države primorane da unapred osiguraju svoju bezbednost i u tome najviše se uzdaju u sopstvene mogućnosti. Međutim, on izvlači zaključak da stanje anarhije strukturalno određuje međunarodni sistem. S obzirom na nepromenljivost stanja anarhije i cilja svih država, opstanak, preostaje samo uticaj međunarodnog sistema na međunarodne odnose. Države se u sistemu pod istim uslovima ponašaju istovetno, pa sve promene u međunarodnom sistemu su rezultat interaktivnog međudelovanja između jedinica. Međunarodni sistem u neorealističkoj teoriji je nezavistan i od ekonomskog i kulturnog sistema, kao što je imun i od unutrašnjeg uređenja država i pojedinaca koji ih vode. Za analizu nisu bitne države i pojedinci nego struktura sistema. Strukturu definišu tri komponente: prva je način kako je sistem uređen, druga ko ga čini, za realiste države kao istovetne jedinice u anarhičnom sistemu i treća, raspodela sposobnosti između jedinica (Volc 2008: 113). Države svoje ponašanje određuju prema međunarodnom sistemu, odnosno prema raspodeli moći i to ih jedino i ograničava, a ne moralni sistem vrednosti. Zato i realističku teoriju prati reputacija amoralne teorije. Njihov argument protiv je da su oni samo realni, što znači da se sve menja pa i moralna načela, a da jedino ostaju konstantni interesi. Neorealizam ima svoju defanzivnu (K. Waltz, S. Walt) i ofanzivnu varijantu (J. Mearsheimer). Defanzivni realisti se oslanjaju na racionalan izbor država, a to je da postignu samo odgovarajuću moć neophodnu za odbranu od drugih. Time se zbog „ravnoteže snaga“ (Waltz) ili zbog „ravnoteža pretnji“ (Walt) održava status quo u međunarodnom sistemu.

Ofanzivni neorealisti kao što je Miršajmer, smatraju da u uslovima neizvesnosti u međunarodnom sistemu, države racionalno teže da postignu što veću moć u odnosu na druge, zbog čega i velike sile izgrađuju ofanzivnu vojnu moć kako bi bile sigurne.

Prednost neorealne ili strukturalne teorije je što u proučavanju uvodi sistemski pristup i analizira uticaje strukture na međunarodne odnose. Slabost proizilazi iz redukovanja odnosa isključivo na političke i zanemarivanje drugih uticaja, osim sistemskog. Te slabosti nastoji da prevaziđe neoklasični realizam (R. L. Schweller, F. Zakaria) tako što uz strukturalnu analizu međunarodnih odnosa pridodaje i individualni nivoi nivo države.

Za razumevanje spoljne politike neke zemlje neoklasični realisti uzimaju i unutrašnje i spoljašnje promenljive. Kako ističe Rouz (G. Rose) neoklasični realisti smatraju da su „obim i ambicije spoljne politike države određeni pre svega njenim mestom u međunarodnom sistemu, posebno prema njenim kapacitetima moći u odnosu na druge države. To je ono zbog čega su realisti. Nadalje, tvrde da je uticaj kapaciteta moći indirektan i složen, jer se pritisci međunarodnog sistema moraju prevesti kroz posredujuće varijable na nivou jedinice. To je ono zbog čega su neoklasični realisti“ (Rose 1998: 146). Dakle sistem je važna i nezavisna varijabla koja posredno utiče na posredujuće ili intervenišuće varijable unutar jedinice u kreaciji spoljne politike. Time je težište analize vraćeno na nivo pojedinca i države, što je nasleđe klasičnog realizma. Prema tome realisti se međusobno razlikuju prema tome u koliko meri uvažavaju uticaj unutrašnjih činilaca države na spoljnu politiku i međunarodne odnose. U objašnjenju konkretnih politika i događaja Šveler (Randall L. Schweller) i nameri da dopuni neorealističku ravnotežu snaga i pretnji zasnovao je, prema mišljenju nekih autora „najbolje ostvarenje neoklasičnog realizma do danas – teoriju ravnoteže interesa (balance of interest theory) (Trapara 2017: 233). Suština Švelerove ravnoteže interesa je da se države ponašaju u zavisnosti da li su zadovoljne postojećim, tj. za status quo ili za reviziju postojećeg i to i na pojedinačnom i na sistemskom nivou kada je reč i o velikim silama. Spoljna politika i ponašanje država su određeni raspodelom moći između država u sistemu, sopstvenim i tuđim namerama i društveno-političkim uređenjem, koje obuhvata i vaninstitucionalne uticaje na proces odlučivanja.

Neorealizam i neoklasični realizam su dopunjujući, jer prvi objašnjava rezultat interakcije dva ili više subjekta u sistemu, a drugi ponašanje jedinica u sistemu. Neorealizam kroz međunarodni ishod interakcije ukazuje na međunarodnu politiku, dok neoklasični realizam objašnjava spoljnu politiku konkretne države u sistemu.

Zajedničke pretpostavke svih realističkih teorija u proučavanju međunarodnih odnosa su sledeće: međunarodni sistem je anarhičan; velike sile su glavni subjekti međunarodnih odnosa; sve države se racionalno ponašaju i imaju primarni cilj opstanak; sve države poseduju vojnu moć i; države nikada ne mogu biti sigurne u namere drugih država.

Međutim, realizam svoju vitalnost zaslužuje evolutivnim sposobnostima. Pre-naglašenu ulogu ljudske prirode u anarhičnom sistemu (klasični realisti), zamenio je sa dominantnom ulogom strukture međunarodnog sistema na međunarodne

odnose (neorealisti) da bi na kraju reafirmacijom značaja države i pojedinca uz strukturu sistema (neoklasični realisti), izrazio kompleksnost međunarodnih odnosa i sopstvenu relevantnost u njihovom proučavanju.

Kako ističe Eman, (Colin Elman) „realizam je višeslojna i trajna tradicija preispitivanja međunarodnih odnosa, sa izvanrednim mogućnostima adaptacije“. Razloge trebamo tražiti i u tome što mnoge varijante imaju zajednička polazišta, a „ni jedno ne daje potpuno preklapajuće argumente i predviđanja“ i što realizam ima „sposobnost za promene“ (Elman 2007: 20).

2.2. Liberalizam

Liberalizam je filozofsko-politički, teorijski, ekonomski i ideološki pogled na svet iz kojeg je proistekla i liberalna teorija međunarodnih odnosa. Važna odrednica liberalizma, shodno pojmovnom značenju, je poimanje slobode koje se transponuje od liberalnih shvatanja čoveka kao pojedinca i njegove slobode, preko koncepta demokratije u državi, do slobode naroda ili država u međunarodnoj zajednici. Liberalizam u međunarodnim odnosima je hipotetička projekcija izgrađene međunarodne zajednice na principima zajedništva, kolektivne uprave i slobode, na način kako ga vide uglavnom najrazvijenije zemlje Zapada.

Svoje teorijsko polazište liberalizam nalazi u prosvetiteljstvu i u delima brojnih filozofa i kao politička filozofija nastoji da svoja shvatanja slobode pojedinca i demokratskog uređenja društva i države ostvari unutar države. Liberalne teorije u međunarodnim odnosima nastoji da liberalne vrednosti uspostavi na univerzalnom nivou promovisući zajedništvo, međusobnu solidarnost, demokratiju i globalno upravljanje.

Suprotno realizmu liberalisti misle da je čovek poprirodi dobar, a da je postojeća zajednica ta koja ga kvari i da je imperativ da se preko ekonomskih integracija izraženih i kao političke i demokratske potrebe, izgrade međunarodne institucije. To znači da sadašnje stanje anarhije, može da deluje podsticajno za promene ka većem stepenu integracije i ka izgradnji međunarodnih institucija, a time i bezbednosti svake države.

Liberalizam svoje delovanje ostvaruje „kroz četiri različite, ali pravilno međusobno povezane dimenzije: kritičku, normativnu, političku i administrativnu ili upravljačku,“ (MacMillan 2007: 23-24).

Kritička dimenzija podrazumeva preispitivanje vrednosti, tradicije i institucija unutrašnje vlasti, a normativna, borbu za ostvarenje ljudskih prava i sloboda, za pravdu i koncepte demokratske vlasti, kao i odgovore na izazove bezbednosti, ekologije i globalizacije. Upravljačka dimenzija zahteva stvaranje efikasnih institucija, što je najveći problem na međunarodnom nivou. Ukoliko ne razvije sve svoje dimenzije liberalizam se suočava sa optužbama da ostaje samo teorijski diskurs sa elitističkim karakterom, bez normativne i političke vizije i sa dvostrukim standardima. Bez snažne osnove i podrške liberalizam će biti marginalizovan, zbog čega se oslanja na hegemonističko vođstvo i međunarodne režime, iako je diskutabilno da je hegemonija neophodna ili dovoljan uslov za održavanje reda u međunarodnim odnosima Keohane (1984).

U okviru liberalnog internacionalizma i odrednica koja legitimizuje njegov nadnacionalni karakter, postoje brojni teorijske pristupi, pa shodno tome i podele. Jedna opšta podela prati razvoj liberalne teorije i deli ih na klasične liberale i neoliberele.¹ Za nas su interesantni neoliberali, odnosno liberalni institucionalizam i strukturalni liberalizam.

Klasični liberalisti smatraju da je koncept kolektivne bezbednosti način da se uspostavi trajni mir između država, što se može postići odricanjem od upotrebe vojne sile u međusobnim odnosima, zajedničkom intervencijom protiv agresora i kroz prevazilaženje međusobnog nepoverenja. Neoliberalizam dalje razvija i modifikuje liberalne teorije, gde posebno mesto zauzima liberalni institucionalizam.

Liberalni institucionalizam je prošao kroz više faza i u svojoj neo fazi ima slična polazišta kao i neorealizam. I za njega je međunarodni sistem anarhičan i u njemu prevladava politika sile, a što opredeljuje ponašanje država. Međutim, snagu anarhičnog uticaja umanjuje rastuća međuzavisnost između država, smatraju liberali. Države jesu najvažniji subjekti međunarodnih odnosa, ali se javljaju i drugi. Državama su glavni motiv i opstanak, jačanje moći i dobit za neorealiste relativna, za liberale apsolutna. Fokusiranost namoć i silu se za neoliberele pomera više ka blagostanju i bezbednosti. Države su racionalni egoistički subjekti usredsređeni na sopstvene interese i međusobno sarađuju, ako je to način da se oni i ostvare. Egoizam sputava međusobnu saradnju i u anarhičnom sistemu je najveći problem u odnosima poverenje, odnosno strah da će drugi izigrati dogovor i varati.

Složena međuzavisnost, kako su je nazvali neoliberali Kihojen i Naj (R. Keohane, J. Nie) na ekonomskom, političkom, kulturnom i bezbednosnom planu izazvana tehničkim napretkom i povezivanjem na globalnom nivou, zahteva i organizovanu međuzavisnost. To znači stvaranje snažnih međunarodnih političkih institucija koje će garantovati postojeći poredak. Time se prevazilazi negativan uticaj anarhičnog sistema. U odnosu na neorealiste smatraju da na ponašanje država i njihovu egoističku racionalnost ima uticaj i unutrašnji društveni i politički sistem. Zato su neoliberali optimističniji od neorealista.

Liberalni institucionalisti smatraju da međunarodne institucije i saradnja mogu da uspostave nove univerzalne vrednosti i pravila koja će biti globalni interes svih pa time i prihvatljiv svima. U odnosu na ranije faze razvoja „u fokus stavljaju međunarodne organizacije kao samostalne igrače u međunarodnim odnosima“ (Proroković, Milićević-Proroković 2017: 251), što je i najvažnija razlika u odnosu na prethodne.

Radikalniji institucionalizam ide još dalje, zahtevajući globalno upravljanje i izgradnju institucija koje u svojim delovanjima ne bi bile ograničene suverenitetom. Slično stanovište je i strukturalnog liberalizma, s tim što „ne odbacuje realistički koncept hegemonije, ali ističe značaj posebnog liberalnog karaktera hegemonije SAD za održanje liberalnog i demokratskog međunarodnog poretka“ (Novićić 2007: 222). Ovakav pristup ima svoju teorijsku osnovu u Tokvilovom (Alexis de Tocqueville) stavu da civilizovane/demokratske države međusobno ne ratuju, što je

1 O tome šire videti u: Žaklina Novićić (2007) Neorealizam i neoliberalizam u savremenoj teoriji međunarodnih odnosa, *Međunarodni problemi*, Vol. LIX, br. 2-3, (211-242).

osnov za teoriju demokratskog mira. Praktične konsekvence su obaveza liberala da šire demokratiju u svetu, a pokazalo se, ne birajući sredstva za to. To daje legitimitet intervencionizmu po različitim osnovama, a zahtev za stvaranjem međunarodnih normi trebao bi da da i legalitet. Preostaju samo moralne vrednosti, a one su u međunarodnim odnosima veoma relativizirane.

Liberalizam je u međunarodnim odnosima izražavao potrebu da se odnosi između država posle Prvog svetskog rata regulišu na način da više ne dovedu do rata. U tome nije uspeo, kao ni posle Drugog svetskog rata, iako su formirane nadnacionalne institucije sa sličnom svrhom. Preovladao je tokom čitavog hladnog rata realizam, da bi posle kraja hladnog rata bio preovlađujuća paradigma u međunarodnim odnosima skoro dve decenije. Realizam se vratio na velika vrata, naročito sa pandemijom bolesti COVID-19.

2.3. Hegemonija

Hegemonija se najčešće određuje kao uticaj ili nadmoć nekoga nad nekim. Reč je o nadmoći države, nacije, društva ili neke grupe nad drugima. Može biti na unutrašnjem i na spoljašnjem planu. Uspostavljala se najčešće primenom sile, da bi danas više označavala uticaj na ekonomskom, političkom, kulturnom, a ređe i vojnom planu. Karakter hegemonije je svrstava „negde između unipolarnih i carskih poredaka“ (Schenoni 2019: 1). Hegemonija kao koncept u međunarodnim odnosima ukazuje nam na način uspostavljanja, održavanja ili menjanja međunarodnog poretka.

Iz različitih definicija hegemonije mogu se izvući dve glavne ideje a to su da „hegemonija označava veliku ili premoćnu materijalnu moć, a druga je da hegemonija predstavlja neki oblik vođstva drugih uključujući i dominaciju nad njima“, (Schmidt 2011: 3). Hegemonija je neka vrsta međunarodnog autoriteta, manjeg od carskog a superiornijeg od unipolarnog. U kontinuumu između anarhije i hijerarhije ona je najviši stepen hijerarhije u međunarodnim sistemima Schenoni (2019). Autoritet i stepen hijerarhije koji odgovara hegemoniji određen je „sposobnošću koju potencijalni hegemoni imaju, njihovom ulogom i odgovorom koji dobijaju od podređenih država“ (Schenoni 2019: 4). To znači da su dimenzije hegemonije *sposobnost*, *performanse* i *usaglašenost*.

Sposobnost obuhvata materijalne resurse koji uključuju vojne i ekonomske u smislu da vojnim može hegemon poraziti bilo koju podređenu državu (stav realista). Ekonomske podrazumevaju „kontrolu nad sirovinama, kontrolu nad izvorima kapitala, kontrolu preko tržišta“ (Keohane 1984: 32), kao i naučnotehnološku i ideološku superiornost. Realisti prednost daju ogromnim materijalnim sposobnostima hegemonu, dok liberali i ostali smatraju da je danas hegemonija rezultat obostrane saglasnosti. Opšte je uverenje da uz materijalne resurse sposobnost dopunjuju ideološka u kulturološka prevlast hegemonu, a nekada su one i presudne.

Performanse hegemonu su povezane sa sposobnošću, a to su mogućnosti hegemonu da održava postojeće odnose u sopstvenoj sferi i da su voljni da to i čine. To podrazumeva brigu za bezbednost država u sferi hegemonu, održavanje

postojećeg političkog, institucionalnog i ekonomskog poretka i ulaganje u ideje i režime koji će to afirmisati. Štaviše, Schenoni & Mainvaring, (2019) smatraju da hegemoni mogu da budu toliko invazivni da utiču na sastav vlasti u državama u njihovoj hegemonističkoj sferi uticaja. Politika dominantne države je presudna za njeno legitimisanje i status kao hegemon.

Dimenzija usaglašenosti podrazumeva ispunjena očekivanja hegemonu od podređenih, a to u najmanju ruku znači njihovu saglasnost. „Iz liberalnog razumevanja hegemonije, čini se da je ključni element usaglašenosti učešće podređenih država u institucionalnim okvirima koje je uspostavio hegemon“ (Schenoni 2019: 8). Pri tome je veoma važno da potčinjeni moraju i da snose račun legitimizacije hegemonijskih režima“ (Keohane 1984: 39)“, a mi dodajemo i onoga što on preduzima na međunarodnom planu u svoje i njihovo ime. Hegemonija je za liberalne vođstvo zasnovano na konsenzusu, ali i moć inkorporirana kroz institucije i pravila koji su uspostavljeni, (Ikenberry 2011: 61), pri čemu su hegemonu na raspolaganju i materijalna stimulacija ili prinuda i gramšijevski rečeno, internalizacija željenih ideoloških vrednosti.

Većina hegemoniju određuje kroz materijalnu moć, vođstvo i različite ideološke matrice, ali se svi slažu da je „hegemonija manje atribut hegemonu, a više odnosa između hegemonu i podređenih aktera“ (Schmidt 2011: 22). Zato je neophodno u proučavanju hegemonije da se više „fokusira na procese u hegemonističkoj politici i uređenju poput pregovaranja, osporavanja i saradnje koje deluju u okviru hegemonijskih sistema (Ikenberry & Nexon 2019: 398). Ni to nije dovoljno i prema našem mišljenju prethodno treba iz neogramšijevske perspektive analizirati i razumeti kako je „hegemonijska moć maksimizovana do te mere da dominantno stanovništvo prihvata ideje hegemonu“ (Hopf 2013: 321). To je vrhunac usklađenosti u poretku hegemonu, jer se vrednosti na koje se zasniva shvataju i kao univerzalne, a to je i primarni cilj svakog hegemonu ukoliko želi da sistem bude što duže održiv.

3. AGRESIJA NATO NA SRJ

NATO agresija na SRJ započela je 24. marta 1999. godine i trajala je do 10. juna 1999. godine. Agresiju je izvršilo 19 država članica NATO predvođenih sa SAD, bez odluke Saveta bezbednosti ili saglasnosti UN, suprotno odredbama OEBS-a i međunarodnog prava. Intervenciji je prethodila konferencija u Rambujeu, započeta 6. februara 1999. g. i ultimatum koji je tako sročen da bi bio odbijen, a neposredan povod je bio iscenirani zločin Srba u Račku 15. januara 1999. godine. Agresija je izvršena sa velikim brojem aviona i besomučnim bombardovanjem vojnih i civilnih objekata i pokušajima da se izvrši i kopnena invazija. U napadu su korišćena nedozvoljena sredstva, kasetne bombe i osiromašeni uranijum, a gađani su i objekti kao što su bolnice, fabrike sa zapaljivim i hemijskim sredstvima i time nepovratno uništavana životna sredina.

Rezultate agresije je bio katastrofalan po Jugoslaviju, gde su pored gubitaka ljudskih života i ranjavanja izvršena ogromna materijalna razaranja privrede i infrastrukture, a da za to niko nije odgovarao. Posledice po državu i građane su

i danas vidljive i skoro nemerljive. Nakon toga je na teritoriji Srbije na prostoru autonomne pokrajine KiM bespravno formirana jedna kvazi država.

Države agresori su pre, tokom i nakon toga zdušno nastojali da opravdaju agresiju i umanje štetu koju su naneli nezavisnoj državi članici UN i njenim građanima.

Agresija nije bila legalna, a da li je legitimna trebalo bi razmotriti s obzirom da i danas imamo ocene o njenoj opravdanosti ne samo od neposrednih aktera nego i drugih.

3.1. Neoliberalni hegemonizam i agresija na SRJ

Džon Miršajmer spada u ofanzivne neorealiste i njegova kritika liberalnog hegemonizma je inicirana spoljnom politikom SAD u posthladnoratovskom periodu, a zasnovana je na odnosu između realizma, nacionalizma i liberalizma. On smatra da politika liberalne hegemonije neizbežno dovodi do sukoba sa realizmom i nacionalizmom, gde je ishod po liberalizam negativan. U bipolarnom ili multipolarnom međunarodnom sistemu velike sile moraju da vode računa o drugima i njihovim interesima, odnosno o ravnoteži snaga kako bi zaštitile prvenstveno sebe. To je jedna od prepreka širenju liberalnog hegemonizma na delu. Unipolarnost je neophodan ali ne i dovoljan uslov za hegemoniju, zato što se od hegemonije zahtevaju i posebne sposobnosti hegemonu mimo relativne snage. Za Miršajmera i realiste je dovoljan uslov da u sistemu ni jedna država nije u stanju da se ozbiljno suprotstavi hegemonu, s obzirom da je „hegemon samo velika moć u sistemu“ (Mearsheimer 2001: 40). Zato „velike sile uvek traže mogućnost da steknu moć na račun svojih rivala, pri čemu je hegemonija njihov konačan cilj“, (Miršajmer 2009: 157). Velike sile žele da uvećanjem vojnih potencijala, agresivnom politikom i ekspanzijom postanu hegemoni, a ograničava ih uzvraćanja drugih ili geografske prepreke, prvenstveno voda. Zbog toga je hegemonija ograničena više na region, a ne i za uspostavljanje na globalnom nivou, tvrdi Miršajmer. Ipak, bilo je primera globalne hegemonije u istoriji, shvaćene u širem smislu, a mi ćemo razmotriti da li su postojali uslovi za uspostavljanje hegemonije u međunarodnom sistemu u događajima koji su prethodili agresiji na SRJ.

3.1.1 Unipolarni međunarodni sistemi hegemonija SAD

Sa padom Berlinskog zida simbolično je pao je bipolarni svet, prvenstveno ideološka podeljenost a s njom, verovalo se i svaka druga. SAD su ostala jedina super sila na svetu, što je nekima stvaralo nadu da više sukoba neće biti. Fukujama (Francis Fukuyama) je već tada euforično najavljivao „kraj istorije“, drugi su s rezervom to prihvatili predviđajući nove vidove antagonizama, znajući ljudsku kreativnost u tome. Neoliberalni institucionalisti su najavljivali stvaranje svet-skih institucija i globalizaciju svega, dok su svi imali podršku SAD ako su bili za implementaciju „Novog svetskog poretka“, onako kako ga SAD kao jedina super sila vidi. Pri tome su dozvoljena sva sredstva za rušenje prepreka. Velikom delu čovečanstva i brojnim malim i srednjim državama je preostalo samo da se nadaju da je svet krenuo u boljem pravcu.

Međunarodni uslovi za nastanak hegemonu su bili povoljni, rivalska super sila, Sovjetski Savez je nestao, a Rusija, njen prirodni naslednik ni blizu nije bila da se konsoliduje u ozbiljnu pretnju. Kina je bila fokusirana na ekonomski razvoj i prekomponovanje ekonomskih odnosa mimo ideoloških, dok je Evropska unija (EU) brojčano rasla, ali zbog nedovoljne integracije, kao ni danas, nije mogla da bude relevantan faktor u međunarodnim odnosima. Savezništvo EU sa SAD je i potreba da se unutrašnji problemi kompezuju. Pojedinačne države EU bile su preokupirane sopstvenom pozicijom unutar EU i u neizvesnošću proistekle povećanjem moći Nemačke nakon ujedinjenja. Nemačka je u toj fazi bila fokusirana na ekonomsku integraciju prisjedinjenog dela, zbog čega je manje bila opterećena svetskim problemima. To joj nije smetalo da početne korake svoje nove politike i svog uticaja primeni zajedno sa Austrijom na regionalnom nivou u dezintegraciji Jugoslavije (SFRJ). A svi zajedno su se sa SAD osećali kao pobednici „hladnog rata“ i time postali i protagonisti novog poretka u svetu i afirmaciji hegemonskog uticaja SAD. Tako je stvorena „idealna situacija za sprovođenje liberalne hegemonije ... (a) američka diplomatija se gotovo ne oklevajući opredelila za tu ambicioznu politiku, (što) je šira javnost, bar u početku prihvatila s podjednakim oduševljenjem“, (Miršajmer, 2019, str. 4).

Dakle, međunarodna konstelacija snaga i uslovi bilisu ispunjeni za uspostavljanje hegemonije jedine super sile SAD. A da bi ona bila hegemon trebalo bi da ima sposobnost, performanse i usaglašenost.

Sposobnost u materijalnom smislu je bila na njenoj strani. Reč je ogromnoj ekonomskoj i vojnoj moći kojoj ni jedna sila nije mogla da parira, odnosno SAD su mogle svaku državu da poraze, a raspolagale su različiti instrumentima. U bipolarnom periodu vojni budžet je bio približno isti kod dve super sile. Recimo 1990. godine vojni budžet SSSR bio je 289 milijardi dolara, a SAD 288, dok su ostale zemlje daleko zaostajale, Kina sa 53, Velike Britanije 35 itd., (Đorđević, 2017, str. 264, 265). Indikativna je velika disproporcija 2004. g. između vojnih troškova SAD 465 milijardi dolara i Rusije sa 20. Posle faze otrežnjenja i multipolarnog svetskog poretka 2014. g., SAD su imale vojni budžet 610 milijardi, Kina je od 40 došla na 216, a Rusija na 85 milijardi dolara. Brojke same govore o ogromnoj materijalnoj nadmoći SAD. Pored toga SAD su imale kontrolu nad tržištem, finansijama i izvorima kapitala, naučnotehnološku superiornost i ideološku matricu koja je podrazumevala ideal demokratije, vrednosti, ljudskih prava i sloboda.

Performanse su mogućnosti i uloge hegemonu da postojeće odnose održava u sopstvenoj sferi i da je voljan da to i čini. SAD sebi mogu tu ulogu da dodele, jer imaju u tom periodu bezrezervnu podršku saveznika, a što se tiče drugih, rešeni su da upotrebe sva sredstva u uspostavljanju i održanju novog svetskog poretka.

Za vreme raspada SFRJ, SAD su pokazale početnu trapavost i začuđenost pred agresivnim nastupom Nemačke prema saveznicima u korist secesionista i svog viđenja odnosa na Balkanu. Otrežnjenje je bilo brzo i SAD su počele kao super sila i hegemon da igraju važnu ulogu u građanskom ratu, na žalost ne na našoj strani. Štaviše SAD su svaku inicijativu za mir u Hrvatskoj, BiH (Kutiljerov plan, Vens-Ovenov plan i dr.) blokirali pospešujući rat i sukobe. „Američki zvaničnici izrazili

su ljubomoru zbog ideje da bi evropske države mogle rešiti sukob, što bi oslabilo američki prestiž i postavilo pitanja o vrednosti Atlantskog saveza. Postojao je poseban strah da bi se EU mogla pojaviti kao poseban blok moći u post-sovjetskom svetu, delujući nezavisno od SAD i NATO-a. Bilo koji uspeh Evropske komisije u Bosni povećao bi verovatnoću nezavisne Evrope – i na ovu perspektivu se u Vašingtonu gledalo sumnjičavo.“ (Gibbs 2015: 10).

Do mira je došlo kada su oni zaključili da je to nužno, u Bosni Dejtonskim sporazumom 1995. godine, čime su SAD demonstrirale svoju ulogu hegemonu, moć i rešenost da svet prekomponuju po planu kako su to zamislili. I zaista na kraju se uspostavilo da je sve to deo skrojenog geostrateškog plana koji je na Balkanu trebao da ima svoj završni čin u slamanju SRJ, odnosno Srbije. Ostale performanse su zastupljene takođe, a to je presudna uloga u instrumentalizaciji međunarodnih institucija i organizacija prema sopstvenim interesima izraženim kao univerzalne i neoliberalne vrednosti. UN su instrumentalizovane za uvođenje sankcija navodno zbog uspostavljanja mira ili ljudskih prava, NATO za redefinisanje uloge od odbrambenog ka ofanzivnom savezu u ulozi „svetskog policajca“, a međunarodne ekonomske i druge organizacije kao sredstva uticaja, ucena i sl.

Na kraju, postojala je opšta usaglašenost kod sopstvenih saveznikaza uspostavljanje jednog novog hegemonu i onoga što zastupa. Posebno je evidentna usaglašenost kada je trebalo izvršiti agresiju na SRJ, gde je osim nekih disonantnih tonova pojedinih članica NATO i međunarodnih organizacija, bila orkestrirana i instruirana skoro celokupna međunarodna javnost. Usaglašenošću je „hegemonska moć maksimalizovana do te mere da većina prihvata ove ideje“ pa je shodno tome primenjeno na nas „istina uzeta kao potvrda za koju ljudi pretpostavljaju da je takva, bez da dovode u pitanje njenu empirijsku ili normativnu valjanost“ (Hopf 2013: 321). To je značilo da su sve optužbe i propagandne insinucije o Srbima i kršenju ljudskih prava prihvaćene zdravo za gotovo. Time je i ispunjen ključni uslov usaglašenosti da podređene države odobravaju i deluju prema institucionalnom okviru koji je postavio hegemon.

Dakle, prema našem mišljenju i mišljenju mnogih autora, u poslednjoj deceniji XX veka uspostavljen je unipolaran svetski poredak sa dominantnim hegemonom SAD.

Sledeće pitanje je da li je karakter tog hegemonizma bio neoliberalan, odnosno da li su razlozi za agresiju neoliberalnog karaktera. Pretpostavka je da se agresija kao čin hegemonu ne dovodi u pitanje.

3.1.2 Liberalni hegemonizam i razlozi za agresiju na SRJ

Pre nego što kritikuje liberalni hegemonizam, Miršajmer se ograđuje, smatrajući da je „liberalna demokratija najbolji politički poredak... (ali da) u domenu međunarodne politike liberalizam je izvor svih nevolja.“ (Miršajmer 2019: 220)². Razlozi za to su „usađeni aktivistički momenat“ zasnovan na uverenju da svi poseduju neotuđiva *ljudska prava*. Liberalne države imaju *obavezu* da intervenišu

2 Citirana knjiga Džona Miršajmera *Velika zabluda* je izašla kod nas 2019, nepune 2 godine posle prvog američkog izdanja 2017.

ako se ona krše, da menjaju političke sisteme ka demokratskim i da izgrađuju liberalne *političke i ekonomske institucije*.

U slučaju agresije NATO na SRJ osnovno obrazloženje za taj čin je zaštita ljudskih prava Albanaca na KiM i izbeglica. A sve zbog toga da se ne bi desio „genocid“ kao u Srebrenici³, a koja je poslužila i kao krucijalni razlog da se nešto preduzme i to opravda pred svetskim javnim mnjenjem i dobija podrška svojih saveznika.

SAD su kao hegemon, u ime svojih saveznika i međunarodne zajednice i proklamovanih liberalnih vrednosti za koje se zalažu, imale obavezu da intervenišu. Zbog svega je i agresija nazvana „humanitarna misija“. Za tako uzvišene ciljeve dozvoljena su sva sredstva, pa i primena sile, a nus produkt bi trebao da bude i promena političkog sistema u SRJ ka demokratskom.

Promene su se desile i u politikama drugih zemlja, kao i promene svesti. Recimo „u ime ljudskih prava, Nemačka je ukinula ustavom definisanu zabranu vojnih operacija van NATO odbrambene zone da bi ponovo mogla da bude „normalna“ vojna sila – zahvaljujući „srpskoj opasnosti“, (Perić 2019: 2). Za češkog predsednika, koga je kao disidenta Beograd više puta ugostio uvažavajući njegova ljudska prava, Havela (Václav Havel) „rat u Jugoslaviji je orijentir u međunarodnim odnosima: prvi put da ljudska prava naroda – kosovskih Albanaca – nedvosmisleno dolaze na prvo mesto,“ (Wilson 1999). S time su saglasni i mnogi intelektualci u svetu, kao što je nemački filozof Habermas (Jürgen Habermas), američki Rols (John Rawls) i Volzner (Michael Walzer), francuski Bernar Anri Levi (Bernard-Henri Lévy) i mnogi drugi. Volzner je poznat kao pobornik teorije pravednog rata, humanitarnih intervencija zbog ljudskih prava i agresije na SRJ, a koji pri tome zanemaruje istinu, činjenice i posledice američkog intervencionizma. U intervjuu sa S. Divjakom na pitanje „da li se ponovnom moralizacijom prava i politike otvaraju vrata arbitrarnom političkom voluntarizmu ... čime se moćnima i jakima omogućava da instrumentalizuju međunarodno pravo u vlastitu korist“ on odgovara da „pravo i moral ne razdvaja, jer su zakoni pisani u senci morala. A dominantne sile mogu instrumentalizovati zakon u istoj meri kao i moral“ (Divjak 2010). Ne postavlja sebi pitanje da li su možda SAD instrumentalizovale ljudska prava i moralnu obavezu zarad sopstvenih interesa. Njegov izbor za počasnog doktora Beogradskog univerziteta nije vredan pomena da nije opet reč o vrhuncu usklađenosti hegemonističke politike u kojoj žrtva, (deo intelektualne javnosti koji je predložio počasni doktorat) ignorisanjem ovih činjenica, daje za pravo ovakvim teoretičarima i agresorima, i time indirektno prihvata krivicu za agresiju i sopstvena stradanja.

Ima i drugih primera. Mojn, (Samuel Moyn) istoričar radeći za Belu kuću u vreme napada na SRJ danas pokajnički kaže da je zbog ljudskih prava: „sejao‘ priče objavljivane u ‘Vašingtonu‘. To je bilo prodavanje rata i objašnjavanje njegovih vrlina. Nisam objavljivao sve činjenice, već samo one koje su bili naklonjene našem predstavljanju rata.“ (Vojinović 2020). Nezvanični NATO istoriograf Ignjatijev

3 O zloupotrebi pojma genocid i instrumentalizaciji Srebrenice u politici SAD videti veoma analitičan i argumentovan tekst: David N. Gibbs, How the Srebrenica Massacre Redefined US Foreign Policy (2015) <https://digitalcommons.fiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061&context=classracecorporatpower>

(Michael Ignatieff) „nekada vatreni zagovornik kosovskog rata, kasnije je postao oprezniji: 'Humanitarna intervencija na Kosovu nikada nije bila ono što je na prvi pogled izgledala. To je bila i upotreba imperijalne moći u cilju pružanja podrške zahtevu jedne nacionalne manjine za samoopredeljenje, manjine koja je posezala za upotrebom nasilja u težnji da privuče međunarodnu pažnju,' (Divjak 2010). Na žalost „mnogi učesnici u tekućem diskursu o pravednom ratu proizvode štetu koja je ravna onoj kao da su u stvari inženjeri rata, ...a za ilustraciju je dovoljan primer 'humanitarne intervencije' protiv Jugoslavije 1999“ (Jokić 2011: 60). A bilo je i onih koji su od samog početka bili dosledni u osudi agresije kao što je britanski nobelovac Pinter (Harold Pinter), američki teoretičar Čomski (Noam Chomski), francuski filozof Badju (Alain Badiou)⁴ i dr.

Čomski za vreme agresije u svom tekstu „Amerika je izgubila kompas“ analizira pravila novog svetskog poretka i razloge koji se primenjuju na KiM. Suština je u koliziji *Povelje UN* koja zabranjuje svaku upotrebu sile osim ako je odobri Savet bezbednosti ili u slučaju samoodbrane i *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. Savet bezbednosti nije odobrio intervenciju na SRJ, a nije ni SRJ napala NATO ili bilo koju njegovu članicu, što su očigledne činjenice. Povelja zabranjuje narušavanje suvereniteta država, a Deklaracija garantuje prava pojedinaca protiv države koja ih narušava. Ta u najmanju ruku nesaglasnost između Povelje i Deklaracije je razlog da se SAD/NATO pozovu na „humani karakter“ intervencije i time opravda u političkom, pravnom i medijskom smislu. Međutim, bilo je i mnogo osporavanja od eksperata međunarodnog prava u svetu, ali je to je ignorisano. Stručnjak za međunarodno pravo Goldsmit (Jack Goldsmith) koji kaže da „mnogi ljudi misle da se argumenti za humanitarnu intervenciju mogu izvesti iz običaja i prakse“, (Čomski 1999). Problem je u tome što je za takvu odluku neophodno prethodno utvrditi relevantne činjenice. Pošto one nisu postojale, medijski i politički su one iskonstruisane prema analogiji u BiH u meri koja je potrebna da bi se izvršio pritisak javnog mnjenja da dođe do intervencije. Još jedan uslov za humanitarnu intervenciju je trebao da bude ispunjen, da je zasnovana na premisi „dobre vere“ onih koji intervišu.

Čomski kaže da „dobra vera“ ne podrazumeva retoriku, nego ranije iskustvo u praksi i privrženost poštovanju međunarodnog prava i međunarodnih sudova. Možemo li verovati u dobru veru SAD, kojedo sada nisu poštovale međunarodne sudove niti imaju nameru da poštuju, a prekomerna upotreba sile i primena svih nedozvoljenih sredstva u agresiji (kasetne bombe, osiromašeni uranijum i stradanje civila) upravo to potvrđuju. Jedino gde dobra vera postoji, a što su sami sebi dodelili, jeda neoliberalni hegemonisti smatraju da oni „poseduju univerzalno i trajno saznanje o tome šta čini dobar život“ato su neotuđiva ljudska prava i slobode. Sva odstupanja od toga daju im za pravo da intervišu zbog čega „nije nikakvo iznenađenje što liberalne države vode visoko intervencionističku spoljnu politiku“ (Miršajemer 2019: 222). Što se tiče činjenica, u svetu je bilo mnogo više primera drastičnog i kontinuiranog kršenja ljudskih prava u brojnim zemljama.

4 O tome videti šire u: Stojadinović, M., (2019) Kritička analiza NATO agresije nad Srbima u delima vodećih svetskih intelektualaca. DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.1612019.9>

Zbog savezništva tih zemalja sa SAD, one nisu čak ni verbalno osuđene a kamoli da je neko sankcionisao ili vojno intervenisao. U slučaju KiM parafraziraćemo Hegela „ako stvarnost ili činjenice ne odgovaraju onome što ja tvrdim, tim gore po činjenice“. Što se tiče običajne prakse svi dosadašnji primeri ukazuju da su svi hegemonisti, Hitler, Musolini, Staljin i mnogi ranije, retorički tvrdili da imaju dobre namere, prvenstveno zaštitu svojih ili tuđih državljana.

Međutim, glas oponenta intervencije skoro da se nije čuo. Badju kaže „danas više nema razloga da se u to sumnja: svi razlozi koji su dati da se opravda žestoko i dugotrajno bombardovanje Srbije i Kosova bili su velike laži,“ (Maljković 2008).

Ima mnogo primera, ali za nas jedovoljno da se na osnovu svega rečenog može izvući zaključak da su formalni uslovi ispunjeni da se NATO agresija na SRJ može okarakterisati kao neoliberalna hegemonistička intervencija. U to, a time i njenu opravdanost, bilo je uvereno skoro čitavo javno mnjenje u svetu, posebno u zemljama NATO alijanse, a neki su u to i istinski verovali. Štaviše mnogi kritičari kasnijih intervencija SAD i NATO u Iraku, Libiji i drugim zemljama saglasni su da je agresija na SRJ nešto drugo, tj. da je to humana intervencija koja izražava neoliberalnu politiku odgovornosti za druge. Ona jeste po nekim obeležjima nešto drugo, recimo po nečuvenoj stigmatizaciji Srba u javnom mnjenju Zapadnih zemalja zasnovanoj na namernom i potpunom ignorisanju činjenica i istine, a s ciljem da se ostvare njihovi geopolitički interesi, kazne Srbi za „sva nedela“, a međunarodnoj javnosti da se predstavi odlučnost protagonista novog svetskog poretka.

Napadom na SRJ ignorisan je i suverenitet jedne nezavisne države, ali i to ide u prilog neoliberalnom shvatanju ograničavanja suvereniteta u korist međunarodnog sistema ili zbog nepoštovanja ljudskih prava.

Pored ljudskih prava u slučaju agresije na SRJ bilo je i nekoliko nesuvislih objašnjenja kao što su: „primoravanje SRJ da prihvati tzv. 'mirovni sporazum iz Rambujea'; sprečavanje humanitarne katastrofe; zaustavljanje 'srpske agresije na Kosovu'; obezbeđenje 'demokratizacije Jugoslavije'; sprečavanje širenje konflikta; slabljenje vojne moći Jugoslavije; očuvanje kredibiliteta NATO; i dr,“ (Krivokapić 2014: 357)⁵. Zapažamo između ostalih i dva veoma ilustrativna neoliberalna i obavezujuća razloga, a to su „sprečavanje humanitarne katastrofe“ i „demokratizaciju Jugoslavije“. U dokumentu iz Rambujea, Aneks B, još jedan zahtev je indikativan kao neoliberalan, a to je sprovođenje privatizacije na čitavoj teritoriji SRJ. To nema direktne veze sa ljudskim pravima, ali ima sa neoliberalnim shvatanjem promene, gde promena političkog sistema nije dovoljna, ako je ne prati i neoliberalni ekonomski sistem.

3.2. Istinski motivi za NATO agresiju na SRJ

Pre nego se pozabavimo istinskim motivima NATO agresije, treba istaći i neke nedoslednosti u liberalnoj teoriji primenjenoj u praksi.

Opravljanje agresije ljudskim pravima i njenog karaktera kao humanitarne intervencije je moralni argument koji nema argumentovano pokriće u praksi,

⁵ Krivokapić je pored pravne neutemeljenosti obrazložio svu nesuvislost ovih razloga, o tome šire u citiranom delu.

već se uzima kao nepobitna istina da su ljudska prava ugrožena, odnosno premisa koju ne treba dokazivati. Ne postoji mehanizam utvrđivanja niti arbitar koji bi presudio da su prava zaista ugrožena, što znači da je ocena subjektivna. Interesantno je da ni sami Albanci nisu potencirali ljudska prava osim u nekim slučajevima, jer su se u startu opredelili za secesiju i to je svima bilo poznato. Ta činjenica je ignorisana kao i to da je reč o sukobu oko teritorije, a ne o vrednostima. Sprečavanje prekomerne upotrebe sile je takođe relativan argument, jer i ocena o prekomernosti, kao i ugrožavanje ljudskih prava, zavise od interesa SAD.

Zalaganje za slobode, poštovanje uverenja mišljenja i različitosti, na individualnom nivou, daje nam za pravo da očekujemo da će tu tolerantnost primenjivati liberali i u međunarodnim odnosima, odnosno da će „liberalne države biti sklone u nemešanje u unutrašnje poslove drugih zemalja“ (Miršajmer 2019: 221) i da neće narušavati njihov suverenitet. Liberalizam je ignorisao suverenitet drugih i sopstvene vrednosti, kao i to što se intervencionizmom podrivaju te vrednosti i vladavina prava i unutar sopstvene države, na način da se koriste sva sredstva za afirmaciju ovakve hegemonističke i bezbednosne politike. Delovanje prema makijavelističkoj maksimi da „cilj opravdava sredstva“ nikako nije u skladu sa liberalnim poštovanjem tolerancije.

Zatim, toliko uložene energije i moći zbog ljudskih prava, pretpostavilo bi da liberalne zemlje vode računa o svakom čoveku i ljudskom životu, što znači da u ratu ne ubijaju civile i ponašaju se civilizovano i bolje nego nedemokratski režimi. U agresiji NATO je poginulo mnogo civila i to je jednostavno nazvano „kolateralna šteta“, što je nespojivo sa međunarodnim pravom, humanizmom i liberalnim vrednostima.

Dvostrukost standarda i morala, negira i zloupotrebljava sam moral, što takođe nikako ne može biti u skladu sa osnovnim liberalnim vrednostima. Obavezu da intervenišu kod kršenja ljudskih prava nosioci novog svetskog poretka selektivno i prema nahođenju primenjuju. Recimo nisu je primenili u slučaju Turske i Kurda, ili neke druge manjine, kod ljudskih prava u Saudijskoj Arabiji, Kolumbiji i sl. Za vreme intervencije humanitarni problemi su rasli, a ne opadali, a posle intervencije još više, što nikako ne može opravdati cilj.

Američka ili neoliberalna nedoslednost u kontekstu ljudskih i manjinskih prava i očuvanja nacionalnog i teritorijalnog integriteta na prostoru bivše SFRJ je izrazito upadljiva. SFRJ nije mogla opstati kao multietnička i federalna, ali zato može BiH kao unitarna. SFRJ treba dezintegrirati i podržati pravo na secesiju svima jer je to demokratsko pravo, osim za Srbe u Hrvatskoj i Bosni, jer su nacionalne manjine. Ipak Albancima kao nacionalnoj manjini, to isto pravo negirano Srbima, treba priznati. Srbi iz Krajine nisu etnički očišćeni i nisu negirana njihova ljudska prava, iako je očigledno da jesu. S druge strane za vreme „humanitarne intervencije“ NATO na SRJ, Albanci na KiM, „etnički su čišćeni“, dok Srbi i ostali nisu nakon okončanja agresije i za vreme KFOR-a. Granice federalnih jedinica bivše SFRJ se ne mogu menjati, osim granice Srbije, itd., objašnjava Radojčić, (2013: 22-23).

Dakle, selektivni pristup i nedoslednost kompromituje bilo koji argument ili objašnjenje legitimnosti zašto su intervenisali. Posredi su bili ipak interesi, odnosno ono

što neoliberalni hegemonizam želi da ostvari. Sve je dozvoljeno hegemonu na putu ka izgradnji poretka u kome će pravila važiti za sve osim za njega, odnosno, univerzalne norme hegemon ima pravo da selektivno primenjuje i po svom nahođenju i interesima.

Da istaknemo i neke od istinskih uzroka agresije na SRJ. Mihajlo Marković neposredno posle agresije smatra da je glavni uzrok što „SAD želi da uspostavi 'Novi svetski poredak' pod vidom globalizacije. U ime tzv. ljudskih prava osporava se i sama ideja nacionalnog suvereniteta, dakle i sama egzistencija nacionalnih država. S druge strane, vrši se integracija izolovanih regiona i multinacionalnih korporacija. Svrha svetske vladavine je beskompromisno obezbeđenje interesa svetskog krupnog kapitala,“ (Marković 1999: 15). Geopolitički cilj agresije je dalji prodor na istok ka Kaspijskom bazenu, Srbija je na putu i prepreka, a KiM je dobra osnova za dalji prodor i uticaj, smatra Marković. Kasnije intervencije SAD širom sveta u Avganistanu, Iraku, Libiji, Siriji, daju mu za pravo i ukazuju da su pravi ciljevi SAD kao neoliberalnog hegemon: „osvajanje geopolitički i ekonomski važnih regiona, uspostavljanje vojne kontrole komunikacija, posebno trasa naftovoda i gasovoda, kažnjavanje i likvidacija neposlušnih lidera, zaokruživanje i ograničavanje Rusije i Kine, kao i jačanje zavisnosti Evrope, odnosno, slabljenje njenih potencijala za samostalnu ulogu u globalnom rasporedu moći“, (Jovanović 2013: 1).

Branko Krga je sakupio veliki broj izjava i mišljenja različitih lica, uključujući i onih sa najvišeg političkog nivoa koja ukazuju na razloge agresije i to: da SAD demonstriraju novi svetski poredak; da KiM bude „američki nosač aviona na zemlji“; zbog ispravljanja grešaka s kraja II svetskog rata; zbog odnosa SAD prema islamu i pokušaja da stvaranjem prozapadne islamske države poboljšaju odnose sa islamom; zbog naše proruske orijentacije; zbog prirodnog bogatstva KiM; zbog toga što su Klinton, Olbarjtova i Holbruk želeli da promene režim u Beogradu, a da OVK bude oruđe toga; zato što je NATO slavio 50 godina postojanja a nije imao neprijatelja nigde na vidiku i trebalo ga je stvoriti; zato što je SRJ bila poslednji bastion koji je odolevao političkim i ekonomskim programima Klintonove administracije; zato što nije prihvaćen liberalni model reformi; da Kosovo postane samostalna država, itd., Krga (2019: 18-21).

Čini se da je svaki uzrok u opticaju, samo što ga je neoliberalni hegemonizam preodenuo u ruho ljudskih prava, ne vodeći računa o doslednosti i kompromitujući i ono za šta se zalaže.

3.3. Posledice po SRJ i međunarodne odnose

NATO agresija na SRJ dovela je do ogromnih ljudskih žrtava, materijalnih razaranja i ekoloških katastrofa čije se posledice osećaju i dan danas. Bačeno je preko 25 hiljada tona eksploziva u preko 25 000 borbenih letova, poginulo je preko 3500 osoba od kojih je najmanje 30% dece, a ranjeno preko 15 000 lica. Broj žrtava od posledica ranjavanja kasnije i od osiromašenog uranijuma nije još uvek utvrđen.

Materijalna razaranja se procenjuju na preko 100 milijardi dolara i te posledice setakođe osećaju i danas.

Sa KiM je proterano skoro 250 000 Srba uz blagonakloni odnos međunarodnih snaga za uzurpiranje njihove imovine, uništavanje crkava i kulturno-istorijskih spomenika i naseljavanje Albanaca iz Albanije.

Sa prekidom agresije na osnovu Kumanovskog sporazuma donesena je rezolucija u Savetu bezbednosti br. 1244 koja predstavlja osnovu diplomatske borbe Srbije za KiM, jer je njome potvrđen suverenitet SRJ i Srbije na toj teritoriji.

Formirana je kvazi država Kosovo na teritoriji autonomne pokrajine KiM uz podršku glavnih učesnika agresije na SRJ.

Nakon rata izvršena je i promena aktuelnog režima u Srbiji, što voljom naroda što voljom izvan, s tim što je nakon toga u ekonomskom sistemu prevladao neoliberalizam koji je dovršio ono što je NATO započeo urušavanjem privrede. U izvesnom periodu, ne i danas, agresija NATO se prećutkiivala ili usput pominjala, uključujući i posledice i ne želeći da se time iritiraju glavni akteri tog agresivnog čina.

Iako se u „analizama posthladnoratovskog perioda, često sreću stavovi da su kraj Hladnog rata nespremno dočekali i pobednik (SAD i Zapad) i gubitnik (Rusija)“ (Forca 2019: 48), SAD su ipak mnogo bolje prošle. Uslovi za politiku liberalne hegemonije bili su veoma povoljni za SAD, jer su bili jedina i dominantna sila u svetu koja je i bila sposobna da sprovodi tu politiku, zajedno sa svojim saveznicima. Imajući sve to u vidu zaključujemo da je period zadnje decenije, period neoliberalnog hegemonizma koji je trajao skoro celu i sledeću.

U međunarodnim odnosima došlo je do značajnih promena. Unipolarnost je imala različite faze – fazu entuzijazma svihi fazu pobedničke nadmenosti protagonista neoliberalnog hegemonizma i među fazu ka multipolarnom svetu ili fazu otrežnjenja ostalih aktera međunarodnih odnosa. Do otrežnjenja je došlo i kod nekih zemalja saveznika, pokazujući sve veću rezervu prema svemu što su činile SAD, naročito prema intervencijama i odbijajući da učestvuju u njima.

Umesto da se grade međunarodne institucije sa autoritetom, kako to neoliberalna teorija i zahteva, agresija je učinila suprotno, podrila je njihov autoritet i međunarodni kredibilitet.

Teza da demokratske države međusobno ne ratuju, je vrlo diskutabilna, ali je potvrđena da su veoma ratoborne u nametanju svog viđenja uređenja sveta.

Nova uloga NATO pakta i ekspanzionistička politika inicirali su opreznost kod drugih, preispitivanje sopstvenog položaja u međunarodnim odnosima, a kod super sila način da sopstvenim snagama i udruživanjem ojačaju svoju poziciju nasuprot hegemonu.

Čini se da su promene međunarodnog sistema na unipolarni zatekle realiste zbog nemogućnosti da predvide tako veliki tektonski poremećaj, ali i liberaliste. Liberali ipromoter novog svetskog poretka SAD nisu se snašli u eksploataciji potencijala takvog događaja. Rezultat hegemonističke politike i svega je da su najvažniji subjekti međunarodnih odnosa nastojali da što pre uvećaju svoju moć i unipolarni poredak promene ka multipolarnom ili većoj ravnoteži snaga. Ravnoteža snaga deluje ograničavajuće na hegemonu i međunarodni sistem pretvara u bipolarni ili multipolarni, smatra Miršajmer.

Agresija na SRJ je iskorišćena kao model za druge intervencije i zato je ona prekretnica u međunarodnim odnosima, ali i dalje predmet teorijskih rasprava i različitih viđenja ove tzv. „humanitarne intervencije“. Razlog je što su otvorena mnoga pitanja, političkog, pravnog, moralnog pa i ideološkog karaktera što ne bi bilo problematično, da ona nemaju i dalje praktične konsekvencije po druge i što se po njima može i ubuduće upravljati.

3.4. Nacionalizam, realizami politika uzdržavanja

Hantington (Samuel P. Huntington) poznat po teoriji da u narednom periodu neće biti sukoba ideoloških, nego „sukoba civilizacija“ još za vreme agresije „upozorava Vašington da se kreće opasnim kursom i sugerise da u očima dobrog dela sveta – verovatno najvećeg dela sveta – SAD postaju 'hulja super-sila' koja se smatra 'najvećom pojedinačnom pretnjom njihovim društvima'“, (Čomski 1999). Da ne bi toga bilo Miršajmer sugerise da bi za SAD „bilo veoma pametno da odustane od liberalne hegemonije, koja im je donela veoma malo koristi, i da se opredele za uzdržaniju spoljnu politiku. To u praksi znači da bi američki kreatori politike morali da prihvate realizam“, (Miršajmer 2019: 222). Skeptičnost neoliberala proizilazi iz toga što se realizam najčešće povezuje sa „suparništvom i sukobima“, što smatraju da je „rat legitiman instrument državištva“ koji se može koristiti za održanje ili za promenu ravnoteže snaga i što smatraju da države moraju same da vode računa o svojoj bezbednosti, a da se manje uzdaju u saradnju. To što realisti zastupaju ove stavove ne znači i da su ratoborniji od liberala, oni su samo realniji, smatra Miršajmer. Liberali, posebno teoretičari pravednog rata i humanitarnih intervencija su mnogo skloniji da izazivaju ratove. Stav da „velike sile najčešće ulaze u rat iz razloga koji se kose sa realizmom“ (Miršajmer 2019: 223), potpuno podržavamo, a za to je dokaz neoliberalni hegemonizam u unipolarnom poretku, misija koju su izdašno sprovodile Klintonova, Bušova i Obamina administracija. Recimo SAD su od 1989. godine „...od svake tri godine potrošile dve na ratove, to jest, vodile su sedam različitih ratova,“ (Miršajmer 2019: 5). Prema mišljenju autora a i našem, to je dovoljan argument da se neoliberalna politika i hegemonizam ocenjuju kao politika izazivanja nestabilnosti i sukoba, a ne mira i saradnje.

U prilog manjoj ratobornosti Miršajmer ističe nekoliko argumenata. Recimo po principu svih realista uključujući i ofanzivnih kojima pripada, a to je maksimalizacija dobiti, u svetu postoje malo mesta gde se to može ostvariti. Postoje tri regiona od vitalnog značaja i to su Evropa i Istočna Azija gde su interesi velikih sila i Persijski zaliv zbog nafte. Sve ostale prostore SAD treba da izbegava, dok neoliberali smatraju da zaštita ljudskih prava i širenje demokratije zahtevaju stalno prisustvo i na svakom mestu i upotrebu sile kao krajnje mere. Shodno realističkom shvatanju, nije bilo razloga za agresiju na SRJ, jer niti je velika sila da bi ugrozila američke interese, niti su se tada na tom prostoru sukobljavali interesi velikih sila, s obzirom da je glavni pretendent Rusija bio na kolenima.

Drugi argument je da upotreba sile ili samo pretnja narušavaju logiku ravnoteže, što podstiče druge države da se tome suprotstave čak iako su liberalne demokratije,

i da preduzmu sve mere da se zaštite sopstvenim jačanjem. I tu je Miršajmer u pravu, jer je agresivni liberalni hegemonizam SAD izazvao da druge sile, Rusija, Kina pojačaju svoju moć, a da se neke razvijene zemlje uz to i ekonomski povežu kako bi parirali i ekonomskom neoliberalizmu. Interesantno je da je i naša zemlja, doduše mnogo kasnije i sa promenom vlasti, odlučila da pojača svoju odbrambenu moć i ekonomsku povezanost, stavljajući do znanje šta misli o agresiji, periodu nipodaštavanja agresije u sopstvenom političkom establišmentu i o budućnosti međunarodnih odnosa na Balkanu. Čini se da je i to jedan od razloga da se Srbija doživljava ozbiljnije na ovim prostorima, iako smo okruženi oponentima prema svemu što je srpsko.

Treći argument rezervisanosti prema ratu je da realisti proučavajući rat dobro znaju da se on može oteti kontroli i da njegove posledice mogu biti pogubne, dok je za liberale to samo sredstvo za postizanje svojih ciljeva. O tome svedoči i ignorisanje od liberala nevinih žrtava i pogroma za vreme intervencije, kao i svih drugih posledica nakon toga. Posledice mogu biti i po agresora, kada je sve veći intervencionizam doveo do jačanja terorizma. Da ne bi realizam shvatili kao mirovnu politiku, Miršajmer smatra da SAD trebaju i dalje da teže očuvanju statusa najmoćnije države sveta i da zadrže svoju hegemoniju na Zapadu, ali je siguran da bi realističkom politikom bili manje ratoborniji od liberalizma.

Mi jesmo saglasni s tim, smatramo da bi realističkom politikom SRJ bila manje u fokusu SAD, a da bi razvoj društva i konstelacija svetskih snaga i ekonomska povezanost nužno i u miru doveli do prirodnog integrisanja Srbije sa zemljama Zapada u Evropskoj uniji, jer je to i u našem interesu.

Politika uzdržavanja je potrebna i zbog toga što nacionalizam kao ideologija i praksa ograničava velike sile. Liberali to ne razumeju u odnosima s drugim zemljama i kada i kako nacionalizam u sopstvenoj zemlji funkcioniše u njenu korist. Nacionalizam potencira međusobnim razlike što je u suprotnosti sa liberalnim shvatanjem globalizma i univerzalizma. Na nacionalizam nisu imune ni liberalne države, zbog čega su manje tolerantne prema drugima, setimo se samo uvreženog mišljenja o američkoj izuzetnosti i engleskoj nadmenosti.

Zbog nerazumevanja da je „nacionalizam mnogo jača ideologija od komunizma i od liberalizma“ (Miršajmer 2019: 227) SAD su nepotrebno intervenisale u hladnoratovskom periodu više puta, a to čine i danas kada nema komunizma, pokušavajući da kontrolišu političku orijentaciju pojedinih zemalja. U realističkom maniru shvaćeno, najvažniji su da dve strane imaju zajedničke interese, a ne koja je dominantna ideologija lidera ili društva, zbog čega bi „pametna strategija“ zahtevala ne mešanje u unutrašnje stvari drugih. Time se ostvaruje i posredan uticaj kao „meka moć“ koja utiče na javno mnjenje i privlačilo na svoju stranu. Poznato je koliko se u bivšoj SFRJ pod uticajem Zapada prihvatale vrednosti demokratskog, ali i potrošačkog društva, da nije bila potrebna nikakva oružana agresija da se to uspostavi. Na drugoj strani, agresivni neoliberalni hegemonizam, nepravedna stigmatizacija Srba i licemerje, doveli su do kontra efekata. Bez obzira što se ogroman broj ljudi ne slaže sa postojećim režimom, oseća se nacionalno ugroženim i spremnim da brane zemlju tokom agresije, a posledice su rezervisanost i sumnja u dobre

namere i danas. U našem slučaju su nacionalna svest i nacionalni otpor onemogućili agresore da i pored nadmoćnosti ne ostvare sve proklamovane ciljeve. Miršajmer zaključuje da „pravilno razumevanje odnosa između liberalizma, nacionalizma i realizma ukazuje na to da bi čak i najmoćnije sile na našoj planeti– uključujući i SAD – morale da sprovedu uzdržanu spoljnu politiku“, (Miršajmer 2019: 229).

Saglasni smo sa ovom tvrdnjom, da bi uzdržavanje trebalo da bude uključeno i u odnose SAD prema našoj zemlji, posebno po pitanju rešavanja statusa KiM. Za vreme vlasti protagonista neoliberalnog intervencionizma, vladalo je licemerje prema poštovanju rezolucije 1244, izvršeno je proglašenje Kosova samostalnom državom i vršen pritisak za priznanjem u svetu.

Nismo optimisti da bi američka spoljna politika išla više u prilog nama, ali bi nam značila uzdržanost ili objektivniji pristup, ako već ne može neutralan. Neoliberalni hegemonizam sprovodile su SAD duže vreme bez obzira da li je na vlasti republikanska ili demokratska partija. Prema mišljenju Miršajmera Tramp je „osporio gotovo svaki aspekt te strategije (neoliberalne hegemonije–primedba ZP), stalno podsećajući birače da je ona Americi nanela štetu,“ (Miršajmer 2019: 232). I u slučaju KiM postoji izvestan otklon sa Trampom. Od konačnog rešenja oko koga nema diskusije, došlo se do potrebe da se pregovara, što je povoljnije za nas. Realističan pristup bi verovatno bio bolji i za ishod pregovora, ali postoji i neizvesnost sa eventualnim dolaskom na vlast onih koji su bili kreatori neoliberalne politike intervencionizma ranije. Uzdamo se da svet nije isti kao pre jedne ili dve decenije, jer se zbog jačanja Kine i Rusije svet kreće ka multipolarnosti, a ni mi nismo isti, kao ni naša pozicija. Miršajmer je svestan da je liberalni hegemonizam duboko ukorenjen u američkom političkom establišmentu, uostalom o tome i govore reakcije tzv. „duboke države“, ali smatra da bi za realističku politiku trebalo napraviti dobar plan i animirati intelektualce i mlade ljude kako bi se uvidela sva prednost neorealističkog uzdržavanja bez obzira ko je na vlasti.

Tu dolazimo do nedostatka Miršajmerovog pristupa objašnjavanju svetske politike isključivo kroz ponašanje velikih sila, odnosno do onoga što nam kao dopunu nudi neoklasični realizam, a to je uvažavanje posebnosti država i uloge najvažnijih unutrašnjih aktera, kao i pojedinaca na njihovu spoljnu politiku. Tek onda će se razumeti i politika velikih sila, njihov odnos prema malim kao i spoljna politika malih država.

Za razumevanje ponašanja SRJ ili Srbije trebalo je razumeti istorijski kontekst u prethodnom veku: investiciju nacionalnih resursa u stvaranju zajedničke države; genocid, zloupotrebu zajedništva kao prelaznog perioda ka secesionizmu i odvajanju; politički sistem u kojem je jednoj nacionalnoj manjini davao tutorstvo nad Republikom Srbijom, kao i konkretna ljudska i manjinska prava u kojoj je uživala i to i zloupotrebila. U tom kontekstu bi trebalo razumeti i ulogu Miloševića, ali i sličnosti sa Tuđmanom ili Izetbegovićem, kao i njegovu ideološku opredeljenost ili ličnost, pogrešne procene i sklonost više ka iracionalnim odgovorima. Da je uloga pojedinaca bitna svedoči nam i postupak V. Zimermanna (Warren Zimmermann), ambasadora SAD u SFRJ koji je nagovorio Izetbegovića da poništi prihvaćen Kutiljev plan, (José Cutileiro) nakon čega je došlo do rata u Bosni. Njegova ostrašćenost

na Srbe i Miloševića ima sigurno svoje poreklo u činjenici da se međusobno nisu podnosili i da je Milošević pola godina odbijao da ga primi. Psihološki profil Medlin Olbrajt (Madeleine K. Albright) i uticaj na političke odluke i ostrašćenost prema Srbima bi zahtevao čitavu studiju.

Unutrašnje faktore uticaja treba tražiti i u SAD. Prvo politički i društveni sistem kao ideal slobode i demokratije, osećaj pobeđe u hladnom ratu, pothranjivanje naciji svest o njenoj izuzetnosti i nadmoćnosti nad drugima i potrebi da se bude lider ostatku sveta, ali i Klintonu i njegovoj tekućoj politici i frustracijama. Poznata je afera „Levinski“, njegovo laganje i relativiziranje, i pokretanje opoziva, godinu pre agresije, da bi danas priznao da je to sve zbog toga što je osećao anksioznost. U takvoj situaciji i medijskom razapinjanju trebalo je naći novu metu Srbe i sebe prikazati kao borca za ljudska prava.

Neoklasični realizam bi sigurno imao u vidu i očigledni nemačko-austrijski revanšizam i patološku mržnju prema Srbima prilikom raspada SFRJ i izričitu opredeljenost protiv Srba u svim situacijama. Skloni smo objašnjenju bez valjane teorijske ili naučne analize ili dokaza, da uzrok takvom ponašanju ovih država, pripišemo opet istorijskom kontekstu, odnosno činjenicida sve ono što su bili namenili Srbima u prethodnih sto godina i prethodna dva svetska rata nisu uspeali. Bez obzira što njihovi tadašnji i sadašnji režimi nisu naslednici nacističke ili monarhističke ideologije i politike, činjenica je da skoro uvek podržavaju sve svoje bivše saveznike iz prethodnih ratova, minimiziraju njihovu odgovornost i krivicu i indiferentni su prema prekrajanju istorije i činjenica. Neprijateljski se odnose prema malim a bivšim protivnicima, a zbog svoje ekonomske i političke moći uspeali su protiv Srba da pridobiju i njihove saveznike iz prethodnih ratova. Na kraju pravi pobednici na ovim prostorima nisu SAD ili hegemonisti nego upravo oni, za šta ne nudimo empirijske dokaze, osim očiglednosti, zdravog razuma i na tome zasnovano mišljenje.

Srbi su u nametnutoj šmitovskoj podeli na prijatelje i neprijatelje „Zapada“ od strane Nemačke, ostali na drugoj strani, što je trebalo kazniti i namiriti stare dugove. U EU zbog potrebe da se ima privid jedinstva ostali su ostali po strani.

Iskoristivši matricu neoklasičnog realizma u razumevanju ili kreiranju spoljne politike tog doba, naše mesto i uloga su bili određeni međunarodnim sistemom, karakterom političkih odnosa u državi i odnosa prema okruženju i neizbežno pojedincima. S obzirom na dominantnu ulogu SAD i Zapada u međunarodnom sistemu i njegovog neoliberalnog hegemonističkog karaktera, sistem je za našu spoljnu politiku uticajna, presudna ali i nezavisna varijabla, čega smo trebali da budemo svesni. Tamo gde smo mogli uticati to je na nivou sopstvene države i kroz kreatore spoljne politike. Tu smo zakazali, zbog toga što nismo na vreme predvideli razvoj i posledice tadašnje konstelacije međunarodnih snaga i izvukli iskustva iz početnog perioda razbijanja SFRJ. Da događanja na unutrašnjem planu utiču i na spoljnopolički imidž države ukazuju i odnosi vlasti prema tadašnjoj opoziciji, kao i uporno ponavljanje ideološke matrice, a koja je doživela krah sa propašću bipolarnog sveta. Bili bi mnogo efikasniji u spoljnoj politici da smo bar deklarativno bili usklađeni sa pobedničkom retorikom. Na individualnom planu, spoljna politika je bila izraz ideološke, voljne i inatske prirode jednog čoveka,

podložnog manjim ali ideološki pogubnim uticajima. To je dovelo do toga da su pravda i istina na našoj strani relativizirane i nedovoljne za razumevanje našeg spoljnopolitičkog ponašanja ili interesa, pa time i za podršku.

Na kraju, što se tiče agresije NATO na SRJ, ako želimo da budemo „deo srpske javnosti, koji je navikao da misli svojom glavom i koji se ne boji da voli svoju zemlju, trebalo bi da zapamtimo bar tri stvari: dobro držanje naše vojske, teroristički karakter NATO bombardovanja i sramno ponašanje zapadnih medija,“ (Antonić 2009).

4. ZAKLJUČAK

Neoliberalni hegemonizam je svojom agresijom na SRJ i kasnijim intervencijama u drugim zemljama ogolio svu hipokriziju Zapadne politike, morala i odnosa prema drugima.

Opravljanje za agresiju nazvanu „humana intervencija“ bili su ljudska prava i izmišljeni i prenaplašeni zločini na KiM, čemu je prethodila stigmatizacija i moralna diskvalifikacija Srba, a sve u svrhu da bi bila dozvoljena sva sredstva.

U unipolarnoj konstelaciji međunarodnih snaga liberalna hegemonija je uspostavila nova međunarodna pravila i vrednosti, tako da u sintagmi dominiraju hegemonija i nesvojstvene vrednosti liberalnoj teoriji. Tako su u međunarodnim odnosima kompromitovane liberalne vrednosti, relativizirana prošlost i opao entuzijazam o slobodnijem i pravednijem svetu, a budućnost učinjena nepredvidljivom. Stvorene su osnove za relativiziranje istine, za nova pravila i svet post istine.

Agresija na SRJ dovela je do prekretnice u međunarodnim odnosima, dajući povod za dalju eskalaciju intervencionizma, ukazujući drugima na agresivni karakter neoliberalnog hegemonizma i nagoveštavajući promene ka multilaterarnom svetu i ravnoteži snaga kao nužnost. Izražen je zahtev da se dominantna uloga liberalnog hegemonizma zameni preskriptivnom politikom uzdržavanja, kako to Miršajmer, autor neorealističke provenijencije smatra. Uspešnost neorealističke kritike liberalnog hegemonizma i vitalnost neorealističkog pristupa u projekciji buduće međunarodne politike daju mu za pravo. Prema našem mišljenju, to nije u interesu samo neorealističkog poimanja međunarodnih odnosa i svetske politike, nego i neoliberalnog, odnosno interes je međunarodnog sistema, što je i proklamovani cilj neoliberalne teorije.

Pandemija COVID-19 je ukazala na verodostojnost realističke paradigme u međunarodnim odnosima, budući da su se države okrenule sebi, a da su neoliberalna solidarnost i briga za drugog, uključujući i ljudska prava ostali po strani. S druge strane međunarodni sistem ukoliko želi da se izbori sa pandemijom i sličnim situacijama nužno mora da pokaže veći stepen integracije. Karakter te integracije, iz interesa ili solidarnosti, kao i uspeh će odrediti koja će paradigma biti delotvornija ubuduće.

Razmatranje koliko je liberalna hegemonija u međunarodnim odnosima nepovoljnija od realističkog pristupa za SRJ, navodi nas na pretpostavku da ona ne bi bila povoljna i u našem interesu i kod rešavanja pitanja KiM i spoljne politike Srbije u celini.

LITERATURA

1. Antonić S. (2009). Zašto moramo da zapamtimo?, *Nova srpska politička misao*, <http://www.srpskolist.net/istorijski-osvrt/zasto-moramo-da-zapamtimo>. [Pristup: 29/5/20/]
2. Divjak S. (2010) Zakoni su pisani u senci morala. <http://www.politika.rs/sr/clanak/139027/Zakoni-su-pisani-u-senci-morala>. [Pristup: 5/6/20/]
3. Đorđević S. (2017). Dinamika vojnih troškova u savremenom svetu kao faktor geopolitičkog pozicioniranja država. *Vojno delo* 3/2017, DOI: 10.5937/vojdela1703261D
4. Elman C. (2007). Realism in: *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Edited by Martin Griffiths. New York: Routledge
5. Forca B. (2019) Dve suprotstavljene tradicije, *Diplomatija i bezbednost*. Br.1. vol. 2, 45-67.
6. Gibbs D. N. (2015). How the Srebrenica Massacre Redefined US Foreign Policy. *Class, Race and Corporate Power*, Vol. 3, 2 Art. 5 DOI:10.25148/CRCP.3.2.16092102. [Pristup: 3/6/20/]
7. Hopf T. (2013). Common-sense constructivism and hegemony in world politics. *International Organization*, 67(2), 317–354. navod prema: Brian Schmidt (2018) Hegemony:
8. Ikenberry G. J. (2011). *Liberal Leviathan: The Origins, Crisis, and Transformation of the American World Order*.
9. Ikenberry G.J. & Nexon D. H. (2019). *Hegemony Studies 3.0: The Dynamics of Hegemonic Orders*, 395-421 |<https://doi.org/10.1080/09636412.2019.1604981>. [Pristup: 5/6/20/]
10. Jokić A. (2011). Šta je teoretičar pravednog rata *THEORIA* 1, 54 : 51–67. Beograd. FDS
11. Jovanović Ž. (2013). Agresija NATO 1999. kao tačka preokreta u svetskim odnosima. <http://www.nspm.rs/srbija-i-nato/agresija-nato-1999.-kao-tacka-preokreta-u-svetskim-odnosima.html>. [Pristup: 8/6/20/]
12. Keohane R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*: Princeton, NJ: Princeton University Press.
13. Keohane R. O. (1988). International Institutions: Two Approaches. *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4. 379-396. <http://www.jstor.org/stable/2600589> [Pristup: 9/6/20/]
14. Krga B. (2019). NATO agresija na SRJ 1999. g. – bitni bezbednosni problemi. *Diplomatija i bezbednost*. Br.1. vol. 2. 9-27.
15. Krivokapić B. (2014). Razlozi i posledice NATO agresije na Jugoslaviju – 15 godina posle (1999-2014). „*Novi 'hladni rat'*“. 353-371. <https://www.researchgate.net/publication/271908473> [Pristup: 5/6/20/]
16. MacMillan J. (2007). Liberal internationalism in: *International Relations Theory for the Twenty-First Century*, Edited by Martin Griffiths. New York: Routledge.
17. Maljković D. (2008). Badju: Rat protiv Srbije. <http://blog.b92.net/text/2530/Badju%3A-Rat-protiv-Srbije/>. [Pristup: 5/6/20/]
18. Marković M. (1999). Uzroci i posledice NATO agresije na Jugoslaviju. *Sociološki pregled*. no 1-2, 13-19.
19. Mearsheimer J., & Walt, S. (2016). The case for off-shore balancing: A superior U.S. grand strategy. *Foreign Affairs*, 95(4), 70–83
20. Miršajmer Dž., (2009). *Tragedija politike velikih sila*: Udruženje za studije SAD u Srbiji, Beograd.
21. Perić Nenad (2019), Medijski rat: „artiljerijska priprema“ za NATO agresiju na SRJ 1999. <http://www.rastko.rs/rastko/delo/16058>. [Pristup: 5/6/20/]
22. Proroković D. Proroković J.M. (2017). Teorija neoliberalnog institucionalizma na početku 21. veka: međunarodne institucije i globalno upravljanje, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2–3, 247–261. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1703247P>. [Pristup: 5/6/20/]

23. Radojčić M. (2013). *Interesi i moral u međunarodnoj politici*, Prosveta, Beograd.
24. Rose G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, Vol. 51, No. 1. 144-172). <https://www.jstor.org/stable/25054068?origin=JSTOR-pdf&seq=1>. [Pristup: 27/5/20/]
25. Schenoni L. L. (2019). Hegemony, DOI:10.1093/acrefore/9780190846626.013.509 [Pristup: 5/6/20/]
26. Schenoni L., & Mainwaring, S. (2019). U.S. hegemony and regime change in Latin America. *Democratization*, 26(2), 269–287.
27. Schmidt B. (2018). Hegemony: A conceptual and theoretical analysis. [https://doc-research.org/2018/08/hegemonyconceptual-theoretical-analysis/Brian C. Schmidt](https://doc-research.org/2018/08/hegemonyconceptual-theoretical-analysis/Brian%20C.%20Schmidt). [Pristup: 3/6/20/]
28. Stojadinović M. (2019). Kritička analiza NATO agresije nad Srbima u delima vodećih svetskih intelektualaca. *Politika nacionalne bezbednosti*. Godina X, vol. 16 broj 1. 203-216. DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.1612019.9> [Pristup: 5/6/20/].
29. Trapara V. (2017). Neoklasični realizam – realizam za 21. vek, *Međunarodni problemi* Vol. LXIX, br. 2–3, 227–246. <https://doi.org/10.2298/MEDJP1703227T>. [Pristup: 3/6/20/]
30. Vojinović M. Razgovor nedelje sa Semjuelom Mojnom. <http://www.politika.rs/scc/clanak/448963/Sejao-sam-price-o-bombardovanju-Jugoslavije>. [Pristup: 5/6/20/]
31. Volc K.N. (2008). *Teorija međunarodne politike*, CCVO, Aleksandria Press, Beograd.

Zoran R. PEŠIĆ

NEOLIBERAL HEGEMONISM IN INTERNATIONAL RELATIONS
AND NATO AGGRESSION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC
OF YUGOSLAVIA

Abstract

Despite the emergence of new theories in international relations, liberalism and realism, with their derivatives, are the basic theoretical matrixes for the study of international relations and foreign policy. Their paradigmatic foundations lie in the distant past, but the causes and differences in behavior in international relations are considered by both theories in relation to the place and role of the individual, the state, society and the international system.

The author seeks to analyze, with the help of the criticism of liberal hegemonism in international relations and foreign policy after the Cold War, by neo-realist John J. Mearscheimer, whether aggression against the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) manifested consistency or managed to compromise liberal values. At the same time, it is being considered whether a neo-realistic request for restraint in foreign policy was a more favorable option, both for the FRY and the current resolution of the Kosovo and Metohija (KiM) issue.

The aim of the paper is to point out, through the analysis of reasons and causes for NATO aggression and the international constellation of forces, the success of neorealist critiques of liberal hegemonism and the vitality of the neorealist approach in the projection of international politics in the future. However, it was concluded that it was necessary to supplement this critique with a neoclassical realist paradigm that would also respect country-specific ad hoc factors, in our case FRY. This would improve the understanding of the foreign policy of all protagonists and the explanatory capacity and credibility of the theory. Of course, this does not mean that the neorealist proposal for abstinence will be accepted in practice, and that realist theories will be given a priori the right to the totality of truth. Consistent application and use of liberal values, as well as some other theories, could also contribute to the understanding of international relations.

Seen from today's perspective of growing multipolarity, NATO aggression occurred in the middle of a period that we call the unipolar world, which can be conditionally divided into two parts. The first part is marked by liberal enthusiasm and euphoria multipolarity due to the victory of liberal values and high expectations, and the second part is the expansion of liberal hegemonism through the new role of NATO and the Western world. Liberal hegemony has established new international rules and values, so that the hegemony and inherent values of liberal theory dominate the syntagm. Thus, in the international relations, the past was relativized and the enthusiasm for a freer and more just world fell, and the future was made unpredictable, as the foundations were created for relativizing the truth, establishing new rules and creating the world of post-truth.

The paper is conceptualized as to give the introductory part the analytical value of studying NATO aggression for international relations; then we are introduced to the basic theories in international relations; in order to focus on the neorealist critique of liberal hegemonism as an analytical construct for considering NATO's aggression against the FRY and the current constellation of world powers. In conclusion, the consequences of aggression

for future international relations were highlighted, with the request that the dominant role of liberal hegemonism should be replaced by a prescriptive policy of restraint, as it is considered by Mearsheimer, the author of neorealist provenance. In our view, this is not only in the interest of the neo-realistic understanding of international relations and world politics, but also of the neoliberal, that is, the interest of the international system, which is the proclaimed goal of neoliberal theory. The problematization of how much liberal hegemony in international relations is less favorable than the realistic approach for the FRY leads us to assume that it would not be favorable in our interest and in addressing the issue of KiM and foreign affairs of Serbia as a whole.

Descriptive, analytical-synthetic and comparative methods were used in the paper.

Key words: neorealism, liberal hegemonism, John Mearsheimer, NATO aggression, FRY, international relations

*Јелена ПЕТРОВИЋ**

Војна академија, Универзитет одбране, Београд, Србија

*Марко ПАРЕЗАНОВИЋ***

Академија за националну безбедност, Београд, Србија

ПСИХОЛОШКИ РАТ ИЛИ ТЕОРИЈА ЗАВЕРЕ

Айсџраќиј: Протеклих година термин „теорија завере“ се употребљава на дневном нивоу. Теоријом завере се проглашава све оно за шта претпостављамо да је узрочник неких појава или дешавања, а немамо чврсте доказе или је њихова повезаност индиректна и недовољно добро доказана. Међутим, у безбедносном контексту, њихов значај није мали. Најчешће се сматра да представљају намерно пласирање полуинформација или цурење информација услед њихове недовољно добре заштите. У том контексту, психолошки рат, као посебан облик рата, добија на значају, нарочито онда када не постоји директан, класичан оружани сукоб, већ стална тензија и напетост и где се борба најчешће води различитим појавним облицима психолошког рата.

Кључне речи: безбедност, гласине, дезинформације, психолошке операције.

1. ПСИХОЛОШКИ РАТ – УВОД

Идеја да је рат сукоб две државе, у формално – правном смислу, пада у воду још у походима конквистадора и борбама за територију, крзно и златну грозницу, на северноамеричком континенту. Ако, пак, не узимамо у обзир то, већ полазимо од претпоставке да је племенско друштво неки облик државног уређења, у савременом свету имамо пример борбе против тероризма, не само у контексту Исламске државе, као тренутно актуелног и широко познатог и са многих аспеката, па и научног, обрађеног феномена, већ се можемо подсетити и покрета ФАТАХ, касније познатог као ПЛО (1964-1993). Настао по замисли египатског председника Насера, под директним утицајем земаља Арапске лиге, сачињен углавном од арапских (касније палестинских) избеглица и преосталог арапског становништва у Израелу и добровољаца из других арапских земаља, водио је континуирану борбу, са више или мање успеха, са успонима и падовима и са већим или мањим затишјима и примирјима, три деценије.

* jelenailicpetrovic@gmail.com

** beogradbg15@gmail.com

Зашто је то битно? Зато што су различите импликације дефиниције рата на овом примеру оповргнуте. Ентитет у настајању, тек много времена касније признат као држава, који није обухватао становнике искључиво једне државе, где су се сукоби водили како унутар граница Израела и Палестине, тако и у околним земљама, а било је примера и ван Арабијског полуострва, вођен је оружаним и политичким средствима првенствено, али и медијима опште културе, као што је спорт (не треба заборавити Олимпијаду у Минхену 1972. и убиства израелских спортиста које је извела група Црни септембар, сачињена од палестинских избеглица у Јордану, Либану и Сирији и који је изазвао вишегодишње акције и атентате од стране Мосада у операцији Божији гнев, преко јединице Цезареја, а којом је руководио лично Ехуд Барак и која је трајала 20 година. Са друге стране, Мохамед Даоуд Оудех (Абу Даоуд) који је учествовао у планирању отмице, је једно време тврдио да су новац за акцију добили од палестинског председника Махмуда Абаса), где су успеси и порази на бојном пољу и по питању освајања и преотимања територије текли паралелно са општом борбом на различитим фронтовима. Све то се одвијало у једној паралелној димензији са тадашњом општом поделом света на Исток и Запад, у којој је све посматрано кроз парадигму Хладног рата, где је чак и овај сукоб, који никакве директне везе није имао са настанком Хладног рата, већ је његова директна последица, био посматран као продужетак рата невојним средствима и згодан терен за манифестовање „меке моћи“ заинтересованих страна. Изузетно много медијског простора је било посвећено различитим сукобима на Блиском Истоку, а израелска и палестинска страна су се, током времена, све више окретале пропагандним средствима и другим сегментима оног што се у војној психологији назива психолошким ратом.

Уколико психолошки рат дефинишемо као облик рата којим се желе наметнути одређени политички и војни циљеви, а који се одвија различитим психолошким средствима, а који је заснован на научним постулатима психологије, при том је организован и планиран и чије је трајање перманентно (како у рату, тако и у миру, а по правилу, претходи оружаном сукобу, нарочито против земље на коју се планира агресија), а који се води против непријатеља, али и против неутралних и пријатељских група и народа, долазимо до момента да се он заправо континуирано одвија, да може да има различите циљеве, да су сви народ и све групе становништва потенцијална мета тих активности и што је најважније од свега: има различите појавне облике и одвија се различитим, најчешће неочекиваним, средствима. Наиме, уколико се жели извршити утицај на перцепцију, мишљење, понашање, морал, било свесно или несвесно, користе се сазнања из различитих научних дисциплина: физике, информатике, социологије, историје, етнологије, психологије (посебно социјалне психологије и психологије личности) уз средства и начин модификације који почива на психолошким, научно заснованим знања о персуазији, потчињавању, отпорности социјалном притиску (конформизму), социјалној перцепцији, социјалној моћи и социјалној агресији, психолонгвистици, итд.

Пример деловања у психолошком рату путем метода психоллингвистике јесте и систематско изостављање географско – историјских одредница и манипулација лексичком формулацијом у сврхе семантике у називима Косово уместо Косово и Метохија и Босна уместо Босна и Херцеговина (за оба случаја је карактеристично брисање појмова насталих још у средњем веку, везаних за хришћанску традицију и порекло), западни Балкан, земље региона, државе бивше Југославије, земље Источног блока, итд.)

Неки сматрају да добро вођен психолошки рат значи пола победе, док други сматрају да су његови ефекти далеко мањи него што актери желе (на пример, може да изазове мржњу према пропагаторима, да доведе до хомогенизације јавног мњења и да ојача постојеће ставове и патриотизам). Стога се америчка доктрина вођења ратне пропаганде у последње време заснива се на следећим принципима (кључевима ткања – Тофлер, 1998):

- оптужба за злочин, што се најчешће постиже инсценирањем масакра над цивилним становништвом и проглашавањем противничке стране као кривца за злочин. Тиме се код сопственог јавног мњења ствара осећање револта и мржње према противнику (а сажаљење према жртвама) и на тај начин се налази покриће за војне акције
- преувеличавање циљева рата. Придаје им се хумани и спасоносни значај за човечанство. Рат се води за мир и демократију, за одбрану тековина цивилизације, очување људских права, итд.
- демонизовање противника.
- поларизација на добре и лоше момке
- праведност
- метапропагандом се настоји довести у сумњу све оно што долази са противничке стране.

Захваљујући средствима информисања и савременим облицима комуникације, као и друштвеним мрежама, а у складу са чињеницом да у свету у сваком трену имамо барем неколико активних оружаних сукоба, свакодневно се сусрећемо са ратним призорима и информацијама са ратишта, или имамо прилику да се подсетимо како је то изгледало. Све то се поклапа са кључном техником испирања мозга на групном нивоу: десензитизацијом (бомбардовање јавности од стране медија на начин који није нападан нити изазива непријатне асоцијације, тако да све то постане заморно и да изазива једино реакцију отупљивања и слегања раменима). Када сте нечему стално изложени и примате константне информације о ратним ужасима, навикавате се на то и с временом једна ненормална појава почиње да бива преципирана у свести човека као нормалност, заснована на психолошким принципима понављања и стицања асоцијација (када је једна земља или народ једном етикетиран због учешћа у ратним сукобима, стигму је веома тешко скинути, посебно уколико се томе придода техника испирања мозга на групном нивоу, која се зове ометање а представља индиректну забрану изражавања супротног мишљења (нпр. политички коректан говор) или називање предрасудама оног што није прихватљиво). Такође, свакодневна, општеприхваћена и ненаметљива техника

испирања мозга је и преобраћање, којим се приказује како други (паметни, славни, богати и моћни) лепо прихватају оно што се сматра негативним, страним, новим, итд. а што се жели наметнути као нови систем вредности. Иначе, Вотсон (2002) и Костић (2002) наводе да се техника испирања мозга се заснива неколико историјских извора: религијским преобраћењима, радовима Павлова о условљавању понашања, Стаљиновим чисткама и искуствима из ратова (Други светски рат, Вијетнам, итд.). Првобитно је била усмерена на појединца. Од класичног саслушавања се разликује у две битне тачке: не само да се добијају информације већ се мењају и ставови и уверења (вредности) заробљеника. Друго, заробљеници који су били подвргнути испирању мозга даље активно сарађују у преваспитавању својих другова.

Став многих војника према психолошком вођењу рата је проблематичан. Многе старешине мањих тактичких јединица немају разумевања за овај вид дејстава, сматрајући га сувише апстрактним и немерљивим и интересује их искључиво број ликвидираних противника и материјални учинци (Вотсон, 2002). У најбољем случају, усмерени су на она средства која имају за циљ подизање и очување морала сопственог људства. Међутим, колики је значај психолошког рата, говори и податак о томе колико је пажње придато оружаном сукобу у Босни и Херцеговини. У операцијама које су вођене у оквиру психолошког рата „Joint Endeavor“ и „Joint Guard“ и то од стране IFOR учествовало је 2 оперативне групе, 9 батаљона, 1 оперативни центар и 14 других специјалних група, уз субординацију 34 друге организације, док је IFOR/SFOR организовао рад 59 радио станица и ТВ програм који је покривао 70% територије, док су различити облици штампане комуникације имали тираж и по 150.000, а организован је и међународни прес центар и спроводиле су се циљане тактичке психолошке операције у којима су специјално селектовани војници по задатку циљано комуницирали лицем-у-лице с локалним становништвом по кафанама, ресторанима, приватним окупљањима, итд (Туђман, 2009).

Уколико узмемо у обзир занимљиву чињеницу да су ове психолошке операције спровођене од стране мировних снага, чији је циљ био успостављање и одржавање мира и декларативно су имале хуманитарни карактер у форми мировне мисије, не можемо а да не споменемо став који износи Ферару (1950) да су заправо хуманитарне интервенције нови облик освајачких доктрина.

2. ПСИХОЛОШКИ РАТ: НАСТАНАК

Смит (Smith, 1995) наводи да се појам пропаганда први пут спомиње 1622. у раду „Congregatio de Propaganda Fide“ (Конгрегација за ширење вере) за потребе мисионарског рада у сврху ширења католичанства и просвећивања незнабожаца на новооткривеним континентима, док Догерти (Daugherty, 1982) наводи да се појам психолошки рат се први пут јавља 1920. у раду британског војног аналитичара Фуллера. У ширу стручну употребу појам психолошки рат улази тек 20 година касније, 1941. у радовима који се баве истраживањем

пропаганде док се термин психолошке операције се јавља први пут 1945. након капитулације Јапана, у текстовима Закаријаса, војног аналитичара морнарице САД (Simpson, 1994). Иако су из филозофије и књижевности позната разматарањима појединих аспеката пропаганде и психолошког рата, које су на теоријском плану на европском тлу вршили Сократ, Платон, Аристотел, а касније обрађивали и Макијавели и Шекспир и применом појединих стратегија застрашивања непријатеља и кориштења његових слабости ради постизања победе у рату од стране разних војсковођа (Цезар, Џингис Кан, Џорџ III, Наполеон I, Клаузевиц, Гебелс, Ајзенхауер ИВАН), чини се да се корени интересовања за психолошки рат налазе на истоку. Наиме, у књизи Умеће ратовања (2009), чији је аутор Сунг Цу (око 544 – 496. п.н.е. – не постоји историјско слагање о тачном периоду живота аутора и настанка дела) разматрају се психолошки аспекти рата као друштвеног феномена и најефикасније методе психолошке припреме за постизање победе над непријатељем у идеалном рату: психолошком рату, без људских губитака и употребе оружја, а чини су основи постулати употреба дезинформација, проучавање и појачавање слабих тачака противника али и рад на побољшању сопствених слабости, максимално избегавање директног сукоба, тактика исцрпљивања непријатеља на свим пољима, примена лукавства, кориштење шпијуна, итд. Једнако као што је на основу индијске филозофије и приступа животу, Васту шастре, настала кинеска филозофија и приступ животу, Фенг шуи, тако су и знања из области ратовања и метода вођења психолошког рата, усвојени и у древној Кини и утелотворени у делу „Arhasastra“ (Начела политике) индијског писца, мислиоца и краљевског саветника Chanakya (Чанакја) 350-283. п. н. е., које се бави дефиницијом основних начела отвореног и тајног психолошког рата. У отвореном типу психолошког рата краљеви људи треба да на различите, њима погодне и примерене начине, врше пропаганду тако што ће ширити јавно вести о краљевој величини, снази, личној харизми, моћи да чини натприродна чуда и спремности да све поданике и њему верне људе достојно награди. Паралелно с јавним, води се и тајни психолошки рат, првенствено намењен непријатељу, у чијим редовима, а на основу својих агената, краљ шири гласине и ствара конфузију, изазивајући отворени дефетизам у редовима непријатеља, како међу војницима, тако и међу цивилима и то особито у већим насељима.

Корени војне психологије се налазе у радовима Џејмса МекКин Катела о потреби за стандардизацијом у менталном тестирању и клиничко – психолошком деловању Витмера. На велика врата психологија улази у војне кругове 1916. у САД, за потребе регрутације, односно селекције, у Првом светском рату, кроз масовна тестирања на узорку од преко 170 000 људи, ревидираном Бине – Симоновом скалом за мерење интелигенције, под руководством Луиса Термана, тадашњег професора на Универзитету Станфорд. Подржан од стране експерименталиста (правац у психологији) и Тиченера (једног од најзначајних психолога у историји психологије), председник Америчког психолошког друштва, Роберт Јеркс, (утемељитељ Јеркс – Додсоновог закона) 1919. се залаже

за помоћ ветеранима погођеним ратним траумама (уочени феномен који је каснијим детаљним изучавањем дефинисан као ПТСП, односно, „вијетнамски синдром“). У институционалном смислу, Двајт Ајзенхауер 1942. оснива Psy War Branch која касније прераста у Дивизију за психолошки рат PWD (Psy War Division). Након Другог светског рата, Веће националне сигурности САД, због страха од ширења комунизма у државама Трећег света, оснива Јединице за специјалне операције (SOF) и Централну информативну агенцију – CIA (Кнезовић и Милковић, 2005). Након пада Берлинског зида и краја Хладног рата део власти CIA преузимају Јединице за специјалне операције које су у потпуности интегрисане у оружане снаге САД (Рупчић, 2007).

Након велике реорганизације АРА (Америчке психолошке асоцијације), као најмоћнијег и највећег удружења психолога у свету, формира се посебно одељење 1946.: Друштво за војну психологију, чији је председник био Џон Џенкинс, који је због својих заслуга у рату добио чин капетана морнарице (што је пошло за руком још само двојици америчких психолога). Први Центар за проучавање психолошког рата формиран је 1952. у Северној Каролини (PsyWar Center Fort Bragg), који је обухватао 4 одсека: школство, медије, штаб и специјалне снаге. Јединице за специјалне операције које делују при војсци САД, након ригорозних контрола 1980-их преузимају део овлашћења на пољу психолошког рата од CIA и након тога њихови задаци постају: неконвенционално ратовање, специјално извиђање, директне акције, унутрашња одбрана страних пријатељских земаља, противтероризам, психолошке операције, помоћ у цивилним пословима, хуманитарне акције и помоћ, акције трагања и спашавања и посебна помоћна дејства и задаци.

С променом дефиниције рата од 1832. и поимања Клаузевица (1951), да рат представља наставак политике другим средствима, до Блумовог (Bloom, 1991) схватања (претње, дезинформације, упади, изазивање друштвених и економских криза, итд), долази и до еволуције значења и дефинисања термина психолошки рат. Као синоними за психолошки рат су се користили и данас се користе појмови: специјални рат на истоку и специјалне операције на западу. Психолошки рат се може се дефинисати и као посебни облици дејства који се реализују путем активности које реализују специјалне снаге (формирани, обучавање и опремљене искључиво у те сврхе), војног или паравојног карактера, а у сврху постизања војних, економских, политичких или психолошких циљева у миру или рату, засебно или уз употребу конвенционалних војних средстава, на сопственој, непријатељској или побуњеничкој територији, па и у политички и друштвено осетљивим подручјима, уз *diferentia specifica*: могу бити јавне и тајне, односно одвијати се само уз знање, одобрење и контролу одређених кругова моћи. У западној терминологији, специјалне операције су надређени појам психолошким операцијама, које се могу дефинисати као садржаји који обухватају психолошки рат, али и политичке, војне, привредне и идеолошке акције које су планиране и спроведене са циљем да створе такву перцепцију, ставове, осећања и облике понашања, или пак да утичу на промене у већ постојећим, код сопствених, неутралних и пријатељских

групација, а који доприносе реализацији виталних националних интереса, у мирнодопским или ратним околностима (Кнезовић и Милковић, 2005). Стога су специјалне операције шири појам од психолошких операција, једнако као што су психолошке операције шири појам од психолошког рата, а психолошки рат представља надређени појам психолошкој пропаганди (Гордић, Петровић, Гордић, 2019). Основна разлика између психолошких операција и психолошког рата су усмерење, али и средства: психолошки рат је фокусиран на непријатеља и стога се благонаклоно гледа чак и на употребу недозвољених и неморалних средстава, која у свакодневном животу наилазе на моралну осуду и око којих влада друштвени консензус. Дозвољено је нанети пораз непријатељу свим средствима, па и недозвољеним, док употреба тих истих недозвољених средстава у сврхе разрачунавања са унутрашњим непријатељем и земљама које се сматрају пријатељским наилази на општу осуду и одбацивање јавности.

3. ПСИХОЛОШКИ РАТ: ОСНОВНА ДЕЈСТВА

Психолошки рат се може дефинисати као планска употреба акција психолошког типа у сврху вршења утицаја на мишљење, осећања, ставове, понашање, перцепцију неке стране непријатељске групе у сврху подршке стратегијском рату, са циљем да се уништи воља и способност за борбу, поколебају други који би потенцијално пружили помоћ непријатељу и утиче на морал сопствених, савезничких и неутралних снага, при чему природа оружја не мора бити психолошка, већ је психолошки сам ефекат на непријатеља. Невербална средства психолошко-пропагандних активности су разнолика и могу укључивати различите појавне облике (летке, плакати, графити, музику, карикатуре, комерцијалне производе и робу широке потрошње, различите скупове али и посебно припремљене скупине људи окупљене у пропагандне тимове који се шаљу на терен, истакнути појединци, формирање културних центара, стипендирање одабраних, формирање разних друшта чије је чланство привилеговано и у његове кругове се долази по позиву, формирање алтернативних облика моћи попут влада у сени и слично, плаћени лобисти, ПР агенције, итд). У ратовима током 20. столећа, посебан значај се придавао лецима, који нису морали имати искључиво вербални садржај (користиле су се и слике породице у сврху изазивања носталгије, карикатуре, лажни новац ради повећања вероватноће читања поруке, итд). Према намени, леци се деле на (Пајевић и Касагић, 2003): инструктивне (намењени су за то да оријентишу јавно мњење што треба да ради у одређеној ситуацији и како да се понаша), информативне (дају се информације о успесима на фронту, заробљеним, погинулим и сл.), директивне (сугерише се предаја и престанак борбе) и летке – пропуснице (као документе за предају).

Такође, велики је значај и ПР агенција и агенција за консалтинг (агенције за давање стручних савета и специјализоване помоћи у одређеној области предузећима и организацијама које немају довољно инфомација, знања

или кадрова за одређену област). Да би се оствариле стратегије ратне пропаганде зарађене стране често ангажују приватне агенције за ПР (односе са јавношћу). Стручњаци за односе с јавношћу раде за државе у рату, односно учествују у припреми ратова креирајући слике о непријатељу, док стручњаци за консалтинг дају конкретну помоћ и упутства. Кљајић (2012) износи занимљиве и широј јавности недовољно познате податке да су агенције Рудер Фин и Хил и Колтон, са седиштем у Вашингтону су на овим просторима биле веома ангазоване у прошлости. Наиме, њихови клијенти су били Хрватска, од августа 1991. до јуна 1992. године, од маја 1992. до децембра 1992. године, Република Босна-Херцеговина (муслимански део те републике) и од октобра 1992. године Косово. Звучи парадоксално, али је чињеница да је агенција Рудер Фин за свој ангажман у Босни 1993. године добила сребрну медаљу Public Relations Society of America (PRSA).

Вербални модалитети примене психолошког рата су:

1. Пропаганда – сама реч пропаганда је латинског порекла (propaganda) и значи преношење идеја и ставова на друге. У току Другог светског рата у Америци је појам пропаганде замењен појмом психолошки рат, јер је сама реч пропаганда, која је много коришћена у Немачкој, људе асоцирала на лаж и обмањивање. Немци су пропаганду називали "трећим фронтом", а Американци "четвртим родом војске". Нацистичка пропаганда се посебно ослањала на неке психолошке законитости. Гебелс је на томе развио теорију лажи:

- Више пута поновљена лаж постаје истина. Постулат се заснива на ефекту излагања: информације које се често понављају, без обзира на њихову тачност, се задржавају у радној меморији и подсвесно обрађују.
- Лаж не убија тољагом, али се увлачи кроз крвне судове попут отрова који тихо разара разум.
- Пропаганда почива на сугестибилности.
- Ограничити се на мало и то стално понављати, јер су људске способности за схватање и памћење ограничене и стога треба селекционисати пропагандне поруке. Човек је, нарочито у садашњем друштву, „затрпан“ информацијама и не успева да их селекује, разуме и користи на исправан начин.
- Пропагандом се не открива истина, већ намећу сопствени ставови.
- Што је већа лаж, већа је шанса да ће је људи прихватити.
- Навике слушаца треба поштовати.
- Поруку коју желите послати треба осмислити и презентовати на што више различитих начина.

2. Гласине – на основу проучавања више дефиниција гласина које су дали разни психолози који су се бавили том проблематиком (Звонаревић, 1981; Пајевић и Касагић, 2003; Олпорт и Постман (Allport & Postman, 1947)), гласине можемо дефинисати као тобоже истините тврдње (без упоришта у реалности) о неком догађају или личности које су неверификоване

(не зна им се први извор), усмено се преносе, од особе до особе и у току преношења мењају се по садржају и смислу и морају имати неки значај за преносиоца у смислу задовољавања неких његових потреба, ставова, интересовања. У циљу привлачења пажње публике и њеног брзог и лаког ширења, гласина се представља као ексклузивна, најновија информација која је неформална, само што није постала званична, или је пак скривена, а као извор се наводе ексклузивни извори и људи, којима широке народне масе немају приступ. Предност гласина над информацијама је брзина времена настанка: гласини је потребно много мање времена да се формира, обзнани и стигне до реципијената. Пријемчивост за гласине и брзина њиховог ширења говоре да постоји одсуство поверења у званичне изворе и канале информисања и у институције, особе и објекте радње који су предмет гласина. Гласине се могу разликовати у односу на садржај, временску димензију, мотивацију преносиоца и реципијента и време настанка (Милковић, 2005).

3. Дезинформације – у психолошком рату, циљ дезинформисања се односи на на одређени временски тренутак деловања и спроводи се паралелно са другим средствима психолошког рата, како би се завао противник, јавним или тајним каналима комуникације (Туђман, 2008). Често се назива и „управљање перцепцијом“ (perception management). Операције управљања перцепцијом дефинисане су као акције за преношење или одбијање одабраних информација и показатеља публици у сврху утицаја на њихове емоције, мотиве, когницију, као и на обавештајне изворе и обавештајце разних нивоа како да би се утицало на њихове службене процене, што има за резултат понашање и потезе који су повољни за циљеве оног који спроводи управљање перцепцијом (Garfield, 2002).

4. Фејк њуз – (fake news, лажне вести) представља облик психолошког рата настао првобитно за потребе таблоида, кориштењем дезинформација и масовних обмана пласираних у јавност путем медија, платформи или друштвених мрежа у сврху дезинформисања, застрашивања или привлачења пажње јавности, као и ређе пародије и сатире. Постоје и посебни портали и појединци који се тиме баве, попут портала Њуз нет и двојца Пранкери, Вован и Лексус, познатих по лажном представљању страним државницима (Зоран Заев, Емануел Макрон, Давид Сасоли – председник Европског парламента, Александар Лукашенко, Џон МекКејн, Михаил Сакашвили, итд.), али су жртве биле и друге познате личности попут Елтона Џона, Виталија Кличка, итд. Међутим, лажне вести нису појава која је настала преко ноћи. Новинари су и раније лажирали репортаже и извештаје, али се томе или није придавао значај или нико није желео да те случајеве истражи до краја, а и канала за проверу и комуникацију је било далеко мање. Посебан облик комуникације преко друштвених мрежа погодан за ширење лажних вести јесте Твитер и различити портали, специјализовани за преношење вести бомбастичних наслова. Техником фејк њуз се у психолошком рату циљаним лажним вестима настоје дестабилизovati одређена друштва и државе.

5. Спиновање – постоје теоретичари провођења информацијских операција који истичу да у медијским односима нема места лажима, односно да има места само за истину. Лагање је неприхватљиво и контрапродуктивно и дугорочно уништава кредибилитет. Стога се уводи се појам спин који није класично лагање него гледиште истине које се жели искомуницирати (Reid, 2002) при чему се жели се нагласити да је перцепција истине важнија од истине саме и да је то сврха спина (Hughes – Wilson, 2000, Томић, 2008). Спиновањем се врши обликовање јавног мњења, формирањем композита који чине: трећина истине, трећина интерпретација које се разумевају као истине и трећина лажи, саопштена искључиво овим фиксним редоследом.

Фразу „спин доктор”, смислио је амерички књижевник Сол Белоу, који ју је употребио у једном предавању одржаном 1977. године, када је споменуо да актери на политичкој сцени настоје да приграбе и саму председничку функцију уз помоћ спин доктора, намерном преформулацијом неких исказа у сврху кривотворења (Esser, 2008). Спин је ироничан назив за пристране објаве, које садржајем далеко одударају у односу на истину. Основни разлог и смисао постојања спин доктора је како перцепцију догађаја у јавности учинити важнијом од самог догађаја. Спин се најчешће користи у презентацији података прикупљених помоћу различитих врста анкета и истраживања јавног мњења. (Скоко и Андријанић, 2015). Једно од главних правила спин доктора јесте да не сме бити медијски експониран, јер у случају експонираниности његов рад привлачи нежељену пажњу и сваки његов потез третира се негативном конотацијом спина, а и генерално они сами сnose последице свог деловања, попут лоше репутације и отказа (нпр. случај Алистера Кемпбела, PR британског премијера Тонија Блера, ком се приписује кључна улога у манипулацији и кривотворењу података о ирачком нуклеарном наоружању у случају „Dodgy Dossier“, што је послужило премијеру Блеру да уђе са САД у рат против Садама (Томић, 2008; Миливојевић – Петровић, 2017). Касније је доказано да у Ираку нема никаквог оружја за масовно уништење, а 2011. Гардијан је објавио интервју са Рафидом Ахмедом Алван ал-Јанабијем, хемијским инжињером који је добио политички азил у Немачкој 1995. и који је тврдио да је својим лажним исказима које је дао немачкој и америчкој обавештајној служби, иницирао читаву причу о Садамовом оружју (Скоко и Андријанић, 2015). Слична ситуација се догодила и са случајем Рачак, о чему постоји извештај и документована изјава Хелене Ранте из 2012 и улози Вилијама Вокера, оперативца CIA, чије се деловање везује за ратна дешавања не само на Косову и Метохији и бомбардовање СРЈ, већ и за Хрватску и Салвадор. Случај Рачак је био прекретница која је послужила као реторички аргумент усмерен против СРЈ и као „легално“ покриће за почетак рата – НАТО интервенције против СРЈ (Wolfgram, 2008). Такође, понекад се спин који је намењен једној страни и у сврху једне интересне групације, прихвата се од супротстављених опција и група које настављају са додатним спиновањем. Такав се спин може назвати „продужени спин“ (Скоко и Андријанић, 2015).

6. Астротурфинг – истраживања медија (Hayati, Potdar, Talevski, Firooze, 2010) су показала да преко 80% читалаца неке вести на информативном порталу погледа и коментаре испод ње. Полазећи од претпоставке да се коментарима читалаца верује више него порукама које се директно пласирају у самом тексту, створене су организоване групе које циљано коментаришу на одређене теме, остављајући унапред дефинисане коментаре и стварајући на тај начин паралелну реалност, односно привид слике јавног мњења. Стога је у науку уведен појам астротурфинг који означава појаву којом се кроз организовану и плански припремљену комуникациону активност у сајбер простору ствара илузија спонтаног изношења мишљења појединаца и привид двосмерности комуникације, интеракцијом читалаца и коменататора (понекада и независно од садржаја саме вести), при чему је коначни циљ ове кампање лажирање мишљења јавног мњења, чиме се делује на когнитивне процесе (перцепцију, мишљење и памћење), ставове и целокупан систем вредности појединца, путем метода понављања, при чему успех примања тако послате поруке зависи од њеног понављања, степена медијске културе примаоца, општег и институционалног нивоа образовања, уверења о кредибилности медија на ком се објављују вести и коментари, кохерентности вести и коментара међусобно, али и у односу на кохерентност са мишљењима и веровањима читалаца (Љепава, 2015).

4. ЗАНИМЉИВЕ ЧИЊЕНИЦЕ О МОГУЋНОСТИМА ПРИМЕНЕ ПСИХОЛОШКОГ РАТА

Сфера интересовања, специфични пројекти и понајвише резултати истраживања војне психологије третирају се као службена тајна, услед различитих околности. Једна од годишњих библиографија Министарства одбране САД још 1970-их, “Војна психологија, пропаганда и психолошки рат”, садржи 761 наслов, од чега су 322 поверљива и подлежу другим рестрикцијама (Вотсон, 2002). Први разлог за то може бити притисак да се рад не објави, услед важности теме и циља истраживања, осетљивости теме или актуелности тренутка (неповољан за објављивање из политичких, економских, социјалних, етичких, итд. разлога), лошег квалитета (немогућности завршетка експеримента или добијања необјашњивих резултата – иако је ово сасвим научно могуће и релевантно, што значи да треба унапредити средства, технику или методологију истраживања или поновити експеримент или истраживање са варијацијама на тему, да би се видело да ли је проблем у одабиру узорка, варијабли, инструмента, трајања, временског момента, итд.). Други разлог је аутоматско стављање ознаке тајности на објављивање резултата од стране војне бирократије и онемогућавање развоја саме науке, без детљног увида и анализе да ли је то заиста потребно квалификовати као војну тајну. Трећи разлог је цензура, временска (по питању тренутка објављивања добијених, стварних или потпуних резултата и поступака, као и метода, техника и апаратуре који су кориштени или циљева и здатака) и садржајна (да ли ће бити

објављен комплетан поступак или ће неки делови бити изостављени или намерно промењени). Вотсон (2002) наводи неколико карактеристичних примера. Први је серија експеримената коју је спровела америчка морнарица а која се, званично, односила на функционисање људи у удаљеним арктичким областима у дужем временском периоду и бавила типовима људи који се слажу, ради тога да се унапред процени које људе треба изабрати да би се избегле касније трзавице. Поверљива верзија истраживања, накнадно објављена, показала је да је основни циљ студије био да установи колико су различити типови личности добри у томе да један од другог сачувају тајну. Експеримент је био селекционо средство за шпијуне, студија реакција човека који је остављен у екстремним условима и проучавање тога колико може да не ода ниједну кључну информацију у високо стресној ситуацији. Други експеримент тог типа који Вотсон (2002) наводи јесте Зимбардово истраживање из 1973., објављено у „Ревиви за поморска истраживања“, званичном часопису управе за поморска истраживања САД, под насловом “Студија о затвореницима и стражарима у симулираном затвору”. Наводи се да је циљ експеримента био да испита факторе који представљају потенцијалне узроке конфликта у морнаричким затворима. Накнадно је установљено да је експеримент рађен и у сврхе проучавања реакција ратних заробљеника и селекције стражара за логоре ратних заробљеника. Занимљиво је и то да је морнарица званично негирала постојање својих затвора везаних за тај експеримент, иако га је званично финансирао.

Такође, оно што се неизбежно дешава је да ће, у многим тајним истраживањима, увек нешто процурети и да се неочекивано може појавити и по више често искривљених детаља, који могу потхранити гласине и теорије завере. Неки од савременијих примера су и случај Викиликс и афера Сноуден. Марчети и Маркс (Marchetti & Marks, 1974), бивши агенти и службеници у својој књизи *The CIA and the Cult of intelligence*, објавили 8000 страна тајних докумената CIA, где се показало да је у периоду 1953-1963 CIA имала 149 пројеката на тему контрола мисли (*mind control*), у којима је учествовало 80 института и 183 научника који су већином радили на независним колецима и универзитетима, а које је, преко разних фондова, финансирао CIA, са 25 000 000 долара. У тим документима је објављен и податак да је, након изучавања околности самоубиства извесног Френка Олсона, који је 1953. скочио са десетог спрата једне зграде, Конгресни комитет за активности шпијунаже, 1976. установио да је Олсону у експерименталне сврхе даван LSD. Аутори су објавили и да је CIA имала низ пројеката у области манипулације понашања: мењања понашања специфичног за пол, изазивања ненормалног понашања да би се извесна особа дискредитовала, намерно изазваних проблема са памћењем, могућности стварања зависних и сугестибилних личности, итд.

Нека истраживања су вршена и са животињама (Вотсон, 2002). Голубови су још кроз историју имали улогу писмоноша. Међутим, крајем Другог светског рата чувени Скинер добио је средства да усаврши пројекат по коме су се голубови могли увежбавати да наводе ракете на циљеве. Још 1944. Скинер је

открио да голуб у лету може уочити разлику између вештачких објеката (оних које је направио човек) и оних који се налазе у природи. Крајем 1960-их за то откриће су се заинтересовали израелци. Вотсон (2002) наводи да је један амерички психолог, који је провео извесно време у Израелу, усавршио је систем по коме се голубови могу ефикасно користити као шпијуни против арапа: опремљени малим гониометрима, били су обучени да лете изнад територија које су држали арапи, да слећу на или близу вештачких објеката. Могли су, тражећи храну, чак, да следе и колоне у покрету. Гониометри су, наравно, показивали израелцима где се птице налазе, и ко год су оне пратиле био је лоциран (Вотсон, 2002). Операција Acooustic Kitty ушла је у анале обавештајних служби, а била је заснована на претпоставци да ће мачка лакше ући у Совјетску амбасаду у Вашингтону као агент у служби људи. Мачкама су уграђени микрофони у уши и мали одашиљач под крзно. CIA је претпоставила да ће се службеници совјетске амбасаде сажалити на мачку и увести је у зграду, те да ће захваљујући томе добијати свеже информације. Програм, у који је уложено 20 милиона долара, обустављен је и проглашен неуспешним, јер је мачку прегазио ауто а и мачке се нису показале као поуздани и послушни агенти.

Вотсон (2002) наводи и необичнији пројекат (као део пројекта Agilan) на ком се радило у аеронаутичкој системској дивизији ратног ваздухопловства САД, у ваздухопловној бази Рајт Петерсон у Охају 1966., а који се бавио истраживање о олфакторним чулима разних раса, са посебним освртом на то које мирисе дотичне расе сматрају непријатним. Ту су психолози и антрополози направили свеобухватно истраживање како направити “мирисну бомбу” која би се користила у џунгли. Она би “запљуснула” герилце, до којих би, иначе, било тешко допрети конвенционалним оружјем, али изазивање осећаја гађења и страха. Треба рећи и то да су последњих пар година, од 2015. па наоовамо, учестале оптужбе Пентагона против кубанских, али и кинеских власти, за употребу неке врсте акустичног оружја, а којим је погођено особље амбасада.

Такође, Вотсон (2002) наводи и да је током 1960-их усавршена и опрема за коришћење ниских облака као паравана са којег ће се лансирати велике пропагандне представе. Припремљени су фоно снимци примитивних богова, који би се емитовали са хеликоптера и на тај начин плашила племена и држала их по селима, што представља рафиниран начин контролисања становништва. Почетком миленијума све више се шпекулише о пројекту Харп. У контексту тога, чини се да су истраживања на тему могућности кориштења атмосферских прилика настављена (или да је барем наведено истраживање било инспирација) у виду HAARP технологије. Високо фреквентни активни истраживачки програм поларне светлости је удружени пројекат различитих партнера: индустрије, америчког Министарства одбране и бројних универзитета (Калифорнијског универзитета у Лос Анђелесу, Технолошког института у Масачусету, Стенфорда, Дартмоута, универзитета у Аљасци, Тулси, Клемсона, Пен Стејта, Мериленда и Корнел универзитета).

Постоје и спискови повољних и неповољних датума у земљама целог света, доступни Пентагону да омогуће генералима да одреде време својих

бомбардовања које би се подударало са неповољним датумима, “потврђујући” предсказања локалних богова. Вотсон (2002) наводи извештај који су 1964. Џејмс Прајс и Пол Јуреидини припремили за CINFAC – Противпобуњенички центар за анализу информација (Counter – insurgency information Center), под називом “Враџбине, чаролије, магија и друге психолошке појаве и њихов утицај на војне и паравојне операције у Конгу” (Witchcraft, sorcery, magic, and other psychological phenomena and their implications on military and paramilitary operations in the Congo). У Вијетнаму је крајем 1960-тих припремљен документ дуг 71 страну, који је испитивао психолошку вредност церемонија везаних за Нову годину, венчања, трудноће и рођења детета, смрти и сахрану и годишњицу смрти. Треба, у складу с тим, споменути и праксу бомбардовања и злочина над српским цивилима на важне црквене празнике, као што су бомбардовање Београда на Васкрс/Ускрс од стране немаца 1941., савезника 1944., НАТО 1999., али и злочина над србима у Босни и Херцеговини за Божић 1942. – Придворица и 1993. – Кравице, Тројице – 1943 и Петровдан 1992. – Залазје, за Никољдан Јошаница – 1992, Ђурђевдан – Вељун 1941 и Сребреница – 1992, Илиндан – Смиљане, Пиштаница, Кљевци, Склоп, Босански Нови, Перна, Подгомиле, Осредак, ВРело, Подлут, Стари мајдан, Љубиње, Житомислић, Студенци, Дубока, Јањачка коса, Старо и ново Јањче, Благајско поље, Приједор и још много других села 1941., изручење Слободана Милошевића Хагу на Видовдан 2001, итд. Не треба бити у заблуди да су напади и ратни злочини ексклузивно везани за верске празнике. Оно што треба имати на уму јесте да се такви потези чине ради додатног отежавања ситуације и стварња психолошког притиска и изазивања негативних емоција чак и код оних који нису директно погођени извршеним злочинима, као форма психолошког рата, а на руку им иде и смањење пажње бранилаца и цивила услед празничног расположења.

Још нека од занимљивих истраживања која у својој књизи спомиње Вотсон (2002), без детаљније расправе и појашњења (да ли зато што му подаци нису били доступни, није смео или хтео да их објави, експерименти су били у повоју или још нису били завршени) су били експерименти везани за могућност стварања биоичког војника, осетљивост комуниста на кориштење музике у психолошком рату, кориштење учесника разних привредних делегација и културних и туристичких сајмова у обавештајне и/или експерименталне сврхе, експлоатација новинара, ефекат намерно конструисаних група за самокритику (по узору на оне у Кини, Вијетнаму, СССР – а можда и сазнања о Голом отоку). Такође, спектар изучаваних тема је обухватао и детаљно разматрање тема као што су уобичајени поклони, начини уклањања смећа, проучавање познатих људи који су, на изванредан начин, “маргинални” – припадају расној и религиозној мањини, или су дисиденти, можда и физички деформисани, различити облици хумора и сатире прихватљиви за неко друштво, прехранбене навике становништва, прихватљиви облици љубавних веза, анализа злочина (како статистике тако и оних који су изазвали узнемирење јавности) степен, облици и начин функционисања самог подземља унутар себе, али и битних карактеристика особа из криминалног миљеа са одређеном репутацијом

у друштву, описи локалне религије и табуа, извештаји о етничким сукобима у удаљеним пределима, тетоваже, музички укус, спорт, библиотеке, однос према војсци и проучавање понашања припадника војске, болести овисности, однос према кућним љубимцима и усвајање деце. Основна идеја је била формирање “психолошког профила” разних земаља, који би се могли користити као приручници на терену који би помагали официрима у психолошком рату да одмах знају како да искористе људе у земљи у којој раде.

Вотсон (2002) наводи да је потпуковник Хауард Џонстон, бавећи се интензивно психолошким ратом за време свог радног века, закључио да једно племе, ако желимо да га учинимо сврсисходним савезником, мора да има властите сигурносне области које добро познаје и контролише; мора да буде снажно организовано са природном хијерархијом која може бити преиначена у војно употребљиву, да мора да има ратну историју која га чини чврсто везаном групом и мора да има одређене недаће а ако оне не постоје, морају бити створене. Џонстон још сматра да је идеологија као мотивациони чинилац много мање важна од недаћа у већини друштава. Он и још неколицина аутора које Вотсон (2002) наводи попут Ашкезаија и Орта су установили да су свештенство и техничка интелигенција најпогоднији људи од утицаја за ширење западне идеологије. Свештеник се посматра као неко ко је урођено конзервативан (и ради тога подложен покоравану ауторитету и приписивању узрочника вишој сили) и некога кога није могуће индоктринирати како треба за комунистичке циљеве јер је он обично већ индоктриниран. Техничари генерално а нарочито официр техничке службе је човек који верује у технолошки напредак и троши пуно енергије да би популарисао тај напредак, а са друге стране сам посао га посао доводи у контакт са пуно других утицајних људи, а природа посла га уједно чини и наклоњенијим Западу.

Вотсон (2002) наводи да се пасивни отпор и грађанска непослушност се такође користе као облик психолошког рата, а у јавности су познати као феномен обојених револуција.

5. ТЕОРИЈЕ ЗАВЕРЕ

Дугин (2008) конспирологију дефинише као науку о заверама, тајним друштвима и окултном рату (обухвата деловање обавештајних служби, паранормалне феномене, секте и криминалне организације) и осталим облицима и механизмима практиковања нетранспарентних облика моћи, а која са геополитичког, религијског, езотеријског и окултистичког становишта, ослањајући се на достигнућа других наука (попут криминологије, социологије, политикологије, психологије, психијатрије, антропологије, историје, теологије) проучава узроке, настанак, природу функционисања и последице деловања различитих теорија завере, тајних друштва и њихових сукоба на геополитичком нивоу, а који настају услед нетранспарентне политике и игара моћи и почивају на својеврсном конспиролошком архетипу. Конспирационисти (они који конструишу и прихватају различите теорије завере)

тврде да је реалност привид, а да теорије завере откривају оно што је истина, оно што стоји иза појавног. Попер (1963) тврди да завере нису честе и да не мењају битно карактер друштвеног живота, насупрот конспирационистима, који тврде да завере покрећу историју. Широко прихваћен критеријум у процени да ли је реч о завери или о теорији завере јесте логика објашњења која се примењује у анализи ова два феномена. Завера се открива и доказује ваљаним аргументима. Теорија завере, међутим, не може бити доказана. Пајпс (Pipes, 1997) је анализирао аргументацију теорија завере и закључио да се њихови аутори користе квазиаргументацијом. Тако, на пример, они износе мноштво података који су истинити, али нису довољно релевантни за теорију која је предмет анализе. Стварају привид учености тако што цитирају обимну литературу, наводе титуле многих аутора које цитирају, тврде да имају поуздане изворе за своје информације, али они или не могу да их открију или је реч о другим конспирационистима. Попер (1963) запажа да, према теоријама завере, ништа није случајно и без смисла, све је планирано и почива на квазидетерминизму. У већини теорија завере експлицитан је или имплицитан став да су све догађаје испланирале тајне организације или центри моћи, да иза свега стоји скривена рука која непогрешиво управља свим догађајима.

Теорије завере обично садрже три основна елемента: моћну тајну злу групу, која тежи глобалној хегемонији, наивчине и агенте који проширују утицај групе на свет, што јој омогућава да успе и храбру и спремну групу којој је хитно потребна помоћ да спречи катастрофу (Пајпс, 1997). Како би ипак направио разлику између стварних завера, чије је постојање заиста накнадно утврђено и непотрвђених гласина и постулата у форми теорије завере, Бојановић (1998) завере дефинише као групе настале удруживањем два или више лица ради извршавања незаконитих и криминалних дела, а које раде у тајности. Теорија завере је за њега конструкција: тврдња да је на делу завера, која не постоји, иако аутори теорије завере могу веровати у њену истинитост. Бојановић (1998) теорије завере дефинише као тврдње да сви битни, посебно политички и друштвено важни догађаји, настали као резултат закулисног деловања моћних група и појединаца, а чије су жртве читав свет, народи, одређене етничке или друге групе и појединци.

Мотиве које покрећу ауторе теорија завере и оне које их прихватају Бојановић (1998) дели на:

1. агресију – теорије завере су, најчешће, претекст или оправдање за позив на кажњавање оних којима се инпутира ковање завере, тако што се ствара непријатељско расположење према некој групи или ради предузимања агресивне акције према некој групи. Сви ауторитарни режими објашњавају су своје проблеме и неуспехе завером непријатеља режима.

2. страх за егзистенцију

3. когнитивни мотиви: посебност, супериорност, нарцизам. Многи конспирационисти конструишу теорије завере верујући да неупућеном свету откривају непознате узроке догађаја или чињенице које се налазе испод више слојева стварности.

4. редуковање фрустрације и психопатологија. Откривање малигнух група које угрожавају и друштво и појединца помаже једној категорији особа да редукује своју фрустрацију и незадовољство незавидним положајем у друштву.

У оквиру психпатологије која се везује за теорије завере, под општим називом, параноја, ипак треба повести рачуна о томе да постоје различите врсте поремећаја у чијој се основи налази оно што лаици подразумевају под паранојом. То су параноидна личност, параноидна адаптација личности, параноидни поремећај личности, параноидна психоза, параноичка психоза и акутна параноидна суманутост.

За разлику од клиничких психолога, психотерапеута и психијатара, социолози, антрополози и социјални психолози, различите манифестације параноидних поремећаја посматрају првенствено кроз социјалне аспекте и њихов утицај на спољашњу (првенствено социјалну) средину. Тако Никић (1996) наводи да је параноидна личност опседнута идејом сопствене величине и историјске мисије сопственог постојања. Вође тоталитарних режима су биле особе са наглашеним цртама параноидне личности. Параноидну особу карактерише велика сумњичавост и неповерење у људе, преосетљивост на критику, мањак спонтаности и немогућност адекватног изражавања емоција и сматрају себе супериорним по нечему у односу на остатак људи и мисионарима предодређеним за извршавање историјских задатака. Разлог за такво понашање је у психодинамици параноидне особе која је оптерећена потиснутом застрашујућом агресивношћу, коју онда настоји изразити на себи прихватљив начин. Карактеристике за препознавање су (Никић, 1996):

1. Таква особа је способна да упропасти читаву заједницу, подстиче друге на побуну и уносити немир међу људе,

2. Хладна агресивност у наступу која се видљиво држи под контролом,

3. Став да је увек у праву, утемељен на пројекцији као доминантном механизму одбране, чиме се други проглашавају за кривце, уз употребу рационализације као механизма одбране којим се оправдавају сопствени поступци и ставови,

4. Интелигентни, са великим аналитичким способностима,

5. Више се препознаје по начину заузимања става него по садржају. Појављује се ригидност у мишљењу (заузети став је једностран и нефлексибилан), све се схвата лично (ко није са мном, против мене је), мањак спонтаности у наступу (хладни бес и самоконтрола), нема пријатеље већ искључиво савезнике и/или истомишљенике, много је јасније шта осуђује него шта предлаже, никада није задовољан,

6. Поседује манипулаторске способности и примењује методе уцене и застрашивања. Лако проналази слабе тачке људима.

Међутим, Пајпс (Pipes, 1997) тврди да и одређени социјални фактори, осим параноидних структура, високо корелирају са склоности ка конструисању и прихватању теорија завере:

1. Кризна друштвена стања – продукција и прихватање теорија завере су били посебно раширени у кризним периодима – уочи ратова, за време ратова, у прелазним периодима, у време економских криза и сл.

2. Припадност различитим идеологијама креатора и теоретичара и/или жртве завере

3. Степен политичке моћи и разлике у њему код креатора и теоретичара и/или жртве завере – групе са мањим политичким утицајем су знатно склоније прихватању теорија.

4. Степен образовања – мање образоване групе становништва у већој мери прихватају теорије завере, јер су у неповољнијем друштвеном положају. Утицај образовног нивоа се своди на друштвени положај, али превладава уверење да је начин мишљења у теоријама завере знатно ближи мање образованим него особама са вишим образовањем.

5. Мржња и страх креатора и теоретичара и/или жртве завере.

6. Ниско самовредновање креатора и теоретичара и/или жртве завере.

Треба рећи и то да и медији у појединим случајевима намерно не објављују, селекују и цензуришу информације о појединим догађајима, посебно оним који су истовремено актуелни и осетљиви, јер се новим информацијама, које су у нескладу са претходним извештајима, или чак историјатом извештавања и њиховом провинијенцијом о том догађају руши њихов ранији концепт извештавања, чиме се ствара додатни простор за креирање теорије завере (нпр. смрт новинарке Би-би-си, Џил Дандо 1999. које је, малициозно и без доказа приписано србима, у контексту кампање бомбардовања СР Југославије али и деценијске негативне слике коју је овај медиј тенденциозно гајио према србима, проглашавајући их лошим момцима и главним кривцима за апсолутно све, техником спиновања, као и наводно убиство руског новинара Аркадија Бабченка 2018., а које је пласирано помоћу технике фејк њуз, што су директни докази злоупотребе новинара као средства дејствовања у психолошком рату).

Огроман број књига и чланака написан је о деловању тајних организација, од којих је већина посвећена окулистима, темпларима, језуитима, слободним зидарима, илуминатима, јакобинцима, малтешким витезовима, Трилатералној комисији, групи Билденберг, итд. Пајпс (1997) наводи неке од најчешћих теорија завере у САД: веома раширено схватање међу америчким црнцима да америчка држава намерно утиче на ширење порока међу црним становништвом (дуван, алкохол, дрога) како би држала под контролом црначку популацију; да је вирус AIDS произведен лабораторијски, како би била смањена популација афричких држава; да је убиство председника Кенедија дело завере (1963. 2/3 Американаца веровало у то, а 1991. године 56%). Према Пајпсу (1997), теорије завере концентришу се на четири групе: јевреје, масоне, енглеze и американце.

Када су у питању врсте теорија завере, Худ (2010) наводи и да теорије завере могу бити научне и ненаучне, иако није у потпуности јасна граница између њих, док Слотердијк (1992) разликује оне које су на страни владајућих

структура и доминантне идеологије или против њих. Марјанић (2016) наглашава важност Фукоовог мишљења о службеном и потчињеном знању. Арнолд (2008) разликује озбиљне и неозбиљне теорије завере. Са друге стране, често се као паралелан појам по значењу у односу на теорије завера јавља термин урбана легенда. Урбана легенда се може сматрати као усмено предање, односно, легенда са параноидном матрицом (Марјанић, 2016). Брунванд (2003) сматра да је разлика између урбаних легенди и теорија завере у томе што урбане легенде припадају поджанру фолклорних прича, предања у која се, за разлику од бајки верује, или се сматрају вероватним, а за разлику од митова су постављене у недавну прошлост (или садашњост. Тако на пример, Дег (Degh, 2001) каже да су урбане легенде увек савременог карактера у односу на моменат приповедања и да се јављају као ехо, одјек или верзија традиционалних митова и легенди) и у њима учествују стварни људи а не митолошка бића. Худ (2010) чак иде и корак даље и тврди да је наш ум тако устројен да сматра да у свету постоје невидљива правила, силе и бића те у оквиру биологије веровања истиче да нас нешто у нашем биолошком устројству наводи на веровање, што за последицу има настанак бајки, легенди, предања, митова, али и уметности, религије и историје, па и урбаних легенди и теорија завере. У покушају да смањи когнитивну дисонанцу и попуни рупе у скрипту приче, човек прибегава овим средствима како би изостављене детаље боље схватио, прихватио, запамтио и когнитивно обрадио. У том контексту, Марјанић (2016) потцртава чињеницу да је Малиновски однос мита и ритуала поставио на следећи начин: ако желимо сазнати шта мит значи, морамо директно питати оног ко у мит верује.

Арнолд (2008) наводи да теорије завере добијају на бројности након Другог светског рата и да је њихова кулминација настала почетком Хладног рата. Фазе кроз које су теорије завере у филму, у медијима и политици прошле, од тада па наовамо, су:

1. фаза параноје и страха од уништења – главни мотив је напад СССР-а, спољашња претња и нуклеарни рат/оружје
2. фаза цинизма – помак од спољашњег ка унутрашњем непријатељу
3. фаза незадовољства – почиње након пада Берлинског зида и огледа се у манифестацији незадовољства друштвеним и политичким околностима.

Треба рећи и то да сваки нови друштвени покрет, као и интерпретација теорије завере пролази кроз три фазе друштвеног неприхватања: исмевање, жестоко противљење и прихватање. Врло често фаза прихватања прође врло неприметно у односу на бурни почетак саме најаве теорије завере. Један од примера је случај Бернара Кушнера, који је 2010. питање новинара о трговини људским органима на Косову и Метохији јавно прогласио лудошћу, измишљотином и теоријом завере. Након истрага Дика Мартија и усвајања његовог извештаја 2011. од стране Парламентарне скупштине Савета Европе, али и неких других извештаја који су дуго времена били недоступни јавности, те подизања оптужница пред разним међународним

судовима и прикупљањем доказа и сведока учесника тих догађаја, теорија завере је постала „само“ завера и данас се у јавности више нико не подсмева томе, нити се труди да трговину органима коју су организовале трупе УЧК и злочине над србима и другим непокорним становништвом порекне. Такође, једна од теорија завере током 1990 – их, за коју се на крају испоставило да то баш и није, јесте умешаност САД у распад СФРЈ. Наиме, Марјанић (2016) и Станковић – Пејновић (2019) наводе да је недавно објављен Меморандум америчког националног обавештајног већа „Осећај заједништва: извештај о Југославији“, послат у форми извештаја 31.10.1988. (који је сачинио Мартин Ван Хувен, члан корпорације RAND и национални обавештајни официр за Европу), настао на темељу истраживања о факторима кохезивности унутар СФРЈ различитих народа, нација и вероисповести које су живеле на њеном тлу и антрополошким одликама, друштвеним приликама и социјалном статусу сваког од њих, осмишљен по узору на онај који су израдили британци за потребе дејстава на тлу Краљевине Југославије за време Другог светског рата „Јединство Балкана“, документ који даје и кратке сажетке о главним карактеристикама југославенских народа (могло би се рећи и стереотипије) и које линије пропаганде треба употребљавати према сваком поједином (Словенци – оштри и склони отпору, „Чеси Југа“, Хрвати – темпераментни, интелигентни и продуховљени, Далматинци – самоуверени, енергични, Срби – интензивни патриоти, тврдоглави, велики борци и кичма југословенског војног отпора, итд.), а који је имао за главни циљ перманентну борбу против декларисаних немачких тежњи да успостави власт над територијом Краљевине Југославије сталним подстицањем непријатељства и сукоба и истицањем међусобних разлика (Фелдман, 1990).

Такође, истраживања су показала и да су теорије завере отпорне на проток времена. Клајн (2008): наводи је 1/3 американаца 2006 и даље сматрала да је њихова влада директно умешана у 9/11 и да намерно ништа није учинила да спречи напад јер су желели додатни разлог за рат на Блиском истоку. Исто тако, домицилно становништво Шри Ланке је 2008. сматрало да је цунами који се догодио 2004. био последица подводних детонација које су биле диверзија САД, као изговор за слање трупа у југоисточну Азију и успостава војне и економске контроле у тој регији.

6. ЗАКЉУЧАК

Теорије завере, као облик психолошког рата, дефинисане у овом раду, представљају велики потенцијал за одржавање или успостављање моћи (чак и у форми примитивног мита о непобедивости и општем убеђењу о снази неке војске, државе или нације). Узрок њиховог настанка и опстанка је промена у поимању природе рата, начина вођења рата, промене у погледу средстава којима се рат води (не само класичног оружја) и напослетку, циљевима рата. До тих промена је дошло захваљујући напретку науке (уопште, не само техничких наука), технике и технологије у различитим сферама људске делатности.

Сходно томе, теорија завере има значајну друштвену функцију откривања истине о узроцима и мотивима одређених догађаја, али и њиховим инспираторима и учесницима. Чином разоткривања истине, теорија завере престаје бити нешто што је скривено и непознато, чиме претендује на статус истине (а понекад и скривеног знања). Будући да је разоткривање главни циљ и да су увек уперене против завереника, логично је да ће они који су означени као инспиратори и покретачи теорије завере учинити све да негирају своју умешаност и да очувају што је више могуће података у тајности, како би завера успела, борећи се различитим средствима: намерним обманама, искривљавањима, скретањем пажње (и све то кориштењем различитих средстава масовне културе) етикетирањем оних који их оптужују, скривањем и уништавањем информација, доказа, сведока па и оних који се за одређене теме интересују (било дискредитовањем, уценама или смрћу).

Са друге стране, осим што може бити засебан облик психолошког рата, теорија завере може бити потпомогнута другим техникама психолошког рата, попут гласина, дезинформација, спиновања, астротурфинга, па и пропаганде. Стога се може поставити и питање да ли се стога урбане легенде и теорија завере намерно покушавају представити као глобална параноја или оне то заиста јесу? Оно што јесте чињеница је да су нека гласна размишљања великог броја људи, од стране „стручњака“ (читај: спин доктора) представљене као теорије завере, имале директне последице по друштвено уређење (нпр. падови режима у „обојеним револуцијама“ (СР Југославија, Ирак, Арапско пролеће, Либија, Украјина, засада неуспели покушаји у Турској и Белорусији), промена резултата избора у Шпанији након терористичког напада у Мадриду 2004., непосредно пред изборе – изгубила је страна која је пропагирала мир, повећање броја терористичких напада, повећан прилив миграната и опасности по питању сигурности и безбедности које се остављају пред земље на тзв. „мигрантској рути“, али и земље порекла, као и одредишта миграната и последице на привреду, културу, демографију али и психолошку добробит и свакодневни живот домицилног становништва тих земаља (Gordić, Petrović, Tapčić, 2017), итд.), а не само на трендове опште културе (серије, филмови и ријалити серијали о НЛО, Хитлеровом бијегу у Јужну Америку, убиству Кенедија).

Истина о теоријама завере налази се у пресеку мишљења четири аутора. Витгенштајн каже да о ономе о чему није могуће говорити треба ћутати. Али, да ли је то онда ограничавање људске маште, креативности и напретка науке? Адорно је изрекао потпуно супротну констатацију: о ономе о чему није могуће говорити треба покушавати да се што више говори. Међутим, замка је у томе што у маси јавно изнешених ставова и мишљења, под велом заштите слободе говора, људи са разним намерама, па и стручним квалификацијама износе масу међусобно контрадикторних твдњи и искључивих становишта. Које онда од њих веровати и није ли то намерно скретање пажње са оног што је заиста битно или пак, спонтано расплињавање? Барнет (Burnett, 2005) наводи да су истраживачко новинарство и теорије завере постали пети сталеж,

сталеж заштитника слободе мишљења и говора, али, има ли у садашњем свету заиста некажњеног независног и истраживачког новинарства? Случај Асанж је планетарно познат и још увек без епилога, осим чињенице да је оснивач Викиликса без слободе, у овој или оној форми, већ читаву деценију. На локалном нивоу се годишње пријави убиство или нестанак бар неколико новинара који су истраживали различите непопуларне теме (СР Југославија – Дада Вујасиновић, 1994, Милан Пантић, 2001, Малта – Дафне Каруана Галиција, 2017, Словачка – Јан Куцијак и његова вереница, Мартина Кушнирова, 2018, Саудијска Арабија – Џамал Кашоги, 2018, Бугарска – Викторија Маринова, 2018), не рачунајући оне који страдају у криминалним обрачунима, попут оних у Мексику, или ратних репортера са различитих ратишта. На националном нивоу, у свакодневном животу, новинари остају без посла или им се прети уколико напишу и/или објаве нешто што се неком на позицији моћи не свиђа, не само у Србији већ и широм света и не само у области одбране и политике, већ и наизглед наивних и безопасних тема из индустрија масовне забаве попут естраде и спорта. Клајн (2008) наводи да завере нису ни потребне јер је бујица катастрофа узорковала да људи широм света смишљају (и изазивају) катастрофе како би их могли искористити. Једна од тих катастрофа је управо на делу (претходни облик, иако још увек актуелан, али медијски мање заступљен је мигрантска криза) у форми пандемије Ковид – 19, где, насупрот угашеним фирмама, економским губицима и падовима, одређене државе, одређене гране привреде, одређене корпорације, одређене фирме и одређени појединци добијају на значају, али и на богатству. У том контексту, у актуелном тренутку и сами смо сведоци фармакората, као вида хибридног, па и психолошког рата, у ком су државе међусобно отимале медицинска и фармаколошка средства једне од других (нпр. случај мистериозног нестанка 200 000 заштитних маски на самом почетку епидемије, услед опште кризе и потражње за фармако – медицинским средствима (маске, респиратори, скафандери, рендгени и друга опрема) са аеродрома у Бангкоку, за коју је Немача оптужила САД, а сличну оптужбу је изнела и Француска у вези са нестанком опреме у Шангају). Такође, дешавала су се и присилна задржавања купљене и плаћене робе на царинским терминалима и магацинима, као и отворени сукоби и оптужбе за рат око расподеле средстава (Италија – Чешка; Аустрија – Немачка; Швајцарска – Немачка) и материјалне помоћи за економију унутар земаља чланица Европске уније (Италија и Шпанија против Немачке, Аустрије и Холандије, али и оптужбе на рачун земаља које су земљама које су биле отписане и нико им није хтео помоћи, пружиле Кина и Русија) да би повећале шансе за преживљавање сопственом становништву, као и борбе за премоћ што бржим откривањем што ефикасније вакцине која ће зауставити пандемију, што неодољиво подсећа на хладноратовску трку у нуклеарном наоружању (али и освајању свемира) најмоћнијих држава, с тим да улог више нису само људски животи и државна уређења и границе, већ и нешто више од тога, јер се у игри појавио и трећи играч: међународне корпорације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allport, G. W., Postman, L. (1947). *The Psychology of Rumor*. New York: Holt.
2. Arnold, G.B. (2008). *Conspiracy Theory in Film, Television and Politics*. Westport, Connecticut, London: Praeger.
3. Bloom, R.W. (1991). Propaganda and Active Measures. In: Gal, R., Mangelsdorff, D.A. (Eds.). *Handbook of Military Psychology*. (693-709). New York: John Wiley.
4. Burnett, T. (2005). *Conspiracy Encyclopedia: The Encyclopedia of Conspiracy Theories*. Chamberlain Bros.
5. Daugherty, W.E. (1982). Origin of Psyop Terminology. In: McLaurin, R.D. (Ed.): *Military propaganda*. New York: Praeger.
6. Degh, L. (2001). *Legend and Belief. Dialectics of a Folklore Genre*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
7. Dugin, A. (2008). Konspirologija: Nauka o zaverama, tajnim društvima i okultnom ratu. Beograd: Logos.
8. Esser, F. (2008). Spin Doctor. In: Donsbach, W. (ed.). *International Encyclopedia of Communication*, 10, (4783-4787). Malden-Oxford-Carlton: Blackwell Publishing.
9. Garfield, A. (2002). The Offence of Strategic Influence: Making the Case for Perception Management Operations. *Journal of Information Warfare*, 1(3), 30-39.
10. Gordic, M., Petrovic, I., Tancic, D. (2017). The impact of refugee crisis on the security of Western Balkan countries. *International journal of economics and law*, 20(3), 31-48.
11. Gordić, M., Petrović, I., Gordić, J. (2019). Psychological operations as the techniques of oriented social activity. In: Gordić, M., Arsenijević, O. (Eds.). *Međunarodni tematski zbornik: Bezbednost i mediji u kriznim situacijama*. (79-100). Beograd: Fakultet za poslovne studije i pravo i Fakultet za informacione tehnologije i inženjerstvo Univerziteta Union – Nikola Tesla i Institut za srpsku kulturu, Priština/Leposavić.
12. Hayati, P., Potdar, V., Talevski, A., Firoozeh, N. (2010). Definition of spam 2.0: New spamming boom. In: *4th IEEE International Conference on Digital Ecosystems and Technologies (DEST 2010)*. (580-584). Dubai: IEEE.
13. Hughes –Wilson, J. (2000). *Military Intelligence Blunders*. Da Capo Press.
14. Wolfgram, M. A. (2008). Democracy and Propaganda: NATO's War in Kosovo. *European Journal of Communication*, 23(2), 153-171.
15. Ljepava, N. (2015). Astroturfing: društveni digitalni eksperiment – Uticaj astroturfinga na komunikacione procese na Twitteru: psihološki aspekti. Dostupno na: [Astroturfing-psihološka-analiza-Nikolina-Ljepava-final.pdf](#) (blogopen.rs)
16. Marchetti, V., Marks, J. D. (1974). *The CIA and the Cult of Intelligence*. Knopf.
17. Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the paranoid style flourishes and where it comes from*. New York: Free Press.
18. Popper, K.R. (1963). *Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge*. New York: Harper and Row.
19. Reid, R.P. (2002). Waging Public Relations: A Cornerstone of Fourth – Generation Warfare. *Journal of Information Warfare*, 1(3), 51-64.
20. Rupčić, M. (2007). Uloga glasina u ratu. *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 10(19), 63-72.
21. Simpson, C. (1994). *Science of Coercion*. New York: Oxford University Press.
22. Smith, B.L. (1995). Propaganda. In: *The New Encyclopedia Britannica, Macropedia*, 26. Chichago: Encyclopedia Britannica Inc.
23. Tudman, M. (2009). Informacijske operacije i mediji ili kako osigurati informacijsku superiornost. *Nacional security and the future*, 10(3-4), 25-45.

24. Бојановић, Р. (1998). Особине личности и прихватање теорија завере. *Психологија*, 31(4), 327-342.
25. Вотсон, П. (2002). Психологија рата. Београд: ВИЗ.
26. Клајн, Н. (2008). *Доктрина шока: усјон кайиџализма кайасџрофе*. Загреб: ВБЗ.
27. Клаузевиц, К. (1951). *О рајџу*. Војно дело.
28. Кљајић, Н. (2012). Однос Србије и светских PR агенција. У: Ђорђевић, Б., Бјеља, Д. (ур.). *Зборник радова са научној скуџа Међународне орџанизације и њихов однос ѝрема Реџублици Србији*, (79-88). Београд: Академија за дипломатију и безбедност, Центар за стратешке студије.
29. Кнезовић, З., Милковић, Д. (2005). Психолошке операције, психолошки рат и ратна промицба. У: Павлина, Ж., Комар, З. (Ур.). *Војна ѝсихологија*, 3, 369-402. Zagreb: MORH.
30. Костић, П. (2002). *Психолошка анаџномија Голој оџока*. Београд: Библиотека Нова.
31. Марјанић, С. (2016). Теорије завјера као урбане предаје/легенде с параноидном матрицом. *Народна умјејносџ: хрвајски часоџис за еџнологију и фолклорисџику*, 53(2), 111-131.
32. Миливојевић – Петровић, С. (2017). Култура спина. *Наслеђе*, 14(36), 225-232.
33. Милковић, Д. (2005). Гласине. У: Павлина, Ж., Комар, З. (Ур.). *Војна ѝсихологија*, 3, 405-419. Zagreb: MORH.
34. Никић, М. (1996). Психолошка анализа тоталитаризма: Психологија пропаганде у служби тоталитарног режима. *Обновљени живоиџ: часоџис за филозофију и релиџијске знаносџи*, 51(1-2), 49-61.
35. Пајевић, Д., Касагић, Љ. (2003). *Војна ѝсихологија*. Београд: ВИЗ.
36. Скоко, И., Андријашевић, Д. (2015). Подчињавање јавности употребом манипулације, спина и анкете. *Медијски дијалози*, 8(3), 63-74.
37. Слотердијк, П. (1992). *Криџиџка циничкој ума*. Загреб: Глобус.
38. Станковић – Пејновић, В. (2019). Утицај САД и Немачке на распад Југославије. *Срџска џолиџиџчка мисао*, 65 (3), 111-137.
39. Сунг, Ц. (2009). *Умеће раџовања*. Бабун.
40. Тофлер, А.Х. (1998). Рат и антират. Београд: Паидеа.
41. Туђман, М. (2008). *Информацијско раџиџиџије и информацијска знаносџи*. Загреб: Хрватска свеучилишна наклада.
42. Фелдман, А. (1990). Како се водио „рат ријечи”? (Прилог истраживању британске политичке пропаганде у другом свјетском рату с обзиром на збивања у Југославији). *Часоџис за сувремену џовијесџи*, 22 (1-2), 19-32.
43. Худ, В. М. (2010). *Осјећај за наднаравно: заџиџо вјеџујеџо у невјеџоваџно?*. Загреб: НАР.

Jelena PETROVIĆ

Marko PAREZANOVIĆ

PSYCHOLOGICAL WARFARE OR CONSPIRACY THEORY

Abstract

In past few years, the term “conspiracy theory” is used on daily level. Everything that we presume that might be cause of some happenings or phenomenon, and we don't have hard evidence or their mutual correlation is ambiguous or indirect, is declared for conspiracy theory. But, in security context, their significance is not minor. The most in common point of view is that they represents on purpose semi – information, or leaking of information due to poor protection. In that manner, psychological warfare, as a special form of the war, becomes more important, especially if there is no direct, usual, warfare, but simply permanent tension and anxiety, where the struggle is performed by different types of psychological warfare.

Key words: security, rumors, disinformation, psyops.

Originalni naučni rad

*Brankica POTKONJAK-LUKIĆ**

Uprava za stratezijsko planiranje, Ministarstvo odbrane, Beograd, Srbija

*Jovanka ŠARANOVIĆ***

Institut za stratezijska istraživanja, Univerzitet odbrane, Ministarstvo odbrane,
Beograd, Srbija

*Marko PAREZANOVIĆ****

Anektretnine d.o.o; GDPR Institut Beograd, Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd, Srbija

PRIMENA MODELA „PET PRSTENOVA” U NATO AGRESIJI NA SR JUGOSLAVIJU (REPUBLIKU SRBIJU)

Apstrakt: U kontekstu razmatranja NATO agresije 1999. godine na SR Jugoslaviju (Republiku Srbiju), ovaj rad je doprinos razumevanju planiranja i izvođenja operacije Allied Force. Osnovu za njeno planiranje predstavljao je model „pet prstenova“ koji je predstavljen u ovom radu. Idejni tvorac navedenog modela, američki vojni teoretičar Džon Vorden, posmatrao je protivnika kao sistem od pet komponenta – „prstenova“, koji zajedno čine jedinstvenu koncentričnu strukturu i predstavljaju protivnikove centre moći: rukovodstvo; osnovni resursi; infrastruktura; stanovništvo; operativne vojne snage. Napad na svih „pet prstenova“, po Vordenovom mišljenju, dovodi do stratezijskog paralisanja protivnika i garantuje brzo postizanje pobeđe uz minimalne gubitke. Navedeni model praktično je primenjen prvi put u operaciji Pustinjska oluja, nakon čega je usavršen tako da pored linearnih, izazove i nelinearne efekte. Ciljevi koji su bombardovani, težišno na teritoriji Republike Srbije, u do tada najvećoj operaciji koju je NATO preduzeo i to bez odobrenja SB UN, pod izgovorom „humanitarne intervencije“ protiv suverene države koja nije predstavljala pretnju nijednoj državi članici Alijanse, bili su upravo Vordenovi „prstenovi“. Težišno, ciljevi su bili rukovodstvo države, infrastruktura i ekonomija. Imajući u vidu da navedeni model nije u dovoljnoj meri poznat u naučnim i stručnim krugovima kod nas, ovaj rad je prilika da se on predstavi.

Cljučne reči: NATO agresija, SR Jugoslavija, model „pet prstenova“, Džon Vorden, stratezijsko bombardovanje, centri moći.

* brankica.lukic-potkonjak@mod.gov.rs

** jovanka.saranovic@mod.gov.rs

*** majstorovic.m@live.com

UVOD

Neuspesi u rešavanju spornih međunarodnih pitanja mirnim putem, političkim i ekonomskim sredstvima i metodama, uključujući i najrazličitije vrste pritisaka, u velikom broju slučajeva imaju svoje epilog u pribegavanju upotrebi vojne sile, da bi, na taj način, jedna od strana, u konačnom, pokušala da ostvari svoje interese. To se u prvom redu odnosi na rešavanje spornih situacija u međunarodnim odnosima u kojima postoji značajna, čak i neuporedivo velika disproporcija, u vojnoj moći kojom suprotstavljene strane raspolažu, odnosno, kada je jedna od njih znatno nadmoćnija od druge u pogledu vojnih sposobnosti i kapaciteta.

Takvom ponašanju moćnih i uticajnih država u značajnoj meri doprineo je nedopustiv nivo relativizacije prava i pravde u međunarodnim odnosima, omogućen okončanjem Hladnog rata, ali i nedovoljna odlučnost i delotvornost Organizacije Ujedinjenih nacija, najvišeg autoriteta, u pogledu očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti, da institucionalnim i regulatornim kapacitetima i mehanizmima kojima raspolaže, spreči, osudi i sankcioniše vojni intervencionizam i mešanje u unutrašnje stvari suverenih država, posebno onih država, koje vode miroljubivu politiku i ni u kom smislu ne ugrožavaju druge države, niti im predstavljaju pretnju.

Istorija, međutim, svedoči da ishod bilo kog oružanog sukoba, uključujući i vojne intervencije preduzete od strane moćnika, nije moguće predvideti. Ukoliko bi to bilo moguće, ako se, dakle, ne bi radilo isključivo o određenom stepenu verovatnoće da će pobeda i željeni ciljevi biti ostvareni. Najveći broj sukoba nikada ne bi ni bio vođen.

U savremenom svetu, tok, dinamiku, a često i ishod oružanog sukobljavanja u velikoj meri određuje upotreba vazduhoplovne komponente oružanih snaga, koja je, kao proizvod 20. veka, dovela do ratovanja u „trećoj dimenziji“. Angažovanjem nadmoćnih i odlučnih, vazduhoplovnih vojnih snaga stvaraju se uslovi, da se intenzivnim dejstvima sa velike udaljenosti, upotrebom oružja visoke preciznosti i velike ubojne moći, za relativno kratko vreme postignu projektovani ciljevi, bez sopstvenih gubitaka ili uz minimalne gubitke. Zahvaljujući takvim mogućnostima i efektima, a na osnovu sagledavanja i analize operativnih iskustava iz savremenih oružanih sukoba, uočava se da vojne operacije gotovo po pravilu započinju vazduhoplovnim udarima po ciljevima koji se smatraju ključnim za postizanje povoljnog ishoda protiv protivnika, ili se, kao što je to bio slučaj u agresiji 19 država članica NATO na SR Jugoslaviju (Republiku Srbiju), sukob svodi isključivo na navedenu opciju, bez angažovanja kopnenih snaga.

U kontekstu razmatranja NATO agresije izvršene 1999. godine na SR Jugoslaviju, pri čemu je iz vazdušnog prostora dejstvovano uglavnom po ciljevima na teritoriji Republike Srbije, iako ni Crna Gora, u to vreme u sastavu SR Jugoslavije, nije bila u potpunosti pošteđena, svrha ovog rada je da doprinese boljem razumevanju planiranja i izvođenja operacije *Allied Force* („Saveznička sila“).

Osnovu za planiranje navedene vojne operacije protiv naše zemlje predstavljao je model „pet prstenova“ na osnovu kojeg su NATO stratezi i planeri vršili analize

i određivali centre moći, odnosno grupe ciljeva na koje će njihova dejstva biti težišno usmerena. Strategijsko bombardovanje ciljeva na teritoriji SR Jugoslavije (Republike Srbije), od strane NATO bilo je usmereno na „prstenove“ navedenog modela, težišno na rukovodstvo države, infrastrukturu i ekonomiju.

S obzirom na to da u naučnim i stručnim krugovima kod nas navedeni model nije u dovoljnoj meri predstavljen, a primenjen u operaciji *Allied Force* protiv SR Jugoslavije, ovaj rad je prilika da se naša javnost sa njim upozna. Ne pretendujući da obuhvati analizu koja se odnosi na konkretne primere iz upotrebe ovog modela, tokom 78 dana trajanja NATO agresije na našu zemlju 1999. godine, rad je namenjen upravo da bude putokaz i podstakne napore na izradi jedne takve sveobuhvatne detaljne analize, koja bi rasvetlila mnoge aspekte te agresije, i poslužila kao vredno svedočanstvo po mnogo čemu jedinstvenog iskustva suprotstavljanja male zemlje agresiji najmoćnijeg vojno-političkog saveza toga vremena.

ASIMETRIJA I NELINEARNOST SAVREMENIH ORUŽANIH SUKOB

Istorijski kontekst u kome se vodi oružani sukob reflektuje se prevashodno u njegovim karakteristikama. Iako pojedini teoretičari ističu da je priroda rata promenljiva kategorija, treba apostrofirati da ipak, ono što se menja nije njegova priroda, već su to njegove karakteristike, posebno imajući u vidu naučni, tehničko-tehnološki, pravni, kulturni i svaki drugi aspekt razvoja društva u određenim istorijskim periodima. (Gray, 2005) Sagledavajući sa tog aspekta karakteristike NATO agresije na SR Jugoslaviju, evidentno je, da je ona tipičan primer i slikovita ilustracija asimetrije¹ i nelinearnosti, dominantnih odlika savremenih oružanih sukoba vođenih nakon okončanja blokovske podele sveta i bipolarne ravnoteže moći iz vremena Hladnog rata. Obe navedene karakteristike nisu nove, naprotiv, one su tokom čitave istorije čovečanstva bile inherentne oružanim sukobima, međutim, nije se uvek, kao što je to praksa već određeno vreme, insistiralo na njihovom pominjanju i analizi.

U nastojanju da se sublimira suština velikog broja radova u stručnoj javnosti o „asimetričnim sukobima“, o kojima je mnogo toga napisano od druge polovine devedesetih godina prošlog veka, ali o kojima ne postoji jedinstvena, univerzalno prihvaćena definicija pojma asimetričnosti, može se generalno zaključiti da ta karakteristika označava da u oružanom sukobu učestvuju strane koje se razlikuju

1 Koncept asimetričnih sukoba široko zastupljen u teorijskoj literaturi, u određenoj meri podlozan je problematizovanju, pre svega zbog toga što je logički, teorijski i praktično teško održiv kada se posmatra u odnosu na njemu suprotan koncept – „simetrični sukob“. Naime, simetrija snaga, sredstava, doktrine i ciljeva podrazumevala bi stanje uravnotežene stabilnosti sukobljenih strana, što bi oružani sukob činilo besmislenim naporom. Asimetrija sukoba nije nov koncept, s obzirom na to da je svaki sukob tokom istorije čovečanstva nesporno bio, morao je biti, asimetričan po mnogim svojim aspektima, a takav će ostati i ubuduće. Ipak, indikativno je to što se nije potenciralo ta karakteristika oružanih sukoba sve dok taj termin, po okončanju Hladnog rata, nisu u upotrebu uveli upravo oni kojima je, verovatno, namera bila da tako apostrofiraju sopstvenu dominantnu ulogu.

u pogledu pravnog statusa, sposobnosti i strategije (Berglund & Souleimanov, 2020). Obično jedan od protivnika nije u stanju ili ne želi da vodi rat upotrebom sličnog sastava snaga, doktrine i materijalnih resursa kao njegov suparnik, a njegovi politički i vojni ciljevi različiti su od onih koje nastoji da ostvari druga strana. Takve pozicije i stavovi suprotstavljenih strana nameću potrebu, i u praksi rezultuju time da vojno i tehnološki slabija strana, pokušava da prilagodi način svog delovanja, dakle, prvenstveno svoju vojnu doktrinu, borbi protiv vojno i tehnološki superiornog protivnika. Takvo prilagođavanje ponekad je veoma uspešno, kao što bilo u slučaju NATO agresije na SR Jugoslaviju.

Pored toga, prilikom sagledavanja ključnih karakteristika oružanih sukoba, ne može se osporiti činjenica, da je svaki oružani sukob ili rat kao njegov najslabiji oblik, u osnovi, zahvaljujući prvenstveno nelinearnim procesima koji se u njemu i u vezi sa njim događaju, neizvestan poduhvat, te njegov ishod, u konačnom, ne zavisi samo od fizičke dimenzije, brojnosti i jačine angažovanih snaga i sredstava.

Uprkos tome, u modernom dobu, izuzetan značaj, moglo bi se opravdano reći – čak i preveliki, ako uzmemo u obzir nelinearne aspekte ratovanja, pripisuje se uticaju i efektima fizičkog, tehničko-tehnološkog faktora na tok i ishod oružanih sukoba, dok se istovremeno mnogo manje pažnje posvećuje njegovim inherentnim nelinearnim aspektima, koji se, pored ostalog, odnose na veštinu ratovanja, moralnu i mentalnu snagu, „maglu i frikciju“ i slično.

Štaviše, praksa potvrđuje da jedan od glavnih izazova u operativnom okruženju u kojem se danas vode vojne operacije predstavlja mogućnost da protivnik, inicijalno percipiran kao materijalno-tehnološki, organizaciono ili u nekom drugom smislu inferioran, može iskoristiti postojeću asimetriju i, kroz proces prilagođavanja, učeći iz sopstvenih i/ili tuđih iskustava, uz visok nivo motivisanosti za odbranu, kreativnosti i inicijative, u znatnoj meri umanjiti početnu nadmoć protivnika, pa čak može i drastično promeniti odnos snaga u vlastitu korist.

Nelinearna dinamika nas uči da celina nije jednaka prostom zbiru njenih sastavnih delova. Celina je, naprotiv, mnogo više od toga, pa se zato ne sme upasti u zamku koju predstavlja zanemarivanje nelinearnih aspekata svih segmenata, kako strukturnih tako i procesnih kada su pitanju planiranje i izvođenje vojnih operacija. Jer, koliko god da imamo obaveštajnih informacija na raspolaganju i kakvim god sofisticiranim metodama i sredstvima se služili da ih prikupimo, obradimo i analiziramo, moramo biti svesni da nikada nećemo biti u stanju da na osnovu toga donesemo sasvim pouzdane i validne zaključke i nećemo moći da znamo kakve će posledice i kakve konkretne koristi i/ili štete proizaći iz naših akcija u okolnostima koje se u svakom trenutku manje ili više, ponekad čak i drastično, menjaju pod uticajem mnoštva raznovrsnih, često sasvim neočekivanih i iznenađujuće važnih efekata interakcija koje se odvijaju među uključenim subjektima.

Mora se, međutim, priznati da postoje situacije gde je disproporcija između sposobnosti i kapaciteta vojnih snaga strana u oružanom sukobu do te mere izražena i borba toliko neravnomerna, da se o rezultatu sukoba može govoriti sa visokim

stepenom izvesnosti, čak i korišćenjem isključivo redukcionističkog pristupa. Nesporo, „nadmoćna snaga može u velikoj meri učiniti sukob linearnim“ (Czerwinski, 1998), bar u ranoj fazi, pre nego što protivnik uspe da se u određenoj meri prilagodi nastaloj situaciji. Pre nego što se to dogodi, savremena vojna tehnologija koju karakterišu borbeni sredstva velike ubojne moći, može da, u pogledu efekata, eliminiše ili značajno umanjiti nelinearne aspekte rata, naravno na strani onoga ko poseduje inicijativu i tehničko-tehnološku prednost. (Czerwinski, 1998) Imajući u vidu ogromnu prednost, pre svega, u vojnom i tehnološkom smislu, koju je imalo 19 država članica NATO, upravo su na takav rezultat računali NATO čelnici kada su marta 1999. godine započeli agresiju na našu zemlju, očekujući da ona bude okončana već za nekoliko dana.

CENTAR MOĆI („CENTAR GRAVITACIJE,“ SCHWERPUNKT)

Projektovani cilj strategijskog bombardovanja je tzv. „strategijska paraliza“ protivnika, odnosno ostvarivanje brze pobede uz minimalan rizik i gubitke, uništavanjem ne samo njegovih fizičkih kapaciteta za vođenje rata, već istovremeno i nastojanjem da se, na moralnom nivou, slomi volja za pružanjem otpora i odbranom. Sa tom idejom i sa tim ciljem započela je 1999. godine i NATO agresija na našu zemlju, do tada najveća operacija koju je ovaj vojno-politički savez ikada preduzeo, samoinicijativno, bez odobrenja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, pod izgovorom „humanitarne intervencije“.²

Po pravilima, izvođenju vojnih operacija prethodi složen proces njihovog planiranja, koji, između ostalog, podrazumeva i određivanje centara moći protivnika, odnosno ciljeva protiv kojih će dejstva težišno biti usmerena. U tom kontekstu, određivanje ciljeva, odnosno objekata dejstva, čije bi neutralisanje uništavanjem, onеспособljavanjem ili izolovanjem, dovelo do željenog ishoda operacije, oduvek je predstavljalo veliki izazov za vojne teoretičare i stratege, a isto tako i za operative planere i komandante vojnih snaga. Taj izazov u procesu planiranja se, između ostalog, takođe odnosi i na procenu gubitaka, koji su u modernom svetu u javnosti prilično neprihvatljivi i nepopularni, pa se tako može desiti da pobeda ostvarena na borbenom prostoru, upravo zbog broja žrtava-sopstvenih gubitaka, ne naiđe na odobravanje, nego na žestoku osudu vlastite javnosti.

Za postizanje krajnjeg cilja rata, kako je još je sredinom 19. veka u svom kapitalnom delu „O ratu“ tvrdio čuveni pruski teoretičar Karl fon Klauzevic, država mora usmeriti sve svoje napore na centar moći („centar gravitacije“ ili schwerpunkt, termin koji on najčešće koristi), podrazumevajući pod tim „središte ukupne moći i pokreta od kojeg sve zavisi“, „tačku protiv koje treba da budu usmerena sva naša energija“.

2 Nekoliko godina kasnije, u UN usvojena je norma „odgovornost za zaštitu“, poznata kao R2P (responsibility to protect) koja, u pojedinim slučajevima, isključivo ukoliko su ispunjeni neophodni, ali, moglo bi se argumentovano tvrditi, nedovoljno precizno definisani uslovi, omogućava preduzimanje međunarodne intervencije radi zaštite civilnog stanovništva. Navedena norma prvi put je zvanično primenjena u vojnoj intervenciji u Libiji 2011. godine, ali sa neodgovarajućim rezultatima.

(Klauzevic, 1952) Pri tome je „prvi zadatak u planiranju rata identifikacija centara moći protivnika i, ako je to moguće, njihovo svođenje na jedan“. (Klauzevic, 1952, str. 57) Ideja ili koncept centra moći predstavlja analogiju ili metaforu preuzetu iz oblasti prirodnih nauka, konkretno iz fizike, u njegovo vreme „mehaničke nauke“.

I danas, u procesu operativnog planiranja centri moći definišu se po očiglednoj analogiji upravo sa njegovim stavovima, generalno, kao fizički ili moralni entiteti koji su izvori fizičke ili moralne moći, snage i otpora. U američkoj vojnoj terminologiji centar moći (center of gravity), definiše se kao izvor moći koji obezbeđuje moralnu ili fizičku snagu, slobodu delovanja ili želju za delovanjem. (The DOD Dictionary of Military and Associated Terms, Jun 2020).

Za vojne planere oduvek je bio i ostao veliki izazov kako pretočiti strategijske ciljeve utvrđene na nacionalnom nivou u konkretne i detaljno razrađene planove koje treba realizovati na operativnom prostoru. Prilikom planiranja vojnih operacija, neophodno je u svakom konkretnom slučaju, jer svaka operacija je jedinstvena, za svakog konkretnog protivnika, na osnovu analize raspoloživih obaveštajnih i drugih relevantnih podataka, izvršiti analizu i pravilno proceniti kako na strategijskom, tako i na operativnom i taktičkom nivou, koji su to ciljevi ili grupe ciljeva čije bi uništenje ili onesposobljavanje sa najvećom verovatnoćom dovelo do uspešnog okončanja operacije sa najmanjim mogućim sopstvenim gubicima.

Takva analiza treba da obezbedi što je moguće jasniju sliku o tome kako protivnik funkcioniše, koje su njegove jake, a koje slabe strane, odnosno šta je to što treba napasti kako bi se on prinudio na poraz. Naravno, napad ne mora uvek biti direktan, on može biti i indirektan ili se može izvoditi kombinovanjem ova dva pristupa, odnosno, ne podrazumeva uvek fizičko uništenje centara moći ili delova koji ih čine. Indirektan pristup takođe može biti veoma uspešan i njime se može izazvati ako ne identičan, a ono bar sličan efekat kao i putem izvođenja direktnog (fizičko uništenje), napada na centar moći. Ukoliko se, na primer, ostvari dovoljan neutrališući/destruktivni uticaj na elemente države-protivnika koji pružaju različitu vrstu podrške konkretnom centru moći i na koje se on oslanja, onemogućiće mu, na taj način, da nesmetano funkcioniše i opstaje u potrebnom kapacitetu.

Pored toga, u procesu planiranja potrebno je identifikovani tzv. kritične ili ključne sposobnosti, bilo da su one fizičke ili moralne, koje su inherentne svakom od prepoznatih centara moći, a to su upravo one sposobnosti koje mu omogućavaju da funkcioniše kao takav. U skladu sa tim sposobnostima, istovremeno se utvrđuje i koje su to ključne vlastite sposobnosti koje su neophodne za njihovo uspešno neutralizovanje.

Važno je pomenuti i to da je planiranje dinamičan proces i da je jednom utvrđen i odobren plan, konstantno podložan promenama i usklađivanju ne samo u skladu sa okolnostima na borbenom prostoru koje se neprestano menjaju, nego i sa političkim i drugim okolnostima. U tom procesu izuzetan značaj imaju kako nove ulazne informacije tako i povratna sprega, tzv. feedback. Stoga će komandanti na operativnom prostoru često biti suočeni sa neočekivanim promenama situacije i biće prinuđeni da brzo, „u hodu,“ prilagođavaju i planove i svoje delovanje, oslanjajući se

na sisteme komandovanja i kontrole zasnovane na najsavremenijim tehnološkim dostignućima, koji im, između ostalog, obezbeđuju raspolaganje informacijama i njihovu razmenu na svim nivoima komandovanja u gotovo realnom vremenu. Navedena sposobnost daje ogromnu prednost strani u sukobu koja njom raspolaže, omogućava joj da drži inicijativu, u sukobu nameće sopstveni tempo i protivnika dovodi u situaciju da reaktivno i neblagovremeno deluje.

Prednosti upotrebe vazduhoplovne komponente oružanih snaga oličene su prvenstveno u omogućavanju brzih, preciznih i snažnih napada na centre moći protivnika na svim nivoima rata. Radi njihove realizacije neophodno je tokom procesa planiranja kao osnovne parametre definisati: na koje centre moći (ili njihove sastavne delove) protivnika se izvodi napad, na koji način, u kom obimu i u koje vreme.

Treba istaći da pomenuta analiza podrazumeva učešće eksperata, izuzetno je složena i nadasve odgovorna aktivnost kojoj se mora pristupiti sa najvećom dozom opreza, pre svega zbog uzimanja u obzir pravnih i moralnih aspekata izvođenja dejstava po određenim, u tom smislu osetljivim ciljevima, uz dužno poštovanje odredaba međunarodnog humanitarnog i ratnog prava, ali isto tako i s obzirom na naučno utemeljenu objektivnu nemogućnost sveobuhvatnog sagledavanja ukupne situacije i procene ne samo o neposrednim efektima već i o nizu mogućih, indirektnih posledica kojima se može očekivati da u određenom trenutku planirana dejstva sa određenim stepenom verovatnoće rezultuju.

Stoga se, u procesu planiranja vojnih operacija, mora voditi računa da se izbegnu, ili bar svedu na najmanji mogući nivo, pojednostavljivanja koja prate uobičajenu primenu linearnog redukcionističkog pristupa za koji je karakteristično deljenje celine na njene sastavne delove, zasebno analiziranje svakog od tih delova i svođenje ukupnih efekata na prost zbir pojedinačnih efekata. Mora se računati s tim da će realna situacija uvek biti daleko kompleksnija od prethodno pretpostavljene i očekivane.

Jasno je da se teško se može izbeći da u oružanom sukobu koji se vodi na teritoriji gde je prisutno i civilno stanovništvo, posebno ako reč o bombardovanju, ne stradaju i civili: Ipak, evidentno je, po pouzdanim statističkim pokazateljima, da broj civilnih žrtava daleko nadilazi onaj koji bi mogao biti pripisan kolateralnoj šteti. Tako smo tokom NATO agresije bili svedoci ne samo željenih i planiranih posledica dejstava NATO avijacije po centrima moći, već i tzv. „kolateralne štete“ nedopustivo velikih razmera, pre svega kada je reč o direktno izazvanim ljudskim žrtvama u civilnoj populaciji tokom same agresije, ali i indirektno, nakon nje, zbog nanošenja nepopravljive štete po životnu sredinu i zdravlje stanovništva prvenstveno upotrebom značajne količine municije sa osiromašenim uranijumom, destruktivnim udarima po pojedinim objektima, pre svega trafo-stanicama, što je dovelo do zagađenja tla, a time i vode, kancerogenim materijama (piralen i drugo), ali i brojnim drugim dejstvima agresora. Podaci govore sledeće: „U napadu na SR Jugoslaviju 1999. godine, NATO alijansa je našu zemlju bacila oko 37.000 raznih ubojnih sredstava velike razorne moći, sa oko 40 hiljada tona ubojnog eksploziva. Bacani su i prostorni projektili i veoma opasne protiv-pešadijske mine.

Ovim ubojnim sredstvima su bombardovani kako vojni, tako i civilni objekti, kao i infrastruktura po celoj Republici Srbiji. Na 57 lokacija u Srbiji i na Kosovu i metohiji upotrebljene su kasetne mine“. (Лукић, 2015)

RAZVOJ MODELA „PET PRSTENOVA“

Penzionisani pukovnik Vazduhoplovstva SAD Džon Vorden (John Ashley Warden III) idejni je tvorac modela „pet prstenova“. Tokom svoje tridesetogodišnje aktivne vojne službe (1965–1995) obavljao je brojne odgovorne dužnosti, između ostalog službovao je i u Pentagonu. Smatran vodećim teoretičarem vazduhoplovne moći u Vazduhoplovstvu SAD u drugoj polovini 20. veka, Vorden je evidentno bio ličnost sa značajnim uticajem na pojedine donosiocle odluka na najvišem državnom nivou, što se može zaključiti na osnovu usvajanja njegovih koncepata za planiranje i izvođenje vazduhoplovnih operacija koje su potom usledile. Njegove ideje o oslanjanju samo na vazduhoplovnu moć, preciznu i efektivnu, dovele su do promena, do tada dominantne doktrine vazdušno-kopnene bitke. Zbog svojih prilično radikalnih ideja u pogledu upotrebe vazduhoplovnih snaga, bio je, i ostao do danas, kontroverzna ličnost američkog vojnog, a posebno vazduhoplovnog establišmenta (Olsen, 2007).

Model „pet prstenova“, koji je tema ovog rada, predstavlja otelotvorenje Vordenove idejne zamisli o strategijskoj paralizi protivnika kroz fizičko uništenje upotrebom superiorne vazduhoplovne komponente vojne moći. Insistirajući u svojoj teoriji na fizičkoj (linearnoj) dimenziji sukoba, svesno i jasno je razdvojio fizičke aspekte rata od moralnih (nelinearnih) aspekata, ističući u prilog tome da „moramo demistifikovati rat“. U vezi sa tim, tvrdio je da, iako Napoleonove i Klauzeviceve formulacije magle, frikcije i značaja morala nisu nestale, sada ih „sada možemo smestiti u posebnu kategoriju, odvojenu od fizičke dimenzije, te da o ratu možemo razmišljati u vidu sledeće jednačine:

(fizička dimenzija) $\times$ (moral) = ishod“ (Warden, 1995, p. 43).

Iz navedene jednačine proizilazi da, ishod rata predstavlja proizvod njegove fizičke i moralne dimenzije. Navedeni stav, argumentovao je tvrdnjom da su, u savremenom dobu, borci, tokom izvođenja operacija, u najvećem mogućem stepenu zavisni od naoružanja i opreme, odnosno od fizičkih predmeta i tehnologije na kojoj su zasnovani, da bez njih ne mogu izvršiti dodeljene zadatke, a time ni izazvati željene efekte na protivnika.

U tom smislu, Vorden dalje tvrdi da bi, zbog toga što je fizička strana neprijatelja, teorijski, potpuno saznatljiva i predvidiva, za razliku od moralne strane koja je izvan granica predvidivosti, ratni naponi trebalo da budu primarno usmereni na fizičku stranu. (Warden, 1995) U istom kontekstu, on smatra da su „pojava vazdušne moći i preciznog oružja omogućili da se uništi fizička strana neprijatelja“ (Warden, 1995), a što je, po njegovom mišljenju, dovoljno za postizanje pobede. Bez obzira na to što je evidentno da u svojoj jednačini prepoznaje moral kao uticajan element na ishod sukoba, on ga ipak svesno zanemaruje. Ovakav njegov stav decidno ukazuje

na namerno ignorisanje nelinearnih aspekata rata i fokusiranje napora na ono što je poznato, a to je fizički, linearan domen.

U vezi sa njegovim tvrdnjama, treba napomenuti da je jasno da u linearnom svetu onaj ko, sveobuhvatno sagledavajući situaciju, ima malo šansi za uspeh – ne pobeđuje. Ipak, objektivno gledajući, takav svet može da postoji jedino u simuliranim ratnim igrama sa tako podešenim parametrima. U nelinearnom svetu, kakav jeste svet realnosti, međutim, to je, možda ne previše verovatna, ali ipak moguća opcija. Neizvodljivo je da, se složena ljudska delatnost kakva je vođenje rata može podeliti na svoje sastavne delove. Stoga, takav linearni redukcionistički pristup „pojednostavljivanja jednačine“ može biti donekle opravdan jedino kada su u pitanju samo početne faze edukacije o vojnoj teoriji, ali je, i pri tome nužno naglasiti da vođenje realnog rata nije moguće u linearnom okviru.

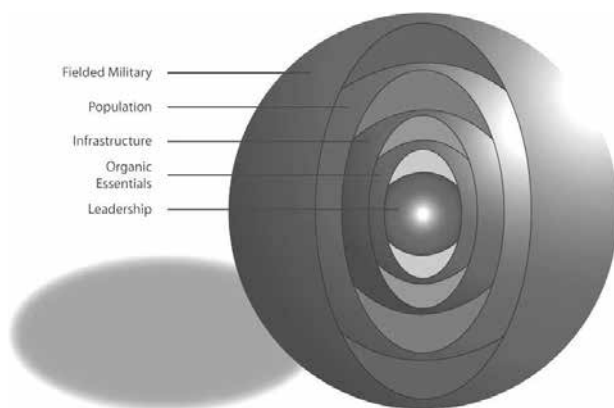
Inicijalnu verziju ovog modela, pomenuti vojni teoretičar, poznati zagovornik strategijskog bombardovanja, razvio je, sa svojim timom, za potrebe planiranja i projektovanja operacije *Instant Thunder* (naziv direktno asocira na za SAD neuspešnu vijetnamsku vazduhoplovnu kampanju koja je bila nazvana *Rolling Thunder*), kasnije nazvane *Desert Storm*, usmerene protiv režima Sadama Huseina u Iraku. U ovoj operaciji, tokom Zalivskog rata 1991. godine, prvi put je praktično, u realnim uslovima, primenjen model „pet prstenova“.

Nakon uspešnog okončanja operacije, kreator navedenog modela ga je, na osnovu u operativnoj praksi uočenih nedostataka, dodatno usavršio uvođenjem elemenata koji su doprineli izazivanju i dodatnih nelinearnih efekata, te je njegov model, sa određenim modifikacijama, nastavio da živi i našao svoju primenu i u oružanim sukobima u periodu koji je usledio.

U slučaju NATO agresije 1999. godine protiv SR Jugoslavije (Republike Srbije), suverene države koja nije predstavljala nikakvu pretnju nijednoj državi članici Alijanse, za određivanje centara moći tokom planiranja vojne operacije korišćen je model „pet prstenova“, a imajući u vidu ishod NATO agresije, i sam tvorac ovog modela je ukazivao da je to dokaz efikasnosti njegove teorije. (Warden J. A., *Strategy and Airpower*, 2011)

Ovaj model Vorden je, početno, razvio po analogiji sa astronomskim ili molekularnim modelom u kojem „podsistemi u orbitama“ kruže oko jezgra. Prvobitno je bio zamišljen trodimenzionalno, da bi kasnije bio predstavljen u dve dimenzije, u vidu prstenova, po čemu je i dobio naziv po kome je prepoznatljiv.

Osnovna ideja na kojoj je model utemeljen jeste da se protivnik može posmatrati kao sistem sastavljen od pet komponenata (međusobno zavisni podsistemi), od kojih svaka komponenta u modelu predstavlja po jedan „prsten“. (Warden, *The Enemy As A System*, 1995). Na prvi pogled ovaj koncept deluje jednostavno, međutim, izuzetno je kompleksan ukoliko se pokušaju sagledati svi njegovi interaktivni i međuzavisni elementi, prvenstveno stoga jer svaki od „prstenova“ ostvaruje uticaj na ostale. Sem toga, svaka konkretna država i svaka vojna organizacija imaju jedinstvene sebi svojstvene centre moći, te je poznavanje protivnika radi njihove identifikacije od ključnog značaja za kasnije efektivno delovanje.

Slika 1. Osnovni trodimenzionalni model „pet prstenova“

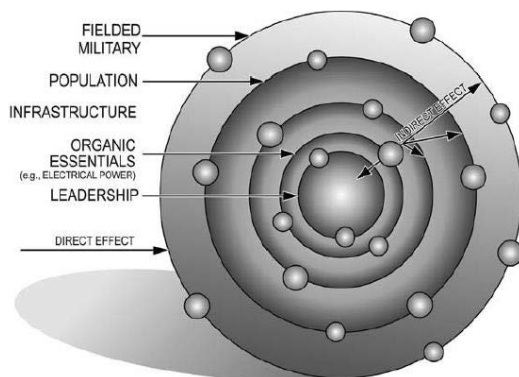
(Izvor: Warden, The Enemy As A System, 1995, p. 47)

Po mišljenju Vordena, generalno, cilj koji treba napasti jeste čitav sistem protivnika oličen u državi, dakle to nikako nisu samo njegove oružane snage (Warden, The Enemy As A System, 1995, p. 9). Ako protivnika sagledavamo kao sistem, svi napori prvenstveno treba da budu usmereni ka tome da se oslabi efikasnost čitavog tog sistema.

„Prstenovi“, koji zajedno čine jedinstvenu koncentričnu strukturu, predstavljaju protivnikove centre moći, one tačke gde je protivnik najosetljiviji, najranjiviji i gde bi šanse da napad na njih donese odlučujuću prednost bile najveće.

Očekivani efekti za postizanje krajnjeg cilja vojne operacije ključni su kriterijum za redosled „prstenova“, koji predstavljaju:

- rukovodstvo države, kao ključni centar moći, s obzirom na to da ono ima kontrolu nad čitavim sistemom, odnosno državom-protivnikom,
- osnovne resurse neophodne za opstanak sistema (energenti, hrana itd.),
- infrastrukturu (transport, komunikacija itd.),
- stanovništvo (civilna populacija) i, tek na kraju,
- operativne vojne snage angažovane u odbrani zemlje.

Slika 2. Model „pet prstenova“ sa podsystemima

(Izvor: Warden, The Enemy As A System, 1995, p.48)

U idealnom slučaju, napadi na svih „pet prstenova“, izvedeni istovremeno, ili gotovo u isto vreme, po Vordenovom mišljenju, sasvim izvesno garantuju brzo postizanje pobeđe, dovodeći do paralisanja protivnika na strategijskom nivou, što ima za posledicu da on gubi orijentaciju, a time i sposobnost da reaguje adekvatno – pravovremeno i efikasno. (Warden, 1995)

Navedena tvrdnja o načinu postizanja brze pobeđe, ne bi bila sporna jedino da je reč o klasičnom simetričnom linearnom sukobu, budući da snaga oružja izvođenje vojnih operacija tada čini jednostavnim i gotovo nerizičnim poduhvatom i teško se može osporiti da bi u tom slučaju pobeđa zaista bila predodređena postojećom asimetrijom, odnosno superiornošću u naoružanju i tehnološki sofisticiranoj opremi agresora. Ali, to se u realnom svetu ne može smatrati opcijom, s obzirom na mnoštvo drugih uticajnih faktora koji dovode do nelinearnih efekata. Pomenuti rat u Vijetnamu, kada je tokom vazdušne kampanje bačeno više bombi nego u čitavom Drugom svetskom ratu, može poslužiti kao tipičan primer takvih efekata.

Uočava se da Vorden posebno insistira na uticaju i značaju tehnologije u savremenom ratovanju. Istorijski posmatrano, tehnološki razvoj bio je funkciji povećanja ubojne moći sve dok razvoj nuklearnog oružja nije omogućio neselektivno, gotovo trenutno uništenje ogromnog broja ljudi i svega ostalog na planeti. Danas, što se može videti iz nedavno vođenih i aktuelnih oružanih sukoba, fizičko uništenje nije primarni cilj i ne donosi pobeđu, osim ako nije u sprezi sa drugim metodama i vrstama dejstava, prevashodno informacionim, psihološkim i drugim nekonvencionalnim dejstvima, sve prepoznatljivijim kao hibridna dejstva.

Projektovani cilj je da se sistem protivnika dovede u takvo stanje da ne može delovati kao stabilan, koherentan i organizovan subjekt, a to se postiže, pre svega, dejstvima koja rezultuju onemogućavanjem rukovodstva države-protivnika da, zbog gubitka podrške sopstvenog stanovništva, kontroliše stanje u državi, kao ni svoje oružane snage.

Takođe, tokom izvođenja vojnih operacija nastoji se da se nametne takav tempo koji nadilazi sposobnosti protivnika da blagovremeno i adekvatno reaguje i to tako što se njegove snage izlažu jednovremenim brzim dejstvima čiji ga efekti fizički i psihološki destabilizuju, izoluju od njegovog okruženja, dezorijentišu, ali poenta nije u tome da se on fizički uništi, već da se „ubije“ njegova volja za pružanjem otpora i to uz minimalne gubitke na obe strane.

Činjenica je da su u modernom ratu gubici prilično neprihvatljivi. Ako je njihov broj veliki, može se dobiti rat na borbenom prostoru, ali ne i „kod kuće“, jer su gubici, i to na obe strane, nepopularni u zapadnoj javnosti. Efekti izvođenja dejstava u okviru vojnih operacija u funkciji dostizanja tako definisanog cilja, međutim, podložni su problematizovanju, zbog činjenica koje ukazuju na značajan broj ljudskih žrtava, pre svega civila (njihov broj najčešće daleko prevazilazi broj žrtava u borbi), kao direktne ili indirektne posledice oružanih sukoba vođenih u periodu nakon okončanja Hladnog rata.

Izvođenje sveobuhvatnih dejstava, tj. simultani napadi na sve centre moći nisu uvek neophodni za postizanje krajnjeg ishoda, već se oni izvođe racionalno,

optimizovano, sukcesivno, u skladu sa njihovim mestom i značajem, a na osnovu prethodno izvršenih detaljnih analiza i procena. Ukoliko ne postoji mogućnost da se napadne centralni i najznačajniji prsten – rukovodstvo protivnika, koje kontroliše čitav sistem, ili pak, ukoliko izvedeni napadi na taj centar moći ili neke od njegovih vitalno važnih komponenata (na primer onemogućavanje komunikacije rukovodstva države sa izvršnim subjektima), ne donose željene efekte, naredne opcije postaju napadi na ostale „prstenove“: osnovnu ekonomsku infrastrukturu (obezbeđuje proizvode ključne za opstanak države, npr. naftu, električnu energiju, hranu, itd.), transportnu i komunikacionu infrastrukturu (povezuje čitav sistem), stanovništvo (civilna populacija, od čije podrške zavisi ostanak postojećeg rukovodstva na vlasti), a tek na kraju, vojne snage koje brane državu od napada.

Posebno je važno naglasiti da Vorden smatra da „uništavanje vojske protivnika nije suština rata; suština rata je ubediti protivnika da prihvati vašu poziciju, a borba protiv njegovih vojnih snaga je, u najboljem slučaju, krajnje sredstvo, a u najgorem, potpuno gubljenje vremena i energije“. (Warden, *Air Theory for the Twenty-First Century*, 1998)

Efekti napada na pojedinačne „prstenove“, mogu biti direktni – to je slučaj jedino prilikom napada na poslednji „prsten“ tj. operativne vojne snage, i indirektni – kada se napadaju ostali „prstenovi“. Od presudnog značaja za konačni ishod oružanog sukoba vrlo često su upravo indirektni, a ne direktni efekti napada. U tom smislu treba posmatrati uništavanje vitalne privredne, energetske i transportne infrastrukture, medijske napade na rukovodstvo SR Jugoslavije, satanizaciju Srba na svakom mestu i u svim svetskim medijima i mnogobrojne slične aktivnosti agresora, koje su tipični primeri indirektnih dejstava.

ZAKLJUČAK

Ne sporeći da je uticaj tehnološkog faktora na ishod vojnih sukoba izuzetno značajan, brojni su primeri iz savremene istorije koji pokazuju da on nije presudan i ne garantuje vojni uspeh. Stoga su danas i tehnološki najmoćnije vojske na svetu suočene sa traganjem za adekvatnim doktrinarnim rešenjima kako bi efikasno realizovale svoje vojne akcije protiv asimetričnih protivnika. Ono što određuje pobjednika u nekom sukobu nisu samo prednosti koje pruža tehnološki usavršeno naoružanje i oprema superiornih karakteristika.

Domen naučno-tehnoloških dostignuća bitno utiče na kriterijume za definisanje vojnih strategija i doktrina, kao i nacionalnih interesa i ciljeva u oblasti bezbednosti i odbrane. Ipak, on nije presudan, te, stoga, ne treba da bude u fokusu naše pažnje, niti njegov značaj treba preuveličavati, što često čine određene razvijene, posebno u tehnološkom smislu, države Zapada. Brojni primeri iz savremene istorije govore u prilog ovoj tezi i odavno je očigledno da tehnološki superiorne države ne tretiraju „slabije“ protivnike sa dovoljnom dozom „ozbiljnosti“, ni kada je u pitanju njihova moralna čvrstina, snaga njihove nezavisne političke volje, neiscrpna sposobnost prilagođavanja (tehnološki superiornom) protivniku, kao ni sposobnosti da svoje (tehnološke) nedostatke kompenzuju na odgovarajuće načine.

U vezi sa tim, činjenica je da NATO, uprkos svojoj snazi i ogromnoj tehnološkoj nadmoći, objedinjavanjem i koordiniranjem fizičkih i informacionih napada, nije uspevaio da uništi ili neutrališe naše sposobnosti da organizujemo i pružimo snažan otpor, odnosno nije uspevaio da dejstvima protiv identifikovanih centara moći ostvari „strategijsku paralizu,“ ne onda, ni onako kako je to bilo projektovano njegovim prvobitnim planovima.

U tom kontekstu, donosiocima političkih odluka, vojnim stratezima i planerima mora uvek biti prisutno da svaki rat uvek zavisi od konkretnog konteksta u kojem se vodi i da rešenja poput prikazanog modela „pet prstenova,“ koja su jednom ili možda i nekoliko puta rezultovala pozitivnim ishodima, u nekom drugom sukobu mogu imati drugačiji ishod.

Po rečima nemačkog generala Franca Ule-Vetler (Franz Uhle-Wettler): „Ranije, komandant je mogao biti siguran da će budući rat biti nalik na prošle i aktuelne ratove. To mu je omogućavalo da analizira odgovarajuću taktiku iz prošlosti i sadašnjosti. Danas, onaj ko komanduje vojskom nema tu mogućnost. On zna samo da će onaj ko ne uspe da usvoji iskustva iz prošlog rata, sigurno izgubiti naredni.“ (Lind, 1989) U tom smislu, sva iskustava i saznanja stečena tokom NATO agresije i analizirana po njenom okončanju, svakako su izuzetno korisna za sve strane koje su u njemu učestvovala.

LITERATURA

- Berglund, C., & Souleimanov, E. A. (2020). What is (not) asymmetric conflict? From conceptual stretching to conceptual structuring. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 13 (1), 87-98.
- Czerwinski, T. (1998). *Coping with the Bounds, Speculations on Nonlinearity in Military Affairs*. Washington DC: National Defense University.
- Gray, C. S. (2005). How has war changed since the end of the cold war? *Parameters*, 35 (1).
- Klauzevic, K. f. (1952). *O ratu*. Beograd: Vojno delo.
- Lind, W. S. (1989). Lind, W. S., Nightengale K., The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*, 22-26.
- Olsen, J. A. (2007). *John Warden and the Renaissance of American Air Power*. Washington, D.C.: Potomac Books, Inc.
- Rosenau, J. N. (1997). Many Damn Things Simultaneously, Complexity Theory and World Affairs. U *Complexity, Global Politics, and National Security* (str. 90). Washington DC: National Defense University.
- The DOD Dictionary of Military and Associated Terms*. (Jun 2020). DOD.
- Warden, J. A. (1998). Air Theory for the Twenty-First Century. 109.
- Warden, J. A. (2011). Strategy and Airpower. *Air & Space Power Journal*, 67-71, p. 71.
- Warden, J. A. (1995). The Enemy As A System. *Airpower Journal*, 42.
- Лукић, М. А. (2015). *Дарови Милосрдној анђела – Еколошко размајшање бомбардовања СРЈ*. Нови Сад.

Brankica POTKONJAK-LUKIĆ

Jovanka ŠARANOVIĆ

Marko PAREZANOVIĆ

APPLICATION OF "FIVE RING" MODEL IN THE NATO AGGRESSION
AGAINST FR YUGOSLAVIA (REPUBLIC OF SERBIA)

Summary

In the context of the 1999 NATO aggression against the FR Yugoslavia (Republic of Serbia), this paper is a contribution to understanding of planning and execution of the operation Allied Force. The basis for its planning was the "five ring" model, which is presented in this paper. The creator of the model, American military theorist John Warden, claimed that the opponent can be seen as a system coniting of five components - rings that together form a unique concentric structure representing the opponent's centers of power: leadership; basic resources; infrastructure; population; operational military forces. Attacking all five rings, in Worden's opinion, paralyzes the opponent at the strategic level and guarantees a quick victory. This model was put into practice for the first time during the Gulf War in operation Desert Storm, and upon completion of that operation, it was further refined to causing additional non-linear effects, in addition to linear. Targets that were bombed mainly in the territory of the Republic of Serbia during the largest operation NATO has ever undertaken, without the approval of the UN Security Council, under the excuse of "humanitarian intervention" against a sovereign state that posed no threat to any member of the Alliance were Worden's "rings", with a focus on state leadership and destruction of infrastructure and economy. Considering that in our scientific and professional circles the model is not sufficiently known, this paper is an opportunity to present it.

Key words: NATO aggression, FR Yugoslavia, "five ring" model, John Warden, strategic bombing, centres of gravity.

Оригинални научни рад

Мирјана М. СИМИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

КАРАКТЕРИСТИКЕ ШКОЛСКОГ СИСТЕМА ПОД ТУРЦИМА И ЗА ВРЕМЕ НАТО АГРЕСИЈЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Апстракт: Развој науке код Срба на Косову и Метохији, почео је врло касно и његове зачетке можемо довести у везу са развојем Призрена у другој половини 19 века, када овај град постаје културно средиште Старе Србије. У Призрену где је основана прва српска основна школа још за време Карађорђа, прва средња школа у Турској позната Призренска богословија, почела је да ради 1871. године. То је била једина српска средња школа у Турској, све до деветесетих година 19. века. У вековима турске власти трпели су и народ и образовне установе, али не у толикој мери, као што се то догађа од јуна 1999. године, када је простор Косова и Метохије, следом неповољних политичких догађаја постао протекторат Уједињених нација, на коме су смештене значајне војне и цивилне снаге Мисије. Беспримерну агресију НАТО алијансе извршену на нашу земљу повезујемо са науком и са њеним местом у развоју, па и са деструкцијом цивилизације. Наука и образовање не могу никако бити амнестирани за све патње које је човечанство доживело у 20. веку. Направивши паралелу просветних прилика за време Турака, (арнаутских зулума), који су нарушавали и правили сметње српској васпитној мисији и НАТО агресије на нашу земљу, морамо извући поуку за наш будући рад и развој. Сва страдања, прогони, „паметне бомбе“ и висока технологија неће моћи да разбију чврстину наше духовности, ако успешно заснујемо наш развој на образовању, учењу и култури, уважавајући наше корене, нашу историју као основе наше будућности.

Кључне речи: Турска власт, НАТО агресија, страдање српског живља, школство, просветне прилике.

ШКОЛСТВО ПОД ТУРЦИМА

Историју последњег раздобља османске власти на Балкану, од Берлинског конгреса до почетка Првог балканског рата, обележили су напори турских власти да очувају интегритет државе и тежње балканских хришћанских држава да на рачун Турске, делимично или у целости, реше своја национална питања.

* стручни сарадник, mirjana.bazic@gmail.com

И једни и други су били приморани да своје интересе остварују у оквиру међународног поретка, којим је доминирао процес груписања великих европских сила у два супротстављена блока. Ови фактори, константно присутни у историји Балкана 1878-1912, у основи издвајају наведени период у засебну целину. Кнежевина, доцније Краљевина Србија је од 1878. године била принуђена да, због Аустро-Угарске окупације Босне и Херцеговине, све своје снаге на плану националне политике усмери ка територијама под непосредном османском влашћу. За њу је од суштинског значаја био централни део Балканског полуострва, од Рашке области на северу, до Скопске котлине на југу. На том стратешки важном простору, раскрсници путева за Јадран и Егеј, својевремено је било средиште средњовековне српске државе, која је управо ту оставила своје најблиставије споменике. Оно је због тога, до ослобођења у Првом балканском рату, било називано Стара Србија. То подручје је од 1878. до 1912. године, уз извесна одступања, било организовано као једна административна провинција у оквиру Османског царства, под називом Косовски вилајет (Јагодић 2009: 3). Поштујући реалност времена којим се бавимо, определили смо се да његов опсег представља територијални оквир овог рада.

Када је реч о Косову, подручју данашње аутономне покрајине, постоји веома обимна и разноврсна литература, као што су релативно богати и примарни извори података, истражени и објављени, али и неистражени. Уназад нешто више од једног столећа интерес за један крај је појачан, нарочито у време источне кризе 1875-1878, почетком овог столећа у време балканских ратова. То су били поводи, али и тематика бројних чланака, расправа, извештаја и посебних књига. Аутор се определио тематски, садржајно и методолошки на истраживање насловне теме, трудећи се да укаже на релевантне чињенице везане за тему, тј. тамо где су историјске чињенице, узимајући наравно те чињенице у одређеном времену и простору, дакле у одређеним друштвено-историјским условима.

Из доступних извора направили смо хронолошки преглед из којег се може закључити да је васпитно-образовни систем пролазио кроз многе недаће, које су пратиле српски народ како под Османлијама, тако и за време НАТО агресије.

У овом раду проучавају се друштвене прилике, које су утицале на то, да се прекида рад у школама на краће или дуже време, смањује број ученика, решава питање учитељског позива, прате разарања и уништења културних објеката, за време Српско-турско и Руско-турског рата 1876-1878, и за време НАТО агресије.

Од почетка Велике источне кризе (1875) па до средине осамдесетих година, рад на националним пословима на просторима Старе Србије и Македоније, није био плански организован. Просветни одбор је почетком 1876. године расформиран, велики број школа у Старој Србији био је затворен. Многи родољуби су се залагали да се организовано настави рад међу Србима у Османском царству. Неопходно је било развити и ширити делатност у том правцу, јер су грчка и бугарска пропаганда шириле своје идеје (Новаков 2014: 8).

Суочен најпре са деловањем Призренске лиге, а после и са турским преким војним судом српски народ у Турској у првим годинама после 1878. није много мислио на школе. Изузев школа у Призренској нахији, које су се налазиле под заштитом руског конзулата у Призрену, многе српске школе на Косову и Метохији биле су позатваране. Над оним школама које су опстале турске власти су спроводиле строг надзор. Ипак се не може рећи да је просветни рад сасвим замро, јер су неке школе и даље радиле, али су имале локални карактер. Тешки услови живота под турцима после 1878. год. одразили су се и на материјални положај српских учитеља. Преостали учитељи примали су плату једино од цркве и црквено-школских општина. Поред проблема са недостатком стручног учитељског кадра, српске школе на Косову и Метохији трпеле су и велику оскудицу у световним уџбеницима. Многе школске библиотеке биле су за време рата уништене. Упркос тешкој политичкој ситуацији и ригорозним контролама турских власти, културно-просветна делатност Србије на простору Косова и Метохије није потпуно стала. Та активност која се у тим годинама спорадично јављала одвијала се преко Министарства иностраних дела и Министарства просвете и црквених дела Србије. Она се углавном односила на слање новчане помоћи и школских књига оним српским школама, које су још увек радиле на простору Косова и Метохије (Недељковић 2012: 209-212).

Србији је после признања независности 1878. год. било потребно неколико година да се економски и политички среди, да делимично оствари своје преузете обавезе према суседној Аустроугарској, да среди стање у новоослобођеним и пограничним крајевима, па да се поново окрене својим националним задацима (Микић 1988: 20).

Крајем 1884. и почетком 1885. год. био је учињен први корак ка легализацији српске пропаганде у Турској. Тада је од турског Министарства просвете била добијена дозвола да се у границама турског царства српске школе могу слободно снабдевати књигама и уџбеницима, који су прегледани и одобрени од стране турске државне комисије. Организатори овог великог посла били су српски посланик у Цариграду и наставник Призренске богословије Петар Костић. Прве године после завршетка Велике источне кризе, биле су веома тешке за живот српског становништва. И саме турске власти биле су непријатељски расположене неповерљиве према Србима, који су за њих представљали синоним за ратоборност и бунтовништво. Због тога су турске власти покушавале да спрече сваки контакт српског становништва из Турске са кнежевином Србијом, што се нарочито одразило на културно-просветну делатност Србије на овим просторима (Недељковић 2012: 207-208). Добијање одобрења од стране турске цензуре за несметано растурање српских књига у Турској 1885. представљало је велики успех српског културно-просветног рада у Турској. Међутим само 2 године касније, турске вилајетске власти поново су почеле да праве велике проблеме српским школама и учитељима у Старој Србији. Вилајетска полиција је

и поред свих дозвола које је добила претресала српске школе, пленила и уништавала српске књиге и уџбенике (Исто: 267).

На Косову и Метохији учитељи основних школа били су неједнаке спремности. Било их је са светосавском вечерњом школом, са основном школом и Призренском богословијом. Због неједнаке стручне спреме неопходно је било усавршавање наставника основних школа и то у смислу компензације образовања које нису стекли путем редовног школовања. Усавршавање се остваривало и у другом правцу, надограђивањем, освежавањем, проширивањем и продубљивањем основног образовања, које су стекли путем редовног школовања у учитељским школама. Због тешких друштвених, економских, културних и просветних прилика усавршавање учитеља је било неједнаког домета. Скоро су сви учитељи били марљиви и тачни у раду. Има учитеља који доста одскачу у спреми од осталих колега (Тасић 1996: 9).

Плате нашим учитељима издаване су преко неколико руку. Учитељима у старој србији издавана је највећим делом преко Призренске Богословије. Да би се и Скопском конзулу и Призренској богословији олакшало, а и да би учитељи уредније плату добијали овај посао је требало јаче децентралисати, како ради поменуте потребе тако и ради јаче могућности за контролисањем учитеља и њиховог рада. Конзул Карић предложио је да се школе у Старој Србији поделе и да: призренској богословији остане само призренски и пећки округ, Конзулату приштинском да се преда Приштински, Вучитрнски, Митровички и Ђилански округ.¹

Међу најважнијим достигнућима Срба у Османском царству може се сматрати оснивање и рад српских основних школа, гимназија, грађанских, продужних школа. Међутим као највиши центар писмености је оснивање Богословије у Призрену. Оснивањем богословије формирао се образовани слој учитеља, који је отварао нове школе, и писмених свештеника, који су Србе крштавали, венчавали и утицали на то да народ остане у православној вери, чиме је процес проверавања, који је на Косову и Метохији често значио и однарођавање, у великој мери успорен. Циљ и задатак ових школа није било само стицање знања, него свеобухватно духовно и морално образовање ученика, а преко њих и целог народа. Свесне свог значаја, управе школа су се трудиле да тај циљ испуне (Новаков 2014: 7).

Ученици који су завршавали средње школе у Османском царству, посебно богословију, били су усмеравани на одговорне послове у ширењу писмености, очувању вере и националне свести. Само су најбоље ученике усмеравали на студије (Новаков 2014: 26). Само сазнање да српска богословија постоји било је довољно да се српски народ осети сигурније. У духовном смислу, њено постојање враћало је Србима веру да постоји зрачак наде и да треба истрајати.

1 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко-просветно одељење (= ППО), 1890, ред 562, ПП бр. 83, Конзул Карић-Председнику Министарског савета, Министру иностраних дела С. Грујићу генералу, Призрен, 12. март 1890.

Повољни услови за рад српских школа настају након отварања српског конзулата у Приштини 1889. Године. Они такође раде на организовању и оснивању разних културних и патриотских друштава и организација. Од тада па до коначног ослобођења Косова и Метохије од Турака, Србија води борбу да српске школе добију она права каква имају грчке и бугарске, те да се турске власти не мешају у њихов рад и организацију наставе у њима (Ђорђевић 1993: 227-228).

Срби Старе Србије су за време Турске тежили да сустигну Србе на северу и западу и да одрже корак у међусобном такмичењу у култури и науци. У Призрену се зачињу клице научно-истраживачког рада, уз велику помоћ Ивана Степановича Јастребова, руског конзула у Призренском вилајету и чланова Српског ученог друштва и његовог пријатеља и најближег сарадника Призренца Петра Костића (Лестве 2017: 55).

Најважније питање црквено-школског рада било је школовање омладине. Српска дипломатија је предузела велику акцију да се дозволи слободно отварање школа. По турским законима православне школе требало је да буду у директној зависности од Патријаршије, којој је 1891. потврђена та привилегија. Предвиђено је да програме и планове рада потврђује и одобрава Патријаршија и једино да она општи са турским просветним властима. Иако су били припадници Патријаршије, као да се на Србе та привилегија није односила. Турци су се враћали на закон о јавној настави из 1872. године и све српске школе третирали су као приватне. По том закону, план и програм рада потврђује муарифат, као и сведочанства. Проблем је делимично решен царским ирадама из 1893. и 1896. и турским законом о јавној настави. То је на неки начин значило, посредно, и признавање постојања српске народности. Школе су и поред ових закона имале тешкоће и у отварању и у раду. Знајући да је просвета моћно средство у развијању националног духа, Турци су на различите начине покушавали да ометају српске просветне раднике и тај велики проблем био је присутан све до ослобођења (1912) (Новаков, 2014: 22-23).

Већ од 1890. године имамо изграђен систем школских управних органа. На подручју Рашко-призренске епархије (која поред Косова и Метохије обухвата и Нопазарски санџак), делује Главни просветни одбор као стручно-инструктивни орган митрополита. Овај одбор има код себе надзорничку службу коју користи за инструктивни и инспекцијски посао. У казама делују општински, школски одбори, а у школама школски одбори и управитељ школе. Школски одбори су од свог оснивања имали у свој делокруг рада материјално-финансијска питања школа и наставе, бригу око решавања персоналних питања и плата за учитеље, опремање школа училима и књигама, старање о школским зградама, школским имањима, па и о исхрани и о осталим видовима помоћи сиромашним ученицима. Управитељ школе је био непосредни управни орган и стручно педагошки инспектор и инструктор. Управитељ је задржао овакву улогу све до ослобођења ових крајева. Поред ових органа постојале су и турске просветне комисије, а у вилајетима просветни инспекторати, који су

такође имали одређена права и дужности према српским школама а посебно: контролу оснивања школа, проверу колико су испуњени законом одређени услови за звање учитељ, а у једном периоду и обављање стручних испита, издавање дозвола за подизање школских зграда. Из упутства за школске надзорнике Рашко-призренске епархије од стране Главног просветног одбора у призрену 30. маја 1902 год. Сазнајемо много више о задацима и методама рада школских надзорника. Надзорничка служба која је у почетку имала претежно инспекцијски карактер и остваривала општи увид у школске и наставне проблеме развила се тако да је на почетку 20. века могла потпуније да остварује и педагошко-инструктивну функцију. Надзорник је вршио инспекцију учитељевог рада мада и ученичког. Надзорник је имао задатак и да обрати пажњу на школску зграду, учила, књижницу, рад школског одбора, на владање учитеља ван школе и његов углед. Институција надзорништва је остала као значајна веза између Главног просветног одбора и школа (Чановић 1969: 286-291).

Од 1893/94 школске године па надаље сваке године се врши ревизија основних школа на подручју Косовског вилајета. Ревизоре одређује митрополит рашко-призренски. Иницијативу за прве ревизије дали су српски конзулат у Приштини и конзулати у Македонији. За ревизоре се узимају најспособнији просветни радници најчешће из призренске Богословско-учитељске школе. Овакви прегледи школа имали су велики значај за унапређење наставе у њима (Чановић 1967: 51).

Турци су стално покушавали да ограниче привилегије Васељенске патријаршије, које су се тицале српских школа. То су правдали чињеницом да су се Срби одrekli ранијих привилегија приликом свог захтева да се за митрополита у Призрену постави Србин. Митрополита Нићифора турске власти су 1907. године обавестиле да ће свим учитељима и учитељицама, који не буду имали потврђене дипломе од муарифата бити забрањен рад у школи. Митрополит је од косовског валије затражио да турске власти поштују ираду из 1891. и да престану да прогањају српске учитеље. Тај апел није уродио плодом, турске власти су заиста затварале школе. Док је митрополит Нићифор бранио патријаршијске привилегије, српско посланство је бранило стечено право Срба на црквене повластице у Отоманској империји. Српски конзули су се такође ангажовали да се поштују привилегије. Многе српске школе биле су затворене у Рашко-призренској митрополији и за време младотурака 1910/11. године. Наиме, митрополит Нићифор је забранио просветним радницима да своје дипломе оверавају код турских просветних власти. Они су били у великој дилеми, неоверавање дипломе значило је престанак рада школе, а ако би се усудили да овере дипломе, митрополит би их анатемисао. Школе су могле да се отворе тек када је митрополит Нићифор поднео оставку, и нови администратор Сава Протић, архимандрит, дозволио је оверу диплома код власти (Новаков 2014: 24).

Стање српских школа на Косову било је у доста тешком стању. Овдашњи Мутесариф по налогу из Скопља, чини све могуће сметње. Сви учитељи су

најпре позвани у Скопље да потврде сведоџбе. Међутим уместо потврде сведоџби тражен им је испит не би ли се заплашили и оканули посла. Но када се већина за испит јавила, измишљено је друго и послати су сви натраг да потраже од Мутесарифа уверење да су доброг владања и да он нема ништа против њих да буду српски учитељи. И тако наши учитељи шетају од Скопља до Приштине и обрнуто без икаквог успеха и наде. Када су исрпљена сва средства застрашивања, на крају се приступило окривљивању и затварању учитеља. Општина што је било у њеној моћи и надлежности помогла је. Обратила се Митрополиту Мелентију, а он Патријаршији. Колико је познато из акта Министарства и Стојан Новаковић се обратио Патријаршији, али стварни успех још увек се очекује. Мелентије неће да преузме никакву иницијативу, иако би имало изгледа да се нешто уради. Он неће да запопљује оне који су завршили призренску Богословију, јер вели кваре му веру, а запопљује људе са сокака. Тако у Грачаници имамо једног попа Бугарина или бар човека бугарских идеја. Ово није згорех напоменути, јер се може показати да ради и против интереса Патријаршије. Код патријаршије требало би се заложити да се на место Мелентија постави часнији, образованији и активнији српски Митрополит и тако би могли створити правилан центар за нашу пропаганду. У опште садашње стање наших школа на Косову најоштрија је критика за наш род који нема своје чврсте организације.²

Министарство је дошло до сазнања да ће Турци целу акцију против наших школа у Рашко-призренској епархији водити на основу одобрења за отварање српских школа-Русат наме. Изгледа да у тим одобрењима русат наме-имају предвиђена права и дужности српских учитеља и како се српски Митрополити нису сетили да преведу и проуче те русат наме, то су Турци још одавно одређивали права и дужности српских учитеља противно привилегијама патријаршијским и тим русат наме у ствари крњили привилегије српских митрополита. Сад су за Турке те русат наме очигледан доказ да су се српски митрополити у школском погледу својевољно одрекли патријаршијских привилегија и да српски учитељи морају оверавати дипломе код Муарифа. То ће бити турска теза.³

Сав труд да се патријаршијске повластице одрже у рукама Нићифора неће велике користи донети ни српској школи ни српској ствари. Сваким новим покушајем да се Митрополит задобије да сагласно са Министарством ради, само је губљење времена и убијање угледа Владе Њ.В. Краља пред народом.⁴ Митрополит Нићифор зна врло добро шта ће лично изгубити ако попусти у школском питању. Он зна да ће у том случају необично ослабити своју моћ, која је велика, зато је тако одлучан и зато може годинама пристати да школе

2 АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (II), Приштина 12. I/II 1890. године.

3 Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903 – 1914, књ. 3, св. 1/1, приредили: Михаило Војводић, Љиљана Алексић-Пејковић, Београд 2010, 266.

4 Документи о спољној политици Србије 1903-1905, св.1, Андрија Раденић, Београд 1991, 91.

не раде, пре него што се реши да својевољно попусти.⁵ Ми овде документујемо немоћ Краљевине Србије према Митрополиту, којег је баш Србија попела на ово високо достојанство, да би јој био од помоћи у српским пословима. Када се већ не може са њим, ваља радити без њега. Чувати пак патријаршијске привилегије на своју штету није саветно и даље апеловати на Митрополита Нићифора некорисно је као што се показало и до сада⁶.

Стојан Новаковић је желео да овој незгоди стане на пут. Предложио је да се наша школска сведочанства, или признају код просветних турских власти, или да се испитивање повери српској стручној школи у Царству Турском или Богословији у Призрену. Његова Екселенција је решила ствар наредбом, да се сведочанства школа из Србије признају код турских просветних власти, кад год имају потврду или код Царско Отоманског посланства у Београду или Царско Отоманског Министарства иностраних дела у Цариграду, и да се наставницима са тако потврђеним сведочанствима у погледу на способност никакве сметње не чине у отварању школа, пошто они испуне остале захтеве чл. 129 Закона о јавној настави у Турском царству. То своје решење Његова Екселенција саопштава писмима муариф-мудирима (просветним надзорницима) у вилајетима Косовском и Битољском. Тиме се решава спор о сведочанствима и испитима по насасвим повољно.⁷

Велики прелом у односу Арбанаса према Србима донео је грчко-турски рат 1897. године. Султанова објава „дихада“ наишла је на највећи одзив међу Арбанасама. Велики број српских породица почео је испред зулума бежати у Србију. Размере разбојништва биле су такви да су Срби услед арбанашких злочина с једне и нехата турске власти с друге стране, ако хоће живот и имање да очувају доводећи пред страховиту иницијативу-да се турче или да се расељавају емиграцијом у Србију (Батаковић 1898: 32).

Полет који је био присутан у развоју школства и културе на Косову и Метохији после 1908. године био је краткотрајан, јер су младотурци, пошто су учврстили своју власт, већ од 1909. године почели да ограничавају слободу употребе језика нетурских народа, да затварају школе на тим језицима, па и оне албанске. Уместо наставе и школских књига писаних латиницом, младотурци су се залагали за употребу арапског писма. Нарасла криза турске државне организације, њен незахвалан статус у европском свету и незадовољство нетурских народа унутар турских граница, кулминирали су 1908. године, превратом познатим као младотурска револуција. Радило се о покрету групе официра солунског корпуса, који су јула 1908. задојени идејама младотурске партије о парламентаризму, уставу и слободама, извели преврат револуционарног карактера убеђени да ће тиме зауставити

5 Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. 4, св. 2/2, приредили: Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, Београд 2015, 712-714.

6 ДСПКС, св. 1, 90-91.

7 АС, МИД ППО, 1890, ред 7 (VIII), ПП Бр. 23, Стојан Новаковић-Конзулу Србије у Скопљу-Битољу, Цариград, 9 фебруар 1890. године.

пропадање и анархију у Турској. Револуција је победила, а Турска држава је добила устав и претворила се од централистичке у парламентарну монархију (Маликовић 2000: 53, 57).

Младотурци су посебно настојали да српске основне школе ставе под свој надзор, школе су проглашене за приватне, па су као такве спадале под турски закон, а њихови учитељи и наставници су морали да своја сведочанства потврде код турских власти. Косовски валија је у фебруару 1909. год. наложио свим мутасерифима (окожним начелницима) да од учитеља траже дипломе. Међутим црквено-школске општине су се упорно одупирале тим захтевима и позивале су се на уставне одредбе и на Закон из 1876. год. по којима су добили привилегије, а које и даље имају пуну законску снагу јер нису замењене. Буђење националне свести код Срба преко школа, спроводило се преко наставних програма, које су успешно реализовали учитељи и наставници Срби. У свему овоме значајан допринос је дала матица Србија (Лекић 1995: 131-133).

У школској 1910/11 години биле су затворене све српске школе у целој рашко-призренској епархији. Рад није ни почињао и школе су отворене тек у месецу мају 1911. год. Школе су за то време биле затворене услед тежњи младотурака да униште или бар окрње привилегије које су дате Цариградској Патријаршији и њеним припадницима још приликом заузећа цариграда од стране турака. Према тим привилегијама припадници те цркве могу оснивати школе о свом трошку какве хоће без икаквих мешања турске власти. Митрополити су у својим епархијама отвараили школе и постављали у њима учитеље по свом нахођењу за рад учитеља митрополити су одговарали властима (Савременици о Косову и Метохији 1852-1912 1988: 404-405).

У периоду 1906-1912. године даљи развој школства на Косову и Метохији стагнирао је из више разлога. Крајња несигурност, зулуми и пљачке, које се свакодневно врше над нашим живљем, доприносе да код наших људи нема ни воље ни храбрости за подизање школа. С друге стране, веома тешко економско стање спутава народ да се просвећује. Има много села, нарочито на Косову, где су сви наши сународници чифчије. Многи су заинтересовани за подизање школа, али немају земљишта. Некада неће и намерно да уступе земљиште за школу. Све би се ове тешкоће могле савладати, када бисмо имали више добрих учитеља на располагању и ако би се уопште могло дати материјалних средстава за просветне сврхе. Да би се повећала писменост потребно је примати за хонорарне и привремене наставнике и лица која немају све потребне квалификације. Такви наставници би добро дошли у местима где би се ограничили искључиво на рад у школи, као подручни органи. Ако би се усвојило да се примају и хонорарни наставници, могле би се примати учитељице, које су удајом изгубиле право на службу. Потреба за хонорарним наставницима је због малог броја нових снага. Спремни просветни радници су најпоузданији спроводници нашег националног програма. За сада се наш рад заснива на делатности учитеља. Они се примају у службу са јачим

квалификацијама. Углавном су добро награђени и скоро сви раде послове везане за школу и ван ње.⁸

Тек уочи ослобођења ових крајева 1912. године отворене су нове школе на српском језику у Плешини, Гатњи и Великом Ропотову. Основна школа у Штимљу, на српском језику имала је само једно одељење од 40 ученика, које је радило у црквеној згради. За подизање ове школи помоћ су дали печалбари, како они из Америке, тако и они из других крајева света. Услед сталног развоја занатства и трговине, основне школе више нису биле довољне за припремање кадра, који је захтевала све савременија привреда. Зато су занатлије и трговци масовно школовали своју децу ван Косова и Метохије, али се ти школовани кадрови више нису укључивали у ове привредне гране. Због тога је из практичних разлога, било потребно отворити посебне школе ради припремања кадра за потребе косовске привреде. А за њихово отварање утицај је имала и званична српска просветна политика (Џамбазовски 1960: 50).

Упркос анархији која је тек повремено јењавајући беснела Старом Србијом, српски народ у Метохији и на Косову успевао је да уз помоћ званичне Србије, организује и обнавља верски и просветни живот. (Косово и Метохија у српској историји, 1989: 199). Циљ Србије, пре свега, био је да се српски народ очува на том простору, да се спречи однарођавање и да се сачува у својој вери, језику и традицији. У том смислу донекле је успела, али значајно побољшање физичког положаја српског народа у Царству било је једино могуће тек ослобођењем од турске власти (Новаков 2014: 29).

Велику помоћ у отварању школа пружала је Србија, како у новцу, тако и у уџбеницима, училима и школском прибору. Поред тога што је упућивала учитеље примала их је и на дошколовавање и прихватала даровите ђаке за питомце који су школе похађали у Београду, Алексинцу, Неготину, а касније у Солуну, Цариграду и Скопљу. Уџбеници за српске школе се штампају у Београду и Цариграду, а књижаре отварају по многим варошима Старе Србије. Везе са матицом Србијом одржаване су у континуитету и поред систематског и упорног онемогућавања и спречавања од стране турских власти (Богавац 2004: 22).

Резултати спровођења културно-просветног рада Србије на Косову и Метохији били су велики. Стална помоћ Србије довела је до бржег преображаја црквених, манастирских и општинских школа у световне. Долазак нових школованих учитеља у ове крајеве, који су радили по плану и програму из Србије, омогућио је да се настава у школама и по обиму и по карактеру знатно унапреди (Недељковић 1998: 72).

Указујући на развој и карактеристике школског система за време турака, на тешкоће и ситуације са којима су се српске власти сусретале, и који пут су морале прећи, да би се избориле са своје васпитно-образовне идеје, с друге стране након много година поново се сусрећемо са можда још већим обликом разарања и страдања, зарад остваривања политичких циљева, стављајући

8 АС, МИД ППО, 1912, ред 962, ПП Бр. 1125, Конзул Милојевић-Министарству иностраних дела Краљевине Србије, Приштина, 26. јул 1912. године.

пред наш народ кључно питање. Како спољне губитке (од стране НАТО агресије), да претворимо у унутрашње добитке?

НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије у Србији познато и као **НАТО агресија**, била је завршна фаза рата на Косову и Метохији, која је трајала од 24. марта до 10. јуна 1999. године. То је било друго важније војно уплитање НАТО-а, и највећи војни сукоб на простору Србије и Црне Горе од времена Другог светског рата. (<https://sr.wikipedia.org/sr-ec>).

НАТО је 24. марта 1999. године у 19:45 часова почео ваздушне нападе на војне циљеве у СРЈ, да би се касније ваздушни удари проширили и на привредне и цивилне објекте. У нападима који су без прекида трајали 78 дана тешко су оштећени инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе, цркве и манастири. Коначан број изгубљених живота званично није усаглашен. (<https://sr.wikipedia.org/sr-ec>).

Највећи број хришћанских храмова, који су се упркос свему, одржали вековима, на жалост није опстао након последњих разарања, од 1999. године до данас, прецизније од доласка међународних војних и цивилних представника Мисије УН на простор Косова и Метохије. Уништавање и разарање хришћанског културног наслеђа Србије, посебно оног дела који датира из средњег века, а који се у другим европским државама чува са изузетном пажњом, незапамћено је у новијој европској историји. У периоду од 1999. до 2004. године, уништено је 47 споменика културе и објеката, који имају неоспоран значај за Српску православну цркву и српски народ на Косову и Метохији (Косово и Метохија, Мартовски погром 2004: 18-19).

Материјалне губитке генерације могу деценијама надокнађивати. Могамо се ослободити илузије да ће агресори, који су порушили наше школе, болнице, мостове, путеве и пруге похитати да обнове оно што су порушили (Савићевић 2009: 26).

Поред огромног уништења културног наслеђа Србије, велики губитак је и уништење културне баштине. Део калдрмисане призренске улице у старом насељу Поткаљаја затрпан је књигама: неке су полусагореле, неке мокре, неке прекривене црепом и малтером. Књижевност за децу, историја, белетристика... Збирка приповедака Григорија Божовића „Неизмишљени ликови“, надута од влаге, лежи посред улице. Водоводне цеви попуцале због паљевине „спасиле“ су ову приватну библиотеку непознатог власника, која се заједно са домом извалила на камене коцке. Касније су војске и обновитељи овог насеља све сем „Неизмишљених ликова“ бацили на локално сметлиште. Нико никада неће сазнати какве су и које књиге сагореле у храму Светог Саве у јужном делу Косовске Митровице и шта је све отишло у дим у епископској резиденцији и Богословији „Свети Кирило и Методије“, у манастиру Светих архангела у Косову Пољу, у Основној школи „Свети Сава“, у средњошколском центру у Обилићу. Погром није преживела ниједна књига у цркви у Ђаковици, а ни у Српској улици у овом граду (Ракочевић 11). Ратна разарања оставила су великог трагана духовно, материјално и образовно уздизање нашег народа. Без познавања културно-просветног развитка и свеукупне духовне традиције, поред осталог није могуће разумети

ни значење ни величину судбоносних друштвено-историјских збивања, која се такође, не случајно нити без основа одликују несумњивим културним утицајем и културно-историјском вредношћу (Редепагић, 1991: 50).

Поставља се питање, зашто смо критични према науци и научницима када разматрамо катастрофалне последице разарања цивилизације, уништавање њених духовних тековина и масовног убијања људи? Из простог разлога што су научници свој ум и резултате истраживања ставили на располагање војно-индустријској и политичкој олигархији, без обзира на њихов политички профил. У целини посматрано наука је пала на испиту моралности и хуманизма. Јаз између резултата истраживања и моралности све се више продубљује на штету оних, који са таквом технологијом не располажу. Светски моћници оличени у агресивној алијанси НАТО не бирају средства нити оружје да униште једну земљу, само зато што је спремна да брани своју слободу и независност. Та средства су технолошка, од којих се нека први пут употребљавају на нашим просторима, али нису ништа мање опасна ни она која спадају у сферу манипулације, демагогије, завођења свог и светског јавног мњења, да би доказали да се они боре за своје вредности, који подижу на ниво вредности целокупног човечанства. Проблем са којим се сусреће савремени човек и човечанство не могу се решавати само у оквирима једне културе и филозофије човека. Опседнутост филозофијом моћи, предводничком улогом у свету, снагом технологије жели да наметне униформни начин мишљења и створи једнодимензионалног човека. У томе, нажалост обилату помоћ пружила им је наука и образовање. И то не само у 20. веку, већ те процесе можемо пратити још од појаве раног капитализма и почетка изградње светског економског система. Тај империјални дух, присутан је у светској цивилизацији већ неколико векова, само што су се његови промотери мењали. Данас је оличен у империјалном понашању Америке (Савићевић 2009: 20-21).

Крај школске 1998/99. звониће 15. јуна, али за 12 генерација ђака распуст је почео 24. марта; његов почетак означиле су прве експлозије НАТО бомби у Југославији.

*Кад сам био мали
ја нисам био велики
ишао сам у школу
као сви малишани...*

(Стара песмица)

„Ми ћемо бити необразована, али лепо васпитана генерација“, рекла је недавно једна ученица петог разреда основне школе својој мајци. На питање шта то значи, дете је одговорило: „Па, не идемо у школу, значи: бићемо необразовани. Сваке вечери смо због узбуне још пре девет у кући, а не на улици. Значи: бићемо лепо васпитани.“ (<https://www.vreme.com/arhiva>).

Министарство образовања је дан после почетка бомбардовања објавило да је ускршњи распуст „померен“ и да ће, ако се ништа не промени, потрајати до 5. априла. Неколико дана касније, распуст је продужен до окончања НАТО агресије на Југославију. У међувремену, број школа које су погоди у непосредној близини сврстали у широку категорију „узгредне штете“ одавно је, према званично објављеним подацима, премашио две стотине. Искуства неких родитеља најмлађих ђака сведоче да су се деца првих дана непланираног распуста интензивно играла „школе“, сама себи организовала „контролне вежбе“ и у склоништа носила свеске и читанке. Али то није могло да траје. Уз свакодневни распад не само родитељских дневних рутина атмосфера за кућну импровизацију погоршавала се из дана у дан. (<https://www.vreme.com/arhiva>).

Технологија НАТО агресије – рат вођен као облик видеоигре за сопствену јавност, с „доње“ стране бомби и ракета не нуди баш тако „чисту“ слику. Технолошки високософистициран, овакав рат – са брзим, изненадним и „ограниченим“ ударима – оставио је на брисаном простору око 1,3 милиона ученика и студентата у Југославији. По оцени академика Ивана Ивића, најугроженији део те популације су адолесценти, суочени са потпуном дезорганизацијом живота. Њихова дојучерашња припадност глобалној („западној“) култури младих руши образац за идентификацију, тиме што сада претња и страх стижу управо са „Запада“. Наличје слике показује се као физички најближи модел учења – деструктивно окружење, које је избило у први план укидањем свакодневних ученичких обавеза. Претећа извесност је, колико год се тренутно чинила далеком, то што ће економско руинирање земље, садашње адолесценте и млађу популацију уназадити на одрастање, васпитање и образовање у условима растуће, ако већ не и екстремне беде. (Исто).

У међувремену, Министарство образовања одустало је од регуларног завршетка школске године. Према објављеним упутствима, основне и средње школе завршиће рад 15. односно 30. јуна. До тада, настава ће бити организована као консултативна, а сви ученици моћи ће да поправљају оцене закључене до почетка НАТО агресије. Нешто мање јасна била су упутства (и гласине) о поправним испитима и понављању разреда. Шта год се причало, јасно је да нико на крају ове школске године неће инсистирати на непоправљивости неуспеха. На исти начин, још није објављено шта тачно значи саопштење да се за почетак наредне школске године (1999/2000) укидају пријемни испити за факултете, осим специфичних – углавном студија уметности. (Исто).

Матурска славља не треба организовати ни одржавати, препоручује Министарство образовања. Планиране рекреативне наставе неће бити, а већ уплаћени новац биће „пребачен“ за наредну годину. Уплаћени курсеви страних језика, при институцијама које су као „филијале“ радиле у основним школама, могу се наставити или завршити на другим локацијама. Такође ограничен на појединачне примере, увид у рад приватних школа и „школица“ каже да

се људи заиста труде, и да су неки од њих међу првима покушали да обнове какав-такав ред насупрот претећој дезорганизацији или на неодређено про-
дуженом „распусту“. Колико год испрекидани „шареним“ распоредом узбуна,
ти покушаји сведоче да још нисмо мртви. (Исто).

Направивши паралелу просветних прилика на Косову и Метохији под
Турцима и за време Нато агресије, увиђамо да су многа питања решавана
путем насиља и ратова. У таквом систему образовања и учење се своди на
дрил, а не на усвајање ширих хуманистичких знања и оних вредности, које
су издржале историјску пробу цивилизације. Величина духовности нашег
народа огледа се у томе што истичемо вредности наше прошлости и наших
историјских корена. То никако не значи да треба да будемо заробљеници
прошлости, јер образовање и наука не познају границе. Потпуније разумевање
наше прошлости помаже нам да промишљеније обликујемо своју будућност.
Учење и образовање ће нам помоћи да у хармонији живимо са другима, да
разумемо друге да они разумеју нас, иако нам језик, религија, историја могу
бити различити. Они који желе да нас бомбама „хуманизују“ нити познају,
нити разумеју нашу духовност, нашу прошлост и наше национално биће
(Савићевић 2009: 22, 25).

ЗАКЉУЧАК

У балканском политичком амбијенту Османског царства, Срби су се
трудили да сачувају своју националну припадност, веру и језик, што није било
лако. Било је потребно много упорности, новца, умешности и дипломатије.
Помоћ Србије била је неопходна и она је кроз културно-просветну акцију
успела да њени сународници опстану и дочекају ослобођења. Школе у Старој
Србији и Македонији настале су у време када је не само опстанак него и име
српског народа постао крајње неизвестан.

Положај српских школа и српских учитеља на Косову и Метохији био је
тежак и несигуран, јер су стално били на удару турских власти и Арбанаса.
Турске власти су у многим учитељима гледали људе, који активно раде на
остваривању српских националних интереса, док су српске школе сматрале
местима у којима се поткопава ауторитет турске управе и државе. Просветна
политика је тежила, да основне школе буду место, где се образују и васпитавају
ученици и носиоци културног просперитета. Немоћни да покрену корените
друштвене промене, учитељи су друштвени рад усмеравали на буђење нацио-
налне свести и на очување школске самоуправе на основу Патријаршијских
привилегија, на уредном обавештавању Конзулата о догађајима у својој сре-
дини. Њихове извештаје Српска влада је користила за званичне протесте пред
Портом и обавештавање светске јавности о положају својих сународника у
Отоманској царевини. Тако су највише, турски државни органи оспоравали
српским школама дозволу за рад. Од учитеља су тражили да дипломе о за-
вршеној школи потврђују пред надлежним вилајетским органима у Скопљу,
чиме се темељно мењала друштвена позиција српских школа.

Сву власт у школском и националном раду имали су конзули, а пред турским властима, та власт је припадала митрополиту. У политици националног рада, распореда учитеља, свештеника, конзули су желели да имају пуну власт, коју је такође желео и митрополит.

Догађаји који су настали после српско-турских ратова тешко су погодили културно-просветну делатност Србије на Косову и Метохији. Турске власти су забраниле коришћење школских књига и уџбеника из Србије, тако да је сваки пренос књига и школског матерјала био скопчан са великим ризиком.

Период од 1885-1912. год је период када се школство опоравља од ударца и потреса, које је задобило у току рата и непосредно после њега. Када се бура мало стишала, оно је почело да се развија. Јављају се нове школе, модернизује се настава и подиже на нивоу у Србији. Школе се попуњавају сопственим кадром, који се школовао у Богословско-учитељској школи у Призрену или у Београду. Снабдевала су се уџбеницима штампаним за потребе српских школа у Отоманској царевини.

Борећи се са недаћама једне врсте, где су Срби стално били на мети Арбанаса и са оштром политиком турске власти, након много година дочекао нас је други вид насиља и агресије на нашу земљу, који је и те како оставио огромне последице на образовање, културу, породицу, формални систем образовање, једном речју изазвао је деструкцију цивилизације.

Савремени догађаји присиљавају нас да темељније промишљамо политичке и моралне димензије образовања. То до сада нисмо радили довољно темељно и систематски. Морамо промишљати и функцију компетенције у области образовања. На то нас просто приморава окружење у којем живимо. Потребно је развијати елементе и компоненте плурализма, а посебно оног који се односи на образовање и културу. То из разлога што су образовање и култура дубоко укорениени у традицију, свест и посебне узор појединих народа, изражавају њихово историјско биће (Савићевић 2009: 24-25).

Овај рад је покушај да се од заборавачачува сећање на важност подухвата у тешким и суровим околностима, у којима су деловале српске школе у Османском царству и за време НАТО агресије. Након агресије на нашу земљу морамо извући поуке за наш будући развој. Те поуке су нам потребне у свим областима друштвеног и индивидуалног живота.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије

– Министарство иностраних дела Просветно-пропагандно одељење

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

1. Андрија Раденић, (1991). *Документи о спољној политици Србије 1903-1905*, св.1, Београд: САНУ
2. Климент Џамбазовски, (1960). *Културно-оштетени врски на Македониите со Србија во шекоит на 19 век*, Скопје.

3. Љиљана Алексић-Пејковић, Климент Џамбазовски, (2015). *Документи о сјољној ѿолијици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 4, св. 2/2, Београд: САНУ
4. Михаило Војводић, Љиљана Алексић-Пејаковић, (2010). *Документи о сјољној ѿолијици Краљевине Србије 1903-1914*, књ. 3, св.1/1. Београд: САНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Александра Новаков, (2014). *Средње срјске школе у Османском царсјву 1878-1912. ѿдине*, Нови Сад.
2. Душан Батаковић, (1898). *Дечанско ѿишће*, Београд: Просвета.
3. Душан Савићевић, (2009). „Варвари високе технологије -наука и образовање“, *Педагошка сјварносј*, год. LV, број 1-2, Нови Сад.
4. Драги Маликовић, (2000). *Косово и Метјохија 1908-1912. ѿдине*, Лепосавић: Институт за српску културу.
5. Ђорђе Микић, (1988). *Друшјвене и економске ѿриликe косовских Срба у 19 и ѿочетком 20 века од чифчијсјва до банкарсјва*, Београд: САНУ
6. Живојин Ракочевић, *Најрађени злочин*, публикација о страдању Срба на Косову и Метохији, Канцеларија за Косово и Метохију.
7. Зоран Ђорђевић, (1993). *Полијичко-ѿросветјна делатносј Србије на Косову и Метјохији у 19. и ѿочетком 20. века*, Призрен.
8. Зорица Тасић, (1996). „Образовање и усавршавање учитеља основних школа у периоду од 1918. до 1921. године на Косову и Метохији“, *Учишел часојис*, 53/54, Београд.
9. Јашар Реџепагић, (1991). „О косовском педагошко-просветном наслеђу у 13 и 14 столећу“, *Обележја*, година XXI, број 1, Приштина.
10. *Косово и Метјохија у срјској исјорији*, (1989). Београд.
11. *Косово и Метјохија, Марјтовски ѿѿром*, (2004).
12. Лестве, (2017). Бр. 10, год. 6.
13. Милован Ј. Богавац, (2004). *Исјорија срјске књижевносји на Косову и Метјохији 1850-1941*, Лепосавић: Институт за српску културу.
14. Милош Јагодић, (2009). *Срјско-албански односи у косовском вилајетју (1878-1912)*, Београд: Завод за уџбенике.
15. Новица Лекић, (1995). „Просветно-културне приликe у Старој Србији од Берлинског конгреса до 1912. године“, *Башјина*, св. 6, Приштина: Институт за српску културу.
16. Светозар Чановић, (1967). *Сјецифични ѿроблеми насјаве у школама Косова и Метјохије*, Приштина: Заједница научних установа Косова и Метохије-студије.
17. Светозар Чановић, (1969). „Положај српских основних школа на Косову и Метохији крајем 19 и почетком 20. века и неки наставни проблеми“, *Зборник Филозофској факултетј*, књ.5, Приштина.
18. Славиша Недељковић, (2012). *Србија и Косово и Метјохија Културно-ѿросветјни и национални рад од 1856. до 1897. ѿдине*. Ниш: Филозофски факултет.
19. Славиша Недељковић, (1998). „Отварање српских школа у Старој Србији од 1903. до 1908. године“, *Учишел* 16/59, Београд.
20. *Савременици о Косову и Метјохији 1852-1912*, (1988). Београ.

Mirjana M. SIMIĆ

CHARACTERISTICS OF THE SCHOOL SYSTEM UNDER TURKISH RULE
AND DURING NATO AGGRESSION IN KOSOVO AND METOHİJA

Abstract

The development of science in Serbs in Kosovo began very late and can be traced back to the development of the scene in the second half of the 19th century, when this city became the cultural center of Old Serbia. In Prizren, where the first Serbian elementary school was founded during Karadjordje, the first high school in Turkey, known as Prizren Theology, began operating in 1871. It was the only Serbian high school in Turkey until the 1990s. For centuries, Turkish authorities have suffered from the people and educational institutions, but not to the extent that has happened since June 1999, when the space of Kosovo and Metohija became a United Nations protectorate, housing significant military forces, following adverse political events. and the civilian forces of the Mission. We associate the unprecedented aggression of the NATO alliance on our country with science and its developing place, and even with the destruction of civilization. Science and education cannot in any way be amnestied for all the suffering that humanity has experienced in the 20th century. Drawing a parallel to the educational opportunities during the Turks, (Arnaut Zulu), which disturbed and interfered with the Serbian educational mission and then aggression against our country, we must draw lessons for our future work and development. All the hardships, persecutions, "smart bombs" and high technology will not be able to break the solidity of our spirituality if we successfully base our development on education, learning and culture, respecting our roots, our history as the foundations of our future.

Keywords: Turkish rule, then aggression, Serbian casualties, education, educational opportunities.

Оригинални научни рад

*Јован Д. СИМИЈАНОВИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

*Милан МАТИЈЕВИЋ***

Председник Удружења за неговање традиције ослободилачких ратова Србије
„ЈОВО КУРСУЛА“, председник Друштва економиста Краљево, Србија

*Владана ЛИЛИЋ****

Факултет за пословне студије и право, Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Београд, Србија

ПРИЛОГ ИЗУЧАВАЊУ СТРАДАЊА КРАЉЕВА И КРАЉЕВЧАНА ТОКОМ АГРЕСИЈЕ НАТО ПАКТА

Апстракт: Током оружане агресије НАТО пакта на СР Југославију становници Краљева и Рашког округа су претрпели значајне и ненадокнадиве жртве. Страдали су цивили и војници. Причињена је огромна материјална штета, пре свега на саобраћајној (путној и железничкој) инфраструктури, затим и стамбеним и привредним објектима. Након агресије Краљево је постало привремено или трајно станиште великом броју интерно расељених са подручја Косова и Метохије. У раду смо настојали да, на основу данас доступних извора, пружимо допринос сазнањима о страдању и разарању. Такође, рад има за циљ и неговање сећања на жртве. Рад је заснован на доступним изворима званичним саопштењима Рашког и саопштењима Окружног штаба цивилне заштите округа. Осим тога користили смо штампу, лист *Ибарске Новостии*, као и релевантну литературу.

Кључне речи: Агресија, НАТО пакт, Краљево, Србија, Југославија, цивилне жртве, војне жртве, штета од бомбардовања.

УВОД

Међу првим ваздушним нападима које су извели бомбардери НАТО пакта у среду, 24. марта 1999. године, био је и напад на војни аеродром Лађевци близу Краљева. Напад се догодио у 19:45 часова, управо у време, када је био нападнут и низ других циљева, а које се узима као почетак оружане агресије

* научни сарадник, jovan_simijanovic@yahoo.com

** zoki.sprint.kv@gmail.com

*** vladana.lilic@fpp.edu.rs

на Савезну Републику Југославију. Наредне ноћи 25/26. марта на поменути аеродром испаљено је још 20 пројектила. Агресија се наставила и трајала је укупно 78 дана, током којих је Краљево 54 дана било на мета бомбардера и крстарећих ракета. Према подацима Штаба за Цивилну заштиту Рашког округа, на територију наше општине у 172 напада бачено је више од 600 пројектила разних врста и разорне моћи (Секулић 2019: 104).¹

Због недоступности примарних извора, који су још увек под ембаргом због историјске дистанце, опсежнија истраживања данас у већој мери морају бити заснована на секундарним изворима попут штампе, саопштења државних органа, или већ публикованих извора. Детаљнија релевантна сазнања о општем стању у Краљеву и Рашком округу смо настојали да досегнемо уз помоћ саопштења Рашког округа и Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа. Од помоћи у сагледавању шире друштвене слике нам је био и лист *Ибарске новостии*. Драгоцен извор је био и Извештај Службе за јављање и узбуњивање Краљево Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа, затим и Збирка докумената радне организације за одржавање пруге, Краљево.

СВАКОДНЕВНИ ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ ГРАДА ПОД НАТО БОМБАМА

Лист *Ибарске новостии*, који је почео излазити још 1953. године, чији је оснивач и издавач био Срески народни одбор, касније Општина и Округ, је до те 1999. године, постао локално гласило са већ скоро педесет година традиције. Ратно стање је пред уредништвом овог листа ставило нове задатке да извештава ширу јавност о ратним догађајима, да прати свакодневицу уз настојање да се ратна издања не разликују много од мирнодобских. У овом раду, у примарном фокусу није била анализа уређивачке политике и оцена професионализма новинара у погледу осуда и увреда упућених лицима и институцијама из агресорских земаља на странама овог листа. Лист нам је послужио као сликовита допуна важних сазнања и неких детаља друштвеног живота под бомбама у току ратног стања. У првом ратном издању листа *Ибарске новостии*, на насловниј страни био је објављен део саопштења Генералштаба Војске Југославије:

„Генералштаб Војске Југославије саопштио је да је у среду увече у 20.00 сати НАТО извршио агресију на СРЈ. „Војне снаге Северноатланске алијансе, по диктату и интересу светског полицајца, Сједињених Америчких Држава, а за рачун шиптарских сепаратиста и терориста, грубо су нарушиле територију суверене Југославије и брутално угрозиле животе њених грађана“ [...] „Прве ракете које су агресорске снаге испалиле на нашу земљу погодиле су Лађевце. У два напада, у среду и четвртак увече, нанета је велика материјална штета, али на сву срећу није било жртава. Од петка више није било напада на подручје наше општине, али су грађани много времена провели у скровиштима“ (*Ибарске Новостии*, 2382/83. 2. април 1999:1).

1 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

Саопштења Рашког округа и Окружног штаба цивилне одбране Рашког округа су била издавана готово свакодневно и представљају ванредан и сликовит извор о организацији живота грађана у ратним условима. Између осталог, ова саопштења су имала за циљ и да умире ширу јавност, да исту упознају са настојањима да се у ратним условима одржи нормално одвијање друштвеног, економског, саобраћајног, здравственог, културног, па и спортског живота. У првом од ових саопштења је наглашено да су, у складу са предузетим мерама тадашње Владе републике Србије, производња и привредни токови у Рашком округу одржавани. Наведено је да су фабрике *Мајнохром*, *Јасен* из Краљева, *Економ* из Ушћа и друге тада запошљавале три смене радника. (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 6-7).²

Нормално функционисање здравствене заштите је такође било стављено на висок ниво приоритета, са посебним акцентом на спречавање могућности појаве епидемије заразних болести. Осим тога, на листу приоритета је стављено и обезбеђивање довољних капацитета здравствене инфраструктуре, обезбеђивање додатних и резервних објеката у случају оштећења истих током непријатељских дејстава. Један од приоритета, који је био истицану саопштењима је била и редовна контрола исправности воде из водовода, као и контрола исправности ваздуха. (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 2).³ Завод за здравствену заштиту је непосредно пре почетка агресије добио тада најсавременији апарат за откривање и мерење радијације. Овај уређај је у реалном времену читавао зрачење, а током првих дана агресије нису биле читаване повишене вредности од норме (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 3).

На основу уредбе Савезне владе у Рашком округу су предузете мере за обезбеђивање несметаног снабдевања становништва основним животним намирницама по прописаним ценама (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 2).⁴ Већ 2. априла наложено је и ограничење радног времена угоститељских објеката до 18. часова.⁵ Републичка тржишна инспекција је у координацији са МУП-ом Србије додатно била ангажована ради контроле цена основних животних намирница. У саопштењима Рашког округа су објављиване активности и на том плану. (*Ибарске Новостии*, 2. 4. 1999: 7).⁶ Такође, саопштено је да су на територији Рашког округа предузете све мере у циљу ефикасног спровођења уредбе о промету бензина и дизел горива (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 6-7).⁷ Дужност председника Окружног штаба за праћење радова у пољопривреди је била да на основу уредбе о промету моторног бензина и дизел горива достави Министарству унутрашњих послова структуру ораничних површина

2 Историјска збирка Народног музеја Краљево (у даљем тексту ИЗНМКВ), Саопштење Рашког округа и Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа (у даљем тексту Саопштење...) од 1. 4. 1999. 1-3.

3 Исто.

4 Исто.

5 ИЗНМКВ, Саопштење... од 2. 4. 1999. 1-4.

6 ИЗНМКВ, Саопштење... од 1. 4. 1999. 1-3.

7 Исто.

и дугогодишњих засада како би се одредиле неопходне количине горива за пролећну сетву и друге радове. Снабдевање је обављано на бензинским станицама путем купона (*Ибарске новост*и, 2. 4. 1999: 3).

Саопштења Рашког округа и Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа су наравно имала и пропагандну улогу. Речник ових саопштења, као и стил обилују увредљивим квалификацијама, чак и личним увредама на рачун председника САД и других одговорних на руководећим позицијама земаља које су учествовали у агресији. Ако се узму у обзир тадашње околности и сама чињеница да се земља налази под агресијом вишеструко моћнијих армија и под тада већ дугогодишњом бруталном медијском сатанизацијом, увредљиве квалификације у саопштењима су сасвим очекиване. У саопштењима се свакако износе улепшани подаци, али ипак она представљају незаобилазан извор о животним приликама одлично сведоче о духу времена и о приоритетима и делатности градске и окружне власти.

Тако на пример у саопштењу од 23. априла 1999. године се каже следеће: „У ноћи 22/23. 4. 1999 године Клинтонове убице су поново кидисале, кукавички под окриљем ноћи, како то злочинцима и приличи [...] Протекла ноћ је доказала да су побеснеле убице храбре само кад лете над немоћним становништвом, а кукавице кад се сусретну са Војском Југославије. Доказано је то тиме што су од 23:00 до 24:00 часа фашистичке звери безуспешно надлетали Краљево. Снажна ватра противваздушне одбране Војске Југославије одвратила је од злочиначке намере да евентуално нападну град и натерала их у бекство.

И у овим најновијим нападима нациста у униформама НАТО алијансе наши грађани су сачували мир, достојанствено држање и храброст, а дејство наше противваздушне одбране пропраћено је аплаузима. Ови и други слични примери на најбољи начин показују да и после месец дана ракетирања и бомбардовања од стране нациста и фашиста у НАТО униформама слободарски дух нашег народа и грађана више националног рашког округа није и не може бити сломљен. СМРТ НАТО ЗЛОЧИНЦИМА – ПОБЕДА ЈЕ НАША.“⁸

У сваком од извештаја има сличних примера: „Звери мрачног ума ни ноћас нису мировали...“⁹ Исти огорчени тон се види и у јавном писму саучешћа који је председник Рашког округа Мирко Раичић упутио Милораду Комракову главном и одговорном уреднику РТС-а поводом бомбардовања зграде ове државне медијске куће: „У име грађана више националног Рашког округа и у своје лично име, ужаснти злочиним који су поремећени умови фашистичке НАТО алијансе под командом Адолфа Клинтона извршили ракетирајући зграду РТС-а и људе у њој. Молим Вас да породицама настрадалих новинара и осталих запослених у вашој кући пренесете изразе најдубљег и најискренијег саучешћа [...]“¹⁰

8 ИЗНМКВ, Саопштење... од 23. 4. 1999, 1.

9 ИЗНМКВ, Саопштење... од 24. 4. 1999, 1.

10 ИЗНМКВ, Писмо председника Рашког округа Мирка Раичића главном и одговорном уреднику РТС-а Милораду Комракову од 24. 4. 1999.

И јавни друштвени живот се одвијао под бременом агресије. Јавне манифестације су се почеле убрзо организовати у циљу подизања морала, осећаја заједништва и демонстрације таквог расположења домаћој, а пожељно и страној јавности. Ватрогасни оркестар је током 31. марта одржао концерт за грађане (*Ибарске Новостии*, 2. 4. 1999: 7).¹¹ Претходног дана у уторак, 30. марта На градском тргу је била организована манифестација – акција “Скините Ф117А”, где су грађани били у прилици да гађају макету авиона. Сваки погодак доносио је једну бомбону. Изведен је и перформанс „Сахрана председника САД Била Клинтонa“[...] (Секулић 2019: 105)¹²

На тргу Српских ратника је 2. априла одржан патриотски скуп под геслом „Песмом и истином бранимо земљу“. „Неколико хиљада Краљевчана, окупљених на централном тргу, поручило је да ће и ову најтежу битку са светским зликовцима и агресорима добити. Краљевчани су у инат безумљу, на грудима и својим главама носили мету да покажу да се и у овој несрећи не делимо и да смо сви жртве без обзира на лажи из Беле куће“ (Секулић 2019: 105).¹³

Цитат из саопштења Рашког округа и Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа сликовито говори о заносу и духу:

„Наше најбоље народне песме настајале су управо из отпора и победе на оно све што нам чине данас родољубивим песмама: „Земља се срцем брани“, „Песма нас је одржала“, а посебно новом патриотском песмом – химном „Волимо те отаџбино наша“ грађани, а посебно млади су изразили дубоко и снажно осећање и знак да је агресору дошао крај.“¹⁴

Лист *Ибарске новостии* у првом ратном издању преноси и вести о српском кошаркашу, иначе Краљевчанину, који је тада био ангажован у НБА лиги следећим речима:

„Владе Дивац задао је „америма“ још један врућ шамар када је био гост ТВ компаније ЦНН. На питање да ли подржава председника Југославије рекао је: – *Није у њишању Слободан Милошевић Косово је душа српског народа а сваки Србин за њега живи. Ја сам њоносан ишао сам Србин и зашао сам са својим народом.* За 40 минута меча, колико је играо за Сакраменто против Њујорка био је најбољи. Играо је из ината а Срби су тада најубитачнији.“ (*Ибарске Новостии*, 2. 4. 1999:10).

Горе поменуто држање, изјава и игра кошарке нису могли помоћи у напорима да се разбије медијска слика о Србији и Србима, али је свакако сматрано да може пружити захвалан материјал да се „подигне морал“ код локалних читалаца. Са друге стране, тешко је да су оваква изјава, игра и поашање Влада Дивца оставили позитивну импресију код његових вршњака који су тада били на бранику своје отаџбине.

11 ИЗНМКВ, Саопштење... од 1. 4. 1999. 1-3.

12 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

13 Исто.

14 ИЗНМКВ, Саопштење... од 2. 4. 1999. 3.

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД НАЈВАЖНИЈИХ НАПАДА НАТО ПАКТА У РАШКОМ ОКРУГУ

У 19:45 часова, 24. марта 1999. године, започео је ваздушни напад на војни аеродром Лађевци близу Краљева. Напад се догодио управо у време, када је био нападнут и низ других циљева, а које се узима као почетак оружане агресије на Савезну Републику Југославију. Наредне ноћи 25/26 марта на поменути аеродром је испаљено још 20 пројектила (Секулић 2019: 104).¹⁵

Током ноћи 3. априла бомбардовано је складиште Беопетрола у Богutowцу, повређене су три особе (*Ибарске Новостии*, 9. 4. 1999:5; Секулић 2019: 105-106).¹⁶ У оквиру здравства на територији округа су 3. априла били организовани штабови за праћење здравственог стања становништва и реаговање у евентуалним ванредним условима. Снабдевање лековима и осталим медицинским материјалом је до тада било уредно.¹⁷

Према саопштењу Штаба цивилне заштите у Рашки је 4. априла око 23:30 бомбардована касарна „Ибарски рудари“ у Рашки. У овом нападу повређено је 11 особа које су ван животне опасности. Материјална штета је огромна и на објектима у околини касарне, у насељима Стара Стругара и Супње где су на кућама полупани сви прозори а на појединим и уништени кровови (Секулић 2019: 106).¹⁸

У ноћи између 5. и 6. априла дошло је до обимнијег бомбардовања на подручју Рашког округа. Железничка саобраћајница је тада била прекинута на два места. Срушен је железнички мост у месту Лозно. У суседном селу Баре оштећено је 46 кућа и основна школа. Исте ноћи у Витановцу је била прекинута железничка пруга и било је оштећено 52 објеката. Истовремено је у насељу Јарчујак било оштећено 43 куће. У месту Брвеник био је срушен мост и оштећено је 60 кућа. У свим овим нападима погинулих и повређених није било.¹⁹

У ноћи 8. априла пале су НАТО бомбе на подручју Богutowца, Лађеваца, Жиче и Берановца. Највеће разарање је претрпело насеље Богutowац, где је тада био оштећен дом здравља, основна школа, железничка и трафо станица и велики број кућа. Такође, био је оштећен и магистрални пут. Истог дана у НАТО дејствима су настрадали и куће и објекти у селима Цветке и Лађевци.²⁰

На дан православног Ускрса те године 11. априла пале су бомбе на село Самаила и Лазац. Према овом саопштењу бомба која је пала у дворишту школе у Самаилима није експлодирала, исто као и у селу Лазац где чак три пројектила која су пала у близини основне школе и дома кулуре нису експлодирала.²¹ На Ускрс у 17. часова било је одржано молепствије које су служили Епископ жички господин Стефан и Епископ горњокарловачки Никанор

15 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

16 Исто.

17 ИЗНМКВ, Саопштење... од 3. 4. 1999, 1-2

18 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

19 ИЗНМКВ, Саопштење... од 6. 4. 1999, 1-2.

20 ИЗНМКВ, Саопштење... од 9. 4. 1999, 1-2.

21 ИЗНМКВ, Саопштење... од 11. 4. 1999, 1.

са свештенством града Краљева. Позиву верујућем народу на ово молепствије се придружила и Скупштина општине Краљево.²² Иначе, од када је почео напад НАТО пакта у манастиру Жича је уведена и Акатист молитва после вечерње службе. Такође према препоруци патријарха Павла тада се обављао и Молебан за српски народ Владике Николаја Велимировића (*Ибарске новостии*, 2. 4. 1999: 4)

У ноћи 15/16. априла пале су бомбе на села Мрсаћ, Врдила и Роћевићи оштећено је неколико кућа и школа у селу Роћевићи.²³ Истог дана бомбардована је и Новопазарска Бања, том приликом је било повређено три лица. Наредног 17. априла, поново је бомбардовано подручје села Лађевци, осим маеријалне штете, није било жртава и повређених. Дана 18. априла су бомбардована два железничка моста код места Рудница.²⁴

Наредног дана, 19. 4. поново је бомбардован Богutowaц, нанета је значајна штета на око 30 кућа, на срећу, и овом приликом није било жртава. Дана 19. априла издато је саопштење да је Завод за здравствену заштиту Краљево набавио све неопходне количине вакцина од института „Торлак“ за редовно вакцинисање деце по плану.²⁵

Дана 21. априла поново су бомбардовани Лађевци, Мрсаћ и Новопазарска Бања, истог дана је завршен ватрогасни курс у организацији Добровољног ватрогасног друштва Краљево и Окружног штаба цивилне заштите, који је завршило 100 полазника.²⁶

Село Бабско Поље је било мета напада 22. априла, том приликом су бомбе погодиле сеоско гробље, повређен је и тринаестогодишњи Миланко Ђирица, током наредне ноћи бомбардован је репетитор РТС-а на Гобељи, на Копаонику. Истог дана бомбардован је и железнички мост три километра од већ бомбардованог Богutowaца(*Ибарске Новостии*, 30. 4. 1999: 2).²⁷

НАТО снаге су 23. априла у 02:45 часова поново нападе складишта горива у Богutowaцу код Краљева. Бомбардовање је изазвало велики пожар у складишту. Од силине експлозије дошло је до одрона на путу Краљево-Рашка који је привремено у прекиду.²⁸

Авиони НАТО-а срушили су 29. априла у 12:15 стари мост преко Ибра код Биљановца. Тиме је у потпуности прекинут саобраћај на Ибарској магистрали између Краљева и Рашке јер је нови мост преко Ибра, који се налазио непосредно поред старог, срушен у бомбардовању две недеље раније (Секулић 2019: 109).²⁹

22 ИЗНМКВ, Обавештење из канцеларије Српске православне цркве у Краљеву о Васкрсу 1999.

23 ИЗНМКВ, Саопштење... од 16. 4. 1999, 1.

24 ИЗНМКВ, Саопштење... од 18. 4. 1999, 1.

25 ИЗНМКВ, Саопштење... од 19. 4. 1999, 1.

26 ИЗНМКВ, Саопштење... од 21. 4. 1999, 1.

27 ИЗНМКВ, Саопштење... од 23. 4. 1999, 1.

28 ИЗНМКВ, Саопштење... од 24. 4. 1999, 1.

29 ИЗНМКВ, Саопштење... од 30. 4. 1999, 1; <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

НАТО авијација је 31. априла око 9. часова срушила и други железнички мост у месту Рудница крај Рашке, погодивши га са три пројектила. То је био други железнички мост у овом месту удаљеном 14 километара од Рашке који су агресори срушили. Први је срушен још пре неколико дана, тако да је саобраћај на прузи Краљево-Косово поље још од тада у прекиду.³⁰

Око 23,00 часова 1. маја, на мети се поново нашло село Витановац код Краљева, тада је настрадала и седмогодишња Славица Јеленић, којој су лекари потом, услед озбиљних повреда ампутирали десну потколеницу. Истог дана бомбардовано је Ушће, једна бомба је пала на подручју села Жарче. Теже су повређени један човек и двоје деце (Секулић 2019: 110).³¹ Још једно дете је било лакше повређено приликом бомбардовања Лађеваца 3. маја (Секулић 2019: 104).

Наредних дана су редовно били на мети, већином већ гађани циљеви: аеродром Лађевци (5, 10, 15, 28. маја), железничка станица, мост и складиште горива у Богutowцу (8, 12, 17, 21, 25. маја), мост у Брвенику (11, 13, 26, 30, 31. маја). Гађани су и касарна у Јарчујаку (11. маја), железнички мостови код Биљановца (12. маја), подручје села Самаила (15. маја), Врба (17, 21 маја), Берановац – Совљак (22, 25. маја), Закута (25. маја). (Секулић 2019: 111.112).³²

Дана 29. маја се десило последње обимније бомбардовање у околини Краљева, насеља Совљак, Ратина, Јарчујаки Ушће, сем једне лакше повређене особе других жртава није било (Секулић 2019: 112).³³

ЦИВИЛНЕ ЖРТВЕ – ЗЛОЧИН И ТРАГЕДИЈА НА ПРАГУ МИРА

Приликом бомбардовања Брвеика, последњег дана маја, погинуо је Саша Кнежевић из Краљева.³⁴ Тог кобног 31. маја авиони НАТО пакта су бомбардовали и центар Новог Пазара, доневши највеће страдање и трагедију на простору Рашког округа током агресије. Тада је погођена стамбена зграда број 74. у улици Стевана Немање. Настрадало је 11 цивила, међу којима је и двогодишњи дечак Марко Симић једна од најмлађих жртава НАТО агресије. Том приликом је страдао и Марков отац Владан Симић, као и Пантовић Ђорђе, Никић Миодраг, Симовић Драган, Јајић Звездан, Ратковић Голуб, Биорац Драгомирка Вранић Рацо, Милошевић Дејан и Роглић Марко. Ово је уједно био и најстрашнији злочин у Рашком округу током свих дана агресије. Повређено је још 12 лица, оштећено је 58 станова, основна школа *Брајсџиво*, Дом здравља медицинског центра и друштво *Јединство*, оштећен је и велики број породичних кућа (Група аутора 1999: 217, 226-227).³⁵ Свих 12 смртно страдалих цивилних жртава са подручја Рашког округа су погинули

30 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

31 Исто.

32 Исто.

33 Исто.

34 Исто.

35 ИЗНМКВ, Саопштење... од 1. 6. 1999; <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nato-bombardovanje-srbija-jugoslavija-godisnjica-bombe-zrtve/zmzhycn> – приступљено 5. 5. 2020.

тог кобног 31. маја. У Новом Пазару је 9. јуна 1999. године, у присуству начелника Рашког округа и представника општинског већа уручен новчани износ од по 10.000 РСД коју је Влада Републике Србије упутила породицама настрадалих у бомбардовању стамбене зграде у овом граду 31. маја.³⁶ Последњи ваздушни напад на шире подручје града десио се 2. јуна, када је услед бомбардовања била срушена антена ТВ Краљево брду Борча, а предајник је био уништен. Штета се процењивала на око 90.000 немачких марака.³⁷

НАТО БОМБАРДОВАЊЕ САОБРАЋАЈНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ КРАЉЕВА И РАШКОГ ОКРУГА

Железнички чвор Краљево био је такође на мети НАТО агресора. Објекти железничке инфраструктуре бомбардовани су више пута. Мост и тунел Шарпељ бомбардовани су 10 пута, железнички мостови Лучица 1 и Лучица 2 бомбардовани су девет пута, мост Туснић бомбардован је седам пута, мост Пивница 1 и Пивница 2 пет пута, железничка пруга и војни објекти у Витановцу бомбардовани су четири пута, Железничка станица Богutowачка Бања три пута, Богutowац је бомбардован 11 пута. Витановац је бомбардован пет пута. Три пута су од бомбардовања оштећене ваздушне мреже.

Током бомбардовања оштећено је 18 мостова, три тунела, 22 железничке станице, 36 осталих железничких зграда, 19 прекида и оштећења пруга, 87 осталих објеката и постројења. Возна средства бомбардована су 11 пута, а остала средства четири пута.³⁸

Слика 1. Срушена Железничка станица Богutowачка Бања.³⁹

³⁶ ИЗНМКВ, Саопштење... од 9. 6. 1999, 1.

³⁷ <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

³⁸ Рашки округ, Окружни штаб цивилне заштите: Извештај о агресорским нападима на подручје Рашког округа од 24. марта до 9. јуна 1999. године; Служба за јављање и узбуњивање Краљево: Дневник.

³⁹ Фотографија из Збирке докумената радне организације за одржавање пруге, Краљево.

Слика 2. Срушени железнички мост Лопатница, поред каменог аутомобилског моста.⁴⁰

Слика 3. Оштећени мост Пивница на реци Ибар, снимак из правца Рашка.⁴¹

Слика 4. Железнички мост Лучица 2.⁴²

40 Исто.

41 Исто.

42 Исто.

Слика 5. Оштећено средње поље железничког моста Шарпељ.⁴³

Слика 6. Зарушени улазни портал тунела Шарпељ.⁴⁴

Слика 7. Срушен мост Туснић.⁴⁵

43 Исто.

44 Исто.

45 Исто.

РАТНА ШТЕТА НАНЕТА ЖЕЛЕЗНИЧКОЈ ИНФРАСТРУКТУРИ

Након извршене агресије, организоване су Државне комисије за процену ратне штете у свакој општини. Ове Комисије утврђивале су: директну ратну штету, индиректну штету, и штету нанету физичим лицима.

На основу Одлуке Савезне владе о поступку и начину утврђивање ратне штете, образована је Комисија за утврђивања ратне штете Савезне републике Југославије (Савезна комисија). На нивоу република, основане су одговарајуће главне комисије, које су организовале своје стручне групе (поткомисије) за поједине области и сегменте делатности. У Републици Србији основано је 12 оваквих група, од којих је једна за област саобраћаја и веза. Применом територијалног принципа организоване су Комисије за процену ратне штете у свакој општини, као основна језгра. Општинским комисијама се пријављују настале ратне штете код правних лица на њиховом подручју. Комисија за процену ратне штете на ЈЖ припада стручном нивоу комисија. Као и комисије осталих великих система, она је имала хијерархијске везе по стручној линији са одговарајућим републичким комисијама којима је упућивала завршни извештај са пратећом документацијом о утврђеној ратној штети (Агресија НАТО 2008: 57).

Табела 1. Преглед утврђене ратне штете железницама Србије у милионима.⁴⁶

Редни број	Општина/Региони	Процењена вредност		
		USD	DEM	ДИН
1	2	3	4	5
1.	Нови Сад	108,8	198,7	1.192,1
2.	Рашка	59,6	108,8	652,5
3.	Краљево	39,3	71,8	430,9
4.	Чукарица	16,0	29,3	175,8
5.	Лесковац	9,4	17,2	102,9
6.	Нова Варош	4,0	7,4	44,3
7.	Ниш	3,1	5,6	33,6
8.	Житорађа	3,0	5,5	33,1
9.	Куршумлија	2,9	5,2	31,2
10.	Подујево	2,0	3,7	22,4
11.	Вршац	1,6	2,9	17,6
12.	Приштина	1,2	2,2	13,1
13.	Косовска Митровица	0,9	1,6	9,5
14.	Богојево	0,8	1,4	8,6
15.	Панчево	0,7	1,4	8,2
16.	Шабац	0,4	0,8	4,8
17.	Велика Плана	0,3	0,6	3,5

⁴⁶ Агресија НАТО 2008:59.

1	2	3	4	5
18.	Пожаревац	0,2	0,5	2,7
19.	Суботица	0,2	0,56	2,7
20.	Чачак	0,2	0,4	2,6
21.	Савски венац	0,2	0,3	1,7
22.	Ваљево	0,1	0,2	1,3
23.	Пријеполје	0,1	0,2	1,2
24.	Прокупље	0,1	0,2	1,0
25.	Владичин Хан	0,1	0,2	1,0
26.	Остале општине	0,6	1,1	6,8
	УКУПНО:	255,8	467,0	2.802,2

Из датог прегледа се види да је утврђена висина ратне штете на подручју које покрива Железнички чвор Краљево велика и да Железнички чвор Краљево спада у три железничка чвора у Србији која су претрпела највећа оштећења.

Табела 2. Преглед утврђене ратне штете која је нанета пругама у милионима ⁴⁷

Редни број	Општина/ Региони	Процењена вредност		
		USD	DEM	ДИН
1.	Београд–Суботица	109,0	199,0	1.193,9
2.	Београд–Ниш–Прешево	12,6	23,0	138,2
3.	Ниш–Димитровград	0,1	0,1	0,7
4.	Београд ранж–Остружница–Батајница	16,0	29,3	175,8
I	СВЕГА КОРИДОР 10	137,7	251,4	1.508,6
5.	Београд–Бар	4,3	7,9	47,3
6.	Београд–Вршац	2,4	4,3	25,7
7.	Лапово–Краљево–Ђ. Јанковић	89,6	163,6	981,7
8.	Доњевац–Косово Поље	19,4	35,3	212,0
9.	Суботица–Богојево	0,8	1,4	8,6
10.	Рума–Шабаци–Д. Боруна	0,40	0,8	4,8
11.	М. Крсна–Бор–Вражогрнац	0,3	0,6	3,4
12.	Сталаћ–Краљево–Пожега	0,2	0,5	2,7
13.	Смедерево–М. Крсна–Велика Плана	0,3	0,6	3,7
14.	Остале деонице	0,2	0,2	1,9
II	СВЕГА ОСТАЛА МРЕЖА	17,9	215,2	1.291,8
	УКУПНО	255,6	466,6	2.800,4

Из овога произилази да су пруге из зоне одговорности Железничког чвора Краљево претрпеле директну ратну штету у износу од 99,1 милион долара.

⁴⁷ Исто.

ПОГИНУЛИ ЖЕЛЕЗНИЧАРИ ТОКОМ НАТО БОМБАРДОВАЊА

Током бомбардовања НАТО авијације погинуло је 11 запослених железничара ЖТП Београд, у чији састав улази и Железнички чвор Краљево. Из Железничког чвора Краљево погинули су: 14. априла 1999. године Милосав (Радован) Јошовић, рођен 1960, неожењен, запослен у СТП Краљево; 12. маја 1999. године Зоран (Живко) Дилпарић, рођен 1971. године, неожењен, запослен у СТП Краљево; 11. јуна 1999. године Бојан (Југослав) Балтић, рођен 1976. године, неожењен, запослен у ЗОП Краљево.⁴⁸

Слика 8. Споменик погинулим железничарима током НАТО бомбардовања у Јошаничкој Бањи.⁴⁹

НАСТРАДАЛИ ПРИПАДНИЦИ ОРУЖАНИХ СНАГА

Када су у питању настрадали припадници оружаних и безбедносних снага СР Југославије из Краљева, морамо нагласити чињеницу да су они страдали на простору Косова и Метохије у низу терористичких напада такозване ОВК још од 1998. године. Подсећања ради, први терористички напади ове организације су се десили још 22. априла 1996. године. Дакле, оружаног агресивности НАТО пакта предходио је оружани, насилни терор такозване ОВК усмерен ка нарушавању правног и безбедносног система СРЈ и РС. Што је у највећој мери подразумевало убијање, протеривање и застрашивање српског

48 Рашки округ, Окружни штаб цивилне заштите: Извештај о агресорским нападима на подручје Рашког округа од 24. марта до 9. јуна 1999. године; Служба за јављање и узбуњивање Краљево: Дневник.

49 Аутор фотографије др Милан Матијевић.

становништва у местима где је за то било прилике. Затим, заседе на припаднике војске и полиције, илегални преласци границе са Албанијом и уношење разноврсног наоружања и наркотика. Подразумевало је и ликвидацију Албанаца, за које је процењено да су и сувише блиски са Србима и државним органима Републике Србије. Оружаном агресијом НАТО пакта 1999. године рат у ком су се припадници војске и полиције водили већ свакако годину дана само је постао интензивнији и опаснији. Исто је важило и за припаднике војске из Краљева (Тимотијевић 2019: 32).

Припадници Војске Југославије из Краљева су били распоређени у многим јединицама. Међутим, осим Краљевчана које је НАТО агресија затекла током редовног служења војног рока, остали Краљевчани су током сукоба на Косову и Метохији већином били мобилисани у 252. оклопну бригаду из Краљева и 37 моторизовану бригаду из Рашке. Још пре почетка агресије НАТО пакта 37. бригада је била распоређена на Косову и Метохији и дејствовала на подручју Дренице. Са друге стране, тек после почетка НАТО бомбардовања започело је распоређивање 252. оклопне бригаде на ратне положаје. Људство, тенкови и техника ове јединице су тада из Краљева транспортовани возом ка Косову и Метохији, који је неколико дана путовао уз скривање у тунелима на траси Краљево – Косовска Митровица у циљу избегавања бомбардовања НАТО авијације (Тимотијевић 2019: 33).

Највећи број смртно страдалих Краљевчана је био у саставу 252. оклопне и бригаде. Погинуло 17 Краљевчана припадника ове јединице односно 37,7 % свих погинулих војника током агресије из Краљева. Погинуло је затим и 8 Краљевчана из састава 37. моторизоване бригаде, што је 17,7% од броја свих погинулих припадника војске из Краљева. На територији Косова и Метохија погинуло је 36 војних лица из Краљева, што чини 80% свих страдалих припадника војске из овог града. У остатку централне Србије услед НАТО напада и других најразличитих узрока животе је изгубило још девет припадника војске из Краљева. Укупан број Краљевчана припадника војске који су смртно страдали је 45 људи. Највише припадника војске из Краљева на територији Косова и Метохије је страдало услед постављених противтенковских мина на путевима потом и због напада терориста из заседе. НАТО авијација је такође усмртила бројне Краљевчане припаднике војске на Косову и Метохији. Један од најзначајнијих губитака је било страдање четворице припадника 252. оклопне бригаде на подручју Грабник – Волујак у општини Клина 4. априла 1999. године који су погинули од дејстава касетних бомби. Од укупног броја погинулих Краљевчана припадника војске њих 11 су били активна војна лица, односно 24,4 %, седам официра и четири подофицира. Просечна старост свих погинулих Краљевчана је била 30,9 година. Од свих погинулих Краљевчана њих 40% није било ожењено и није имало децу. На крају смо дужни још поменути и то да је 58% погинулих војника из Краљева постхумно добила одликовање (Тимотијевић 2019: 34). Дужни смо да памтимо њихову жртву, јер она је највећа коју човек може дати. Од нас у будућности зависи да ли је њихова жртва била узалудна.

СПИСАК КРАЉЕВЧАНА НАСТРАДАЛИХ КАО ПРИПАДНИЦИ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ⁵⁰

1. Андрић Миодрага Срећко, рођен 1947. године, из Краљева
2. Балтић Југослава Бојан, рођен 1976. године, из Брезове-Студеница
3. Белоица Милорада Љубодраг, рођен 1959. године, из Метикоша
4. Беочанин Миломира Иван, рођен 1972. године, из Берановца
5. Бешевић Милорада Милан рођен 1964. године, из Чибуковца
6. Богдановић Мирослава Милан, рођен 1971. године, из Тавника
7. Вуковић Душана Александар, рођен 1979. године, из Краљева
8. Вукомановић Живорада Данијел, рођен 1971. године, из Мусине Реке
9. Гавриловић Славка Зоран, рођен 1964. године, из Краљева
10. Гобељић Радете Владан, рођен 1965. године, из Краљева
11. Драгањац Слободана Ивица, рођен 1979. године, из Ратине
12. Ђурић Велимира Живота, рођен 1963. године, из Краљева
13. Ерац Родољуба Радослав, рођен 1979. године, из Бзовика-Рудно
14. Ердоглија Драгољуба Ненад, рођен 1976. године, из Лозне
15. Ерчевић Боривоја Љубивоје, рођен 1963. године, из Адрана
16. Живојиновић Миладина Дејан, рођен 1972. године, из Сирче
17. Ивановић Радослава Предраг, рођен 1968. године, из Стубла
18. Јокановић Јована Божо, рођен 1953. године, из Жиче
19. Јошовић Радована Милосав, рођен 1960. године, из Краљева
20. Кнежевић Пера Саша, рођен 1968. године, из Краљева
21. Кошанин Душана Срђан, рођен 1968. године, из Ушћа
22. Караџовић Драгана Саша, рођен 1971. године, из Конарева
23. Максић Душана Ивица, рођен 1962. године, из Краљева
24. Марковић Животе Коста, рођен 1959. године, из Роћевића
25. Марковић Душана Саша, рођен 1970. године, из Жиче
26. Мијатовић Богдана Милан, рођен 1975. године из Београда
27. Миладиновић Драгољуба Миливоје, Рођен 1970. године, из Краљева
28. Миладиновић Драгољуба Миодраг, рођен 1965. године, из Сирче
29. Миладиновић Драгослава Малиша, рођен 1970. године, из Тавника
30. Милошевић Радмила Срђан, рођен 1972. године, из Витановца
31. Муњић Божицара Саша, рођен 1973. године, из Дракчића
32. Николић Станише Милан, рођен 1961. године, из Чукојевца
33. Планојевић Зорана Вукашин, рођен 1970. године, из Ушћа
34. Петровић Драгана Вељко, рођен 1978. године, из Жиче
35. Петрушевски Николе Зоран, рођен 1960. године, из Краљева
36. Раденковић Радомира Радивоје, родјен 1979. године, из Заклопаче
37. Радић Јована Синиша, рођен 1976. године из Краљева

⁵⁰ У списак су побројани и они који су у тренутку смрти имали препивалиште на територији Краљева, а који су у Краљево дошли и непосредно пред почетак агресије. Више о овоме видети у – (*Ибарске Новост*и, 25. 6. 1999, 3; Рајовић, Славковић 2001; Секулић 2019: 115; Тимотијевић 2019: 37-121).

38. Савчић Ненада Жељко, рођен 1975. године из Краљева
39. Тијанић Радивоја Небојша, рођен 1970. године, из Зклопаче
40. Токалић Славка Јован, рођен 1979. године, из Јовца
41. Томовић Верољуба Зоран, рођен 1970. године, из Ласца
42. Тошковић Александра Момчило, рођен 1951. године, из Краљева
43. Ђурчић Радослава Братислав, рођен 1965. године, из Јарчујка
44. Ђурчић Велимира Мирољуб, рођен 1964. године, из Јарчујка
45. Шћекић Радована Радуре, рођен 1964. године, из Краљева

ЗАКЉУЧАК

На основу доступних извора дошли смо до следећих података о разарању: Подручје града Краљева је, од 78 дана, колико је ваздушна кампања на Југославију трајала, 54 дана било мета бомбардера и крстарећих ракета. Према подацима Штаба за Цивилну заштиту Рашког округа, на територију града је током 172 напада бачено више од 600 пројектила разних врста и разорне моћи, од којих 30 није експлодирало. Подаци које је изнео Миљојко Лучић у својој књизи донекле се разликују: извршено је 194 напада, испаљено је 659 пројектила, од којих 22 нису експлодирала (Лучић 2005: 389) Два пројектила велике разорне моћи се још увек налазе у насељу Богутовац, на месту уништеног складишта *Беојетирола*, док се неутврђен број неексплодираних касетних бомби налази на подручју Копаоника, села Самаила, Бапског Поља и још неких насеља.⁵¹ Током бомбардовања, у краљевачкој Општини је оштећено или уништено 1.750 објеката. На подручју Рашког округа погђено је 2.436 кућа и 1.220 станова, у мањој, или већој мери је оштећено 12 школа, 7 здравствених станица, 2 дечја вртића и 24 привредна објекта. Уништена су четири релеја, а тешко је оштећено 6 путева и 20 друмских и железничких мостова. Пруга која централну Србију повезује са Косовом и Метохијом била је тешко оштећена на 13 места. Током бомбардовања Рашког округа повређено је 105 грађана, док је 12 погинуло или накнадно умрло од последица тешког рањавања. На подручју Рашког округа је током свог кратког овоземаљског живота обитавао и једна од најмлађих жртава двогодишњи Марко Симић. Краљево је на ратиштима, у истом периоду, имало 45 погинулих бораца.⁵²

Према подацима Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа и Општинске организације Црвеног крста Краљево, у овом округу је до 25. јуна 1999. године регистровано 18.822 лица која су привремено напустила подручје Косова и Метохије. У општини Краљево тада је евидентирано 9.774 лица привремено смештајних код родбине и пријатеља и 1.540 лица које се налазе у колективним смештајима формираним на подручју краљевачке општине.⁵³

51 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

52 ИЗНМКВ, Саопштења Рашког округа и Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа од 1. 4. до 25. 6. 1999 <http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>

53 ИЗНМКВ, Саопштење Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа за 25. 6. 1999:1.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Историјска збирка Народног музеја Краљево.

Документација Службе за јављање и узбуњивање Краљево Окружног штаба цивилне заштите Рашког округа.

Збирка докумената радне организације за одржавање пруге, Краљево.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Група аутора 1999 : *Документи и докази. 2, НАТО злочини у Југославији : 25. април – 10. јун 1999.* Београд.

ШТАМПА

Ибарске новине

Електронска штампа

<http://www.kraljevo.com/kraljevo/proslost/nato-agresija-99.htm>- приступљено 5. 5. 2020.

<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/nato-bombardovanje-srbija-jugoslavija-godisnjica-bombe-zrtve/zmzhycn> – приступљено 5. 5. 2020.

ЛИТЕРАТУРА

Агресија НАТО 2008: *Агресија НАТО: узроци, карактер и последице кризе на Косову и Метохији*: зборник радова : излагања на првом научном скупу одржаном 24. маја 2007. на основу реферата председника скупштине Клуба генерала и адмирала генерал-пуковника у пензији Спасоја Смиљанића / [главни и одговорни уредник Радован Томановић] Београд.

Лучић 2005: Миљојко Лучић, *Бесне ноћи када је 79 дана јорела Југославија и Србија и када су њадале НАТО летелице*, Краљево.

Рајовић, Славковић 2001: Иван Рајовић, Марко Славковић, *Четиридесет једна година*, Краљево.

Секулић 2019: Милисав Секулић, *Краљево на његовим историје, његови књижевници у ратовима 1990-1999. године*. Краљево.

Тимотијевић 2019: Милош Тимотијевић, *Његовица његових у ратовима 1991-2000. године са његовом Краљева*, Краљево.

Йован Д. СИМИЯНОВИЧ

Милан МАТИЕВИЧ

Владана ЛИЛИЧ

ВКЛАД В ИЗУЧЕНИЕ СТРАДАНИЙ ГОРОДА КРАЛЕОВ
И ЕГО ЖИТЕЛЕЙ ВО ВРЕМЯ НАТО АГРЕССИИ

Аннотация

Во время вооруженной агрессии Североатлантического пакта НАТО на Союзу Республики Югослави жители Кралево понесли значительные и непоправимые потери. В равной степени пострадали и гражданские и солдаты. Был нанесен огромный материальный ущерб, прежде всего транспортной (автомобильной и железнодорожной) инфраструктуре. После агрессии Кралево стало временной или постоянной средой обитания для большого числа внутренне перемещенных лиц с территории Косово и Метохии. В статье авторы стремились внести вклад, на основе имеющихся сегодня первоисточников, в знания о страданиях и разрушениях. Статья также направлена на воспитание памяти жертв. Статья основана на доступных источниках, прессе и соответствующей литературе.

Ключевые слова: агрессия, Североатлантический пакт НАТО, Кралево, Сербия, Югославия, гражданские жертвы, военные потери, ущерб от бомбардировок.

Оригинални научни рад

Срђан Ж. СЛОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

НАТО ИНТЕРВЕНЦИЈА НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ И МЕЂУНАРОДНО ПРАВО ЗАСНОВАНО НА ПОВЕЉИ ОУН

Айстйраќиј: Косовско питање је посебну пажњу почело да добија током 1998. године, након његове интернационализације. Покушаји мирног начина његовог решавања нису дали задовољавајуће резултате, па су почеле да у опцији буду и коерзивне мере. У спровођењу оваквих мера посебну улогу су играле САД. Београд и Приштина су заступали дијаметрално различите позиције: Албанцима је једино решење било у независности, а Србима да Косово остане у оквиру тадашње Савезне Републике Југославије. Са тачке гледишта ОУН, косовско питање се разматрало у контексту права на индивидуалну или колективну самоодбрану, овлашћења Савета безбедности и децентрализације система принуде од стране регионалих организација. Основни закључак који се из овога извлачи јесте да се ни по једном основу НАТО интервенција није сматрала легалном. НАТО јесте регионална организација, али је пледирао да преузме улогу универзалне. Хуманитарна интервенција није спровођена доследно и није могла да спречи сва потоња кршења људских права и основних слобода, јер су политика и идеологија надвладале право. Све ово иде у складу са чувеном крилатицом САД: „Са УН кад год је то могуће, а без њих кад год је неопходно“.

Кључне речи: хуманитарна интервенција, Организација уједињених нација, Савет безбедности, овлашћење, Косово, рат.

УВОДНА ИЗЛАГАЊА

Реалистички оријентисани мислиоци међународних односа нису оптимисти у погледу успостављања и одржавања мирних односа међу државама, услед недостатка врховног арбитра који би државе принудио на одређено понашање. Као резултат свега тога, рат остаје крајње средство за прибављање правде (*ultima ratio*). Повеља ОУН представља резултат класичне игре моћи уз ограду, да је

* виши научни сарадник, drsrdjans@gmail.com

заговарала сва могућа, претходна средства очувања мирних односа међу државама. Одредбе Повеље су против насиља, аката агресије и интервенције против друге суверене државе. Творци Повеље су били решени да избегну грешке начињене у Другом светском рату. У том циљу је формулисан члан 2. параграф 4. Повеље које налаже државама „да се уздрже од употребе силе или саме претње њеном употребом“. Класична игра моћи се види из права вета којим располажу сталне чланице СБУН, чиме спречавају да се одређена санкција примени на њих.

Повеља изузетно поштује суверенитет и територијални интегритет једне државе и строго забрањује мешање у унутрашње ствари друге државе (члан 2. параграф 7.), осим принудних мера које може да спроведе само СБУН за шта је неопходно потврдно гласање свих сталних чланица. Што се људских права тиче, Повеља се залаже за њихову заштиту (члан 56.), али се не помиње војна интервенција у случају њиховог кршења од стране државе чланице.

Међутим, од усвајања Повеље ОУН прошло је много времена, а људска права и борба за њихово поштовање постали су стална брига међународне заједнице. Услед развоја глобализма, одређена питања се не могу сматрати искључивом надлежношћу дотичне државе, већ целе међународне заједнице. У оваквим околностима се после завршетка Хладног рата искристалисало и начело хуманитарне интервенције, што је било предмет многих контроверзи уз неумитно мешање осталих интереса „заштитника“ људских права и основних слобода. Дакле, да би се ово питање решило неопходно је успостављање равнотеже између одржавања мира као фундаменталне норме међународног обичајног права и заштите људских права. Да ли је интервенција која би осујетила кршење људских права дозвољена, а све то независно од одобрења СБУН?

КРИЗА НА КОСОВУ ПРЕ ОТПОЧИЊАЊА ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

Година 1998. била је од одлучујућег значаја за решавање косовског питања. Сукоб српских власти са албанском страном добио је разорне димензије. На једној страни то су биле акције ОВК која је водила герилску борбу, а на другој одговор српских специјалних полицијских снага и Војске СРЈ. Овакве радње довеле су до хуманитарне катастрофе међу албанским живљем, мада ни српско становиштво није било поштеђено жртава. Косовско питање је било коначно интернационализовано (Šahović, 2008: 352). Догађаји на Косову су сматрани наставком новог светског поретка и оживљавањем Хладног рата. На педесетогодишњицу рада НАТО је проширио своју улогу, од одбрамберне алијансе прерасто је у нападачку. Као одбрамбена организација успео је да на своју страну привуче јавно мњење земаља чланица. Надаље, догађаји на Косову су ишли наруку алијанси: очекивала се ескалација сукоба што је било погодан изговор за интервенцију.

У решавање косовског питања укључили су се Контакт група, САД, ОЕБС и Савет безбедности ОУН¹. Тражила се суштинска аутономија за Косово, док је

1 Контакт група је играла централну улогу у покушају да се косовско питање реши на миран начин. Оформљена је 25. априла 1994. године са циљем окончања рата у Босни. Сачињавале су је САД, Француска, Немачка, Русија и Велика Британија. Њена улога на Косову

НАТО требало да има одлучујућу улогу у спровођењу принудних мера, дакле, у својој делатности мењао је ОУН (Raquez, 2003: 13). Сусрети председника Милошевића и Ругове представљали су корак напред, али без неких већих резултата. Услед овако компликоване ситуације, САД су одлучиле да предузму драстичније мере у погледу решавања косовског питања. Већ тсда се знало да су у питању две дијаметрално супротстављене позиције: косовски Албанци су тежили искључиво независности, а српско руководство није хтело да се одрекне суверенитета над делом своје територије. ОВК у то време није имала адекватну подршку великих сила, мада је постала реалност која се није могла игнорисати. Западне земље полако почињу да глорификују постојање и деловање ОВК, а појачавају притисак на српску страну. (Словић, 2013: 28).

У западним круговима се полако почело размишљати о војној интервенцији против СРЈ, услед прекомерне употребе силе против косовских Албанаца. Међутим, било је неопходно овлашћење СБУН. Француска је гласала за Резолуцију 1199, и образовање *Косовске верификационе мисије*, према којој би на Косово дошло око 2000 посматрача ОЕБС.

Са аспекта ОУН, косовско питање се посматра троструко: самоодбрана против оружаног напада (Члан 51.); употреба силе на основу имплицитног или експлицитног овлашћења СБУН и децентрализација система принуде од стране регионалних организација (Francioni, 2000: 107-126). Друга и трећа одредба имају посебан значај по питању Косова. Према другој одредби Косово је део СРЈ. Питање „домаће јурисдикције“ не спречава ОУН да делују и поступају према Глави VII Повеље. ОУН има право да се заложи за заштиту људских права и основних слобода (Francioni, 2000: 107-126). Надаље, по питању регионалних споразума, НАТО се сматра стубом регионалне безбедности у сарадњи са ОУН.

Поред билатералне и мултилатералне дипломатије, косовско питање је разматрано и у СБУН. Током 1998. године донесене су три резолуције СБУН: 1160, 1199 и 1203. Ток решавања косовског питања зависио је од њиховог доследног спровођења. Резолуција 1160 је донесена 31. марта 1998. године, која је била избалансирана и није садржала осуду ниједне стране. На основу Главе VII Повеље ОУН осуђена је „претерана употреба силе од стране српских полицијских снага и терористичке ОВК“, затражено је од Београда да одмах предузме „хитне акције у циљу постизања политичког решења косовског питања путем дијалога“, а да „руководство косовских Албанаца осуди све терористичке радње“ (Словић, 2013: 31). Након доласка око 150 представника *Kosovo Observer Diplomatic Mission*, која, узгред буди речено, није утицала на прекид ватре међу зараћеним странама, 23. септембра 1998. године донесена је Резолуција СБУН 1199, која је сада дециднија и ситуацију на Косову дефинише „као озбиљну претњу миру и безбедности у региону, те се захтева непосредна акција у име мира, тражи се прекид ватре, повлачење југословенске војске са Косова, слободан приступ међународне заједнице

је реактивирана 1998. године са циљем упозорења Београду да се ситуација каква јесте не може више толерисати. Дакле, била је тенденциозна и у потпуности подржавала политику САД као главног хегемона. С друге стране, Француској је помало сметала доминантна улога САД.

и повратак избеглица и интерно расељених лица“ (Словић, 2013: 36). Након овога, долази до састанка између министара одбране НАТО у Виламури, где се по први пут наговештава ваздушна кампања у етапама. Дакле, од овог састанка НАТО, иако регионална организација, почиње са кампањом принудне радње. Посебно је интересантан став Русије у погледу ове резолуције да неће одобрити никакво прибегавање сили.

Најзад, 24. октобра 1998. године донесена је Резолуција 1203, према којој се српска страна коначно обавезује да омогући пријем надзорне мисије ОЕБС од 2000 ненаоружаних чланова, а НАТО снагама омогући надлетање територије Косова, ради надгледања мисије и евентуалне евакуације у случају хитности. Ово је била назнака могуће ваздушне интервенције на СРЈ.

Све ове резолуције су доношене у складу са Главом VII Повеље УН, која би омогућавала вођење колективних акција различитог карактера у циљу неутралисања нових конфликта и у случају одбијања унапред прихваћених обавеза. Оно што одмах пада у очи је асиметричност обавеза обеју страна. Обавезе српске стране су биле веће, јер уколико би се српска војска и полиција повукле са територије Косова, довео би се у питање суверенитет српске стране. Контрола међународне заједнице на Косову посредством верификатора и ваздушним путем није ништа друго него предуслов за решавање положаја албанског становништва.

Потоњи преговори у Рамбујеу били су експонент политичке силе у међународним односима уз кршење правила међународног права, која не признају споразуме склопљене под принудом. Пошто је интервенисао против једне стране у грађанском сукобу, НАТО је прекршио правило о непристрасности. Било је јасно да ће сила надвладати преговоре. Чини се да је НАТО, поред спречавања тзв. хуманитарне катастрофе, за циљ имао полагање камена-темељца будуће безбедносне архитектуре Европе. Надаље, радило се о типичној *alibi* дипломатији; она се састоји у томе да се стекне утисак, да је до прибегавања сили дошло након исцрпљивања свих дипломатских средстава. Када се овоме додају разговори на близину (*proximity talks*), нисмо били далеко од коерзивне дипломатије спровођене у Дејтону. Београд није никако могао да прихвати долазак страних трупа са широким овлашћењима и одржавање референдума, који би Албанцима након трогодишњег прелазног периода омогућио отцепљење (Словић, 2013: 46). Српска делегација, која није била представљена на највишем нивоу и у потпуности зависила од става Београда, план је прихватила у начелу, али је уложила и многе приговоре везане за многе аспекте спровођења (Nation, 2003: 243). Прихватањем ових преговора Србија би вероватно избегла рат, али би прихватила окупацију НАТО трупа.

Поставља се питање, да ли се НАТО интервенција може сматрати оправданом под условом да се НАТО сматра регионалном организацијом? Чак и под условом да је НАТО регионална организација, оружана интервенција спроведена на Косову се не може оправдати. Члан 53. Повеље ОУН је прецизан: он истиче да се „ниједна принудна мера заснована на регионалном споразуму не може предузети без одобрења СБУН“. СБУН има овлашћење

да надгледа спровођење ових принудних мера. Оно што се спровело од овог члана је садржано у потоњој Резолуцији 1244, где се ОУН обавезују да наставе са спровођењем владавине права на Косову. Стога, НАТО интервенција не испуњава основне одредбе члана 53. Повеље ОУН. Могућност колективне самоодбране би се могла сматрати легалном, али напада на чланице алијансе није било (Francioni, 2000: 107-126).

Након окончања ваздушне интервенције, донесена је 10. Јуна 1999. године Резолуција 1244. Она је била резултат компромиса између руководства СРЈ и НАТО. У резолуцији је избегуто помињање улоге НАТО у потоњим снагама КФОР на Косову. Примат је дат СБУН, али онда када су се циљеви интервенције остварили. Овде су представници НАТО имплиците признали нелегалност интервенције, јер се зна да је за мир у свету задужен СБУН. Највећи уступак учињен српској страни односио се на чињеницу да је Уједињеним нацијама дат примат у решавању косовског питања након окончања интервенције. Међутим, ово је био типичан пример политике *fait accompli*. Надаље, руским снагама је омогућено да буду саставни део КФОР-а, а избачен је Додатак Б Споразума у Рамбујеу, према коме су НАТО снаге имали право да несметано пролазе кроз СРЈ.

С друге стране, уступак је учињен и НАТО-у тиме што је глорификована његова кључна улога у „решавању“ косовског питања како би најбројнији народ Косова добио широку аутономију на нивоу републике, која ће касније бити ојачавана. Чини се да је уступак српске стране везан за огромну моћ алијансе, да је српска страна претрпела пораз, да је комплетна инфраструктура уништена, као и бесомучно бомбардовање 7. јуна 1999. године када су употребљене и касетне бомбе (Roberts, 1999: 102-133).

НАТО интервенција је била типичан пример употребе *тврде* и *меке* моћи у међународним односима. *Тврда* моћ је била резултат велике војне моћи алијансе и чврсте реалистичке политике, а *мека* моћ оличена у наводном идеализму и моралу у међународним односима. Интервенција је називана „хуманитарном“ или „милосрдним анђелом“ ради спречавања хуманитарне катастрофе, која је изазвала нову након интервенције оличеној у реваншизму албанске стране. НАТО интервенција је показала да је и даље на снази, образац односа подређености или доминације између српског и албанског становништва у зависности од тренутне ситуације.

КОСОВСКО ПИТАЊЕ, ОУН И НОРМЕ МЕЂУНАРОДНОГ ОБИЧАЈНОГ ПРАВА

Према слову Повеље ОУН, интервенција НАТО пакта на суверену државу (СРЈ) је нелегална. Међутим, поставља се питање да ли је она у сагласности са начелима међународног обичајног права? Уколико за полазну основу узмемо члан 2. параграф 4. Повеље ОУН, онда можемо да констатујемо да је овај члан већ постао део међународног обичајног права, а тиче се забране употребе силе према сувереној држави, осим у случају спровођења принудних мера Савета безбедности. Овај члан је стриктан, а и он не само да не одобрава оружане нападе

на суверену државу чланицу, већ забрањује и форме оружане интервенције ради постизања сагласности са међународним обавезама (Francioni, 2000: 107-126).

Оружана интервенција је умногоме повезана са претходним тумачењем члана 2. Повеље ОУН, а она се може сматрати оправданом само ако се тиче спасавања жртава интерног насиља. Услед налета глобализма не би требало да постоје питања која држава сматра искључиво за своја, а посебно ако су у питању људска права. Јавно мњење би такође било на страни народа над којим се врши опресија. С друге стране, чак и да је у питању хуманитарна интервенција, она треба добити одобрење СБУН те би, тиме, почивала на консензусу међународне заједнице. Западне земље су одобравале хуманитарну интервенцију против СРЈ, али то нису биле вољне да учине на својој територији. Сигурно је било кршења људских права и на њиховој територији. Велика Британија, која је била главни апологета бомбардовања СРЈ, негирала је у начелу правни основ хуманитрне интервенције. Овде се враћамо и на право вета у СБУН, према коме се јасно види да су се велике силе осигурале од механизма његовог деловања. Чини се да механизам његовог деловања није најисправнији, он глорификује политику моћи у међународним односима. Доктрина колективне безбедности је одговарала типу рата из ранијих периода, јер се сада агресор и агресија појављују у другачијем виду (Аџић, 1987: 85).

Хуманитарна интервенција на Косову требала је бити мотивисана спасавању људских живота са обе стране. Чак и под претпоставком да је била оправдана, она никако није смела да креира тзв. инстант међународно право, већ да постепено трасира пут новом међународном праву. У случају Косова, ова интервенција је третирана по принципу крајњег прибежишта (*ius ad bellum*). Основни проблем се састојао у томе што су заговорници хуманитарне интервенције врло често замењивали правне норме са *ad hoc* дипломатијом и правдом у појединачним случајевима, чиме се и незаконите радње оправдавају. У њеној суштини је питање прага када се она сматра хуманитарном.

НАТО је у погледу хуманитарне интервенције одиграо амбивалентну улогу: постигао је одређене резултате у погледу њеног решавања, али је имао и доста пропуста. Своју мисију је требао да усмери ка оружаним снагама СРЈ, а не и према влади СРЈ где су и цивили били сматрани метом. Није имао стопроцентни учинак против војске која се базирала на оклопној механизацији и строго конвенционалној стратегији. НАТО се оглушио о принципе Сант Петербуршке декларације из 1868. године према којој „једини легитимни циљ који зарађене стране треба да имају јесте војна сила непријатеља“ (Roberts, 2002: 401-432). Дакле, циљеви хуманитарне интервенције не смеју иницирати већу штету од оне везане за хуманитарне циљеве. По питању СРЈ ти циљеви су драстично прекорачени. Требало је избалансирати број расељених лица које су имали Албанци, од оних насталих услед одмазде на српској страни. НАТО је требао да заустави злочине и разарања, а не да врши уништење војних капацитета српске стране. Било је и колатералне штете у смислу бомбардовања РТС, уништења мостова и других цивилних циљева, за које није било сагласности и међу самим западним савезницима.

Дискутабилност НАТО интервенције на СРЈ може се потврдити из два разлога:

– *Императивна потреба*, према којој хуманитарна интервенција без одобрења СБУН може бити сматрана легалном само у случају императивне потребе и недостатка других избора. Услед недостатка дипломатско-политичких решења, сила је остала као крајње средство (*ultima ratio* или *ius ad bellum*). Посебно је питање зашто политичко-дипломатски преговори у Рамбујеу нису успели? Једноставно, представљали су *fait accompli*. Радило се о војној окупацији Косова и дела СРЈ. Предвиђено је да се у року од три године одржи референдум о будућем статусу Косова. Ради се о условима које ниједна суверена држава не би прихватила – *debellatio* и безусловна предаја. Овакве одредбе ће бити модификоване приликом доношења Резолуције 1244. Основно питање које се поставља гласи: да ли је до оваквог компромиса могло доћи и пре отпочињања интервенције?

– *Конзистентност*, која се састоји у томе да би се искуство и научене лекције из бомбардовања СРЈ могле користити и на другим подручјима, јер се, како је речено, користи тзв. инстант међународно право. Из приложеног се може видети да право на хуманитарну интервенцију није постало униформно већ је зависило и од других чинилаца. Није се конзистентно примењивало на другим подручјима где би требало вршити хуманитарну интервенцију.²

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Рат на Косову је, везано за модерне ратове, покренуо два питања: да ли су ратови поводом хуманитарне интервенције праведни саобразно Повељи ОУН и међународном праву уопште, и да ли се може говорити о преображају међународног поретка у један флексибилнији који ће заузети оштар курс за кршење људских права?

Што се првог питања тиче, и да се узме у обзир чињеница да је међународни систем заснован на Повељи ОУН застарео, посебно могућност права вета сталне чланице СБУН, НАТО интервенција на СРЈ нема правни основ.

Друго питање је дискутабилно. Могућност кршења одређених норми међународног права услов је настанка нових; анализа међународне стварности и дипломатска пракса указују на многе контроверзе НАТО интервенције на СРЈ, а подривају могућност да НАТО буде весник новог светског поретка. Противречности се тичу неизбежне потребе прибегавања насиљу, заштите људских права (која су, узгред буди речено, угрожена и у самим чланицама алијансе) и пропорционалности извођења војних операција. Претходне сумње у оправданост интервенције и могућности заштите људских права и основних слобода виделе су се у првим годинама након успостављања војне и цивилне мисије на Косову. Реку избеглица и расељених лица пре отпочињања интервенције заменила је нова као резултат реванша Албанаца.

2 Ако за пример узмемо курдску националну мањину и њена права у Турској, можемо рећи да су западни савезници њихову аутономију сузбијали у оној мери у којој су јачали косовску.

Наведено питање за собом повлачи још једно: хоће ли хуманитарне интервенције бити у стању да заштите људска права и основне слободе у целом свету? Одговор се састоји у приступу овом питању. У зависности од политичко-идеолошких чинилаца некада се интервенисало, а некад уопште није, тако да још увек доминира политика двоструког стандарда зарад униформности.

Независно од тога што рат није декларисан као нападачки, он је такав био са становишта међународног права. Његова декларисаност као рат за заштиту права потчињеих је био само изговор за много веће војне активности.

ЛИТЕРАТУРА

- Ćimović Ljubivoje. 1987. *Nauka o međunarodnim odnosima – teorije i istraživački pravci*. Beograd: Naučna knjiga, IMPP.
- Francioni Francesco. 2000. Of War, Humanity and Justice: International Law after Kosovo. Max Plank Yearbook of UN Law.
- Paquez Anne-Sophie. 2003. *La politique de la France au Kosovo était-elle „gauliste“?* Institute Européen de l'Université de Genève.
- Nation Craig. 2003. *Wars in Balkan*. Strategic Study Institute. US Army War College.
- Roberts Adam. 1999. „NATO's 'Humanitarian War' over Kosovo“. *Survival*, vol. 41, No. 3, Autum. The International Institute for Strategic Studies.
- Roberts Adam. 2002. „The Laws of War after Kosovo“. *International Law Studies*, Vol. 78. USNWC Journals.
- Словић Срђан. 2013. *Политички развој Косова и Метохије од распада СФРЈ до доласка мисије EULEX кроз њризм евроек безбедности*. Приштина/Лепосавић: Институт за српску културу.
- Šahović Milan. 2008. *Međunarodno pravo u međunarodnim odnosima – druga polovina 20. veka*. Beograd: Službeni glasnik, IMPP.

НОВИНЕ И ЧАСОПИСИ

- La Repubblica*, April 24th 1999, Italian foreign minister L. Dini, „Condemnation of the NATO Attack on the Headquarters of the Yugoslav National Television“.
- Политика*, 16. јуни 2016, „НАТО је мутирао после Југославије“.

Srđan Ž. SLOVIĆ

NATO INTERVENTION ON FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA
AND INTERNATIONAL LAW BASED ON THE UN CHART

Summary

Kosovo issue started getting a special attention during 1998, after its internationalization. The attempts of its peaceful solution had not given satisfactory results so that coercive measures started being a possible option. In the implementation of such measures a special role was played by USA. Belgrade and Pristina represented diametrically different positions: the Albanians saw a unique solution into independence, and Serbs wished Kosovo to stay within the Federal Republic of Yugoslavia. From the point of view of the Organization of United Nations, Kosovo issue was considered in the context of rights on individual and collective self-defence, authorizations of the Security Council of UN and decentralization of coercive system by regional organizations. The main conclusion taken from this is that NATO intervention is legal as per none fundamentals. NATO is regional organization but it pleaded to take over the role of universal one. Humanitarian intervention was not implemented consistently and could not prevent all subsequent human rights and basic freedoms from violation since politics and ideology had overridden the law. All mentioned goes in accordance with famous USA catchword: „With UN whenever possible, without UN whenever necessary“.

Key words: Humanitarian intervention, Organization of United Nations, Security Council, authorization, Kosovo, war.

Originalni naučni rad

*Nikola VIDOVIĆ**

Military academy, University of defence, Belgrade, Serbia

*Milenko DŽELETOVIĆ***

Faculty of security studies, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

*Hatidža BERIŠA****

Military academy, University of defence, Belgrade, Serbia

NATO AGGRESSION ANALYSIS AS THE CAUSE OF LONG-TERM NEGATIVE CONSEQUENCES IN THE ECONOMY AND SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN YUGOSLAVIA

Abstract: By comparative analysis, econometric indicators value the economic situation of FR Yugoslavia before and after the three-month bombing, as well as the effects that the NATO alliance operation had on the transitional changes that were reflected in restructuring, healing and transforming the economy into a market economy. At the same time, the paper analyzes the loss of human capital, as well as the emerging social and economic crisis - reflected in another wave of population migration, rising inflation, a drastic rise in unemployment rates and poverty escalation, which resulted from aggression, and the accompanying sanctions that completely isolated the country. At the same time, through the program of urgent economic reconstruction of the country, it reflected directly on the level of income of the population, because it was financed from the personal income of citizens, that is, at the expense of salaries of employees and pensions.

Adverse economic impacts and a devastated economy, caused by external influence on FR Yugoslavia in terms of numerous sanctions, war events and bombings, have negative effects on economic and market opportunities that also affect the Republic of Serbia, long-term after the bombing, which is highlighted by the result shown in analysis in the paper.

Quantifying the long-term effects on the reduction of the economic potential of the Federal Republic of Yugoslavia, with a focus on the Republic of Serbia, in terms of infrastructure, industry, facilities, restriction of market activities and closure of existing foreign markets where products and services are placed, suspension of international financial institutions and foreign investors, and considering

* vidovicnikola.finance@gmail.com

** dzeletovic@fabus.edu.rs

*** hatidza.berisa@mod.gov.rs

the impact on the balance of payments, economic growth and gross domestic product, the paper analyzes the problems and highlights the negative effects on the business environment, economy and the population, as a result of the 1999 NATO aggression against FR Yugoslavia.

Key words: economy, bombing, NATO, socioeconomic effects, industry, analysis

INTRODUCTION

The economic analysis of the consequences of the 1999 NATO bombing of FR Yugoslavia examined the economic parameters of the destroyed economic entities, with a focus on value indicators of economic damage.

An analogous approach to the distinction between the terminological definitions of economic and accounting profits reveals the consequences of missed benefit due to the failure to achieve the goals of economic entities set before aggression, untapped market opportunity, reduced supply of certain energy products to both economy and population, and then weakening of transport capacity due to destroyed traffic, bridges and roads, and missed economic development that would have taken place undisturbed had the aggression not been carried out (Radanovic, 2015). The realization of the sectoral analysis of the destroyed economic entities revealed that the largest degree of destruction of productive capital was caused by the bombing of the industry, and within it primarily the metal complex, the oil industry, the chemical industry, then the metallurgy and the tobacco industry. The indirect effects of direct destruction of production capacities have manifested themselves significantly in related industries, which have remained without finalists or suppliers of basic raw materials and semi-finished products. The extent of the devastation was so high that some cities and regions were almost left without industry (Radanovic, 2015).

ANALYSIS OF ECONOMIC DAMAGE

The direct damage from the bombing of the transport infrastructure was equal to the total cost, which would completely repair the destruction of structures and the cost of removing the destroyed structures and clearing the waterways and terrain. The following table shows the initial destruction of the entities, businesses and institutions during the 78 days of the bombing.

Financial analysis of economic damage, with a focus on loss of national wealth, which represents the sum of damage to infrastructure, and loss of capital in commercial and non-economic activities, which does not include damage to natural resources expressed at an economic value of \$ 4,062.9 million (\$) the direct economic consequences of the NATO bombing can be seen, as shown in the table below (Group 17, 1999).

Table 1. Financial analysis of damage caused by NATO bombing

No.	Indicator	Value (mill. \$)
1	Non-commercial civilian facilities	373,30
2	Infrastructure	805,40
3	Loss of human capital	2300,00
4	Commercial facilities	2884,20
5	Lost GDP	23245,60
TOTAL		29608,50

Source: Group 17, 1999

The loss of human capital, valued at \$ 2,300.0 million, and the recoverable cost to the economy as a whole of \$ 23,245.6 million in the form of the then lost social product, is a key factor for the econometric assessment of adverse economic effects to the economy of our country in the interval of 19 years that has elapsed since the aggression (Group 17, 1999). The domestic product analyzed is only part of the summed up loss of the social product that is not the result of the physical destruction of the country's capital, indicating that the value indicators of economic damage are far greater and the factors of negative effects of greater intensity from the present perspective of the problem.

Significant econometric indicator from the point of view of economic turmoil and the decline of the country, with bombing as a direct imitator and causative agent, showing the decline of competitiveness of our companies and other economic entities in the global market, and at the same time the destruction of the main economic operators and economic drivers directly threatened economic security, rapidly and initially increased the unemployment rate. As a consequence, in 1999 there was a drastic deterioration in the economic and economic situation in the country, and in 78 days of NATO bombing, zeroed five-year consecutive growth of the social product from an annual average of $r_y = 4.7\%$, at the end of 1999 amounted to $j_y = -17.7\%$. For example, the level of social product in 1999 was only 42.4% of the level of 1989 (Devetković, et al, 2008).

Considering the macroeconomic consequences of the NATO bombing, the conclusion is that there was an implicit tremendous decline in overall economic activity throughout the territory of the former Federal Republic of Yugoslavia, but in addition to the physical destruction of capital, a correlation of influence and other factors can be seen (Group 17, 1999). The spectrum of factors that influenced the economic situation of the country is the decline in activities in economic entities that were not directly destroyed by the bombing, but indirectly lost the supply and sales markets, followed by energy shortages due to the destruction of the main state carriers and capacities of the oil and electricity industries, which multiplied the negative effects on other activities, followed by a downward trend in planned

foreign exchange inflows, international isolation of the country, which reflected on exports, imports, as well as production and consumption, as well as decreases the level of aggregate demand. The following table shows the direct impact of the NATO bombing on the above indicators.

Table 2. Negative effects of NATO bombing on developments in the most important macroeconomic indicators

Element		Industry's production	Domestic product per capita	In billions \$			
				GDP	Exports	Imports	Foreign trade deficit
Business year	1998	0,0373	1,643	17,442	0,002858	0,004849	-1,991
	1999	0,0207	0,975	10,348	0,001291	0,002037	-0,746
Index (1999/1998)		-44.51%	-40.66%	-40.68%	-54.83%	-58.01%	62.54%

Source: Authors' calculation

From Table 2, we can also notice a risky decline in imports and exports. During the 78 days of the 1999 NATO aggression, the percentage rate of decline in exports was 34.27%, while the percentage value of imports fell by 46.32%, relative to the 1998 balance of payments factors. Negative effects on the balance of payments as at 31 December 1999 According to the data of the year, the percentage of export decreased by 54.83% and the import by 58.01% compared to 31.12.1998. (Devetakovic, et al, 2008).

In addition to the decline in investment, exports, imports, there is a drastic trend of declining labor productivity, fixed asset efficiency, and other economic parameters that have affected the overall economic situation and economic atmosphere in the country (Vuković, 2011).

In the first quarter of 2000, exports to Serbia were about 60% lower than in the same period in 1989, and 50 percentage points lower than in the same period in 1998. The dramatic situation regarding the external competitiveness of the Serbian economy is further illustrated by the fact that the value of exports in the first quarter of 2000 was lower than in the same period of 1999, before the start of NATO aggression on March 24, and observing the indicator during the war, by 12 percentage points. Unlike exports, the value of imports was about 20% higher in 2000 than in the previous years, which produces a foreign trade deficit. In the first five months of 2000, the foreign trade deficit was close to \$ 1 billion.

The following table shows the negative impact of the bombing on overall employment in the Federal Republic of Yugoslavia over the 1998 to 1999 financial year.

Table 3. Negative impacts of NATO bombing on employment

Part of economy	Year		1998	1999	2000	2001	2002
Public sector	Republic	Serbia	2 043 139	1 860 563	1 786 181	1 752 230	1 676 832
		Montenegro	134 139	131 732	130 068	129 785	129 343
	Total Yugoslavia		2 177 219	1 992 295	1 916 249	1 882 016	1 806 175
Public + private sector and companies	Republic	Serbia	2 357 077	2 152 629	2 097 212	2 101 676	2 066 720
		Montenegro	147 233	145 571	140 762	141 112	140 100
	Total Yugoslavia			2 298 200	2 237 974	2 242 788	2 206 820

Source: Authors' calculation based on SCC data and Statistical Yearbook of SCG

It is important to note that the negative effects on public finances multiplied in 1999, where the real decline in public revenues was 37.62%. As a result of the bombing, real sources of public consumption were significantly reduced, with the downward trend reflected most in stock and sales tax revenues, followed by corporate income tax and income tax revenue. Budget expenditures increased significantly than planned for fiscal year 1999, and increased significantly in the years following the bombing due to the additional involvement of security forces. The negative effects on employment caused by NATO aggression, looking only at the economic sector and industry, were such that, by destroying industrial facilities, initially 72,000 working population were left without means to work (Group 17, 1999).

The indirect effects were such that market and reproductive ties in the economy were severed, causing a threat to all subcontractors' businesses. It is also important to point out that the effects of the bombing had a direct impact on the working population as health consequences multiplied. In addition, a significant part of the infrastructure and production capacity was destroyed by the NATO bombing in 1999, which further reduced production and reduced employment (Roganovic, 2017).

SOCIOECONOMIC CONSEQUENCES OF NATO BOMBING

The analysis of poverty in Serbia, which is based on the poverty line determined on the basis of the minimum value of the consumer basket of products and services necessary to meet the needs of households, shows that the number of poor has dropped from 2,413 thousand in 1992 to 2,183 thousand in 1995, or 1,833 thousand in 1997. years. Poverty rates were 23.1% in 1992, 20.7% in 1995, and 17.3% in 1997. The share of the poor in the total population of Serbia (now excluding Kosovo and Metohija) reached 29.4% in 1999. The increase in poverty in 1999 was affected by the NATO bombing, which led to a marked decrease

in the real social product, which had a very adverse effect on the decrease in employment, wages, pensions and social benefits (Marinković R. et al, 2002).

According to research by the Center for Economic Studies (CES-Mecon) from Belgrade, it turned out that in the FR of Yugoslavia, with a focus on the Republic of Serbia in 2000, about 300,000 people lived below the \$ 1 / day limit, while 2.8 million more spent more up to that amount, but less than \$ 4 (\$) per day. From the above data it can be concluded that there were a huge number of poor people in Serbia, who lived well below the poverty line. As a measure of inequality - Gini coef. The (Gini coefficient) of available funds per household member for 1999 was 18.6%. Distribution egalitarianism is leading to a decline in economic efficiency, which has called into question the possibility of improving the well-being of the population on a lasting basis (Marinković R. et al, 2002). Increases in average household income within the poverty zone and a more favorable distribution of income after 1992 have provided a reduction in the poverty gap. The income deficit relative to the poverty line has been narrowing over the years to reach 17.8% in 1999, but as a result of the bombing as early as 2000, it has seen a growth rate of the same. There has been a decrease in the average income-poverty ratio of all households, indicating that the population with the average income approaches the poverty line. This means that the economic situation of the population as a whole has been significantly worsened, and there has been an almost complete disappearance of the middle class and its transition to a lower level, due to the physical destruction of the economy and the package of harsh economic sanctions, which halted the functioning of the economy in normal, with focus to production.

Although, by the decision of the Security Council at the end of 1995, following the signing of the Dayton Agreement and the progress of the situation in the region, the FR of Yugoslavia abolished the package of previous sanctions, the external wall of sanctions remained, and the same related to the absence of membership of the UN, international political organizations, and outside financial institutions. Due to the deepening of the crisis in Kosovo and Metohija, as well as armed conflicts with the KLA, the escalating conflict and war, a series of economic sanctions measures were introduced again in 1998-1999. with the escalation of the NATO bombing. Analyzing the impact of sanctions on the economy of our country, it can be pointed out that the activities in question are rapidly deteriorating material conditions, as well as bringing the whole economy to a stage of dysfunction. Sanctions, first of all, influence the reduction of available social product, and on the other hand, by spilling assets (capital, social wealth) into consumption, they reduce the capital available for development. The mechanisms of social product reduction are numerous. The introduction of barriers to foreign trade has resulted in a reduction in the volume of imports and exports, which is the most visible effect of sanctions. The loss of foreign markets reduced the demand for domestic products and, on that basis, their production. For production that could be marketed in the FR Yugoslavia and partly for export, the inability to import raw materials and raw materials from abroad proved to be a serious obstacle. Then, to the extent that exports and imports are still possible, an indicator of losses of the real social product due

to the deterioration of the balance of trade is emerging. The economic blockade has led to a change in the prices at which the exchange takes place, where there has been an increase in the price of imported and a fall in the price of exported products. In this way, there was an outflow of one part of the created social product. The group of factors that reduce capital may include: depreciation expense and reserves for current payments, payment of wages without net real product coverage, and coverage of losses at the expense of company capital (Golubović, 2001). It should also be noted that certain market mechanisms were suspended due to the reintroduction of sanctions (Hungary, 1998), with the accompanying aggression that followed without the approval of the Council of Ignorance in the period from 1998 to 31 December 1999. years. The suspension of the mechanisms was reflected in the introduction of enhanced price controls, the functioning of the banking sector was under the direct control of the National Bank of Yugoslavia, and foreign trade was placed under the control of the ministries. During this period, there was a significant slowdown in the process of privatization of enterprises - as a segment of the initiated and unrealized transition, both due to the war and due to some regulatory deficiencies (Predić, 1999).

According to Arandjelovic, an analytical forecast of quantitative damage based on unfulfilled SOEs (social product), as well as unrealized net inflow of non-domestic transactions from abroad and additional costs for the increased number of unemployed and migrations of population, as well as refugees with conflicts of affected space, for time interval 1995-2011. total \$ 102.2 billion (\$) in total value. In addition to these measurable losses, the loss due to sanctions also had quantifiable losses that are also enormous. In the system of immeasurable losses, certain groups are distinguished according to the following: consequences for the population and labor force in the conditions of sanctions (increase of the number of unemployed, deterioration of living standards and slowdown of population growth, as well as mass emigration), lost status and reputation of the country in the world, loss of international markets, loss of effects of economies of scale, slow technological progress and lag in the process of transition and privatization (Arandelović, 2004).

Industrial facilities, especially in the metal processing industry, metallurgy, oil, chemical, tobacco, etc., have suffered the greatest devastation. Other industries, which in this way were left without finalists of finished products, ie without supply of raw materials, raw materials and semi-finished products (Gligorijević, 1999), are particularly endangered.

The continuity of the financial and economic crisis and many other factors has had a significant negative impact on the economy's growth and development, and has caused a significant decrease in the social product. The period preceding the NATO bombing, which had a remarkable share in the country's disadvantage, was the period of hyperinflation from 1993, when the decline in SOE was -29.9%, where international economic sanctions combined with rapid inflation, which was a key factor could not be controlled under such conditions with admixtures of an external factor. An additional decrease in the social product was in 1999 (-22.7%),

where the main factor in NATO aggression in the 1999 business year was (Stoiljković, 1999). Therefore, due to the specificity of our case, the economic crisis and the extent of the collapse of the economy of the FR Yugoslavia, and later of the Republic of Serbia, were sampled primarily by external influence, and not so much by internal ones. Based on the transition process, the fundamental systemic transformations in the economy and the restructuring of the economic system (property, branch, regional), Serbia has been forced, over the last two decades, to impose sanctions and then NATO aggression to combat the losses and damage that has been caused and to maintain the chances of recovery and accession to normal countries when negative externalities pass, where efforts are still being made to revitalize business enterprises and re-establish broken market chains.

COSTS OF REBUILDING A DESTROYED COUNTRY

In 2000, Serbia's economy was not in a state of recession, but rather a deep economic depression; it was at the level of only 44.1% of that level of the social product it achieved in 1989 (Janic, 2014). In 2000, the total investment in the reconstruction of bridges and overpasses was \$ 31.6 million, which represented 10.4% of the total investment value of demolished or damaged bridges. 35 bridges have been completely rebuilt, while five bridges have been partially rehabilitated. It must be pointed out that the lost value of the market and economic activities that took place on the waterways is irreparable, since they have been obscured.

Analyzing the renewal of electricity infrastructure one year after the end of the NATO bombing, we point out that during this period only 15.5% of the capacity in the power industry was renewed, with an investment of \$ 40 million. The renewal of the power infrastructure started during the bombing took the form of gigantic emergency interventions, as well as in the period immediately after the bombing. These measures resulted in a transmission configuration that could carry a maximum of about 140 million KW per hour.

At the end of the aggression, five used transformers were imported and a large amount of measuring equipment was produced domestically during the year 2000. The power company was mainly financed from foreign loans, which was evident through the review of the beneficiaries of Russian and Chinese commodity loans, but part of it was also financed from the primary issue of the National Bank of Yugoslavia.

Industrial capacity was the most devastated, and one year after the bombing ended, only about 3% of the damage was repaired. The rebuilding of the industry is mainly based on the clearing of the destroyed factories. In most factories, production is absent or symbolic. The exceptions were the branches as a tobacco industry, and to a lesser extent the production of petroleum products. It must be pointed out that the faster reconstruction of certain economic entities was financed by foreign investments, which were later subject to privatization.

A maximum of about \$ 190 million was spent on rebuilding the country in a year. The reconstruction works were funded by the Solidarity Subsidy, the NBY's primary issue, foreign loans, special fees, forced contributions from domestic

companies and organizations and donations from individuals from the diaspora. The most important sources of financing for the reconstruction were certainly the daily allowances for solidarity, the inflation tax and the Chinese credit granted under mysterious circumstances. Solidarity wages have been raised so far to raise \$ 70 million, which is more than a third of the total funds spent so far on reconstruction. The amount of inflation tax is approximately equal to the total value of the country's reconstruction work. This shows that the issue of money was used not only to finance the renovation, but also to cover other public expenditure.

Considering the effects on earnings after the end of the bombing and the transition to the concept of a market economy, and the return of FR Yugoslavia to some of the international organizations and the revitalization of the economy, we can point out that average earnings have increased very quickly. But the increase was more nominal than real. In October 2000, the average salary was about \$ 40. As late as 2001, it was \$ 122.5. The increase in real average wages in 2002 was 30.2% and the average nominal wage in December 2002 was about \$ 169. But we must also note that the growth came primarily from the point of view of increasing activity in the services sector, rather than real industrial-economic growth, where Serbia, then Yugoslavia, lost a large number of manufacturing enterprises, and the industrial sector fell to a minimum. This paved the way for foreign direct investment, the concept of liberalization, standardization and privatization of the remaining companies, and the return of the economy to the level of producers of raw materials and semi-finished products, rather than finished products, as it was before the bombing.

EFFECTS ON ECONOMIC AND INDUSTRIAL TRENDS

By the end of 2007, there was an improvement in the economic position, but not enough: with the achieved growth rates of industrial production and real social product, it reached only 64.7% of the 1989 level. The current economic depression in 2000 was so deep that rapid economic recovery (for example by the end of 2007) required extremely high growth rates of over 10%. And with a very high growth rate of 8% per year, the 1989 level would only be reached in 2011, which did not happen (Janic, 2014).

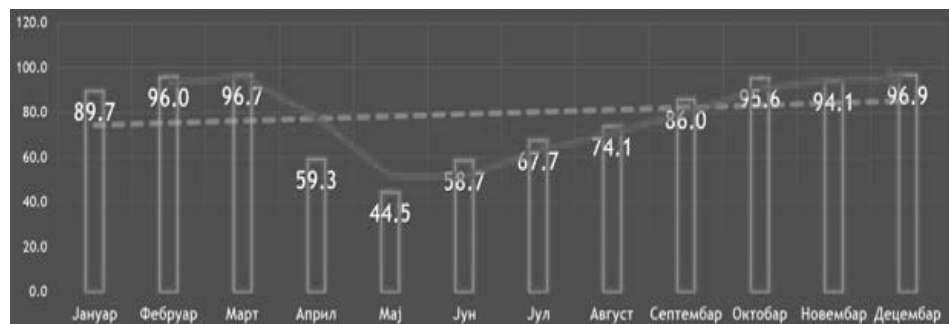
The decline in industrial production and the decrease in the participation of the industrial sector in the economic structure of Serbia is conditioned by long-term economic sanctions, ie interruption of production cycles, ie minimization of production in certain industrial branches and enterprises, interruption of sources of supply, narrowing of the internal market, absence of economies of scale and reduction of total supply. industrial products, especially import-dependent ones, caused by the bombing, and further designed through an improperly established economic system in which exist a model that was inappropriate and that gave room for an influx of interest that was not of public concern.

The following table, by comparative analysis, presents indicators of industrial production in a summary sense, with the end of 1999, with a growing trend of decline during the war months.

Table 4. Industrial production in 1998-2000

	Jan	Feb	Mar	Apr	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct	Nov	Dec
1998	97.3	104.2	118.1	106.8	107.9	108.4	99.5	95.8	106.5	118.7	112.4	114.1
1999	89.7	96.0	96.7	59.3	44.5	58.7	67.7	74.1	86.0	95.6	94.1	96.9
2000	69.5	84.6	92.7	83.0	86.1	83.9	78.4	83.9	86.2	75.5	82.2	82.5
2001	77.0	78.3	87.9	80.7	80.3	81.9	74.4	77.8	82.7	91.7	89.2	88.0
2002	73.3	77.0	87.1	85.2	82.0	82.1	80.8	80.7	86.4	95.1	90.9	87.1
2003	68.7	75.8	81.3	81.7	81.8	81.2	77.4	76.8	84.7	92.3	86.1	91.4
2004	71.2	78.0	93.4	84.0	85.5	88.5	82.1	79.3	90.3	94.8	97.6	98.6
2005	73.5	74.7	87.3	84.3	81.6	86.2	82.0	87.0	92.7	100.6	101.0	99.0
2006	73.7	82.4	92.8	85.8	90.0	90.5	88.1	87.6	93.9	101.7	102.9	104.2
2007	83.0	83.2	96.2	91.5	95.3	94.9	92.3	94.3	95.2	107.6	100.5	104.6
2008	86.5	93.6	99.0	95.3	97.1	98.6	98.6	90.8	97.9	104.0	97.6	96.1
2009	71.7	75.9	84.9	74.3	77.7	84.3	82.9	80.8	92.1	97.7	92.8	94.0
2010	73.4	75.8	85.3	82.4	81.2	85.9	86.5	83.3	93.0	92.8	90.2	91.8
2011	77.1	81.5	90.9	83.4	87.2	88.5	83.4	83.3	91.2	93.7	94.0	92.8
2012	74.9	70.9	88.3	82.4	84.9	85.9	81.6	84.6	85.8	97.7	93.1	93.7
2013	76.7	80.5	88.3	87.3	84.7	89.3	92.9	90.3	97.2	102.8	96.7	93.5
2014	78.0	81.0	91.2	88.7	78.9	80.8	81.8	78.7	80.9	92.5	88.0	89.8
2015	75.9	78.4	91.7	88.9	92.6	95.8	93.0	89.3	92.2	99.0	98.3	97.6
2016	81.1	88.9	99.6	96.4	94.6	95.2	93.6	91.2	94.9	101.7	101.5	101.8
2017	83.7	87.4	101.4	93.6	101.1	100.3	96.5	99.4	103.4	106.9	107.3	103.7
2018	92.9	90.4	105.2	96.5	101.6	104.1	97.9	95.2	102.3	110.4	106.1	97.1

Source: Author's calculation based on SORS data

Graph 1. Industrial production in 1999Source: Authors

The most intense decline in activity was experienced by industrial units dependent on the import of raw materials and equipment and the export of products, such as ferrous metallurgy, production of oil derivatives, mechanical engineering, production of vehicles, metal processing, shipbuilding, production of electrical machinery and apparatus. NATO bombing has achieved one significant result: the destruction of large chunks of the country's economic infrastructure. The economy of Yugoslavia, already reeling from the effects of eight years of international sanctions and decades of mismanagement, was being dismantled piece by piece. Yugoslav officials said that the damage from NATO bombs has reached the \$100 billion mark (Dobbs, 1999). By some estimates, the bombing has set Yugoslavia back one or even two decades.

While NATO air attacks have not loosened the Yugoslav military's stranglehold on the Serbian province of Kosovo and its ethnic Albanian inhabitants, they have devastated targets ranging from the country's two biggest oil refineries, in Pancevo and Novi Sad, to the Zastava factory at Kragujevac, which produced the Yugo car and employed some 15.000 workers. The bombing has cut all but one of the bridges across the Danube River, severely limiting communication between the agricultural region of Vojvodina in the north and the rest of Yugoslavia.

Other targets have included chemical, drug, cigarette, shoe and light aircraft factories, as well as TV transmitters, railway stations and airports, as it was said before. The bombings have slowed the country's economic life to a virtual standstill (Dobbs, 1999). Schools and universities have been closed and hundreds of thousands of factory workers have been laid off. To save fuel, Belgrade city authorities have reduced the number of public buses from 1,000 to 500, but they were empty, because of the fear of the people.

The economic effects of the bombing were clearly visible in Krusevac, a city of 150.000 people that in the 14th century was the capital of an empire that included much of present-day Yugoslavia, Albania and Greece. In bombing days, Krusevac was in a sorry state. With the destruction of its largest factories by NATO bombs, unemployment were escalating and prospects for economic reconstruction seemed bleak. On April 12, NATO warplanes attacked a heating plant on the edge of the town, reducing it to a smoldering heap of rubble and twisted metal. They went on to hit the region's biggest factory, the October 14 plant, which produced bulldozers, excavators and other heavy machinery (Dobbs, 1999).

It is important to point out that no post-war economic reconstruction program for FR Yugoslavia could have been effective unless it had been preceded by a thorough reform of the institutional mechanisms governing the functioning and development potential of the economy. The applied institutional solutions determine the accumulation capacity of the economy and the degree of efficiency with which it uses the available resources (Group 17, 1999).

Perspectives and vision for rebuilding the economy and strengthening the economy could be achieved by launching major industrial business operators, with existing resources and capacities at the disposal of the Republic of Serbia, then through adequate investment measures, enhancing the competitive advantages

of its own products and services, and creating a unique brand in the market, by defining a universal strategic objective and an adequate long-term plan for sustainable economic growth and development at its own capacity.

NATION'S HEALTH WITH REPARATION PROGRAM

The longest and most dangerous consequences of NATO aggression as a cause have left the population at risk.

In view of the findings on the amount of depleted uranium deposited in the territory of the Federal Republic of Yugoslavia, a dose of 15 tonnes of U235 and U236 has been found to have extremely carcinogenic and long-lasting health effects on humans and the environment.

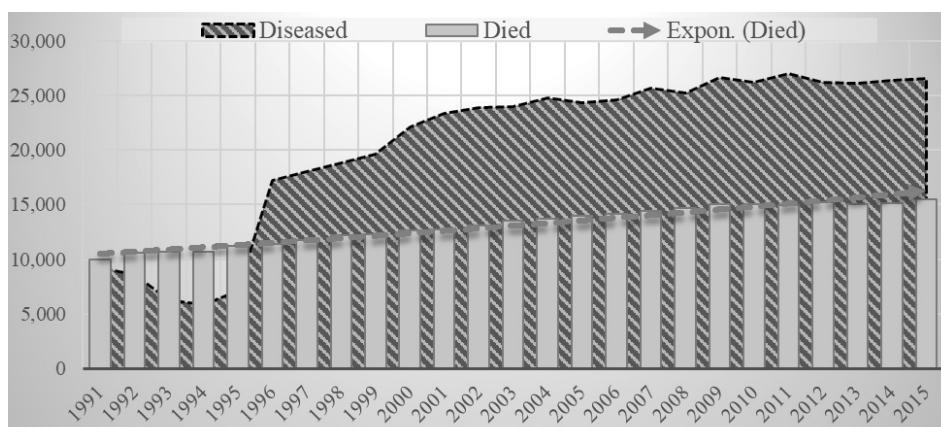
Table 5. Analysis of cancer patients and deaths in the Republic of Serbia at the interval 1990-2011

Year	1991	1992	1993	1994	1995
Diseased	9,175	8,591	6,254	5,858	7,056
Died	9,961	10,627	10,674	10,715	11,194
Year	1996	1997	1998	1999	2000
Diseased	17,223	17,974	18,841	19,625	22,123
Died	11,407	11,768	12,162	12,312	12,653
Year	2001	2002	2003	2004	2005
Diseased	23,359	23,898	23,944	24,755	24,369
Died	12,702	13,067	13,487	13,708	14,000
Year	2006	2007	2008	2009	2010
Diseased	24,597	25,662	25,235	26,663	26,152
Died	14,114	14,373	14,655	15,042	15,053
Year	2011	2012	2013	2014	2015
Diseased	26,949	26,218	26,124	26,362	26,517
Died	14,924	15,231	15,003	15,152	15,450

Source: Authors' calculation based on data (Dimitrijevic and Dzeletovic, 2019)

In the table above, it can be observed the rate of growth of the diseased and the death rate per person for the analyzed period from 1999 to 2011.

It was found that the number of cancer patients increased three times in the analyzed period, where after 2006, the number of cases increased by less than 60% (Dimitrijevic and Dzeletovic, 2019), which is a direct indication and association with the causative agent.

Graph 2. Number of cancer patients and deaths in the interval from 1990 to 2011.

Source: Authors

The fact that more serious indications of cancer occur after a latency period of seven and a half years. The most prominent forms of cancer are lymphoma, as well as leukemia, where the mortality rate has increased by 118% in these forms of the disease. On the graph, the above shows the degree of growth of more serious indications, with the balance of the sick and the dead. In a legal matter led by Italian military personnel following a decision by the Italian Parliament to set up a special commission to investigate the harmful effects of NATO bombing, the courts in Calari and Napoli in 2010, for soldiers serving under the aegis of the UN mission in Kosovo. and in 2011 passed a judgment in favor of sick and deceased Italian soldiers, with a certain amount of compensation of \$ 600,000.00 (\$) for their families. So far, a total of 43 cases have been rendered final and about 20 are pending (Dimitrijevic and Dzeletovic, 2019).

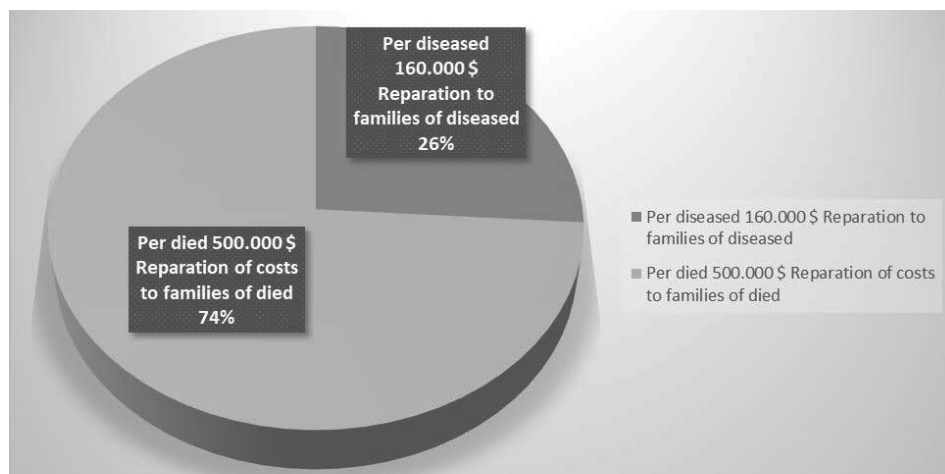

Chart 3. Projection of compensation for families of sick and dying from carcinoma as a result of NATO bombing

Source: Authors

In accordance with the above, and in light of the fact that the competent bodies of the Federal Ministries of the Federal Republic of Yugoslavia formed the form of claims for war damages in 1999, after the end of the bombing and that the same was not adopted by the UN, as sanctions were still in force and we did not As a member of the United Nations, the Republic of Serbia has favorable conditions and a legal practice to seek reparation. The projection of concrete war compensation for the diseased and killed as a result of the NATO bombing is given in the graphic above. Accordingly, we can say that the highest amount of reparation should be based on the lives lost and those suffering from complex therapies and specialist interventions to cure cancer. The projected projection should be an integral segment of the legal matter on which the commission was formed by the Decision of the Government of the Republic of Serbia, consisting of eminent experts of the legal and medical profession, in determining the consequences and economic character, which could be compensated to the Republic of Serbia through financial assistance for population and advancement of health institutions.

Table 6. Current situation of diseased and died of cancer in the Republic of Serbia, with projection for 2020, 2030 and 2040 year

Cancer patients (on an annual basis new cases)										
Year	2018	2020			2030			2040		
Elements	Number of diseased	Number of diseased	The change compared to 2018		Number of diseased	The change compared to 2018		Number of diseased	The change compared to 2018	
			New patients	Rate		New patients	Rate		New patients	Rate
Men	25 125	25 440	315	(+1.3%)	26 232	1 107	(+4.4%)	26 328	1 203	(+4.8%)
Women	22 835	23 031	196	(+0.9%)	23 450	615	(+2.7%)	22 945	110	(+0.5%)
TOTAL	47 960	48 471	511	(+1.1%)	49 682	1 722	(+3.6%)	49 273	1 313	(+2.7%)
Cancer deaths (new cases annually)										
Year	2018	2020			2030			2040		
Elements	Number of died	Number of died	The change compared to 2018		Number of died	The change compared to 2018		Number of died	The change compared to 2018	
			New patients	Rate		New patients	Rate		New patients	Rate
Men	15 367	15 548	181	(+1.2%)	16 513	1 146	(+7.5%)	17 010	1 643	(+10.7%)
Women	11 552	11 683	131	(+1.1%)	12 435	883	(+7.6%)	12 707	1 155	(+10.0%)
TOTAL	26 919	27 231	312	(+1.2%)	28 948	2 029	(+7.5%)	29 717	2 798	(+10.4%)

CONCLUSION

Quantifying the long-term effects on the reduction of the economic potential of the Federal Republic of Yugoslavia, with a focus on the Republic of Serbia, in terms of infrastructure, industry, facilities, restriction of market activities and closure of existing foreign markets where products and services are placed, suspension of international financial institutions and foreign investors, and Considering the impact on the balance of payments, economic growth and gross domestic product, in the paper there were some conclusions that indicate that the factual situation with economic indicators These problems highlight the extremely negative effects on the business environment, economy and population, which directly resulted from the NATO aggression in 1999 in the Federal Republic of Yugoslavia. the transition changes that have been reflected in restructuring, healing and transforming the economy to a market economy have been extremely influenced, from the aspect of slowing down the process itself, and opening up space Rimes certain economic models, which were not applicable at the time when the priority should affect the physical recovery of the economy.

At the same time, the loss of human capital, as well as the emerging social and economic crisis - reflected in another wave of population migration, rising inflation, a dramatic rise in unemployment and poverty escalation, which was followed by aggression, and the accompanying sanctions that have resulted in completely isolating the country, it deepened the pre-existing issues that the country was facing. At the same time, through the program of urgent economic reconstruction of the country, which reflected directly on the level of income of the population, because it was financed from the personal income of citizens, ie at the expense of salaries of employees and pensions, widened the gap in terms of standards and financial situation of the population, caused by external influence on FR Yugoslavia, in terms of numerous sanctions, war events and bombing, have negative effects on economic and market opportunities, which are reflected in the Republic of Serbia, long after ombardovanja, which stands out as a result of the analysis presented in the paper.

LITERATURE

1. Devetakovic S., Rikalovic G., Jovanovic Gavrilovic B. (2008). National Economy, Faculty of Economics, Belgrade, 2008.
2. Group 17 (1999). Final Account: The Economic Consequences of NATO Bombing - An Assessment of the Damage and Funds Needed for the Economic Reconstruction of Yugoslavia, Pillars of Culture, Belgrade.
3. Vuković S. (2011). Economic causes of the breakup of Yugoslavia, Institute of Social Sciences, Belgrade.
4. Радановић И. И. (2015). Economic and environmental consequences of the bombing of Serbia, Faculty of Economics, Belgrade, 2015.
5. Statistical Office of the Republic of Serbia (2003), Statistical Yearbook of Serbia and Montenegro. Retrieved from <http://pod2.stat.gov.rs/PublishedPublications/G2003/Pdf/G20032005.pdf>.

6. Janić, A. (2014). Foreign Direct Investment, Faculty of Law, University of Niš, p. 1-83.
7. Roganovic, M. (2017). Analysis of Poverty Problems in the Republic of Serbia - Causes, Consequences and Remedies, Faculty of Economics and Engineering Management, University of Economy Academy, Novi Sad, p. 1-296.
8. Serbian Chamber of Commerce, taken from <https://pks.rs/>, accessed on 25.04.2019. years.
9. Statistical Office of the Republic of Serbia, taken from <http://www.stat.gov.rs/>, accessed on 27.04.2019. years.
10. Zlatkovic Z., Simonovic D., Vasiljevic V., Rosic I., Predic B. (1995). Problems of development and structural change of Serbian economy, Niš, p. 245.
11. Rosic I., Ilic M. (2002). Institutional Solutions and Transition Processes of Serbia, Faculty of Economics, p. 96-97.
12. Golubović N. (2001). Transformational recession and prospects for reviving economic growth - With special reference to FR Yugoslavia, Doctoral dissertation, Faculty of Economics, Niš, p. 240.
13. Gligorijević Ž. (1999). The Impact of NATO Aggression on the Property Transformation of the Yugoslav Economy, Economic Themes, no. 1-2, Faculty of Economics, Niš, p. 24.
14. Arandelović Z. (2004), National Economy, Faculty of Economics, Niš, p. 137-139.
15. Stoiljković D. (1999), Transition and Crisis, Student Information and Publishing Center, Niš, p. 476.
16. Madjar Lj. (1998), Roads and drones of privatization in Yugoslavia, privatization, financial market and financial institutions, Counseling of Yugoslav Economists, Scientific Society of Economists of Yugoslavia, Faculty of Economics, Belgrade, p. 14-18;
17. Predić B. (1999), Economic Flows of the Serbian Economy in Transition, Faculty of Economics, Niš, Faculty of Economics, Kragujevac, p. 16.
18. Dimitrijevic B., Dzeletovic M. (2019). Economic, environmental and health effects of the 1999 NATO bombing - a review, David v. Goliath: The NATO war against Yugoslavia and its implications, Institute for International Politics and Economics: Faculty of Security, Belgrade.
19. Dobbs M. (1999). NATO's latest target - Yugoslavia's economy, The Washington Post Company, The Washington Post Company.

Nikola VIDOVIĆ
Milenko DŽELETOVIĆ
Hatidža BERIŠA

ANALIZA NATO AGRESIJE KAO UZROK DUGOROČNIH
NEGATIVNIH POSLEDICA U EKONOMIJI I SOCIO-EKONOMSKOJ
SITUACIJI U JUGOSLAVIJI

Apstrakt

Uporednom analizom ekonometrijski pokazatelji vrednuju ekonomsku situaciju SR Jugoslavije pre i posle tromesečnog bombardovanja, kao i efekte koje je imala operacija NATO saveza na prelazne promene koje su se odrazile na restrukturiranje, lečenje i transformaciju ekonomije u tržišnu ekonomiju. U isto vreme, rad analizira gubitak ljudskog kapitala, kao i nastajuću socijalnu i ekonomsku krizu - koja se ogleda u još jednom talasu migracije stanovništva, rastućoj inflaciji, drastičnom porastu stope nezaposlenosti i eskalaciji siromaštva, koji su posledica agresije i pratećih sankcija koje su u potpunosti izolovale zemlju. Istovremeno, odvijao se program hitne ekonomske obnove zemlje, a što se direktno odrazilo i na nivo prihoda stanovništva, jer se program finansirao iz ličnih primanja građana, odnosno program se finansirao na teret plata zaposlenih i penzija.

Nepovoljni ekonomski uticaji i devastirana ekonomija, izazvani spoljnim uticajem na SR Jugoslaviju u smislu brojnih sankcija, ratnih događaja i bombardovanja, imaju negativne efekte na ekonomske i tržišne mogućnosti koje utiču i na Republiku Srbiju, dugoročno posle bombardovanja, što je istaknuto u rezultatima analize prikazane u rada.

Kvantifikovanje dugoročnih efekata na smanjenje ekonomskog potencijala Savezne Republike Jugoslavije, sa fokusom na Republiku Srbiju, u smislu infrastrukture, industrije, objekata, ograničenja tržišnih aktivnosti i zatvaranja postojećih stranih tržišta na kojima se proizvodi i usluge nude, obustavljanja rada međunarodnih finansijskih institucija i stranih investitora, a s obzirom na uticaj na platni bilans, ekonomski rast i bruto domaći proizvod, rad analizira probleme i ističe negativne efekte na poslovno okruženje, privredu i stanovništvo, kao rezultat agresije NATO-a 1999. godine na SR Jugoslaviju.

Ključne reči: ekonomija, bombardovanje, NATO, socioekonomski efekti, industrija, analiza.

Оригинални научни рад

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Иван М. БЕЦИЋ**

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Србија

АСПИРАЦИЈЕ ВЕЛИКИХ СИЛА ПРЕМА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1878–1945)

Айсѝраќѝ: У раду се указује на значај територије Косова и Метохије, на коју су велике силе гледале као на повољно тло за остварење својих циљева и аспирација. Преломни догађај био је Берлински конгрес, који је решавање Источног питања препустио великим силама и на Балкан довео Аустроугарску. Њен главни такмац била је Русија, која је узмицала због заузетости на Далеком истоку. Планови Двојне монархије за продор на исток ишли су директно преко територије Косова и Метохије. Препрека остварењу њених планова били су Срби, против којих је Аустроугарска нашла савезнике у Арбанасима. Страдање Срба изазвало је реакцију великих сила које су покренуле увођење реформи чији је прокламовани циљ био побољшање положаја хришћана. Међутим, акција није дала резултате јер је територија изузета из реформи, на изричит захтев Аустроугарске. Анексиона криза и Младотурска револуција су питање Косова и Метохије ставиле у други план, али само накратко јер су убрзо избили балкански ратови. Иако су донели ослобађање и припајање Србији, балкански ратови нису коначно решили питање ове територије, управо због претензија великих сила, њихових планова и деловања. Најбољи пример за то су светски ратови, Први и Други, током којих је територија Косова и Метохије била подељена између више држава.

Кључне речи: Косово и Метохија, велике силе, Србија, Османско царство, балканске државе, источно питање.

Област Косова и Метохије је одувек заокупљала пажњу и била предмет аспирација великих сила. Ако би смо почели да трагамо када су се јавиле прве такве аспирације, уз сву свест, да нећемо открити праву истину, потрага би нас сигурно одвела далеко у прошлост. На такво размишљање нас наводе и бројни разлози, а један од њих лежи и у савременим догађајима који су

* vesna.zarkovic07@gmail.com

** becic89@gmail.com

Косово и Метохију поново ставили у жижу интересовања, не само због новог ратног окршаја, већ и због покушаја нових тумачења догађаја из прошлости. Догађаји који су обележили историју Косова и Метохије од 1878. до 1945. године, па с правом можемо рећи и данас, углавном су проузроковани разним тежњама великих сила које су обележиле то време. Отуда се и намеће питање: Одакле толико интересовање за територију која обухвата површину од 10.887 km²? (Војводић 1999: 339). Одговор је једноставан и лежи у њеном геостратешком положају. Велики утицај на дешавања на простору Косова и Метохије су имале велике силе, док је утицај балканских држава, укључујући и Османско царство, био слабији. О значају мишљења које је долазило од стране великих сила говори и изјава лорда Дербија да „ниједна промена обавеза од 1856. и 1871. [године] неће вредети без пристанка Сила које су учествовале у тим уговорима“ (Поповић 2007: 143). Иако се ова изјава односи на ранији период од оног који наш рад обухвата, и везана је за друге временске оквири, она не само да није изгубила на значају, већ је њена вредност расла како се XX век ближио, па се и територија Косова и Метохије у потпуности уклопила у њу.

Значајну прекретницу у односима великих сила имао је Берлински конгрес и његове одлуке које су донеле велике промене на геополитичком плану. Иако је прокламовани циљ Берлинског конгреса био да реши Источно питање, оно не само да није решено, већ се ситуација закомпликовала. Томе је знатно допринело присуство Аустроугарске на Балкану, чије су тежње након окупације Босне и Херцеговине биле усмерене према Косову и Метохији. Аустроугарски планови за излазак на топла мора били су већ тада нескривени, а науку јој није ишао ни састав становништва које је насељавало овај простор. Већинско мухамеданско и српско становништво није се тада уклапало са плановима Двојне монархије, а римокатолика, који су могли да послуже њеним интересима било је мало. Упркос томе, Аустроугарска није одустајала од својих планова и решење је налазила у одлукама Берлинског конгреса који јој је дао мандат да окупира Босну и Херцеговину и, истовремено, остављао могућност интервенције у правцу Косовске Митровице (Србија 1878. Документи 1978: 565). Био је то простор од великог значаја за Двојну монархију, јер би се његовом окупацијом остварио жељени циљ који је био садржан у начелу *Drang nach Osten* – продор на Исток. Од тог времена Аустроугарска, поред Русије, постаје значајан фактор у креирању политике на Балкану, где су се њихови интереси укрштали. Велики ослонац за остварење својих циљева нашли су у Арбанасима које су протежирали. Аустроугари су отишли толико далеко да су створили теорију о илирском пореклу Албанаца, као најстаријег народа у Европи. Теорија је потекла из кабинета немачких и аустријских научника, а затим су је прихватили и ширили и сами Арбанаси. Таква пропаганда је преко политичких кругова постепено постала доступна широким масама. Иза илирске теорије био је скривен политички циљ, који је требало да послужи као средство за формирање једне нације свих вероисповести (Батакович 2014: 73).

Крајем XIX и почетком XX века интерес на простору Косова и Метохије су, поред Русије и Аустроугарске, нашле и друге силе, међу којима су биле Енглеска, Француска, Италија и Немачка. Осим њих, тежње за овом територијом, која се у то време налазила у саставу Османског царства испољавале су и мале балканске државе, пре свега Србија и Црна Гора, затим Бугарска, док је Румунија имала занемарљиве планове. Видљивије тежње по питању Косова и Метохије испољиле су се за време заседања Призренске лиге (1878–1881). Њен основни задатак је био да се од Скадарског, Јањинског, Косовског и Битољског вилајета формира „арбанашки вилајет“. У ова четири вилајета становништво је чинило 44% Арбанаса, 19,2% македонских Словена, 11,4% Срба, 9,2% Грка, 6,5% Влаха, 9,3% Турака Османлија, 0,4% Јевреја, Јермена и Цигана (Косово и Метохија у српској историји 1989: 219). Овако замишљени план арбанашког националног покрета подразумевао је и територију Старе Србије и Македоније, на којој нису чинили већину и наговештавао сукобе са Србијом и Црном Гором.

Окупљање Арбанаса у Лигу, као и њихово незадовољство неуспехом у претходном рату и долазак мухаџира утицало је на погоршање положаја српског становништва на простору Косова и Метохије. О томе сведочи и податак који су износиле француске дипломате да је за време постојања Лиге, у првој половини јуна 1878. године, убијено 112 Срба и да их је најмање 60 пребегло из Приштине у Србију (Храбак 1989: 253). Иако је три године касније Призренска лига доживела слом, са прогоном српског становништва се наставило. Срби су представљали главне кривце за територијални губитак Османског царства, које је на Берлинском конгресу изгубило Босну и Херцеговину, Ниш, Врање, Пирот, Прокупље, Никшић, Подгорицу и Бар са околином, док су Тесалија и Бугарска само формално признавале султанову врховну власт. Тај „грех“ испаштаће коју годину касније, па је на дан проглашења Србије за краљевину (22. фебруара 1882.) у Приштини установљен преки војни суд (урфија), чијим су одлукама протерани бројни српски прваци, кнезови и кметови, као и многи угледни Срби који су били потписници петиција упућених Берлинском конгресу. Целати злогласног Ибрахим паше су без суда поклали 7.000 људи, док је 241 лице изведено пред суд, од којих су неки повешани, а било је и оних који су осуђени на робију у трајању од 101 године. Том приликом преки војни суд је осудио и српско име (Историја српског народа, VI/1 1983: 293).

Ситуација у којој се нашло српско становништво у Османском царству приморало је Србију да активније покрене питање тешког положаја својих сународника, који су, спашавајући живот, у све већем броју напуштали своја вековна огњишта и уточиште налазили у Србији. Њихово место су почели да заузимају мухаџири из Србије и Босне, чији је долазак на територију Косова и Метохије довео до поремећаја етничке структуре становништва Старе Србије. Забележено је да је за две деценије, од 1880. до 1900. године са простора Косова и Метохије исељено у Србију више од 60.000 лица, а да је од 1876. до 1912. године из Старе Србије и Македоније исељено више од 400.000 људи (Орловић 1901: 5).

Увиђајући да српски народ на Косову и Метохији из године у годину страда у све већем броју, основни задатак у спољној политици Србије био је рад на заштити својих сународника који су и даље остали под османском влашћу. Тај посао је захтевао и веће ангажовање српских дипломата који су се трудили да мирољубивом политиком према Порти придобију турску администрацију за поштовање и спровођење закона. Залагање и рад по том питању су уродили плодом па је између Србије и Турске дошло до закључења конзуларне конвенције, на којој се радило од 1879. године. Велика заслуга за рад око конвенције припада Стојану Новаковићу, искусном српском политичару који је 1886. године именован за посланика у Цариграду (Војводић 2007: 120). Годину дана касније, захваљујући његовом ангажовању била је и коначно потврђена конзуларна конвенција, на основу које су Србија и Турска дале сагласност за међусобно прихватање конзула (Војводић 2003: 48).

На тај начин је Србија отворила своје конзулате најпре 1887. године у Солуну и Скопљу, а 1889. у Битољу и Приштини. Пре Србије конзулате су имале још Русија, од 1886. године у Призрену, и Енглеска од 1878. такође у Призрену, у време заседања Призренске лиге. Енглески конзулат је затворен у мају 1880. године кад је Лига преузела власт у том граду. Како је време одмицало, и Косово и Метохија заузимале значајно место у плановима великих сила, тако је расло интересовање за отварање нових конзулата у другим крајевима. Русија је отворила свој конзулат 1902. у Косовској Митровици, а Аустроугарска 1905, док је Италија 1907. године отворила конзулат у Призрену (Историја српског народа VI/1, 1983: 275–277). Ангажовање страних дипломата у овим местима омогућило је њиховим државама да се на тај начин активније укључе у збивања и утичу на даљи развој догађаја.

Влада Краљевине Србије је увидела значај присуства у Косовском вилајету, па је ангажовала људе који су се школовали на најбољим страним универзитетима. Међу њима је било оних који су своје знање стицали у Паризу, Бечу, Петрограду, а у приштинском конзулату су службу обављали дипломатски чиновници са докторатима Сорбоне, попут Мирослава Спалајковића, Милана Ђ. Милојевића и Милана Пећанца. Поред њих, у Приштини су најтеже дипломатске задатке извршавали и књижевници Војислав Илић, Бранислав Нушић и Милан Ракић, који су нам оставили бројна дела која сведоче о животу и страдању српског народа на простору Косова и Метохије (Косово и Метохија у српској историји 1989: 233).¹

Присуство конзула Краљевине Србије није умањило злочине над српским становништвом који су обележили то време. Зулуми Арбанаса над Србима постали су део свакодневице, зулумћари су били у спрези са османским властима и њихов рад је био координиран споља, пре свега од Аустроугарске. Једини спас Срби су могли да потраже у конзулату, на који се гледало

1 Од отварања конзулата Краљевине Србије у Приштини 1889, па до ослобођења 1912. године на месту конзула су се налазили: Лука Маринковић, Тодор П. Станковић, Бранислав Ђ. Нушић, Света Симић, Сима Аврамовић, Михаило Марковић, Мирослав Спалајковић, Милан Пећанац, Милан Ракић и Милан Ђ. Милојевић (Поповић 2007: 209).

као на присуство Србије у Косовском вилајету. Ниједна посета овом „српском дому“ није прошла незапажено код локалних Арбанаса и турских власти и изазивала је незадовољство које је кулминирало 1890. године убиством првог српског конзула Луке Маринковића. Убиство конзула, као званичног представника Краљевине Србије, изосталареакција великих сила, изазвали су незадовољство и неспокој српског становништва. Захваљујући упорности, истрајности и бројним препискама Стојана Новаковића са османским званичницима овај злочин је био расветљен (Зарковић 2017: 105–121). Међутим, то није утицало на поправљање ситуације и положаја српског становништва које је у наредним годинама закупљало Владу у Београду и њене дипломате у Османском царству.

Османско царство се још на Берлинском конгресу обавезало да одређеним мерама поправи положај хришћана. Међутим, преузете обавезе нису испуњене па су велике силе биле приморане да интервенишу и подсети Цариград на извршење истих. Султан је попустио пред тим притисцима и 21. априла 1896. године објавио ираду о увођењу реформи у три румелијска вилајета: Солунском, Битољском и Косовском (Микић 1988: 43). Међутим, објава ираде се поклопила са критском кризом и хомогенизацијом муслимана и утицала је на одлагање спровођења реформи.

Ратни сукоб око Крита између Османске империје и Грчке рефлектовао се и на збивања у Косовском вилајету. Анархија која је захватила ово подручје допринела је јачању личне и имовинске несигурности, не само хришћана, него и бројних страних дипломата. Арбанаси који су учествовали у овом рату, незадовољни исходом, враћали су се наоружани и спроводили самовољу на терену. Њихова разузданост и настала анархија утицалису на представнике страних сила у Скопљу да у извештајима, упућеним својим владама, говоре о тешкој ситуацији и инсистирају да се од Порте захтева деловање и веће ангажовање за успостављање реда и поштовање закона (Зарковић 2014: 129).

Бројни Арбанаси који су учествовали у рату били су фрустрирани догађајима на Криту, који су показали „да Турска и после најсјајнијих победа не може повратити хришћанске земље, које је једном изгубила“ (Поповић 2007: 152). Због тога су свој бес искалили над Србима који су у великом броју страдали у наредне две године (1898–1899). Министарство иностраних дела у Београду је покушало да питање заштите српског народа у Старој Србији интернационализује на мировној конференцији у Хагу, путем тзв. Плаве књиге, која је садржала попис злочина и представљала зборник дипломатских нота на француском и српском језику. Међутим, преписка настала тим поводом, стицајем политичких околности није доспела на мировну конференцију у Хагу, али је показала сву тежину ситуације на Косову и Метохији (Преписка о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898–1899).

Рат Османског царства и Грчке указао је на неизбежно присуство великих сила и њихов утицај на креирање политике балканских држава. У Министарству иностраних дела Аустроугарске два пута су разматрали различите варијанте о будућности Османског царства. У Бечу су 1896. и 1897. године веровали да

догађаји у царству Абдул Хамида II могу оживети тежње Србије и Бугарске према европским вилајетима, а нису искључивали ни могућност Италије да придобије источну обалу Јадранског мора. Зато је министар иностраних дела Аустроугарске гроф Голуховски наглашавао да Албанија управо из тог разлога има велики значај за њене интересе. Голуховски је као кључни интерес навео да се не дозволи подпадање ове територије под утицај неке друге силе и заговарао стварање одвојене, аутономне Албаније у случају распада османског царства, под вођством страног принца и под аустроугарским протекторатом (Батакович 2014: 77–78).

Своје намере Аустроугарска је планирала да оствари, али истовремено и елиминише остале велике силе чији су интереси били усмерени на Косово и Метохију. Зато је 1897. године са Русијом склопила договор о очувању *status quo*. Имајући у виду да су претензије двеју најзаинтересованијих страна на Балкану биле супротстављене, њихов међусобни договор изазвао је недоумицу код других земаља. Иза овог договора крили су се планови Аустроугарске и Русије, чији су се министри иностраних дела састали у Мирцштегу 1903. и потврдили споразум, потписан шест година раније (Зарковић 2019: 299–320). Потписнице споразума су желеле да обавезу другу страну на неделовање, док за себе не створе повољнију ситуацију. Русија је планирала да реши питање Далеког истока, а Аустроугарска питање свог учвршћења на Балкану. Компромис су нашле у форми која би задовољила обе стране, а најпогодније решење виделе су у увођењу реформи.

Неспорна је била чињеница да је Аустроугарска још од Берлинског конгреса систематски спроводила план за даље надирање према југоистоку. Таквом аустроугарском ширењу противила се Италија, која је своје планове првенствено везивала за албанско приморје, али је, ради очувања својих претензија, пропаганду ширила и у унутрашњости. Одлучно држање Италије приморало је Аустроугарску да јој призна права на источној обали Јадранског мора (Томић 1913: 36). Посланик у италијанском парламенту и бивши министар гроф Гвичардини је више пута указивао на то, а 5. децембра 1900. године поднео је интерпелацију „о евентуалној судбини Арбаније, у којој као да је, сталном и системском радњом Аустрије да је привуче у сферу свога утицаја, припремљено земљиште за будућу анексију“. Тадашњи министар спољних послова Италије Висконти Веноста је дословце одговорио следеће: „Што се тиче Арбаније, могу уверити да су владе аустроугарска и италијанска већ имале прилике размотрити своје узајамне интересе на отоманским обалама Јадранског мора, и признати да ће ови интереси бити најбоље очувани, ако се поштује и одржи данашњи *status quo*“ (Орловић 1901:30). Иако се у италијанском парламенту већ почетком XX века говорило о склапању споразума сличног оном који је Аустроугарска имала са Русијом, изгледа да је до тога дошло неку годину касније. Према изјавама министара спољних послова Аустроугарске и Италије произилази да је овај споразум постигнут 1902. године. О његовим појединостима није се могло чути ни од једне стране, што је био знак да има нечега што су желеле да задрже за себе и сачувају од дипломатије других земаља (Томић 1913: 36).

Овакав рад Аустроугарске поклапао се са договором са Русијом из 1897. године. Индикативно је да је Аустроугарска два главна такмаца на простору Косовског вилајета и источне јадранске обале настојала да сузбије потписивањем споразума. На тај начин је желела да избегне војни сукоб, да добије на времену и да путем пропаганде припреми терен за своје надирање. Још један моменат у остваривању овог њеног циља је било стално подстрекивање Арбанаса и стварање анархије која би јој омогућила лакше анектирање ове области. Био је то наредни корак у остваривању продора започетог окупацијом Босне. Окупирањем Косовског вилајета Аустроугарска би отворила врата Истока (Томић 1913: 46).

Аустроугарска је радила на јачању своје пропаганде која се полако ширила из Метохије према Косову. Последице тог деловања су биле све уочљивије кроз зулуме које су Арбанаси чинили Србима и придобијање важнијих арбанашких главара. Један од истакнутијих био је Мула Зека, који се налазио на челу тзв. Пећке лиге која је заседала 1899. године и представљала је реакцију на увођење реформи и инсистирање великих сила на поштовању права хришћана. Ангажовање великих сила нимало није допринело поправљању ситуације и није донело неке видљивије резултате да власти у Цариграду предузму одговарајуће мере којима би се спречила анархија у Косовском вилајету. О пасивном држању османских власти постоје бројни извештаји, а један француски савременик који је обилаго Косово и Метохије оставио је сведочење о томе. Он наводи: „[...] ма какве могле бити жалбе домаћих Словена и притужбе Срба и ма какве могле бити замерке Русије, сасвим је очигледно да се никада ни султан ни Порта неће умешати против Арбанаса и да неће успоставити ред у косовском вилајету. Арбанаси у овој косовској земљи играју и играће исту улогу као и Курди у јерменској земљи. заточници ислама и слуге Господара [султана] уживаће по та два основа некажњивост ма каква била њихова злодела“ (Косово и Метохија у српској историји 1989: 255).

Захваљујући таквом држању османских власти и непредузимању адекватних мера против починилаца злодела над српским становништвом ситуација је постајала све компликованија и захтевала је веће учешће великих сила у збивањима. Настало стање је ишло у корист Аустроугарској, која је служећи се разним методама, подстрекивала Арбанасе на побуне, пред којима је Османско царство морало много пута да попусти и удовољи њиховим захтевима. Планиране реформе које су имале за циљ да поправе положај хришћанског становништва нису дале жељене резултате, јер је након бројних преговора међу представницима великих сила и на ултимативни захтев Аустроугарске територија северно од Шаре била изузета од реформне акције. Реформна акција је показала право лице и намере не само Двојне монархије, него и осталих великих сила, које су се руководиле, пре свега, личним интересима, а не прокламованим циљевима реформи. Истовремено, велике силе су намеравале да ситуацију окрену у своју корист и међусобно поделе територију Османског царства.

Веће интересовање великих сила и евентуална подела дела турске територије поткрепљује и чињеница да се озбиљно размишљало о образовању новог вилајета насељеног претежно арбанашким становништвом. О томе се могло чути и у италијанком парламенту од министра иностраних дела. Ове и сличне изјаве које су објављивали и поједини европски листови, изазвале су живљу дипломатску акцију у Цариграду. Српско посланство у престоници Османског царства је располагало информацијом да се образовању новог вилајета противила Аустроугарска и залагала за његово одлагање.² Међусобни договори министара иностраних дела Аустроугарске и Италије, Голуховског и Титонија и идеја о стварању новог Арбанашког вилајета наишли су на добар одзив у Цариграду.

Интензивније ангажовање аустроугарских дипломата и рад на идеји о новој административној подели Османског царства поклопило се са одсуством Русије са ових простора. Руски утицај је почео да слаби услед заузетости на Далеком Истоку и рата са Јапаном. Томе је знатно допринео пораз у овом рату и револуционарни покрет који је захватио Русију. Настала ситуација ишла је на руку Аустроугарској која је, упркос потписивању споразума о очувању *status quo*, тежила да што више ослаби руски утицај и оствари давно зацртани циљ садржан у начелу *Drang nach Osten* (Зарковић 2015: 129–142).

Аустроугарска није одустајала од својих циљева који су дошли до изражаја и пројектом о изградњи Новопазарске железнице (Ђорђевић 1957: 213–248). Био је то пројекат сачињен неку годину раније, али је она ово питање покретала 1900. и 1908. године. Међутим, пројекат није био реализован јер је био спречен први пут од стране Русије, која се позивала на заједнички споразум из 1897, а други пут избијањем Младотурске револуције. Међутим, и након тога Аустроугарска није одустајала од својих намера и изградње Новопазарске железнице, али ће је Балкански ратови спречити у томе.

Први балкански рат 1912. године променио је ситуацију. Бројне арбанашке побуне у претходне две године убрзале су формирање балканског савеза, који је био мотивисан погоршањем положаја целокупног хришћанског становништва у европским вилајетима. Савез који су чиниле Грчка, Србија, Бугарска и Црна Гора објавио је рат Османском царству. Још пре рата председник владе Краљевине Србије Никола Пашић је арбанашким лидерима понудио „споразум о уједињењу Срба и Арбанаса у Косовском вилајету“. На великом скупу одржаном у Скопљу 10. октобра, а затим у Приштини и Дебру, Арбанаси су се одлучили за оружану одбрану Османског царства и борбу против Србије (Микић 1987: 165–196; Станковић 1985: 157–169). После ослобођења Приштине 22. октобра и одлучне српске победе над знатно јачим османским трупама код Куманова (23–24. октобар), рат је окончан у Старој Србији. Косово је поново припало Србији, док је знатан део Метохије припао Црној Гори. Војне власти су у Приштини и другим градовима

2 АС, МИД ППО, 1905, Р ред 95, ПП Бр. 387, секретар Д. С. Чохаџић, Ј. М. Жујовићу, заступнику министра иностраних дела, Цариград 19. мај 1905.

објавиле прокламације којима се Арбанаси позивају на предају оружја. У Дреници, познатој по бројним одметницима, и на подручју Пећи, Арбанаси су на крају прихватили разоружање. Србија је убрзо успоставила цивилну управу у новоослобођеним крајевима. Област Лаба, Приштине и Призрена припали су Косову, док је Црна Гора реорганизовала Метохију у два округа, Пећ и Ђаковицу (Bataković 2007: 46).

Лондонским уговором од 30. маја 1913. године утврђене су границе Србије, Црне Горе и новоосноване Албаније, осим појединих спорних делова где је одлучујућу реч требало да има међународна комисија. Део Македоније у којем је преовладало словенско становништво званично је укључен у Србију 7. септембра 1913. године свечаним проглашењем на Народној скупштини Краљевине Србије, док је сличном одлуком већи део Метохије припојен Краљевини Црне Горе.

Окончање Балканских ратова 1913. године вратило је Косово и Метохију под окриље српске државе. Потпуна политичка, економска, друштвена, социјална и културна реинтеграција ових области није могла бити извршена јер је ускоро избио Велики рат, у којем се Србија нашла мимо своје жеље, али и због тежње Аустроугарске, великог суседа са аспирацијом неутралисања географског, политичког и економског раста Краљевине Србије и сопственом жељом да избије на Егејско море.

Окупација Србије од 1915. до 1918. године указала је на различите интересе окупатора. Северна Србија подељена је на две окупационе зоне: аустроугарску са 1.370.000 становника и бугарску са 952.000 становника. Граница између зона била је на Великој Морави од Смедерева до Сталаћа, потом линијом Крушевац – Вукања – Злата – Лебане – Липовица – Огоште – Ђилане – Бетина – Шар-планина – албанска граница. Источни део Србије припао је Бугарској, којој су припале и Јужна Србија, приштински и призренски округ (Бецић 2015: 398; Поповић 2000: 61).

Већи део Косова и Метохије припао је Аустроугарској која је успела да на одређено време испуни циљ у вези са урушавањем Србије као државе матице српског народа, док је Бугарска успела да се прошири на запад. Иако није имала територијалних захтева, Немачка је најважније природне ресурсе у обе зоне ставила под своју контролу и експлоатацију, чиме су њени циљеви јасно стављени до знања.

Завршетак Првог светског рата Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора дочекале су на тај начин што су своју државност уградиле у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, проглашено 1. децембра 1918. године. Формирање нове државе било је у складу са ратним циљевима Србије и легитимистичке политике српске дипломатије, којим би се хтења Србије покрила општим људским принципима и међународним правом. Тиме би се скинула одговорност за продубљивање дипломатске кризе са Бугарском и Италијом, јер су њихова задовољења ишле на штету српских ратних циљева. Од Бугарске је зависила не само ратна ситуација на Балкану, већ и држање Османског царства, судбине Мореуза, Грчке и Србије. Од Италије је зависила судбина Медитерана,

средње Европе, безбедност Француске и општа континентална стратегија рата у Европи. Обе државе имале су територијалне и политичке интересе који су се сукобљавали са интересима Србије; са Бугарском у Македонији, а са Италијом на целој Јадранској обали, све од Драча до Пуле (Екмечић 1990: 214).

Италија је представљала константну опасност, будући да се радило о држави која се није мирила са настанком Краљевине СХС на источној обали Јадрана, увек спремна да подстакне унутрашње политичке и економске напетости, подржи сепаратизме, финансира екстремне и терористичке организације и организује побуне. Албанија се није одрицала идеје о запоседању некадашњег Косовског, Битољског и Скадарског вилајета, а антисрпски и антијугословенски расположено албанско становништво које се налазило у Краљевини СХС увек је било спремно на побуну, отпор и сепаратизам. Са ове две државе Краљевина СХС делила је стратешки осетљиве тачке, попут Јадранског мора, а са Албанијом Скадарско и Охридско језеро, са Албанијом и Грчком Преспанско језеро. И према суседима са којима је имала осетно боље односе Краљевина СХС делила је Дојранско језеро са Грчком и Ђердапску клисуру са Румунијом (Димић 2001: 49).

Из тих разлога, границе Краљевине СХС биле су непропустљиве или полупропустљиве, попут бедема који су спречавали отуђење периферних делова државе, простор на којем су избијали територијални и дипломатски сукоби и непријатељства, у појединим тренуцима и прави мали ратови, у којима је страдало војно и цивилно становништво (Димић 2001: 49–50). Стога су немирне границе према Италији, Аустрији, Мађарској и Албанији захтевале стално присуство великог броја војника, који се кретао од просечних 200.000, па до 400.000 у кризним ситуацијама (Petranović 1988: 91).

Користећи снагу своје војске Краљевина Србија је запосела одређене области у северној Албанији и тако успоставила нову демаркациону линију, која је одступала од границе успостављене Лондонским миром 1913. године. Већ почетком 1920. године избили су оружани сукоби који су нагостили југословенско–италијанску борбу за премоћ у Албанији у међуратном периоду. Политичку и финансијску помоћ Италије Албанији, југословенска влада покушала је да анулира стварањем арнаутских батаљона и подржањем Есад паше. У ову сврху стављено је 1920. године на расположење Министарству војске износ од 3.064.400 динара да се исплате плате општинским службеницима у Гашима, Краснићима, Битићима, Никају и Мертури, док је из диспозиционог фонда министра иностраних дела финансирана помоћ Есадпаши и Одбору у Дебру (Бецић 2012: 23; Димић, Борозан 1999: 70). Нерегулисане границе нису дозвољавале да се већа помоћ упуту овом делу, тако да је Италија била у ситуацији да уложи знатно више средстава. Септембра 1921. године албанска војска заузела је југословенске положаје у околини Араса, па је крајем октобра успостављена нова демаркациона линија, а Конференција амбасадора успоставила је нове границе које су донекле кориговале границе у областима Дебра, Призрена и Кастратија у корист Краљевине СХС, док је село Лин враћено Албанији (Бецић 2012: 23).

Прегршт спорова око граница, потиснути сукоби, незадовољства свих наметнутим и постигнутим решењима, оружане акције на сопственој територији, стављали су Краљевину СХС у положај да будно мотри на своје суседе и припрема своју војску у складу са својим финансијским могућностима. Осим Аустрије, Грчке и Румуније, територијалне претензије према Краљевини СХС имали су остали њени суседи: Бугарска, Мађарска, Италија и Албанија.

Односе са Албанијом оптерећивале су неутврђене границе, упади качака и политика Италије да преко утицаја у Албанији буде важан војнополитички фактор у Подунављу. Питање границе протегло се све до 1926. године, а последње спорне области налазиле су се око Охридског језера. Комисија за разграничење са Албанијом на конференцији у Паризу одлучила је да манастир Свети Наум са околином припадне Краљевини СХС, а село Пишкопеја са својом околином, јужно од Охридског језера и долина Врмоша са делом територије до села Кути буду уступљени Албанији. Становништво је имало право слободног прелаза у манастир Свети Наум, а становништво Врмоша добило је слободан прелаз преко граничне линије од Скеле Кикавац до Хотских Ханова (Milošević 1990: 135).

Становништво Албаније могло је слободно да у зони западно од Ђаковице долази на ђаковичко тржиште ради трговине. Овим одлукама задовољени су сви захтеви Краљевине СХС, осим границе у долини Врмоша која је додељена Албанији из економских разлога, ради испаше за стоку становништва Скадра и Љеша. Влада Краљевине СХС дала је пристанак за поменуто разграничење иако је врмошка долина раније припадала манастиру Високи Дечани. Завршни протоколи потписани су 26. јула 1926. године у Фиренци, а у Паризу 30. јула (Milošević 1990: 135).

Незадржив италијански политички продор у Албанију постао је очит 1926. године, у великој мери остварен преко друштва SVEA, у чијем су оснивању учествовале италијанске банке које су дале капитал за оснивање Албанске народне банке (Avramovski 1963: 154). Проглашење Зогуа за краља Албанаца 1. септембра 1928. године носило је у себи опасност да се у Београду протумачи као покушај да се под његову владалачку јурисдикцију ставе и Албанци који су били југословенски држављани, али је ова провокација ипак прошла без неке веће реакције владе Краљевине СХС (Avramovski 1986: 508). Однос двеју земаља, према мишљењу британског посланства, нарушавало је то да су југословенске власти гледале на Албанију са подозрењем, као оруђе Италије, наклоњену Бугарима, јер је дозвољавала да комитске банде налазе уточиште на њеној територији (Бецић 2016: 198; Avramovski 1986: 600).

Иако је од потписивања Римског пакта почетком 1924. године дошло до отопљавања односа са Италијом, Краљевина СХС била је главна сметња италијанском продору на Балканско полуострво. Оптерећеност односима у Истри и Далмацији („јадранско питање“), италијанско–британским плановима о стварању балканско–подунавског пакта и борби за утицај у Албанији

утицали су на југословенско одлагање ратификације Нептунских конвенција потписаних у јуну и јулу 1925. године (Попов 1995: 237). Односи су толико били нарушени да је Мусолини 2. октобра 1926. године наложио начелнику генералштаба Бадолу, да, „спреми двадесет дивизија и прочита Југославији лекцију“ (Vinaver 1985: 103–104).

Деловањем Велике Британије и Француске до сукоба није дошло, али је Италија 30. новембра 1926. године у Тирани потписала уговор о пријатељству са Албанијом, којим је гарантовала независност Албаније и одржавање унутрашњег поретка. Жеља Краљевине СХС да се отворено ослони на Француску није могла бити остварена јер је Ке Дорсе настојао да умири италијанско–југословенске односе и константно одлагао потписивање француско–југословенског уговора који је парафиран 1926. године. Влада Краљевине СХС успела је на неки начин да „изнуди“ уговор са Француском да би ојачала спољне и унутрашње позиције. Уговор о пријатељству између Француске и Краљевине СХС и конвенција о арбитражи симболично је потписана 11. новембра 1927. године у Паризу. Реакција Рима уследила је десет дана касније, па је са Албанијом потписан нови уговор о одбрамбеном савезу по коме је Италији омогућено да војно делује на Балкану (Сретеновић 2008: 322–327).

Велика економска криза жестоко је погодила средњу и југоисточну Европу, коју су, без обзира на стање у сопственој држави, гледале да искористе Италија и Немачка. Током 1930. године југословенско–италијанским односима доминирало је питање зависности југословенске државе од Француске и на тај начин чинило односе два суседа саставним делом општеевропских проблема, док је истицање Албаније као кључне тачке стварало могућност локализовања југословенско–италијанских веза и њихово географско сужавање на област јадранског басена. У оквиру међународних односа оно није значило и васкрсавање „јадранског питања“. Питање Албаније постало је кључни проблем међусобних односа две државе у којима је италијански захтев за очувањем политичких и економских позиција било уствари захтев за југословенским признавањем италијанског права на Албанију, а тиме и њеног присуства на Балканском полуострву. Са друге стране, Југославија није желела да допусти италијанско присуство на Балкану јер би оно онемогућавало слободу југословенске акције на подручју које је сматрала средиштем својих интереса (Hercigonja 1987: 94, 157).

Немачка је 1933. године наспрам себе у Подунављу имала два блока: италијански (Рим, Беч, Будимпешта) и француски (Мала антанта). Агресивно је наступила према једној чланици из оба блока (Аустрији и Чехословачкој), а трудила се да привуче по једну чланицу из ових блокова (Мађарску и Југославију) (Vinaver 1987: 287). Олакшавајућу околност за продор чинила је привредна структура ових држава, јер се привредни, а тиме и политички интерес аграрних држава (Мађарска, Југославија, Румунија), у кризи све више сучељавао са интересима индустријских држава (Аустрија, Чехословачка). Истовремено, Немачка је придобијала Мађарску за заједничку активност

против Мале антанте, стављајући до знања да то не представља напад на интегритет земаља југоисточне Европе.

Након завршетка санкција против Италије због агресије на Абисинију, односи Југославије и Италије су се побољшали и уведена је нова основа клириншке размене (100%), а обе владе трудиле су се да потисну своје тежње за економском и политичком доминацијом, тако да је исход било потписивање трговинског уговора 26. септембра 1936. године. По потписивању уговора Италија је понудила Југославији да закључи споразум о пријатељству или савезу (Ристић 2015: 200).

Резултат је било потписивање италијанско–југословенског Споразума о пријатељству 25. марта 1937. године. Њиме су се потписнице обавезале на поштовање међусобних поморских и копнених граница, одбацивање рата као средства националне политике и спречавање на својој територији било каквих субверзивних активности уперених према другој држави потписници (Skakun 1984: 69). Споразум је потписан са важењем од пет година. У разговорима који су претходили споразуму разматрано је и питање Албаније. Југословенска страна показала је у овом тренутку мало интересовања за ово подручје, а Ћано је навео да је кнез Павле приликом разговора рекао: „Ми већ имамо толико Албанаца унутар наших граница, и због њих имамо толико неприлика, тако да немамо никакве жеље да се њихов број повећа“ (Ćano 1952: 283).

Потписивање Споразума плашило је албанску владу, тако да је она показала иницијативу за тешње односе са Југославијом, не би ли ојачала свој положај према Италији. Југословенска влада није реаговала на понуде из Тиране о посети краља Зогуа и министра иностраних послова Екрема Либехова Београду и закључивање политичких и економских аранжмана (Avramovski 1963: 28–29). Питање Албаније решено је италијанском окупацијом априла 1939. године.

Односи са Немачком побољшали су се од 1932. године и постајали бољи у оној мери у којој се Југославија удаљавала од Француске. Са друге стране, Немачка је економски продирала на подручје које су Француска и Велика Британија запоставиле. Немачка извозна офанзива на простору Југоисточка отпочела је 1935. године, а у погледу Југославије носила је и политичку конотацију, залагањем за њен интегритет. Додатну економску зависност од Немачке, Југославија је претрпела Аншлусом Аустрије и окупацијом и поделом Чехословачке, тако да је Немачка постала главна дестинација за извоз робе из Југославије и чинила 31,91% укупног извоза. Још већа зависност од Немачке огледала се у увозу робе, која је у овој години чинила 47,68% укупног увоза (Бецић 2019: 294–295).

Са избијањем Другог светског рата Југославија се нашла у позицији да је била окружена готово са свих страна чланицама Тројног пакта и државама које су јој приступиле. Кнез Павле и влада покушали су да политиком неутралности удаље Југославију од ратног вихора, али та тактика није могла да се спроводи унедоглед. На отворене претње Немачке, влада је 25. марта 1941.

године приступила Тројном пакту, али су збивања наредних дана увериле Хитлера да у Југославији не може имати поузданог савезника, тако да је Југославија нападнута, окупирана и подељена током Априлског рата.

Краљевина Југославија подељена је на десет јединица које нису образовале целине, иако су стекле различити статус. Србија је била једина под војном управом, оптерећена ратним контрибуцијама и са свих страна окружена непријатељским државама и режимима. Иако је доминантни положај Немачке на Балкану био неприкосновен, Италија је дубоко загазила у његов западни део и допрла надомак Вардара и Скопља. Уједно, формирањем Велике Албаније, са Косова и Метохије вршила је притисак на Бугарску и преостали део Србије (Petranović II 1988: 26–27). Немци су, са своје стране, приликом деобе Југославије давали предност својим војно–економским интересима, јер је у њиховим предратним анализама Југославија третирана као подручје богато сировинама: бокситом, хромом, оловом, бавром, гвожђем и другим стратешки важним рудама (Petranović II 1988: 28).

Иако је формирањем „Велике Албаније“ Италија имала под контролом највећи део Косова и Метохије, представници министарстава за привреду, иностране и војне послове Трећег рајха сматрали су да подручје Косовске Митровице са рудником „Трепча“, као и рудник хрома на Љуботену ни под којим условима не треба препустити свом савезнику. Поготово је то важило за „Трепчу“, која је сматрана главним ресурсом олова и племенитих метала немачке привреде. Немачки став у највећој мери одредио је политичке, војне и привредне границе између Немачке и Италије на простору Косова и Метохије (Olshausen 1973:159–160).

Немачко–италијанске супротности око Косова и Метохије током првих ратних година огледале су се у италијанско–албанским жељама да се за „Велику Албанију“ издејствују зацртане границе, које су се односиле и на област целе покрајине и Новог Пазара, док су немачке снаге по сваку цену желеле да задрже најважније привредне ресурсе и стратешке положаје.

Последњи немачко–италијански разговори о разграничењу на Косову и Метохији одржани су новембра 1942. године у Риму, а према потписаном протоколу од 13. новембра 1942. године углавном је задржана постојећа демаркациона линија чиме је утврђено шта коме припада. Искрцавање англоамеричких трупа на Сицилију јула 1943. године и капитулација Италије 8. септембра исте године отклониле су евентуалне даље неспоразуме са Немачком, која је постала нови протектор „Велике Албаније“, сматрајући је једним од упоришта своје одбрамбене политике (Борозан 1995: 341–342).

Под патронатом немачке реокупационе управе у Призрену је од 16. до 19. септембра 1943. године одржана тзв. Друга призренска лига, на којој су учешће узели представници Косова, Дебра, Струге, Улциња и Тузи, као и делегати Косовске Митровице, Сјенице, Приштине, Пећи, Призрена и дебарског краја, да би усвојили прокламацију о уједињењу са Албанијом. Присуство делегата из Косовске Митровице и Сјенице, као подручја

изван протектората, указује да је основна преокупација била ширење граница Албаније на основу територијалних и етничких визија Призренске и Пећке лиге из 1878. и 1899. године (Борозан 1995: 360). Иако је став немачке окупационе власти био да границе протектората остану у ранијим оквирина, Лига је настојала да поменуће пограничне области укључи у састав „Велике Албаније“.

Како се од пролећа 1944. године немачка команда за Југоисток суочавала са све већим тешкоћама у Југослвији, Албанији и Грчкој, а доласком Штаба Групе армија „Е“ из Солуна у Стари Трг код Косовске Митровице, Косово је постало главно стратегијско упориште за извлачење немачких снага из Грчке и Албаније. Садејствима са немачким јединицама на читавом косовско–метохијском простору, формације Друге призренске лиге отпочеле су борбу за „етничко Косово“ и, све до потпуног одласка немачких снага из Грчке, Албаније, Косова и Метохије, биле су најупорнији бранилац албанских граница протектората. Непосредно после ослобођења Косова и Метохије од стране НОВЈ, отпочела је оружана побуна 2. децембра 1944. године нападом на Урошевац, која је, у разним видовима, трајала до 23. фебруара 1945. године. Иако су главна упоришта ових побуњеника разбијена, све до пролећа 1947. године широм Косова и Метохије деловало је 55 одметничких група, настављајући традицију косовског сепаратистичког покрета (Борозан 1995: 364–369).

Осим у плановима великих сила, Косово и Метохија је играло важну улогу и на регионалном плану, у плановима око стварања Балканске федерације, мада, за разлику од пројеката федерације са Бугарском, не постоји ниједан сличан писани пројекат са Албанијом, будући да су се разговори између Тита и Енвера Хоџе увек водили без присуства публике. Публицитет пројекту федерације са Албанијом давала је западна штампа, пре свега италијанска. Уговор о узајамној помоћи између Албаније и Југославије из јула 1946. године, проистекао из посете албанске делегације, имао је карактер ратног антифашистичког савеза, али и послератног војног споразума, чије време није било ограничено и којим се Југославија обавезала да штити албанску независност, пошто је грчка влада потпомогнута од Велике Британије и САД оспоравала њене јужне границе (Коматина 1995: 72).

Највише спекулација у погледу формирања федерације односило се на питање положаја Косова и Метохије у будућој федерацији, односно о предавању ових области Албанији. Овај аспект био је више него осетљив унутрашњи проблем, јер се морало водити рачуна о могућој реакцији Србије, а донекле и Црне Горе и Македоније. Несумњиво је да је притисак Албаније за предају Косова и Метохије био непрекидан од 1943. до 1948. године, мада јавно није изношен. Да се Косово и Метохија, као дежурна тема, скину са дневног реда, између, не баш увек складних партијско–политичких веза између КПЈ и КПА утицала је и поменута сепаратистичка побуна из децембра 1944, окончана завођењем војне управе 8. фебруара 1945. године (Бецић, Здравковић 2016: 277–278).

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Živko Avramovski (1986). *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, I, Beograd: Arhiv Jugoslavije; Zagreb: Globus.
- Živko Avramovski (1963). „Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju od 1925. do 1939. godine“. *Istorija XX veka, Zbornik radova*, V. Beograd: Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, 137–224.
- Živko Avramovski (1963). „Problem Albanije u jugoslovensko–italijanskom sporazumu od 25. III 1937. godine“. *Historijski pregled*, 1. Zagreb: Savez historijskih društava FNRJ, 19–31.
- Д. Т. Батакович (2015). *Косово и Метохия, история и идеология*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Dušan T. Bataković (2007). „Kosovo and Metohija: Identity, Religions and Ideologies“, *Kosovo and Metohija–Living in the Enclave*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and arts–Institut for Balkan Studies, 2007, 9–82.
- Иван М. Бечић (2019). „Економски продор Немачке на Југоисток уочи Другог светског рата – пример Југославије“. *Башићина*, св. 48. Лепосавић: Институт за српску културу, 287–301.
- Иван М. Бечић (2012). *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*. Београд: Институт за савремену историју.
- Иван М. Бечић (2016). „Опажај Британског посланства у Београду на југословенско–албанске односе 1921–1929“, *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава*, 2. Лепосавић: Институт за српску културу, СТРАНЕ.
- Иван М. Бечић (2015). „Страдање манастира на Косову и Метохији у Великом рату“. *Црквене студије*, 12. Ниш: Центар за црквене студије, Универзитет у Нишу, Центар за византијско–словенске студије, Међународни центар за православне студије, 397–410.
- Иван М. Бечић, Слађана Здравковић (2016). „Положај Косова и Метохије у преговорима о стварању Балканске федерације током и након Другог светског рата“, *Косово и Метохија у Другом светском рату, седам деценија касније*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 267–284.
- Ђорђе Борозан (1995). *Велика Албанија, њенијекло – идеје – њаркса*. Београд: Војно–историјски институт Војске Југославије.
- Vuk Vinaver (1985). *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata, (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Vuk Vinaver (1987). *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor 1929–1934*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Михаило Војводић (2007). „Конзуларна конвенција између Србије и Турске (1879–1896)“. *Изазови српске спољне политике (1791–1918) ојлеги и расправе*. Београд: Историјски институт, 111–143.
- Михаило Војводић (1999). *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*. Београд: САНУ.
- Михаило Војводић (2003). *Стејан Новаковић и Владимир Карић*. Beograd: Clio.

- Љубодраг Димић (2001). *Историја српске државности, Србија у Југославији*. Нови Сад: САНУ Огранак у Новом Саду; Беседа, Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа.
- Љубодраг Димић, Ђорђе Борозан (1999). *Југословенска држава и Албанци*, II. Београд: Службени лист СРЈ; Архив Југославије; Војно–историјски институт.
- Димитрије Ђорђевић (1957). „Аустро–српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице“. *Историјски часопис*, књ. VII. Београд: Историјски институт САНУ, 213–248.
- Милорад Екмечић (1990). *Рајни циљеви Србије 1914*. Београд: Просвета.
- Весна Зарковић (2019). „Велике силе, Стара Србија и споразум у Мирцштегу 1903. године“. *Српска политичка мисао*, бр. 1. Београд: Институт за политичке студије, 299–320.
- Весна Зарковић (2014). „Критско питање и прилике у Косовском вилајету“. *Башићина*, св. 37. Лепосавић: Институт за српску културу, 123–135.
- Весна Зарковић (2015). „Ситуација у Старој Србији за време руско–јапанског рата“. *Башићина*, св. 39. Лепосавић: Институт за српску културу, 129–142.
- Весна Зарковић (2017). „Улога Стојана Новаковића у расветљавању убиства конзула Луке Маринковића“. *Башићина*, св. 42. Лепосавић: Институт за српску културу, 105–121.
- Историја српског народа*, VI/1 (1983). Београд: СКЗ.
- Милорад Коматина (1995). *Енвер Хоџа и југословенско–албански односи*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Косово и Метохија у српској историји* (1989). Београд: СКЗ.
- Ђорђе Микић (1988). *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чишћења до банкарства)*. Београд: САНУ.
- Djordje Mikic (1987). „The Albanians and Serbia during the Balkan Wars“. *East Central European Society and the Balkan Wars, War and Society in East Central Europe*, vol. XVIII. eds. Bela Kirali & D. Djordjevic. New York: Columbia University Press, 165–196.
- Miladin Milošević (1990). „Uspostavljanje međudržavne granice između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Albanije posle I svetsko grata (1919–1926)“. *Војно–историјски гласник*, год. 41, бр. 3. Београд: Војно–историјски институт Југословенске армије, 101–142.
- Klaus Olshausen (1973). *Zwischenspiel auf dem Balkan: Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Павле Орловић (1901). *Питање о старој Србији*. Београд: Штампарија П. Јоцковића.
- Branko Petranović (1988). *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. I. Београд: Nolit.
- Чедомир Попов (1995). *Од Версаја до Даније*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Васиљ Поповић (2007). *Источно питање. Историјски преглед борбе око оцштанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*. Београд: Никола Пашић.
- Јанићије Поповић (2007). *Животи Срба на Косову 1812–1912*. Грачаница: Никанор.
- Никола Б. Поповић (2000). *Срби у Првом светском рату 1914–1918*. Београд–Нови Сад: Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа.
- Прейиска о арбанаским насиљима у старој Србији 1898–1899* (1899). Београд: Никола Пашић.
- Гордана Г. Ристић (2015). *Својна политика Краљевине Југославије у периоду од 1934. до 1939. године*. Београд: Завод за уџбенике.
- Milan Skakun (1984). *Jugoslovensko–bugarski odnosi*. Београд: Задруга.

- Станислав Сретеновић (2008). *Француска и Краљевина Срба, Хрватца и Словенаца 1918–1929*, Београд: Институт за савремену историју.
- Ђорђе Станковић (1985). „Никола Пашић и стварање албанске државе“. *Марксистичка мисао* 3. Београд: Марксистички центар Централног комитета Савеза комуниста, 157–169.
- Србија 1878. Документи*. (1978). Приредили М. Војводић, Д. Живојиновић, А. Митровић, Р. Самарцић, Београд: СКЗ.
- Јован Н. Томић (1913). *Аустро–Бугарска и Арбанаско питање*. Београд: Геца Кон.
- Dunja Hercigonja (1987). *Velika Britanija i spoljnotpolitički položaj Jugoslavije 1929–1933, Britanska politika prema jugoslovensko–italijanskim sukobima u vreme svetske privredne krize*, Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Богумил Храбак (1989). „Први извештаји дипломата великих сила о Призренској лиги“. *Balkanika* IX. Београд: Балканолошки институт САНУ, 235–290.
- Galeaco Čano (1952). *Tajni arhivi grofa Ciano: 1936–1942*. Zagreb: Zora.

Vesna S. ZARKOVIĆ

Ivan M. BEČIĆ

ASPIRATIONS AND PLANS OF GREAT POWERS TOWARD KOSOVO AD METOHIJA (1878–1945)

Summary

After Serbo-Turkish wars and the Berlin Congress, the territory of Kosovo and Metohija still remained under the Turkish reign. Seeing the recent demise of the Ottoman Empire, great powers had experienced this area as the field for their interests settlement so that they used each opportunity to interfere into the events. Personal interests and territorial aspirations stayed in the background which fit into their foreign policy plans. Kosovo and Metohija, due to its geographic position in the centre of the Balkans, where the roads in different directions opened, represented an important strategic point for great powers. Besides its own value, this territory was gaining its importance, so if we take into account historical circumstances, it is quite understandable such interest for numerous states.

The great powers, at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century, were the following: Russia, Austria-Hungary, France, England, Italy and Germany and they largely influenced the events at the mentioned territory. Nevertheless, neither of these states had the same plans and aspirations nor they engaged themselves with the same intensity, which their impact on events depended on.

Besides great powers, Balkan states had their interests and plans regarding the territory of Kosovo and Metohija and they directed their activity as well. The interested states were, first of all, Serbia and Bulgaria, then Montenegro and Greece and some minor plans had Romania. Bearing in mind the fact the events happened at the territory which was within the Ottoman Empire, it was quite understandable it had impact on the development of the situation, and more than all Balkan states. The activity of the Ottoman Empire manifested through the official institutions of the state and through mechanisms which were not often in accordance with European achievements. One of the most important mechanisms of Turkish state were the Albanians, whom were subject to the impact of the developed states. Their activity was connected with temporary political circumstances.

The advent of the 20th century additionally showed the importance of Kosovo and Metohija in the great powers plans. Balkan wars, although had brought the liberation and annexation to Serbia, did not settled the issue of this territory due to the aspirations of great powers, their plans and activity. The best examples for that are world wars, the First and the Second one, during which the territory of Kosovo and Metohija was divided among many states. The relations of great powers toward the territory of Kosovo and Metohija from the Berlin Congress until now has represented the final phase of Eastern question settlement. In historiography and literature it had long been considered this question was settled by WWI. The recent events show that this question has not been settled yet.

Key words: Kosovo and Metohija, great powers, Serbia, Ottoman Empire, Balkan states, Eastern question.

Реља ЖЕЉСКИ*

Невена ГАВРИЋ**

Академија за националну безбедност, Београд, Србија

ВОЈНА НЕУТРАЛНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И САРАДЊА СА НАТО КРОЗ ПАРТНЕРСТВО ЗА МИР

Айстйрактй: Аутори ће у раду представити значај опредељења Србије за војну неутралност, као и за развијање добре сарадње како са Организацијом Северноатланског уговора (НАТО), тако и са Ораганизацијом договора о колективној безбедности (ОДКБ) и осталим војним савезима. По први пут у стратегијским документима донетим 2019. године (Стратегији националне безбедности и Стратегији одбране) Србија је озваничила концепт „војне неутралности“, претходно прокламован у Резолуцији Народне скупштине о заштити суверенитета, територијалног интегритета и уставног поретка Републике Србије из 2007. године. У овој резолуцији наводи се да „због укупне улоге НАТО пакта, од противправног бомбардовања Србије 1999. године без одлуке Савета безбедности до Анекса 11 одбаченог Ахтисаријевог плана, у коме се одређује да је НАТО „коначан орган“ власти у „независном Косову“, Народна скупштина Републике Србије доноси одлуку о проглашавању војне неутралности Републике Србије у односу на постојеће војне савезе до евентуалног расписивања референдума на којем би се донела коначна одлука о том питању“. Такође, наша земља се одлучила да заснује свој стратегијски концепт одбране на моделу „тоталне одбране“ који се, како је назначено у глави 5 стратегије одбране, изводи ослањањем на сопствене снаге и потенцијале, обухвата војну и цивилну одбрану, планира се и организује у рату, миру и ванредном стању. Опредељења исказана у Стратегији одбране изражавају одлучност Србије да, у складу са одлуком о војној неутралности, изграђује и јача сопствене способности и капацитете за одбрану, као и да кроз сарадњу са безбедносним и одбрамбеним структурама Европске уније, учешћем у програму Партнерство за мир, сарадњи са Организацијом договора о колективној безбедности (ОДКБ) и другим међународним безбедносним и одбрамбеним субјектима доприноси јачању националне, регионалне и глобалне безбедности. Такође, кључна опредељења приликом израде Стратегије

* relliusmc@yahoo.com

** nevdzi@yahoo.com

националне безбедности била су војна неутралност и европска спољнополитичка оријентација. То је јасно представљено кроз изражен развој партнерске сарадње Србије са НАТО, на основу политике војне неутралности и кроз Програм партнерство за мир, као и посматрачке позиције у ОДКБ, што доприноси стабилности Србије.

Србија има развијену и институционализовану сарадњу са НАТО-ом од приступања програму „Партнерство за мир” 2006. године у форми учешћа у Програму за изградњу интегритета, у Процесу планирања и прегледа, постојању Групе Србија – НАТО за реформу система одбране, а додатни импулс је добијен отварањем војног представништва у Мисији Србије при НАТО 2010. године и успостављањем НАТО војне канцеларије за везу у Београду. Усвајањем Првог и Другог Индивидуалног акционог плана партнерства (ИПАП) и скупштинском одлуком о потврђивању споразума о сарадњи у области логистике и регулисања статуса НАТО снага на својој територији, Србија је 2019. године заокружила досадашњу сарадњу са НАТО-ом. Политика војне неутралности не искључује могућност развијања сарадње са НАТО-ом, што показују и примери других неутралних земаља, као што је Шведска која активно учествује у мисијама овог војног савеза. У односу на Запад који, чини се, обраћа мање пажње на војну неутралност Србије, Руска Федерација показује изузетну заинтересованост и конструктиван однос према оваквом опредељењу наше земље, између осталог јер у томе види имодалитет који води ограничавању даљег ширења НАТО-а. У том циљу, Руска Федерација не прибегава спутавању и критиковању активности Србије у оквиру програма „Партнерство за мир”, нити намерава да осујећује напоре ка чланству у Европској унији, већ активно подстиче делотворну сарадњу наше земље и ОДКБ, која доприноси очувању и унапређењу безбедности евроазијског простора, али је, истовремено, усмерена и на супротстављање безбедносним изазовима и претњама глобалног карактера. Такође, Руска Федерација суштински разуме и принципијелно поштује војну неутралност Србије.

Посебан заједнички интерес Србије и НАТО мора да буде очување мира и стабилности у региону Западног Балкана. НАТО је, де факто као и Србија, незаменљив фактор регионалне стабилности, пошто КФОР доприноси заштити српског становништва, српске културе и религијске баштине, као и мира и безбедности у АП Косово и Метохија. Због тога се Србија залаже за несмањено присуство КФОР-а и противи се промени мандата и трансформацији наоружаних формација које се називају „Косовске снаге безбедности” у класичне „војне” снаге, јер би се тиме дестабилизovala ситуација у АП Косово и Метохија и нарушила безбедност у региону.

Кључне речи: војна неутралност, Парнерство за мир, Организација договора о колективној безбедности, Стратегија безбедности, Стратегија одбране.

1. УВОД

Свака политика војне неутралности проистиче из одређених историјских околности које доприносе одлуци да се држава определи за такав статус. Основни разлог због ког се одговорна држава опредељује за неутралан положај у међународним односима очекивано и природно јесу њени

национални интереси и стратешки правац којим жели да се креће у будућности. Интереси модерне Србије на подручју националне безбедности су заштита независности, суверенитета, територијалног интегритета, слободе, једнакости, очување мира, владавина права, очување животне средине, основних принципа и вредности који представљају темељ за даљи развој, као и повећање благостања и допринос складним односима с другим државама.

Политику војне неутралности за коју се определила Србија треба сагледати и у контексту да ли би евентуално учлањење у неки војни савез, као што су НАТО или ОДКБ, допринело остваривању националних интереса у времену које нам предстоји. У наставку рада ћемо навести и анализирати све механизме тренутне сарадње Србије и НАТО, као што су Програм Партнерство за мир, Индивидуални акциони план, Индивидуални програм партнерства и сарадње, Комитети и радне групе НАТО, Концепт оперативних способности, Поверилачки фонд ПЗМ, Програм за изградњу интегритета, Процес планирања и прегледа, Група Србија-НАТО за реформу одбране Сарадња на терену између Војске Србије и КФОР, Програм за унапређење образовања у области одбране (DEEP), Иницијатива за изградњу одбрамбених и безбедносних капацитета (DCBI), Војно представништво у Мисији Србије при НАТО, НАТО војна канцеларија за везу, Споразум о статусу снага (SOFA) и Програм наука за мир и безбедност (SPS). Такође у раду ће бити анализирана сарадња Србије и ОДКБ, као и кратак историјат ове организације и њени циљеви. Сарадња са Европском унијом и Уједињеним нацијама у виду мировних операција ће бити представљена у наредним поглављима.

Академске студије о војној безбедности током Хладног рата биле су углавном под снажним утицајем војно-технолошких промена и имале су за циљ да помогну доносиоцима одлука западних земаља, пре свега САД и Велике Британије, како у формулацији тако и у спровођењу безбедносне политике (Steve Smith 2000). Завршетком Хладног рата настале су промене које су утрле пут комплексном редефинисању међународне сцене, нарочито током турбулентних деведесетих година прошлог века. Распад Совјетског Савеза, пад Берлинског зида и криза која је обухватила простор СССР и других бивших социјалистичких држава, створили су услове за прераспodelу снага на глобалном плану (Жељко Лазић & Мартин Матијашевић 2014:44) и предоминантну позицију САД као једине истинске суперсиле. Међутим, свет се није окаменио у том положају, доба униполарности је прошло, а реторика и пракса смењивања периода сарадње и затегнутих односа НАТО, предвођеног САД и пре свих Руске Федерације и Кине, поново обележава савремене међународне односе.

У епохи прилагођавања новој реалности, опредељивања за приближавање одређеној страни и избора стратешких партнера, најважнија околност и спецификум Србије који је пресудно утицао на опредељивање за политику војне неутралности је питање статуса Косова и Метохије, гледано кроз призму низа догађаја, почев од противправног бомбардовања СР Југославије од стране НАТО без претходне одлуке Савета безбедности УН, те доношења Резолуције

Савета безбедности УН 1244 којом успостављена привремена међународна управа на Косову и Метохији до постизања споразума о коначном статусу јужне српске покрајине, при чему је НАТО преузео кључну улогу у војној мисији са прокламованим циљем очувања мира и безбедности. Међутим, испоставило се да су планови водећих земаља запада и тамошњих Албанаца водили у другом смеру – једностраном проглашењу независности тзв. Косова 17. фебруара 2008. године. Практично непосредно пре тога, 26. децембра 2007. године, Народна скупштина Републике Србије донела је одлуку о вођењу политике војне неутралности. Време које је наступило показало је сву оправданост те одлуке, као и њену конзистентност и одрживост, која је потврђена у Стратегији националне безбедности и Стратегији одбране 2019. године.

2. САРАДЊА СА НАТО КРОЗ ПАРТНЕРСТВО ЗА МИР

НАТО (eng. North Atlantic Treaty Organization) је политичко-војна организација, коју, у овом тренутку, чини тридесет држава Северне Америке и Европе, посвећених испуњавању циљева изнетих у Северноатлантском уговору¹, потписаном 4. априла 1949. године, у Вашингтону. У складу са Северноатлантским уговором, основна улога НАТО је заштита слободе и безбедности свих њених чланица, политичким и војним средствима. Заговорници овог облика удруживања сматрају да је та Алијанса настала је као израз решености држава оснивача да заштите „слободу, заједничку баштину и цивилизацију својих народа, која је заснована на начелима демократије, индивидуалне слободе и владавине права” док свака чланица, при том, задржава свој пуни суверенитет (НАТО, 2020). У складу са прокламованим циљевима, деловање Алијансе заснива се на сарадњи, усаглашавању и заједничком планирању, на политичком и војном нивоу, између свих тридесет држава чланица. Поред тога, НАТО своје активности остварује и кроз партнерства и блиску координацију са низом држава и међународних институција. НАТО је и форум, у оквиру кога државе Северне Америке и Европе расправљају о безбедносним проблемима од заједничког интереса и предузимају заједничке акције у суочавању са њима. Као такав, НАТО је и највидљивији израз трансатлантских односа, који подразумевају блиску сарадњу између Северне Америке и Европе у многим областима, а засновану на уверењу о дељењу истих вредности и интереса. Политичко и војно седиште НАТО налази се у Бриселу. То је стално место заседања Северноатлантског савета и осталих комитета Алијансе.

1 Северноатлантски уговор изричито потврђује право на индивидуалну или колективну самоодбрану, утемељено у члану 51. Повеље УН. Кључни део Северноатлантског уговора чини члан 5 „оружани напад на једну (државу чланицу) или више њих, у Европи или Северној Америци, бити сматран за напад против свих њих и следствено томе саглашавају да ће свака од њих, ако се такав оружани напад догоди – користећи право на индивидуалну или колективну одбрану признато чланом 51. Повеље УН – помоћи страну или стране уговорнице које су нападнуте, предузимајући одмах, индивидуално и у заједници са другим странама, акцију ако буду сматрале за потребно, укључујући употребу оружане силе, у циљу успостављања и одржавања безбедности северноатлантске области”.

У њему су смештене сталне делегације држава чланица Алијансе, генерални секретар НАТО, међународни секретаријат, међународни војни секретаријат, као и бројне агенције НАТО.

Главни органи су: Савет за евроатланско партнерство, о коме ће више бити речи у даљем тексту, Комитет за планирање одбране и Група за нуклеарно планирање. Комитет за планирање одбране главно је тело које се бави најважнијим одбрамбеним проблемима, као и питањима у вези са планирањем колективне одбране. Он даје смернице органима из војне структуре НАТО, и у свом делокругу деловања, има исти ауторитет као и Северноатлантски савет, у вези са питањима која спадају у његову надлежност. Као и Северноатлантски савет, обично се састаје на нивоу сталних представника, а најмање два пута годишње на нивоу министара одбране. Група за нуклеарно планирање окупља министре одбране држава чланица НАТО, и одговорна је за разматрање питања из оквира нуклеарне политике Алијансе, у широком распону од контроле нуклерног наоружања, комуникационих и информатичких система, до питања распоређивања нуклеарног наоружања (Партнерство за мир, Центар за међународне и безбедносне послове, 2020).

У сагледавању основа, динамике и перспектива односа Србије и НАТО увек треба имати у виду тешке последице агресије НАТО на СР Југославију 1999. године, у којој је живот изгубио велики број недужних људи, уз огромна материјална разарања, на шта указује и Смиља Аврамов констатујући да би био крајњи цинизам позвати Србију у НАТО, на основу болног искуства из прошлости кроз које је прошла наша држава (Смиља Аврамов 2010). Са друге стране, као очигледна датост која се у сваком рационалном и обострано корисном приступу не може оповргнути је потреба за сарадњом и потрага за заједничким одговорима на бројне, модификоване и нове безбедносне изазове, ризике и претње. Уважавајући све наведено, Србија и НАТО у својим односима полазе од тога да Програм Партнерство за мир представља оквир и механизам који пружа довољно могућности за сарадњу, а њено развијање је обострани интерес.

Партнерство за мир је, према оценама стручњака из НАТО, најзначајнија иницијатива на очувању безбедности, нарочито у Европи. Основни циљ Партнерства је унапређење реформе, изградња међусобног поверења и увећање способности партнерских држава за очување мира и безбедности на добровољној, флексибилној и транспарентној основи (МО РС, 2020). Иницијатива окупља све државе НАТО и њихове partnere око конкретних активности ради постизања поменутог циља. Стварање Партнерства за мир предложиле су Сједињене Америчке Државе на самиту у Бриселу, јануара 1994. године, мада тај предлог вуче своје корене још из Лондонског и Римског самита из 1990. и 1991. године, на којима су донесене одлуке о трансформацији НАТО у постхладноратовском периоду. Кључни тренутак у овом процесу јесте стварање Северноатланског савета за сарадњу, 1991. године. Реч је о форуму за дијалог и сарадњу између НАТО и нових режима

и држава централне и источне Европе, као и независних држава насталих на простору бившег СССР (Љубомир Стајић, 2013). Савет за евроатланство партнерство је основан 1997. године, као наследник Северноатланског савета за сарадњу. Тиме је отворен пут ка развоју ширег и ефикаснијег евроатлантског партнерства. Тако је евроатлантско партнерство успостављено на два стуба – програму Партнерство за мир, са претежно војном природом активности и Савету евроатлантског партнерства, који почива на редовном дијалогу и консултацијама о политичким и безбедносним темама.

Темељни документ програма Партнерство за мир је Позивни документ, који је усвојен на НАТО самиту у Бриселу, јануара 1994. године. Тим документом је покренуто Партнерство за мир, као програм интензивне политичке и војне сарадње, под надзором Северноатлантског савета. Документ износи основне циљеве Партнерства, успоставља Одељење за координацију партнерства и позива све државе partnere да формирају своје мисије при НАТО и учествују у раду тела Алијансе, која се баве питањима Партнерства за мир. Анекс овог документа који операционализује изјаве и одлуке изнете у Позивном документу, назван је Оквирни документ Партнерства за мир. Оквирни документ је по свом садржају својеврсни билатерални споразум између НАТО и државе која приступа програму Партнерство за мир, чијим потписивањем и формално постаје учесница у овом програму.

Оквирни документ дефинише следеће циљеве Партнерства за мир:

- транспарентност у процесу планирања и финансирања система одбране,
- учвршћивање демократске контроле оружаних снага,
- одржавање способности и спремности за допринос операцијама под окриљем УН и/или ОЕБС,
- развој кооперативних војних односа у циљу заједничког планирања, обуке и вежби,
- дугорочни развој снага оспособљених за заједничко деловање са снагама држава чланица НАТО (Партнерство за мир, Центар за међународне и безбедносне послове 2020).

У сврху остваривања ових циљева, документ успоставља својеврсне међусобне обавезе и овлашћења између НАТО и државе партнера, укључујући и обавезу НАТО да се консултује са активном учесницом у програму Партнерство за мир, уколико ова процени да постоји претња њеној безбедности. Текст Оквирног документа непроменљиве је садржине, не подлеже преговарању и представља билатерални споразум, са политичким, а не међународно-правним дејством, с обзиром да не захтева ратификацију.

Први циклус Индивидуалног акционог плана Републике Србије и НАТО ступио је на снагу 15. јануара 2015. године и усвајање овог документа представљао је значајан корак напред у односима између Републике Србије и НАТО, којим су створени услови за редован и структуриран дијалог, укључујући и дијалог на политичком нивоу.

НАТО Комитет за партнерство и кооперативну безбедност (PCSC) усвојио је 26. септембра 2016. године Извештај о имплементацији ИПАП, који је препознао изузетан напредак у развоју партнерских односа Републике Србије и НАТО постигнут у том периоду.

Након успешно спроведених активности у имплементацији првог циклуса ИПАП, 2017. године започет је процес усаглашавања другог циклуса ИПАП. Процедура усвајања другог циклуса ИПАП између Републике Србије и НАТО за период 2019-2021. годину окончана је 7. новембра 2019. године. Као и први циклус ИПАП, нови документ (Индивидуални акциони план партнерства Републике Србије и Организације Северноатлантског уговора (НАТО) из 2019. године, 2020) представља највиши облик сарадње са НАТО кроз Партнерство за мир, који не подразумева чланство у Алијанси. У документу су јасно и транспарентно истакнути циљеви и приоритети које Србија жели да постигне у сарадњи са НАТО. Циљеви ИПАП су реформа и модернизација система одбране и безбедности, борба против корупције, заштита животне средине, економије и питања на пољу општих демократских реформи и људских права (МО РС 2020) Усвајање ИПАП представља значајно унапређење међусобних односа, који омогућава редован и структуриран дијалог, укључујући и дијалог на политичком нивоу. Тиме се олакшава и координација билатералне сарадње са државама чланицама и партнерима НАТО, али како је наглашено приликом окончања процедуре усвајања, у складу са политиком војне неутралности Србије. У табели 1 је представљен историјат активности у оквиру Програма „Партнерство за мир“.

Табела 1. Историјат активности у овину Програма „Партнерство за мир“

2019.	Окончана је процедура усвајања другог циклуса Индивидуалног акционог плана партнерства између Републике Србије и НАТО за период 2019-2021. годину
2017.	Започет је процес усаглашавања другог циклуса Индивидуалног акционог плана партнерства
2017.	У Центру за обуку логистике у Нишу, за потребе ОС Ирака реализована обука из области војне медицине под окриљем Иницијативе за изградњу одбрамбених и безбедносних капацитета
2016.	НАТО Комитет за партнерство и кооперативну безбедност (PCSC) усвојио је године Извештај о имплементацији Индивидуалног акционог плана партнерства
2016.	Покрент је Поверилачки фонд НАТО за Републику Србију који би требало да омогући уништавање вишкова убојних средстава, а истовремено и унапређивање капацитета ТРЗ Крагујевац.
2015.	У седишту НАТО је документ одобрен Индивидуални акциони план партнерства

2014.	Влада Републике Србије је године усвојила Индивидуални акциони план партнерства (IPAP) између Републике Србије и НАТО
2014.	На састанку НАС на нивоу министара спољних послова, успостављена је Иницијатива за изградњу одбрамбених и безбедносних капацитета
2014.	Република Србија је званично отпочела ангажовање у Програму за унапређење образовања у области одбране
2013.	Установљен је Поверилачки фонд НАТО за Републику Србију који би требало да омогући уништавање вишкова убојних средстава, а истовремено и унапређивање капацитета ТРЗ Крагујевац.
2011.	Министарство одбране Републике Србије учествује у Прилагођеном програму НАТО за изградњу интегритета у југоисточној Европи
2011.	Министарство одбране Републике Србије укључило се у НАТО Иницијативу за изградњу интегритета.
2011.	Усвојен је радни план и успостављена су тела која подржавају рад Групе Србија-НАТО за реформу одбране
2011.	Влада Републике Србије је на седници донела Закључак о покретању процедуре за израду Индивидуални акциони план партнерства
2010	Успостављено је Војно представништво у Мисији Републике Србије при НАТО
2007.	Отпочео је Програм за унапређење образовања у области одбране
2007.	Успешно је окончан Поверилачки фонд намењен за реализацију пројекта уништавања залиха противпешадијских мина
2006.	У Београду је отворена НАТО војна канцеларија за везу
2006.	Формиран је Група Србија-НАТО за реформу одбране
2006.	Србија формално постаје учесница Програма „Партнерство за мир“
2006.	Покренут је Поверилачки фонд са циљем подршке при запошљавању припадника Војске Србије у цивилном сектору, који у процесу реформе постану кадровски вишак
2005.	Краљевина Норвешка, у својству Амбасаде за везу са НАТО покреће иницијативу за успостављање Групе за реформу одбране
2005.	Покренут је Поверилачки фонд намењен за реализацију пројекта уништавања залиха противпешадијских мина
2003.	Државна заједница Србија и Црна Гора поднела је званичан захтев Алијанси за пријем у Програм „Партнерство за мир“
2002	Савезна влада Р. Југославије усвојила препоруку Врховног савета одбране о покретању процеса приступања програму „Партнерство за мир“
1994.	Покренут Програм „Партнерство за мир“

Крајем 2019. године, бригадни генерал Чезаре Маринели, шеф канцеларије НАТО у Београду, за European Western Balkans је изјавио: „Нови ИПАП је веома значајан, пошто нам даје одличне смернице за наставак овог партнерства и сарадње, тако да и Србија и НАТО могу да имају корист и очекивања, обе стране да буду испуњене. Истовремено смо веома захвални што је јавна дипломатија укључена као једна од области на које се ИПАП фокусира. А 2019. годину ћу памтити по више заједничких активности које су биле корисне и за НАТО и за Србију. Београд је такође посетило неколико високих званичника НАТО, који тако показују своју посвећеност нашем партнерству. Пре само неколико недеља, у Бујановцу су експерти из НАТО били одушевљени знањем и способностима које је показала инжењерска чета опште намене Војске Србије, која је показала да је у потпуности спремна да учествује у међународним мировним мисијама у складу са стандардима НАТО. Ово је још један јасан показатељ да Војска Србије наставља да у сарадњи са нама унапређује своје програме обуке. Поред тога, захваљујући НАТО, Агенцији за подршку и набавку и њеном поверилачком фонду, Технички ремонтни завод у Крагујевцу је добио нове капацитете, чиме је значајно повећана безбедност његових радника и окружења. Република Србија и даље може да бира од преко 1.600 различитих активности које може радити са НАТО, а током ове године је одабрала више обука за своје способне и посвећене официре.

Ове године је Републику Србију посетило неколико високих званичника НАТО, међу којима су врховни командант Савезничких снага у Европи (SACUER) генерал Тод Д. Волтерс, председавајући Војном комитету НАТО, ваздухопловни маршал Стјуарт Пич, командант Команде здружених снага у Напуљу адмирал Џејмс Фога, помоћник генералног секретара за јавну дипломатију амбасадор Таџан Илдем, као и више других званичника и стручњака НАТО, како би водили дијалог и разговоре са председником Вучићем и другим српским лидерима о разним темама, укључујући партнерство између НАТО и Србије и регионалну безбедност.“ Надовезујући се на изнето, као и на опредељење Републике Србије да буде војно неутрална, Маринели је додао: „НАТО не види никакве препреке за обострано корисну сарадњу. Ми константно истичемо да НАТО у потпуности поштује политику војне неутралности Србије. Србија има суверено право да бира сопствене безбедносне аранжмане за потребе својих грађана. Добри односи са НАТО и добри односи са Русијом или било којом другом земљом или мултинационалном организацијом нису у међусобном конфликту. Наша партнерства се обликују према потребама сваке земље. Својим партнерима не намећемо ништа а, као што знате, НАТО блиско сарађује са многим војно неутралним земљама, као што су Финска, Аустрија и Шведска, између осталих“ („European Western Balkans“ 2020).

Од приступања Програму Партнерство за мир 2006. године, Србија и НАТО континуирано унапређују међусобну сарадњу и дијалог. У документу се наводи да „Република Србија види Индивидуални акциони план партнерства

као оквир за даље јачање те сарадње, без тежње за чланством и као средство за ангажовање у свеобухватним реформским процесима који ће олакшати и подстаћи пружање подршке НАТО, као и билатералне подршке чланица Алијансе“ (МО РС 2020). Посебно се наглашава да Србија жели да унапреди политички дијалог са НАТО и партнерима из ПзМ у складу са својим националним интересима. Такође, сматра корисним унапређење практичне сарадње у областима као што су, на пример, питања јавне дипломатије, нови безбедносни изазови, као и примене Резолуције СБ УН 1325.

Битно је навести и остале механизме сарадње Србије и НАТО, као што су Индивидуални програм партнерства и сарадње, Комитети и радне групе НАТО, Концепт оперативних способности, Поверилачки фонд ПзМ, Програм за изградњу интегритета и Процес планирања и прегледа. *Индивидуални програм партнерства и сарадње* је основни механизам сарадње између државе партнера и НАТО и овај механизам обезбеђује самоопредељење и приступачност активностима Програма „Партнерство за мир“. *Комитет и радне групе НАТО* омогућују разматрање актуелних питања од значаја за партнерску сарадњу и безбедност евроатлантског региона. *Концепт оперативних способности* је механизам Програма „Партнерство за мир“ кроз који се врши обука и оцењивање унапред декларисаних јединица према НАТО стандардима. *Поверилачки фонд ПзМ* је намењен лакшем уништавању и складиштењу вишка муниције. *Процес планирања и прегледа* је основни механизам Програма „Партнерство за мир“ кроз који декларисане јединице достижу интероперабилност са јединицама држава које имплементирају општеприхваћене стандарде Савезничке команде за операције, као и даљи развој оперативних и функционалних способности за извршавање задатака. Основни циљеви *Програма за изградњу интегритета* су подизање нивоа свести, промовисање добре праксе и развој практичних механизма који могу помоћи државама учесницама да побољшају стање интегритета и сниже присуство ризика корупције у националним секторима безбедности, јачајући транспарентност и одговорност (МО РС 2020).

Поред наведених постоје и специфични облици сарадње Републике Србије са НАТО, као што је на пример Група Србија – НАТО за реформу одбране, Сарадња на терену између Војске Србије и КФОР, Програм за унапређење образовања у области одбране (DEEP) и Иницијатива за изградњу одбрамбених и безбедносних капацитета (DCBI). Задатак *Групе Србија – НАТО за реформу одбране* био је да убрза реформу система одбране, подстакне међуресорну сарадњу, уведе модел пројектно-оријентисаног приступа одбрани, подстакне чланице НАТО да боље координирају билатералне активности у подршци реформи система одбране и припреми Србију за ангажовање у Програму Партнерство за мир. Војска Србије је изградила специфичан механизам сарадње са НАТО – партнерство на терену са заједничким задатком изградње мира и безбедности у зонама одговорности, са обе стране административне линије. *Програм за унапређење образовања у области одбране* је мултинационална образовна иницијатива чија је сврха да помогне

партнерским и другим заинтересованим државама да изграде капацитете кроз реформу војног образовања и да усвоје вредности које су повезане са начелима Програма „Партнерство за мир“. Основна намена *Иницијативе за изградњу одбрамбених и безбедносних капацитета* је помоћ појединим партнерским државама у изградњи одбрамбених и безбедносних капацитета, како би исте биле у могућности да самостално брину о свом територијалном интегритету и суверенитету, те да ефикасно одговоре на широк спектар претњи по безбедност у њиховом региону. (МО РС 2020).

Такође, институционализовани облици сарадње између Србије и НАТО су *Војно представништво у Мисији наше земље при НАТО*, успостављено је 27. септембра 2010. године са основним задатком да представља Министарство одбране и Војску Србије у седишту НАТО и ЕУ у Бриселу, као и *НАТО војна канцеларија за везу у Београду*, отворена 2006. године. Надлежности Канцеларије су: имплементација Споразума о транзитним аранжманима, пружање подршке снагама НАТО и ЕУ (EUFOR) ангажованим у региону, подршка раду Групе Србија – НАТО за реформу одбране, сарадња у области јавне дипломатије, као и други додатни задаци које одобри Северноатлантски савет (МО РС 2020).

Слика 1. Механизми сарадње у оквиру програма „Партнерство за мир“

Током 2018. године, приликом обележавања 12. годишњице оснивања НАТО војне канцеларије за везу у Београду, потпуковник Лучано Портолана је изнео: „почаствован сам да сам овде не само као представник НАТО, већ и Европске уније, као начелник штаба Савезничке команде здружених снага у Напуљу и управник Командног елемента Европске уније. НАТО војна канцеларија за везу је напорно радила током претходних 12 година како би

формирала партнерство са Србијом и развила нашу сарадњу, унапредила наш дијалог и допринела осигурању континуиране стабилности целог региона. Као земља у програму Партнерство за мир, Србија је посвећена унапређењу регионалне безбедности. Војска Србије је потврдила ту посвећеност тако што се придружила неким од најзахтевнијих партнерских програма НАТО. Србија је једна од најпоузданијих земаља у програму Партнерство за мир. Она је веома транспарентна у погледу свог простора за напредовање у изградњи способности на путу ка свом циљу, који је изградња капацитета њене војске и давање доприноса мировним операцијама којима предводе и УН и ЕУ. У октобру 2018. Србија је организовала „REGEX 2018“, регионалну вежбу чији је циљ био обучавање и менторство планера вежби из Србије и регионалних партнерских земаља за планирање, организацију и спровођење регионалне мултинационалне мировне вежбе бригадног нивоа у складу са процедурама и стандардима НАТО-а. Ово је била прва вежба НАТО-а коју је Србија организовала и била је веома успешна. Поред тога, Србија је организовала цивилну вежбу планирања за ванредне ситуације „СРБИЈА 2018“ са Евроатлантским центром за координацију активности у пружању хитног одговора, а у Команди здружених снага у Напуљу тренутно имамо српског штабног официра који активно учествује у нашим свакодневним активностима. Ми у Команди здружених снага у Напуљу смо задивљени напорима које је Србија начинила и радујемо се дугогодишњем наставку партнерства. Уверен сам да ће наше партнерство наставити да расте и да ће помоћи да се обезбеди сигурно окружење и боља будућност за грађане Србије и цео регион“ (НАТО војна канцеларија за везу 2020).

Такође, сарадња Србије са НАТО, одвија се и кроз Споразум о статусу снага (SOFA) и Програм наука за мир и безбедност (SPS). *Споразум о стању снага* – SOFA представља стандардни међународни споразум између чланица НАТО савеза и земаља чланица ПЗМ, који се бави статусом снага и индивидуалног особља за време њиховог боравка на територији неке друге земље потписнице SOFA. У споразуму се посебно наглашава да потписивањем SOFA земља не губи ниједан елемент суверенитета. *НАТО наука за мир и безбедност програм* (SPS) је механизам НАТО отворен за све чланове и partnere који оснажују сарадњу и дијалог, а базира се на научним истраживањима, иновацији, размени значаја, затим обезбеђује финансирање, експертске савете и подршку у активностима у вези са безбедношћу, које су развијене у сарадњи неке чланице НАТО и партнера. Министарство просвете је водећа институција која одржава везе са овим телом је, а подржано је од стране Министарства спољних послова, Министарства одбране и НАТО канцеларије.

Као посебно опипљив и важан резултат до сада уложених напора обе стране може се са правом издвојити достигнути ниво сарадње између Војске Србије и КФОР који се одликује високим степеном поверења, уважавања и међусобног разумевања. У том контексту, Србија се принципијелно и са заиста снажном аргументацијом залаже да НАТО не смањује присуство КФОР на терену и не дозволи наставак процеса тзв. „дефиксације“ историјских,

културних и верских споменика, док успостављање безусловне слободе кретања за све остаје заједнички циљ од посебног значаја (МО РС 2020).

Имајући у виду сву сложеност и динамичност ове теме, дилеме и аргументе (али и квазиаргументе) у актуелној политичкој и стручној дискусији о овом питању, ипак се чини да војна неутралност, уз свестрану сарадњу у оквиру Партнерства за мир, али и са Русијом, Кином и још око 60 држава са којима Србија има потписане споразуме о неком облику војне сарадње, пружа довољно простора за унапређење властите и заједничке безбедности, остављајући питање чланства у НАТО отвореним за будућу процену својих интереса и међународних околности (Раденко Мутавџић 2016).

3. САРАДЊА СА ОДКБ

Експанзија НАТО на Исток, посебно током деведесетих година прошлог века, постала је главни безбедносни и спољнополитички проблем Русије, која због своје тадашње слабости и унутрашњих проблема није могла имати равноправни статус у односима са САД, нити се делотворно супротставити убрзаном пријему постсоцијалистичких држава из свог окружења у овај војни савез.

Русија је изражавала оштре протесте и неслагања са оваквом намером, сматрајући да јачање моћног војног савеза близу њених граница представља потенцијалну опасност по њену безбедност. Искључивање Русије из тог процеса схваћено је у Москви као њено потискивање из европске заједнице народа и изолацију из европских политичко-безбедносних процеса и економских интеграција. Од тог тренутка Русија заузима тврд и супростављен став према експанзији НАТО, сматрајући да се тиме нарушава геополитички баланс и стабилност у Европи и угрожавају њени витални национални интереси, упркос другачијим уверавањима са Запада, па чак и са највиших инстанци Северноатланске алијансе, у чијим образложењима НАТО експанзије Русија заузима посебно важну улогу и статус партнера и савезника (Слађан Милосављевић, 2013).²

Све то је утицало на доношење одлуке о трансформисању Уговора о колективној безбедности у међународну организацију под називом Организација договора о колективној безбедности (ОДКБ)³, донету 14. маја 2002. године. Земље оснивачи ОДКБ су: Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан. Председници тих држава потписали су 7. октобра 2002. године оснивачки акт – Уговор, који је ступио на снагу 18. септембра 2003. године, пошто су га ратификовале све земље. Од 2004. године, ОДКБ је посматрач у Генералној скупштини ОУН (Зоран Килибарда, 2010).

2 Генерални секретар НАТО Русију је назвао главним савезником у борби против растућег тероризма.

3 Неки аутори преводе реч договор као уговор, па се скраћеница у преводу на српски језик може писати и као ОУКБ. Ми ћемо у овом раду користити скраћеницу ОДКБ, док је енглеском језику пун назив Collective Security Treaty Organization (CSTO).

Прво проширење уследило је 2006. године, када је Узбекистан примљен за пуноправног члана, али је узбекистански Парламент ратификовао ту одлуку тек 2008. године (Зоран Килибарда, 2010). Узбекистан је изашао из ОДКБ, чији је био члан до 2012. године, па су тренутно чланице ОДКБ земље оснивачи ове организације. Србија и Авганистан су 2013. године добиле статус посматрача у парламентарној скупштини ОДКБ.

Организација договора о колективној безбедности има своје посебно место у систему безбедности и међународним односима у свету, а посебно у Евроазијском региону. У основи је то војна интеграција дела потсовјетских држава са циљем да се створи нови, за њих повољан, систем колективне безбедности. Правни основ за функционисање организације је њена Повеља (Устав ОДКБ) (ОДКБ, 2020). Тим документом одређени су циљеви, принципи и смернице за деловање организације, њени органи, права и обавезе земаља чланица и начин финансирања заједничких активности. Према члану 3. Повеље, циљ ОДКБ јесте учвршћивање мира, међудржавне регионалне безбедности и стабилности, заштита (на колективној основи) независности, територијалне целовитости и суверенитета држава чланица. На основу оснивачког акта потврђени су следећи основни принципи Организације: 1. уважавање независности земаља чланица; 2. добровољност укључивања у Организацију; 3. једнакост права и обавеза; 4. немешање у послове под јурисдикцијом земаља чланица и 5. недирање у права и обавезе земаља чланица остварених/преузетих по основу других међудржавних уговора (члан 5. и 6.).

Када је у питању организациона структура, односно њени најзначајнији органи, Повељом је дефинисано да се на челу Организације налази Савет за колективну безбедност (СКБ) (чине га председници држава чланица), који има највишу руководећу функцију и који доноси одлуке везане за реализацију главних циљева и задатака организације и координира заједничке активности држава. Поред СКБ, као консултативни и извршни органи јављају се: Савет министара иностраних послова (СМИП), као консултативно-извршни орган по питањима координације делатности земаља-чланица у сфери спољне политике; Савет министара одбране (СМО), као консултативно-извршни орган по питању сарадње земаља-чланица у области војне политике, изградње ОС и војно техничке сарадње; затим Комитет секретара савета безбедности (КССБ) (држава-чланица) као консултативно-извршни орган по питањима координације деловања држава-чланица у сфери националне безбедности; Генерални секретар Организације, као највиши административни орган који руководи Секретаријатом ОДКБ, кога поставља Савет за колективну безбедност коме је и директно одговоран за свој рад; Секретаријат Организације, као стално радно тело, које остварује организационо, информационо, аналитичко и консултативно обезбеђење рада органа ОДКБ; Обједињени штаб ОДКБ, као стално радно тело одговорно за припрему предлога и реализацију одлука по војним питањима ОДКБ (Повеља ОДКБ 2020). То је уједно и стални оперативни штаб за командовање колективним

снагама, на чијем челу се налази начелник Обједињеног штаба ОДКБ. Одлуке по свим питањима (изузимајући питања процедуралне природе), доносе се консензусом, по принципу једна држава-један глас. Одлуке СКБ и извршна решења СМПП, СМО и КССБ, имају обавезујући карактер за све земље чланице. Одредбама Повеље се такође прецизира да чланица Организације може постати свака земља која поштује њене принципе и која је спремна да прихвати обавезе које проистичу из Повеље. Одлуку о пријему у чланство доноси СКБ (Повеља ОДКБ 2020).

Крајем 2007. године, на иницијативу Русије постигнут је договор да се приступи стварању војних снага за очување мира на нивоу ОДКБ, које би се распоређивале на територији земаља чланица, са мандатом ОУН или без тог мандата и са респектибилним војним потенцијалом, чиме би се ОДКБ позиционирала као значајан војни и политички савез у региону. Након тога, 2009. године формиране су Колективне снаге за оперативно реаговање ради супростављања агресији према државама чланицама, тероризму, организованом криминалу и трговини наркотицима. Њихово формирање не представља само значајну промену у функционалном, него и у организационом аспект ОДКБ, при чему представља и значајан индикатор решености Русије, као водеће чланице организације, да консолидацијом и ојачањем војно-безбедносних компоненти ОДКБ, истовремено ојача и своју позицију и улогу на потсовјетском простору у циљу спречавања и предупредивања негативних безбедносних процеса по сопствене интересе (Слађан Милосављевић 2013). Правни основ за формирање тих снага представља Повеља ОДКБ која предвиђа „усвајање заједничких мера у функцији формирања коалиционих оружаних снага, изградњу војне инфраструктуре, оспособљавање војних кадрова и опремање оружаних снага потребним наоружањем и техником“ (члан 7. Повеље).

Парламентарна скупштина Организације договора о колективној безбедности (ПС ОДКБ) формирана је као парламентарна димензија ОДКБ, на иницијативу председника парламената земаља Заједнице независних држава – чланица ОДКБ, током заседања одржаног 16. новембра 2006. године.

Парламентарна скупштина ОДКБ разматра питања која се тичу сарадње држава чланица Организације договора о колективној безбедности на међународном плану, као и у војно-политичкој, правној и другим областима; припрема одговарајуће препоруке које се подносе Савету ОДКБ, другим органима ОДКБ, као и националним парламентима. Поред тога, ПС ОДКБ усваја modele законских аката који имају за циљ регулисање правних односа у надлежности ОДКБ, као и препоруке у циљу усклађивања законодавства држава чланица ОДКБ и њихово усклађивање са одредбама међународних споразума које су закључиле ове државе под окриљем ОДКБ и разматра друга питања од значаја за међупарламентарну сарадњу држава чланица.

Парламентарна скупштина ОДКБ има три стална одбора: Одбор за одбрамбена и безбедносна питања, Одбор за политичка питања и међународну сарадњу и Одбор за друштвено-економска и правна питања. Годишње се

уобичајено одржавају два пленарна заседања. Пуноправне чланице ПС ОДКБ су парламентарне делегације из Јерменије, Белорусије, Казахстана, Киргизије, Руске Федерације и Таџикистана (Парламентарна скупштина ОДКБ 2020). Народна скупштина Републике Србије формирала је сталну делегацију ради учешћа у раду ове организације.

Шеф делегације ПС ОДКБ Милован Дреџун је на питање да дефинише однос наше државе са ОДКБ за магазин „Одбрана и безбедност“ изјавио следеће: „Србија има статус парламентарног посматрача у скупштини ОДКБ, дакле она учествује у законодавној активности али не и у војној компоненти. У војној компоненти имамо одређену врсту сарадње. Тамо су повремено присутни, на вежбама које организује ОДКБ, припадници наших оружаних снага али у статусу посматрача. Дакле овај ниво сарадње се углавном односи на Народну скупштину и на парламентарну скупштину ОДКБ. Учествујемо такође и у раду три комитета, која су формирана у оквиру ОДКБ. Имамо једно веома позитивно искуство и доста смо цењени и уважени. Поред нас је статус посматрача такође добио и Афганистан, али се ту појављују и представници многих других земаља. У Уједињеним Нацијама има исти статус као што има и НАТО, и нама свакако не може да шкоди, већ напротив може много да нам помогне у решавању наших безбедносних изазова. Искуство које стичемо у ОДКБ нам нарочито помаже да побољшамо законодавно деловање на безбедносном плану“ (магазин „Одбрана и безбедност“ 2020. године).

Осетљивост и реалност геополитичке и геостратешке позиције Србије наишла је на пуно разумевање ОДКБ, чије чланице не ограничавају активности Србије у оквиру програма „Партнерство за мир“, нити блокирају амбиције ка чланству у Европској унији. Представници Србије редовно посећују Скупштине ОДКБ на којима се разматрају питања која се тичу сарадње држава-чланица на међународном плану, као и у војно-политичкој, правној и другим областима (Амбасада Руске Федерације у Републици Србији 2020). Такође, припадници Војске Србије и Министарства унутрашњих послова су током 2016, 2017. и 2018. године учествовали у више војних вежби на нивоу посматрача а током 2017. године су имали и активно учешће у војној вежби „Нераскидиво братство“ у Казахстану. За 2020. годину је планирана вежба „Несаломиво братство 2020“ у којој би Србија требала активно да учествује. Сходно наведеном, требало да би напоменути да је у октобру 2017. године на предлог ОДКБ одржан Омладински форум „Актуелни проблеми обезбеђења евроазијске безбедности“ у Београду, на коме су присуствовали студенти и предавачи из чланица ОДКБ, генерални секретар ОДКБ, амбасадори земаља чланица ОДКБ у Београду и други. Такође, интересантно је нагласити да је поменути форум подржао и Факултет за пословне студије и право, за шта је добио и захвалницу (Факултет за пословне студије и право 2020).

Политика националне безбедности Републике Србије почива на свести о недељивости безбедности односно даје значајан допринос општој безбедности кроз сарадњу и партнерство са субјектима међународних односа,

осим сарадње са НАТО и ОДКБ, Република Србија своју војну неутралност исказује и учешћем у мировним мисијама УН и ЕУ (у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП)).

4. САРАДЊА СА УН

Република Србија је званично чланица УН тек од 2000. године, иако је некадашња СФРЈ била једна од држава оснивача УН 1945. године. Током претходног периода приоритети Србије су: очување међународног мира и безбедности, промоција и заштита националних интереса у контексту разматрања питања Косова и Метохије у УН, борба против тероризма, остварења циљева одрживог развоја и Глобалне развоје агенде до 2030. године, укључујући и питање климатских промена, заштиту људских права и унапређења целокупног система УН. С тим у вези, Република Србија активно учествује у раду свих тела УН, уз посебан акценат на учешћу Србије у мировним операцијама, које се огледа кроз сарадњу припадника Војске Србије, с обзиром да је РС међу привих десет држава у обиму учешћа у мировним мисијама УН и водећи је контрибутор у региону Западног Балкана.

Војска Србије је учествовала у мисији УН у Источном Тимору, UNMISSET, у Мисији УН у Либерии, UNMIL, у операцији УН у Бурундију, ONUB, у Операцији УН у Обали Слоноваче, UNOCI, у Мисији УН у Централноафричкој Републици и Чаду, MINURCAT.

Војска Србије тренутно учествује у у Мисији УН за стабилизацију у ДР Конгу, MONUSCO, у Мировним снагама УН на Кипру, UNFICYP, у Привременим снагама УН у Либану UNIFIL, у Организацији УН за надгледање примирја на Блиском истоку, UNTSO, у Мултидимензионалној интегрисаној мисији за стабилизацију стања у Централноафричкој Републици, MINUSCA, у мисији UNDOF на Блиском истоку. Године започињања и завршавања ангажовања у мисијама УН су дати у Табели 2, као и на слици 2.

Табела 2. Историјат учешћа у мисијама Уједињених нација

Година	Ангажовање у мисији УН
2018.	Завршено ангажовање у Мисији УН у Либерии UNMIL
2017.	Почетак ангажовања у мисији УН UNDOF
2014.	Ангажован самостални контингент у Централноафричкој Републици MINUSCA
2014.	Почетак ангажовања у Мултидимензионалној интегрисаној мисији за стабилизацију у Централноафричкој Републици MINUSCA
2012.	Почетак ангажовања у Организацији УН за надгледање примирја на Блиском истоку UNTSO
2011.	У Мировним снагама УН на Кипру UNFICYP ангажован пешадијски вод

2010.	Почетак ангажовања у Привременим снагама УН у Либану UNIFIL
2010.	Почетак ангажовања у Мировним снагама УН на Кипру UNFICYP
2009.	Ангажовање у Мисији УН у Централноафричкој Републици и Чаду MINURCAT, 2009–2010.
2006.	Завршетак ангажовања у Операцији УН у Бурундију ONUB
2005.	Завршетак ангажовања у Мисији УН за подршку у Источном Тимору UNMISET
2004.	Почетак ангажовања у Операцији УН у Обали Слоноваче UNOCI
2004.	Почетак ангажовања у Операцији УН у Бурундију ONUB
2003.	Почетак ангажовања у Мисији УН у Либерiji UNMIL
2003.	Почетак ангажовања у Мисији УН за стабилизацију у ДР Конгу MONUSCO
2002.	Почетак ангажовања у Мисији УН за подршку у Источном Тимору UNMISET

Слика 2. Реализоване и текуће мисије у сарадњи са УН

5. САРАДЊА СА ЕУ

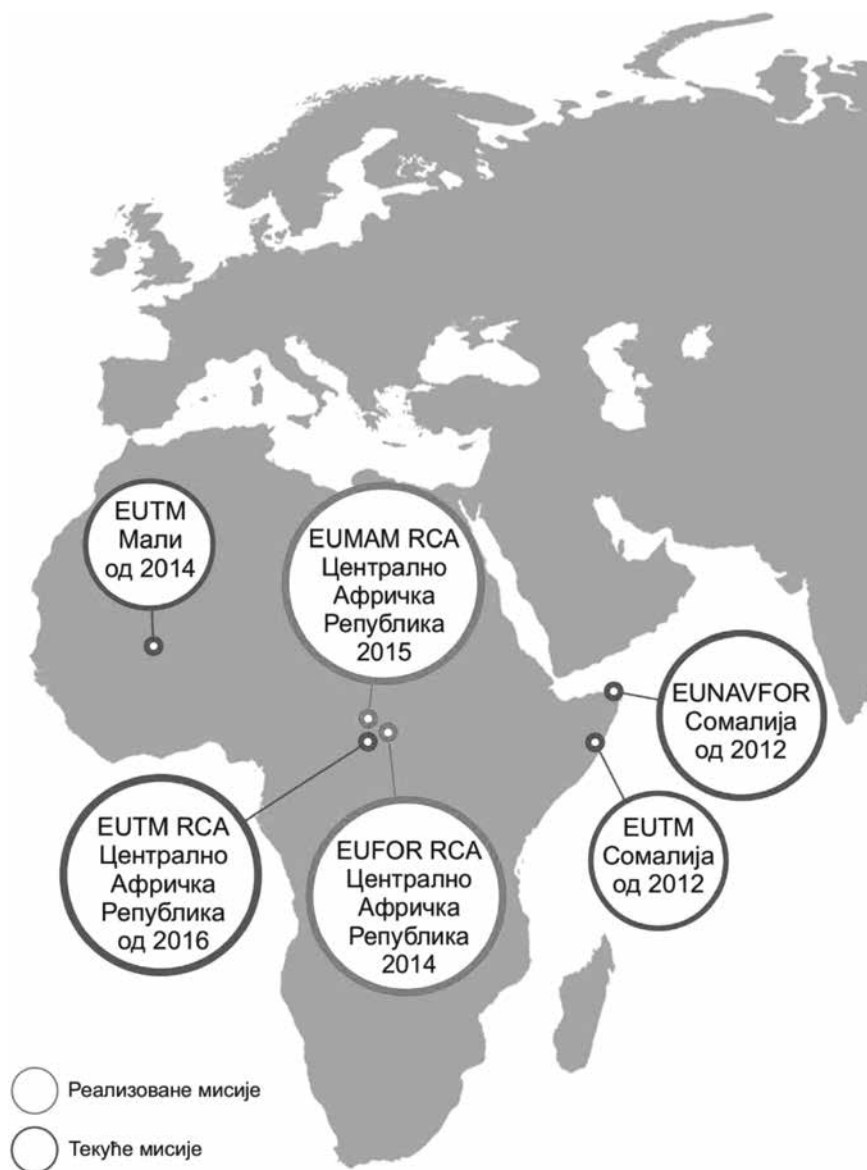
Србија активно сарађује са ЗБОП од 2011. године стварањем правног оквира за сарадњу, односно усвајањем Споразума о безбедносним процедурама за размену и заштиту тајних података између Србије и ЕУ, Споразума о успостављању оквира за учешће Србије у операцијама управљања кризама ЕУ и доношењем Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Србије, чиме је у потпуности створен оквир за сарадњу. Кроз сарадњу са ЕУ кроз ЗБОП, Србија јача блискост са партнерима из ЕУ, те самим тим јача и политички дијалог са ЕУ, чиме доприноси стварању поверења и одговара на заједничке безбедносне изазове како у региону, тако и у свету.

С тим у вези, у оквиру ЗБОП, Србија унапређује спремност и знања сопственог људства, које пролази кроз различите курсеве, семинаре и тренинге, који се организују уз помоћ ЕУ. Србија сарађује и са Европском одбрамбеном агенцијом (ЕОА), чиме се унапређује интероперабилност Војске Србије са војскама држава чланица и процес технолошке модернизације Војске Србије.

Војска Србије је учествовала у Војној саветодавној мисији ЕУ у Централноафричкој Републици, EUMAM RCA и у Снагама ЕУ у Централноафричкој Републици, EUFOR RCA. Војска Србије тренутно учествује у Поморским снагама ЕУ у Сомалији, EUNAVFOR, у Мисији ЕУ за обуку у Сомалији EUTM, у Мисији ЕУ за обуку у Малију, EUTM, увојној мисији за обуку безбедносних снага ЕУ у Централноафричкој Републици, EUTM RCA. Године започињања и завршавања ангажовања у мисијама УН су дати у Табели 3, као и на слици 3.

Табела 3. Историјат учешћа у мисијама Европске уније

Година	Ангажовање у мисији ЕУ
2016.	Почетак ангажовања у војној мисији за обуку безбедносних снага ЕУ у Централноафричкој Републици EUTM RCA
2015.	Почетак ангажовања у Војној саветодавној мисији ЕУ у Централноафричкој Републици EUMAM RCA
2014.	Ангажовање у Снагама ЕУ у Централноафричкој Републици, 2014–2015. EUFOR RCA
2014	Почетак ангажовања у Мисији ЕУ за обуку у Малију EUTM
2013.	Први АТЗБ ангажован у Поморским снагама ЕУ у Сомалији EUNAVFOR
2012.	Почетак ангажовања у Мисији ЕУ за обуку у Сомалији EUTM
2012.	Почетак ангажовања у Поморским снагама ЕУ у Сомалији EUNAVFOR

Слика 3. Реализоване и текуће мисије у сарадњи са ЕУ

6. ЗАКЉУЧАК

Политика војне неутралности за коју се определила Република Србија представља најбољи начин за промоцију и заштиту националних интереса, који омогућава ефикасну сарадњу у свим областима са државама у непосредном окружењу, као и са доминантним политичким, војним и економским силама Запада, уз истовремено развијање и одржавање добрих односа са Руском Федерацијом, Кином и другим актерима који све више демонстрирају своју

растућу моћ у међународним односима. Статус војне неутралности је свакако опција која подразумева суочавање са многим изазовима, али нуди при томе и бројне повољне прилике како за промоцију националне безбедности кроз сарадњу са другим државама, тако и кроз активно деловање у заједничким активностима у оквиру Уједињених нација, ОЕБС, Европске уније, НАТО (у оквиру Партнерства за мир) и ОДКБ. Такође, као суштински неутрална држава, за Републику Србију је боље да има што развијенију сарадњу са што већим бројем организација и савеза, докле год то искључује пуноправно чланство у њима, јер то ствара и обавезе, чије испуњавање често не би било у интересу Србије.

Доношење одлуке о чланству у неком војном савезу свакако представља питање од изузетног националног значаја и стога такву одлуку не би ваљало, како се то догађа у неким другим земљама, па и у нашем непосредном окружењу, доносити без претходно добијене сагласности већине грађана. А да би грађани могли да о томе одлучују потребно је да се осигура ваљан ниво информисаности о свим предностима и манама трајног опредељивања за такав правац деловања.

Наравно, војна неутралност не спречава Србију да сарађује са другим државама, како оним опредељеним да питања одбране и безбедности решавају у оквирима војних савеза, тако и са осталима. Србија, као чланица Уједињених нација, под мандатом универзалне организације учествује у изградњи мира у свету. Такође, будући да је придруживање Европској унији важан спољнополитички циљ Србије, чине се бројни напори да се испуне постављени критеријуми, а Србија учествује и у операцијама за управљање кризама под мандатом Уније. Битно је нагласити да чланство у НАТО није предуслов за чланство у Европској унији. Таква формулација не постоји ни у једном од званичних докумената који се тичу проширења Уније, али чињеница је да се део критеријума за улазак у НАТО поклапа са тзв. критеријумима из Копенхагена за чланство у Унији, што указује да су поједини веома важни услови које се морају испунити за чланство у ЕУ и НАТО практично исте. И НАТО, као и ЕУ, жели да има стабилне, мирне и сигурне чланове и партнере. Међутим, и само чланство у Европској унији представља адекватну гаранцију безбедности. Лисабонски уговор из 2007. године је у оквиру Заједничке спољне и безбедносне политике увео обавезу војне солидарности у случају напада на неку чланицу Уније, а предвиђа и активности у безбедносној сфери ван територије саме Уније. Овим уговором је гарантован специфичан положај неутралних и војно неопредељених држава у области одбрамбене политике. Начелно, њихов статус није проблематичан, што се види и по преговорима вођеним са Малтом и Кипром – двема најновијим неутралним државама чланицама ЕУ.

Имајући у виду све наведено, као један од могућих корака у будућности могла би да буде правна и политичка презентација војне неутралности Републике Србије на спољнополитичком плану. Тиме би се створили услови да међународна заједница у потпуности појми непобитну чињеницу да је Србија

поуздан партнер, и то не само у регионалним, него и у ширим оквирима. Наиме, уз конструктивну сарадњу са Западом, за коју је Србија недвосмислено опредељена, традиционално добри односи са Русијом пружају нашој земљи могућност да се, а потреба за то свакако постоји, искаже и као својеврсни медијатор између тих глобалних актера, нарочито у епохи у којој је заузела конзистентну спољнополитичку оријентацију, оличену и у војној неутралности, учинила ефикаснијом своје најзначајније институције и то заокружила стабилном унутарполитичком ситуацијом.

На основу наведеног, можемо закључити да је за Србију најбоље да остане војно неутрална, да настави са реализацијом свог стратегијског концепта на моделу „тоталне одбране“ који се, како је назначено у глави 5 Стратегије одбране, изводи ослањањем на сопствене снаге и потенцијале, обухвата војну и цивилну одбрану, планира и организује у рату, миру и ванредном стању, те да константно ставља до знања и категорички искаже и потврди свим међународним субјектима да ће о сопственој безбедности бринути самостално, изван оквира војних савезништава, али уз искрену опредељеност да сарадњу са њима перманентно интензивира и обогаћује новим облицима и областима.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Steve Smith (2000). The discipline of international relations: still an American social science?, *British Journal of Politics International Relations*, Vol. 2 No.3, pp. 374-402.
- [2] Жељко Лазић & Мартин Матијашевић (2014). Утицај савремених изазова, ризика и претњи на међународну и националну безбедност, *Зборник радова часописа Национална безбедност, Академија за националу безбедност*, стр. 44.
- [3] Смиља Аврамов (2010). Ни неутралност ни НАТО, *Зборник радова Србија и НАТО, за и против, Академија за дипломатију и безбедност*, стр. 5-18.
- [4] Љубомир Стајић (2013). Основи система безбедности, *Правни факултет Нови Сад, Нови Сад*, стр. 121.
- [5] Раденко Мутавџић (2016). Конституисање идентитета НАТО после Хладног рата, докторска дисертација, *Факултет политичких наука, Београд*, стр. 274.
- [6] Слађан Милосављевића (2013). Енергетски и војни аспект стратегије безбедности Руске Федерације у контексту савременог међународног поретка и односа према Републици Србији, докторска дисертација, *Факултет политичких наука, Београд*, стр. 176 и 367.
- [7] Зоран Килибарда (2010). Безбедносне интеграције у потсовјетском простору – Организација Договора о колективној безбедности, *Војно дело, Војноиздавачки завод, Београд*, стр. 97.

Онлајн извори

- [1] Индивидуални акциони план партнерства Републике Србије и Организације Северно-атлантског уговора (НАТО), Београд, (2019). Преузето са: http://www.mfa.gov.rs/sr/images/ipap/IPAP_2019-2021.pdf, приступ 2020. године.
- [2] НАТО, преузето са: <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>, приступ 2020. године.
- [3] ОДКБ, преузето са: <https://odkb-csto.org/documents/126/>, приступ 2020. године.

- [4] Амбасада Руске Федерације у Републици Србији, преузето са: <http://www.ambasadarusije.rs/sr/vesti/srbija-u-tri-koraka-jaca-savez-sa-odkb>, приступ 2020. године.
- [5] Факултет за пословне студије и право, преузето са: <https://www.fpsp.edu.rs/omladinski-forum-pod-naslovom-aktuelni-problemi-obezbedenja-evroazijske-bezbednosti/>, приступ 2020. године
- [6] Министарство одбране Републике Србије, преузето са <http://www.mod.gov.rs/lat/4358/partnerstvo-za-mir-4358>, приступ 2020. године.
- [7] НАТО канцеларија за везу у Београду, преузето са https://jfcnaples.nato.int/vkv_beograd/arhiva/arhiva-vesti/2019/MLOprijem, приступ 2020. године.
- [8] Магзин „Одбрана и безбедност“, са <https://odbranaibezbednost.rs/2017/12/06/verujte-u-srbiju-volite-srbiju-milovan-drecun/>, приступ 01.06.2020. године.
- [9] „European Western Balkans“, <https://europeanwesternbalkans.rs/ewb-intervju-marineli-srbija-postaje-sve-vazniji-partner-nato-u/>, приступ 03.06.2020. године.
- [10] НАТО војна канцеларија за везу, са https://jfcnaples.nato.int/vkv_beograd/arhiva/arhiva-vesti/2019/MLOprijem, 03.06.2020.

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Брошура „Србија и преговори у поглављу 31: Заједничка спољна, безбедносна и одбрамбена политика“, ISAC fond, Центар за међународне и безбедносне послове, 2018. године.
- [2] Смиља Аврамов & Миленко Крећа (2008). Међународно јавно право, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд.
- [3] Јелена Гускова (2013). Балкански путеви и сумануто беспуће: мишљење руског историчара, Catenamundi, Београд.
- [4] Казанцев Андрей Анатольевич (2010). Расширение проблематики безопасности в политике России: секьюритизация, биополитика и новые административные практики, Проспект, Москва.
- [5] Мирослав Младеновић, Зоран Јефтић & Горан Мандић, (2015) Организација уговора о колективној безбедности између илузије и анти-нато, *Војно дело*, 1/2015, Београд.
- [6] Драган Петровић (2007). Русија на почетку XXI века, прометеј Нови Сад и Институт за политичке студије, Београд.
- [7] Марко Парезановић (2014). Енергетска безбедност, Нова српска политичка мисао, Београд.
- [8] Драган Симеуновић (2009). Увод у политичку теорију, Институт за политичке студије, Београд.
- [9] Министарство одбране Републике Србије, преузето са http://www.vs.rs/sr_cyr/istorijat-ucesca-u-mnpor, приступ 2020. године.
- [10] Министарство одбране Републике Србије, преузето са http://www.vs.rs/sr_cyr/clanak/07A0D2B8CFFC11E5A7C800163E135070/aktuelne-mirovne-operacije, приступ 2020. године.

Relja ŽELJSKI

Nevena GAVRIĆ

THE REPUBLIC OF SERBIA'S MILITARY NEUTRALITY
AND COOPERATION WITH NATO THROUGH
A PARTNERSHIP FOR PEACE

Abstract

The authors will outline the importance of the Republic of Serbia's commitment to military neutrality, as well as maintaining good cooperation with both the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and Collective Security Treaty Organization (CSTO), as well as with other military alliances. For the first time in the 2019 Strategy Documents (National Security Strategy and Defense Strategy), Serbia formalized the concept of „military neutrality“, previously proclaimed in the 2007 National Assembly resolution on the protection of the sovereignty, territorial integrity and constitutional order of the Republic of Serbia. The resolution states that “due to the overall role of the NATO Pact, from the illegal bombing of Serbia in 1999 without United Nations Security Council deciding upon it, to Annex 11 of the rejected Ahtisaari Plan, which stipulates that NATO is the ‘final government authority’ of ‘independent Kosovo’, the National Assembly of the Republic of Serbia makes a decision to declare military neutrality of the Republic of Serbia in terms of the existing military alliances, pending the eventual calling of a referendum at which a final decision on the matter would be made.” Furthermore, our country has decided to establish its strategic concept of defense on the model of „total defense“, which, as outlined in Chapter 5 of the Defense Strategy, is based on its own strengths and potentials, includes military and civil defense, is planned and organized in war, peace and state of emergency. Commitments outlined in the Defense Strategy express the determination of the Republic of Serbia, in accordance with the decision on military neutrality and European foreign policy orientation, to build and strengthen its own defense capabilities and capacities, along with contributing to strengthening national, regional and global security and stability through cooperation with the European Union's security and defense structures, by participating in the Partnership for Peace program, cooperation with the Collective Security Treaty Organization (CSTO) and other international security and defense entities.

The Republic of Serbia has developed and institutionalized its cooperation with NATO by joining the Partnership for Peace program in 2006, participating in the NATO Building Integrity (BI) Programme, in the Planning and Review Process (PARP), establishing the Serbia-NATO Defense Reform Group, opening of The Military Representative Office of the Mission of the Republic of Serbia to NATO in 2010, and establishing of the NATO Military Liaison Office in Belgrade. By adopting the First and Second Individual Partnership Action Plans (IPAP) and the National Assembly's decision to approve cooperation agreements in the field of logistics and regulation of the status of NATO forces in its territory, in 2019 Serbia has concluded its cooperation with NATO. The military neutrality policy does not exclude the possibility of developing cooperation with NATO, as shown by examples of other neutral countries, such as Sweden, which is actively participating in the missions of this military alliance. In relation to the West, which looks less closely at Serbia's military

neutrality, the Russian Federation shows a keen interest as a way of preventing NATO from expanding further. To this end, the Russian Federation does not restrict Serbia's activities under the Partnership for Peace program, nor does it openly block ambitions for EU membership. Cooperation with the Russian Federation through the CSTO contributes to the preservation and enhancement of the security of the Eurasian space, but at the same time aims to counter the challenges and threats of a global character. Also, the Russian Federation understands and respects the „military neutrality“ of the Republic of Serbia.

The common interest in maintaining peace and stability in the Western Balkans region are of particular importance to the Republic of Serbia and NATO. NATO is an indispensable factor in regional stability, as KFOR contributes to the protection of the Serb population, Serbian culture and religious heritage, as well as peace and security in the AP of Kosovo and Metohija. Therefore, the Republic of Serbia advocates the continued presence of KFOR and opposes the change of mandate and transformation of the armed formations called the „Kosovo Security Force“ into the Armed Forces, which would destabilize the situation in the Autonomous Province of Kosovo and Metohija and disrupt the security in the region.

Keywords: Military neutrality, Partnership for peace, Collective Security Treaty Organization, Security strategy, Defense strategy.

Оригинални научни рад

Биљана ЖИВКОВИЋ*

Институт за истраживања српских страдања у 20. веку, Београд, Србија

НАЈВЕЋИ КУКАВИЧЛУК У ИСТОРИЈИ РАТОВАЊА И СРПСКЕ ЖРТВЕ

Ајсџраќиј: НАТО агресију ми, Срби, никада нећемо заборавити! Она живи у нашем историјском памћењу. Преносиће се на генерације које долазе, докле постојимо. Сећања на црне дане од НАТО злочинаца, не бледе! НАТО алијанса, стоструко јача, устремила се на наш народ, зато што смо бранили своју свету земљу Косово и Метохију, гробове предака, светиње, своје корене, своје Небо, Истину и Бога. Данас у Србији обележавамо 21 годину од НАТО агресије на Србију и Црну Гору – 21 годину од незапамћеног злочина и највећег кукавичлука у историји ратовања; 19 НАТО војних сила, удружено су 78 дана и ноћи бомбардовали Савезну Републику Југославију. НАТО агресијана СРЈ 1999. године постала је црна страна у историји и човечанства и Европе крајем 20 века.

Кључне речи: НАТО агресија, Српске жртве, заборав.

Први пут након завршетка Другог светског рата, мирне градове и села једне суверене земље у Европи, СРЈ – бомбардовали су нови варвари, чланице НАТО – униформисане слуге Новог светског поретка.

НАТО је 24. марта 1999. године почео ваздушне нападе на војне циљеве, привредне и цивилне објекте. У нападима на Савезну Републику Југославију, који су без прекида трајали 78 дана, тешко су оштећени инфраструктура, привредни објекти, школе, здравствене установе, медијске куће, споменици културе, цркве и манастири.

Операција НАТО-а носила је име *Милосрдни анђео*. Амерички у крви огрезли „Милосрдни анђео” уништавао је земљу и народ милешевског Белог Анђела, симбола Небеске љубави, архангелске лепоте и правде. Америчка мржње према православном српском народу згрозила је сваког честитог човека на планети. Ти језиви дани, када су нас убијали, уништавали нашу земљу, све оно што је највредније, у исто време је порука светског насилника сваком народу на свету, да он може бити следећи, ако се супростави

* zirabo1959@yandex.ru

Сједињеним Америчким Државама, Енглеској, Немачкој... Сви наводни разлози за бомбардовање Србије, најобичнија су лаж!

Према доступним подацима, током агресије на Југославију испалено је 2,3 хиљаде ракета, избачено је 15 хиљада бомби, укључујући муницију са осиромашеним уранијумом и касетну муницију. Руски стручњаци тврде да је НАТО испалио око 90.000 пројектила. На Србију је бачено на десетине хиљада тона радиоактивног осиромашеног уранијума. Специјалисти Министарства за ванредне ситуације Русије, који од 2008. године спроводили програм хуманитарног деминирања у јужној Србији, неутралисали су велики број неексплодираних остатака НАТО муниције и пројектила.

Као резултат бомбардовања погинуло је преко три и по хиљаде Срба, људи, жена, стараца, укључујући 99 деце, а повређено је око 10.000 цивила. У периоду након војне операције, у страху од одмазде, преко 250 хиљада Срба са Косова и Метохије напустило је своје домове.

Ми, Срби, никада нећемо заборавити 24. март 1999. године! Са сузама у очима се сећамо страшног дана, када су бомбардери полетали из НАТО војне базе *Авиано* у Италији и почели да бомбардују нашу земљу и народ. Никада нећемо заборавити оне тренутке када су италијанска деца и жене са радошћу и заставама испраћали из базе *Авиано* своје „храбре тате”, који су полетели да убијају други народ. Заборавили су Италијани на то. И цео свет је заборавио.

А ми, Срби, никада нећемо заборавити те трагичне тренутке у нашој модерној историји!

МАТЕРИЈАЛНА ШТЕТА

Материјална штета, коју је претрпела СРЈ у НАТО агресији, непроцењива је. И не може се изразити само цифром од преко 100 милијарди америчких долара. Она је много већа и ненадокнадива! Спаљено је и уништено више од 300 фабрика, уништена наша индустрија:

- порушено преко 360 инфраструктурних објеката, укључујући мостове, путеве, радио и телевизијске репетиторе, железничке објекте, аеродроме, бензинске станице, поште;

- срушено преко 50 медицинских установа, болница и клиника;
- уништено преко 105 образовних институција, вртића, школа и универзитета;

- уништио је НАТО на стотине споменика културе,
- спалили су или порушили преко 150 цркава, манастира, споменика духовности,

- на десетине хиљада је уништених и оштећених стамбених зграда и станова.

Загађене су наше реке, уништена природа, планине, језера, Јадранско море дуж црногорске обале... Луштица је, такође, гађана бомбама са осиромашеним уранијумом.

Против српског народа НАТО је водио хемијски, биолошки, еколошки рат, нуклеарни и психолошки рат. Еколошке последице, које су проузроковане бомбардовањем велике рафинерије нафте у Панчеву, употреба муниције са радиоактивним уранијумом су катастрофалне. НАТО агресија је нови генотип над Србима, са несагледивим последицама, од којих се српски народ неће никада опоравити.

Слике патњи и страдања цивилног становништва од бруталних акција НАТО-а и данас памтимо: бомбардовање стамбених насеља у Алексинцу 5. априла; ракетни напад на путнички воз Београд-Солун 12. априла; убијање српске деце, чији је симбол трогодишња Милица Ракић из Београда; – касетно бомбардовање центра града Ниша 7. маја; напад на Београдски клинички центар „Драгиша Мишовић“ 20. маја, уништавање зграде Радио-телевизије Србије заједно са 14 новинара 23. априла, бомбардовање кинеске амбасаде у Београду 7. маја...

Скоро да нема града у Србији који није био бомбардован. Највеће страхоте су доживели Срби на Косову и Метохији. НАТО бомбе огромне разорне моћи, са радиоактивним уранијумом уништиле су земљиште Србије, највише југа, истока Србије и простора Косова и Метохије. Стручњаци кажу да је потребно од 1.500 до 2.000 година за полураспад радиоактивног уранијума. Званична статистика у Србији, од 2000. године ћути о броју оболелих од канцера, број оболелих је десетоструко пута већи од - рецимо 1996–1997 године.

СРПСКЕ ЖРТВЕ

Надлежни органи СРЈ су још пре бомбардовања, упозоравали међународну јавност да постоји опасност да буде коришћена радиоактивна муниција на простору СРЈ. Адекватна реакција међународне заједнице, нажалост, изостала је. Тако је Србија, по ко зна који пут у својој историји, остала сама. У агресија, до 10. јуна 1999, НАТО алијанса је, уз бројне типове оружја, применила и муницију са радиоактивним примесима. НАТО авиони А-10А су већ 30. марта 1999. на територији СРЈ користили муницију са осиромашеним уранијумом (У-238), из топова калибра 30 мм, у бомбардовању ширег рејона Призрена. Касније суови авиони били у ваздухопловним формацијама које су бомбардовале објекте у зони, јужно од 44. паралеле. После закључења Кумановског споразума 10. јуна 1999, након престанка бомбардовања, бомбардовање је престало а агресија траје, на територију СРЈ долазе бројне мисије да утврде и прате последице.

Прва од њих која долази у Србију у августу 1999. била је међународна мисија FOKUS, организација коју су основале Швајцарска, Русија и Грчка, којима се касније придружила и Аустрија, потврђује налазе наших експерата да је на Пљачковици, изнад Врања и у Прешевској долини, коришћена муниција са осиромашеним уранијумом. Експерти Програма УН за животну средину – UNEP (United Nations Environment Programme – UNEP), одмах после НАТО бомбардовања СРЈ, обавили су процену угрожености животне средине

услед агресије. Извештај под називом „Косовски конфликт – последице на животну средину и људска насеља”, који је UNEP публиковао у новембру 1999, више се односио на хронологију бомбардовања и политичке оцене, него на експертску оцену стања животне средине. У поменутом извештају, ипак је призната угроженост животне средине у четири такозване „вруће тачке”, у Новом Саду, Панчеву, Крагујевцу и Бору. Проблем коришћења муниције са осиромашеним уранијумом се свео, углавном, на препоруке припадницима међународних снага на КиМ, како да се понашају уколико бораве у потенцијално угроженим подручјима.

Узнемиреност међународне јавности због појаве такозваног „Балканског синдрома” у лето 2000. године, приморала је представнике UNEP-а да се поново позабаве последицама коришћења муниције са осиромашеним уранијумом по животну средину. У новембру 2000. експерти UNEP-а су обавили мисију за процену угрожености животне средине на 11 локалитета на КиМ. Извештај је публикован у априлу 2001. У поменутој мисији нису учествовали југословенски експерти!

Истраживање је обављено на око 12 одсто локалитета а у самим закључцима је умањена угроженост животне средине. Ипак, евидентирано је коришћење муниције са осиромашеним уранијумом, а у неким узорцима пронађен је чак и плутонијум, што уноси додатну забринутост о степену угрожености животне средине на локалитетима у којима је коришћења муниција са осиромашеним уранијумом. Тек следећа међународна мисија коју чине експерти UNEP-а, али и југословенски експерти, у периоду од 27. октобра до 5. новембра 2001, обавља најдетаљнија испитивања за процену угрожености животне средине на локалитетима на југу Србије и у ЦГ. Извештај UNEP-а објављен је у априлу те године. Неопходно је истаћи да су лажне дилеме да ли је уранијум канцероген, јер сви радиоактивни елементи су на IARC листи канцерогених супстанци систематизовани у прву категорију. (*Исјина о урану, Радомир Ковачевић*)

Све информације о повећаној учесталости, порасту броја малигних оболења у Србији су апсолутно тачне, само што треба доћи до података Републичког завода за статистику и надлежних регионалних завода за заштиту јавног здравља.

Као алармантни пример треба узети саопштење онколошког диспанзера из Враћа, за Пчињски округ, из 2006. којим је објављено да је малигних болести 2005. утврђено 12 пута више него што је било 1995. Такође, за пример узмемо податке да је у Србији, без Косова и Метохије, 1981. године укупно оболелих од малигних болести било око 10.000, а 2011 око 41.000 од којих је умрло око 30.000. Дакле, за тридесет година број оболелих од малигних болести се учетворостручио! (*Исјина о урану, Радомир Ковачевић*)

Каснији релевантни подаци су сакривени од јавности у Србији.

Изузев биолошког оружја, НАТО је током агресије применио све остало чиме располаже савремена цивилизација, дакле: хемијско, конвенционално и нуклеарно оружје. Хтели су да њихова муниција делује најмање тројако: комбиновано, кумулативно и синергијски.

Конвенционалног оружја, у виду разноразних пројектила, испалили су око 25.000 тона што је еквивалентно за две и по атомске бомбе којом су збрисали Хиросиму 6. августа 1945.

Испалили су, према сопственом признању, 31.000 пројектила од осиромашеног уранијума калибра 30 мм и тежине 297 грама, а процене наше војске су 45.000-51.000 пројектила, док руски стручњаци тврде да су испалили око 90.000 пројектила. Међутим, приликом деконтаминације терена нађени су пројектили много већег калибра и тежине. Разарајући нашу хемијску индустрију (Панчево, Шабац...), ослободили су велике количине опасних хемијских материја, које су равне томе или чак бојне отрове попут хлора и фозгена а чије количине је немогуће утврдити.

НАТО пакт је признао 112 локација, контаминираних осиромашеним уранијумом, мада смо ми открили и 113-у па треба знати да је у сваком рату прва жртва истина. По интензитету контаминације, све су приближно опасне па је становништво свуда угрожено а нарочито у непосредној близини бомбардованих објеката, јер је радијус највеће концентрације уранијумског аеросола око 500 метара. Са локација које су под фактичким српским суверенитетом (Братоселце, Рељан, Боровац, Пржар) је дошло до исељавања становништва. (Зайис, Б. Живковић, 2014. *године, Истина о урану, Радомир Ковачевић*)

Деконтаминација је обављена на укупно пет локација. То су полуострво Лушница у Црној Гори, где је НАТО признао да је испалио 400 наведених пројектила па је, у првом акту од фебруара до јуна месеца 2001. године, нађено 103 цела пројектила и фрагмената са 38 кила и потом, остатак до 387 пројектила, а 13 комада је трајно остало негде у мору, јер за то није било потребне опреме. Од почетка 2002. године у више махова обављена је деконтаминација четири поменуте локације на југоистоку Србије, а остатак од 107 локација, које су на територији Косова и Метохије, нажалост, нису ни такнуте, изузев чишћења неексплодираних пројектила са површинетла које је прикупљала српска војска за време вођења борби. Истина о томе колико је на том подручју укупно оболелих и умрлих од последица НАТО бомбардовања, за сада је бетонирана

На хиљаде деце у Србији и данас масовно оболева од леукемије, најтежих облика канцера. Тужбу, против НАТО коју је потписао некадашњи рашко-призренски владика Артемије, повучена је од неких архијереја СПЦ и политичке врхушке, на челу са Тадићем. НАТО до данашњег дана спроводи систематски геноцид над српким православним народом. У потпуности разорена земља, природа, ваздух и земљиште загађени, уништена привреда... али то је био само почетак зла које спроводе и воде САД, В. Британија удружене са Немачком, Француском, Италијом, и другим НАТО трабантима, против српског народа. Данас, 21 годину после агресије, Србија је полуокупирана земља, са Бондстил НАТО базом у нашој јужној покрајини, одакле се креирају многа зла. Бомбардовале су нас државе које нису ни постојале у време Средњег века, када је увелико цветала српска државност, култура, духовност. НАТО је 1999. уништавао трагове нашег древног постојања на подручју Косова и Метохије.

КУМАНОВСКИ СПОРАЗУМ

Напади су суспендовани 10. јуна, након потписивања војно-техничког Кумановског споразума о повлачењу југословенске војске и полиције са Косова и Метохије. Тренутак када се 250.000 Срба са Косова и Метохије повлачило са нашом војском, један је од најтрагичнијих у нашој савременој историји.

Војно-технички споразум између Међународних безбедносних снага (KFOR) и влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије (из Архива Владе Србије) – цитирам део Војно-технички испоразума!

„Члан I: Опште обавезе

Стране овог Споразума потврђују документ, који је председник Ахтисари поднео председнику Милошевићу, а који су одобрили Скупштина Србије и Савезна влада 3. јуна 1999, који укључује размештање на Косову, под покровитељством Уједињених нација, ефикасног међународног цивилног и безбедносног присуства. Стране даље констатују да је Савет безбедности спреман да усвоји резолуцију која је у поступку, у вези са овим присуствима.

Државни органи влада Савезне Републике Југославије и Републике Србије схватају и сагласни су да међународне безбедносне снаге („КФОР“) буду распоређене по усвајању резолуције Савета безбедности УН из тачке 1, да неометано функционишу у оквиру Косова и да буду овлашћене да предузимају све неопходне акције у циљу успостављања и одржавања безбедног окружења за све грађане Косова као и да на други начин обављају своју мисију. Они су даље сагласни да поштују све обавезе из овог Споразума и да олакшају распоређивање и функционисање ових снага.

„Снаге СРЈ“ укључују сво особље и организације СРЈ и Републике Србије са војним способностима. То укључује редовне војне и поморске снаге, наоружане цивилне групе, њима придружене паравојне групе, ваздухопловне снаге, националну гарду, граничну полицију, војне резервисте, војну полицију, обавештајне службе, Савезно и Републичко министарство унутрашњих послова, локалну, специјалну полицију, јединице полиције за сузбијање нереда и антитерористичке јединице и све друге групе или појединце које као такве означи командант међународних безбедносних снага („КФОР“). (*Архив Владе Србије, Истина о урану, Радомир Ковачевић*)

Дан ступања на снагу (ЕИФ) се одређује као дан потписивања овог Споразума.

Сврха ових обавеза:

„.... Обезбеђење подршке и овлашћења међународних безбедносних снага („КФОР“), а посебно да би се међународне безбедносне снаге („КФОР“) овластиле да предузимају акције које су потребне, укључујући и употребу нужне силе, да би се обезбедило поштовање овог Споразума и заштита међународних безбедносних снага („КФОР“) и допринело безбедном

окужењу за међународно цивилно имплементационо присуство и друге међународне организације, агенције и невладине организације (детали наведени у Додатку Б).” (*Архив Владе Србије*)

САД и НАТО су окупирали су Косово и Метохију – нашу српску земљу, земљу прадедова. Данас се боримо за Косово и Метохију, за нашу земљу и за православне српске светиње на њој, које су по својој лепоти и молитвености више на небу са Христом, него са нама на земљи.

Данас је 21. година од потписивања Кумановског споразума, који је, као и цела НАТО агресија, био усмерен и конципиран против српског народа и његовог опстанка. Још један лаж, обмана, јер се до сада на Косово и Метохију није вратила ни српска војска, ни полиција, нити је обезбеђена сигурност српском народу у нашој јужној покрајни. Кумановским споразумом, а потом Резолуцијом 1244 СБУН, још једном у историји је преварен српски народ. Односно, како Енглези у својим дипломатским препискама да умеју да пишу: „Још једном су наивни Срби – насели”.

Посебно памтимо 11. и 12. јун 1999. године, које везујемо за долазак чувеног руског тенковског-десантног батаљона, на приштински аеродром *Слајина*. О овим догађајима касније јеписао пуковник Сергеј Павлов, који је 1999. године командовао батаљоном руских десантника, који су заузели аеродром *Слајина*.

РУСКИ БАТАЉОН НА АЕРОДРОМУ СЛАТИНА

Колона је кренула из Републике Српске у зору 11. јуна. Задатак је био да се стигне пре НАТО трупа, којима је било значајно ближе из Македоније. Ипак, 600 километара пређених одговарајућом брзином су учинили своје. У овом маршу руских војника из Босне учествовало је мање од 200 војника. Узгред, још до доласка десантника, обавештајци су беспрекорно одрадили свој посао, обзиром да су још пред крај маја заузели аеродром под своју контролу. Руководилац операције био је, тада још мајор Јунус Бек Евкуров, који је рекао: „Било је нас 18-оро. Било је потпуно довољно. Све смо заузели. Али ипак тако, да нико није ни приметио да смо заузели.” (*Глас Русије 12. јун 1999.*)

Јединица је тада добила задатак да, што је пре могуће, пређе више од 600 километара и заузме аеродром *Слајина*, пре доласка НАТО трупа. На оклопним транспортерима су се вијориле руске заставе. Широм Србије и Косова и Метохије становништво је са радошћу доживело долазак руског Батаљона. Колона је стигла у Приштину у два сата ујутро 12. јуна 1999. Срби су изашли на улице Приштине да поздраве руске војнике и официре, засипали су их цвећем... Тада су руски падобранци преузели контролу над аеродромом, поставили страже, подигли контролне пунктове на прилазима и спремали се за долазак НАТО трупа, који су већ били на путу за аеродром. Задатак запоседања *Слајине* завршен је у 7 часова 12. јуна 1999.

Каква је улога Енглеске и САД, и колико је усмерена и против Србије и Русије, говоре следећи редови. Наиме, већ су 12. јуна у 11 сати, ка *Слајини*

су почели да пристижу британски ципови и тенкови. Британци су се зауставили испред руских контролних пунктова. У пратњи тенкова су ишли хеликоптери, који су неколико пута покушали да слете на аеродром али су их руски војници спречили у томе. Британски генерал Мајкл Џексон, који је тада командовао НАТО снагама на Балкану, изашао је испред тенковске колоне и дао им команду да крену на руски пункт. О теме сведоче Мемоари пуковника Сергеј Павлова

Руски мировњаци нису дозволили Британцима улазак на аеродром. Амерички генерал Весли Кларк, командант НАТО снага у Европи, дао је налог за освајање *Слатине*. Он је изјавио да Русе треба уништити.

Британци су опколили аеродром и наше падобранце, 200 руских војника је остало без залиха хране и воде. Према плану, након што наши мировњаци заузму *Слатину*, требала су на војно-транспортним авионима, да стигну два пука падобранаца и тешка војна опрема. Међутим, Мађарска и Бугарска су одбиле да Русији отворе ваздушни коридор и 200 руских војника и официра је неколико дана остало препуштено сами себи, окружено НАТО снагама, којих је бивало све више. (*Глас Русије 12. јун 1999.*) Неколико дана су вођени преговори. Ни Руси ни Британци нису попуштали. После тешких и напорних преговора, стране су се сложиле да се руске снаге распореде у областима под контролом Немачке, Француске и САД. Међутим, *Слатина* је остала под надзором руских војника. Истина, део аеродрома је био уступљен НАТО снагама за пребацивање оружаних контингената. У јуну и јулу 1999, из Иванова, Пскова и Рјазања на Косово је стигло неколико војно-транспортних авиона ИЛ-76 са руским мировњацима, војном техником и опремом. Али, већина руских војника и официра је на Косово стигла морским путем. У грчкој луци Солун, са великих десантних бродова *Николај Филченков*, *Азов*, *Цезар Куников* и *Јамал* искрцани су руски мировњаци и опрема, који су затим извели марш на Косово преко Македоније.

После 12. јуна 1999, Руси су већ били на лицу места, савршено решени да не пропусте војну технику НАТО на овај стратешки важан објект. Како је писао један од припадника Ваздушно-десантних снага Александар Лобанцев у својој књизи: „Оружје које је свако од нас имао, било је способно да уништи већи део земљине кугле“.

Реално оценивши ситуацију, ми смо схватили да не можемо потпуно да организујемо и контролишемо ваздушни простор. У то време, то је био скуп и захтеван задатак за нас, а није било ни јасне политичке воље. Односно, ми смо могли или да заједнички користимо аеродром или да се жестоко сукобимо. Само један батаљон није био довољан како бисмо задржали *Слатину*. (*Восход, јун 1999.*)

Генерал-пуковник Леонид Ивашов, у то време начелник главног одељења међународне војне сарадње Министарства одбране РФ каже да Руси нису заштитили Србе, а опет, без руских снага, Србима би било још лошије. Војници, посебно на одређеним местима, горели су од жеље да помогну браћи Словенима, али су политичари то све разматрали и доживљавали на другачији начин. У принципу и није могло бити другачије. Русија је тих година била

политички потпуно слаба и није могла да се одупре притисцима САД. Што се тиче нас, 200 руских десантника, наша је савест чиста. Ми смо учинили све што је било на нама..." (ген. Л. И. Восџок, јун, 1999)

Руски председник Владимир Путин. 5. маја 2003, донео је одлуку о повлачењу руских мировних снага са простора бивше Југославије. До 1. августа исте године Балкан је напустило скоро хиљаду руских војника и официра – 320 мировњака из Лењинградског војног округа базираних у Угљевику у Босни и Херцеговини и 650 војника Московског војног округа и припадника ваздухопловно-десантних снага размештених на територији Косова у три главне области (у општини Косовска Каменица која је била под контролом Американаца, у општини Србица где су главни били Французи, и у општини Малишево где су командовали Немци, као и на главном косовском аеродрому *Слајтина*, који се налази петнаестак километара од Приштине, главног града покрајине.

Реакције на одлуку Владимира Путина да повуче руске мировне снаге са Косова биле врло опречне, ишле су од оштрих критика, до снажне подршке.

Важно је напоменути да су тадашње прозападне власти у Србији, после одласка председника Слободана Милошевића, питање Косова и Метохије са Уједињених нација пребациле на ЕУ, а чиме се изгубила и свака шанса за руско ангажовање у политичким процесима и преговорима. Међутим, улога Русије у очувању интереса српског народа на КиМ и непризнавање вештачки створене државе *Kosova* на нашој земљи је незаменљива, као и њена упорна и доследна спољно-политичка активност и утицај на друге државе, како у УН, СБ УН и другим међународним институцијама.

Без обзира на све ужасе које смо, ми, Срби, преживели, можемо бити поносни, јер смо се отворено супротставили глобализму, зверској, рушитељској политици САД, ЕУ, НАТО. Онда, када су нас сви заборавили, Срби су показали да су спремни да своје животе заложу за Косово и Метохију. Рано је доносити суд, јер ово није први пут да Србија из пепела и праха-васкрсне! Точак историје се окреће и нико га не може зауставити! Нити може зауставити Русију у њеној мисији очувања правде у свету!

Не може да не помене, завршница касапљења Србије, јужне српске покрајине, Мартовски погром, који само наизглед није везан за НАТО агресију. Погромом Срба на КиМ, 2004 године, у којем су албански екстремисти, уз прећутну подршку америчких, енглеских... јединица КФОР-а спалили све српско што су могли. Уништено је, у гараж претворено, оно што НАТО није успео 1999. године. Данас, видимо да је свака шиптарска екстремистичка акција, злочин против српског народа на КиМ, била испланирана, у одређеном смислу, у садејству са НАТО снагама!

Од 17. до 19. марта 2004. године протеран је велики број Срба, спаљене су њихове куће и оскрнављени су српске културно-историјски споменици. Два дана отвореног напада на српско цивилно становништво су се састојали од масовног прогона Срба, најмасовнијег одбомбардовања Србије 1999. године. Процењује се да је марта 2004. више око 20.000 Срба изгнано из својих кућа,

широм Косова и Метохије, погинуло на десетине, више од 2.000 Срба је претучено и тешко повређено. Уништено је око 10.000 вредних фресака, икона, путира и многих других црквених реликвија, као и књиге крштених, венчаних и умрлих, које сведоче о вековном трајању Срба на Косову и Метохији. Око 1200 српских кућа је спаљено до темеља. Од Срба је етнички очишћено шест највећих градова и 30 села. Свим догађајима је присуствовала и/или је у њима учествовала Међународна мисија на Косову и Метохији, која се састојала од 20.000 припадника КФОР-а, 3.000 припадника УНМИК-а, 6.000 припадника косовске полиције и њихових челника. Они нису желели да спрече нападе.

Почев од 90-их година до 2003. на КиМ је порушено и уништено 129 српских светиња, цркава и манастира. Ако томе додамо 19 споменика изванредне историјске вредности и 36 цркава, онда је тај број – 184 светиње, које су темељи српске културе и духовности. (*Задужбине КиМ, 2016.*)

Није искључено да је остало још непописаних уништених богомоља, јер постоје делови на КиМ, где Срби не смеју ногом да кроче. Данас на подручју Косова и Метохије је остало 30 живих светиња, у току је реконструкција 15 уништених манастира и цркава, коју обнављају сами Срби. Друге половине 20. века, током Другог светског рата протерано преко 300.000 Срба, а од 90-их година, изгнано је још 250.000 Срба. Данас у нашој окупираној јужној покрајини живи и бори се за опстанак преко 140.000 наших сународника.

Албански и проалбански западни лоби, хтели би да се косовски круї, исписан на мусавој табли светске историје, затворити. Нису успели да српској покрајини Косову и Метохији на брзину наметну независност, користећи органе УН, САД, ЕУ, почеле су да примењују стратегију заобилажења тачака отпора у свету. Уместо у СБУН, где наилазе на принципијелан и несавладив став Русије, Кине, Индије и других азијских и афричких земаља, виновници зла, чувари глобалне моћи, посежу за противправним решењем. Покушавају, када год се може, да се заобиђе Русија и Србија. (*Косово дан њосле, М. Кнежевић*)

Циљ НАТО је да уништи не само српски народ, поготово на Косову и Метохији, него да нашим страдањем њихови злочини, трговине српским органима, уништавање живота, домова, наше природе, наших споменика древне културе и духовности затру наше историјско памћење. Али, и поред тога што су нас 78 дана бомбардовале највеће силе света, њих 19, нису успели у тим својим намерама.

ЛИТЕРАТУРА

Архив Владе Србије

Задужбине КиМ, СПЦ, 2016.

Истїина о урану, Радомир Ковачевић, 2016,

Косово дан њосле, Милош Кнежевић, 2007,

Зайис, Институт за истраживања српских страдања у 20. веку, Б. Живковић, 2014.

Глас Русије, 12. јуни 1999.

Восїок, јуни 1999.

Биљана ЖИВКОВИЧ

ВЕЛИЧАЙШАЯ ПОДЛОСТЬ В ИСТОРИИ ВОЙН И СЕРБСКИЕ ЖЕРТВЫ

Резюме

Агрессию НАТО мы, сербы, никогда не забудем! Она живет в нашей исторической памяти. Этобудет перенесено на градующие поколения, и это будет так пока мы существуем. Воспоминания о ненависти НАТО-зверя, не исчезнут! НАТО-альянс, в сто раз мощнее нас, напална наш народ, только потому что мы защищали свою Святую Землю Косово и Метохия, могилыпредков, святыни, свои корни, Небо, Правду и Бога. Сегодня здесь в России мы вспоминаем 21 лет агрессии НАТО против Сербии – 21 лет беспрецедентного преступления и величайшейподлости в истории войн; 19 объединившихся вооруженных сил НАТО, 78 дней и ночейбомбили Федеративную Республику Югославию. Агрессия НАТО против Югославии в конце 20-го столетия стала черным пятном в истории человечества и Европы в особенности.

Ключевые слова: Агрессию НАТО, сербские жертвы, забуд.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.4(497.1-651.2)"1999"(082)
94(497.115)"18/20"(082)
614.876:546.791(497.115)(082)

**ТЕМАТСКИ зборник НАТО агресија на СРЈ
(Републику Србију) - да се вечно памти (2021)**

Тематски зборник : НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) : да се вечно памти / [уредници Драган Танчић, Миодраг Гордић]. - Лепосавић : Институт за српску културу Приштина ; Београд : Факултет за пословне студије и право Универзитета "Унион - Никола Тесла" : Факултет за информационе технологије и инжењерство Универзитета "Унион - Никола Тесла", 2021 (Пирот : Pi-press). - 587 стр. : илустр. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Насл. на прелиминарној насл. стр.: Thematic Proceedings : NATO Aggression on SRJ (Republic of Serbia)-to remember forever. - Тираж 150. - Стр. 15-16: Предговор / Драган Танчић, Миодраг Гордић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-86-89025-64-4 (ИСКПЛ)

а) Југославија (СР) -- НАТО агресија -- 1999 -- Зборници
б) Косово и Метохија -- Историја -- 19в-21в -- Зборници
в) Југославија (СР) -- НАТО агресија -- Последице -- 1999 -- Зборници

COBISS.SR-ID 34093321